MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE A MOLDOVEI

Tyragetia

Istorie
Muzeologie

SERIE NOUĂ

Vol. II [XVII] nr. 2

Chișinău
2008

ISSN 1857-0240

MUZEUL NAȚIONAL DE ARHEOLOGIE ŞI ISTORIE A MOLDOVEI

TYRAGETIA

Colegiul de redacţie

Redactor responsabil: dr. hab. Eugen Sava
Secretar de redacţie: dr. Aurel Zanoci
Redactor: Vlad Pohilă

Membri: dr. Marius Alexianu (Iaşi); dr. Ana Boldureanu (Chişinău); dr. Nikolaus Boroffka (Berlin); dr. Gheorghe Cojocaru (Chişinău); dr. Victor Cojocaru (Iaşi); dr. Maria Danilov (Chişinău); dr. hab. Ion Eremia (Chişinău); dr. hab. Alexander Falileyev (Aberystwyth University Ceredigion); dr. Elke Kaiser (Berlin); dr. Maia Kašuba (Chişinău); dr. Igor Manzura (Chişinău); dr. Eugen Nicolae (Bucureşti); dr. hab. Ion Niculiţă (Chişinău); dr. Virgil Nițulescu (Bucureşti); dr. Elena Ploşniţă (Chişinău); dr. Elena Postică (Chişinău); dr. hab. Gheorghe Postică (Chişinău); dr. Ion Tentiuc (Chişinău); dr. hab. Valentin Tomuleț (Chişinău); dr. Victor Trifonov (Sankt Petersburg).

Toate lucrările publicate în revistă sunt recenzate de specialişti în domeniu.
All the papers to be published are reviewed by experts.

Revista „Tyragetia” apare de două ori pe an.
Journal „Tyragetia” appears twice a year.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Colegiului de redacţie al „Tyragetiei”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

Manuscripts, books and reviews for exchange, as well as other papers are to be sent to the editorship of the „Tyragetia”: *Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August 1989, nr. 121 ”A”, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova*. Tel. (0373+22) 238279, e-mail: tyragetia@starnet.md

© Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Verum ab Histro oppida Cremniscoe, Aepolium, montes Macrocremni, clarus amnis Tyra, oppido nomen inponens ubi antea Ophiusa dicebatur. In eodem insulam spatiosam incolunt **Tyragetae**; abest a Pseudostomo Histri ostio CXXX.

Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, IV, 12 (26), 82

Iar de la Istru înainte se află oraşele Cremniscoe, Aepolium, munţii Macrocremni, vestitul fluviu Tyras, care dă numele şi oraşului, numit odinioară Ophiusa. Tot acolo este o insulă întinsă, locuită de **tirageţi**, la o depărtare de o sută treizeci de mii de paşi de braţul Pseudostomon al Istrului.

Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (26), 82

CUPRINS
(Contents)

I. Studii (Researches)

Ion Eremia
Relaţiile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman şi Rusia în viziunea unui istoric din Moscova – studiu de caz (One Moscow historian's view on the Relations of the Danube Principalities with the Ottoman Empire and with Russia) 8

Lilia Zabolotnaia
Movilencele şi descendenţii. Pagini necunoscute. Unele contribuţii la genealogia descendenţilor lui Ieremia Movilă (The Movileshti and its descendants. Unknown pages) 27

Valentin Tomuleţ
Protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia în anii 1812-1828 (The protests and the revindications of the Bessarabian people in the first decades after the annexation of the territories between the Prut and Dniester rivers to Russia (years 1812-1828) 43

Alexandra Zbuchea
Marketing as a key element in achieving museum's mission (Marketingul – element cheie în atingerea misiunii unui muzeu) 65

II. Materiale şi cercetări (Papers and surveys)

Vlad Ghimpu
Contacte şi relaţii dintre români şi ruşii kieveni în secolele IX-X (Les contacts et les relations entre les Roumains et les Russes kiéviens aux IX-ième et X-ième siècles) 73

Anatol P. Gorodenco
Moldova de Sud în a doua jumătate a secolului XIV (South Moldova in the second part of XIV century) 83

Ana Niculiţă
Cu privire la doua tezaure monetare medievale din raionul Floresti, Republica Moldova (Regarding two medieval coin hoards from Floreşti district, Republic of Moldova) 89

Adelaida Chiroşca
Un tezaur monetar din sec. al XVII-lea descoperit la Ciocâlteni, raionul Orhei (17th c. coin hoard discovered in Ciocilteni village, Orhei district) 99

Janusz Skoczylas, Marek Żyromski
The stonemasons' signs in the social and political context (Ştampilele cioplitorilor în piatră în context social şi politic) 113

Nicolae Fuştei
Cărţile mitropolitului Dosoftei păstrate în diferite colecţii din Europa (Books of metropolitan Dosoftei kept in various European collections) 117

Alina Felea
Câteva date despre familia Imbault (Some dates of family Imbault) 137

Sergius Ciocanu
Schitul Peştera şi moşia Peştera (Orheiul Vechi) din ţinutul Orhei (de la primele atestări documentare până în secolul al XIX-lea) (Orhei district Peştera hermitage and Peştera estate. From the first mentions to the 19th century) 141

Igor Cereteu
Tipărituri transilvănene în Basarabia (a doua jumătate a sec. XVIII şi primele două decenii ale sec. XX) (The Transylvanien printings from Basarabia (from the second half of XVIIIth and the first decades of XXth centuries) 163

Ирина Гончарова
Медали Карла Леберехта в коллекции Национального музея археологии и истории Молдовы (Medals by Carl Leberecht in the collections of the National Museum of Archaeology and History of Moldova) 175

Emanuil Brihuneţ
Monumente comemorative medievale târzii din spaţiul pruto-nistrean (Late medieval commemorative monuments from the Prut-Dniester space)..... 179

Dinu Poştarencu
Trecerea oraşului Soroca din proprietatea privată în cea a statului (Transer of Soroca town from private property to state property) 195

Teodor Candu
Contribuţie la studierea abuzurilor egumenilor mănăstirilor închinate din Ţara Moldovei (1806-1812): cazul Daniil Vs. Theodorit de la mănăstirea Floreşti (Contribution at the research of the abuses of submitted monasteries abbot from Moldova (1806-1812): the case of Daniil vs. Theodorit from Floreshti Monastery)..... 199

Lucia Argint
Reflecţii istoriografice asupra particularităţilor sistemului administrativ rus şi moldovenesc la începutul secolului al XIX-lea (Historiographical thoughts over the particularities of the Russian and Moldavian administrative system at the beginning of the 19th century) 215

Andrei Emilciuc
Navigaţia comercială pe râul Nistru (anii 1812-1853) (Commercial navigation on the Dniester River (1812-1853) 227

Maria Danilov
Mişcarea biblică în Basarabia. Contextul imperial şi specificul local (The Biblical movement in Bessarabia. Imperial context and local specifics) 239

Silvia Corlăteanu-Granciuc
Restituiri documentare. Un registru bisericesc de mărturisire din secolul al XIX-lea (Documentary returns. A church register of avowal from the 19th century) 251

Maria Maftei
Situaţia economică a judeţului şi oraşului Cahul în anii '30-50 ai secolului al XIX-lea (The economic situation in Cahul county during 30ies - 50ies of the 19th century) 257

Natalia Timohina
Relaţiile dintre autohtoni şi armata rusă în Principatele Române în anii Războiului Crimeii (1853-1856) (The relationships between Russian armies and native populations of the Moldavian and Romanian kingdoms in the ears of the Crimean war (1853-1856) 265

Tatiana Chicaroş
Evoluţia învăţământului liceal din Basarabia sub dominaţia ţaristă (1833-1917) (L'évolution de l'enseignement de lycée en Bessarabie sous la domination tsariste (1833-1917) 273

Vera Serjant
Primele anunţuri „publicitare" în presa basarabeană (1854-1899) (First "advertisements" in the Bessarabian press (1854-1899) 285

Silviu Andrieş-Tabac
Simbolurile Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918). Interpretări semantice (Symboles de la République Démocratique Moldave (1917-1918). Interprétation sémantique)..... 291

Sorin Trîncă
Raporturile interconfesionale (ortodoxo-greco-catolice) în cadrul revenirilor la ortodoxie în perioada 1918-1928. Exemplul Transilvaniei (Interconfessional relations (orthodox-greek-catholic) during return to orthodoxy in 1918-1928. On the example of Transilvaniya) 295

Elena Postică
Figuri basarabene în Guvernele României interbelice (Bessarabian prominent figures in the Romanian governments during the inter-war period) 319

Vera Stăvilă
Din istoria Şcolii şi Societăţii de arte frumoase (Belle Arte) din Basarabia (The history of the Bessarabian Belle Arte School and Society) 327

Ольга Щипакина
Из истории становления гражданского воздушного флота МССР (1944-1957) (History of the Moldavian Soviet Socialist Republic civil air forces formation (1944-1957) 333

Octavian Zelinski
Consideraţii asupra stării economice a sectorului agrar al Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti în a doua jumătate a anilor '80 ai secolului al XX-lea (Considérations sur la situation économique dans le secteur agraire de la République Socialiste Soviétique de Moldavie dans la seconde moitié des années '80 du XX-ème siécle) 339

Elena Ploşniţă
Unele consideraţii privind organizarea expoziţiei permanente a muzeului de istorie (Some considerations regarding the designing of a permanent exposition of the history museum) 353

III. Recenzii şi prezentări de carte (Paper and book review)

Documente Bucovinene, vol. VII / Teodor Balan, Iaşi, TAIDA, 2005, XX p. + 318 p.; vol VIII, XVI p. +234 p. - vol. IX, Iaşi, TAIDA, 2006, XII p. + 164 p. (*Ion Eremia*) 361

Valentina Eşanu, Andrei Eşanu, Bogdan al II-lea şi Maria Oltea – părinţii lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Chişinău, Prut Internaţional, 2007, 160 p. +Anexă: Voievozii Ţării Moldovei de la Bogdan I până la Ştefan cel Mare şi Sfânt şi urmaşii lui (*Ion Eremia*) 363

Gheorghe Nicolaev, Sergiu Tabuncic, Ţara Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Ţinuturi, oraşe, cetăţi, ctitorii, aşezări rurale atestate documentar, Centrul Editorial Integritas, 2007. Planşă (*Silvia Corlăteanu-Granciuc)* 365

Antoine François Le Clerc, Memoriu Topografic şi Statistic asupra Basarabiei, Valahiei şi Moldovei, Provincii ale Turciei în Europa. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş. Traducere din limba franceză de Delia-Maria Radu; însoţită de reproducerea manuscrisului original. Institutul Cultural Român. Cluj-Napoca, 2004. LII +90 p. (*Ion Eremia*) 367

Maria Danilov, Cenzura sinodală şi cartea religioasă în Basarabia. 1812-1918 (între tradiţie şi politica ţaristă), Biblioteca Tyragetia XIII. – Chişinău, 2007 (Tipogr. „Bons Offices"), 264 p. (*Valentin Tomuleţ*) 371

Lista abrevierilor (List of abbreviation) 375

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia" 377

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal 378

Условия для публикации в журнале «Tyragetia» 379

RELAŢIILE PRINCIPATELOR DUNĂRENE CU IMPERIUL OTOMAN ŞI RUSIA ÎN VIZIUNEA UNUI ISTORIC DIN MOSCOVA – STUDIU DE CAZ

Ion Eremia

Volumul publicat în anul 2006 (Семенова 2006) reuneşte o serie de studii anterioare ale L.E. Semionova, consacrate istoriei politice externe a Moldovei şi Ţării Româneşti şi care cuprind un segment cronologic foarte vast: de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi până la începutul secolului al XIX-lea. Volumul se deschide cu o **Prefaţă** în care autoarea informează cititorul că în studiile prezentate sunt generalizate realizările istoriografiei ruse şi străine, sunt valorificate şi puse în circuitul ştiinţific un larg cerc de surse istorice inedite din arhivele ruseşti, sunt examinate izvoarele publicate în diferite colecţii de documente, inclusiv şi străine.

Direcţia principală în studierea problemei date, continuă autoarea, a fost relevarea dialecticii raporturilor de reciprocitate dintre factorii interni şi externi, care au influenţat evoluţia politicii externe a Principatelor Dunărene.

Referindu-se la subiectele puse în discuţie, autoarea ne atenţionează în primul rând asupra problemei statutului Moldovei şi Valahiei în sistemul Imperiului Otoman, problemă care, în aprecierea autoarei, constituie studiul-cheie din volumul publicat (Семенова 2006, 11). L.E. Semionova menţionează că subiectul dat nu este suficient cercetat în istoriografie şi face o replică „studiilor de peste hotare", care, în opinia ei, au tendinţa de a „idealiza rolul otomanilor în istoria popoarelor balcanice supuse de ei". Această idealizare, în opinia autoarei, ar reieşi din faptul că în istoriografia românească şi turcă prevalează ideea, conform căreia, actele sultanale, aşa-numitele „capitulaţii" din secolele XIV-XV, care chipurile conţineau condiţiile recunoaşterii de către Moldova şi Ţara Românească a suzeranităţii otomane şi fixau drepturile lor autonome, au existat real, opinie pe care autoarea nu o împărtăşeşte (Семенова 2006, 9).

În legătură cu aceste afirmaţii ale L.E. Semionova, evident, apare întrebarea cum să-i apreciem pe acei istorici din fosta URSS şi fosta Iugoslavie, care, în baza surselor originale demonstrează existenţa reală a „capitulaţiilor", care reglementau raporturile unor state balcanice cu Poarta? Pentru a ne convinge că lucrurile stau anume aşa, cred că este suficient să facem referinţă la studiul lui M.M. Frejdenberg publicat în anul 1984 şi consacrat istoriei relaţiilor Republicii Ragusa (Dubrovnikului) cu Imperiul Otoman. Descoperirea şi publicarea în anul 1970 de către istoricul iugoslav B. Nedelikovin a originalului „capitulaţiei" (tratatului) otomano-raguzan din 23 octombrie 1458 l-a determinat pe M.M. Frejdenberg să afirme că „de aceea, probabil, este justă ideea care îşi croieşte drum în ultimii ani, conform căreia statutul Dubrovnicului trebuie considerat apropiat de libertatea reală" (Фрейденберг 1984, 110). Înseamnă oare aceasta că reputatul istoric „idealizează rolul otomanilor în istoria popoarelor balcanice"? Cred că nu este absolut nici un motiv de a-l învinui de asemenea păcat, M.M. Frejdenberg pur şi simplu, aşa cum trebuie să procedeze un istoric, apreciază obiectiv situaţia, pornind de la sursele istorice. Faptul că originalele unor asemenea acte din secolele XIV-XVI pentru Moldova şi Ţara Românească nu au fost până în prezent descoperite, nici pe departe nu înseamnă că ele nu au existat.

Tot în **Prefaţă** autoarea formulează concluzia (!) că în baza examinării textelor „capitulaţiilor", „a **tuturor** (aici şi în continuare, sublinierile ne aparţin – I.E.) datelor care se află la dispoziţia cercetătorilor" şi a noilor surse descoperite în arhivele ruseşti (Семенова 2006, 9), **pentru prima dată în istoriografie** ajunge la concluzia că ele sunt „**documente** de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, legate de ideologia mişcării de eliberare în principate din acel timp".

Totuşi, ceva mai jos, la pagina 24, L.E. Semionova aduce argumente care demonstrează contrariul. Ea afirmă că încă în anul 1908, istoricul român Constantin Giurescu supunând unei serioase analize izvoristice textele „capitulaţiilor" a ajuns la concluzia că ele „sunt **plastografii** de la sfârşitul secolului al XVIII-lea" (Семенова 2006, 24).

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 9-26.

La pagina 28 autoarea ne spune că şi Ştefan Ştefănescu recunoaşte că textele acestor „capitulaţii" nu sunt originale şi au fost alcătuite la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Aşadar, din cele expuse mai sus putem concluziona că unica „realizare" a autoarei este că spre deosebire de istoriografia românească citată de dânsa, care consideră textele „capitulaţiilor" **plastografii** de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, L.E. Semionova le consideră **documente** de la acelaşi sfârşit de secol.

O altă problemă evidenţiată de autoare în **Prefaţă** este problema legăturilor Principatelor Dunărene cu Rusia şi reliefarea premiselor obiective, care au dus la formarea orientării proruse.

Primul studiu din volumul publicat are titlul *Principatele Dunărene în relaţiile internaţionale din Europa de Sud-Est (sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea)*. Studiul se începe cu un scurt preambul, fără titlu, în care sunt schiţate unele momente ale situaţiei internaţionale din Sud-Estul Europei în perioada indicată, sunt repetate ideile expuse în **Prefaţă**, examinate mai sus, precum şi precizarea că „obiectivelor cercetării corespund şi limitele cronologice ale monografiei".

Prima parte din studiul, titlul căruia l-am prezentat mai sus, se numeşte *Principatele Dunărene în sistemul Imperiului Otoman* şi este divizat în două compartimente. În primul compartiment *Problema „capitulaţiilor" în istoriografie* este efectuată o examinare foarte succintă a literaturii istorice consacrate temei date începând cu *Istoria generală a Daciei* de Dionisie Fotino şi continuând cu lucrările istoricilor din secolele al XIX-lea şi al XX-lea.

Prezentând istoriografia românească contemporană L.E. Semionova pe bună dreptate consideră că o examinare mai completă a problemei date o aflăm în studiile publicate de Mihai Maxim, care, scrie autoarea, afirmă că după formă, aceste documente puteau fi diferite, dar după conţinut, ele erau acte care fixau real drepturi şi obligaţii reciproce şi se acordau de către Poartă în urma negocierilor. Autoarea nu întreprinde însă o examinare atentă a opiniilor exprimate de istoricul nominalizat care, mai mult chiar, referindu-se la opiniile L.E. Semionova enunţate de dânsa până la 1993, le supune unei critici bine argumentate (Maxim 1993, 45-49). Ar fi fost foarte bine ca Mihai Maxim să fie onorat cu un răspuns din partea L.E. Semionova, care, prezentând opinia acestuia, s-a limitat doar la reproşul: „în pofida faptului că aceasta (semnarea de către sultan a actelor care fixau drepturi şi obligaţii reciproce ale părţilor – I.E.) contravenea canoanelor oficiale ale islamului".

Nu ştiu din ce considerente L.E. Semionova a făcut reproşul dat. Specialiştii în domeniul dreptului, încă din secolul al XIX-lea, cred altceva. Spre exemplu, F. Martens afirma că diferite state încheiau cu Poarta tratate. Ele se numeau „capitulaţii" şi se deosebeau de tratatele internaţionale obişnuite numai după **formă**, în esenţă ele erau considerate tratate obligatorii pentru părţile interesate (Мартенс 1873). Un alt specialist din Rusia, A.M. Ladâjenski, referindu-se la „capitulaţii" concluziona că ele numai în aparenţă sunt nişte manifeste de milă din partea sultanilor, în realitate ele prezentau în sine tratate de drept internaţional. „Capitulaţiile", continua acelaşi autor, erau promulgate după negocierile purtate cu solii europeni, înainte de a le promulga, turcii se târguiau cu europenii în privinţa drepturilor pe care ei trebuiau să le acorde prin aceste documente. „Capitulaţiile", încheia A.M. Ladâjenski, „sunt tratate internaţionale, iar faptul că ele erau promulgate de sultan sub forma unor ucazuri (= diplome imperiale - I.E.), nu era altceva decât un mod special de semnare a tratatelor (Ладыженский 1914, 20). Un alt specialist în domeniul dreptului islamic, E.I. Askerov, referindu-se la „capitulaţiile" din epoca feudalismului sublinia că ele nu aveau un caracter inegal, dimpotrivă, uneori prevedeau obligaţii reciproce şi privilegiile acordate străinilor nu contraveneau intereselor Imperiului Otoman, ele chiar erau dictate de particularităţile legislaţiei musulmane, bazată pe Coran, care excludea orice drept al străinilor de a fi judecaţi după şeriat (Аскеров 1950, 30). În acest context, alături de studiul deja citat al lui Mihai Maxim, este de reţinut şi lucrarea fundamentală a istoricului Viorel Panaite, care a demonstrat cu lux de amănunte faptul că semnarea tratatelor, „capitulaţiilor", de către otomani, nu contravenea canoanelor islamice (Panaite 1997).

La faptul că negocierile şi semnarea tratatelor de către Poartă nu contravenea canoanelor oficiale ale islamului, este demonstrat fără putinţă de tăgadă de raporturile raguzano-otomane de la mijlocul secolului al XV-lea. O primă diplomă

sultanală este cunoscută din februarie 1442 şi este apreciată în istoriografie drept „primul tratat original al Dubrovnicului cu Imperiul Otoman" (Фрейденберг 1984, 75). Negocierile raguzano-otomane din primăvara-toamna anului 1458 de asemenea s-au încheiat cu semnarea diplomei sultanale din 23 octombrie acelaşi an, emisă în trei limbi (turcă, greacă, sârbo-croată), fiind descoperit şi publicat în anul 1970 originalul în limba sârbo-croată (Недељковић 1970, 390-391). În textul documentului, sultanul Muhamed al II-lea jura „pe Dumnezeul care a făcut cerul şi pământul", „pe marele proroc Muhamed", „în numele vieţii copiilor mei şi al sabiei sfinte", să respecte condiţiile fixate.

Un exemplu demn de toată atenţia îl găsim şi în istoria relaţiilor moldo-otomane. Mihai Maxim, referindu-se la actul dat de sultanul Mehmed al II-lea lui Ştefan cel Mare, a observat nuanţa ce se conţine în notiţa copistului otoman, făcută puţin mai târziu: „Sulhnâme al sultanului Mehmed ... **cu** (subl. – M.M.) Moldoveanul". Această precizare, în aprecierea autorului nominalizat, atestă că, „de fapt, în mintea sa (a copistului – I.E.), actul avea, până la urmă, un caracter bilateral şi nuanţa de tratat internaţional" (Maxim 1993, 37).

În acest context este evident faptul că orice afirmaţii referitor la aceea că nu existau acte care să reglementeze drepturile şi obligaţiile Imperiului Otoman în relaţiile acestuia cu alte state în secolele XIV-XVI, fiindcă ele, chipurile, contraveneau canoanelor oficiale ale islamului, cum crede L.E. Semionova, în stadiul actual al documentării şi cercetării, nu mai pot fi acceptate.

Urmând fidel ideile exprimate în perioada sovietică, L.E. Semionova apreciază negativ şi istoriografia turcă contemporană, în cazurile în care unii reprezentanţi ai ei au recunoscut existenţa „capitulaţiilor", imputându-le vina că aceşti istorici prezintă Principatele Dunărene drept „state suverane, care au întreţinut cu Imperiul Otoman relaţii pe baze bilaterale" (Семенова 2006, 30).

Dacă e să-i învinuim pe istoricii turci de faptul că ei au afirmat că Principatele Dunărene au fost state suverane în sistemul Imperiului Otoman, nu înseamnă altceva decât să-i învinuim de ... **marxism**, deoarece anume Karl Marx, din câte cunosc, a fost primul care a făcut următoarea apreciere: „Din capitulaţiile citate mai sus (Marx face referinţă la tratatele din 1393, 1460, 1511, invocate pe timpul său şi pe care el le aprecia ca tratate pe care moldavo-vlahii le-au încheiat singuri cu Poarta – I.E.) ... reiese că Principatele Dunărene sunt două state suverane sub suzeranitatea Porţii" (Маркс 1958, X, 99).

Ideea lui K. Marx referitor la faptul că Principatele Dunărene şi-au negociat drepturile autonome cu Poarta şi chiar că au fost două state suverane sub suzeranitatea Porţii a fost împărtăşită, un timp, de mai mulţi reprezentanţi ai istoriografiei sovietice (Дружинина 1955; Виноградов 1961, 6; Мохов 1964, 209; Советов 1975, 178; Телеуца 1976, 71-76). Toate aceste aprecieri ale istoricilor sovietici au fost, din motive necunoscute, ignorate de L.E. Semionova, care s-a mulţumit să indice doar doi autori, S. Oreşkova şi Gh. Gonţa şi de asemenea, propriile sale lucrări, publicate anterior, în care este negată existenţa „capitulaţiilor". Aşadar, afirmaţiile unor istorici turci, care şi-au publicat studiile lor în anul 1952 şi, respectiv, 1978 (Семенова 2006, 19) şi nu au plăcut L.E. Semionova, se înscriu pe deplin în concepţia marxistă şi sovietică de până la mijlocul deceniului al VIII-lea al secolului trecut. Ele nu se înscriu doar în conceptul autoarei, care, anterior, şi-a scris opera sa, de asemenea „având la bază metodologia marxist-leninistă", dar care nu acceptă teza lui Marx expusă deja mai sus. Evident, despre o critică a opiniei lui Marx în perioada sovietică nici nu putea fi vorba, dar în 2006 putea să o facă.

Fără îndoială, insistenţa cu care L.E. Semionova neagă „vechile tratate" dintre Poartă şi Principatele Dunărene trebuie să aibă o explicaţie, explicaţie pe care am căutat-o insistent şi pe care am aflat-o în autorefaratul tezei de doctor habilitat în ştiinţe istorice a autoarei şi unde se afirmă următoarele: „Obiectiv, aceste opinii, contribuie la înfrumuseţarea rolului otomanilor în istoria Principatelor Dunărene cu scopul de a subestima eforturile diplomaţiei ruseşti în apărarea drepturilor şi privilegiilor principatelor protejate, de a diminua rolul Rusiei şi al războaielor ruso-turce din secolele XVIII-XIX în mişcarea de eliberare naţională a principatelor, în eliberarea lor de dependenţa otomană. Drept consecinţă a unor asemenea opinii este denaturarea în oglindirea istoriei legăturilor politice tradiţionale ale popoarelor Rusiei şi României în secolele XVIII-XIX, ceea ce, în condiţiile contemporane, nu poate să nu aducă daune relaţiilor prieteneşti ale celor două ţări frăţeşti" (Семенова 1989, 2). În legătură cu această

„argumentare" a autoarei, cred că orice comentarii sunt de prisos. Şi, cu toate că această perlă „metodologică" în studiile ulterioare este omisă, concluziile L.E. Semionova nu s-au modificat cu nimic, cu toate că în istoriografia rusă contemporană s-au emis şi alte aprecieri politicii otomane. Spre exemplu, cunoscutul istoric Victor Feller afirmă că turcii, ca buni tacticieni, după căderea Constantinopolului şi mult mai târziu, acţionau chibzuit şi destul de generos. Ei nu numai că direct şi serios nu au persecutat Biserica Ortodoxă, dar şi le-a permis grecilor să ocupe posturi destul de influente în administraţie, pe care le considerau de categoria a doua, locuri profitabile de negustori şi finanţişti ai Imperiului Otoman (Феллер 2000-2001).

Totuşi, o afirmaţie a autoarei dintr-un studiu de mai demult mi-a atras în mod deosebit atenţia. Iată ce scria L.E. Semionova în 1986: „Spre deosebire de pământurile bulgare şi sârbe, incluse de sultan în componenţa paşalâcului Rumelia, Principatele Dunărene şi-au păstrat **autonomia juridică** în sistemul Imperiului Otoman" (Семенова 1986, 65).

Este destul de limpede că **autonomia juridică** poate lua naştere şi exista numai în cazul în care are la bază un **act juridic**, negociat şi recunoscut de ambele părţi, dar acest aspect al problemei a fost neglijat totalmente de autoare.

Cu regret, dar în studiul publicat în anul 2006 lipseşte şi o prezentare a izvoarelor, prezentare indispensabilă unui asemenea studiu. Autoarea s-a limitat doar să informeze cititorul că a utilizat „**toate sursele care sunt**" şi a pus în circuitul ştiinţific noi surse, afirmaţie care nu corespunde nici pe departe realităţii şi chiar diminuează substanţial valoarea lucrării date. Din lectura acestei părţi a lucrării reiese clar că au fost ignorate practic toate sursele cunoscute, care atestă existenţa unor relaţii pe baze bilaterale dintre Principatele Dunărene şi Imperiul Otoman, surse prezentate şi examinate în istoriografia românească.

Al doilea compartiment al acestei părţi a lucrării este impropriu intitulat *Originea „capitulaţiilor"*, fiindcă, în realitate, L.E. Semionova, în baza surselor din secolul al XVIII-lea publicate sau descoperite în arhivele ruseşti, se opreşte doar la examinarea originii **textelor-plastografii** din secolul al XVIII-lea. Recunoaştem bogăţia şi originalitatea surselor istorice ruseşti din secolul al XVIII-lea, dar ele, oricât am dori noi, nu conţin materiale care ar explica problema **originii** „capitulaţiilor". „Capitulaţiile" au o origine mult mai veche, ele s-au născut, practic, odată cu primele expansiuni ale arabilor islamici în secolul al VII-lea, fapt semnalat deja în literatura istorică străină şi românească (McNeill 2000, 411-413; Maxim 1993, 146 şi urm.).

Este de remarcat şi faptul că sursele istorice descoperite şi puse în circuitul ştiinţific de istoricii occidentali în ultimele trei decenii ale secolului al XX-lea, traduse şi publicate şi în limba rusă în colecţia **Антология мировой правовой мысли** modifică esenţial semnificaţia cunoscută până acum a „capitulaţiilor". Ele nu mai pot fi apreciate doar în sensul tradiţional. Iată ce scrie I.I. Variaş într-o scurtă introducere la câteva surse juridice din statele Peninsulei Iberice înainte de secolul al XIV-lea: „Reconquista, care a continuat pe parcursul a opt secole, a creat un tip specific de document juridic – aşa-numitele **capitulaţii**, care fixau condiţiile predării oraşelor şi târgurilor musulmane creştinilor. Documentele de acest fel, în mod obişnuit, întăreau drepturile şi privilegiile populaţiei musulmane, care asigurau autonomia ei în statul creştin" (Антология 1999, 496-523).

Pornind de la premisa falsă că abia către secolele XVI-XVII Poarta a acordat „capitulaţii" unor state europene, fenomen care ar fi atins o mare amploare în secolul al XVIII-lea, L.E. Semionova trage concluzia, la fel de falsă, că şi în unele părţi ale Imperiului Otoman a început să apară năzuinţa să primească „capitulaţii", pentru a consolida, în temeiul lor, a anumitor privilegii. În Principatele Dunărene care intrau în sistemul Imperiului Otoman, această tendinţă s-ar fi manifestat, în opinia autoarei, abia de la sfârşitul secolului al XVIII-lea (Семенова 2006, 31-32).

Autoarea este convinsă că programul de eliberare a unei părţi a boierimii moldovene şi valahe, de orientare patriotică, cum o apreciază ea, prevedea stabilirea protectoratului rus sau includerea principatelor în componenţa Rusiei cu condiţia menţinerii autonomiei politice (Семенова 2006, 33-34). În calitate de exemplu edificator pentru programul politic al boierimii moldoveneşti în timpul războiului ruso-austro-turc din 1735-1739, L.E. Semionova prezintă negocierile din septembrie 1739 şi tratatul semnat de reprezentanţii boierimii şi clerului cu comandantul suprem al armatei ruse Minih pe data de 5 a aceleiaşi luni,

tratat care cuprindea condiţiile intrării Moldovei în supuşenia Rusiei (Семенова 2006, 35), totuşi uită să menţioneze că boierii moldoveni au refuzat să semneze acest document şi au făcut acest lucru numai după ameninţările lui Minih. În legătură cu acest episod, cronicarul moldovean Ion Neculce ne informează; „Aceste ponturi au dat Meneh boierilor şi au dzisu că, de n-or priimi a da foc târgului. Şi i-au făcut cu de-a sila de-au iscălitu, că să tâmplasă şi boieri de nu s-nvoie. Şi au iscălitu toţ" (Neculce 1974, 378).

Foarte controversat sunt prezentate şi doleanţele boierilor moldoveni şi munteni în timpul războiului ruso-turc din anii 1768-1774. La paginile 35-36 autoarea invocă mai multe documente din anii 1769-1772 care, în opinia ei, ar atesta tendinţa boierilor de a intra sub protectoratul rus sau de a se uni cu Rusia. În acelaşi timp, la pagina 38, L.E. Semionova emite ipoteza că „nu fără influenţa deputaţilor moldoveni şi valahi diplomaţia rusă a înaintat condiţia de a lăsa Principatele Dunărene sub puterea Porţii", adică boierii moldoveni şi munteni doreau să rămână în sistemul Imperiului Otoman şi au determinat ca şi Rusia să facă acelaşi lucru. Este absolut clar că politica reală a boierimii din Principate a rămas neelucidată de autoare.

Tot atât de controversat este prezentată şi politica Rusiei. Pe de o parte, afirmă autoarea, Rusia ţinea cont de rugăminţile care veneau din Moldova şi din Valahia, pe de altă parte, le lăsa fără urmări, nu le da curs (Семенова 2006, 36-37). Apare logică întrebarea, în ce mod, cum Rusia „ţinea cont" de doleanţele boierimii din Principate? Autoarea mai crede că Rusia nici nu urmărea scopul anexării Moldovei şi Valahiei la posesiunile sale şi chiar conform „proiectului grecesc" Rusia urmărea asigurarea predominării sale reale în Europa de Sud-Est, dar şi aceasta doar în perspectivă.

Rivalii Rusiei sunt apostrofaţi că susţineau integritatea teritorială a Imperiului Otoman, inviolabilitatea stăpânirilor ei, ceea ce de fapt însemna menţinerea dominaţiei sultanului asupra popoarelor supuse (Семенова 2006, 37). Pe următoarea pagină, 38, autoarea ne spune că şi Rusia, ţinând cont de situaţia internaţională, era înclinată să lase Principatele Dunărene în supunerea Imperiului Otoman şi că acest lucru l-ar fi făcut chiar sub influenţa boierilor moldoveni şi valahi, adică şi ţările europene, şi Rusia, şi boierii doreau ca Principatele să rămână în continuare sub suzeranitatea Porţii.

În continuare, L.E. Semionova discută problema vechilor privilegii ale principatelor în sistemul Imperiului Otoman. Autoarea subliniază că referinţele la vechile privilegii pentru prima dată se întâlnesc în documentele diplomatice ruseşti din anii 1769-1770. Să nu uităm însă că în acest compartiment, autoarea şi-a propus să elucideze problema **originii** „capitulaţiilor" şi, desigur, la acest subiect, după cum am mai menţionat, arhivele ruseşti din secolul al XVIII-lea sunt insuficiente. În istoriografia românească s-au invocat destule surse documentare şi narative care vorbesc despre tratatele ţărilor române cu Poarta şi fixarea unor privilegii, surse total ignorate de L.E. Semionova.

Totuşi, este de semnalat faptul că Rusia a aflat despre relaţiile contractuale şi despre semnarea unor tratate ale ţărilor române cu Poarta, tratate în care au fost fixate unele privilegii (menţinerea vechilor obiceiuri) cel puţin încă din anii '70 a secolului al XVII-lea. Aceasta e confirmată, destul de limpede, şi de o scrisoare în limba română din 31 decembrie 1673 semnată de domnul Moldovei Ştefan Petriceicu şi fostul domn al Ţării Româneşti Constantin Şerban, scrisoare în care se menţionează următoarele: „Având ei a lor spurcată lăcomie, scosu-ne-au din toate obiciaiurili ciali vechi, carili mai denainte vreme au fostu legat şi tocmitu dela moşii şi de la strămoşii noştri, adaogându-ne dărili şi stricându-ne obiciaiurile din an în an" (Исторические 1970, 10). Ceva mai înainte, singur Constantin Şerban s-a mai adresat ţarului cu o scrisoare datată cu 29 decembrie 1673 în care îi comunica despre faptul că predecesorii săi s-au dat în supuşenie necredincioşilor cu condiţia să trăiască după obiceiurile lor şi au încheiat cu ei un tratat, dar ulterior, necredincioşii au stricat toate tratatele şi obiceiurile, au mărit tributul, au trimis în ţară domni de la ei, au pângărit bisericile, toate acestea fiind calificate drept grave încălcări din partea Porţii (Посольская 2005, 28).

Dar să revenim la afirmaţiile autoarei care crede că primele referinţe la vechile privilegii ale Principatelor Dunărene sunt menţionate în documentele diplomatice ruseşti în anii 1769-1770 (Семенова 2006, 36). Ceva mai jos, examinând *Memoriile* boierilor moldoveni şi munteni prezentate lui N.I. Panin şi adresările reprezentanţilor din Principate din 1770, autoarea subliniază că în ele **nimic** nu se aminteşte despre „vechile drepturi şi privilegii ale Principatelor în relaţiile cu Poarta" (Семенова 2006, 38) şi explică această lipsă prin

aceea că, probabil, deputaţii din Principate care se aflau la 1770 în Petersburg sperau la menţinerea ţărilor lor sub ocrotirea Rusiei, explicaţie care nu are nimic cu subiectul discutat. În acelaşi timp, L.E. Semionova crede că este „pe deplin probabil" că deputaţii din Principate în **discuţiile** cu reprezentanţii cercurilor guvernamentale ruseşti au făcut referinţe la „drepturile şi privilegiile anterioare" ale principatelor.

Desigur, este absolut la locul ei întrebarea, care sunt atunci acele „**documente** diplomatice ruseşti" din anii 1769-1770 în care, după afirmaţia autoarei, sunt amintite vechile privilegii ale Principatelor, dacă ceva mai jos se afirmă că pentru prima dată ideea despre lăsarea Principatelor sub puterea Porţii, dar „cu acele drepturi şi privilegii, cu care ele au intrat în supuşenie turcească" este fixată în scrisoarea lui N.I. Panin către A.G. Orlov din 12 noiembrie 1771? (Семенова 2006, 38).

L.E. Semionova, de asemenea crede că boierii moldoveni şi munteni, pentru prima dată, au informat guvernul rus despre încălcarea de către Poartă a „drepturilor şi privilegiilor anterioare" abia în timpul congresului de la Focşani (iulie-august 1772), dar primul document, la care face referinţă autoarea, pentru a-şi argumenta opinia este din 14 iunie 1772. De fapt, despre aceste lucruri, după cum am demonstrat mai sus, Curtea de la Moscova era informată cel puţin din primăvara anului 1674.

Raţionamentele L.E. Semionova privind data alcătuirii textelor „capitulaţiilor" de asemenea nu sunt convingătoare. Ea nu acceptă „alcătuirea" lor în perioada imediat premergătoare sau în timpul negocierilor de la Focşani pentru Valahia pe motivul că Mihai Cantacuzino, care le-a datat cu anul 1772 era, atunci când şi-a scris „Genealogia" sa, „la o vârstă înaintată" şi deci, el ar fi uitat multe lucruri. Totuşi, cu titlu de ipoteză, L.E. Semionova admite că Mihai Cantacuzino a dorit să sublinieze activitatea rodnică a deputaţiei valahe în timpul Congresului de la Focşani, din componenţa căreia făcea parte şi el. Aşadar, spectrul explicaţiilor oferite de autoare nu este prea larg şi pot fi rezumate la aceea că Mihai Cantacuzino, datând textele „capitilaţiilor" dintre Valahia şi Imperiul Otoman cu anul 1772 ori a uitat ceva, ori a minţit cu bună ştiinţă. Desigur, asemenea explicaţii nu sunt convingătoare şi problema alcătuirii textelor-plastografii continuă să rămână la ordinea zilei.

Refuzul autoarei de a admite existenţa textelor „capitulaţilor" Moldovei cu Poarta înainte de 1775 se bazează pe o depeşă a reprezentantului Rusiei la Istanbul N.V. Repnin, adresată lui N.I. Panin, prin care primul indica că pentru a interveni în problema Bucovinei, anexată recent de către Austria, el are nevoie de trei documente: a) Tratatul Moldovei cu Imperiul Otoman în baza căruia Principatul s-a supus sultanului; b) Actul care fixează toate privilegiile şi drepturile ţării din timpul lui Mehmed al IV-lea; c) Hatişeriful, conform căruia Ţara Moldovei singură îşi alege domnii ei. Toate aceste acte, N.V. Repnin le solicita **în original**. În acest context, apare destul de logică întrebarea, reprezentantul Rusiei într-adevăr avea nevoie de aceste documente pentru a interveni în problema Bucovinei, odată ce, prin tratatul de la Kuciuk-Kainardji, Rusia devenea protectoarea Moldovei şi Ţării Româneşti?

Desigur că nu. Dimpotrivă, depeşa lui N.V. Repnin atestă faptul că el deţinea textele „capitulaţiilor"-plastografii, alcătuite de boierii moldoveni, dar la 1775, în legătură cu problema Bucovinei pusă în faţa lui, el cerea şi originalele acestor documente, ştiind foarte bine că moldovenii nu dispun de ele, iar neprimindu-le, reprezentantul Rusiei se elibera de obligaţia de a interveni în favoarea Moldovei pe problema Bucovinei. De fapt, după propriile mărturii, N.V. Repnin a rămas profund indignat de cererea boierilor moldoveni, făcută de altfel, cu avizul domnului Moldovei. Această indignare este limpede exprimată de el în depeşa din 28 iulie 1775: „Sunt aici (în cererea boierilor moldoveni – I.E.) aşa puncte, scria N.V. Repnin, care, în afară de scăfârliile de aici (din Moldova – I.E.), nu mai pot trece şi în altele, spre exemplu, pretenţiile faţă de Poartă, că a cedat, sau, mai bine spus, a permis austriecilor să fie luate de la sine pământurile moldoveneşti" (Россия 1984, 71).

Aşadar, cinismul demnitarului rus atinge apogeul, el nici nu putea admite formularea unei asemenea pretenţii din partea boierilor moldoveni, fiind conştient de faptul că, în condiţii similare, ele puteau fi formulate şi faţă de Rusia. Cu atât mai mult cu cât încă în aprilie 1770, boierii moldoveni şi reprezentanţii clerului, în pofida asigurărilor de credinţă şi supuşenie faţă de Rusia, cereau ca în cazul în care teritoriile dintre Nistru şi Prut, aflate sub administraţie directă otomană, vor fi cucerite de trupele ruse, toate aceste teritorii, care din vechime au fost moldoveneşti, să nu fie organiza-

te sub o stăpânire deosebită, ci să fie retrocedate Moldovei (Россия 1984, 41-42). Anume pentru a nu da curs cererii boierilor moldoveni, N.V. Repnin a solicitat originalele documentelor indicate mai sus.

Pe ultimele cinci pagini ale compartimentului consacrat originii „capitulaţiilor", L.E Semionova discută problema: puteau oare exista „capitulaţii" pentru Principatele Valahia şi Moldova în secolele XIV-XVI în contextul relaţiilor lor cu Imperiul Otoman? (Семенова 2006, 53). Pentru a răspunde la întrebarea dată, ne sugerează autoarea, este necesar de a examina aceste acte din punct de vedere juridic, coroborându-le cu principiile de bază ale concepţiei otomane privind politica externă. După unele precizări utile privind conceptul islamic al politicii externe, autoarea declară brusc că „în secolul al XVI-lea, în relaţiile Imperiului Otoman cu statele europene apar tratatele", care erau „o formă specială de acordare a privilegiilor, ele au primit denumirea de capitulaţii". Şi, continuă autoarea, „capitulaţiile, ca şi hatişerifurile, aveau un caracter unilateral", acţiunea lor era limitată de domnia sultanului care le-a acordat.

Totuşi, este de remarcat faptul că specialiştii au menţionat că una din primele „capitulaţii" (tratat, ahdnâme) acordată de Poartă a fost cea acordată Genovei încă la sfârşitul secolului al XIV-lea, continuând în secolele următoare cu Veneţia, Raguza, Ungaria, Polonia, Imperiul Habsburgilor, Franţa şi chiar Moldova (Panaite 1997, 39-47). Este absolut inexplicabil de ce autoarea neagă total existenţa tratatelor, „capitulaţiilor" pentru secolele XIV – XVI? Cu atât mai mult cu cât unele surse narative otomane le atestă clar pentru Moldova. Spre exemplu, în raportul prezentat Porţii de către cadiul Mustafa referitor la reglementarea problemelor de hotar moldo-otomane în anii '20 ai secolului al XVI-lea se menţionează că domnul Moldovei a prezentat reprezentantului Porţii o *ahdnâme* sultanală (Documente 1976, 10-11). Odată neglijată această informaţie, autoarea ar fi trebuit să explice cauzele care l-au determinat pe cadiul Mustafa să falsifice situaţia?

Surpriza însă vine ceva mai jos. Încercând să dea un răspuns la întrebarea formulată ceva mai sus, L.E. Semionova concluzionează că desigur, în secolele XIV-XVI au existat *ahdnâme*-le şi *hatişerif*-uri privitor la Principatele Dunărene, care fixau darea şi alte obligaţii, dar aceste acte nu erau înţelegeri şi, fixând obligaţiile domnilor, nu conţineau garanţii din partea sultanului. Pentru a ne convinge că lucrurile nu stau aşa, este suficient să citim atent atât textul tratatului, *ahdnâme*-lei lui Ştefan cel Mare cu Mehmed al II-lea din anii 1480-1481, precum şi cel dintre Poartă şi Raguza, din 23 octombrie 1458, amintite şi în paginile anterioare. Păcat că L.E. Semionova nu a ţinut cont nici de observaţiile judicioase ale lui Mihai Maxim referitor la esenţa *ahidname*-lelor, adică a „capitulaţiilor", a tratatelor (Maxim 1993, 55), care, cel puţin până la începutul secolului al XVI-lea, precizează şi Cheorghe Gonţa, erau convenţii de pace (Гонца 1984, 74).

Cât priveşte existenţa *hatişerif*-urilor pentru reglementarea raporturilor ţărilor române cu Poarta în secolele XIV-XVI este de remarcat faptul că acestea erau documente otomane cu caracter intern şi ele apar în relaţiile Porţii cu Moldova şi Ţara Românească mai târziu, în cazul ultimei, spre mijlocul secolului al XVI-lea ori poate şi mai devreme (Maxim 1993, 78).

Oricum, putem constata faptul că eforturile ştiinţifice ale L.E. Semionova de pe paginile 31-57 de a demonstra, că în secolele XIV-XVI, în raporturile Principatelor Dunărene cu Imperiul Otoman nu au existat „capitulaţii", *ahdnâme*-le, nu s-au încununat cu succes, or, ea singură formulează concluzia, absolut improprie din materialul pe care l-a examinat, că ele totuşi au fost.

Următoarea parte a volumului publicat este intitulată *Principatele Dunărene în condiţiile expansiunii otomane în Balcani la sfârşitul secolului al XIV-lea - secolul al XV-lea* şi este alcătuită din două compartimente.

În primul compartiment *Stabilirea relaţiilor de vasalitate a Valahiei faţă de Poartă* L.E. Semionova menţionează amploarea cuceririlor otomane în Balcani, care, spre sfârşitul secolului al XIV-lea, ating linia Dunării. Nu ştim din ce considerente autoarea crede că tot în acest timp regii Ungariei şi-au întărit influenţa lor în Valahia şi în Moldova, obţinând de la domni recunoaşterea dependenţei vasalice, ori, nici un izvor istoric nu atestă relaţii vasalice ale domnilor Moldovei faţă de Ungaria în acest timp. În acest context, lucrarea de referinţă ar fi studiul lui Ştefan S. Gorovei publicat în anul 1997 (Gorovei 1997). Autoarea prezintă, după istoriografia românească, principalele direcţii ale politicii interne ale lui Mircea cel Bătrân, după care se examinează politica externă a acestuia, pe

bună dreptate subliniindu-se că scopul principal urmărit de el a fost evitarea supunerii ţării sale de către sultan. Referindu-se la luptele cu turcii, L.E. Semionova evidenţiază bătălia de la Rovine, acceptând data de 10 octombrie 1394, apoi remarcă o altă expediţie otomană la nord de Dunăre în luna mai 1395, când regele Ungariei i-ar fi acordat ajutor lui Mircea şi în luptă a căzut conducătorul detaşamentului ungar (Семенова 2006, 69). În realitate, este vorba de o singură expediţie otomană datată de istorici cu 10 octombrie 1394, 17 mai 1395 sau mai târziu, în cursul anului 1395 (Rezachevici 2001, 166-167). Surprinzătoare apare afirmaţia că trupele lui Sigismund, regele Ungariei, după ce au reuşit, în luptele cu turcii şi detaşamentele lui Vlad Uzurpatorul, să ocupe cetatea Nicopol, la întoarcere ungurii ar fi fost atacaţi de detaşamentele lui Vlad, pe când se ştie foarte bine că trupele ungare au fost atacate şi zdrobite de oastea lui Mircea cel Bătrân.

Examinarea raporturilor Valahiei cu Imperiul Otoman în secolul al XVI-lea este destul de reuşită, sunt evidenţiate cele două curente politice în rândurile boierimii locale. Credem că are perfectă dreptate autoarea atunci când afirmă că orientarea prootomană a unei părţi a boierimii româneşti se baza pe **întărirea legăturilor economice cu Poarta**, fapt atestat de sursele istorice: boierii exportau în Imperiul Otoman producţia obţinută pe moşiile lor, inclusiv grâu, contribuind în aşa fel la intensificarea legăturilor comerciale (Семенова 2006, 75).

Justificată este şi concluzia autoarei referitor la faptul că spre sfârşitul secolului al XV-lea domnul Ţării Româneşti a fost transformat într-un vasal supus sultanului (Семенова 2006, 77). Totuşi, ar fi fost necesară precizarea că această situaţie nu a fost permanentă, ulterior, unii domni au beneficiat de o situaţie mai bună.

Al doilea compartiment este intitulat *Situaţia politică externă a Ţării Moldovei în condiţiile expansiunii otomane din a doua jumătate a secolului al XV-lea*. Autoarea corect surprinde situaţia Moldovei la mijlocul secolului al XV-lea – ţara devine tributară Porţii. În acelaşi timp, L.E. Semionova crede că „în ultimul timp", şi face referinţă la două studii româneşti din **1960** şi **1978**, actul din 9 iunie 1456 este apreciat drept un tratat bilateral moldo-otoman (Семенова 2006, 79). De fapt, în literatura istorică românească din „ultimul timp", actul din 9 iunie 1456 nu mai este apreciat drept tratat moldo-otoman, istoricii români au sesizat faptul că în el se aminteşte despre încheierea păcii, dar actul dat nu este tratatul moldo-otoman propriu-zis (Gorovei 1980; Maxim 1984; Guboglu 1986).

În continuare, L.E. Semionova prezintă principalele direcţii ale politicii interne promovate de Ştefan cel Mare şi măsurile întreprinse în vederea întăririi capacităţii de apărare a ţării. Vorbind despre construcţia cetăţii Soroca ar fi fost bine de precizat că, pe timpul lui Ştefan, aici a fost construită o cetate din lemn şi pământ, apoi cetatea din piatră, care se păstrează până în ziua de astăzi, fiind opera lui Petru Rareş (Чеботаренко 1984, 6).

S-a strecurat o eroare şi în prezentarea tratatului moldo-polon din 4 aprilie 1459. Autoarea scrie că Ştefan cel Mare a cedat Poloniei Hotinul, primind pentru aceasta un răgaz în ce priveşte depunerea jurământului de credinţă regelui (Семенова 2006, 81). În realitate, în acel timp, Hotinul nu era sub controlul lui Ştefan şi de aceea el nici nu putea să-l cedeze. Eronat sunt prezentate şi stipulaţiile tratatului moldo-polon din 2 martie 1462 autoarea afirmând că se „fixa refuzul (domnului Moldovei – I.E.) de a dobândi noi teritorii" (Семенова 2006, 82), în realitate Ştefan se obliga că „nu vom înstrăina nici o ţară, nici un ţinut, nici un oraş şi nici un feud" fără consimţământul regelui. Cât priveşte afirmaţia autoarei că prin acest tratat Polonia retroceda Moldovei Hotinul (Семенова 2006, 87), ea, de asemenea, nu corespunde realităţii – în toate cele trei documente datate cu 2 martie 1462, Hotinul nici nu este amintit (Bogdan 1913, 282-294).

Obiectiv sunt prezentate raporturile lui Ştefan cel Mare cu Radu cel Frumos, domnul Moldovei tinzând să transforme Ţara Românească în aliata sa pentru lupta împotriva otomanilor. Cât priveşte fuga lui Radu cel Frumos în Făgăraş, unde ar fi decedat în acel an (Семенова 2006, 86), afirmaţia este problematică, or, conform ultimelor cercetări, domnul muntean a plecat la turcii de la Dunăre şi sursele istorice nu mai amintesc de el după octombrie 1474 (Rezachevici 2001a, 110).

Referindu-se la raporturile lui Ştefan cel Mare cu Poarta L.E. Semionova se vede obligată să recunoască **negocierile** moldo-otomane din anii 1479-1481, care s-au încheiat, afirmă dânsa, cu acordul domnului să mărească haraciul până la 6000 de galbeni şi chiar lui Ştefan „i-a reuşit să

stabilească relaţii paşnice cu Poarta, ceea ce a permis Principatului menţinerea independenţei politice şi a integrităţii teritoriale" (Семенова 2006, 90). O apreciere absolut corectă, dar apare inexplicabil faptul că L.E. Semionova refuză să utilizeze pentru documentul final termenul de *ahdnâme* (tratat) şi de asemenea să vadă în el şi **garanţiile** oferite de sultan, în cazul în care Ştefan va plăti regulat tributul: „Deoarece Ştefan s-a apropiat şi s-a legat cu adevărat, conform condiţiilor acestora amintite, de pragul acoperişului sultanului meu, **el** şi **averea** şi **ţara** lui **nu vor mai suferi nici un atac din partea mea şi a beilor sangeacurilor şi din partea celorlalţi robi ai mei**, văzându-l în făgaşul cel drept va fi aţintit cu ochiul augustei mele favori şi **se va bucura de mărinimiile mele împărăteşti**" (Moldova 1992, 103).

Examinând relaţiile moldo-otomane din anii 1486-1489 L.E. Semionova crede că, probabil acum, a fost dat acel *ahdnâme,* care a fixat atribuţiile tributare ale Moldovei şi care, în opinia unor istorici străini, afirmă dânsa, ar fi un tratat al lui Ştefan cu Bayazid, opinie pe care L.E. Semionova nu o împărtăşeşte (Семенова 2006, 94), în pofida faptului că *ahdnâme* nu înseamnă altceva decât tratat, „capitulaţie".

Foarte nuanţat a apreciat L.E. Semionova şi relaţiile moldo-ruse în legătură cu căsătoria lui Ivan ce Tânăr cu Elena, fiica lui Ştefan cel Mare: izvoarele istorice nu atestă limpede semnarea unui tratat moldo-rus, ele vorbesc doar de o apropiere politică dintre cele două state (Семенова 2006, 92).

Obiectiv sunt apreciate relaţiile moldo-polone din acest timp. Referindu-se la actul de la Colomeea din septembrie 1485, pe bună dreptate L.E. Semionova scrie că Ştefan a confirmat „în condiţiile tradiţionale, jurământul de vasalitate faţă de regele polon" (Семенова 2006, 93). Totuşi autoarea este dispusă să creadă că regele Poloniei Jan Albert într-adevăr a urmărit scopul de a recuceri Chilia şi Cetatea Albă (Семенова 2006, 97-99), pe când, de obicei, consideră că de fapt, s-a urmărit supunerea Moldovei, referinţele la Chilia şi Cetatea Albă fiind pur declarative. O înaltă apreciere este făcută tratatului moldo-polon din anul 1499, semnarea lui fiind un anumit succes în politica externă a lui Ştefan şi care „fixa pe plan internaţional promovarea de către domnul Moldovei a unei politici independente în relaţiile cu Imperiul Otoman"; în pofida faptului că plătea acestuia tribut, ţara şi-a menţinut independenţa, a crescut prestigiul ei pe arena internaţională (Семенова 2006, 100- 101).

Partea următoare a volumului semnat de L.E. Semionova se intitulează *Principatele Dunărene în contextul politicii europene a Porţii în secolul al XVI-lea* şi este alcătuită din două compartimente, primul cu denumirea *Accentuarea influenţei otomane în Valahia*.

La început autoarea face o prezentare generală a situaţiei internaţionale în sud-estul Europei, menţionează încercările statelor europene de a forma o coaliţie antiotomană (Семенова 2006, 113-117), se subliniază, că începând cu secolul al XVI-lea Valahia a fost inclusă din ce în ce mai mult în sfera de interese a Porţii, s-a mărit haraciul, s-au introdus noi obligaţii, domnul fiind în dependenţă vasalică faţă de sultan, ceea ce nu-l împiedica totuşi să promoveze anumite acţiuni externe. Apreciind politica externă a lui Neagoe Basarab drept o politică de manevrare, în cele din urmă, afirmă autoarea, domnul muntean a urmat făgaşul intereselor Porţii (Семенова 2006, 121).

Bine este surprinsă de L.E. Semionova şi situaţia politică din Ţara Românească după moartea lui Neagoe Basarab şi faptul că Radu de la Afumaţi a ajuns la o înţelegere cu Poarta (Семенова 2006, 123), săvârşind calea primejdioasă la Istanbul, unde a recunoscut suzeranitatea sultanului şi a acceptat plata unui haraci majorat. Totuşi, explicaţia că domnul s-a supus Porţii doar ca să-şi păstreze scaunul (Семенова 2006, 124) este prea modestă. Negocierile cu Poarta au avut consecinţe mult mai importante, despre care ne relatează raguzanul M. Bocignoli. Turcii, ne informează acesta „au început să negocieze cu valahii în vechile condiţii" şi, în consecinţă „s-a încheiat un tratat" conform căruia sultanul urma să numească domni pe cineva din valahii pe care i-ar avea lângă el, ţara să plătească tribut ca şi mai înainte, să fie lichidate datoriile trecute şi, în afară de acestea, sultanul să nu mai aibă nici o putere în provincie, ceea ce a asigurat fiinţa statală a Ţării Româneşti. În opinia autoarei, în anii '70-'80 a secolului al XVI-lea Valahia ar fi fost complet supusă Imperiului Otoman (Семенова 2006, 126-127).

Al doilea compartiment este intitulat *Instaurarea dependenţei vasalice a Principatului Moldovei faţă de Imperiul Otoman*, problema fiind studiată în contextul raporturilor Moldovei cu Ungaria şi Polonia.

Examinând tratatul otomano-ungar din anul 1503 L.E. Semionova îl apreciază ca pe o tentativă a Porţii de a supune Moldova pe calea accentuării dependenţei economice, pe când Ungaria se străduia să menţină Moldova în sfera intereselor ei politice (Семенова 2006, 128). La 1512 s-a accentuat dependenţa economică a ţării faţă de Poartă, iar haraciul a crescut până la 8 000 de galbeni (Семенова 2006, 130-133). Un alt moment al accentuării dependenţei faţă de Poartă este apreciat de autoare anul 1519, când a fost semnat un nou tratat ungaro-otoman. Principatele Dunărene urmau să plătească Porţii, ca şi mai înainte, haraciul şi darurile obişnuite, dar se atenţionează asupra faptului că în acest tratat, Moldova nu mai este amintită printre teritoriile care ţineau de Ungaria. Pe bună dreptate L.E. Semionova vede aici pretenţiile Imperiului Otoman de a consfinţi într-un tratat internaţional neamestecul statelor europene în raporturile Porţii cu Principatele Dunărene (Семенова 2006, 135).

Petru Rareş este apreciat ca fiind iniţial „ascultător Porţii", dar este respinsă ideea unui tratat al domnului Moldovei cu sultanul în anul 1529, tratat care ar fi stabilit situaţia vasalică a Moldovei în sistemul Imperiului Otoman. Trecerea lui Petru Rareş pe poziţii antiotomane s-ar fi datorat „păcii veşnice" polono-otomane din anul 1533, politică care a dus şi la nemulţumirea boierilor, şi la expediţia sultanală din 1538. Trădarea boierilor, lipsa de ajutor din partea altor state au determinat supunerea Moldovei de către Poartă, dar totuşi, afirmă L.E. Semionova, şi după anul 1538 Poarta a menţinut, ca şi în Valahia, fiinţa statală şi conducerea autonomă. Evident, autoarea ar fi trebuit să dea o explicaţie de ce Poarta a procedat în acest mod. Total sunt ignorate acele informaţii care atestă negocierile boierilor moldoveni cu sultanul din anul 1538 şi informaţiile clare ale surselor narative străine, inclusiv şi otomane, care semnalează fixarea unor condiţii „în scris" între cele două părţi (Papacostea 1982; Cronici 1966, 270-271).

Următorul studiu inclus în volumul publicat este intitulat *Principatele Dunărene în relaţiile ţărilor Europei de Est şi Sud-Est cu Imperiul Otoman la sfârşitul secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Autoarea consideră că în secolul al XVII-lea, în domeniul relaţiilor externe, Moldova şi Valahia s-au aflat total în sfera de interese a Imperiului Otoman, totuşi, este menţionat faptul că domnii au continuat politica tradiţională de manevrare în scopul promovării propriei politici, în interesul Principatelor. Succint este prezentată situaţia internaţională din anii 1593-1594, poziţia statelor europene privitor la coaliţia antiotomană, începutul acţiunilor antiotomane în Valahia şi Moldova, dar, atribuie acţiunea antiotomană a domnului Moldovei Aron vodă abia în primăvara anului 1595, ultimul fiind susţinut şi de cazaci, pe când se cunoaşte foarte bine faptul că Aron vodă a început răscoala antiotomană la 3/13 noiembrie 1594.

Prezentând succint poziţia Poloniei şi instalarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei de către poloni în frunte cu Jan Zamoyski, L.E. Semionova evidenţiază luarea Hotinului, capitularea garnizoanei lui şi crede că Ştefan Răzvan a căzut în luptă. În realitate, Ştefan Răzvan nici nu a ajuns la o confruntare cu trupele polone. El s-a retras în Transilvania, la Braşov, de unde revine iarăşi în Moldova în decembrie 1595, dar oastea lui este înfrântă în bătălia din 3 decembrie de lângă Iaşi. Ştefan Răzvan a fost prins şi la porunca lui Ieremia Movilă, tras în ţeapă (Rezachevici 2001a, 797-799).

Unirea Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei sub puterea lui Mihai Viteazul a beneficiat doar de constatarea L.E. Semionova că evenimentul a fost un rezultat al unei anumite situaţii politico-militare de scurtă durată, lipsită de premise interne, care nu a dus la acţiuni comune împotriva otomanilor şi care a generat o serie de conflicte dintre Mihai şi vecinii săi. Cel mai important moment aici apare doar faptul că autoarea recunoaşte că **Valahia** este **Ţara Românească** (*Румынская страна*) (Семенова 2006, 173), în textul volumului publicat utilizându-se doar termenul Valahia.

În continuare, L.E. Semionova evidenţiază rivalitatea polono-otomano-habsburgică pentru influenţă în Moldova şi Ţara Românească, iar numirea de către otomani în anul 1612 în scaunul Moldovei a lui Ştefan Tomşa, pe bună dreptate, este apreciată în sensul consolidării poziţiilor Porţii şi diminuării posibilităţilor Poloniei de a se implica în chestiunile ţării (Семенова 2006, 176). După anul 1617 Poarta a reuşit să înlăture definitiv Polonia din competiţia pentru Moldova (Семенова 2006, 177), dar această situaţie nu a fost de lungă durată, convenţia de la Hotin (9 octombrie 1621), nu a rezolvat principala problemă – problema

predominării Porţii în Principatele Dunărene, în primul rând în Moldova. Abia prin tratatul polono-otoman din 1634 se excludea orice amestec al Poloniei în chestiunile Moldovei şi Ţării Româneşti (Семенова 2006, 187). Cu toate acestea, menţionează autoarea, Polonia nu era dispusă să respecte stipulaţiile tratatului din 1634, pretindea la dreptul de a numi domni în Moldova şi la înlăturarea lui Vasile Lupu din scaunul ţării. Prin atribuirea acestuia a rolului de factor stabilizator în regiune, în sensul de a preveni acţiunile antiotomane din partea lui Matei Basarab şi a lui Gheorghe I Rakoczy (Семенова 2006, 188), autoarea se solidarizează cu nedemonstratele opinii exprimate în istoriografie referitor la orientarea prootomană a lui Vasile Lupu în primul deceniu de domnie.

Evenimentele din anii 1648 – începutul anului 1654 au modificat esenţial situaţia internaţională din Europa de Est şi Sud-Est, Principatele Dunărene şi Transilvania devin iarăşi obiect al rivalităţii statelor interesate în realizarea planurilor lor în regiune (Семенова 2006, 202).

Următorul studiu este intitulat *Contactele politice dintre Rusia şi Principatele Dunărene în prima jumătate a secolului al XVII-lea*. Referindu-se la factorii care au contribuit la legăturile lor cu Rusia, L.E. Semionova indică la **vecinătatea geografică** şi la **unitatea credinţei** (Семенова 2006, 211). Este destul să privim harta politică a Europei din prima jumătate a secolului al XVII-lea şi să ne convingem că **vecinătatea geografică** este departe de a fi o realitate. Prima treime a secolului al XVII-lea, în opinia autoarei, nu favoriza raporturile politice ale Principatelor Dunărene cu Rusia, atât din cauza situaţiei politice interne, cât mai ales că Rusia, nu punea problema stabilirii contactelor politice cu ele. De asemenea, nici domnii Moldovei, Miron Barnovschi şi Moise Movilă nu erau interesaţi în dezvoltarea relaţiilor politice cu Rusia, în condiţiile în care ultima era în conflict cu Polonia. L.E. Semionova constată că contactele politice permanente dintre Rusia şi Principatele Dunărene se stabilesc în a doua jumătate a anilor ‘30 – anii ‘40 ai secolului al XVII-lea. Dintre cauzele care au favorizat acest proces sunt nominalizate consolidarea Principatelor Dunărene în timpul domniei lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, începutul îmbunătăţirii relaţiilor polono-ruse şi perspectiva unei alianţe antiotomane polono-ruse, agravarea raporturilor ruso-otomane şi necesitatea atragerii domnului Moldovei în aplanarea conflictelor dintre Rusia şi Imperiul Otoman.

Primele contacte de ordin politic ţin, în opinia autoarei, de informarea Moscovei despre situaţia din Imperiul Otoman, apoi de mijlocirea lui Vasile Lupu în negocierile ruso-otomane privind retrocedarea de către cazaci a cetăţii Azov (p. 213-216). Vasile Lupu, crede autoarea, a făcut propuneri ambelor părţi, chipurile din partea sa, în aşa fel încât părţile să poată negocia fără ştirbirea prestigiului lor (p. 217), singur domnul Moldovei a folosit implicarea în negocieri pentru aranjarea legăturilor politice, economice şi culturale (Семенова 2006, 219).

Într-o formă foarte idilică este descrisă de autoare prezenţa agentului rus A.L. Ordin-Naşciokin la Curtea lui Vasile Lupu: „Împreună cu Lupu, Naşciokin călătorea prin Principatul Moldovei, aduna informaţii, stabilea legături cu boierii locali, contribuia la formarea stărilor de spirit proruse” (Семенова 2006, 220). „În jurul diplomatului rus s-a creat un grup de politicieni moldoveni cu stări de spirit proruse”, continuă visător L.E. Semionova. În realitate, lucrurile au stat tocmai invers. Agentul rus, care nici pe departe nu avea statut de „diplomat”, se străduia să fie cât mai puţin observat la Curtea lui Vasile Lupu, protesta împotriva ceremoniilor, întâlnirilor pompoase şi prânzurilor de sărbătoare organizate de domn şi la care era invitat. El chiar s-a adresat ţarului ca acesta să solicite de la domnul Moldovei ca să-l prezinte pe agentul rus drept un simplu slujbaş al său. Aşadar, A.L. Ordin-Naşciokin îşi ascundea adevărata sa identitate, ţara de unde a venit şi scopurile urmărite.

Referindu-se la încercarea de organizare a unei coaliţii antiotomane la care urmau să participe Principatele Dunărene şi Rusia, L.E. Semionova semnalează faptul că Jan Radziwill, înainte de a pleca în Moldova pentru negocieri a vizitat solii ruşi care erau în Varşovia pentru discutatrea aceleiaşi probleme. Concluzia pe care o trage autoarea din această vizită trezeşte nedumerire: chipurile, Vladislav al IV-lea şi curtea sa nu se hotărau la acţiuni de amploare împotriva sultanului pe teritoriile Principatelor, fără acordul Rusiei !!! (Семенова 2006, 224). Interesant, de ce ar fi fost necesar acest acord?

În general, politica lui Vasile Lupu, cel puţin până la 1646, este apreciată, fără nici un argument,

drept „obişnuit prootomană” (Семенова 2006, 224), iar de la mijlocul anilor ‘40, se conturează, în aprecierea autoarei, **o anumită** abatere de la orientarea sa prootomană (Семенова 2006, 222).

Semnalând venirea clericilor din Moldova în Rusia după „pomene”, L.E. Semionova apreciază acest fapt în sensul că aceştia se obişnuiau să vadă în Rusia o ţară de la care se putea primi ajutor şi susţinere.

Compartimentul următor al cărţii este intitulat *Moldova şi Valahia în contextul relaţiilor internaţionale în Europa de Est şi Sud-Est în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*. Este unanim recunoscut faptul că trecerea lui B. Hmelniţki şi a Oştii Zaporojene în supuşenia ţarului a contribuit la modificarea esenţială a relaţiilor internaţionale în această zonă a Europei. Rusia şi Polonia urmăreau scopuri diferite, fiecare încercând să-şi găsească aliaţi pentru realizarea obiectivelor propuse. Examinând politica externă a lui Gheorghe Ştefan din anul 1654, autoarea apreciază că ea era mai favorabilă Poloniei, căreia îi oferea servicii diplomatice şi militare, şi face referinţă la unele materiale inedite aflate în arhiva din Polonia, dar pe care nu le prezintă desfăşurat, materiale care i-au fost oferite ei, după propria mărturie, de cunoscutul istoric B.N. Florea (Семенова 2006, 260). Totuşi, judecând după indicele cotelor de păstrare a acestor documente în arhiva din Polonia, reiese că ele au fost publicate încă în anul 1983 de către istoricul român Ilie Corfus (Corfus 1983, 218-261). Prea repede a citit autoarea documentele şi literatura ce ţin de stabilirea raporturilor lui Gheorghe Ştefan cu Moscova. Opinia autoarei că domnul Moldovei ar fi stabilit relaţiile cu Moscova în primăvara anului 1654 prin intermediul lui B. Hmelniţki şi încă „până la sosirea lui G. Samarin la Iaşi” (Семенова 2006, 234), nu este argumentată, or, G. Samarin soseşte în Iaşi la sfârşitul lunii martie 1654, iar solul din Moldova Ioan Grigore, soseşte la Departamentul soliilor pe 1 aprilie, adică 1-2 zile mai târziu.

Referindu-se la negocierile moldo-ruse din anul 1656 autoare citează „actul” inexistent din 16 martie 1656. În realitate, actul prezentat la Departamentul solilor a fost scris la Moscova în limba greacă, 16 martie fiind data când solii moldoveni au primit porunca lui Gheorghe Ştefan „să spunem din gură” în faţa ţarului, adică verbal să comunice ţarului doleanţele moldovenilor (Eremia 1993). Apreciind politica Rusiei, L.E. Semionova, pe de o parte, ne asigură că la Moscova, condiţiile propuse de delegaţia moldoveană au fost primite fără schimbări, pe de altă parte, atunci când se referă la răspunsul Moscovei, ea îl citează pe cunoscutul istoric G.Sanin care consideră că diplomaţii ruşi au considerat să se limiteze la o formulă generală privind colaborarea militară reciprocă (Семенова 2006, 238).

Nici ulterior Rusia nu s-a implicat în procesul de eliberare a Principatelor Dunărene. La adresările sosite din Principate în anii 1658, 1659, 1660 autoarea are practic o singură explicaţie: „Rusia **nu putea** să acorde ajutor militar”, „Rusia ... **a evitat** să dea un răspuns direct”, „guvernul rus ... **nu putea** să meargă la agravarea raporturilor cu Poarta” (Семенова 2006, 240-241).

Adresările domnului Moldovei Ştefan Petriceicu şi ale fostului domn al Ţării Româneşti Constantin Şerban la Moscova, într-o situaţie foarte dificilă pentru ei, când au rămas fără sprijinul polonilor, sunt apreciate drept creşterea şi răspândirea stărilor de spirit proruse în Moldova şi Valahia. Dar L.E. Semionova, examinând sursele de arhivă ce relatează despre aceste evenimente nu a ţinut cont de faptul că egumenul Fiodor, declara pe 26 februarie 1674 la Departamentul soliilor că Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban „au mai trimis dintre boieri un om al lor, cinstit şi învăţat” la împăratul habsburgilor să solicite ajutor în lupta împotriva turcilor (Посольская книга 2005, 26). Aşadar, realitatea constă în aceea că Ştefan Petriceicu şi Constantin Şerban, lipsiţi de ajutor, au căutat să-l obţină, fie de la ruşi, fie de la habsburgi, însă orientarea politică externă a celor doi domni, mai corect ar putea fi apreciată drept procreştină, alta nici nu putea fi. Dar, şi de această dată, invocând diferite motive, răspunsul Moscovei a fost în doi peri... (Семенова 2006, 244), ca de altfel şi ulterior, Rusia „nu putea” da un răspuns concret la cererile de ajutor venite din Principatele Dunărene (Семенова 2006, 259).

Compartimentul următor al volumului, intitulat *Relaţiile ruso-valahe la începutul secolului al XVIII-lea*, se referă la raporturile Rusiei cu Ţara Românească în anii 1700-1713. Autoarea prezintă o serie de mărturii documentare privind aceste raporturi. O atenţie deosebită este acordată politicii lui Constantin Brâncoveanu din anul 1711.

Referindu-se la evenimentele din vara aceluiaşi an, L.E. Semionova crede că „Brâncoveanu vroia să trimită solul său şi să stabilească legături cu ruşii, dar nu a putut să facă aceasta, deoarece turcii atent urmăreau comportamentul lui ...” (Семенова 2006, 283). Dar această concluzie este infirmată chiar de autoare, care afirmă în continuare că sultanul i-a propus lui Brâncoveanu să fie mijlocitor în negocierile de pace turco-ruse, propunere realizată de domnul muntean, care l-a trimis pe Gheorghe Castriot la Iaşi, solie interpretată de L.E. Semionova şi ca o încercare a lui Brâncoveanu de a stabili legături permanente cu ruşii (Семенова 2006, 284). Sunt destul de „interesante” şi alte concluzii ale autoarei. Spre exemplu, se afirmă destul de convingător că „Rusia nu era gata de operaţii de amploare împotriva Turciei, care s-ar fi încheiat cu eliberarea Moldovei şi Valahiei” (p. 291). În acelaşi timp, politica lui Constantin Brâncoveanu, apreciată drept „ezitantă şi de expectativă”, în opinia autoarei, „contravenea intereselor Valahiei” (Семенова 2006, 293).

În compartimentul *Războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea şi Principatele Dunărene*, L.E. Semionova subliniază înrăutăţirea situaţiei social-economice şi politice a ţărilor române, menţionează că acest fapt a dus la aceea ca elita politică conducătoare şi clerul să caute căile de ieşire din această situaţie pentru asigurarea dezvoltării naţionale ulterioare şi succint examinează războaiele din anii 1735-1739, 1768-1774 şi 1787-1791, războaie care au vizat direct Moldova şi Ţara Românească. Este subliniată importanţa limbii şi culturii greceşti, care devin promotori al ideilor Luminismului în Principate şi care contribuiau la familiarizarea lor cu civilizaţia europeană. În acelaşi timp, scrie autoarea, odată cu creşterea conştiinţei naţionale, s-au manifestat şi trăsăturile negative ale influenţei greceşti, cum ar fi, reţinerea introducerii limbii materne în învăţământ, ştiinţă, literatură etc. Toate acestea au contribuit la formarea opiniilor partidelor boiereşti din Principate. Autoarea indică şi la faptul că războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea, au favorizat creşterea tendinţelor de eliberare din Principate şi de aceea „programa de eliberare naţională susţinută de boierimea cu spirit patriotic şi de cler, prevedea orientarea spre Rusia”. Ar însemna oare aceasta că dacă nu se prevedea orientarea la Rusia, boierii nu erau patrioţi?

Autoarea a reliefat două partide boiereşti principale. Una din ele era constituită din domnii-fanarioţi şi marea boierime, care vedea calea spre europenizare şi renaştere prin reformarea relaţiilor social-economice existente în Principate şi înăsprirea formelor de exploatare din partea statului feudal. Cealaltă partidă era reprezentată de boierimea locală, mică şi mijlocie, care se pronunţa împotriva regimului fanariot şi pentru înăsprirea relaţiilor feudale.

Este foarte problematică afirmaţia că boierilor patrioţi din principate „rânduielile agrare ruseşti”, adică **şerbia**, li se înfăţişau cel mai mult acceptabile pentru asigurarea dominaţiei lor şi a dezvoltării gospodăriei de ocină. Totuşi, autoarea afirmă că în primul rând, boierii urmăreau restabilirea drepturilor şi privilegiilor lor încălcate de Poartă şi de domnii-fanarioţi. Războaiele ruso-turce sunt privite ca favorabile pentru realizarea acestui program al boierilor.

În calitate de prim exemplu L.E. Semionova invocă războiul ruso-austro-turc din 1735-1739, care, în opinia ei, ar fi creat posibilitatea realizării programei boierimii, război care ar fi activizat grupările boiereşti de orientare prorusă. Eliberarea, desigur, în opinia autoarei, nici într-un caz nu putea veni din partea Austriei, ci numai din partea Rusiei (Семенова 2006, 315). Referindu-se la tratatul din 5 septembrie 1739 autoarea afirmă că el a fost semnat de către „reprezentanţii puterii locale” şi comandantul suprem al armatei ruse. Aceşti „reprezentanţi ai puterii locale”, chiar şi în aprecierea unui autor din perioada sovietică, E. Şuliman, nu erau „nici pe departe cei mai buni reprezentanţi ai Moldovei”. Este de semnalat şi faptul că mulţi dintre aceştia nu au dorit să semneze tratatul, fapt remarcat de cronicarul Ioan Neculce care ne oferă următoarea informaţie: „Aceste ponturi au dat Meneh boierilor şi au dzisu că de n-or primi, a da foc târgului. Şi i-au făcut cu dea sila de-au iscălitu, că să tâmplasă şi boieri de nu s-nvoie. Şi au iscălit toţ”. Este deci limpede de ce boierii moldoveni au semnat tratatul dat, ei erau absolut conştienţi de faptul că ameninţările lui Minih pot fi realizate, or, de la data de 18 iulie 1739, când trupele ruse au trecut Nistrul, Moldova a fost tratată ca o ţară inamică şi abia pe 4 august a urmat ordinul lui Minih ca satele volohe să nu fie arse, deoarece aceşti volohi au promis să asigure oastea rusă cu carne şi provizii, dacă le vor fi păstrate satele, urmau să fie arse în continuare satele lipcanilor, care vor fi arătate.

Examinarea atentă a clauzelor tratatului din 5 septembrie 1739 atestă faptul că în cazul în care el ar fi fost realizat, Moldova urma să devină o simplă provincie rusească cu o palidă umbră de autonomie, or, nu acestea erau aspiraţiile boierimii moldovene şi desigur, din această cauză că unii boieri au refuzat să-l semneze.

Examinând politica boierimii din Principate în anii războiului din 1768-1774, L.E. Semionova prezintă adresările acestora la Curtea de la Sankt Petersburg pentru a intra sub protecţia acesteia. Conform autoarei, cauzele nerezolvării acestui deziderat al boierimii trebuie căutate în politica ţărilor europene (Austria, Prusia, Franţa etc.), care nu puteau admite întărirea poziţiilor Rusiei în Balcani, ele pledau pentru rămânerea Moldovei şi Ţării Româneşti sub autoritatea Porţii, ceea ce, în cele din urmă a acceptat şi Rusia, dar, la insistenţa boierimii locale, a introdus în tratatul de pace de la Kuciuk-Kainardji un articol care prevedea îmbunătăţirea situaţiei Principatelor Dunărene în sistemul Imperiului Otoman (Семенова 2006, 317-323).

Referindu-se la politica Rusiei de după 1774, L.E. Semionova ne spune destul de limpede că Rusia era interesată de domni care ar fi de orientare prorusă în Principate, domni care să favorizeze rezolvarea problemelor ce ţin de politica balcanică a Rusiei şi diminuarea influenţei statelor europene în Principate. Din aceste considerente, guvernul rus era bine dispus faţă de domnii care promovau o politică ce corespundea intereselor ruseşti (Семенова 2006, 329). Pentru realizarea acestei politici, Rusia a utilizat şi institutul consulilor în Principate. Continuau asigurările guvernului rus de a proteja Principatele, iar celor mai zeloşi boieri, care serveau intereselor ruseşti, li se ofereau cadouri preţioase (Семенова 2006, 331).

Examinînd politica Rusiei în timpul războiului din 1787-1791, autoarea menţionează că ea urmărea crearea unui stat-tampon, sub influenţa Rusiei, care ar fi anihilat pretenţiile teritoriale ale Austriei şi, principalul, ar fi asigurat Rusiei o bază pentru întărirea influenţei politice în Balcani (Семенова 2006, 331).

După intrarea trupelor ruse în Moldova, subliniază autoarea, impozitele în favoarea otomanilor au fost anulate, iar autorităţile militare ruse au introdus obligaţii care să asigure trupele ruse cu provizii şi transport (Семенова 2006, 334). Orice manifestare antirusă era sancţionată – chiar şi o parte din boierii din Divan au fost înlocuiţi cu alţii, de orientare prorusă (Семенова 2006, 336). În general, politica administraţiei militare ruse în Principate este prezentată drept o politică de menţinere a ordinii, iar politica boierimii locale, drept o politică abuzivă faţă de locuitori.

În concluzie la acest compartiment, L.E. Semionova subliniază că Principatele Dunărene au rămas în sistemul Imperiului Otoman, ceea ce a provocat deziluzii în rândurile grupărilor boiereşti de orientare prorusă şi ale clerului, dar, continuă ea pe o notă optimistă, confirmarea dreptului Rusiei de a proteja Principatele Dunărene, menţinea speranţele locuitorilor şi ale elitei, în realizarea planurilor de eliberare cu susţinerea şi ajutorul Rusiei (Семенова 2006, 338).

Compartimentul *Principatele Dunărene în relaţiile internaţionale din Europa la începutul secolului al XIX-lea* este consacrat situaţiei politice externe a Moldovei şi Ţării Româneşti în anii 1801-1806. Destul de convingător sunt expuse planurile guvernului rus privitor la Principate. În acest răstimp, Principatele erau privite de Rusia fie ca un forpost pentru înaintarea în Balcani, fie ca „străinătate apropiată" („blijnee zarubejie"), de unde Rusia urma să dea ripostă celor ce vor atenta la hotarele ei. Scopul principal al Risiei, scrie L.E. Semionova, era de a evita acţiuni care ar trezi suspiciuni la Istanbul, referitor la faptul că Rusia are intenţii tainice să atenteze la integritatea teritorială a Imperiului Otoman. În acelaşi timp, afirmă autoarea, era necesar de a menţine în opinia locuitorilor Principatelor Dunărene credinţa că Rusia este gata să acorde ajutor pentru a se elibera de dominaţia otomană (Семенова 2006, 345-346).

Teza precum că „stările de spirit proruse în opinia publică din Moldova şi Valahia au stimulat tendinţele ofensive în politica balcanică a ţarismului", apare pur declarativă, nu se aduce nici un argument în sprijinul ei. Pentru prima dată autoarea expune şi opinia că în perspectivă, Rusia prevedea o posibilă extindere teritorială pe contul Principatelor Dunărene (Семенова 2006, 347). Dar, deocamdată, Rusia tindea ca în Moldova şi Ţara Românească să fie domni de orientare prorusă, iar politica lor să fie controlată de Rusia (Семенова 2006, 348-349), să fie anihilate stările de spirit profranceze din Principate care urmăreau să

împiedice întărirea influenţei Rusiei (Семенова 2006, 350-351). Această ultimă situaţie era destul de neplăcută şi pentru ca Turcia să nu cadă sub influenţa Franţei, demersurile Rusiei în apărarea drepturilor Moldovei şi Valahiei, fixate în tratatele anterioare, constată autoarea, sunt şi mai moderate, şi mai rare (Семенова 2006, 352). Mai mult chiar, ele sunt înlocuite cu fraze generale referitor la apărarea creştinilor din Imperiul Otoman.

Apropierea franco-otomană era apreciată la Sankt Petersburg drept foarte periculoasă şi atunci când în ianuarie 1806 sultanul Selim al III-lea i-a recunoscut lui Napoleon titlul de împărat şi i-a trimis o scrisoare în care îşi exprima sentimentele de prietenie (Семенова 2006, 354-355), L.E. Semionova ne spune că şi în acest caz Rusia era gata de „ajutor": „În martie 1806 Alexandru I a poruncit reprezentantului (rus la Istanbul – I.E.) să amintească Porţii despre faptul că oastea rusă în număr de 100 000, dislocată în regiunea Nistrului este gata să vină în ajutorul lui Selim, pentru a preîntâmpina supunerea lui faţă de Napoleon" (Семенова 2006, 355). Aşadar, chiar şi această posibilă intervenţie a trupelor ruse este prezentată de autoare drept **ajutor** sultanului Selim.

Apropierea franco-otomană din 1806, refuzul turcilor de a satisface „cerinţele legitime" (Семенова 2006, 356) exprimate în declaraţiile Rusiei, vorbesc, în aprecierea L.E. Semionova, că Rusia întradevăr nu dorea război, ci alianţă cu Poarta şi păstrarea integrităţii teritoriale a Imperiului Otoman, şi, desigur, crede dânsa, nu au dreptate acei istorici străini, în special români, care consideră că prin aceste declaraţii, Rusia îşi masca planurile agresive. Rusia „nu vroia război", de nevoie şi-a introdus trupele în Principatele Dunărene în toamna anului 1806. Şi atunci apare legitimă întrebarea, oare chiar din senin, aşa pe neaşteptate să-i fi venit gândul lui Alexandru I să nu respecte prevederile tratatului de la Slobozia din august 1807 şi să ceară de la Prozorovski invocarea celor mai diverse motive pentru a nu retrage trupele ruse din Principate? (Михайловский-Данилевский 1843, 71).

Compartimentul următor al volumului, intitulat *Constantin Ipsilanti şi prima răscoală sârbească (1804 – august 1807)*, este consacrat legăturilor domnului muntean cu răsculaţii sârbi şi rolului lui în stabilirea contactelor acestora cu Rusia. Fiind de orientare prorusă, L.E. Semionova presupune că Constantin Ipsilanti a utilizat misiunea lui de mijlocitor între răsculaţi şi Poartă, pentru a-i convinge pe sârbi să se adreseze după ajutor Rusiei. Pe de altă parte, şi guvernul rus l-a utilizat pe Ipsilanti ca el să „sugereze poporului sârb" necesitatea includerii Curţii de la Sankt Petersburg în procesul de rezolvare a problemei sârbilor. Este menţionat şi interesul lui Constantin Ipsilanti care îi ajuta pe sârbi cu bani, arme şi provizii: întărirea puterii sale în Principate şi, de asemenea, o posibilă, de altfel foarte iluzorie, includere a Serbiei la posesiunile sale. Rusia, scrie autoarea, urmărea ca Serbia să obţină acelaşi statut politico-juridic ca şi Principatele Dunărene. Aici este de reţinut faptul că Poarta s-a opus cu vehemenţă acestui plan. Ceva mai târziu, punctul de vedere otoman asupra acestui plan, a fost exprimat de ambasadorul prusian la Poartă, Senfft de Pilsach, într-un raport din 10 noiembrie 1815: „Curţile de la Viena şi Petersburg au folosit altădată în van şi negocierile, şi armele pentru a obţine în favoarea acestei nenorocite provincii (Serbia – I.E.) condiţii durabile; Poarta Otomană a răspuns permanent că ea nu poate acorda Serbiei, care este o provincie cucerită, privilegiile Valahiei şi Moldovei, care sunt provincii care s-au supus prin „capitulaţii", păstrate scrupulos în toate timpurile" (Acte 1896, 501). Nu avem absolut nici un motiv să nu credem în informaţiile ambasadorului prusian.

După revenirea lui Constantin Ipsilanti în toamna anului 1806 împreună cu trupele ruse în Principate, el continuă să-i sprijine pe sârbi, L.E. Semionova invocă mai multe surse care atestă poziţia elitei politice din Principate faţă de răscoala din Serbia.

Ultimul compartiment al volumului este intitulat *Răscoala din anul 1821 în Valahia şi poziţia Rusiei (unele aspecte ale problemei)* şi este consacrat unor chestiuni discutabile, cum ar fi aderarea oficială a lui Tudor Vladimirescu la Eterie şi atitudinea guvernului rus faţă de răscoala din Valahia. Referindu-se la corespondenţa consulului rus A. Pini cu Tudor Vladimirescu, L.E. Semionova ajunge la concluzia că „consulul rus nu avea cunoştinţă de pregătirea răscoalei în Valahia şi nici nu a fost implicat în aceasta" (Семенова 2006, 380). Scopul principal urmărit de Vladimirescu în adresările sale către Poartă şi către Pini era de a preîntâmpina amestecul din afară în problemele răscoalei din Valahia. L.E. Semionova împărtăşeşte opinia că Rusia nu a fost implicată

în activitatea organizaţiei revoluţionare greceşti, deşi ştia de existenţa ei. La 1821 Rusia a refuzat să sprijine mişcarea de eliberare a popoarelor asuprite de sultan, chiar şi în detrimentul intereselor sale politice în Balcani. Această atitudine a Rusiei este explicată de autoare prin teama de implicare în chestiunile otomane a Austriei şi Angliei.

În concluzie la cele relatate mai sus, aş remarca faptul că tentativa L.E. Semionova de a explica originea „capitulaţiilor" în temeiul actelor din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este o întreprindere falimentară din oficiu, iar prin faptul că orice încercare de acceptare a unor relaţii între Principatele Dunărene şi statele balcanice, pe de o parte, şi Poartă, pe de altă parte, relaţii bazate pe negocieri, este apreciată drept idealizarea rolului otomanilor în istoria acestora, se pune o piedică de netrecut în cercetarea problemei date. Autoarea nu reuşeşte să reţină esenţialul din programul politic al boierimii din Principate care au urmărit menţinerea şi consolidarea statalităţii lor, au căutat să convingă marile puteri ale timpului că Moldova şi Ţara Românească nu sunt părţi componente a Imperiului Otoman şi dacă acestea, Imperiul Rus sau Imperiul Habsburgilor, intenţionează să le elibereze de sub dominaţia Porţii, ele trebuie să o oblige pe ultima să respecte vechile tratate încheiate între domnii anteriori şi sultani. Pentru atingerea acestui scop, reprezentanţii boierimii şi clerului, din motive de strategie şi tactică, au făcut declaraţii destul de nuanţate, care nu trebuie reduse doar la dorinţa lor de a se vedea sub protectoratul Rusiei sau în componenţa acesteia.

Cu regret, dar volumul publicat în 2006 nu exprimă nivelul contemporan al istoriografiei în majoritatea problemelor discutate, o serie de studii de referinţă şi publicaţii de documente au rămas în afara atenţiei autoarei, de aceea volumul dat nu poate constitui un punct de reper valoros, de care să se ţină cont în cercetările ulterioare.

Bibliografie

Acte 1896: Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului de Neculai Iorga, vol. II (Bucureşti 1896).

Bogdan 1913: I. Bogdan, Documentele lui Ştefan cel Mare, vol. II (Bucureşti 1913).

Corfus 1983: I. Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea (Bucureşti 1983).

Cronici 1966: Cronici turceşti privind Ţările române. Extrase, vol. I (Bucureşti 1966).

Documente 1976: Documente turceşti privind istoria României, vol. I (1455-1774) (Bucureşti 1976).

Eremia 1993: I.A. Eremia, Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţii politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (Chişinău 1993).

Gorovei 1997: Şt.S. Gorovei, Întemeierea Moldovei. Probleme controversate (Iaşi 1997).

Gorovei 1980: Şt.S. Gorovei, Moldova în „Casa păcii". Pe marginea izvoarelor privind primul secol de relaţii moldo-otomane. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" XVII, Iaşi, 1980.

Guboglu 1986: M. Guboglu, Recenzie la: Alexandru Gonţa. Românii şi Hoarda de Aur. 1241-1502, Munchen, 1983. Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" XXIII, Iaşi, 1986.

Maxim 1984: M. Maxim, „Capitulaţiile" în istoria relaţiilor româno-otomane în evul mediu. Din cronica relaţiilor poporului român cu popoarele vecine (Bucureşti 1984).

Maxim 1993: M. Maxim, Ţările române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu (Bucureşti 1993).

McNeill 2000: W.H. McNeill, Ascensiunea Occidentului: o istorie a comunităţii umane şi un eseu retrospectiv (Chişinău 2000).

Moldova 1992: Moldova în contextul relaţiilor politice internaţionale. 1387-1858. Tratate. Alcătuitor I. Eremia (Chişinău 1990).

Neculce 1974: I. Neculce, O samă de cuvinte. Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1974).

Panaite 1997: V. Panaite, Pace, comerţ şi război în islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII) (Bucureşti 1997).

Papacostea 1982: Ş. Papacostea, Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul Otoman în secolele XIV-XVI: ficţiune politică şi realitate istorică. Stat. Societate. Naţiune (Cluj-Napoca 1982).

Rezachevici 2001: C. Rezachevici, Lupta românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Rezachevici 2001a: C. Rezachevici, Cronologia critică a domnilor din Ţara Românească şi Moldova. a. 1324-1881, I,. secolele XIV-XVI (Bucureşti 2001).

Антология 1999: Антология мировой правовой мысли, т. II (Москва 1999).

Аскеров 1950: Э.И. Аскеров, Режим капитуляции в Турции. Авт. дис. докт. юридических наук (Баку 1950).

Виноградов 1961: В.Н. Виноградов, Россия и объединение Румынских княжеств (Москва 1961).

Гонца 1984: Г.В. Гонца, Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV - первой трети XVI в. (Кишинев 1984).

Дружинина 1955: Е. Дружинина, Кючук-Кайнарджийский мир (Москва 1955).

Исторические 1970: Исторические связи народов СССР и Румынии в XV - начале XVIII в. Документы и материалы в трех томах, том III, 1673-1711, (Москва 1970).

Ладыженский 1914: А.М. Ладыженский, Отмена капитуляций в Турции (Москва 1914).

Мартенс 1873: Ф. Мартенс, О консулах и консульской юрисдикции на Востоке (СПб., 1873).

Маркс 1958: К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. X (Москва 1958).

Михайловский-Данилевский 1843: А. Михайловский-Данилевский, Описание турецкой войны в царствование императора Александра с 1806-го по 1812 года, ч. 1 (СПб. 1843).

Мохов 1964: Н.А. Мохов, Молдавия эпохи феодализма (Кишинев 1964).

Посольская 2005: Посольская книга по связям Молдовы и Валахии с Россией. 1674-1675. Составители: И.А. Еремия, Н.М. Рогожин, Д.В. Лисейцев (Кишинев 2005).

Россия 1984: Россия и освободительная борьба молдавского народа против османского ига. 1769-1812. Составители: М.П. Мунтян и И.В. Семенова (Кишинев 1984).

Семенова 1986: Л.Е. Семенова, Отношения Дунайских княжеств с Османской империей (к вопросу о капитуляциях). Новая и новейшая история 5, 1986.

Семенова 1989: Л.Е. Семенова, Отношения Дунайских княжеств с Османской империей в конце XIV – первой трети XVI в (к проблеме «капитуляций»). Авт. дис. докт. ист. наук (Москва 1989).

Семенова 2006: Л.Е. Семенова, Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории) (Москва 2006).

Советов 1975: П.В. Советов, Типологические аспекты молдавского феодализма (в период турецкого ига и в проектах о вступлении в подданство России, Польши и Австрии (XV-XVIII вв.), Карпато-Дунайские земли в средние века (Кишинев 1975).

Телеуца 1976: Е.С. Телеуца, Правовое положение Молдавии в системе Оттоманской империи (XVI-XVII), Вестник Московского университета 1, сер. X1. Право, 1976.

Феллер 2000-2001: Феллер Виктор, Византийско-турецкие уроки большой зимы. http://zhurnal.lib.ru/f/feller_wiktor_walentinowich/uroki.shtml

Фрейденберг 1984: М.М. Фрейденберг, Дубровник и Османская империя (Москва 1984).

Чеботаренко 1984: Г.Ф. Чеботаренко, Сорокская крепость-памятник старины (Кишинев 1984).

Недељковић 1970: Б.М. Недељковић, Дубровачко-турски уговор од 23 октобра 1458 године. В сб.: Зборник филозофског факултета, књига XI-1 (Београд 1970).

One Moscow historian's view on the Relations of the Danube Principalities with the Ottoman Empire and with Russia

Abstract

The work by L.E. Semionova entitled „The Principalities of Wallachia and Moldavia. The end of the 14th and beginning of the19th centuries. (Sketches of the history of foreign policy). Moscow, 2006" is on the list of books relating to the history of the Danube principalities recently published in Russia. The book contains sketches written by the author at different times.

One of the larger sketches is dedicated to the problem of „capitulation" and relations of the Danube Principalities with the Ottoman Empire.

The author proceeds from the biased opinion that Muslim canons forbid to sign Capitulation agreements conferring rights and privileges. Based on this opinion, the author of the book simply ignores abundant sources which testify to the existence of such documents concerning the Danube Principalities as well as other countries, though the author states that she used all the known sources.

Attempt of the author made to solve the question about the Origin of Capitulation based on unpublished sources of the 18th c. from the Russian archives was doomed to failure beforehand, inasmuch „capitulations" practically appear at the same time as Islam.

In fact, the author tried to establish the appearance of the forged „capitulation" texts relating to the Danube Principalities. However her arguments that these texts couldn't appear before or after the Focsani Congress are uncon-

vincing. And the general conclusion that these texts were drawn up in the last decades of the 18th century is known as early as the beginning of the 20th century.

Several sketches of the book are dedicated to the relations of the Danube Principalities with Russia in the 17th and beginning of the 19th centuries. Trying to cover the question of the formation of the pro-Russian orientation of the local boyars, especially in Moldavia, L.E. Semionova follows some of the Soviet authors of the 50ies of the 20th. As a matter of fact, material produced by the author was compared with other sources that testify to the most likely "pro-Christian" orientation of the Moldavian politicians and their assurances to form part of Russia or be under its patronage relate to tactics and strategy. Their true intentions lied in preservation of their State system and abolition of the Ottoman suzerainty. The book also contains a number of contradictory conclusions and factual mistakes.

Proceeding from the foregoing, unfortunately the book published in 2006 does not reflect the contemporary scientific opinion on the many subjects under discussion. That's why this book can't serve as a valuable basis for further scientific research.

Отношения Дунайских княжеств с Османской империей и Россией во взглядах одного историка из Москвы

Резюме

Среди книг, опубликованных в последнее время в России и которые касаются истории Дунайских княжеств, числится и работа Л.Е. Семёновой «Княжества Валахия и Молдавия. Конец XIV – начало XIX в. (Очерки внешнеполитической истории)». Москва, 2006. В книге помещён ряд очерков, написанных автором в разное время.

Наиболее крупный из них посвящён одной из самых дискуссионных тем – проблеме «капитуляций» и отношениям Дунайских княжеств с Османской империей. Пытаясь решить данный вопрос, автор исходит из предвзятого мнения о том, что якобы исламские каноны запрещали мусульманам подписывать договора («капитуляции»), по которым они предоставляли соответствующим странам различные права и привилегии. Исходя из этого, автор книги просто игнорирует многочисленные источники, которые свидетельствуют о наличии такого рода документов как относительно Дунайских княжеств, так и относительно других стран, хотя уведомляет читателя что использовала **все** известные источники. Попытка автора решить вопрос о происхождении капитуляций (так называется одна часть работы) на основе неопубликованных источников XVIII в. из российских архивов заранее была обречена на неудачу, поскольку «капитуляции» рождаются практически одновременно с исламом. На самом деле автор предприняла попытку установить время появления поддельных текстов «капитуляций», которые касаются Дунайских княжеств. Однако её рассуждения относительно того, что эти тексты не могли появиться в период до или во время Фокшанского конгресса, неубедительны. А общий вывод о том, что эти тексты были составлены в последние десятилетия XVIII в. известен исследователям ещё с начала XX в.

Несколько очерков книги посвящены отношениям Дунайских княжеств с Россией в XVII – начале XIX вв. Пытаясь осветить вопрос о формировании прорусской ориентации местных бояр, особенно в Молдавии, Л.Е. Семёнова, следуя некоторым советским авторам 50-х гг. XX в., весьма идеалистически представляет этот вопрос. На самом деле, приведённый ею материал, соотнесённый с другими источниками, свидетельствует скорее всего о «прохристианской» ориентации молдавских политиков. А их заверения войти в состав или под покровительство России, которое они понимали чисто номинально, более относятся к тактике и стратегии, а не к истинным их намерениям, суть которых была в сохранении своей государственности и упразднении османского сюзеренитета.

Для рассматриваемой монографии Л.Е. Семёновой также характерен ряд других противоречивых выводов и фактологических погрешностей.

Исходя из вышеизложенного, приходится только сожалеть, что вышедшая в 2006 г. книга не отражает современное состояние научных взглядов по многим обсуждаемым проблемам, поэтому не может являться ценной основой в дальнейших научных исследованиях.

11.11.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

MOVILENCELE ŞI DESCENDENŢII. PAGINI NECUNOSCUTE. UNELE CONTRIBUŢII LA GENEALOGIA DESCENDENŢILOR LUI IEREMIA MOVILĂ

Lilia Zabolotnaia

Istoria dinastiei Movileştilor a fost şi rămâne una dintre cele mai interesante pagini din istoria neamului. Acestei tematici i-au fost consacrate multiple monografii, studii, articolele ştiinţifice, conferinţe, dar până în prezent nu există nici un studiu monografic de sinteză. Complexitatea studierii problemei date se explică printr-un factor multiaspectual şi include istoria politică, socială, spirituală, genealogică etc. În studiul de faţă propunem unele fragmente din viaţa şi activitatea fiicelor lui Ieremia Movilă, ale copiilor şi nepoţilor lor, elaborate în baza materialului documentar şi istoriografic, acumulat în perioada stagiilor din Polonia. Investigaţiile obţinute permit conturarea unor spiţe genealogice, care demonstrează ascendenţa Movileştilor în casele regale europene.

Familia Movilă a avut un rol deosebit de important în viaţa politică a Moldovei de la sfârşitul secolului al XVI-lea - prima treime a secolului al XVII-lea. Neamul Movileştilor a dat românilor şapte domni, pentru ambele principate şi un mitropolit al Moldovei, mare ierarh al întregii Ortodoxii. Reprezentanţii familiei Movilă au obţinut domnia, în mare parte, cu sprijinul polonilor.

Relaţiile strânse dintre Moldova şi Polonia în perioada domniei dinastiei Movileştilor au purtat nu numai un caracter politic. Unul dintre factorii esenţiali, care au determinat cooperarea celor două ţări, au fost relaţiile dinastice. Ilona Czamańska afirmă că la întărirea legăturilor magnaţilor poloni cu Movileştii un rol important l-a jucat politica matrimonială. Încă în timpul pribegiei Movileştilor în Polonia, cea mai mică sora s-a căsătorit cu Izajasz Herburt, o rudă a lui Jan Zamoyski pe linie maternă (Czamańska 1996, 311). Tot în Polonia, Ieremia Movilă s-a căsătorit (în 1588 sau în 1591)[1] (Frost 2006, 37) cu Elżbieta Lozonschi, fiica lui Gheorghe Lozonschi grecul (Izlozeanu, Kataratos). În 1597 ginerele îl face pârcălab al Hotinului (Stoicescu 1971, 307; Gane 1991, 125; Spieralski 2001,138)[2], iar fratele Simion Movilă o ia de soţie pe Marghita, fiica Mărincai (sora lui Luca Stroici) şi a lui Gavrilaş Hâra (Székely 1995, 65-67; Gane 1991, 133)[3].

Se cunoaşte viaţa celor şapte copii ai lui Ieremia Movilă, dintre care trei fii (Constantin, Alexandru şi Bogdan) şi patru fiice (Chiajna-Regina, Maria, Ecaterina-Margareta şi Anna) (Tabelul nr. 1.), care au fost căsătorite cu magnaţi şi demnitari polonezi (Corfus 2001, XI; Spieralski 2001, 138)[4].

CHIAJNA-REGINA (IRINA). RAINA WIŚNIOWIECKI

În toamna anului 1600, la indicaţia lui Jan Zamoyski, s-au început negocieri pentru căsătoria tânărului Michał Wiśniowiecki (Яковенко 2002, 78; Augustyniak 1992, 24-35)[5] cu fiica mai mare a lui Ieremia Movilă, Chiajna-Raina[6].

În februarie 1603 Ieremia Movilă a stabilit data căsătoriei şi i-a invitat la nuntă pe regele polon şi pe protectorul său Jan Zamoyski. Nunta a avut loc la 25 mai 1603, în Cetatea Sucevei, reşedinţă mai bogată decât acea din Iaşi, şi a fost oficiată de Mitropolitul Gheorghe Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, ceremonie la care marele cancelar a fost

[1] Otto Forst considera că acest mariaj a avut loc în „jurul anilor 1587-1588, Elisabeta, avea cel mult 16 ani".

[2] Unii istorici susţin că originea ei este discutabilă. Constantin Gane considera că era fata lui Toma Czomortany, nemeş, ungur, trecut în Polonia, unde, în calitate de proprietar al moşiei Lozna, lângă Lwow, i s-au spus Lozinski. Alţii afirmă că era fata lui Gheorghe Kataratos, un grec trecut în Moldova, căruia de asemenea i s-a spus Lozinski, sau Islozeanu, fiindcă era proprietarul moşiei Lozna de lângă Dorohoi. Prima părere e susţinută de N. Iorga şi P. Panaitescu, a doua – de Sever Zotta. Totuşi, bănuim că mai curând poate să fi fost fata lui Czomortany din Lozna, din catolici unguri polonizaţi. Aceeaşi părere o susţine Spieralski Zd.

[3] Istoricul C. Gane presupunea că Marghita era „o poloneză, probabil, fata contelui Żołkiewski".

[4] S-a păstrat o pictură murală la mănăstirea Sucevița, unde sunt pictate cinci domniţe ale lui Ieremia Vodă Movilă. Vezi imaginea la anexa.

[5] Michał Wiśniowiecki provenea dintr-o familie în care părinţii aparţineau diferitelor confesiuni – tatăl –Michał Aleksander Wiśniowiecki era ortodox şi mama – Galşka Iuri Zenovici era calvinistă (fiica calviniştilor – Iuri Zenovici, castelan de Poloţk (1566) şi de Smolensk (1579) şi a Sofii Ivan Glibovici).

[6] În literatura istorică polonă Chiajna este cunoscută sub numele de *Raina,* în română *Regina*.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 27-42.

Fig. 1.
Raina Wiśniowiecki, prima fiica a lui Ieremia Movilă (după Смирнов 1908, 311).

oaspete de onoare (Czamańska 1996, 311).

Toată viaţă Raina a trăit în Polonia. S-a păstrat descrierea portretului original al Rainei (Смирнов 1908, 311; Шевальэ 1960, 149) din colecţia galeriei familiale Le *Новый Малин* (Украинская 1981, 21)[7]. Chipul Rainei este foarte frumos, deosebit. Arăta puţin corpolentă, dar în acelaşi timp foarte reală, plină de viaţă şi energie, cu un zâmbet fermecător pe buze, cu ochi mari, cu păr coafat, cu maramă şi pălărioară, conform modei timpului. Este îmbrăcată într-un stil sintetic, european-naţional, ornat cu bijuterii, cercei, mărgele, inel (Смирнов 1908, 311). Se ştie că a fost ca şi tatăl ei foarte credincioasă, o vrednică ortodoxă. Cruciuliţă de la gât simbolizează aplecarea ei spre credinţa creştină. Un detaliu interesant al portretului este cartea pe care o ţine pe braţe, «Молитвослов славянорусский». Acest aspect ne vorbeşte despre credinţă ei profundă, inteligenţa şi dragoste de carte. Era pictată în stil caracteristic epocii. Autorul portretului a reuşit să reflecte esenţa caracterului Rainei. A fost frumoasă, energică, cultă, mamă şi vrednică soţie. Fiind retrasă din viaţa mondenă pe lângă curtea regală şi dedicându-se mai mult timp familiei şi menajului, ea reuşeşte să-şi păstreze naturaleţea frumuseţii.

Soarta Rainei a fost destul de zbuciumată, ea a îndurat toate impedimentele destinului feminin. Era foarte tânără când a plecat din casa părintească. Soţul ei, ca şi toţi bărbaţii din acele timpuri, era preocupat de cariera sa militară şi politică. Raina era responsabilă de familie, de creşterea şi educaţia copiilor, de problemele financiare şi de administrarea gospodăriei. În anul 1605 Michał Wiśniowiecki a trecut pe numele soţiei 30.000 florini, jumătate din proprietatea lui şi, printr-un document aparte, încă 100 00 florin (Poczet 1883, 375). Despre relaţiile dintre Michał Wiśniowiecki şi Raina, Ilona Czamańska scrie: „..Michał a fost foarte îndrăgostit de soţia sa şi dependent de ea din punct de vedere financiar... a fost mereu în datorii şi avea probleme juridice. Raina i-a dat bani soţului pentru plata datoriilor, dar a luat în mâna sa toată averea lui" (Czamańska 2006, 264, 273).

Din această căsătorie s-au născut doi copii, un băiat, care purta numele celor doi bunei – Jeremi Michał, şi o fată - Anna. Nu se ştie exact data de naştere a copiilor, dar în opinia lui Władysław Tomkiewicz, Jeremi s-a născut în 1612 în Wiśniowiec, sau în Owrucz, ambele locuri fiind moşii unde a trăit familia lui Michał Korybut Wiśniowiecki. Jeremi avea numai patru ani când a decedat tatăl său (Tomkiewicz 1933, 4)[8]. Un alt argument în acest sens poate servi procesul de judecata din anul 1628, unde ambii copii sunt menţionaţi ca minori şi însoţiţi de tutelă (Poczet 1883, 376).

După decesul soţului Raina a fost nevoită sa-şi apere drepturile privind creşterea copiilor şi obţinerea moşiilor soţului prin judecată. Este important de menţionat că a fost una dintre primele femei în Republica Nobiliară Polonă care singură a intentat procesul de judecată împotriva familiei soţului şi a câştigat acest proces. Cu regret, în scurt timp după judecată, s-a stins din viaţă, în floarea vârstei, în anul 1619 (Яковенко 2002, 79). În biserica ortodoxă a *Înălţării* din Wiśniowiec (1530), unde sunt înmormântaţi soţii Wiśniowiecki, pe piatra funerară este scris: „Aici odihnesc protectorii ucraineni, ocrotitorii ortodoxismului, principele Mihail Vişneveţchi 1616 † şi principesa Raina Movileanca Vişneveţca *1589 †1619" **(Тут поховані українські доброчинці, захистники православ'я князь Михайло ВИШНЕВЕЦЬКИЙ †1616 і Раїна МОГИЛЯНКА ВИШНЕВЕЦЬКА *1589 †1619)** (Czamańska 2006, 264). Avea numai 30 de ani.

După moartea ei, copiii au fost daţi sub tutela rudelor apropiate – fiul Jeremi în familia lui Konstantin Wiśniowiecki, fratele lui Michał Wiśniowiecki, şi Anna în familia Mariei Potocki, sora Rainei. Ambii copii au fost educaţi şi crescuţi într-un mediu spiritual diferit.

ANNA WIŚNIOWIECKI - FIRLEJ

Istoria ne-a lăsat date sumare despre Anna, doar că a fost crescută în casa mătuşei sale şi a păstrat

[7] Cu regret, în prezent acest portret este pierdut.

[8] Michał Wiśniowiecki a murit în anul 1616. Data exactă nu se ştie. S-a păstrat un zapis „29.02.1616, starosta a decedat nu demult" („dn. 29.02.1616 r., teraz świeżo umarł").

credinţa părinţilor săi, ortodoxismul. Anna a fost căsătorită cu Zbigniew Firlej, starosta din Lubelsk (Herbarz 1842, 353). Zbigniew Firlej (m. 1649), şi-a făcut studiile la Universitatea din Bologna, pe care le-a finisat în 1632 (Polski, 1948-1958, 17). Cu Anna s-a căsătorit în anul 1638 şi din acest mariaj s-au născut doi băieţi: Mikołai şi Jan (Herbarz 1839, 37). Jan a decedat de tânăr, dar Mikołai a devenit, ca şi tatăl său, staroste în Lubelsk. Din căsătoria cu Anna Noskowska a avut patru copii: două fiice – Teresa şi Katarzyna, şi doi fii – Józef şi ultimul Jan, care a murit prematur. De la copiii săi a avut doar o nepoată, Maryanna, din căsătoria lui Józef cu Frąckieczowna. Maryanna a fost căsătorită cu Karol Sapieha, voievoda din Brzesk din Lituania (Herbarz 1839, 37).

Despre **Jeremi Wiśniowiecki** s-a scris şi se scrie în continuare suficient de mult. Ieremia (Iarema) Mihail Korybut Wiśniowiecki (1612-1651), voievod al Rusiei Roşii (1646-1651), organizatorul împotrivirii polone faţă de răscoala căzăcească, condusă de Bogdan Hmielniţki, a fost botezat cu primul nume în memoria lui Ieremia Movilă, bunicul său după mamă.

Fig. 2. Jeremi Wiśniowiecki, fiul Rainei Wiśniowiecki (după Bockenheim 2003, 121).

După decesul părinţilor Jeremi Wiśniowiecki a fost crescut în casa unchiului său Konstantin Wiśniowiecki, unde era educat potrivit tradiţiei catolice. Władysław Tomkiewicz presupune că el a trecut la catolicism în anul 1632 (Tomkiewicz 1933, 6). În viziunea istoricilor contemporani această opinie este considerată eronată, deoarece cu cea mai mare probabilitate el a trecut în religia romano-catolică încă în anii de studii în Colegiul Iezuiţilor din Lvov, aproximativ în a doua jumătate a anului 1620, în mare parte meritul fiind al preotului Sieniawski (Seniaviano Societatis Jezu) (Яковенко 2002, 79). După Colegiul Iezuiţilor a continuat studiile în Olanda şi a revenit acasă când avea aproximativ 24 de ani (Święcki 1859, 296).

În opinia istoricilor, persoana lui Jeremi Wiśniowiecki este foarte controversată. În literatura şi folclorul ucrainean, el este descris ca personaj negativ – prigonitor al ortodocşilor, distrugător de biserici ortodoxe, ucigaş de preoţi. Părinţii lui, Michał Wiśniowiecki, atât şi Raina, au fost adepţi şi ocrotitori ai bisericii ortodoxe (Tomkiewicz 1933, 3).

În istoriografia polonă, dimpotrivă, personalitatea lui Jeremi Wiśniowiecki este văzută printr-o prismă pozitivă. De exemplu, în opinia lui Simion Okolski (Czamańska 2005, 25-26)[9], el a fost „cel mai onorat şi credincios cetăţean al Republicii Polone, un viteaz şi neobosit oştean" (Czamańska 2005, 25-26).

Jeremi Wiśniowiecki a fost căsătorit cu Gryzelda Zamojska, fiica lui Tomasz Zamojski, marele hatman al coroanei Polone. Unicul urmaş al acestuia a fost Michał Korybut Wiśniowiecki (1640-1673), rege al Poloniei (1669-1673), strănepot al domnului moldovean (Święcki 1859, 299).

Biografia lui **Michał Korybut Wiśniowiecki** este mai puţin glorioasă decât a tatălui său. În 1669, la alegerile pentru candidatura regelui, Seimul înainta condiţia ca el să fie din dinastia „Piast", să cunoască bine problemele şi legile Rzeczpospolitei (Republicii Nobiliare Polone), ca să poată s-o prezinte şi s-o apere. Michał Korybut Wiśniowiecki a fost numit întâmplător, dar în acelaşi moment cu entuziasm, deoarece era fiul eroului naţional în lupta cu cazacii, Jeremi Wiśniowiecki şi al Gryzeldei Zamoyski. Pentru această alegere persoana lui era cea mai potrivită (Kuchowicz 1993, 181). În realitate Michał Korybut Wiśniowiecki a intrat în istoria Poloniei ca un personaj controversat.

Fig. 3. Michał Korybut Wiśniowiecki, regele Poloniei (1669-1673) (după Kuchowicz 1993, 182).

În literatura istorică poloneză Michał Korybut Wiśniowiecki se caracterizează ca rege ignorant, inert

[9] Simion Okolski prezintă foarte multe şi exacte informaţii despre familia Movileştilor în vestita sa lucrare Orbis Polonus, Splendoribus caeli: Triumphis mundi: Pulchritudine animantium: Decore aquatilium: Naturae exellentia reptilium condecoratus, t. II: Antiqua Sarmatarum gentilitia et arma quaecunque a litera L usque ad literam R, (Cracoviae 1643), p. 226-232.

Fig. 4. Eleonora Maria Habsburżanka, soţia regelui Michał Korybut Wiśniowiecki (după Bockenheim 2003, 147).

şi mediocru. La doar puţin timp după înscăunarea lui, s-a dovedit că el nu era capabil să conducă de sine stătător statul, să-l apere de duşmanii externi (pericolul venea atât din partea turcilor, cât şi din partea cazacilor, din Ucraina), nici să-l prezinte pe plan internaţional.

În istoriografia polonă există diverse opinii despre regele Michał Korybut – atât pozitive, cât şi negative. Unii istoricii contemporani îl descriu ca o personalitate foarte bine educată şi cultă. În afară de polonă, cunoştea cinci limbi: latina, italiană, franceză, tătară şi turcă (Pryboś 1984; Великие 2006, 143-144), a favorizat dezvoltarea oraşelor şi a economiei în general, dar ca politician, în acele condiţii nu s-a manifestat.

Alţi contemporanii îl descriu ca fiind o natură lipsită de voinţă şi inactivă. Istoricul Zbigniew Kuchowicz, în cartea sa *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI-XVIII wieku*, aduce mai multe mărturii despre Michał Korybut. Diplomatul francez M. de Mongrillon arăta: „El nu avea nimic atrăgător, decât sângele său de şleahtă, deoarece era un urmaş îndepărtat al dinastiei Jagiełło". Istoricul Adam Przyboś îl caracterizează astfel: „Nu era nici simpatic, nici frumos la chip... era de statură mică, ...purta perucă, deoarece era chel, era mâncăcios, impotent cu predilecţii homosexuale". Jan Sobieski, în scrisorile adresate soţiei sale, îl numea „maimuţă", avea un intelect redus. El nu se bucura de respect nici la ai săi, nici la cei străini. Zbigniew Kuchowicz menţionează, pe bună dreptate, că îmbinarea circumstanţelor fericite, printre care şi aura numelui tatălui său, manipularea abilă, de către el, a bunăvoinţei şleahtei şi a unor politicieni au condus la alegerea în fruntea şleahtei a unui tânăr atât de neprezentabil şi mediocru (Kuchowicz 1993, 181-183).

Cu toate acestea, nu putem nega faptul că sângele Bogdăneştilor-Muşatinilor a ajuns până pe tronul Poloniei. Străbunica lui Michał Korybut Wiśniowiecki, Maria Movilă, a fost fiica lui Petru Rareş, care la rândul său a fost fiul lui Ştefan cel Mare.

Constantin Gane susţine că Maria Movilă, bunica Reginei, şi-a petrecut bătrâneţile la această nepoată a ei, în casa familiei Wiśniowiecki, unde se afla în viaţă în anul 1614 (Gane 1991, 159).

Cum semnalează Constantin Rezachevici „...singură legătură de rudenie între familia lituano-polonă Wiśniowiecki, ramura trunchiului lituanian Gedymin, şi Movileşti, mlădiţă, se pare, a Bogdăneştilor, s-a materializat cu adevărat doar prin căsătoria fiicei cele mari a lui Ieremia Movilă, Regina, cu Mihail Korybut Wiśniowiecki, starostele de Owruck" (Rezachevici 1996, 320).

MARIA POTOCKI

Fig. 5. Maria Potocki, a doua fiică a lui Ieremia Movilă (după Łoziński 1934, 100).

A doua fiică a lui Ieremia Movilă, Maria, a trăit o viaţă lungă şi a avut o soartă aleasă. Data naşterii nu se cunoaşte, dar presupunem, că ar fi aproximativ la începutul anilor 90 ai secolului al XVI-lea. Data morţii la fel nu este cunoscută. În literatura polonă se indicau diferite date, anul 1642 (Targosz 1997), 1644 sau 1646 (Polski 1984-1985, 175). Documentul depistat în Biblioteca Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, datat cu anul 1648, *„Varia Staropolskie. Jerzy Jazłowiecki i Anna, żona Hieronima Lanckorońskiego k. 32-33. Wyciąg zapisy* ***Marii Mohyłanki*** *dla Pawłą i Jana Potockich* ***1648*** *k. 34-40 odpis procesu między Legiewiczami i Ewą Potocką wdową 1765 k. 41-42",* aduce unele precizări în această privinţă"[10]. Acest act constituie argumente precum în anul 1648 ea încă era în viaţă şi era sănătoasă. Zapisul menţionează numai doi din cei trei feciori, din motive că cel mai mare fecior, Piotr Potocki, a murit la începutul anului 1648 şi, posibil, Maria se grăbea să refacă unele documente referitoare la moşiile familiei.

Conform portretului Mariei, care s-a păstrat în monografia lui Władysław Łoziński (Łoziński

[10] BK 1607 MF 7128, k. 32-42.

1934, 100) ea a fost de o frumuseţe şi de o inteligenţă rare. Constantin Gane descrie portretul Mariei în felul următor: „... Maria Mohylanka Firleowa W.S. (Voievodeasă de Sandomir) ne-o înfăţişează ...cu trăsături regulate, cu ochi negri, îmbrăcată într-o rochie de mătase cu flori, gulerul şi mânecile de blană şi o podoabă de mărgăritare în păr". Autorul, fără a indica anumite surse, descrie anume acest portret, deoarece este singurul care s-a păstrat şi publicat în literatura veche polonă.

Simion Okolski, în vestita sa lucrarea *Orbis Polonus*, primul armorial în care este descrisă familia Movileştilor, editat în anii 1641-1645, scria despre Maria: „a fost frumoasă precum „Venus, numindo" podoaba femeilor şi era foarte bine educată" (Czamańska 2005, 25-26).

Maria a fost căsătorită de două ori cu renumiţi reprezentanţi ai nobilimii polone – Stanisław Potocki, herby Pilawa şi Mikołaj Firlei, herby Lewart. A născut şi a educat şase copii ai săi din prima căsătorie şi pe nepoata de soră Anna Wiśniowiecki. Copiii ei şi-au făcut studiile în cele mai prestigioase universităţi europene. Constantin Gane are dreptate atunci când susţine că prin Maria „s-a răspândit sângele moldovenesc al Movileştilor în întreaga mare aristocraţie europeană" (Gane 1991, 158). Prin nepoţi, strănepoţi şi răsstrănepoţi, viţa moldoveană a pătruns în casa regală a Franţei şi în alte renumite familii nobiliare şi regale din Europa.

Prima căsătorie. Nunta sa cu contele Stanisław Potocki a avut loc în anul 1606, când Maria avea aproximativ 13-15 ani. Stanisław Potocki (1568-1631), herby Pilawa, voievod din Bracław, generalul Podoliei, staroste din Felin şi Lityń, care în anul 1612 a devenit conţopist regal (Corfus 2001, XI; Spieralski 2001, 138; Święcki 1858, 251), în 1606 avea deja 38 de ani. În literatura polonă se scrie că Maria a adus zestre foarte bogată în familia Potocki, „przez związek z Mohylanką wielkimi skarbami[11], dostatki[12] domu pomnożił" (Święcki 1858, 251). Descriind splendoarea hainelor în prima jumătate a secolului al XVII-lea, ca exemplu este arătată Maria Potocki: „...printre garderoba Mariei Mohilanki în anul 1613 puteai să găseşti o haina brodată cu fir de aur de 7000 de taleri, dintre care 12 pelerine căptuşite cu blană câte 1000 şi 2000 de taleri, 30 de rochii de vară de brocart şi de catifea ... Multe haine din blană şi pânză presurată cu pietre scumpe" (Łoziński 1934, 101).

Ilie Corfus menţiona că zestrea Mariei Movilă „se ridica la suma de 75.678 de zloţi roşii (între care 25.000 de zloţi, bani gheaţă, 1000 de ducaţi a câte 5 zloţi roşii bucata şi 16 portugali a câte 15 zloţi roşii bucata), plus 10.160 de zloţi polonezi şi 21.900 de taleri" (Corfus 2006, 288).

Viaţa lui Stanisław Potocki a fost zbuciumată şi plină de aventuri. A fost unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai lui Jan Zamoyski şi cel care s-a aflat în fruntea oastei poloneze în 1595 la înscăunarea lui Ieremia Movilă, s-a întors în Polona numai în 1596. În 1600 a luptat pentru revenirea în scaun a lui Movilă. Stanisław Potocki, împreună cu cumnaţii săi, Samuil Korecki şi Michał Wiśniowiecki se implica activ în lupta pentru obţinerea puterii de către copiii lui Ieremia Movilă. A participat în expediţia militară pentru a „aduce la domnie pe cumnatul său Constantin, fiul lui Ieremia" (Călători 1973, 154). În bătălia de lângă Cornul lui Sas (19 iulie 1612) oastea poloneză a fost înfrântă de Ştefan Tomşa[13], iar Stanisław Potocki, captivat şi dus la Constantinopol. A fost prizonier doi ani şi abia în 1615 a fost răscumpărat de soţia sa Maria, prin intermediul negustorilor din Lvov, cu susţinerea domnului Moldovei Graţiani (Polski 1984, 175). Ulterior s-a întors la moşia Zahaypole şi în semn de recunoştinţă în orăşelul Złotyi Potok, înfiinţat încă în anii 1578-1601, a construit o mănăstire şi o biserica a Dominicanilor (*Herbarz* 1841, 456). Pentru întreţinerea mănăstirii a dat două sate, Petrów şi Siekieczyn. A decedat la 5 martie anul 1631 (Polski 1948-1958, t. XXVIII, 175).

După moartea lui Stanisław Potocki, fără a preciza anul, Maria s-a căsătorit cu Mikołaj Firley (1588-1635), voievod de Sandomir (Polski 1948-1958, 15), care a fost un om foarte învăţat şi inteligent.

Copiii. Din căsătoria lui Stanisław Potocki cu Maria Movileanca, care a rămas fidelă religiei ortodoxe, s-au născut şase copii: trei fii – Piotr, Paweł, Jan şi trei fiice – Katarzyna, Anna şi Zofia Wiktoria (Polski 1948-1958, 15). După moartea soţului, Maria şi-a asumat toată responsabilitatea pentru a-şi educa copiii.

Piotr Potocki (m. 1648), fiul mai mare, a fost **rotmistrul** armatei regale polone, staroste în

[11] Skarb – comoară.
[12] Dostatek – venit.
[13] Ştefan Tomşa, domn al Moldovei (1611-1615).

Sneatin. După ce şi-a finisat studiile la Universitatea din Cracovia în anul 1631-1632 a fost trimis de mama sa Maria în străinătate, pentru continuarea studiilor în universităţile occidentale. În această călătorie Piotr a fost însoţit de dascălul său, scriitorul Szymon Starowolski. Se ştie că Piotr Potocki a fost în oraşele Louvaen şi Antwerpen. În Antwerpen a scris o cuvântare în limba latină „*Ad invictissimum potentissimumque Principem Vladislaum Sigismundum Poloniae et Sveciae Regem oratio gratulatoria*", care a fost publicată de fratele său Pavel Potocki în anul 1647. În 1632 s-a înscris la Universitatea din Padova şi în 1633 era ales asesor al naţiunii polone. În acelaşi an a participat în renumita intrare a lui Jerzy Ossoliński în Roma. În 1634 s-a întors în Polonia şi a participat în expediţii împotriva cazacilor, în 1642 devine staroste în Sneatin. În 1643 a fondat mănăstirea şi biserica dominicanilor în Sneatin. În 1645 a fost delegat în calitate de sol al regelui Władysław IV la nunta lui Janusz Radziwiłł cu Maria, fiica lui Vasile Lupu. Prima soţie a lui Janusz Radziwiłł a fost sora lui Piotr - Katarzyna. Piotr Potocki a fost căsătorit cu Eufrozyna Stanisławska, dar copiii din această căsătorie n-au supravieţuit (Polski 1984, 119-121).

Paweł Potocki (m. 1675), al doilea fecior al lui Stefan Potocki şi al Mariei Movileanca, a intrat în istorie cu mai multe titulaturi: curtean regal, deputat seimului, castelan din Kamienec şi istoric. Studiile şi le-a urmat, ca şi fratele său mai mare, la Universitatea din Cracovia şi peste hotare. În 1638 a intrat la Universitatea din Cracovia şi în 1641-1642 şi-a continuat studiile la Universitatea din Padova (Polski 1984, 117). În albumul de înmatriculare la Universitatea din Cracovia este înscris numele lui Paweł Potocki, „Paulus Stephani Potoski Jannes" (Album, 182). În 1642 a publicat în Veneţia prima sa lucrare, intitulată „Exercitationes Oratoriae lucubratae in secessu Patavino". În 1643, a publicat la Roma o lucrare dedicată rudei sale apropiate Mikołaj Potocki: „*Sanctitas peregrina sive oratio in laudem divi Hyacinthi Regni Poloniae patroni*". După ce a revenit în Polonia a fost angajat în calitate de secretar în cancelaria regelui Władysław IV. În 1646, la Cracovia, a scris o lucrare dedicată lui Władysław IV „*Historico Politicus, sive Quaestiones historicae et civiles, ex lib. III. Livii concinnatae*". În 1649 apare altă operă istorică, dedicată lui Aleksander Lubomirski: „*Historico-politic et civites*". În 1655 în timpul apărării cetăţii Czortkowo, a fost capturat împreună cu fiul său Stanisław şi dus la Moscova, unde a fost ţinut ca prizonier 13 ani. Toate intervenţiile de eliberare au eşuat şi numai după tratatul de la Andrus, din 30 ianuarie 1667, a fost eliberat. În timpul prizonieratului a scris două lucrări fundamentale: „*Moschovia sive brevis narratio de moribus Magnae Russorum Monarchiae*", care a fost publicată în 1670 şi „*Seculum Belatorum et Togatorum, seu Centuria, clarissimorum Virorum Polonorum et Litvanorum",* care a apărut în 1702 (Herbarz 1841, 457; Polski 1984, 117-118).

După revenirea în Polonia a activat în calitate de demnitar regal cu diferite funcţii, a fost trimis ca sol la Papa de la Roma în 1667, a activat în diferite funcţii regale, în 1669 a participat la alegerea lui Michał Korybut Wiśniowiecki. Precizăm că Michał Korybut Wiśniowiecki şi Paweł Potocki au fost rude apropiate. Bunica regelui, Raina Movileancă (Wiśniowiecki) a fost soră a Mariei Movileanca (Potocki). Paweł Potocki a decedat în noiembrie sau decembrie anul 1675 (Herbarz 1841, 457; Polski 1984, 117-118).

Un interes deosebit prezintă viaţa personală a lui Paweł Potocki. A fost căsătorit de două ori şi a avut zece copii. Din prima căsătorie cu Elżbieta Jarmolińska a avut un fiu, Józef Stanisław, care a devenit apoi castelan de Kiev. Fiind la Moscova, s-a căsătorit a doua oară în 1660 cu Eleonora Saltykova (rudă apropiată a familiei Romanov), care a trecut de la ortodoxism la credinţa romano-catolică. Cu a doua soţie a avut nouă copii, şapte băieţi şi douăfete: 1) Aleksander (m. 1714), voievod din Smolensk; 2) Teodor; 3) Stefan, mareşal regal; 4) Jakub (m.1715), starosta din Chehryński; 5) Mihail (m. 1709), general-maior al armatei lituaniene, fondatorul şcolii iezuiţilor în Nowogród; 6) Piotr (m. 1726), voievod din Czernihowsk şi castelan din Bielsk; 7) Piotr-Dominik (a murit tânăr); 8) Elżbieta, s-a măritat cu Wiktor Sobieski; 9) Anna, a fost căsătorită de două ori: cu Michał Florian Rzewuski; apoi cu Kaspar Kunicki.

Al treilea, cel mai mic fiu, **Jan Potocki,** a fost, la fel ca şi fraţii săi, o personalitate vestită în familia Potocki şi în epoca prezentată a ajuns să fie deputat la seim, voievod din Bracław şi colonel al armatei regale. A urmat studiile la Universitatea din Cracovia, la facultatea de retorică, apoi a continuat studiile peste hotare şi a călătorit mult. Fiind la Bruxelles, a stabilit relaţii foarte apropiate

cu Boguslaw Radziwill şi cu Jan şi Mark Sobieski. S-a întors acasă numai în anul 1647 şi din 1648 a fost implicat în tratativele cu Bogdan Hmelniţki. În 1649 a fost delegat în Cracovia, în calitate de sol la încoronarea lui Jan Kazimierz. Jan Potocki a fost reprezentantul familiei Potocki, care a tutelat familia şi toată averea fratelui său Paweł Potocki pe parcursul celor 13 ani, când acesta era prizonier la Moscova. În 1663 devine voievod în Bracław. A decedat Jan prin aprilie sau mai 1675 (Herbarz 1841, 456; Polski 1984, 32-35; Święcki 1858, 251-252).

Din viaţa personală se ştie că a fost căsătorit de două ori. Prima soţie a fost Tereza Cetnera, fiica castelanului Aleksandr Cetnera de Halici. Din această căsătorie s-au născut trei copii: 1) Dominik (m. 1683), canonic din Wilensk; 2) Stefan, voievod din Bielsk şi 3) Tereza, care a fost căsătorită de două ori: cu Jan Gniński, voievod din Pomorsk; apoi cu Tomasz Zamoyski, starosta din Płoskir. A doua oară s-a căsătorit în 1667, în Lvov, cu Urszula, fiica lui Mikołaj Daniłowicz. Cu a doua soţie copii nu a avut (Polski 1984, 35).

Katarzyna Potocki a fost prima soţie a principelui Lituaniei Janusz Radziwiłł (1612-1655), care va deveni mai apoi mare hatman al Lituaniei (a două soţie a fost fiica lui Vasile Lupu, Maria). Acest mariaj a fost încheiat din mare dragoste. Janusz Radziwiłł s-a îndrăgostit de Katarzyna, dar familia Radziwiłł era împotriva acestei căsătorii din două motive: în primul rând, avea zestre modestă şi, în a doilea rând, era de religie romano-catolică. Tatăl lui Janusz Radziwiłł i-a pus condiţia că, dacă fiul nu va ţine seama de opinia lui, atunci va fi exclus din testament. Janusz, însă, a insistat şi a cerut ajutor din partea regelui. În calitate de peţitor a fost numit cancelarul regal Albrycht Stanisław Radziwiłł, care până la urmă s-a îndrăgostit de Katarzyna, devenind concurentul lui Janusz Radziwiłł (Zielińska 1997, 309).

Nunta avut loc în anul 1638. Katarzyna a născut doi copii: o fiică, Anna-Maria (1640-1667) şi un fiu, Kszysztof. A murit după a două naştere, în 1642. A fost înmormântată la Keydani (azi Kedainiai, Lituania), cavoul familiei Radziwiłł (Topolska 2002, 129, 341, 373). Fiica lor Anna-Maria, a fost căsătorită cu Bogusław Radziwiłł (1620-1669), unchiul ei după tată, care după moartea lui Janusz Radziwiłł a tutelat-o. Anna-Maria a urmat soarta mamei sale, s-a căsătorit din mare dragoste, dar a trăit foarte puţin şi a murit după o naştere, la vârstă de doar 19 ani. S-au păstrat o serie de scrisori dintre Anna-Maria şi Bohusław Radziwiłł. Nunta între dânşii, la fel ca şi între părinţii Annei-Maria a avut impedimente, dar cele mai esenţiale: religia şi gradul de rudenie. Din această căsătorie s-a născut o fată – Ludwika Karolina (1667-1695), care a rămas orfană la doi ani şi cu o avere enormă. Ea a fost măritată de două ori. Primul soţ a fost palatinul de Brandenburg Ludwig Hohenzollern, fiul elector Fryderyk Wilhelm. Această căsătorie a fost fără urmaşi. În anul 1668 se căsătoreşte cu Karol Filip, palatinul din Nierburg, fratele reginei Eleonora (Zielińska 1997, 309). Din a doua căsătorie s-a născut Elżbieta, care s-a căsătorit cu Jozef Karol, palatinul din Sulzbach. Acest mariaj a fost fără urmaşi şi astfel ramura dinastică s-a stins (Złota 1881; Pölnitz 1774, 26).

Anna Potocki (m. 8.02.1695), a doua fiică a Mariei Movileanca şi a lui Stefan Potocki, a fost măritată de trei ori şi, anume ea, a fost bunica regelui Poloniei şi străbunica reginei Franţei.

1. Prima căsătorie a fost cu Aleksander Dominik Kazanowski, herby Grzymała (m. ianuarie 1648), voievod din Bracław. Din această căsătorie s-au născut două fete, linia masculină fiind întreruptă (Herbarz 1801, 63-64; Polski 1966-1967, 253-254). Prima fiică, Helena, a fost stareţa mănăstirii Benedictinilor din Lvov. A doua fiică, Anna-Maria (1643-1687), în 1658 (Polski 1962-1964, 232), având doar 15 ani (Herbarz 1840, 64) a fost căsătorită cu Stanisław Jan Jabłonowski (1643-1702), castelan din Cracovia şi mare hatman al coroanei regale. Anna-Maria şi Stanisław Jan, erau prieteni apropiaţi ai lui Jan Sobieski, care purta cu ei corespondenţă şi admira familia lor. Stanisław Jan Jabłonowski era cel care l-a ajutat pe Jan Sobieski să obţină puterea. Anna-Maria a murit la 23 februarie 1687, la vârsta de 44 de ani. După înmormântarea ei, în luna mai, cancelarul regal Załuski, în biserica iezuiţilor din Lvov, în cuvântul de reculegere sublinia: „a trăit la curte, dar n-am putut s-o ocrotim" (de moarte – L.Z.). Des Noyers (25 aprilie 1687) scria despre Anna-Maria Jabłonowska că era foarte frumoasă şi profund credincioasă, era binevoitoare, „avea căsătorie plină de dragoste şi înţelegere, trăia în fericire" (Targosz 1997, 93-94).

Din căsătoria cu Stanisław Jan Jabłonowski a avut şase copii**:** 1) **Anna** (1658-1727); 2)Jadwiga (1659-1692), soţia lui Jan Krasiński, voievod din Plock; 3) Jan Stanisław (1669-1731), voievod

al Rusiei; 4) Aleksander Jan (1671-1723), mare stegar; 5) Elżbieta (1672-?); 6) Stanisław Karol (1676-1702), ofiţer-intendent (Polski 1962-1964, 232-238).

Un interes deosebit în acest studiu prezintă biografia primei fiice. **Anna** a fost căsătorită la 25 februarie 1676, în Cracovia (Polski 1972, 141), cu Rafał Lesczyński (1650-1703), herby Wieniawa. Din această căsătorie s-a născut un singur fiu, **Stanisław I Leszczyński** (20.10.1677, Lvov - 23.02.1766, Franţa) (Forzck 2006), care a fost regele Poloniei (1704-1709, 1733-1735). Fiica acestuia, din căsătoria cu Katarzyna Opalińska, **Maria Leszczyńska,** a fost soţia lui Ludovic al XV-lea (1715-1774)[14], regele Franţei, adică, **regina Franţei.** După cum afirmă Ilona Czamańska, „datorită descendenţei lui Stanisław Leszczyński din Movileşti şi întrării fiicei acestuia în familia regală franceză, Movileştii s-au înrudit cu multe case europene, iar datorită Mariei Leszczyńska sângele Movileştilor curge astăzi prin venele multor reprezentanţi ai caselor regale din Spania, Danemarca şi Belgia" (Czamańska 2005, 29).

2. A doua oară Anna Potocki s-a căsătorit în anul 1650 cu Bogusław Janusz Słuszka (1620-1658), herby Ostoja, vistier regal şi din această căsătorie s-au născut încă patru copii: fiicele –Konstancja (primul soţ – Władysław Donhoff, al doilea – Ernest Donhoff) şi Barbara (m. 1655) şi doi fii – Józef Bogusław şi Dominik Michał (Herbarz 1841,415; Polski 1999-2000, 137-139).

3. A treia oară Anna s-a căsătorit cu Michał Jerzy Stanisławski, voievod de Kiev şi majordom regal. Din această căsătorie nu a avut urmaşi.

Graţie acestei funcţii a soţului, Anna era una dintre cele mai apropiate fräulein pe lângă regina Maria Kazimira. Despre acest fapt ne vorbesc rapoartele lui Sarnecki despre doamnele din înalta societate. Jan Sobieski era o rudă apropiată a lui Michał Jerzy Stanisławski şi a participat la înmormântarea acestuia în februarie 1669, la Lvov (Targosz 1997, 92). După moartea ultimului ei soţ, Anna tot mai mult se interesa şi se implica în activitatea politică, mai ales s-a manifestat în campania electorală la cumpănă anilor 1673-1674. A fost prietena apropiată şi întotdeauna alături de regina Maria Kazimira, care îi împărtăşea toate secretele (Targosz 1997, 92).

[14] Logodna a avut loc în 1721, când Maria avea 21 de ani, iar viitorul rege Ludovic XV, numai 15 ani.

Zofia Wiktoria Potocki, ultima fiică a Mariei Movileanca şi a lui Stefan Potocki s-a călugărit în mănăstirea Dominicanilor din Kamieniec Podolsk (Polski 1984-1985, 176), „zakonu Kaznodziejskiego" (Herbarz 1841, 456). Zofia Wiktoria a donat acestei mănăstiri 30 000 (zloţi – L.Z.) din zestrea sa şi a devenit stareţă şi cofondator a acestui lăcaş (Herbarz 1841, 456).

ECATERINA-MARGARETA

A treia fiică a lui Ieremia Movilă a fost căsătorită în primăvara anului 1616 cu principele Samuel Korecki (Corfus 2001, 229), herbu *Pogonia* (Herbarz 1840, 228, 232; Święcki 1858, 115). Samuel Korecki, colonel şi comandant al armatei este cunoscut în istoria militară a Poloniei ca un erou naţional. El avea legături strânse cu familia Potocki şi cu vestitul hatman al coroanei regale Stanisław Żółkiewski. A participat activ în expediţiile militare organizate de cumnaţii săi Stefan Potocki (1607, 1612), Michał Wiśniowiecki şi soacra sa Elisaveta Movilă, în obţinerea puterii pentru Constantin şi Alexandru Movilă. După bătălia de la Cornul lui Sas a fost capturat împreună cu Stefan Potocki. La Istanbul s-a convertit în romano-catolicism. În 1617 a reuşit să fugă, în 1620 a participat la bătălia de la Ţuţora. În 1621 iarăşi a fost luat prizonier, dus la Istanbul şi acolo, la 27 iunie 1622, a fost sugrumat. Corpul îmbalsamat al lui Samuel Korecki a fost adus în Polonia de către Stanisław Koniecpolski şi înmormântat în biserica franciscană din localitatea Korcec (Polski 1968-1969, 60-62; Polski 1940, 233).

Din căsătoria Ecaterinei-Margareta cu Samuel Korecki s-a născut, în 1618, o singură fată, Anna, care apoi s-a măritat cu Andrzej Leszczyński herbu Wieniawa (1606-1651), voievod de Dorpat (azi Tartu, Estonia), poet. Anna a fost o catolică convinsă şi Andrzej Leszczyński a fondat pentru ea o mănăstire la Czartorysk, unde a fost şi apoi înmormântată. Anna a murit forte tânără. După decesul Annei Andrzej Leszczyński s-a căsătorit de încă două ori (Polski 1972, 104).

Din această căsătorie s-a născut un fiu, Samuel (Polski 1972, 104*)*, numit astfel în cinstea vestitului său bunel şi a devenit apoi mare demnitar pe lângă curtea regală şi poet, ca şi tatăl său. A murit în 1676, fără a lăsa urmaşi (Czamańska 2005, 27). După moartea lui Samuel, linia genealogică Movilă – Korecki-Leszczyński s-a întrerupt. În opinia Ilonei Czamańska, „legătura de rudenie a

lui Andrzej şi Samuel Leszczyński cu regele Stanisław Leszcziński era foarte îndepărtată. Mai importantă a fost descendenţa regelui Stanisław din Maria Potocka, a doua fiică a lui Ieremia Movilă" (Czamańska 2005, 29), despre care am menţionat mai sus[15].

ANNA MOVILEANCA

Fig. 6. Anna Movileanca, a patra fiica a lui Ieremia Movilă (după Targosz 1997, il.5a).

Cea mai mică şi cea mai renumită fiică a lui Ieremia Movilă, Anna, a fost căsătorită de patru ori şi de fiecare dată cu vestiţi nobili polonezi. După cum o prezintă portretul ei, pictat de un pictor francez necunoscut, era foarte frumoasă (Targosz 1997, 5). Falduri din pânză scumpă îi conturează umerii goi, căzând cochet spre stânga. Ochi expresivi, nas proeminent, buze senzuale, bărbie votivă, frunte înaltă, pe care cad zulufii părului bogat, frumos aranjat după moda timpului. Poartă bijuterii din mărgăritare, rochie cu dantele şi pietre scumpe. Despre ea a scris în repetate rânduri francezul Le Laboureur, care menţiona că îi plăcea să viziteze balurile şi „era prima în dansuri, mai ales în dansuri valahe". Conform unor investigaţii ale savanţilor contemporani, „Anna Mohylanka – Myszkowska" avea cel mai frumos şi caligrafic scris (Targosz 1997, 46, 73).

În afară de frumuseţea şi farmecul pe care le-a moştenit din neamul Movileştilor, era foarte activă în plan social şi politic la curtea regală a Poloniei. Ea a depus eforturi enorme pentru a-l face pe fratele său Bogdan domn al Moldovei, dar acest plan a eşuat.

Anna, împreună cu Maria Potocki, sora sa, la căsătoria regelui Poloniei Władysław IV Waza (1632-1648) au adus mireasa din Viena la Varşovia, pe arhiducesa austriacă Cecilia-Renata (Czamańska 2005, 26). Celei de a doua soţii a lui Władysław IV Waza, franţuzoaica Maria Luise de Gonzague, Anna i-a fost prietenă intimă şi a fost alături de ea când regina s-a retras în Śląsk Des Noyers (3.07.1656). În a patra sa căsătorie cu Potocki a participat la acţiunea pro - franceză în susţinerea reginei şi a fost numită în lista celor, care s-au întors din Franţa decoraţi. Contemporanii (pe lângă curte regală) vorbeau despre Anna că era „o bunicuţă desfrânată din neamul voloh, de credinţă şi tradiţii greceşti, de pat nupţial poloneză şi în acelaşi timp, vrăjitoare (viperă) Aniuşa". A murit în anul 1665 (Targosz 1997, 73) sau în 1666 (Polski 1984, 150). În literatura istorică polonă este opinia că Anna înainte de moarte s-a convertit la catolicism (Herbarz 1841, 438).

1. Primul soţ al Annei a fost Maximilian Przerębski (1577-1639) (Polski 1984-1985, 758-762), herby Nowina, voievodul din Seradz. Nu se ştie exact în ce an a avut loc nunta, dar se ştie că Anna a fost a treia soţie şi diferenţa de vârstă era foarte mare. Dacă presupunem că Anna s-a născut la răscrucea secolelor şi s-a măritat ca şi surorile ei, la o vârstă foarte fragedă, la 12-13 ani, diferenţa între ea şi soţ era de aproximativ 30 de ani Din această căsătorie s-au născut doi fii. Cel mai mare, Piotr, a murit foarte tânăr, în anul 1643, după ce şi-a făcut studiile în străinătate şi avea nu mai mult de 20 de ani. Al doilea fiu, Zygmunt Karol (m. 1669), voievodul din Seradz, a urmat studiile la Universiatate din Bologna (1642) şi la Roma (1643), la facultatea de drept. Okolski scria despre el că era „un tânăr foarte capabil" (Czamańska 2005, 26). A participat în luptele cu Bogdan Hmelniţki în anii 1648-1649 şi, în general, s-a realizat în cariera militară şi politică. A fost căsătorit de două ori. Prima soţie a fost Elżbieta z Nadola Łącka. S-a păstrat contractul de nuntă din 26 iulie 1653. După moartea primei soţii se însoară cu Anna Potocka, fiica tatălui vitreg. În anul 1661, când a fost încheiată această căsătorie, Anna Movileanca era măritată a patra oară cu Stanisław Rewera Potocki. Din ambele căsătorii copii nu s-au născut şi, deci, linia genealogică a Movileştilor, prin Anna, s-a întrerupt în 1669, după moartea singurului ei fiu, Zygmunt Karol Przerębski (Polski 1986-1989; Herbarz 1841, 532).

2. Al doilea soţ al Annei Movileanca a fost Jan Szedziwóy Czarnkowski (m. 1644), castelanul de Kamieniec (Herbarz 1839, 214; Czamańska 2005, 26). Despre această căsătorie se scrie foarte pu-

[15] Vezi pag. 30-31.

Fig. 7. Stanisław Rewera Potocki, al patrulea soţ al Annei Movileanca (după Bockenheim 2003, 63).

ţin în literatura polonă. Se ştie că pentru ambii era a doua căsătorie şi a durat aproximativ între anii 1640-1643, deoarece primul soţ a decedat în 1639, dar cu al treilea soţ a încheiat căsătorie în 1644. Dacă presupunem că Anna a ţinut doliu un an, atunci reiese că au trăit nu mai mult de 3-4 ani împreună. Copii din acest mariaj nu au rămas. Posibil că motivul principal era vârsta înaintată.

3. Al treilea soţ al Annei Movileanca era Władysław Myszkowski (m. 1658), voievodul din Braclaw, Sandomier şi din 1658 voievodul Cracoviei. Władysław Myszkowski era o persoană cultă, a urmat studiile în Bologna (1622), Padova (1642) şi a fost unul dintre cei mai bogaţi magnaţi din Rzeczpospolita. În anul 1647, numai moşiile din Mościsk, aduceau venituri enorme, o sumă care constituia 16 578 000 zloţi (Polski 1977, 401-402; Herbarz 1841, 505).

Władysław Myszkowski a fost în relaţii de prietenie apropiate cu Jeremi Wiśniowiecki şi l-a ajutat în bătălia de la Zamość când era înconjurat de cazacii lui Bogdan Hmelniţki. Posibil Anna a făcut cunoştinţă mai îndeaproape cu Władysław Myszkowski prin intermediul lui Jeremi Wiśniowiecki, care a fost nepotul ei de soră - Raina Wiśniowiecki. În timpul acestei căsătorii Anna Movileanca s-a manifestat în activitatea politică pe lângă curtea regală şi în afacerile soţului. Ca exemplu, poate servi cazul din primăvara anului 1651. Władysław Myszkowski l-a invitat la moşia sa Pińczów pe ambasadorul Turciei, care vroia s-o viziteze pe Anna, cu un scop special, să-i transmită în numele vizirului o informaţie despre pericolul pentru Rzeczpospolita din partea lui Bogdan Hmelniţki (Herbarz 1841, 402).

Anna a trăit cu Władysław Myszkowski între anii 1644-1658 (Polski 1977, 402) şi din această căsătorie nu au rămas urmaşi. Al treilea ei soţ a murit pe data de 7 aprilie 1658 şi a fost înmormântat în cavoul familiei Myszkowski în biserică Dominicanilor din Cracovia (Herbarz 1841, 402)[16].

[16] Biserica Dominicanilor din Cracovia s-a păstrat până în prezent şi este amplasată în centrul oraşului.

4. În 1659, numai peste un an după moartea celui de al treilea soţ, Anna să căsătoreşte cu renumitul reprezentant al familiei Potocki, Stanisław Rewera Potocki, voievod de Cracovia, mare hatman regal, staroste al Galiţiei, Bar, Grodeck, Kołomsk, Mosick, Drahimsk, Radom şi Dolin (Święcki 1858, 252).

După cum afirmă Zdisław Spieralski, „Anna, având 60 de ani, a încheiat căsătorie cu Stanisław Rewera Potocki de 80 de ani (care a fost nepotul lui Stanisław Potocki, primul soţ al Mariei Movilă)" (Spieralski 2001, 138, 142). Ultimele cercetări arată că Stanisław Rewera Potocki, născut în 1589 (Polski 1984, 140-151) avea exact 70 de ani, dar Anna putea să fie anume la această vârstă. Ultimul soţ al Annei, de asemenea ca şi cei trei precedenţi, a fost o personalitate de vază în epoca sa, renumit demnitar pe lângă curtea regală, care s-a manifestat ca militar şi politician. A fost angajat în serviciul militar peste 60 de ani, a participat în 46 de bătălii dintre care: de la Smolensk, Ho-

Fig. 8. Anna Jabłonowska, strănepoată a Mariei Potocka, soţie a lui Rafał Leszczyński, mama regelui Stanisław I Leszczyński şi bunica reginei Mariei Leszczyńska, soţia a lui Ludovic XV, regele Franţei (după Forzcki 2006, 32).

Fig. 9. Rafał Leszczyński, tatăl regelui Stanisław I Leszczyński (după Poselstwo 1998, 48).

Fig. 10. Stanisław I Leszczyński (1677-1766), regele Poloniei (1704-1709, 1733-1735) (după Forzcki 2006, 16).

Fig. 11. Katarzyna Opalińska, soţia regelui Stanisław I Leszczyński (după Forzcki 2006, 38).

tin, Ţuţora, Bussa, Bar etc. Stanisław Rewera Potocki a fost unul dintre cei mai fideli catolici din familia Potocki. Din ordinul lui a fost distrusă Academia protestanţilor în Paniewcy. Acolo a fost zidită o biserică şi o mănăstire a Dominicanilor, a întărit poziţia catolicilor din Kamienec-Podolsk. În Podhajcy a construit o capelă catolică, cărei i-a donat un buzdugan personal, incrustat cu pietre nestemate şi a înfrumuseţat-o cu icoane scumpe. El a reuşit, înainte de moarte, s-o convertească pe Anna la catolicism. Cu toate că Stanisław Rewera Potocki a fost considerabil mai în vârstă decât Anna, a supravieţuit-o cu un an şi a murit după o boală îndelungată la 27 februarie 1667, în oraşul Lvov. A fost înmormântat în capela din Podhajcy (Polski 1984, 150; Święcki 1858, 252).

În studiul de faţă ne-am propus să evidenţiem legătură dinastică a Movileştilor cu vestite familii din Polonia şi apoi răspândirea sângelui Movileştilor în casele regale ale Europei. În concluzie evidenţiem că, în afară de aceea că Movileştii s-au afirmat ca dinastie domnitoare în Moldova pe linie feminină, tot pe această cale dinastia şi-a păstrat continuitatea. Linia masculină a lui Ieremia Movilă s-a stins după prima generaţie. Nici un fiu al lui Ieremia Movilă n-a fost căsătorit şi n-a lăsat urmaşi.

Fig. 12. Maria Leszczyński, fiica regelui Poloniei Stanisław I Leszczyński şi soţia regelui Franţei Ludovic XV, bunica regilor Ludovic XVI, Ludovic XVIII, Karol X (după ru.wikipedia.org).

În schimb, pe linie feminină, fiicele, prin căsătoriile lor cu demnitari polonezi, au păstrat genofondul acestui neam, iar urmaşii lor s-au înrudit cu vestite familii regale din Europa. Nepoţii, nepoatele, strănepoţii, au devenit regi ai Poloniei, politicieni, poeţi, militari regali etc. Conform materialului de epocă, Movilencele erau culte şi bine educate, ştiau să scrie, să citească, cunoşteau multe limbi. Toţi fiii Movilencelor şi-au urmat studiile în renumite universităţi ale Poloniei şi Europei – Cracovia, Bologna, Padova, Roma, Bruxelles, Amsterdam, etc. Posibil anume din aceste considerente s-a înrădăcinat în istoriografia română ideea că moldovenii învăţau în universităţile europene şi mai ales, la cea din Cracovia. Dar până în prezent n-a fost adus nici un argument în favoarea acestei ipoteze[17]. Strănepotul Rainei Movileanca Wiśniowiecki, Michał Korybut Wiśniowiecki, a fost ales rege al Poloniei (1669-1673). Strănepoata Mariei Movileanca Potocki, Anna Jabłonowska, a fost mama regelui Stanisław I Leszczyński şi bunica reginei Mariei Leszczyńska, soţia lui Ludovic XV, regele Franţei. Altă strănepoată a Mariei Movileanca Potocki, Ludwika Karolina Radziwiłł a fost căsătorită de două ori: cu Ludwig Hohenzollern şi Karol Filip, palatinul din Nierburg.

Fig. 13. Ludovic XV (15.II.1710 -10.V.1774), regele Franţei (1.IX.1715 -10.V.1774) (după ru.wikipedia.org).

Din cele expuse mai sus, afirmăm rezolut că precum se mândresc casele regale europene de continuitatea dinastiilor lor multiseculare, aşa şi Ţara Moldovei se poate mândri cu dinastia Movileştilor, dinastie care a dus prin Europa „sângele domnesc" al poporului nostru.

[17] Autorul acestei lucrări a studiat la Universitatea Jagelonă din Cracovia cărţi de înmatriculare (1515-1551; 1551-1606; 1607-1643) şi n-a găsit nici un nume din Moldova. Vezi: Appendix I. Conspectus studiorum, qui in Universitate Jagellonica annis 1607-1643 immatriculati sunt, secundum dioceses ecclesiasticas.

Tabel 1

Relaţiile dintre dinastiile moldoveneşti şi cele poloneze la sfârşitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea

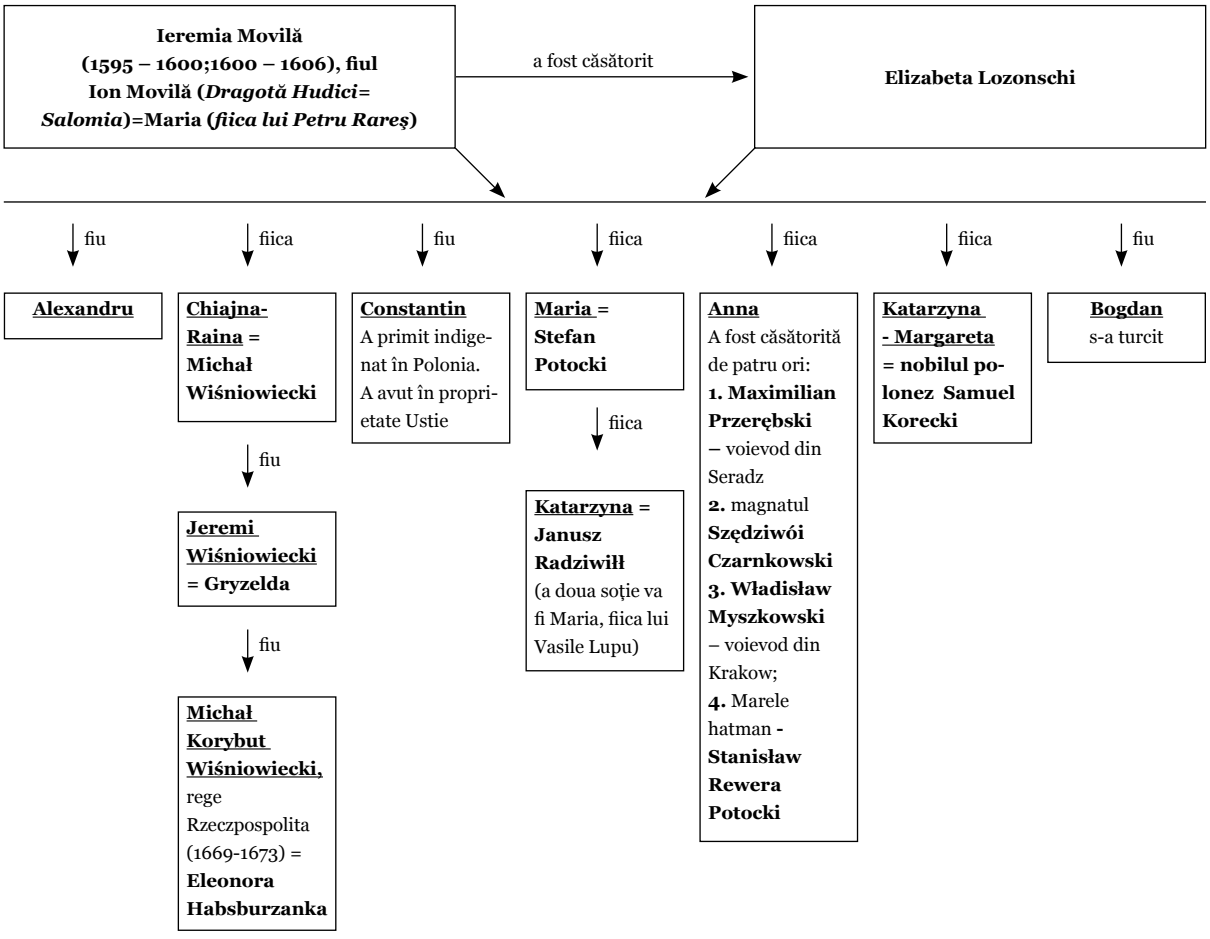

Bibliografie

Album 1892: Album studiosorum Universitatis Cracoviensis. Continens nomina studiosorum ab anno 1607 ad annum 1642, Tomus IV (Kraków 1892).

Augustyniak 1992: U. Augustyniak, Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim (Warszawa 1992).

Bockenheim 2003: K. Bockenheim, Dworek, kontusz, karabela (Wrocław 2003).

Călători 1973: Solia lui Woiciech Miaskowski (1640). Jurnalul solului. In: Călători străini despre Ţările Române. Volum îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru şi Paul Cernovodeanu, vol. V (Bucureşti 1973).

Corfus 2001: I. Corfus, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea (Bucureşti 2001).

Corfus 2006: I. Corfus, Odoarele Movileştilor rămase în Polonia. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească (Suceava 2006).

Czamańska 1996: I. Czamańska, Caracterul legăturilor lui Jan Zamoyski cu Movileştii. Arhiva Genealogică III (VIII), Iaşi, 1996, 311.

Czamańska 2005: I. Czamańska, Movileştii în tradiţia familială polonă. Revista de Istorie a Moldovei 1-2 (61-62). Materialele simpozionului Internaţional moldo-polon „Dinastia Movileştilor – interferenţe politice şi culturale ale elitelor din Europa Centrală şi de Est (secolele XVI-XXVII)", Chişinău, 2005, 25-26.

Czamańska 2006: I. Czamańska, Între familia şi stat. Relaţiile familiale ale dinastiei Movileştilor în Polonia. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească (Suceava 2006).

Tabel 2

Maria Movileanca Potocki

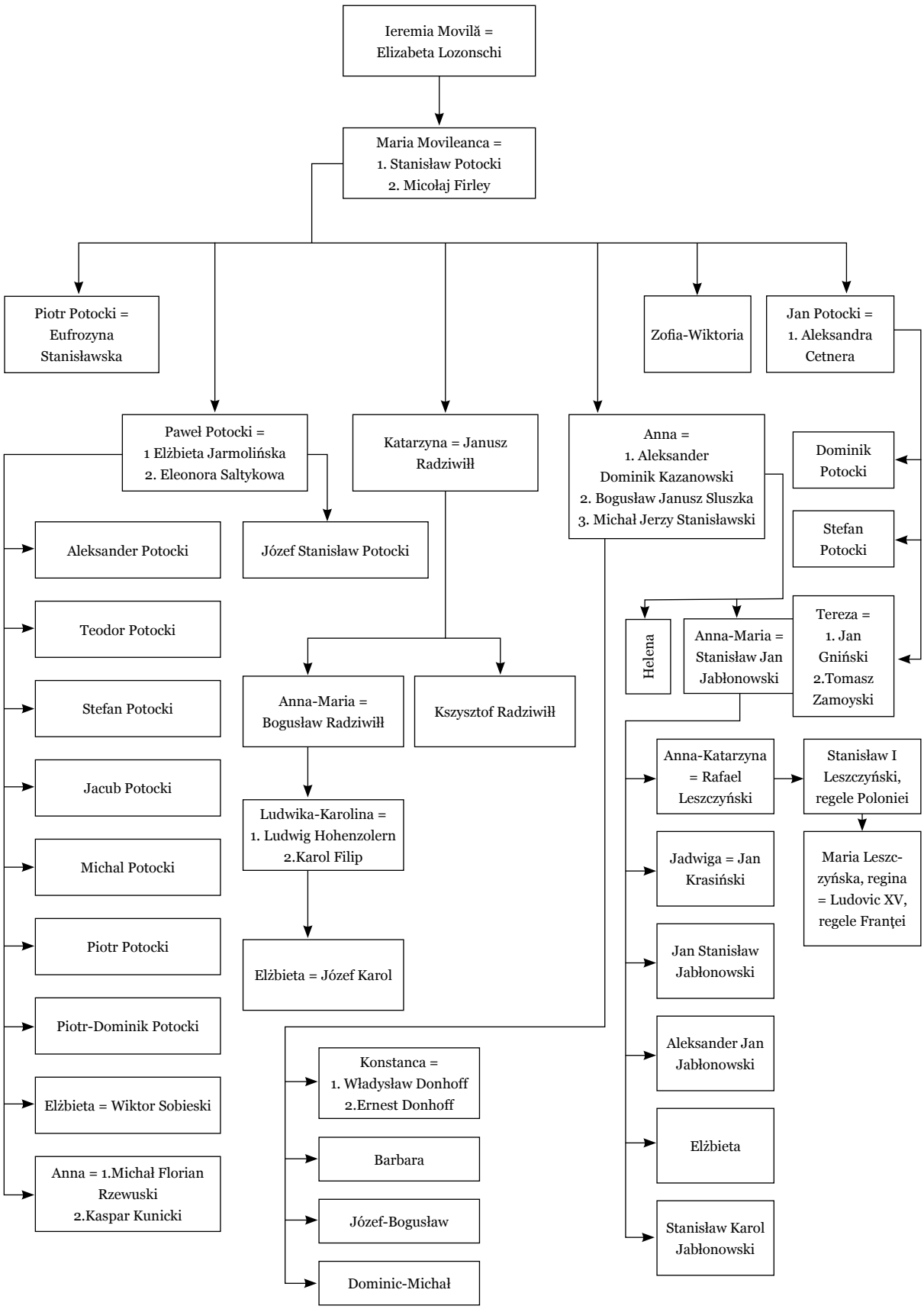

Forzcki 2006: Forzcki Maciej, Stanisław Leszczyński. Sarmata i Europejczyk 1677-1766 (Poznań 2006).

Frost 2006: O. Frost, Contribuţie la cea mai veche genealogie a Movileştilor. In: Movileştii. Istorie şi spiritualitate românească (Suceava 2006).

Herbarz 1839: S.J. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego, Powiskszony dodatkami z pożniejszych autorów, rękopismów, dowów urzędowych i widany przez Jana Nep. Bobrowicza, tom III (Lipsk 1839).

Herbarz 1840: S.J. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego, Powiskszony dodatkami z pożniejszych autorów, rękopismów, dowów urzędowych i widany przez Jana Nep. Bobrowicza, tom V (Lipsk 1839).

Herbarz 1841: S.J. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego, Powiskszony dodatkami z pożniejszych autorów, rękopismów, dowów urzędowych i widany przez Jana Nep. Bobrowicza, tom VII(Lipsk 1841).

Herbarz 1842: S.J. Herbarz Polski Kaspra Niesieckiego, Powiskszony dodatkami z pożniejszych autorów, rękopismów, dowów urzędowych i widany przez Jana Nep. Bobrowicza, tom IX (Lipsk 1842).

Gane 1991: C. Gane, Trecute vieţi de doamne şi domniţe (Chişinău 1991).

Kuchowicz 1993: Z. Kuchowicz, Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI-XVIII wieku (Warszawa 1993).

Łoziński 1934: Władysław Łoziński, Polska w dawnych wiekach. Wydanie piąte, ilustrowano przejrzane i uzupełnione (Warszawa 1934) .

Poczet 1883: Poczet Rodów w Wielkiem Księstwie Litewskim w XV i XVI wieku. Ułożyl i wydał Adam Boniecki (Warszawa 1883).

Pölnitz 1774: Pölnitz, „Mémoires", tom II (Liege 1774).

Polski 1948-1949: Polski Słownik Biograficzny, tom VII (Kraków 1948-1958).

Polski 1962-1964: Polski Słownik Biograficzny, tom X (Wrocław-Warszawa-Kraków 1962-1964).

Polski 1966-1967: Polski Słownik Biograficzny, tom XII (Wrocław-Warszawa-Kraków 1966-1967).

Polski 1972: Polski Słownik Biograficzny, tom XVII (Wrocław-Warszawa-Kraków 1972).

Polski 1977: Polski Słownik Biograficzny, tom XXII (Wrocław-Warszawa-Kraków 1977).

Polski 1984: Polski Słownik Biograficzny, tom XXVIII/ 1, zeszyt 116 (Wrocław-Warszawa-Kraków 1984).

Polski 1984-1985: Polski Słownik Biograficzny, tom XXVIII (Wroclaw-Warszawa-Kraków, 1984-1985).

Polski 1986: Polski Słownik Biograficzny, tom XXIX/1, zeszyt 120 (Warszawa-Kraków 1986).

Polski 1999-2000: Polski Słownik Biograficzny, tom XXXIX (Warszawa-Kraków 1999-2000).

Poselstwo 1998: Poselstwo Rafała Leszczyńskiego do Turcji w 1700 roku. Diariusze i inne materiały, Przygotowała Ilona Czamańska przy wspólpracy Danuty Zydorek (Leszno 1998).

Pryboś 1984: A. Pryboś, Michał Korybut Wiśniowiecki 1640-1673 (Kraków 1984).

Rezachevici 1996: Constantin Rezachevici, Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Michal Korybut şi înrudirile lor cu Bogdăneştii şi Movileştii. Lămurirea unor confuzii istorice. Arhiva Genealogică 3-4, III (VIII), Iaşi, 1996, 313-321.

Spieralski 2001: Zd. Spieralski, Awantury Mołdawskie (Bălţi 2001).

Stoicescu 1971: N. Stoicescu, Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova. Sec. XIV-XVII (Bucureşti 1971).

Székely 1995: M.M. Székely, Noi contribuţii la genealogia familiei Stroici. Arhiva Genealogică 1-2, II (VII), Iaşi, 1995, 65-67.

Święcki 1858: T. Święcki, Historyczne Pamiątki znamenitych Rodzin i osób dawnei Polski, tom I (Warszawa 1858).

Święcki 1859: T. Święcki, Historyczne Pamiątki znamenitych Rodzin i osób dawnei Polski, Przejrzał w rękopiśmie, objaśnił i uzupełnił przypisami Julian Bartoszewicz, tom II (Warszawa 1859).

Targosz 1997: Karolina Targosz, Sawantki w Polsce XVII w. Aspiracje intelectualne kobiet ze środowisk dworskich (Warszawa 1997).

Tomkiewicz 1933: Władysław Tomkiewicz, Jeremi Wiśniowiecki (1612-1651) (Warszawa 1933).

Topolska 2002: M. Topolska, Społeczeństwo i kultura w Wielkim Księstwie Litewskim od XV do XVIII wieku (Poznań-Zielona Góra 2002).

Zielińska 1997: Teresa Zielińska, Poczet Polskich rodów arystokratycznych. Tablice genealogiczne (Warszawa 1997).

Złota 1881: Księga Złota, Szlachty Polskiej przez Teodora Żychlińskiego (Rocznik trzeci), Drzewo rodowe książącego domu Radziwiłłów Herby Trąby, Tablica I (Poznań 1881) .

Великие 2006: Великие князья литовские (Vilnius 2006).

Смирнов 1908: Я.И. Смирнов, Рисунки Киева 1651 года по копиям их конца XVIII века. В сб.: Труды тринадцатого археологического съезда в Екатеринославе, т. 2, Москва, 1908, 311.

Украинская 1981: Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв (Ленинград 1981).

Шевалье 1960: П'ер Шевалье, Історія війни козаків против Польщі (Киів 1960).

Яковенко 2002: Наталья Яковенко, Паралельний Світ, Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. Критика (Київ 2002).

The Movila dynasty (Movileşti) and its descendants. Unknown pages

Absract

In the questioned study, one have proposed to point out the Movileşti dynasty along with famous Polish families and afterwards, the spread of the Movileşti dynasty in Europe. One have emphasized that apart from the fact that the Movileşti have affirmed as being a ruling dynasty in Moldova on the feminine line, on this particular line the dynasty has preserved its continuity. The masculine line of Ieremia Movila has fallen apart after the first generation. On the other hand, however, on the feminine line, his daughters, throughout their marriages with the polish lords, have preserved the gender fond of his ancestors, and his successors have related with famous royal families from Europe. Raina's Movlieanca Wisniowiecki grandnephew, Michal Korybut Wisniowiecki, has been chosen king of Poland (1669-1673).

Anna Jablonowska the granddaughter of Maria Movileanca Potocki, was mother of king Stanislaw I[st] Leszczyński and grandmother of the queen Maria Leszczyńska, the wife of Ludovic the XV-th, the king of France. Another granddaughter of Maria Movileanca Potocki, Ludwika Karolina Radziwill has been married twice to Ludwig Hohenzollern and Karol Filip, lord of Nierburg.

Considering the exposed earlier, one can utterly confirm, that as European royal dynasties are proud of their continuity, so as Moldova can pride itself with Movileşti Dynasty, which spread the "Moldovan blood" of royalty through Europe.

List of illustrations:

Fig. 1. Raina Wiśniowiecki, first daughter of Ieremia Movila (by Смирнов 1908, 311).

Fig. 2. Jeremi Wiśniowiecki, son of Raina Wiśniowiecki (by Bockenheim 2003, 121).

Fig. 3. Michał Korybut Wiśniowiecki, king of Poland (1669-1673) (by Kuchowicz 1993, 182).

Fig. 4. Eleonora Maria Habsburżanka, wife of the king Michał Korybut Wiśniowiecki (by Bockenheim 2003, 147).

Fig. 5. Maria Potocki, second daughter of Ieremia Movila (by Łoziński 1934, 100).

Fig. 6. Anna Movileanca, the fourth daughter of Ieremia Movila (by Targosz 1997, il.5a).

Fig. 7. Stanisław Rewera Potocki, the fourth husband of Anna Movileanca (by Bockenheim 2003, 63).

Fig. 8. Anna Jabłonowska, granddaughter of Maria Potocka, wife of Rafał Leszczyński, mother of the king Stanisław I Leszczyński and the grandmother of the queen Maria Leszczyńska, wife of Louis the XVth, king of France (by Forzcki 2006, 32).

Fig. 9. Rafał Leszczyński, father of the king Stanisław I Leszczyński (by Poselstwo 1998, 48).

Fig. 10. Stanisław I Leszczyński (1677-1766),king of Poland (1704-1709, 1733-1735) (by Forzcki 2006, 16).

Fig. 11. Katarzyna Opalińska, the wife of the king Stanisław I Leszczyński (by Forzcki 2006, 38).

Fig. 12. Maria Leszczyński, daughter of the king of Poland Stanisław I Leszczyński and wife of king of France Louis the XVth, thus grandmother of several French kings such as: Louis XVIth, Louis XVIIIth, Carol the Xth (by ru.wikipedia.org).

Fig. 13. Louis XV (15.II.1710 -10.V.1774), king of France (1.IX.1715 -10.V.1774) (by ru.wikipedia.org).

Мовилянки и их наследники. Неизвестные страницы истории

Резюме

В представленной статье автор сделал попытку показать родственную связь семьи Еремии Мовилэ с именитыми польскими магнатами и европейскими королевскими дворами. Династия Мовилэ стала господствующей в Молдове исключительно благодаря женской линии и таким же образом сохранила династическую преемственность. По мужской линии династия была прервана в первом поколении, ни один из сыновей Еремии Мовилэ не оставил наследников. В тоже время четыре дочери Еремии Мовилэ – Регина, Мария, Екатерина-Маргарита и Анна вышли замуж за представителей политической элиты Польши, благодаря чему породнились с Вишневецкими, Потоцкими, Корнецкими, Пшеребскими, а их дети и внуки – с представителями королевских дворов Европы. Правнук старшей дочери Раины Могилянки Вишневецкой, Михаил Вишневецкий Корибут был королем Польши (1669-1673). Правнучка Марии Мовилянки Потоцкой, Анна Яблоновская, была матерью короля Польши Станислава Лещинского I (1704-1709, 1733-1735) и

бабушкой королевы Франции Марии Лещинской, супруги Людовика XV-го. Другая внучка Марии, Людвика-Каролина Радзивилл, была дважды в браке, в первом замужестве за Людвиком Гогенцолерном, во втором, за принцем Нербургским.

Исходя из вышеизложенного, хотелось бы отметить, что благодаря династическим бракам, сохранился генофонд семьи Еремии Мовилэ, кровь которого до настоящего времени течёт у представителей многих королевских семей Европы. Таким образом, мы по праву можем гордится династией Мовилэ, которая насчитывает более четырех столетий.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Раина Вишневецкая, старшая дочь Еремии Мовилэ (по Смирнов 1908, 311).

Рис. 2. Ярема Вишневецкий, сын Раины Вишневецкой (по Bockenheim 2003, 121).

Рис. 3. Михаил Корибут Вишневецкий, король Польши (1669-1673), правнук Еремии Мовилэ (по Kuchowicz 1993, 182).

Рис. 4. Элеонора Мария Габсбуржанка, жена Михаила Корибута Вишневецкого (по Bockenheim 2003, 147).

Рис. 5. Мария Потоцкая, вторая дочь Еремии Мовилэ (по Łoziński 1934, 100).

Рис. 6. Анна Мовилеанка, младшая дочь Еремии Мовилэ (по Targosz 1997, il.5a).

Рис. 7. Станислав Ревера, Потоцкий, четвертый муж Анны Мовилеанки (по Bockenheim 2003, 63).

Рис. 8. Анна Яблоновская, внучка Анны Марии Потоцкой, жена Рафаля Лещинского, мать короля Польши Станислава I Лещинского и бабушка Марии Лещинской, жены короля Франции Людовика XV (по Forzcki 2006, 32).

Рис. 9. Рафаль Лещинский, отец короля Польши Станислава I Лещинского (по Poselstwo 1998, 48).

Рис. 10. Станислав I Лещинский (1677-1766), король Польши (1704-1709, 1733-1735) (по Forzcki 2006, 16).

Рис. 11. Катажина Опалиньска, жена короля Польши Станислава I Лещинского (by Forzcki 2006, 38).

Рис. 12. Мария Лещинская, дочь Станислава I Лещинского, жена Людовика XV и бабушка королей Франции Людовика XVI, Людовика XVIII и Карола (по ru.wikipedia.org).

Рис. 13. Людовик XV (15.II.1710 -10.V.1774), король Франции (1.IX.1715 -10.V.1774) (по ru.wikipedia.org).

31.01.2008

Dr. Lilia Zabolotnaia, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: lilia_zabolotnaia2000@yahoo.com

PROTESTELE ŞI REVENDICĂRILE POPULAŢIEI DIN BASARABIA ÎN ANII 1812-1828

Valentin Tomuleţ

Studierea protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în primii 15-20 de ani după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Rusia constituie o problemă actuală, întrucât deschide perspectiva determinării mecanismului, evidenţierii trăsăturilor generale şi particulare ale politicii fiscale a ţarismului promovate în Basarabia. Această politică şi-a găsit expresie într-un şir de documente trecute cu vederea (în viziunea noastră, în mod conştient) în istoriografia rusă şi sovietică, a căror punere în lumină permite a scoate în evidenţă noi aspecte ale politicii sociale promovate de administraţia imperială în teritoriul nou-anexat.

Tematica ce vizează protestele şi revendicările populaţiei din Basarabia se impune ca actuală şi importantă ca problemă de cercetare şi din necesitatea abordării unor subiecte majore care şi-au lăsat amprenta, în mod special, asupra situaţiei diferitelor categorii sociale ale populaţiei din Basarabia. Prin prisma unei noi optici pot fi analizate diverse probleme ce vizează direct abuzurile din partea proprietarilor laici şi ecleziastici, administraţiei locale, ţinutale şi regionale, dar şi din partea armatei ruse de ocupaţie, funcţionarilor ruşi. Abordarea tematicii la care a fost axată investigaţia noastră ne permite să determinăm complexitatea şi caracterul contradictoriu al politicii interne a ţarismului, să reliefăm particularităţile politicii sociale a ţarismului în Basarabia, să evidenţiem cauzele menţinerii unor particularităţi şi tradiţii în sistemul de administrare a teritoriului nou-anexat etc.

Studierea protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în primii ani după anexarea ei la Rusia este indispensabil legată de cercetarea de pe poziţii noi a problemei privind categoriile sociale ale populaţiei în Basarabia, problemă în cadrul căreia se conturează şi măsurile întreprinse, pe parcursul anilor, de administraţia imperială şi cea regională în vederea atragerii şi statornicirii în Basarabia a diferitelor categorii sociale din alte ţări şi a celor din guberniile ucrainene şi ruse, acordându-li-se diferite înlesniri şi privilegii în scopul creării unei stări sociale alogene, cosmopolite, ce urma să constituie sprijinul social al ţarismului în teritoriul nou-anexat.

În procesul studierii protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia putem evidenţia, convenţional, două perioade, ce corespund, în fond, schimbărilor care au loc în sistemul administrativ-teritorial şi încercărilor administraţiei ţinutale de a reglementa relaţiile dintre proprietarii funciari, administraţia imperială şi ţărani, orăşeni: prima cuprinde anii 1812-1818, cea de a doua – anii 1819-1828.

În perioada ce cuprinde anii 1812-1828 Basarabia este separată de guberniile ucrainene şi ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru, iar de ţările europene – prin cel de la Prut şi Dunăre. Pentru o anumită perioadă de timp, Basarabia deţine, până în 1828, statutul de autonomie în componenţa Imperiului Rus. Tot atunci sunt luate măsuri concrete în vederea studierii resurselor economice şi umane ale Basarabiei, sunt trimişi funcţionari şi date dispoziţii administraţiei militare şi civile întru a studia frontiera de apus – la Prut şi Dunăre – în vederea instituirii unui cordon sanitaro-vamal ce ar apăra teritoriul nou-anexat nu numai de pătrunderea molimei, dar şi ar pregăti instituţiile vamale şi carantinale de frontieră pentru o administrare mai eficace şi stoparea exodului din Basarabia în Moldova de peste Prut a diferitelor categorii sociale. Administraţia imperială ia cunoştinţă nu numai de starea economică a regiunii, de situaţia diferitelor categorii sociale ale populaţiei, dar analizează şi particularităţile sistemului administrativ şi fiscal format în baza celor deja existente în Moldova la sfârşitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XIX-lea, particularităţi menţinute de ţarism pentru o anumită perioadă şi în Basarabia, din considerente atât de ordin economic, cât şi politic.

Politica socială a ţarismului în Basarabia este determinată de câteva momente definitorii. După 1812 s-a început aplicarea în Basarabia a legisla-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 43-64.

ţiei ruse, în sistemul social al provinciei concomitent persistând unele particularităţi locale dictate de păstrarea până în 1828 a autonomiei, lipsa sistemului de iobăgie şi separarea teritoriului nou-anexat de guberniile ruse prin cordonul sanitaro-vamal de la Nistru. Anul 1828 este semnificativ prin lichidarea autonomiei Basarabiei, iar după suprimarea, la 26 septembrie 1830, a cordonului vamal de la Nistru şi unificarea vamală a Basarabiei cu Rusia – prin aplicarea structurii de ghildă şi organizarea Administraţiei Speciale a oraşului Ismail, prin includerea definitivă a provinciei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus.

Un loc aparte în politica socială a ţarismului în Basarabia revine diverselor înlesniri şi privilegii acordate în diferite perioade de timp anumitelor categorii sociale, înlesniri care poartă un caracter nuanţat politic şi care nu au fost rezultative, din simplul motiv că privilegiile oferite nu au fost respectate, iar populaţia contribuabilă a fost supusă diferitelor prestaţii şi impozite chiar imediat după anexare. Privilegiile acordate de administraţia imperială rusă aveau, chiar de la început, menirea de a consolida poziţiile elementului etnic alogen – ruşilor, ucrainenilor, bulgarilor, găgăuzilor, armenilor, grecilor, evreilor etc., care urma să constituie sprijinul social al ţarismului în teritoriul nou-anexat.

După cum am menţionat, perioada anilor 1812-1828 poate fi divizată, convenţional, în două etape. Prima etapă cuprinde anii 1812-1818 – de la anexarea Basarabiei la Rusia, conform Tratatului de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812, şi continuă până la adoptarea Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, când se întreprind măsuri concrete în vederea înzestrării moşierilor străini, în special a celor din guberniile ruse, şi a celor locali cu proprietăţi funciare, atragerii în Basarabia a negustorilor bogaţi din străinătate şi din guberniile ucrainene şi ruse, în mare parte a coloniştilor străini, în care scop administraţiei civile îi sunt date dispoziţii de a întreprinde măsuri urgente şi eficiente întru soluţionarea problemelor care pot apărea în legătură cu venirea lor în teritoriu. Măsurile întreprinse în acest scop au finalizat cu o creştere rapidă a numărului de moşieri, negustori şi colonişti străini, îndeosebi a celor de etnie rusă, ucraineană, bulgară, găgăuză, greacă, armeană şi evreiască. Poziţiile moşierilor şi ale coloniştilor străini se consolidează puternic în regiunile de sud ale Basarabiei, pe pământurile statului, iar ale negustorilor greci şi armeni – în porturile Ismail, Reni şi Chilia, care deţineau monopolul asupra exportului de cereale şi produse animaliere din Basarabia prin aceste porturi.

Cea de-a doua etapă cuprinde anii 1819-1828 – de la adoptarea Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818 şi până la lichidarea autonomiei conform Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828, când în Basarabia este pusă în aplicare legislaţia rusă şi se întreprind toate măsurile în vederea rezolvării mai multor probleme de ordin social, inclusiv a problemei ţărăneşti. În acest scop, au fost pregătite câteva proiecte prin a căror realizare se urmărea soluţionarea problemelor ce au apărut între diferite categorii de ţărani şi proprietarii funciari laici: proiectul Regulamentului din 1819, pregătit de o comisie special creată, în frunte cu guvernatorul plenipotenţiar al Basarabiei A.N. Bahmetev, proiectul Regulamentului din 1823, pregătit de către guvernatorul I.N. Inzov, un proiect mai moderat referitor la ţăranii basarabeni şi, în cele din urmă, proiectul Regulamentului guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov din 1825 care, prin esenţa sa, era mult mai conservativ. În cadrul discuţiilor purtate în rândul reprezentanţilor cercurilor guvernante regionale şi imperiale s-au format două curente: unul – mai moderat, în frunte cu I.N. Inzov, care considera că, promovând politica colonială la periferiile sale naţionale, Imperiul Rus urma să folosească diverse mijloace, inclusiv să facă unele mici cedări ţăranilor; cel de-al doilea, în frunte cu M.S. Voronţov şi ministrul de interne contele V.P. Kociubei, părtaşi ai promovării unei politici naţional-coloniale mult mai dure şi consecvente în teritoriul nou anexat. Pornind de la interesele „supreme” ale Imperiului şi tinzând să-şi asigure superioritatea politică şi economică la periferiile naţionale, administraţia imperială acţiona cu precauţie, fără grabă şi în repetate rânduri a respins propunerile administraţiei regionale de a rezolva problema ţărănească. Soluţionarea problemei se preconiza pentru perioada când vor fi create condiţii favorabile, atât sub aspect economic, cât şi politic. În opinia noastră, soluţionarea problemei ţărăneşti în Basarabia a depins, în mare măsură, şi de modul în care problema în cauză era rezolvată în guberniile interne ruse. În consecinţă, încercările de a soluţiona problema ţărănească nu s-au soldat cu succes, dar au pregătit, în cele din

urmă, terenul pentru adoptarea „Regulamentului despre țărani din 1834".

Pentru a înțelege mai bine cauzele și repartizarea numărului de proteste și revendicărilor ale populației Basarabiei în anii 1812-1828, să analizăm care era numărul de așezări rurale și urbane, suprafața ținuturilor, numărul locuitorilor și al caselor de locuit, categoriile de bază ale populației repartizate pe ținuturi în această perioadă de timp. În acest scop vom folosi datele, deși inexacte, ale recensământului de la 1817 și datele statistice de la 1828.

Analiza numărului de așezări rurale și urbane din Basarabia, conform datelor recensământului din 1817 (Tabelul 1), confirmă că în ținut existau 1179 de așezări rurale și urbane. Numărul cel mai mare de așezări îl formau satele țărănești și răzeșești – 924 (78,4%) de localități, inclusiv 739 (62,7%) de sate țărănești și 185 (15,7%) – de sate răzeșești. Celelalte așezări constituiau un număr relativ mic: 84 (7,1%) – câșlele, 50 (4,2%) – selиștile, 31 (2,6%) – sloboziile, 31 (2,6%) – odăile, 27 (2,3%) – orașele și târgurile, 13 (1,1%) – schiturile, 10 (0,8%) – poștele și 9 (0,8%) – luzile.

Cel mai mare număr de așezări erau înregistrate în ținutul Orhei – 270, sau 36,5% din numărul total de așezări săteți țărănești și răzeșești din Basarabia. Ținutului Orhei îi revenea un loc aparte și după numărul satelor răzeșești – 106, ceea ce constituia 57,3% din numărul total de așezări răzeșești din Basarabia, după care urma ținutul Iași cu 36 (19,5%) de sate, Soroca – cu 22 (11,9%), Hotin – cu 16 (8,6%), Codru – cu 3 (1,6%) și ținutul Bender cu 2 (1,1%) sate de mazili.

Este semnificativă compartimentarea satelor țărănești după ținuturi: sate țărănești – 164 (22,2%) de sate erau localizate în ținutul Orhei, 151 (20,4%) – în ținutul Hotin, 133 (18%) – în ținutul Soroca și 109 (14,7%) – în ținutul Iași. Ținuturilor Bender, Codru, Ismail și Greceni le reveneau doar 182 (24,6%) din toate așezările țărănești.

Prezintă interes și localizarea așezărilor rurale și urbane pe ținuturi: 326 (27,7%) de așezări erau localizate în ținutul Orhei, 221 (18,7%) – în ținutul Hotin, 189 (16%) – în ținutul Soroca, 172 (14,6%) – în ținutul Iași, 123 (10,4%) – în ținutul Bender, 56 (4,7%) – în ținutul Codru și 40 (3,4%) – în ținutul Greceni.

Istoricul Valeriu Mutruc, analizând aceeași statistică de la 1817, atestă în Basarabia 1056 de proprietăți sau moșii (1087 de sate), repartizate între proprietarii laici, proprietarii ecleziastici, răzeși și domeniile statului. Ținuturile cu cea mai mare densitate a moșiilor sunt cele din nordul și centrul Basarabiei – Orhei (31%), urmat de ținuturile Hotin (19%), Soroca (17%) și Iași (17%). Tot aici sunt concentrate și cele mai multe proprietăți funciare laice, funciare ecleziastice și răzeșești, în ținuturile din sud – Bender și Ismail – fiind situate satele țăranilor de pe domeniile statului și ale coloniștilor. Proprietarii funciari laici stăpâneau mai mult de jumătate din numărul total de proprietăți (57%), după care urmau răzeșii, cu 14%, proprietarii funciari ecleziastici, cu 13%, și statul, cu 10% (Mutruc 2003, 122).

Tabelul 1

Numărul așezărilor rurale și urbane din Basarabia conform recensământului din 1817*

Ținuturile	Sate de		Slobozii	Luzi	Orașe și târgușoare	Câșle	Odăi	Schituri	Poște	Vechi selиști	În total	În %
	raniță	răzeși										
Hotin	151	16	1	-	6	6	-	-	-	41	**221**	**18,7**
Soroca	133	22	2	-	4	22	1	3	2	-	**189**	**16,0**
Iași	109	36	4	2	2	-	18	-	1	-	**172**	**14,6**
Orhei	164	106	21	6	8	4	-	10	7	-	**326**	**27,7**
Bender	56**	2***	3	1	3	37	12	-	-	9	**123**	**10,4**
Codru	39	3	-	-	1	13	-	-	-	-	**56**	**4,7**
Ismail	49	-	-	-	3	-	-	-	-	-	**52**	**4,4**
Greceni	38	-	-	-	-	2	-	-	-	-	**40**	**3,4**
În total	**739**	**185**	**31**	**9**	**27**	**84**	**31**	**13**	**10**	**50**	**1179**	**100,0**
În %	**62,7**	**15,7**	**2,6**	**0,8**	**2,3**	**7,1**	**2,6**	**1,1**	**0,8**	**4,2**	**100,0**	**-**

* Porucic 1933, 419; ** Fără colonișți; *** Mazili.

Datele Tabelului 1 şi afirmaţiile istoricului Valeriu Mutruc permit să explicăm destul de convingător cauzele din care cele mai multe plângeri şi reclamaţii adresate guvernatorului civil şi altor organe regionale din Basarabia au fost înaintate de populaţia ţinutului Orhei, care era cel mai mare ca teritoriu, includea cele mai multe aşezări rurale şi urbane, avea cea mai densă populaţie şi, principalul, avea cele mai multe aşezări ţărăneşti, răzeşeşti şi orăşeneşti din Basarabia.

Problema mişcării sociale din Basarabia (sau, în cazul nostru, a protestelor şi revendicărilor populaţiei) în prima jumătate a sec. al XIX-lea nu este o problemă nouă. În anii '50-'70 ai sec. XX această problemă a fost studiată detaliat în lucrările lui P.G. Dimitriev (Димитриев 1959, 39-51), I.S. Grosul (Гросул 1955, 31-67; Гросул 1956), M.P. Muntean (Мунтян 1957, 137-149; Мунтян 1966, 47-48), I. Meşceriuk (Мещерюк 1957, 113-130), C.P. Krâjanovskaia şi E.M. Russev (Крыжановская, Русев 1961, 27-36), C.I. Sâmboteanu (Sâmboteanu 1968, 109-125), E.I. Drujinina (Дружинина 1966, 572-583), F.I. Marşalkovschi (Маршалковский 1978, 135-139) etc. Se părea că studierea acestei probleme a fost epuizată.

Totuşi, o analiză temeinică şi minuţioasă a protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în primele decenii după anexarea provinciei la Imperiul Rus, în baza numeroaselor plângeri şi adresări ale ţăranilor şi orăşenilor din Basarabia diferitelor instanţe guberniale şi imperiale, nu a fost făcută. Lămurirea este una simplă: se cerea timp de a depista, a sistematiza şi a analiza, din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, toate plângerile, reclamaţiile şi adresările diferitelor categorii sociale ale populaţiei din Basarabia, înaintate guvernatorului civil, guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, diferitelor instituţii administrative ţinutale, guberniale şi imperiale în cadrul acestei perioade de timp. Este un lucru migălos şi de durată, dar pune în discuţie şi rezolvă doar o problemă îngustă atât ca tematică, cât şi timp.

Spre deosebire de alte probleme de ordin ştiinţific ce vizează istoria Basarabiei în perioada de până la reforma agrară din 1868, mişcarea ţărănească, ca problemă ştiinţifică, dispune şi de o acoperire documentară, de câteva culegeri de documente publicate, care permit cercetarea acestei probleme (Положение крестьян 1962; Жуков 1962, 44-55). Deşi documentele publicate au fost editate în perioada regimului totalitar-comunist, tematica documentelor fiind una selectivă, tendenţioasă, ele au o importanţă deosebită în cercetarea protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă.

Cercetarea documentelor (1502 la număr) depozitate doar într-un singur fond – fondul 2, Cancelaria Guvernatorului Basarabiei (1812-1917), al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova, denotă că acesta înglobează în fond plângerile, reclamaţiile, nemulţumirile, cererile etc. adresate guvernatorului civil al Basarabiei de către diferite categorii sociale ale populaţiei din Basarabia, de regulă – ţărani şi orăşeni, care vizează revoltele acestora împotriva abuzurilor administraţiei locale, moşierilor, arendaşilor, concesionarilor, mănăstirilor, poliţiei orăşeneşti etc.; plângerile ţăranilor şi orăşenilor împotriva prestaţiilor, impozitelor şi dărilor exagerate; nemulţumirile ţăranilor şi orăşenilor împotriva abuzurilor militarilor ruşi cantonaţi în Basarabia; fuga ţăranilor de la moşieri sau strămutările ţăranilor, din diferite motive, în alte sate sau în alte ţinuturi, iar în unele cazuri – peste Nistru; fuga ţăranilor şi orăşenilor din Basarabia în Moldova de peste Prut; reclamaţiile ţăranilor şi orăşenilor împotriva funcţionarilor ruşi şi administraţiei regionale; plângerile orăşenilor, în fond ale negustorilor şi meşteşugarilor, împotriva restricţiilor în comerţul interior şi exterior; revoltele făţişe ale populaţiei – incendierea conacurilor moşiereşti, prejudiciile materiale aduse moşierilor, darea în judecată etc. şi atacul deschis, înarmat împotriva moşierilor, arendaşilor de moşii, concesionarilor, negustorilor etc.

Pentru o înţelegere mai adecvată a principalelor forme de proteste şi revendicări ale populaţiei din Basarabia, la clasificarea şi periodizarea lor s-a ţinut cont şi de împărţirea administrativ-teritorială a ţinutului. Conform Regulamentului privind constituirea administraţiei provizorii a Basarabiei din 23 iulie 1812, în Basarabia existau 9 ţinuturi – Hotin, Soroca, Iaşi (Făleşti), Orhei, Bender, Hotărniceni (desfiinţat în 1816), Codru, Greceni, Tomarova (Ismail), judeţe ce au existat până la 1818 (Халиппа 1907, 8-229; Porucic 1933, 28-39)[1]. Respectiv, pentru a putea observa dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei, anii 1812-1818 au servit drept primă etapă în studierea acestei probleme. În plus, cum constatam mai sus, la sfârşitul lui noiembrie 1818 la dispo-

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 19-20 verso.

ziţia lui A.I. Bahmetev a fost instituită o comisie specială pentru alcătuirea unui nou regulament care ar reglementa relaţiile dintre ţărani şi moşieri, regulament analizat de noi destul de minuţios în compartimentele anterioare, care, deşi nu a fost aprobat de Administraţia imperială, totuşi a stabilit anumite criterii şi principii în relaţiile dintre ţărani şi moşieri.

Să analizăm dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1812-1818 (Tabelul 2), de la anexarea ei la Imperiul Rus şi până la adoptarea „Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia" din 29 aprilie 1818.

Tabelul 2

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1812-1818*

Ţinuturile	Formele de protest şi revendicări								În total	Raportul, în %
	Abuzurile moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.	Prestaţii, impozite, dări exagerate	Abuzurile militarilor ruşi	Fuga, strămutările ţăranilor în interiorul Basarabiei şi peste Nistru	Fuga ţăranilor în Moldova de peste Prut	Abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi	Restricţii în comerţul interior şi exterior	Mişcarea haiduceasă		
Hotin	18	5	16	1	6	-	2	-	**48**	**4,7**
Soroca	42	9	4	13	-	3	1	-	**72**	**7,0**
Iaşi	30	16	9	3	7	-	1	1	**67**	**6,5**
Orhei	178	224	58	29	5	21	6	2	**523**	**51,0**
Bender	28	24	14	16	-	3	-	-	**85**	**8,3**
Hotărniceni	11	8	7	7	-	-	-	-	**33**	**3,2**
Codru	16	14	3	13	12	3	-	-	**61**	**6,0**
Greceni	19	9	5	6	11	-	-	-	**50**	**4,9**
Tomarova	30	9	17	5	21	1	3	-	**86**	**8,4**
În total	**372**	**318**	**133**	**93**	**62**	**31**	**13**	**3**	**1025**	**100,0**
În %	**36,3**	**31,0**	**13,0**	**9,1**	**6,0**	**3,0**	**1,3**	**0,3**	**100,0**	**-**

* ANRM F. 2, inv. 1, d. 2, 9, 10, 35, 78, 79, 80, 82, 83, 96, 107, 109, 110, 113-115, 117, 118, 125, 128, 133, 144, 189, 192, 216, 233, 237, 256-259, 262-264, 267-270, 272, 284, 332, 382, 387, 390, 399, 402, 463-467, 515, 520, 528, 529, 538, 540, 553, 561, 563, 569, 583, 584, 586, 596, 611, 612, 626, 666, 669, 670, 675-677, 684, 685, 690, 691, 692, 726, 728, 732, 775, 781, 794, 795, 836-839, 842, 850, 860, 862, 863, 868, 869, 900, 903, 906, 909, 919, 928, 929, 939, 943, 955, 1044, 1122, 1162, 1235, 1300, 1335, 1496, 1498, 1500.

Analiza datelor generalizate în Tabelul 2 ne permite să constatăm că, după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în pofida diverselor „privilegii" acordate diferitelor categorii sociale şi intereselor majore de a crea în ţinut o atmosferă atractivă pentru popoarele balcanice, situaţia populaţiei s-a înrăutăţit cu mult, fapt confirmat de numeroasele plângeri şi reclamaţii ale ţăranilor şi orăşenilor.

Potrivit datelor Tabelului 2, protestele şi revendicările care au avut loc în Basarabia în această perioadă pot fi grupate în 8 categorii vizând: 372 (36,3%) – abuzurile moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.; 318 (31%) – prestaţiile, impozitele şi dările exagerate; 133 (13%) – abuzurile militarilor ruşi; 93 (9,1%) – fuga, strămutările ţăranilor în interiorul Basarabiei şi

peste Nistru; 62 (6%) – fuga ţăranilor în Moldova de peste Prut; 31 (3%) – abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi; 13 (1,3%) – restricţiile în comerţul interior şi exterior şi 3 (0,3%) conţin informaţii cu privire la mişcarea haiducească sau la actele de tâlhărie.

Este semnificativ faptul că din cele 1 025 de proteste şi revendicări ale populaţiei din Basarabia care au avut loc în această perioadă 523 (51%) au revenit ţinutului Orhei, care era cel mai mare ca teritoriu, includea cele mai multe aşezări rurale şi urbane, avea cea mai densă populaţie şi, principalul, avea cele mai multe aşezări ţărăneşti (răzeşeşti şi moşiereşti) şi orăşeneşti, cele mai multe biserici – respectiv, cel mai mare număr de oameni ştiutori de carte, care puteau scrie plângeri, era cel mai aproape de centrul regional Chişinău etc. Acesta era urmat de ţinuturile: Tomarova – cu un număr de 86 (8,4%) de proteste, Bender – 85 (8,3%), Soroca – 72 (7%), Iaşi – 67 (6,5%), Codru – 61 (6%), Greceni – 50 (4,9%), Hotin – 48 (4,7%) şi Hotărniceni – 33 (3,2%) de proteste. Prin urmare, mai mult de jumătate din numărul total de proteste şi revendicări ale populaţiei din Basarabia în anii 1812-1818 au avut loc în ţinutul Orhei.

Acelaşi izvor ne permite să determinăm cronologic dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia care au avut loc în această perioadă pe fiecare ţinut în parte (Tabelul 3).

Tabelul 3

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în anii 1812-1818[*]

Anii	Ţinuturile									În total	Coraportul, în %
	Hotin	Soroca	Iaşi	Orhei	Bender	Hotărniceni	Codru	Greceni	Tomarova		
1812	3	2	1	17	3	2	1	-	3	**32**	**3,1**
1812-1813[**]	-	-	-	181	-	-	-	-	-	**181**	**17,6**
1813	17	25	10	88	34	15	8	15	23	**235**	**22,9**
1814	8	24	32	112	24	14	28	16	15	**273**	**26,6**
1815	8	8	10	47	10	2	3	5	11	**104**	**10,1**
1816	9	13	13	69	11	-	17	14	27	**173**	**16,9**
1817	3	-	-	5	3	-	4	-	4	**19**	**1,9**
1818	-	-	1	4	-	-	-	-	3	**8**	**0,8**
În total	**48**	**72**	**67**	**523**	**85**	**33**	**61**	**50**	**86**	**1025**	**100,0**
În %	**4,7**	**7,0**	**6,5**	**51,0**	**8,3**	**3,2**	**6,0**	**4,9**	**8,4**	**100,0**	**-**

[*] Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

[**] A identifica exact, în baza materialelor de anchetă, luna şi anul celor 181 de plângeri şi adresări ale diferitelor categorii sociale din ţinutul Orhei este foarte dificil.

Datele Tabelului 3 demonstrează destul de elocvent că majoritatea protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia din anii 1812-1818 sunt caracteristice primilor ani după anexare. Numai în patru ani şi jumătate (iunie 1812-1816) în Basarabia au fost înregistrate 998 proteste şi revendicări (97,4% din numărul lor total). Ca şi în cazul anterior, ţinutului Orhei i-au revenit cel mai mare număr de adresări guvernatorului civil şi altor organe regionale – 514, sau 51,1% din numărul total de plângeri în aceşti patru ani şi jumătate.

Ţăranii erau nemulţumiţi de mulţimea prestaţiilor la care erau impuşi şi de sustragerile frecvente de la muncile agricole de pe pământurile proprii. Prezentăm doar câteva exemple de nemulţumiri manifestate de ţăranii din ţinutul Orhei în anul 1813. Spre exemplu, ţăranii din satul Maşcăuţi, ocolul Răutul de Jos, ţinutul Orhei, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei că de la ei a fost încasat sulgiul în sumă de 252 de lei, că pentru staţiile de poştă au expediat 25 chile de orz, fără a fi remuneraţi, iar pentru serdarul Krupenski au

transportat cu căruțele lor din satul Pohrebeni în satul Păhărniceni 8 căruțe cu grâu, din satul Maşcăuți în satul Budești – 10 chile de grâu „...pe care l-au semănat, fără însă a li se plăti”[2].

Un alt exemplu vizează țăranii din satul Jora de Jos, ocolul Nistrul de Sus, ținutul Orhei, care se plâng guvernatorului civil al Basarabiei că, timp de o zi, împreună cu țăranii din satul vecin Jora de Mijloc, au arat cu 36 de pluguri, fără a fi remunerați, pământul moșierului și l-au semănat cu mei; tot ei au transportat pentru stațiile de poștă 32 chile de orz. În plus, țăranii au transportat diverse încărcături și au achitat sulgiul – suma de 560 lei[3].

Similară este și plângerea țăranilor din satul Jora de Mijloc, ocolul Nistrul de Sus, ținutul Orhei, care scriu guvernatorului civil al Basarabiei că au achitat sulgiul – suma de 480 lei și că au transportat pentru stațiile de poștă 8 chile de orz, fără a fi însă remunerați. În plus, timp de o zi au arat, cu 30 de pluguri, pământul serdarului. La strânsul recoltei au lucrat 32 de oameni. Munci pentru care țăranilor nu li s-a plătit nimic[4].

Țăranii din satul Văsieni, ocolul Măetinele, ținutul Orhei, în reclamația înaintată guvernatorului civil al Basarabiei își exprimau nemulțumirea de faptul că au fost constrânși să achite sulgiul – suma de 100 lei și, fără a fi remunerați, au transportat pentru stațiile de poștă 7 chile de orz. În plus, țăranii au arat pământul serdarului timp de o zi cu trei pluguri, iar la strânsul meiului au lucrat timp de două zile câte două persoane; la cositul fânului, pentru căpitanul de mazili, au lucrat, timp de două zile toți locuitorii satului, muncă prestată sub pretextul că sunt obligați să îndeplinească „claca”: „Și toate muncile au fost efectuate în mod forțat, la insistența oamenilor Serdăriei, țăranii fiind întrerupți de la muncile în folos propriu”[5].

Majorarea prestațiilor îi punea de multe ori pe țărani în imposibilitatea de a le îndeplini. Fapt confirmat de numeroasele plângeri adresate de către moșieri și arendași guvernatorului civil al Basarabiei. Spre exemplu, la 15 septembrie 1813 arendașul Hristofor Ceglen se plânge guvernatorului civil al Basarabiei, Scarlat Sturdza, că unii locuitori ai satelor Chițcani și Copanca, ținutul Bender, nu achită prestațiile[6].

Exemplu elocvent ce denotă abuzurile servesc prestațiile exagerate la care erau impuși răzeșii și refuzul moșierilor de a remunera muncile îndeplinite. În acest sens este relevantă plângerea răzeșilor din satul Cornova, ocolul Culii, ținutul Orhei, din 1813, care scriu guvernatorului civil al Basarabiei că au achitat sulgiul (suma de 76 lei) și că au transportat pentru stațiile de poștă 4 chile de orz, iar pentru serdar au arat cu două pluguri timp de o zi. În același timp, 12 persoane au lucrat la strânsul meiului și au transportat din Orhei la fabrica de alcool din Chișinău două căruțe cu var; în pofida acestui fapt, răzeșii au fost forțați să prezinte un certificat în care urmau să menționeze că „...nu au nici o pretenție față de Serdărie”[7].

Destul de frecvente erau plângerile țăranilor împotriva abuzurilor administratorilor de moșii. La 14 decembrie 1812, țăranii din satul Bălcăuți, ținutul Hotin, au adresat o reclamație guvernatorului civil al Basarabiei în care se revoltau împotriva vătafului Ioniță pentru faptul că îi supune „...diferitelor ofense și oprimări”[8].

Nu era scutită de prestații nici populația târgurilor și a orașelor. În anul 1813, obștea creștinilor din târgușorul Teleneşti, ocolul Măetinele, ținutul Orhei, se plânge guvernatorului civil al Basarabiei că membrii ei au achitat sulgiul – suma de 200 lei. La strânsul meiului pentru serdar a lucrat, fără plată, timp de trei zile, câte o persoană de la fiecare familie (în total 50 de familii), la cositul fânului – de la fiecare casă câte o persoană, timp de o zi, subliniind că „...erau goniți la lucru fără nici o milă, chiar și femeile gravide, acestora cauzându-li-se leziuni corporale. Meșteșugarii, pentru a fi scutiți de aceste prestații, au plătit câte un leu, dar, în pofida acestui fapt, ulterior ei au fost constrânși să îndeplinească totuși aceste munci”[9].

Prezintă interes dinamica protestelor și revendicărilor populației din ținutul Orhei, unde au fost înaintate cele mai multe plângeri, numărul lor prevalând principalele forme de manifestare caracteristice perioadei analizate de timp (Tabelul 4).

[2] ANRM, F. 2, inv. 1, 1812-1813, d. 115, f. 6 verso.
[3] Ibidem, f. 7.
[4] Ibidem, f. 7 verso.
[5] Ibidem, f. 16 verso.
[6] Ibidem, d. 83, f. 76.
[7] Ibidem, d. 115, f. 13 verso.
[8] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 10, f. 287 verso.
[9] Ibidem, F. 2, inv. 1, 1812-1813, d. 115, f. 15 verso.

Tabelul 4

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din ţinutul Orhei, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1812-1818*

Anii	Formele de protest şi revendicări								În total	Raportul, în %
	Abuzurile moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.	Prestaţii, impozite, dări exagerate	Abuzurile militarilor ruşi	Fuga strămutările ţăranilor în interiorul Basarabiei şi peste Nistru	Refugierea ţăranilor în Moldova de peste Prut	Abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi	Restricţii în comerţul interior şi exterior	Mişcarea haiducească		
1812	1	-	13	-	-	3	-	-	**17**	**3,3**
1812-1813	2	179	-	-	-	-	-	-	**181**	**34,6**
1813	55	13	5	10	-	5	4	-	**92**	**17,6**
1814	64	8	14	12	-	10	1	-	**109**	**20,8**
1815	24	9	6	3	2	1	1	1	**47**	**9,0**
1816	26	15	20	2	3	2	-	-	**68**	**13,0**
1817	4	-	-	1	-	-	-	-	**5**	**1,0**
1818	2	-	-	1	-	-	-	1	**4**	**0,8**
În total	**178**	**224**	**58**	**29**	**5**	**21**	**6**	**2**	**523**	**100,0**
În %	**34,0**	**42,8**	**11,1**	**5,5**	**1,0**	**4,0**	**1,1**	**0,4**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

Datele Tabelului 4 ne permit să constatăm că din cele opt forme de proteste şi revendicări care au fost înaintate de ţărani şi orăşeni în această perioadă de timp în ţinutul Orhei 224 (42,8%) reveneau prestaţiilor, impozitelor şi dărilor exagerate; 178 (34%) – abuzurilor moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.; 58 (11,1%) – abuzurilor militarilor ruşi; 29 (5,5%) – vizau fuga, strămutările în interiorul Basarabiei; 21 (4%) – vizau abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi; 5 (1%) – fuga ţăranilor în Moldova de peste Prut; 6 (1,1%) – restricţiile în comerţul interior şi exterior şi 2 (0,4%) – mişcarea haiducească sau atacurile tâlhăreşti.

Prezintă un anumit interes succesiunea în timp a acestor proteste. Datele Tabelului 4 denotă că 514 proteste şi reclamaţii (98,3%) au fost înaintate de locuitorii ţinutului Orhei în primii patru ani şi jumătate după anexarea Basarabiei la Rusia (iunie 1812-1816). Dacă restrângem şi mai mult perioada cronologică de timp şi analizăm doar primii doi ani şi jumătate (iunie 1812-1814), constatăm că locuitorii ţinutului Orhei au adresat guvernatorului civil al Basarabiei 399 de plângeri şi proteste (76,3%). Prin urmare, ca şi în cazul întregii Basarabii, ponderea protestelor şi revendicărilor locuitorilor ţinutului Orhei cade pe primii ani după anexare.

Un interes deosebit prezintă implicarea în manifestările de protest, prin intermediul plângerilor, reclamaţiilor, adresărilor de protest pe numele guvernatorului civil al Basarabiei sau altor organe ţinutale sau regionale a diferitelor categorii sociale din oraşe şi târguri în anii 1812-1818 (Tabelul 5).

Nu punem în discuţie anul acordării statutului de oraş sau târg diferitelor localităţi din Basarabia, nici problema privind statutul acestora la momentul anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus. Am pornit de la statistica oficială de la 1828, care acordă statutul de oraş pentru doar şase localităţi: Chişinău, Hotin, Bălţi, Bender, Ismail şi Akkerman[10].

[10] ANRM, F.2, inv. 1, d. 1199, f. 64.

Datele Tabelului 5 denotă că din cele 129 de plângeri şi reclamaţii adresate guvernatorului civil al Basarabiei sau altor instituţii regionale 78 (sau 60,5%) au fost înaintate de orăşeni şi doar 51 (sau 39,5%) de locuitorii târgurilor. De remarcat că 54 (sau 41,9%) plângeri au fost depuse de locuitorii oraşelor Chişinău, Bender şi Ismail, fapt ce poate fi explicat mai mult luându-se în calcul situaţia economică şi administrativă a acestor oraşe. Cât priveşte plângerile adresate de locuitorii târgurilor, de menţionat că atunci ele s-au repartizat aproape egal, au fost destul de puţine la număr şi au variat de la o plângere în târgul Căuşeni până la şapte în târgurile Chilia şi Orhei.

Înainte de a trece la analiza protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în a doua perioadă – 1819-1828, să facem, ca şi în cazul primei perioade (1812-1818), o analiză succintă a ţinutului din punct de vedere administrativ, a suprafeţei ţinuturilor, a numărului total de locuitori şi al caselor de locuit, a structurii sociale a populaţiei. Drept izvor au servit datele statistice inedite depistate din materialele referitoare la raportul guvernatorului Basarabiei pentru anul 1828[11].

Tabelul 5

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din oraşele şi târgurile Basarabiei în anii 1812-1818*

Localităţi	Anii								În total	Raportul, în %
	1812	1812-1813	1813	1814	1815	1816	1817	1818		
Oraşe										
Chişinău	1	-	8	11	5	3	-	1	**29**	**22,5**
Bender	1	-	10	1	1	1	-	-	**14**	**10,9**
Ismail	1	-	5	1	2	2	-	-	**11**	**8,5**
Hotin	1	-	8	-	-	-	-	-	**9**	**7,0**
Bălţi	-	-	3	2	1	3	-	-	**9**	**7,0**
Akkerman	1	-	4	1	-	-	-	-	**6**	**4,7**
În total	**5**	**-**	**38**	**16**	**9**	**9**	**-**	**1**	**78**	**60,5**
În %	**6,4**	**-**	**48,7**	**20,5**	**11,5**	**11,5**	**-**	**1,3**	**100,0**	**-**
Târguri										
Chilia	1	-	4	-	-	2	-	-	**7**	**5,4**
Orhei	1	3	-	1	-	2	-	-	**7**	**5,4**
Reni	-	-	1	2	-	2	-	1	**6**	**4,7**
Leova	-	-	1	2	-	3	-	-	**6**	**4,7**
Raşcov	-	-	3	3	-	-	-	-	**6**	**4,7**
Teleneşti	-	2	-	-	2	-	1	1	**6**	**4,7**
Briceni	-	-	-	-	1	-	2	2	**5**	**3,9**
Făleşti	-	-	1	1	-	2	-	-	**4**	**3,1**
Soroca	-	-	2	1	-	-	-	-	**3**	**2,3**
Căuşeni	-	-	-	-	1	-	-	-	**1**	**0,8**
În total	**2**	**5**	**12**	**10**	**4**	**11**	**3**	**4**	**51**	**39,5**
În %	**3,9**	**9,8**	**23,5**	**19,6**	**7,8**	**21,6**	**5,9**	**7,8**	**100,0**	**-**
În total	**7**	**5**	**50**	**26**	**13**	**20**	**3**	**5**	**129**	**100,0**
În %	**5,4**	**3,9**	**38,8**	**20,2**	**10,1**	**20,2**	**2,3**	**3,9**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

[11] Deşi dosarul a fost consultat de mai mulţi istorici, informaţiile ce cuprind cele mai diverse aspecte ale situaţiei ţinutului la 1828, destul de variate şi preţioase, pregătite, probabil, de administraţia regională în legătură cu lichidarea autonomiei Basarabiei, au rămas necunoscute (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199 , f. 1-70).

Conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, în Basarabia în locul celor 9 ţinuturi au fost instituite doar 6 – Hotin, Iaşi, Orhei, Bender, Ismail şi Akkerman[12]. Datele sistematizate în Tabelul 6 dau o caracteristică succintă a suprafeţei ţinuturilor, a numărului total de locuitori după sex şi a numărului caselor de locuit din Basarabia în anul 1828, ceea ce permite să ne familiarizăm mai uşor cu dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din perioada respectivă.

Aşadar, potrivit datelor ce formează Tabelul 6, suprafaţa ţinuturilor Basarabiei la 1828 constituia 4087530 desetine 1435 sajine de pământ, inclusiv: 819987 desetine 1322 sajine (20,1%) în ţinutul Ismail, 819209 desetine 800 sajine (20%) – în ţinutul Iaşi, 773385 desetine 1585 sajine (18,9%) – în ţinutul Akkerman, 680293 desetine 1800 sajine (16,6%) – în ţinutul Orhei, 511817 desetine 278 sajine (12,5%) – în ţinutul Bender şi 482837 desetine 450 sajine (11,8%) în ţinutul Hotin. Prin urmare, împărţirea administrativ-teritorială efectuată în baza Regulamentului din 29 aprilie 1818 a fost însoţită de schimbări esenţiale în delimitarea teritorială a ţinuturilor.

Tabelul 6

Suprafaţa ţinuturilor, numărul locuitorilor şi numărul caselor de locuit în Basarabia în anul 1828*

Ţinuturile	Suprafaţa ţinuturilor		Numărul locuitorilor				Numărul caselor de locuit			
	desetine	sajine	bărbaţi	femei	în total	în %	de piatră	de lemn	în total	în %
Hotin	482837	450	61995	55539	**117534**	**29,3**	24	23063	**23087**	**26,1**
Iaşi	819209	800	52630	49387	**102017**	**25,4**	103	23009	**23112**	**26,1**
Orhei	680293	1800	61332	52822	**114154**	**28,4**	158	26407	**26565**	**30,0**
Bender	511817	278	21399	17942	**39341**	**9,8**	10	8357	**8367**	**3,5**
Akkerman	773385	1585	10970	9567	**20537**	**5,1**	344	4942	**5286**	**6,0**
Ismail	819987	1322	4217**	3917**	**8134****	**2,0**	-	2000	**2000**	**2,3**
În total	**4087530**	**1435**	**212543**	**189174**	**401717**	**100,0**	**639**	**87779**	**88417**	**100,0**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A II, f. 63; ** Fără colonişti.

Din punctul de vedere al numărului populaţiei, fără a intra în polemici referitor la veridicitatea acestuia, vom menţiona că la 1828 Basarabia avea o populaţie de 401717 de locuitori (fără coloniştii din ţinutul Ismail), inclusiv: 212543 (52,9%) bărbaţi şi 189174 (47,9%) femei. De remarcat că cea mai mare densitate a populaţiei era în ţinuturile de nord ale Basarabiei: 117534 de locuitori în ţinutul Hotin, care avea cea mai mică suprafaţă de teritoriu, inclusiv: 60995 (52,7%) bărbaţi şi 55539 (47,3%) femei; în ţinutul Orhei – 114154 de locuitori, inclusiv: 61332 (53,7%) bărbaţi şi 52822 (46,3%) femei; în ţinutul Iaşi – 102017 de locuitori, inclusiv: 52630 (51,6%) bărbaţi şi 49387 (48,4%) femei. În celelalte trei ţinuturi – Bender, Akkerman şi Ismail, deşi acestora le revenea 51,5% din teritoriu, locuiau doar 16,9% din numărul total al populaţiei (fără coloniştii din ţinutul Ismail).

În ce priveşte numărul caselor de locuit, situaţia e cam aceeaşi. La 1828, în cele şase ţinuturi ale Basarabiei erau înregistrate 88417 case de locuit, inclusiv: 639 (0,7%) de piatră şi 87779 (99,3%) de lemn.

Ca şi în cazul populaţiei, cel mai mare număr de case erau înregistrate în cele trei ţinuturi de nord ale Basarabiei – Hotin, Iaşi şi Orhei – 72764 (82,3%) de case, inclusiv: 26565 de case în ţinutul Orhei: dintre care 158 (0,6%) de piatră şi 26407 (99,4%) de lemn; 23112 – în ţinutul Iaşi, dintre care 103 (0,4%) de piatră şi 23009 (99,6%) de lemn şi 23087 de case în ţinutul Hotin, dintre care 24 (0,1%) de piatră şi 23063 (99,9%) de lemn. Celorlalte trei ţinuturi – Bender, Akkerman şi Ismail, le revenea doar 15653 (17,7%) din numărul total de case.

O situaţie similară poate fi observată şi referitor la dinamica populaţiei (a se vedea Tabelul 7). În 1828, din categoriile de bază ale populaţiei din

[12] ANRM, F. 3, inv. 1, d. 28, f. 10-17 verso.

Tabelul 7

Numărul populaţiei din Basarabia în anul 1828*

Ţinuturile	Dvoreni (familii)					Şleahtici	Clerul (familii)					Ţărani (familii)					Colonişti străini	Săraci
	Cu moşii	Fără de moşii	Personali	În total	Raportul, în %	(Persoane)	Slujitori bisericeşti	Călugări	Protopopi	În total	Raportul, în %	De stat		Moşiereşti	În total	Raportul, în %	(Familii)	(Persoane)
												Familii	Burlaci					
Hotin	38	11	5	**54**	**7,6**	14	582	39	17	**638**	**17,4**	22809	-	-	**22809**	**24,7**	-	-
Iaşi	61	35	215	**311**	**43,7**	20	849	113	17	**999**	**27,2**	22572	-	4200	**26772**	**28,9**	-	86
Orhei	94	95	110	**299**	**42,0**	67	1126	346	22	**1494**	**40,7**	25481	-	1254	**26735**	**28,9**	-	325
Bender	4	7	19	**30**	**4,2**	12	326	-	7	**333**	**9,1**	7722	458	-	**8180**	**8,8**	-	-
Akkerman	-	5	4	**9**	**1,3**	4	121	-	4	**125**	**3,4**	4784	1177	-	**5961**	**6,4**	1566	-
Ismail	3	-	6	**9**	**1,3**	1	78	-	3	**81**	**2,2**	1884	139	-	**2023**	**2,2**	5799	-
În total	**200**	**153**	**359**	**712**	**100,0**	**118**	**3082**	**518**	**70**	**3670**	**100,0**	**85252**	**1774**	**5454**	**92480**	**100,0**	**7365**	**411**

* ANRM, f.2, inv.1, d.1199, Tabelul A II, f. 63.

Tabelul 8

Numărul populaţiei din oraşele Basarabiei la 1828*

Oraşele	Dvoreni	Clerul**	Numărul de locuitori***				Mica burghezie		Meşteşugari, breslaşi	Funcţionari, slujitori	Militari pentru paza internă	Stări neangajate în muncă	Poliţia şi pompierii
			Bărbaţi	Femei	În total	În %	Familii	Burlaci****					
Chişinău	126	73	15627	15724	31351	43,2	4361	719	1585	402	1637	31	102
Ismail	165	12	6480	5318	11798	16,3	2320	-	315	60	138	407	20
Akkerman	13	20	7818	4758	12576	17,3	2403	1762	296	51	184	43	15
Bender	23	11	3700	2627	6327	8,7	1410	28	80	44	166	18	12
Bălţi	4	7	1947	1710	3657	5,0	870	-	73	60	176	12	8
Hotin	3	7	3400	3380	6780	9,4	1633	-	337	64	164	-	8
În total	**334**	**130**	**38972**	**33517**	**72489**	**100,0**	**12997**	**2509**	**2686**	**681**	**2465**	**511**	**165**

* ANRM, f. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A I, f. 64.
** În numărul clerului au fost incluşi doar slujitorii bisericeşti. Nu au fost incluşi 4 călugări.
*** Tabelul nu indică numărul negustorilor, din considerentul că în Basarabia nu era aplicată structura de ghildă şi cu comerţul puteau să se ocupe toţi orăşenii.
**** Probabil, numărul burlacilor pentru oraşul Akkerman este eronat.

Basarabia făceau parte *dvorenii* (boierii) care se împărţeau în dvoreni cu moşii, dvoreni fără de moşii şi dvoreni personali[13], după care urma *clerul* care, la rândul său, se împărţea în slujitori bisericeşti, călugări şi protopopi, *ţăranii* care şi ei se divizau în ţărani de stat, ţărani moşiereşti, colonişti străini etc. şi *orăşenii*. Deşi datele statistice de la 1828 nu reflectă absolut veridic situaţia din Basarabia, ele ne redau un tablou schematic al principalelor categorii sociale din ţinut.

La 1828 în Basarabia existau 712 familii boiereşti (sau dvoreneşti): 200 (28,1%) de boieri cu moşii, 153[14] (21,5%) fără de moşii şi 359 (50,4%) de dvoreni personali. Este semnificativ faptul că majoritatea familiilor boiereşti din Basarabia – 610 (85,7%) erau concentrate în două judeţe – Iaşi şi Orhei. Acestor două ţinuturi le revenea un număr de 155 (77,5%) boieri cu moşii, de 130 (85%) boieri fără de moşii şi de 325 (90,5%) dvoreni personali. Urmează de menţionat că din numărul total de boieri cu moşii şi fără de moşii erau încadraţi în serviciu doar 28: în Chişinău – 11, în Hotin – 4, în Bălţi – 4, în Bender – 3, în Akkerman – 3, în Ismail – 2 şi în serviciul statului o persoană[15]. Referitor la ceilalţi 690 boieri care locuiau în ţinuturi şi 334 – în oraşe şi care nu au fost înscrişi în registrele genealogice, izvorul arată că aceştia se aflau în afara serviciului[16]. Din categoria acestei clase mai făceau parte şi 118 persoane de şleahtici.

Un loc aparte în ierarhia socială îi revenea, cum era de aşteptat, clerului. În 1828 în Basarabia erau înregistraţi 3670 reprezentanţi ai acestei stări sociale: 3082 (84%) slujitori bisericeşti, 518 (14,1%) – călugări şi 70 (1,9%) – protopopi. Un loc deosebit deţine clerul în ţinuturile Iaşi şi Orhei, aceştia constituind un număr de 2493 (67,9%) de persoane: 1494 (40,7%) în ţinutul Orhei şi 999 (27,2%) în ţinutul Iaşi, după care urma ţinutul Hotin cu 638 (17,4%) de persoane. Celorlalte trei ţinuturi – Bender, Akkerman şi Ismail, le revenea doar 539 (14,7%) din numărul total de clerici. Este semnificativ faptul că slujitorii bisericeşti – 2557 (83%) şi călugării – 459 (83%) erau concentraţi în cele trei ţinuturi din centrul şi nordul Basarabiei – Orhei, Iaşi şi Hotin.

Şi mai evidentă este repartizarea pe ţinuturi a categoriilor ţărăneşti. La 1828, în Basarabia existau 92480 familii de ţărani, inclusiv: 85252 (92,1%) familii de ţărani de stat, 1774 (1,9) familii de burlaci, 5454 (5,6%) familii de ţărani moşiereşti[17], 7365 familii de colonişti, care, uniţi la numărul total al ţăranilor, constituiau 7,7% şi 411 de oameni săraci. În categoria ţăranilor de stat intrau ţăranii liberi care plăteau impozite în folosul statului. În această categorie socială mai erau incluşi clasa privilegiată a boiernaşilor, mazilii şi ruptaşii, care constituiau 3464 familii: în ţinutul Orhei – 2078 familii, Iaşi – 965, Hotin – 222, Bender – 164, Ismail – 26 şi în ţinutul Akkerman – 9 familii[18]. Deci, conform acestor date, care sunt departe de a fi exacte, în ţinuturile Basarabiei existau cca 100 mii familii de ţărani. Cel mai mare număr de ţărani era concentrat în ţinuturile Iaşi – 26772 (28,9%), Orhei – 26735 (28,9%) şi Hotin – 22809 (24,7%) familii de ţărani.

Datele Tabelului 7 urmează a fi completate cu informaţiile privind numărul populaţiei din oraşele Basarabiei la 1828, care n-au fost incluse în tabelul nominalizat (a se vedea Tabelul 8).

Aceste date includ informaţii despre numărul populaţiei din oraşele Chişinău, Ismail, Akkerman, Bender, Bălţi şi Hotin. Datele Tabelului 8 demonstrează că în cele şase oraşe ale Basarabiei era înregistrat un număr de 344 de dvoreni, inclusiv: 126 (37,7%) în oraşul Chişinău, 165 (49,4%) – în Ismail, 13 (3,9%) – în Akkerman, 23 (6,9%) – în Bender, 4 (1,2%) – în Bălţi şi 3 (0,9%) în oraşul Hotin. Ceva mai mic era numărul slujitorilor bisericeşti. Din cei 130 de clerici 73 (56,2%) îşi ţineau serviciul divin în Chişinău, 20 (15,4%) – în Akkerman, 12 (9,2%) – în Ismail şi câte 7 (5,4%) în oraşele Bălţi şi Hotin.

Prezintă interes numărul total al locuitorilor oraşelor Basarabiei la 1828. Din numărul total de 72489 de persoane 38972 (53,8%) erau bărbaţi şi 33517 (46,2%) – femei. Constatăm că cel mai mare număr al populaţiei – 31315 (43,2%) îi revenea capitalei, oraşului Chişinău, după care urmau oraşul Akkerman cu 12576 (17,3%) de locuitori, Ismailul – cu 11798 (16,3%), Hotinul – cu 6780 (9,4%), Benderul – cu 6327 (8,7%) şi oraşul Bălţi cu 3657 (5%) de locuitori.

[13] Titlul de dvorean personal (личные дворяне), instituit pe timpul domniei lui Petru cel Mare, era viager. Ei nu formau organizaţii corporative, nu participau în cadrul autoadministrării nobiliare şi nu se bucurau de drepturile pe care le aveau boierii de viţă (Poştarencu 2005, 5-6).

[14] În izvor se indică greşit cifra de 159 de boieri fără de moşii.

[15] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 3.

[16] Ibidem, f. 3-3 verso.

[17] Datele referitor la ţăranii moşiereşti sunt departe de a fi veridice, din simplul considerent că asemenea categorii de ţărani existau şi în celelalte ţinuturi ale Basarabiei.

[18] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 14-14 verso.

Un rol important în mediul urban îi revenea micii burghezii. La 1828 în oraşele Basarabiei erau înregistrate 12997 familii de mic-burghezi şi 2509 familii de burlaci: 4361 (33,6%) erau concentrate în Chişinău, 2320 (17,9%) – în Ismail, 2403 (18,5%) – în Akkerman, 1410 (10,8%) – în Bender, 1633 (12,6%) în oraşul Hotin.

În oraşele Basarabiei mai erau înregistraţi 2686 de meşteşugari şi breslaşi, 681 funcţionari, 2464 militari pentru paza internă, 511 persoane neangajate în câmpul muncii şi 165 poliţişti şi pompieri (repartizarea detaliată pe oraşe *a se vedea* Tabelul 8).

Această caracteristică succintă a Basarabiei din punct de vedere economic, social şi demografic la 1828 urmează să ne ajute la înţelegerea mai obiectivă a acelor contradicţii de ordin social care au avut loc în anii 1819-1828 şi să pătrundem mai adânc în esenţa plângerilor şi reclamaţiilor înaintate de diferite categorii sociale guvernatorului civil al Basarabiei sau altor instituţii regionale în această perioadă de timp.

Înainte de a purcede la analiza protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în cea de-a doua perioadă – anii 1819-1828, urmează să constatăm că, deşi această perioadă va fi de durată parţial mai mare (10 ani), spre deosebire de prima (6,5 ani), numărul manifestărilor va fi cu mult mai mic şi constituia doar 475 de adresări, plângeri, cereri, revolte, reclamaţii etc., sau 31,6% din numărul lor total.

Să analizăm dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1819-1828 (Tabelul 9), de la adoptarea Regulamentului din 1818 şi până la lichidarea în 1828 a autonomiei Basarabiei.

Din numărul celor 477 forme de proteste şi revolte care au avut loc în Basarabia în această perioadă 217 (45,5%) reveneau abuzurilor din partea moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.; 88 (18,4%) – abuzurilor militarilor ruşi; 65 (13,6%) – plângerilor împotriva prestaţiilor, impozitelor şi dărilor exagerate; 38 (8%) – împotriva mişcării haiduceşti sau actelor de tâlhărie; 23 (4,8%) – împotriva revoltelor făţişe, daunelor şi prejudiciilor aduse moşierilor; 18 (3,8%) – împotriva exodului, strămutărilor în interiorul Basarabiei şi peste Nistru; 10 (2,1%) – împotriva fugii ţăranilor în Moldova de peste Prut; 9 (1,9%) – împotriva abuzurilor administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi; 9 (1,9 %) – împotriva restricţiilor în exercitarea comerţului interior şi exterior.

Tabelul 9

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1819-1828[*]

Ţinuturile	Formele de protest şi revendicări									În total	Raportul, în %
	Abuzurile moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.	Abuzurile militarilor ruşi	Prestaţii, impozite, dări exagerate	Mişcarea haiducească, atacuri tâlhăreşti	Revolte făţişe, daune şi prejudicii aduse moşierilor	Fuga şi strămutarea ţăranilor în interiorul Basarabiei şi peste Nistru	Refugierea ţăranilor în Moldova de peste Prut	Abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi	Restricţii în comerţul interior şi exterior		
Hotin	31	17	12	1	8	-	-	2	3	**74**	**15,5**
Iaşi	47	13	20	4	2	4	1	1	1	**93**	**19,5**
Orhei	56	20	9	13	3	3	-	1	1	**106**	**22,2**
Bender	26	15	7	3	1	3	-	1	-	**56**	**11,7**
Ismail	44	19	12	11	8	4	9	3	3	**113**	**23,7**
Akkerman	13	4	5	6	1	4	-	1	1	**35**	**7,3**
În total	**217**	**88**	**65**	**38**	**23**	**18**	**10**	**9**	**9**	**477**	**100,0**
În %	**45,5**	**18,4**	**13,6**	**8,0**	**4,8**	**3,8**	**2,1**	**1,9**	**1,9**	**100,0**	**-**

[*] Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

Prin urmare, se schimbă ponderea şi locul unor forme de proteste şi revendicări: rămân constante, deşi se micşorează la număr, revoltele împotriva abuzurilor moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.; plângerile împotriva abuzurilor militarilor ruşi se schimbă de pe locul trei pe locul doi şi cresc numeric; mişcarea haiducească sau numărul de atacuri tâlhăreşti asupra diferitelor gospodării se schimbă de pe ultimul loc, în prima perioadă, pe locul al patrulea şi cresc numeric; prestaţiile, impozitele şi dările exagerate trec pe locul al treilea, dar se micşorează ponderea lor comparativ cu prima perioadă; se micşorează numărul reclamaţiilor legate de abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi etc.

Micşorarea numărului de proteste şi revendicări ale populaţiei în anii 1819-1828 comparativ cu perioada precedentă poate fi lămurită nu doar datorită consolidării poziţiilor administraţiei imperiale în teritoriul nou-anexat, adoptării unui şir de acte normative care asigurau anumite garanţii stărilor sociale, instituirii cordonului sanitaro-vamal la Prut şi Dunăre etc., dar şi aplicării unor măsuri mai aspre privind reglementarea relaţiilor dintre diferite stări sociale şi a metodelor de constrângere mai dure faţă de persoanele care nu se supuneau. Considerăm că dacă la început multe plângeri şi reclamaţii nimereau spre soluţionare direct pe adresa guvernatorului, apoi ulterior, în special după adoptarea Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, multe din aceste plângeri erau îndreptate diferitelor departamente guvernamentale, care aveau în competenţă soluţionarea acestor probleme etc.

Este semnificativ faptul că, similar primei perioade, din cele 477 de proteste şi revendicări ale populaţiei din Basarabiei, care au avut loc în această perioadă de timp, 113 (23,7%) au revenit ţinutului Ismail, după care urma ţinutul Orhei cu 106 (22,2%) din numărul protestelor, Iaşi – cu 93 (19,5%), Hotin – cu 74 (15,5%), Bender – cu 56 (11,7%) şi ţinutul Akkerman – cu 35 (7,3%) proteste.

Prin urmare, spre deosebire de prima perioadă, când ţinutului Orhei îi revenea mai mult de jumătate din numărul total al protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, în această perioadă numărul protestelor nu este atât de nuanţat şi, evident, nu se observă o disproporţie atât de mare.

Acelaşi izvor ne permite să determinăm dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia care au avut loc în această perioadă de timp cronologic pe fiecare ţinut în parte (Tabelul 10).

Tabelul 10

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1819-1828*

Anii	Ţinuturile						În total	Coraportul, în %
	Hotin	Iaşi	Orhei	Bender	Ismail	Akkerman		
1819	3	3	15	4	19	5	**49**	**10,3**
1820	48	70	61	22	30	15	**246**	**51,6**
1821	5	6	-	-	6	1	**18**	**3,8**
1822	6	2	2	4	10	2	**26**	**5,5**
1823	9	8	14	18	30	8	**87**	**18,2**
1824	1	1	2	1	2	1	**8**	**1,7**
1825	1	-	8	5	16	1	**31**	**6,5**
1826	1	1	-	2	-	2	**6**	**1,3**
1827	-	-	2	-	-	-	**2**	**0,4**
1828	-	2	2	-	-	-	**4**	**0,8**
În total	**74**	**93**	**106**	**56**	**113**	**35**	**477**	**100,0**
În %	**15,5**	**19,5**	**22,2**	**11,7**	**23,7**	**7,3**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

Datele Tabelului 10 demonstrează că, similar primei perioade, majoritatea protestelor şi revendicărilor populaţiei din Basarabia în anii 1819-1828 au fost înaintate în primii ani. Astfel, în numai doi ani (1819-1820), în Basarabia au fost prezentate 295 (61,8%) de proteste şi revendicări din numărul lor total. Dar, spre deosebire de prima perioadă, diferenţa dintre numărul protestelor şi revendicărilor nu este atât de mare, deşi se observă prevalarea în acest sens a ţinuturilor Ismail cu 113 (23,7%) şi Orhei cu 106 (22,2%) de plângeri. Celorlalte patru ţinuturi le-au revenit 258 (54,1%) de plângeri. Prin urmare, ca şi în prima perioadă, deşi ponderea acestor patru ţinuturi este mult mai mare, numărul protestelor şi revendicărilor populaţiei din aceste ţinuturi ale Basarabiei nu diferă cu mult unul faţă de altul şi variază între 93 (19,5%), – în ţinutul Iaşi, şi 35 (7,3%), – în ţinutul Akkerman.

Ca şi în anii precedenţi, o povară destul de grea pentru locuitorii Basarabiei o constituia încartiruirea. La 15 martie 1819, locuitorii satului Hânceşti, ţinutul Orhei, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei împotriva încartiruirii, care le aduce mari prejudicii materiale. Prejudiciile cauzate locuitorilor erau atât de grave, încât guvernatorul civil al Basarabiei a dat dispoziţie de a-i scuti pe locuitorii acestui sat de încartiruire[19]. La 24 martie 1820, ţăranii din satul Ţiganca, ţinutul Ismail, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei împotriva militarilor care erau încartiruiţi de mai mult timp în satul lor. Ispravnicul scrie că, fiind peste măsură asupriţi de aceştia, „...locuitorii au întreprins mai multe tentative de a fugi peste hotare”[20]. Un alt exemplu este cel al locuitorilor din localitatea Otaci, ţinutul Hotin, care la 10 aprilie 1820 se adresează guvernatorului civil al Basarabiei cu rugămintea „...să-i scutească de încartiruire şi de obligaţia de a asigura cu cai transportarea militarilor care trec prin localitate” şi cer să i se acorde localităţii „statut de târguşor, pentru a se putea ocupa cu comerţul”[21].

Deseori, pentru a calma spiritele, administraţia regională dădea dispoziţie de a li se elibera ţăranilor şi orăşenilor recipise care confirmau că aceştia au livrat alimente militarilor şi că pentru produse li s-a plătit. La 26 august 1822 ţăranii din diferite localităţi ale ţinutului Bender se plâng rezidentului plenipotenţiar al Basarabiei, generalului I.N. Inzov, împotriva comandanţilor regimentelor Kamceatka, Ohotsk şi al cazacilor de pe Don, care nu le-a plătit pentru alimentele furnizate. Rezidentul a dat dispoziţie ca ţăranilor să li se elibereze recipise pentru alimentele livrate[22].

Locuitorii satelor şi oraşelor pe unde treceau drumurile militare, de poştă sau comerciale sufereau din cauza abuzurilor militarilor ruşi. Drept exemplu, în acest sens, serveşte plângerea din 5 ianuarie 1823 a comunităţii creştinilor din oraşul Bender adresată guvernatorului civil al Basarabiei, în care aceştia scriu că, „...dat fiind că prin Bender trece drumul principal, locuitorii acestui oraş sunt permanent asupriţi de comandamentul cetăţii, care îi constrânge să ajute armata la transportarea muniţiilor, furajelor, proviziilor şi ostaşilor”[23]. La 13 aprilie 1823, ţăranii din satele Zaim, Căuşeni, Sălcuţa şi Batâr, ţinutul Bender, se plâng guvernatorului civil al Basarabiei că „...sunt obligaţi să aprovizioneze armata cu furaje”[24].

Sporirea prestaţiilor locale, în general, şi a celor pentru întreţinerea armatei ruse de ocupaţie, în special, o atestă mai multe documente. La 6 aprilie 1823, comunitatea negustorilor din Ismail se plânge guvernatorului civil al Basarabiei „...că prestaţiile orăşeneşti s-au dublat în comparaţie cu anii precedenţi. Acelaşi lucru se poate spune şi despre încartiruirea militarilor şi întreţinerea spitalului militar”[25].

Prezintă interes dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei în ţinutul Ismail, unde au avut loc cele mai numeroase plângeri, conform principalelor forme de manifestare a nemulţumirii din această perioadă (Tabelul 11).

Faptul că ţinutul Ismail se situează pe locul doi în ce priveşte diversitatea formelor de protest manifestate se lămureşte prin creşterea treptată a importanţei portului Ismail ca arteră comercială fluvială şi maritimă principală a Basarabiei, pe de o parte, şi, respectiv, prin încadrarea gospodăriilor moşiereşti şi ţărăneşti în relaţiile de piaţă. Respectiv, are loc majorarea boierescului şi a altor prestaţii care, la rândul lor, determină creşterea numărului de plângeri.

[19] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 596, f. 80 verso.
[20] Ibidem, d. 676, f. 606 verso.
[21] Ibidem, d. 690, f. 290.
[22] Ibidem, d. 795, f. 109.
[23] Ibidem, d. 794, f. 62.
[24] Ibidem, d. 842, f.15.
[25] Ibidem, d. 794, f. 301-301 verso.

Tabelul 11

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din ţinutul Ismail, conform principalelor forme de manifestare, în anii 1819-1828*

Anii**	Formele de protest şi revendicări									În total	Raportul, în %
	Abuzurile moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor, concesionarilor etc.	Abuzurile militarilor ruşi	Prestaţii, impozite, dări exagerate	Mişcarea haiducească, atacuri tâlhăreşti	Revolte făţişe, daune şi prejudicii aduse moşierilor	Exod, strămutări în interiorul Basarabiei şi peste Nistru	Refugierea ţăranilor în Moldova de peste Prut	Abuzurile administraţiei regionale şi ale funcţionarilor ruşi	Restricţii în comerţul interior şi exterior		
1819	6	8	3	-	-	-	-	1	1	**19**	**16,8**
1820	10	5	-	5	2	2	4	1	1	**30**	**26,5**
1821	-	-	-	-	5	-	1	-	-	**6**	**5,3**
1822	5	-	1	-	-	2	-	1	1	**10**	**8,8**
1823	13	4	2	6	1	-	4	-	-	**33**	**26,5**
1824	-	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**	**1,8**
1825	10	2	4	-	-	-	-	-	-	**16**	**14,2**
În total	**44**	**19**	**12**	**11**	**8**	**4**	**9**	**3**	**3**	**113**	**100,0**
În %	**38,9**	**16,8**	**10,6**	**9,7**	**7,1**	**3,5**	**8,0**	**2,7**	**2,7**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2; ** Date pentru anii 1826-1828 lipsesc.

Încheierea convenţiei ruso-turce din 1817, conform căreia braţul Dunării ce deschide accesul în porturile Ismail şi Reni a trecut la Rusia, ridică prestigiul Ismailului ca port comercial. Portul Ismail a nimerit în vizorul administraţiei imperiale ruse care preconiza să acorde anumite privilegii acestui port[26]. Motivul principal pentru care portului Ismail se intenţiona de a i se acorda unele privilegii a fost dorinţa de a stimula comerţul la gurile Dunării, de a intensifica circulaţia de mărfuri în zonă, astfel ca să satisfacă necesităţile pieţei interne basarabene, compensând prin aceasta lipsa unei industrii proprii dezvoltate, dar mai ales urmărindu-se scopul de a crea un mediu propice valorificării depline a produselor autohtone, în primul rând a celor agricole, cererea lor fiind în continuă creştere pe piaţa externă. Prin aceste măsuri, ţarismul tindea să lichideze, pe cât va fi posibil, rivalitatea agasantă din partea porturilor româneşti Galaţi şi Brăila.

Autorităţile locale care insistau asupra acestor privilegii scriau că „...Ismailul dispune de importante avantaje, determinate de condiţiile naturale, pentru întemeierea în el a celui mai important port din regiune..., că acolo s-au aşezat cu traiul oameni foarte înstăriţi care se ocupă cu negoţul. Comerţul s-a stabilit aici deja câţiva ani în urmă şi a crescut în aşa măsură, încât – în condiţii favorabile – din Ismail ieşeau în mare până la 400 de corăbii cu încărcătură pe an”[27]. Şi nu numai din aceste considerente. Autorităţile locale scriau că „... acest port a fost ales de către negustorii înşişi, ţinându-se cont de aşezarea lui avantajoasă. Aceştia au organizat din bani proprii şi carantina şi promit să mai doneze sume importante pentru instituţiile de utilitate publică”[28].

[26] Începând cu anul 1829, oraşului Ismail îi vor fi acordate privilegii pe o perioadă de 25 ani, în baza unor principii similare celor stabilite portului Kerci în 1826 (AISR, F.571, inv. 1, d. 769, f. 92-92 verso).

[27] AISR, F. 560, inv.4, d. 402, f. 47 verso-48.

[28] Ibidem, f.48.

Prin urmare, interesul economic al cercurilor comercial-industriale, al moşierilor, coloniştilor şi al diferitelor categorii de ţărani antrenaţi în relaţiile de piaţă şi legaţi de acest port vor avea şi o anumită tangenţă cu creşterea numărului de proteste şi revendicări ale populaţiei din acest ţinut.

Un interes deosebit prezintă plângerile, reclamaţiile adresările de protest pe numele guvernatorului civil sau altor organe ţinutale sau regionale ale diferitelor categorii sociale din oraşele şi târgurile Basarabiei în anii 1819-1828 (Tabelul 12).

Datele Tabelului 12 demonstrează că, spre deosebire de perioada precedentă, în această perioadă a fost înregistrat aproximativ acelaşi număr de plângeri – 114 la număr, inclusiv 66 (57,9%) în cele şase oraşe şi 48 (42,1%) în cele 12 târguri ale Basarabiei. De remarcat faptul că 37 (56,1%) din plângerile adresate de orăşeni au revenit locuitorilor din Chişinău şi Ismail.

Drept exemplu ne poate servi plângerea comunităţii sârbilor din oraşul Chişinău (12 familii) care se adresează la 11 mai 1819 guvernatorului civil al Basarabiei cu rugămintea să-i scutească de cărăuşie, deoarece suferă mult din cauza prestaţiilor la care sunt supuşi orăşenii, inclusiv încartiruirea (fiecare familie întreţine câte două persoane); în plus, e primăvară şi toţi deţinătorii de loturi sunt ocupaţi la munci agricole[29]. O plângere similară înaintează guvernatorului civil al Basarabiei la 9 octombrie 1820 şi comunităţile locuitorilor oraşului Chişinău (moldoveni, ruşi, ucraineni, armeni, bulgari) care se plâng că suferă de pe urma încartiruirii, în special revoltându-se împotriva şefilor comisiei de chirie, care „...repartizând militarii pe la casele lor, le fac şi mai grea situaţia”[30].

Tabelul 12

Dinamica protestelor şi revendicărilor populaţiei din oraşele şi târgurile Basarabiei în anii 1819-1828*

Oraşe, târguri***	**Anii****								**În total**	**În %**
	1819	**1820**	**1821**	**1822**	**1823**	**1824**	**1825**	**1826**		
Oraşe/Chişinău	2	16	-	1	2	1	1	1	**24**	**21,1**
Ismail	2	1	-	6	1	-	3	-	**13**	**11,4**
Bender	-	1	-	3	4	-	-	1	**9**	**7,9**
Bălţi	-	5	1	1	1	-	-	-	**8**	**7,0**
Akkerman	3	3	1	-	-	-	-	-	**7**	**6,1**
Hotin	-	3	-	1	-	-	-	1	**5**	**4,4**
În total	**7**	**29**	**2**	**12**	**8**	**1**	**4**	**3**	**66**	**57,9**
În %	**10,6**	**43,9**	**3,0**	**18,2**	**12,1**	**1,5**	**6,1**	**4,5**	**100,0**	**-**
Târguri/Otaci	1	8	-	-	2	-	-	-	**11**	**9,6**
Chilia	3	3	-	-	1	-	2	-	**9**	**7,9**
Reni	2	2	-	-	1	1	-	-	**6**	**5,3**
Lipcani	-	3	-	1	1	-	-	-	**5**	**4,4**
Soroca	-	2	2	-	-	-	-	-	**4**	**3,5**
Briceni	-	1	1	1	-	1	-	-	**4**	**3,5**
Orhei	1	1	-	-	-	-	-	-	**2**	**1,8**
Căuşeni	-	2	-	-	-	-	-	-	**2**	**1,8**
Teleneşti	-	-	-	-	2	-	-	-	**2**	**1,8**
Făleşti	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,9**
Leova	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,9**
Sculeni	-	1	-	-	-	-	-	-	**1**	**0,9**
În total	**7**	**25**	**3**	**2**	**7**	**2**	**2**	**-**	**48**	**42,1**
În %	**14,6**	**52,1**	**6,3**	**4,2**	**14,6**	**4,2**	**4,2**	**-**	**100,0**	**-**
În total	**14**	**54**	**5**	**14**	**15**	**3**	**6**	**3**	**114**	**100,0**
În %	**12,3**	**47,4**	**4,4**	**12,3**	**13,2**	**2,6**	**5,3**	**2,6**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.

** Date pentru anii 1827-1828 lipsesc.

*** În Tabel, în categoria târgurilor au fost incluse doar acele localităţi, care erau indicate în document cu noţiunea de târg sau târguşor *(местечко)*.

[29] Ibidem, d. 611, f. 137 verso.

[30] Ibidem, d. 666, f. 78-78 verso.

Prezintă interes dinamica plângerilor şi reclamaţiilor adresate de diferite categorii sociale administraţiei locale şi celei ţinutale, diferitelor instituţii regionale ale Basarabiei în anii 1812-1828 (Tabelul 13).

Tabelul 13

Dinamica plângerilor şi reclamaţiilor adresate de diferite categorii sociale, instituţiile locale şi ţinutale guvernatorului civil al Basarabiei sau altor instituţii regionale în anii 1812-1828*

Anii	Categoriile sociale, instituţiile locale şi ţinutale														În total	În %
	Ţăranii moşiereşti	Răzeşii	Ruptaşii	Mazilii	Coloniştii	Ţiganii	Orăşenii**	Moşierii	Arendaşii	Administraţiile locale	Administraţiile ţinutale	Călăraşii	Cazacii	Clerul		
1812	22	-	-	-	-	-	5	-	-	3	2	-	-	-	**32**	**3,1**
1812/13	131	42	-	-	1	-	7	-	-	-	-	-	-	-	**181**	**17,6**
1813	86	52	-	6	13	-	53	8	6	-	3	6	-	2	**235**	**22,9**
1814	120	70	6	8	20	1	24	6	2	2	1	5	3	5	**273**	**26,6**
1815	58	20	-	3	7	-	12	3	-	-	-	-	-	1	**104**	**10,1**
1816	103	20	-	7	5	-	24	4	1	-	6	1	-	2	**173**	**17,0**
1817	11	2	-	-	-	-	5	1	-	-	-	-	-	-	**19**	**1,9**
1818	3	-	-	-	-	-	2	-	-	-	3	-	-	-	**8**	**0,8**
În total	**554**	**206**	**6**	**24**	**46**	**1**	**132**	**22**	**9**	**5**	**15**	**12**	**3**	**10**	**1025**	**100,0**
În %	**52,1**	**20,1**	**0,6**	**2,3**	**4,5**	**0,1**	**12,9**	**2,1**	**0,9**	**0,5**	**1,5**	**1,2**	**0,3**	**1,0**	**100,0**	**-**
1819	21	3	-	2	4	-	14	1	-	-	3	-	1	-	**49**	**10,1**
1820	99	24	2	6	5	7	57	4	6	18	14	-	3	1	**246**	**51,4**
1821	12	-	-	-	-	-	3	2	-	1	-	-	-	-	**18**	**3,8**
1822	11	-	-	-	1	-	13	-	-	1	-	-	-	-	**26**	**5,5**
1823	29	2	10	-	-	-	15	-	-	8	23	-	-	-	**87**	**18,7**
1824	4	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	**8**	**1,7**
1825	20	-	-	-	-	-	9	-	-	-	2	-	-	-	**31**	**6,5**
1826	2	-	-	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	-	**6**	**1,3**
1827	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	**2**	**0,2**
1828	2	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	**4**	**0,8**
În total	**202**	**29**	**12**	**9**	**10**	**7**	**116**	**7**	**6**	**29**	**45**	**-**	**4**	**1**	**477**	**100,0**
În %	**42,3**	**6,1**	**2,5**	**1,9**	**2,1**	**1,5**	**24,3**	**1,5**	**1,3**	**6,1**	**9,4**	**-**	**0,8**	**0,2**	**100,0**	**-**
În total	**737**	**235**	**18**	**33**	**56**	**8**	**248**	**29**	**15**	**34**	**60**	**12**	**7**	**11**	**1502**	**-**
În %	**49,0**	**15,6**	**1,2**	**2,2**	**3,7**	**0,5**	**16,5**	**1,9**	**1,0**	**2,3**	**4,0**	**0,8**	**0,5**	**0,7**	**100,0**	**-**

* Tabelul a fost alcătuit în baza aceloraşi izvoare ca şi Tabelul 2.
** În categoria orăşenilor a fost inclusă şi populaţia târgurilor.

Datele inserate în Tabelul 13, însumând toate plângerile şi reclamaţiile depistate în cele 1502 de documente, adresate guvernatorului civil sau altor instituţii regionale ale Basarabiei, în care erau redate protestele şi revoltele diferitelor categorii sociale împotriva moşierilor, ispravnicilor, arendaşilor de moşii, militarilor ruşi cantonaţi în diferite localităţi etc., în întreaga perioadă de timp studiată, demonstrează că în prima perioadă – 1812-1818 – din numărul total de 1026 de adresări, 535 (52,1%) au fost înaintate de ţăranii moşiereşti, 206 (20,1%) – de răzeşi,

132 (12,9%) – de diferite categorii de orăşeni – meşteşugari, negustori, mica burghezie etc., 46 (45,5%) – de coloniști, 24 (2,3%) – de mazili, 6 (0,6%) – de ruptaşi şi o plângere (0,1%) – de ţigani. Prin urmare, ţăranii, coloniştii şi orăşenii au înaintat pe numele guvernatorului sau diferitelor instituţii regionale ale Basarabiei 950 de plângeri şi reclamaţii, sau 92,6% din numărul lor total. Aceasta demonstrează faptul că ponderea de bază a tuturor prestaţiilor, impozitelor şi dărilor cădea anume pe umerii acestor stări sociale. 76 de plângeri sau 7,4% din numărul lor total, dar de data aceasta de nesupunere sau refuz de achitare a prestaţiilor şi impozitelor din partea ţăranilor, răzeşilor, coloniştilor şi orăşenilor, au parvenit de la moşieri, arendaşi, de la administraţia locală şi cea ţinutală, de la călăraşi, cazaci şi cler.

Datele care caracterizează cea de-a doua perioadă – 1819-1828 – demonstrează că, în condiţiile micşorării substanţiale a numărului de plângeri şi reclamaţii, ponderea adresărilor ţăranilor, orăşenilor şi răzeşilor diferitelor instituţii regionale a rămas constantă. Numărul total de 477 plângeri se repartizează astfel: 202 (42,3%) – de la ţăranii moşiereşti, 116 (24,4%) – de la diferite categorii de orăşeni, 29 (6,1%) – de la răzeşi, 13 (2,7%) – de la ruptaşi, 10 (2,1%) – de la coloniști, 9 (1,9%) – de la mazili şi 7 (1,5%) – de la ţigani. Este semnificativă majorarea ponderii protestelor şi reclamaţiilor adresate de diferire categorii de orăşeni, ceea ce semnifică consolidarea parţială a acestui element, în special a celui burghez, demonstrează de noi şi în lucrarea dedicată genezei şi evoluţiei burgheziei comerciale în Basarabia (Tomuleț 2002, 289-321,339-423).

Dovadă a creşterii parţiale a nesupunerii şi împotrivirii ţăranilor şi orăşenilor serveşte şi creşterea în a doua perioadă a adresărilor făcute de administraţiile locale: de la 5 (0,5%), în prima perioadă, la 29 (6,1%), în cea de-a doua perioadă, şi administraţiile ţinutale, respectiv: de la 15 (1,5%) la 45 (9,5%) de cazuri.

Prin urmare, analiza acestor 1502 de proteste şi revendicări, depistate doar într-un singur fond de arhivă, fondul 2 „Cancelaria Guvernatorului Basarabiei”, adresate de diferite categorii sociale guvernatorului civil sau altor instituţii administrative regionale, pun la îndoială câteva concluzii esenţiale expuse la timpul său de Ia.S. Grosul.

Primo. Numărul mare de plângeri adresate de ţărani şi orăşeni guvernatorului civil într-o perioadă de timp atât de scurtă, aproximativ 16 ani (octombrie 1812 – noiembrie 1828), pun la îndoială teza expusă de I.S. Grosul că „...în primii 10-15 ani după alipirea Basarabiei la Rusia, aici nu putea să ia amploare o luptă de masă a ţărănimii împotriva regimului stabilit de ţarismul rus, cu atât mai mult că, jugul feudal în timpul dominaţiei otomane era cu mult mai greu” (Гросул 1956, 253). Diversitatea prestaţiilor la care a fost impusă populaţia imediat după anexare şi numărul mare de plângeri adresate de diferite categorii sociale ale populaţiei administraţiei regionale contestă acest lucru.

Secundo. Amplasarea pe locul al treilea în cadrul celor opt forme ale protestelor şi revendicărilor populaţiei, în prima etapă, a plângerilor şi reclamaţiilor ţăranilor şi orăşenilor împotriva abuzurilor militarilor ruşi cantonaţi în Basarabia, armatei ruse de ocupaţie, iar în cadru celei de a doua perioadă – pe locul al doilea, în cadrul celor nouă forme ale protestelor şi revendicărilor populaţiei (neluând în consideraţie plângerile împotriva unor moşieri şi funcţionari ruşi), contestă teza expusă de I.S. Grosul că „...mişcarea ţărănească în Basarabia nu a luat un colorit antinaţional rus, din simplul considerent că aici, îndeosebi în primii ani după alipirea la Rusia, erau puţini moşieri ruşi, iar ţărănimea, în marea ei majoritate, a cunoscut asuprirea, în primul rând, din partea proprietarilor funciari basarabeni, locali” (Гросул 1956, 253).

Tertio. Pare a fi tendenţioasă intenţia lui I.S. Grosul de a analiza numărul plângerilor şi reclamaţiilor ţăranilor din Basarabia adresate administraţiei ţinutale, regionale, guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei şi chiar împăratului rus, doar în baza celor 265 de plângeri şi reclamaţii depistate pentru anii 1825-1835 (Гросул 1956, 255). Cifră, în opinia noastră eronată, dacă luăm în calcul că în acest scop au fost cercetate peste 16 fonduri de documente din Arhiva Naţională a Republicii Moldova. I.S. Grosul, care a consultat fondul 2 „Cancelaria Guvernatorului Basarabiei” şi care ştia destul de bine despre numărul mare de plângeri ale ţăranilor şi orăşenilor adresate guvernatorului civil al Basarabiei în primele decenii după anexarea provinciei la Imperiul Rus (fapt demonstrat de el însuşi prin numeroasele exemple vizând perioada 1812-1828, pe care

le aduce în lucrarea sa dar a trecut conştient cu vederea determinarea numărului de plângeri şi reclamaţii în această perioadă de timp (Гросул 1956, 251-282). Mai mult ca atât. În varietatea plângerilor şi reclamaţiilor adresate de ţărani şi pe care le analizează autorul nu s-a găsit loc nici pentru un exemplu care ar ilustra plângerile ţăranilor împotriva militarilor ruşi, armatei ruse de ocupaţie cantonate pe teritoriul Basarabiei, moşierilor şi funcţionarilor ruşi. Respectiv, de aici şi concluzia la care ajunge I.S. Grosul că în primii 10-15 ani după anexare în Basarabia nu a luat amploare o luptă de masă a ţărănimii împotriva regimului ţarist de ocupaţie, iar mişcarea ţărănească în Basarabia nu ar fi căpătat un colorit pronunţat antinaţional rus.

Bibliografie

Mutruc 2003: Valeriu Mutruc, Cu privire la evoluţia proprietăţii funciare în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea. In: In memoriam professoris Mihail Muntean. Studii de istorie modernă (Chişinău 2003).

Porucic 1933: T. Porucic, Regiunile naturale dintre Prut şi Nistru. Viaţa Basarabiei 3, anul II, 1933.

Poştarencu 2005: Dinu Poştarencu, Componenţa socială, confesională şi după sex a populaţiei urbane a Basarabiei (1850-1917). Revista de istorie a Moldovei 4 (64), 2005.

Sâmboteanu 1968: C.I. Sâmboteanu, Lupta de clasă a ţăranilor de pe domeniile mănăstireşti din Basarabia în perioada dintre anii 1812-1873. In: Ученые записки Кишиневского Государственного Университета, т. 95, (Серия историческая) (Кишинев 1968).

Tomuleţ 2002: Valentin Tomuleţ, Politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia şi influenţa ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868) (Chişinău 2002).

Гросул 1955: Я.С. Гросул, Антикрепостническая борьба крестьян Бессарабии в первой трети XIX века. В сб.: Ученые Записки. Исторический сборник, т. XVI (Киев 1955).

Гросул 1956: Я.С. Гросул, Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.) (Кишиинев 1956).

Димитриев 1959: П.Г. Димитриев, Из истории крестьянского движения в Молдавии во второй половине XVIII– начале XIX вв. В сб.: Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР, № 2 (56) (Кишинев 1959).

Дружинина 1966: Е.И. Дружинина, Классовая борьба крестьян Южной Украины в первой четверти XIX века. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1964 год (Кишинев 1966).

Жуков 1962: В. Жуков, Документальные материалы ЦГА МССР о социальных противоречиях в городах Бессарабии в дореформенный период (1812-1861 годы). В сб.: Труды Центрального государственного архива МССР, т. 1. (Кишинев 1962).

Крыжановская, Русев 1961: К.П. Крыжановская, Е.М. Русев, О некоторых формах классовой борьбы задунайских переселенцев в Бессарабии в первые десятилетия XIX века. В сб.: Известия Молдавского филиала Академии Наук СССР, № 2 (80) (Кишинев 1961).

Маршалковский 1978: Ф.Я. Маршалковский, О социальных отношениях в резешской деревне Бессарабии в дореформенный период (1812-1861 гг.). В сб.: Советская историография аграрной истории СССР (до 1917 г.) (Кишинев 1978).

Мещерюк 1957: И. Мещерюк, Антикрепостническая борьба гагаузов и болгар Бессарабии в 1812-1820 гг. В сб.: Ученые записки Кишиневского Государственного Университета, т. 26 (Кишинев 1957).

Мунтян 1957: М.П. Мунтян, К истории совместной борьбы молдавских и украинских крестьян против феодально-крепостнического гнета в первой половине XIX века. В сб.: Ученые записки Молдавского филиала Института истории, языка и литературы Академии Наук СССР, т. VI. (Серия историческая) (Кишинев 1957).

Мунтян 1966: М.П. Мунтян, Крестьянский вопрос в Бессарабии в первой четверти XIX века. В сб.: Научная конференция (Кишиневского ун-та) по итогам научно-исследовательских работ за 1965 г. Февраль, 1966 г. Секция общественных и гуманитарных наук. Сокращенные тексты докладов (Кишинев 1966).

Положение крестьян 1962: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы). Сборник документов. Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская, ч. I (Кишинев 1962).

Положение крестьян 1969: Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии. (1812-1861 годы). Сборник документов. Составители И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская, ч. II (Кишинев 1969).

Халиппа 1907: И. Халиппа, Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. В сб.: Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии, т. 3 (Кишинев 1907).

The protests and the revindications of the Bessarabian people in the first decades after the annexation of the territories between the Prut and Dniester rivers to Russia (years 1812-1828)

Abstract

In spite of the relatively large number of works concerning the peasants issue in Bessarabia after its annexation to the Russian Empire, it has been noticed that some aspects connected to the peasants' movement(rising) have been treated one-sidedly and tendentiously in the Soviet historiography from the Republic of Moldova. The period after the democratization of the Moldovan society did not draw the attention of historians to that subject and din not manifest their interest in it either.

For carrying out an objective study of this issue, there have been analyzed 1502 claims and letters of complaint addressed by representatives of different social categories to the civil governor of Bessarabia, which have been stocked in stock nr.2 - Chancellery of the civil governor of Bessarabia from the National Archive of the Republic of Moldova. The documents have been classified into claims which reflect the following forms of protest and revindications: abuse on behalf of landlords, district police officers, landholders and concessionaires; exaggerated duties, taxes and charges; abuse on behalf of the Russian soldiers; escapes, removals inside Bessarabia and over the river Dniester; escapes of the peasants into Moldova over the Prut river; abuse from the Regional Administration and the Russian officials; restrictions of the internal and external trade; the haiduk movement or robberies etc. People's protests and revindications have been conventionally divided into two periods: 1812-1818 and 1819-1828, relying on the administrative-territorial division of Bessarabia during this time, which allows the analysis of these acts in its districts. The analyzed documents made it possible to elaborate a series of tables which reflect, quite exhaustively, the main forms of protest and revendications of the population in these two time periods.

The analysis of these documents allows us to conclude that 1025 (68,4%) claims have been made by the representatives of different social categories between 1812 and 1818, in spite of the privileges conferred by the Russian administration to the Bessarabian people, immediately after the annexation of the territory. 523 (51%) of the complaints have been addressed to the civil governor of Bessarabia by the people of the Orhei district. Among the most important complaints made by the Bessarabian people during the first period, can be highlighted the following: claims and complaints connected to abuse on behalf of landlords, district police officers, landholders and concessionaires – 372 (36,3%); claims and complaints caused by exaggerated duties, taxes and charges – 318 (31%); claims and complaints caused by the abuse on behalf of the Russian soldiers – 133 (13%); claims and complaints caused by escapes, removals inside Bessarabia and over the river Dniester – 93 (9,1%); claims and complaints connected to escapes of the peasants into Moldova over the Prut river – 62 (6%); claims and complaints caused by the abuse from the Regional Administration and the Russian officials – 31 (3%) etc. Consequently, the analysis of the above mentioned sources allows us to question a number of assertions made by the Soviet historiography on this matter.

Протесты и требования населения Бессарабии в первые десятилетия после аннексии территории между Прутом и Днестром к России (1812-1828 гг.)

Резюме

Несмотря на сравнительно большое количество работ, посвящённых крестьянской проблеме в Бессарабии после её аннексии к Российской Империи, следует отметить, что в советской историографии Республики Молдова некоторые аспекты, связанные с крестьянским движением, были рассмотрены односторонне и тенденциозно. С демократизацией молдавского общества эта проблема, однако, так и не вызвала интереса среди историков.

Для объективного исследования этой проблемы автором были проанализированы 1502 жалобы и претензии различных социальных категорий населения, адресованные гражданскому губернатору Бессарабии, хранящиеся во 2-ом фонде Национального Архива Республики Молдова – Канцелярия губернатора Бессарабии. Документы классифицированы как жалобы, отражающие следующие формы протестов и требований: -злоупотребления помещиков, исправников, арендаторов, концессионеров и т.д.; -повинности, налоги и чрезмерная дань; -злоупотребления русских военных; -беженство, переселение вглубь Бессарабии и за Днестр; -беженство крестьян в Запрутскую Молдову; -злоупотребления региональной администрации и русских функционеров; -ограничения во внутренней и внешней торговле; -гайдукское движение или акты грабежа. Протесты и требования народа были поделены условно на два периода: 1812-1818 гг. и 1819-1828 гг., а также исходя из территориально-административного деления Бессарабии. Это позволило проанализировать такие явления по уездам, на основе ряда таблиц, довольно полно отражающих основные формы протеста и требований населения в эти два периода.

Анализ документов позволяет заключить, что 1025 (68,4%) жалоб были поданы различными социальными категориями населения в 1812-1818 гг., несмотря на привилегии, предоставленные имперской администрацией бессарабскому народу сразу после её аннексии. 523 (51%) жалобы были адресованы гражданскому губернатору Бессарабии от граждан Оргеевского уезда. Среди наиболее значимых жалоб, адресованных населением Бессарабии в первый период, являются следующие: жалобы и требования по поводу злоупотреблений помещиков, исправников, арендаторов, концессионеров и т.д. – 372 (36,3%); повинности, налоги и чрезмерная дань – 318 (31%); злоупотребления русских военных – 133 (13%); беженство, переселение вглубь Бессарабии и за Днестр – 93 (9,1%); беженство крестьян в Запрутскую Молдову – 62 (6%); злоупотребления региональной администрации и русских функционеров – 31 (3%) и т.д. Следовательно, анализ данных источников позволяет усомниться в ряде положений, изложенных по данной проблеме в советской историографии.

20.12.2007

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova.

MARKETING AS A KEY ELEMENT IN ACHIEVING MUSEUM'S MISSION

Alexandra Zbuchea

Especially in Eastern Europe, many museum managers are still reluctant to associate their institution with concepts originating from business world, such as investments, marketing, promotion or public relations. They fear that by adopting a business-like approach in managing their institution, the museums will no longer be considered as spaces of learning and culture, but commercial enterprises, interested not in preserving the heritage but in exploiting it only for financial reasons. The present paper argues why such an attitude is completely wrong and presents the benefits a museum could have by adopting a marketing approach.

Marketing is more than just a practice born in a commercial context and successfully adopted by the nonprofit word. Marketing is also a philosophy regarding the organization's role in society and the ways it could better fulfill it. The most recent definition of the concept proposed by the American Marketing Association (www.marketingpower.com) is: *Marketing is the activity, set of institutions, and processes for creating, communicating, delivering, and exchanging offerings that have value for customers, clients, partners, and society at large*. This definition highlights that the aims of marketing are not mainly commercial but are tightly related with the role of the respective organization. Marketing offers the instruments of designing an offer valuable for the public of the organization, as well as for society in general. This aspect is vital for museums, which are intended to serve its visitors, different communities and the society.

The role of museums changed in time from the keeper of (national) heritage to that of scientist, educator, cultural partner etc. Different definitions of the concept highlight one or all these aspects, but the accent is increasingly more on the positive impact of museum on its visitors and on the society. For instance, one of the widest accepted definitions is that of the International Council of Museums: *A museum is a non-profit making, permanent institution in the service of society and of its development, and open to the public, which acquires, conserves, researches, communicates and exhibits, for purposes of study, education and enjoyment, material evidence of people and their environment* (ICOM Statutes art. 2 para. 1) Therefore any museum should aim to educate and entertain its public by preserving and valorizing its heritage. Besides this, any museum should have a specific mission related to the specific of its collections and of the environment in which it exists.

The marketing policy of a certain museum is the key to the successful accomplishment of its role and to attraction of a diverse audience. The scope of the museum marketing is to guarantee the achievement of its mission, but it also has other aims as: bringing visitors, fundraising, better organization of exhibits, promotion etc. Marketing is increasingly more necessary, taking into account the growing complexity of the contemporary society.

The specific marketing activities are: definition of the museum's mission, resources and collection development, decision and description of objectives, evaluation of various museum activities and departments, exhibition projection, fundraising, lobbing for the museum within community, promotion of the museum and certain exhibitions, designing suitable services to better satisfy the public (e.g. gift-shop). Museum marketing aims orientation and organization of the museum's entire activity towards visitors and community/ communities, towards society in general.

It has to focus on the visitors' experience instead of collecting (Kotler 1999, 30-39). Nowadays the audiences appreciate the visit in a museum according to the quality of their experience. Each museum should know what are its public's criteria regarding a satisfying, high quality visit. The best way to do it is through studying its visitors, another responsibility of museum marketing. In

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 65-71.

order to be successful and effective in terms of achieving its mission, a museum should build its audience (Kotler, Kotler 1998, 38-45).

Each visitor has his/her personal experience when visiting a museum, according to various factors: socio-cultural (cultural identification, continuity of theme and story, conversation and story building from evaluation stimulus, variation of stimulus, social interaction), cognitive (the creation of mindful activity, involvement and engagement, inner reflection and imagination, variation of stimulus to create a meaningful whole, perceived authenticity), psychological orientation (scene setters, routing and mapping), physical and environmental (crowding, seats, noise) (Goulding 2000, 272-273). The individual short- and long-term reactions depend on emotions (joy, acceptance, surprise, sadness, anger, expectancy, etc.) and mood, being also a matter of balance between the person's skills and the challenges emanating from the museum's exhibitions.

The interaction between individual processes and the social situation, as well as the level of visitors' participation vary greatly also. The public is encouraged to participate through playful activities, induced discovery experiences, by means of combining objects, exhibits, environments and even services, although museum visits are in general self-motivated, self-initiated and self-structured. Many visitors aim to accumulate experiences not knowledge. The museum professionals have to ensure also the attainment of the museum's or exhibitions' educational goals while completely satisfying the visitors.

The benefits that marketing offers to museums are extremely significant, justifying specialized positions in their administrative scheme. Proper marketing strategies lead to optimal achievements of the museums' goals and objectives. Thus, the resources could be better used, and the efficiency in the organization would increase.

By means of marketing the image of the museum would improve, increasingly more people would be attracted by its offer. Increased visitation means that more people would be exposed to the museum's messages, would benefit from its cultural services, would be educated, and would have fulfilling cultural experiences. Therefore, the cultural and educational mission of the museum would be better accomplished. More visitors would also bring financial benefits, both directly and indirectly. The first aspect is related to more ticket-sales and increased incomes for the museum's shops. The second one means increased sponsorships due to the improved appeal of the museum to a wider audience.

A marketing approach in museums means special strategies designed to attract resources, to raise money for museum's development and bigger public programs. Fundraising campaigns would be better designed in museums with functional marketing policy compared to other museums. These museums would also have more successful membership schemes and would be considered more trustworthy by donors and sponsors.

One of the basic concepts in marketing is the *marketing mix*. This is formed by a set of elements vital to the development of an organization, elements that would be of special interest to the marketing strategy a certain organization proposes. The classic structure of the marketing mix is formed by 4 elements: product, place, price and promotion, thus the marketing mix becomes "the 4 P's". Some debates are always active around this arrangement, some arguing for more, others for less. Nevertheless, most of the literature is organized around the classical concept of 4 elements in the marketing mix. In the case of services, owing to their specific characteristics, the specialists generally prefer to add 3 additional components: personnel, process and physical evidence. Museums offer services, so it would be justified for the museum marketers to consider the 7P's mix.

One of the most significant specialists in the field, Philip and Neil Kotler (1998), choose for museums the 4P's model, adding fundraising as a point of special concern for the museum's marketing strategy. Considering the specific of the museums, at least for the European former communist countries, we would consider vital 7 elements for the marketing strategy: product, additional services, personnel, price, placement, promotion and fundraising.

The museum product forms the organization's public offer. The offer of museums is formed by exhibitions and public programs. It consists in presentation and interpretation of museum's collections, in the framework of various displays and activities, aiming to transmit cultural messages, to educate and entertain museum's visitors. At

the core of the museum product is delivering experience. The outcomes of the museum visit are tightly related with the experiences the visitor has. Since the quality and intensity of the museum visit is linked to the efficiency of the museum work, when designing the museum offer the needs and interests of the visitors have to be considered (Kotler 1999).

The museum offer is the result of the interdisciplinary research undergone by museum's specialists. But the offer is meant for the public, not for specialists. Therefore, the general audience's access to scientific information and to the messages transmitted through exhibits and activities has to be easy and exciting. Marketing offers different instruments for achieving this. For instance through marketing research the needs, desires and interests of the visitors could be known, therefore taken into account when designing the offer. Through marketing, the designing process could be more focused on the most effective way of addressing visitors. Marketing also helps in designing a promotional campaign, therefore in attracting more people to the museum.

In order to be efficient, a museum has to develop a marketing approach for its offer, namely it has to have a marketing policy regarding its public offer. This would help to a better design of the offer, so as the visitors to find it interesting, fulfilling, educating and entertaining. A marketing approach to museum offer would help the museum design auxiliary materials and services (guide books, souvenirs, gallery talks etc.) that would increase the appeal and the benefits of the offer – both for museum and for visitors.

We stress that the visitor should not be the only point of reference for the marketing strategy. The "curriculum" of the museum is equally important (Lindauer 2005, 43-44). This is even more important when considering designing educational programs, which have to be both entertaining and educationally efficient.

A marketing approach is also useful when designing the spaces open to the public. The impact on visitors is related with the appeal and the functionality of the public spaces of the museum. The architecture of the museum – the building and the interior design, as well as the exhibitions' design - facilitates better experiences, even communication and interaction between visitors and museum (Zbuchea 2005c). The architecture and interior design proved to be a useful promotional tool for many famous museums. Sometimes visitors come just to see a special display, a new wing or special effects inside the museum. The architecture and the interior design are seen as promises of special museum experiences; therefore they attract additional visitors and set the level of expectations.

Designing the offer taking into account a marketing strategy ensures more appeal to different segments of visitors. It could attract new visitors, who would otherwise avoid contacts with museums. It also motivates visitors to come back more often, to interact with the museum.

The existence of various addition services, such as cloak-rooms, cafeterias or restaurants, shops, contributes to better satisfaction of visitors, increases the appeal of the museums and lead to stronger positive memories of the museum experience. In order to be efficient and to contribute to the success of the museum experience and to generate significant funds to the museums, all the commercial services have to follow specific marketing strategies. These would take into account the museum's mission and characteristics, as well as the needs and desires of the museum's visitors. Because of the long-term financial and image impact that these services have, they should be considered an important part of the marketing mix of any museum, even if at the first sight, as superficial one, they seem to be unrelated with the educational and cultural mission of the museum.

As we mentioned, the personnel is another part of the marketing mix, therefore of interest to the marketing policy of any museum. The personnel ensure the proper preservation, the research and public presentation of the museum's collections. Unfortunately some museums experience internal tensions between curators, educators, researchers and other employees. Some of them consider that in order to preserve the collections they should be as far as possible from the public, while others would give the visitors the chance to touch the exhibits and even to play with them. Some think it is important to present the results of the research just to other specialists who could fully appreciate them, while others would like to open the access to the meaning of the collections to everybody.

When designing the public offer, all the personnel categories involved in the preservation, research and curation of the collections and education of the public have to cooperate. Only mixed teams, concerned not only with the collections but also with the public's characteristics, needs and desires, would be able to develop the offer with the best public impact.

A specialized domain of marketing, called internal marketing, is concerned with developing proper marketing policies inside the company, aiming "internal customers" – namely the employees. Internal marketing focuses on many aspects that finally would generate not only increased satisfaction of the personnel, but also of the clients. In the beginning, internal marketing was considered more part of management strategies, concerning not only marketing orientation among employees, implementation of plans of customer care or internal service productivity (Varey, Lewis 1999, 926-927). In the 1990s the internal marketing concept was tighter related with non-economic aspects related with the personnel, the needs and interests of people working in an organization. As mentioned before, internal marketing sees the employee as a customer who has to be satisfied by its relations with the organizations in order to be more attached to the organizations, to its job and to better perform its duties.

Internal marketing could be seen not only as a philosophy regarding the relationships inside the organization, but also as a set of techniques, also associated with human resources management. These methods are also useful for museums. The personnel in museums are often divided and in man museums the cooperation between many departments is poor. This situation is mainly dangerous for the outcome of the museum's activity – for its public offer. Therefore the main aim of internal marketing policy has to be improved public offer by better internal practices, by increasing the internal cooperation and personnel satisfaction.

Price and distribution are generally considered secondary-rank components of the marketing mix for a museum. The price strategy is important because it could help to obtain additional incomes for the museum. Theoretically prices are set considering costs, visitors, and competition. Most of the times museums have certain price levels, set for different types of offer: temporary exhibitions of different categories, services, public programs such as educational programs, conferences, film projections, concerts etc. Only unusual, special events and programs are priced higher compared to this general practice. More attention and flexibility in this matter could generate more revenues. We point out that higher prices have to be justified by the offer – thus marketing product policy has a role in the process. We also point out that price and product strategies have to be correlated with the promotional strategy of the museum.

From a marketing perspective, distribution refers to facilitating public's access to museum's offer as well as to its collections. In general the distribution policy is limited to the physical placement of the museum. Most of the offer of museums is presented at the museum's locations. This is convenient for the museum's perspective, but not so suitable for different public segments. Sometimes, the museum message is better heard and taken into account if it is transmitted outside its premises.

Because museums want to enlarge their public impact and better fulfill their mission, they tend to "go out" more often. For instance, increasingly more museums offer educational programs in schools or cooperate with other organizations for programs that are taking place at partners' locations.

The impact of the museum outside its building could also be enhanced through itinerary exhibitions. In order to be culturally and educationally effective, they should be specifically designed for the outside public that is going to visit them. Thus marketing and marketing research are, again, needed tools. Another way to make the museum more accessible is to open branches in the same city or even in other places when appropriate.

In order to attract visitors, a museum and its offer has to be known to the public and they have to be appealing to different audiences. Thus the development of a powerful museum image and the promotion of its offer are vital. The objectives aimed by the promotional strategy of a museum vary from informing on the institution and stimulating the interest in its offer, to educating and influencing public opinion, or to fundraising.

Museums, as any other organization, need a strong positioning, therefore an appealing differentiation from other organizations. Positioning means developing an identifiable image of the museum

that would be correlated with the needs and hopes of the museum's public, in order to stimulate visitation. The positioning strategy should take into account both characteristics and mission of a museum, but also the public's characteristics, needs and desires. Everybody expect a museum to be a space of culture and education, but increasingly more people are driven to museums that are also places of entertainment. Thus a repositioning in this field could have better chances to attract visitors (Kotler, Kotler 2000, 275, 282-284).

A museum should aim to a distinct image, to stand out from all the other cultural and educational organizations in the region, it should be a *brand*. This brand should be promoted both inside and outside museums. Useful means of promotion and brand development are mainly advertising, and public relations. The image of museums is also enhanced by the activities they develop (exhibitions, public programs, shops etc.)

A strong and appealing museum brand attracts not only more visitors, but also more sponsors and donors. The fundraising campaigns are also facilitated. It also attracts more volunteers. Museums cooperating with volunteers have various advantages. Some of the most important are the development of tight relationships with the local community by involving different categories of members of the community in the museum's activity, while also creating a friendly and familiar interface for visitors; increase of the educational resources of the museum by raising the personnel involved in the educational and public programs, thus satisfying a larger number of visitors; replacement of some personnel activities, such as guiding, visitor information etc., which permits the museum specialist to dedicate more of their time to research, administration of the collections or other specific activities.

The museum would fully benefit from the cooperation with volunteers if it also satisfies their needs. Thus a museum should not only take into account how to use and benefit from volunteers, but also how to gratify them. As a result, the activities of the volunteers will be more efficient, and they will feel more closely connected with the museum, partly responsible for the museum's achievements, and would be more reliable.

Volunteers have to be well trained and organized so their activity corresponds to the museums' and visitors' needs, and it is of high quality. The activity of volunteers should be planned in advance, as part of the museum's policy. It has to be formally coordinated by a member of the medium or upper level staff. So their activity will be effective, they will know whom to talk to, and the museum could easily find them when needed and could better organize their work.

Communication with and through volunteers should be part of the communication strategy of the museum. This strategy should also include online communication. Following many other types of organizations, museums have to use the internet, including their websites, as a dynamic marketing communication tool. While the internet, as a communication facilitator, still is underappreciated by many museums, the websites have been increasingly more valued as communication channels and promotional tools. Some museums recognize only the importance of websites for transmitting information to their visitors, or other publics. Others use their webpages also as PR instruments. But websites could also facilitate promotional activity, as well as contribute to the achievement of the museum's educational mission.

In order to develop reliable marketing strategies and to have efficient public activity, museums have to know who is the public they serve, what is their environment, what are the needs of the society, and what is the public impact of their activities. Actual information can be obtained by means of marketing research. Questionnaires are generally considered the most useful research tools, but museums could successfully use focus-groups and observations.

Developing marketing researches on visitors is extremely beneficial (Zbuchea 2005b). Visitor studies lead to better understanding of the visitors, their needs and motives, their behavior, and their ways of interaction with the museum. These studies also reveal what the impact of museum offer is and identify ways of improving them. Based on visitor studies, museums could develop more suitable, interesting and efficient public programs, they could attract new segments of visitors or could convince present visitors to enter the museum more often.

Following consistent marketing strategies, and adopting a marketing philosophy regarding their

mission, museums could be more efficient both culturally/educationally, and financially. Some of the most important benefits marketing offers to museums are: resource development and their efficient use; successful fundraising; museum branding and attractive image development; better use of collections and wider presentation of their collections; increased visitation and more efficient public programs according to visitors' and society's needs and desires. Museums would be better socially integrated and culturally successful organizations.

Bibliography

Brown 1992: C. Brown, The Museum's Role in a Multicultural Society, Patterns in Practice. Selections from the Journal of Museum Education, Washington, D.C. 1992, 3- 8.

Combe McLean 1993: Fiona Combe McLean, Marketing in museums: A contextual analysis. Museum Management and Curatorship 12, 1993, 11-27.

Falk, Dierking 1997: J.H. Falk, L.D. Dierking, The Museum Experience (Washington: Whalesback Books 1997).

Goulding 2000: C. Goulding, The Museum Environment and the Visitor Experience. European Journal of Marketing 34 (3/4), 2000, 261-278.

Karp, Kreamer, Lavine 1992: I. Karp, C.M. Kreamer, S.D. Lavine, (ed.) Museums and Communities. The Politics of Public Culture (Washington and London: Smithsonian Institution Press 1992).

Kotler 1999: N. Kotler, Delivering Experience: Marketing the Museum's Full Range of Assets. Museum News 5/6, 1999, 30-39.

Kotler, Kotler 1998: N. Kotler, Ph. Kotler, Museum Strategy and Marketing. Designing Mission, Building Audiences, Generating Revenue and Resources (San Francisco: Jossey-Bass Publishers 1998).

Kotler, Kotler 2000: N. Kotler, Ph. Kotler, Can Museums be All Things to All People?: Missions, Goals, and Marketing's Role. Museum Management and Curatorship 18 (3), 2000, 271-287.

Lindauer 2005: Margaret A. Lindauer, From salad bars to vivid stories: four game plans for developing 'educationally successful' exhibitions. Museum Management and Curatorship 20, 2005, 41-55.

MacDonald, Alsford 1995: G.F. MacDonald, S. Alsford, Museum and theme parks: words in collision? Museum Management and Curatorship 14(2), 1995, 129-147.

McNichol 2005: Theresa McNichol, Creative marketing strategies in small museums: up close and innovative. International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing 10, 4, 2005, 239-247.

O'Neill 2006: Mark O'Neill, Essentialism, adaptation and justice: Towards a new epistemology of museums. Museum Management and Curatorship 21, 2006, 95-116.

Rowley 1999: J. Rowley, Measuring total customer experience in museums. International Journal of Contemporary Hospitality Management 11(6), 1999, 303-308.

Schiele, Koster 1998: B. Schiele, E. Koster, (eds) La Révolution de la Muséologie. Vers les Musées du XXI-e Siècle? (Lyon: Presses Universitaires de Lyon/Editions Multimondes 1998).

Tobelem 1998: J.-M. Tobelem, The Marketing Approach in Museum. Museum Management and Curatorship 16 (4), 1998, 337-354.

Tufts, Milne 1999: S. Tufts, S. Milne, Museums. A Supply-Side Perspective. Annals of Tourism Research 26 (3), 1999, 613-631.

Varey, Lewis 1999: Richard J. Varey, Barbara R. Lewis, A broadened conception of internal marketing. European Journal of Marketing 33 (9/10), 1999, 926-944.

Zbuchea 2005a: Alexandra Zbuchea, A marketing perspective on museum exhibitions. Revista Muzeelor 1, 2005, 81-85.

Zbuchea 2005b: Alexandra Zbuchea, The role of marketing research in understanding the behavior of the museum visitors. Revista Muzeelor 2, 2005, 93-97

Zbuchea 2005c: Alexandra Zbuchea, Museums, architecture and... marketing, Monumentul VI, Iaşi: Trinitas, 2005, 487-495.

Marketingul – element cheie în atingerea misiunii unui muzeu

Rezumat

Muzeele din Europa de Est sunt destul de reticente la ideea adoptării unei perspective de marketing care să le guverneze activitatea. Această atitudine este dată în principal de teama asocierii muzeului cu atribute comerciale,

precum şi de necunoaşterea beneficiilor pe care le pot obţine adoptând strategii de marketing. Marketingul nu este numai o practica de afaceri, ci este o filosofie privind rolul în societate al unei organizaţii, precum şi cu privire la căile de îndeplinire a acestuia. Prin urmare, marketingul se poate aplica în orice tip de organizaţie, inclusiv într-un muzeu, contribuind la îndeplinirea misiunii culturale, educative şi sociale a acestuia, determinând creşterea eficienţei activităţii sale. Instrumentele utile oricărui muzeu pentru derularea unei activităţi corespunzătoare de marketing sunt: poziţionarea, mixul de marketing, strategii de marketing intern, studii de marketing, relaţii publice, fundraising etc. Prin intermediul acestor instrumente de marketing, muzeul va putea să îşi proiecteze mai bine oferta şi activitatea, va avea o imagine publică mai bună, va atrage mai multe fonduri şi va avea mai mulţi vizitatori.

Lucrarea urmăreşte evidenţierea beneficiilor pe care marketingul le poate aduce muzeelor, precum şi prezentarea unor concepte şi instrumente esenţiale pentru aplicarea marketingului în muzee.

Маркетинг – ключевой элемент в осуществлении миссии музея

Резюме

Музеи Восточной Европы довольно сдержанно относится к идее применения маркетинга в своей деятельности. Это связанно, главным образом, с боязнью за том, что маркетинг в музее может приобрести формы жестокой простоты рынка, а кроме этого существует и психологический барьер. Маркетинг не только вещь сугубо практическая, но и особая философия о роли той или иной организации в обществе, о пути реализации этой роли. Маркетинг – это скорее определённый склад ума, за который стоит целая теория. Маркетинг можно применять в любой организации, в том числе в музее, обеспечивая осуществление культурной, воспитательной, социальной функции музея и определяя повышении эффективности его деятельности. Маркетинговая политика предполагает существования несколько важных элементов. Среди них – определении миссии, главной задачи и целей, перспективный план, маркетинговое образование, связи с общественностью, финансовый прогноз. При наличии этих элементов, музей сможет более чётко проектировать свою деятельность, приобрести «качественное лицо», привлечь и иметь больше посетителей.

Работа отвечает на вопрос что несёт с собой маркетинг в музее и для чего он нужен. Автор, считает, что музеям в условиях рыночной экономики необходимо усвоить маркетинговое мышление и внедрить маркетинговое поведение.

10.01.2008

Alexandra Zbuchea, lecturer, Department of Communication and Public Relations, National School of Political and Administrative Studies, Bucharest, Romania

CONTACTE ŞI RELAŢII ÎNTRE ROMÂNI ŞI RUŞII KIEVENI ÎN SECOLELE IX-X

Vlad Ghimpu

Printre cele mai vechi informaţii despre români din izvoarele medievale se numără şi cea din cronica rusă *Povest' vremennych let*, care îi desemnează cu termenul de volohi (Повесть временных лет 1950, I, 206-207, 210, 217-218), lucrare bine cunoscută în literatura istorică, iar menţiunile în cauză au suscitat de-a lungul timpului mai multe aprecieri, uneori contradictorii, dacă într-adevăr s-au avut în vedere românii în această lucrare sau un alt popor. Fără a ne pune scopul să abordăm întreaga istoriografie a acestui subiect, menţionăm că unii cercetători, străini în special, au negat faptul atestării românilor în acest izvor, deoarece în letopiseţ, în opinia lor, erau vizaţi francii. La vremea sa, unul dintre cunoscuţii istorici medievişti ruşi, V.D. Koroljuk, a întreprins o analiză consistentă a pasajelor respective din cronica rusă, atribuită călugărului Nestor, realizând o contribuţie esenţială, după părerea noastră, ca apreciere pozitivă şi pe cât posibil de obiectivă pe care o putea face un istoric străin (Королюк 1971).

Meritul lui s-a impus, în primul rând, prin constatarea desemnării francilor din cronica rusă cu termenul de *корлязи* (korljazi sau *nemţi-korljazi*), ceea ce exclude aprecierile mai multor cercetători prin care s-ar fi avut în vedere francii. Altă concluzie importantă a sa se referea la conţinutul termenului *волошская земля*, prin care el a apreciat că se referea la Italia, apoi autorul slav al cronicii a inventat un conflict între *volohi* (adică romani) şi slavii de la Dunărea Mijlocie din secolul VI, pentru a lega istoria slavilor cu cea a Romei antice. Şi, principalul, acest lucru s-a realizat fiindcă printre slavi trăia de mult timp o populaţie romanizată. Astfel, existenţa acestei populaţii ar fi alimentat construcţia despre cucerirea romană a patriei străvechi a slavilor, concluziona autorul, cu specificarea că acest articol introductiv din cronica rusă să fi fost preluat dintr-o sursă scrisă moravă sau cehă, prin care, la rândul lor, se excludea totalmente ca prin volohi să fie numiţi francii, deoarece aceşti slavi vestici s-au ciocnit cu ultimii foarte devreme, ceea ce ar fi făcut imposibil ca ei să-i confunde prin termenul volohi, ca denumire pentru popoarele romanice (Королюк 1971, 5-11).

Următorul articol cu referire la slavi şi volohi, având datarea cronologică în anul 898 din *Povest' vremennych let*, coincide aproape mot-à-mot cu articolul introductiv (prezentat mai sus), aprecia istoricul rus, însă din cauza datării greşite, susţine el mai departe, îşi află originea în letopiseţ provenind din tradiţia orală, ea neputând aparţine mediului rusesc, ci probabil venea, atât din mediul unguresc, cât şi de la slavii din Europa Centrală (Королюк 1971, 15). Pentru sprijinul acestei aserţiuni autorul invoca şi informaţiile Notarului Anonim din cronica ungurească *Gesta Hungarorum*, ce s-a bazat pe o lucrare scrisă mai veche despre faptele ungurilor, conform unei analize a istoricului V.P. Şuşarin, cu o datare între anii 1091-1092, sau chiar de la mijlocul secolului XI (Королюк 1971, 18).Veridicitatea ştirilor despre slavi şi volohi din Panonia, anterior cuceririi ei, după gestele magheare, sunt confirmate de letopiseţul rus *Povest' vremennych let*, susţine el, *după sensul exact prin care trebuie de înţeles o perioadă lungă de coabitare a slavilor şi volohilor pe unul şi acelaşi teritoriu* (Королюк 1971, 19).

Descrierea Anonimului ungar cu privire la migraţia ungurilor în Panonia, datele lui despre împrejurările în care ungurii-nomazi au aflat informaţii despre ea şi despre populaţia ei nu lasă nici o urmă de îndoială, că Anonimul a avut la bază careva tradiţii orale. Ele existau şi au pătruns în letopiseţ prin tradiţia orală privind deplasarea ungurilor spre vest şi prin Rusia. În asemenea circumstanţe, se poate admite justificat că, atât în letopiseţ, cât şi la Anonim, informaţiile despre volohii din Panonia, au apărut ca rezultat al preluării autorului letopiseţului nu numai a unei tradiţii scrise, dar, în primul rând, a uneia orale, constata în final V.D. Koroljuk (Королюк 1971, 20). Confirmarea celor scrise de istoricul rus se comple-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 73-81.

tează prin existenţa unui cnezat în Moravia Mare avându-l în frunte pe românul Căţel, despre care am scris cu alte ocazii (Ghimpu 2006, 77-88), însă prezenţa românească la hotarul slavilor de est, de asemenea prezintă un interes deosebit, şi a cunoscut până acum numai unele aprecieri mai degrabă intuitive.

Dacă evidenţierea unei tradiţii orale în cronica rusă a lui Nestor şi la Anonimul ungar, conform istoricului rus de mai sus, poate fi acceptată în general, cea cu referire la volohii din Panonia anteriori cuceririi maghiare, fără a fi negată între anumite limite, pare, totuşi, exagerată, după părerea noastră, şi se înscria în preocupările lui mai largi, pentru găsirea unor elemente de tradiţie orală incluse în cel mai vechi letopiseţ rusesc. În acelaşi rând, împreună cu semnalarea concluziilor sale juste cu privire la existenţa românilor în Panonia la venirea triburilor maghiare, noi credem că, atât *Cronica* lui Nestor, cât şi *Gesta Hungarorum*, prin utilizarea termenului provenit din izvoarele scrise, din limba latină, livresc în cea mai mare măsură – *volohi*, în *Povesti vremennych let* şi, *blachi*, în *Gesta Hungarorum*, denotă tocmai faptul că ambele lucrări au preluat ştirea dintr-o sursă scrisă comună, provenind de la slavii vestici, cel mai probabil din Moravia Mare. Deoarece pentru Ungaria, mai târziu, s-a folosit cu preponderenţă termenul *olah* (Ciocâltan 1987, 445-453), iar la slavii estici şi în Rusia kieveană românii erau cunoscuţi la fel de bine, însă cu altfel de nume. Acest aspect al raporturilor româno-est slave şi româno-ruse încă nu a avut la bază un suport documentar adecvat până în prezent şi a fost mai des interpretat dintr-un punct de vedere arheologic, într-un mod nesatisfăcător pentru istoria românească (arheologia este mută totuşi în faţa izvoarelor scrise), problema prezentând un interes deosebit şi de o însemnătate excepţională pentru cunoaşterea istorică, vom încerca să o rezolvăm în continuare.

În cronica rusă *Povest' vremennych let* se află referinţe şi la spaţiul nistreano-danubian în cadrul descrierii triburilor slave, ce se încheie prin menţionarea *tiverţilor*, aşezaţi pe râul Nistru până la Dunăre (Повесть временных лет 1950, I, 210, 217). Între cercetările mai noi s-a acordat deja o atenţie strictă termenului în cauză (Dron 2001, 39-54), ce se deosebeşte de numele triburilor slave, de asemenea, tiverţii nu sunt menţionaţi ca vorbitori de limbă slavă, aşa cum este specificat pentru ele, nici că ar plăti tribut cneazului din Kiev, cum o făceau triburile slave. Cuvântul *tiverţi* a suferit o metateză din *tirevţi,* provenind de la numele râului Tyras (Nistru), astfel acest nume desemna o populaţie românofonă printr-o definiţie geografică, sau, într-o expresie mai nouă, ar fi purtat denumirea de nistreni. Acest argument poate fi completat şi printr-o altă denumire paralelă, aşa cum au arătat şi alţi cercetători, tot din aceeaşi sursă rusească, prin termenul de dunăreni (*дунайцы)* (Лаврентиевская летопись 1997, 10). În acelaşi rând, *tiverţii* erau caracterizaţi în cronica rusă ca *tolkoviny*, ceea ce a fost aproape unanim interpretat că înseamnă *tălmaci,* fără să se ia în seamă poziţia specială a acestei noţiuni în cronica rusă, ce redă diverse informaţii despre diferite seminţii etnice, şi unde existau destul de multe forme de bilingvism, însă ea s-a utilizat numai în cazul singular al tiverţilor, atunci când ruşii kieveni pornesc în anul 907 (sau 911) cu război împotiva Bizanţului (Повесть временных лет 1950, I, 220). În limba rusă acest termen a pătruns prin intermediul scandinavilor, cuvintele *tolk, tolken*, prezente în limba suedeză şi astăzi, înseamnă traducător sau tălmaci într-o accepţiune mai arhaică.

Iată cum aprecia situaţia tiverţilor şi unul din cei mai avizaţi cercetători ai celui mai vechi letopiseţ rusesc, D.S. Lichačev: *Deoarece în vechime traducători erau numiţi de obicei locuitorii regiunilor de frontieră, se poate crede că, tiverţii, ce locuiau în contacte strânse cu populaţia greacească din sudul Rusiei, se evidenţiau în calitate de translatori. Denumirea tiverţilor ca tălmaci în cazul de mai sus este destul de logică, dacă luăm în consideraţie că s-a scris despre ei în contextul pregătirii campaniei lui Oleg împotriva grecilor* (Повесть временных лет 1950, II, 263). Vom confrunta informaţiile din cronica rusă a lui Nestor şi cu ştirile din analele bizantine.

Situaţia etnică din dreapta Nistrului a descris-o şi împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul, acumulând datele sale de la diferiţi informatori, şi, probabil, din unele izvoare scrise, într-o lucrare realizată în anii 948-952 (Porfirogenetul 1971, 58). Pentru acest autor, prin constatarea vizuală a mai multor cetăţi întărite de-a lungul ţărmului drept al Nistrului, ce erau distruse în vremea sa, – deoarece prezentau urme de biserici şi cruci, acolo ar fi trăit cândva *romei*, adică bizantini. Enumerarea cetăţilor, în limba pecenegilor, con-

form autorului, ca forţă dominantă în acest teritoriu, începe de la sud spre nord. *Aspron* singura este cu numele de origine din limba greacă – *Albă* (viitoarea Cetate Albă); redăm şi denumirile celorlalte localităţi întărite, traduse din limba türkă. Următoarea după Cetatea Albă este Cetatea Paşnică, apoi Cetatea de Pază, Cetatea de Patrulare, Cetatea pe Pari (coroborată cu cercetările arheologice se poate numi de pari) şi Cetatea de Război (Porfirogenetul 1971, 58). Un moment important de subliniat, gradul lor de importanţă militară creşte de la nord spre sud, adică de la Cetatea de Război în jos. Prin acest detaliu se întrevede direcţia principală de confruntare a presupuşilor romei-nistreni, cu vecinul din nord.

Cum ştim că bizantinii nu au avut aşezări la Nistru, decât doar la Cetatea Albă, ipoteza denumirii tiverţilor-nistreni din cronica rusă, prin termenul geografic provenind de la denumirea antică a râului Tyras, adică cu sensul de nistreni, capătă un argument suplimentar şi pare a fi identică cu romei-nistreni. În aceeaşi ordine de idei, cazul din anul 885 redat în cronica lui Nestor, când cneazul Oleg purta război cu ulicii şi tiverţii (Повесть временных лет 1950, I, 217), este destul de simptomatic pentru distrugerea lor. Ulicii, vecini din nord cu tiverţii, aşezaţi la Nistru până la Dunăre, cum îi descria cronica rusă, prezenţi şi la Constantin Porfirogenetul, erau un trib al slavilor de est, ce plăteau tribut cneazului de Kiev şi la mijlocul secolului X (Porfirogenetul 1971, 58; Багрянородный 1989, note 13, 14, 15, 390). Tiverţii nu plăteau tribut cnejilor scandinavi din Kiev, fără să fie menţionaţi în lucrarea împăratului bizantin, în schimb ei iau parte în campania cneazului Oleg spre Constantinopol din anul 907 (când sunt numiţi *tolkoviny*) şi, mai târziu, enumeraţi înaintea pecenegilor, în războiul lui Igor cu Bizanţul din anul 944 (Повесть временных лет 1950, I, 230).

Unele dintre cetăţuile de la Nistrul Mijlociu, cea de la Alcedar şi Echimăuţi, s-au investigat arheologic, cărora, după unele concluzii triumfaliste cu o datare cronologică destul de largă în secolele VI-XI, li s-au efectuat o reevaluare. Conform noii analize a materialului arheologic, cum se consideră, în parte est-slav (Равдина 1988, 54-71), fără să conţină ceramică confecţionată cu mâna, ele ar fi avut o existenţă de câteva zeci de ani numai în secolul X. În acelaşi rând, componentele creştine şi cele de tipul cultural Dridu, româneşti, semnifică o convieţuire româno-slavă, care poate fi explicată prin alianţa tiverţilor români cu ulicii slavi din secolul X, după care au fost înfrânţi şi respectivele cetăţui distruse, cum le-a descris Constantin Porfirogenetul. Este improbabil să le fi lichidat pecenegii în secolul XI, cum s-a considerat în istoriografia sovietică, pentru asta dânduli-se o existenţă prea lungă, deoarece conţineau elemente creştine, iar ruşii kieveni s-au creştinat în anul 988. Confruntările voievodului Sveneld al cneazului Igor cu ulicii şi distrugerea oraşului lor întărit Peresecen de pe râul Stugna, afluent al Niprului, redate într-un mod contradictoriu în cronicile ruse în anii 914, 922 şi 940 (*Apud* Spinei 1994, 73, 90), pot constitui, de asemenea, un indiciu al unei posibile alianţe între ulicii care s-au repliat în dreapta Nistrului şi împreună cu tiverţii au încercat să-şi apere independenţa tribală faţă de drujina scandinavă, însă n-au reuşit. Nu le-a ajutat nici apa Nistrului: scandinavii, buni navigatori, posibil să-i fi atacat pe apă şi, într-o campanie, sau mai multe, i-au înfrânt, având, cum se vede, acordul pecenegilor dominanţi politic în acest teritoriu.

Semnalăm totuşi o contradicţie în aceste evenimente, ulicii luptau pentru neatârnare împotriva păturii scandinave din Kiev şi ei nu participă în campaniile ruşilor din 907 (911) şi 944 în Bizanţ, iar tiverţii contrapunându-se în dreapta Nistrului împreună cu tribul est-slav, în acelaşi timp, participă cu kievenii în războaiele lor împotriva Constantinopolului, fiind menţionaţi direct în *Cronica* lui Nestor. Problema se cere explicată. După părerea noastră, aici erau vizate diferite grupuri de tiverţi-nistreni. Ulicii erau un trib est-slav relativ mic, care au putut construi numai o cetate întărită pe râul Stugna, pe când tiverţii constituiau o comunitate cu mult mai mare în tot bazinul râului Nistru până la Dunăre. Este posibil ca în campaniile ruşilor din Bizanţi să participat tiverţii din partea stângă a Nistrului, care au fost împinşi spre nord împreună cu ulicii vecini nu de pecenegi cum s-a considerat până acum, ci de ungurii care au apărut la Dunărea de Jos în anul 837 (Spinei 1996, 29). Astfel s-ar înţelege şi vecinătatea dintre ulicii slavi şi tiverţii-tolkoviny (români), altfel de la râul Stugna până la Nistru este o distanţă apreciabilă pentru a le atribui o asemenea situaţie (Атлас 1983, 6).

În acelaşi rând, propriu-zis tiverţii din bazinul Nistrului nu sunt arătaţi să fi plătit tribut cneji-

lor scandinavi din Kiev, nici în *Cronica* lui Nestor, nici la Constantin Porfirogenetul, aceasta în condiţiile în care ambele surse menţionează care triburi slave anume le plătesc tributul. Nistreniitiverţi le erau asociaţi ruşilor în calitatea lor de tălmaci, participând şi cu scopul de a se căpătui cu prada de război dintr-un interes general faţă de campaniile militare ce se organizau cu un atare scop în toate timpurile.

În afara necesităţii de a-i asocia pe tiverţii-nistreni ca tălmaci în război împotriva Bizanţului, cât şi din dorinţa de a şi-i subordona pe ulicii dintre Bugul de Sud şi Nipru, teritoriul de la vest de Nistru nu prezenta interes pentru cneazul şi drujina scandinavă din Kiev, ceea ce se poate vedea şi din aşa-numitul mers în *poliudie*, când pătura suprapusă a scandinavilor era întreţinută de către triburile slave din bazinul Niprului, aşa cum o descrie şi Constantin Porfirogenetul: *Iar felul de trai aspru al acelor ruşi în timp de iarnă este următorul. Când luna noiembrie a sosit, de îndată căpeteniile lor dimpreună cu toţi ruşii ies din Kiev şi pleacă în „poliudia", ceea ce se zice ocoale, adică în sclaviniile vervianilor şi ale druguviţilor şi criviţilor şi severiilor şi ale celorlalţi slavi care sunt supuşi ai ruşilor. Şi toată iarna trăind acolo, când, din luna aprilie gheaţa Niprului se topeşte, pleacă iarăşi spre Kiev. Şi apoi aşa ajung la luntrile lor dintr-un singur trunchi, precum s-a spus mai sus, le pregătesc şi pleacă în jos spre Imperiul bizantin* (Porfirogenetul 1971, 20).

Sursa citată redă o situaţie destul de clară – drujina cneazului mergea iarna în *poliudie* la nord de Kiev. La acestea să mai adăugăm factorul dominant al pecenegilor şi politica diplomatică bizantină de a dirija pecenegii, inclusiv împotriva ruşilor. Astfel, ei urmăreau scopul să stăvilească intenţiile agresive ale ruşilor spre sud, poate şi la comanda lor nomazii turanici nu numai o dată au atacat Kievul, ca să nu mai vorbim de regiunile periferice care nu se întindeau prea departe de Kiev la acea vreme.

În istoriografia rusă şi sovietică deja s-a făcut încercarea delimitării unor nume de români printre cele scandinave şi est-slave întâlnite în *Povest' vremennych let*, ce e drept în afara unui context politic sau a unor evenimente istorice anume (История Молдавии 1951, I, 56). Însă, istoricul român Alexandru I. Gonţa, bănuim, fără să consulte izvorul documentar, le-a negat în bloc: *Adul, Carn, Gomol, Rual, Truan şi Lidu nu sunt români, deoarece au nume germanice* (Gonţa 1993, 57), şi, având dreptate în parte, discuţia s-a încheiat pentru multă vreme, deşi un sâmbure de adevăr exista totuşi, după părerea noastră, şi pe care vom încerca să-l valorificăm printr-o nouă analiză a textelor.

Pentru a ilustra aserţiunile de mai sus, adică calitatea de asociaţi dintre românii-tiverţi cu ruşii, mai degrabă cu cei aşezaţi pe malul stâng al Nistrului, încercăm să-i distingem printre solii cneazului Oleg, care au semnat Tratatul de Pace cu Bizanţul în anul 912, citat în continuare: *Noi, din partea neamului rus – Carli, Ingheld, Farlaf, Veremud, Rulav, Gudî, Ruald, Carn, Frelav, Ruar, Aktevu, Truan, Lidul, Fost, Stemid – trimişii lui Oleg, marele cneaz rus, şi din partea celora, care stau sub mâna lui – cnezi mari şi luminaţi, şi din partea boierilor lui mari, către dumneavoastră, Leon, Alexandru şi Constantin, mari întru Domnul stăpânitori, împăraţi greci, pentru întărirea şi adeverirea prieteniei multianuale…* (Повесть временных лет 1950 I, 222). Din numărul de cincisprezece soli, cu nume scandinave, fără nici unul slav, numai doi dintre ei au nume deosebite, primul *Carn*, căruia îi putem semnala mai întâi etimologia romanică (lat. *caro, carnis*), fiindu-i scăpată ultima literă slavă „я" (ea, ia), ce s-ar fi numit *Carnea*, al doilea, *Lidul*, un onomastic românesc, din păcate dispărut cu timpul, corespondent masculin al numelui feminin de influenţă greacă Lidia, dar articulat inconfundabil, original, româneşte.

De asemenea, îi găsim pe românii tălmaci şi în tratatul celui de-al doilea cneaz kievean Igor, semnat cu bizantinii în anul 945. De astă dată atestaţi cu nişte ocupaţii concrete de negustori. Printre 51 de persoane, scandinavi şi slavi, între cei 26 negustori se evidenţiază după nume cel puţin doi români. Adică, mai sus i-am putut cunoaşte pe români ca agricultori sedentari, prezenţi în monumente arheologice, de asemenea, constructori de cetăţi, fie şi de pământ la Nistru, însă ei îşi exercitau abilitatea de tălmaci, în cazul concret din anul 945 şi printr-o meserie mai specială, ori numele lui *Adun* (lat. *adunare*), relevă o tradiţie romanică inconfundabilă, dar şi o evoluţie românească perfectă, atât istorico-profesională, cât şi lingvistică, inclusiv prin caracteristica ocupaţiei de a *aduna* avere. Al doilea personaj, tot din rândul negustorilor, cu probabilitate, îl putem aprecia

să fi purtat numele de *Cuţit*, transcris fără ultima literă în letopiseţ – *Куци*... (Повесть временных лет 1950, 231-232).

Aspectul hidronimic din aria de locuire a tiverţilor, de asemenea, se prezintă foarte concludent în aprecierea noastră, fără să fie explorat încă în totalitatea lui până în prezent. Spaţiul de vest al dominaţiei pecenege, părăsit la sfârşitul secolului IX de unguri, includea, după descrierea lui Constantin Porfirogenetul, râurile Trulos, Vrutos (Prutos) şi Seretos (Porfirogenetul 1971, 60), toate păstrând denumirea lor veche până în ziua de azi. Mai puţin cunoscută este a doua variantă, Trulos, pentru râul Tyras, atestată din timpul invaziei hunilor, însă este întâlnită în limba română prin unele regionalisme cu forma Turla (Dron 2001, 280-283). Aceste hidronime demonstrează şi ele prezenţa unei populaţii sedentare care le-a păstrat în uz până în prezent, într-un spaţiu comun şi la sudul Dunării, implicit şi cu alte menţiuni la autorul bizantin de la mijlocul secolului X – *Selinas*-Sulina, pentru un braţ al Dunării, şi oraşul *Constanţa*, relatate în legătură cu călătoriile pe apă ale ruşilor prin Nipru şi Marea Neagră, căci numai aşa cunoşteau ruşii, în mare parte, Nistrul şi Dunărea (Porfirogenetul 1971, IX, 19-20). Nu avem ştiri din vreo mărturie documentară privind traversarea pe uscat a ruşilor kieveni pe la vest de Nistru. De fapt, în general despre deplasări pe uscat ale ruşilor până la Dunăre. Pregătirile şi organizarea expediţiilor la Kiev, echipate cu luntri, cât şi călătoriile lor pe apa Niprului şi pe Marea Neagră spre Constantinopol erau bine cunoscute şi de Constantin Porfirogenetul, care le descrie cu lux de amănunte. În *Cronica* lui Nestor se menţionează cum ruşii mergeau de la Kiev şi pe cai, într-un număr mic aceştia din urmă erau însă folosiţi la transportarea luntrilor pe uscat la praguri pe o distanţă de mai mulţi kilometri.

Dacă revenim la capitolul 42 al lucrării împăratului bizantin, cu o descriere geografică începând de la Salonic, Dunăre şi până în Caucaz, purtând un caracter evident autonom în culegerea menţionată, găsim şi alte momente semnificative. *Pecenegia, citim aici, cuprinde tot pământul până în Rusia şi Bospor şi până la Herson şi până la Sarat, Vurat şi până în celelalte părţi. Lungimea ţărmului mării de la fluviul Dunării până la Nistru este de 120 de mile. De la Nistru până la Dnipru sunt 80 de mile etc...* (Porfirogenetul 1971, IX, 63). Acest alineat, foarte consistent, având şi unele deosebiri de traducere, îl reluăm şi din ediţia rusă a aceleiaşi opere: *Пачинакия занимает всю землю (до) России, Боспора, Херсона, Сарата, Бурата и тридцати краев* (Багрянородный 1989, 173). În comentarii, cu referinţe bibliografice la Gy. Moravcsik, editorii ruşi îi redau opinia în care acesta susţinea că denumirile ultimelor două râuri s-ar potrivi cu Siret şi Prut (Багрянородный 1989, 403, nota 40). În alte referinţe bibliografice la capitolul 1, conform lui P. Diaconu, la C. Porfirogenetul ar fi indicate unele râuri din sudul Basarabiei – Botna, Cogâlnic şi Ialpug (Diaconu 1970, 36). În citatul de mai sus, redat în două limbi, avem însă clar hidronimul *Sarat*(a), ori cu acest nume sunt atestate două râuşoare Sărata în sudul Basarabiei, în care ele au o evidentă creaţie pe baza limbii române. Ca să mai semnalăm şi denumirea unui târg Sărata pe malurile unuia dintre râuri, existent în secolul XVII. Denumirea celui de-al doilea râu, după traducerea din izvorul bizantin în varianta rusă, *Burat,* eventual Burata, tot de origine românească (provenită de la *bură* = promoroacă), este cunoscută şi la sudul Dunării (Raevschi 1988, 68). Aceasta poate fi asemănată cu hidronimul transformat mai târziu al râului Botna, localizat tot în sudul Basarabiei. Însă, nu mai puţin important se prezintă şi încheierea citatului din relatarea geografică tradusă în limba rusă, în apropierea râurilor menţionate: ... *Sarat*(a), *Burat*(a) *şi treizeci de ţinuturi.* În cazul în care, conform lui Constantin Porfirogenetul, descrierea regiunii, după ce revine în vestul spaţiului Pecenegiei, se remarcă clar, ea denumeşte nişte structuri teritoriale, care nu puteau fi decât cele ale populaţiei sedentare româneşti, lucru ce se coroborează cu anumite concentrări de monumente arheologice de la Nistru, în Moldova, Câmpia Română şi până la Dunărea Mijlocie (Istoria Românilor 2001, 143-149).

După cum am putut stabili, tiverţii au participat împreună cu pecenegii în campania lui Igor din anul 944 împotriva Bizanţului. Însă, în scrierea lui Constantin Porfirogenetul de la 948-952 ei nu sunt menţionaţi, nici în Rusia, nici la hotarele ei. Totuşi, una din cele opt provincii ale pecenegilor din opera împăratului bizantin se numea *Tolmat*, adică *Tălmaci*. Fără să negăm în totalitate această informaţie, apreciem că amplasarea ei la est de Nipru ar putea constitui o greşeală a autorilor bizantini (ne referim aici şi la cei care au cules informaţia). Ea vine în contradicţie şi cu

descrierea care pare mai plauzibilă în traducerea lui V. Grecu a modului de păşunare a turmelor la est de Nipru vara, şi iarna spre Dunăre (Porfirogenetul 1971, 17). Autorii ruşi ai aceleiaşi lucrări au tradus altfel, susţinând şi în comentarii formula inversă, conform căreia vara pecenegii pasc turmele la Dunăre, iarna însă – la est de Nipru (Багрянородный 1989, 45, nota 13, 291), ceea ce nu pare convingător, din raţiuni de climă, iarna la Dunăre e mai blândă decât la est de Nipru. Într-adevăr, dacă pecenegii nomazi păşteau cirezile, în transhumanţă, concentraţi până la Nipru sau după acest râu, fără prea mare importanţă când anume, împărţirea teritoriilor celor opt provincii sau triburi nu pare atât de importantă. Adică era expus un punct de vedere al aşezărilor după un principiu teritorial sedentar care nu era atât de specific nomazilor. Pecenegii, tot ce-i posibil, se concentrau iarna la Dunăre, unde clima era mai favorabilă traiului, apoi cu încălzirea anotimpului plecau pe văile râurilor şi spre est pe ţărmul Mării Negre cu păşunatul cirezilor.

Populaţia sedentară însă atestată arheologic în secolele VIII-IX şi X-XI, de la vest de râul Nistru până la Dunărea Mijlocie, îşi avea un trai permanent cultivând pământul. Printr-o continuitate de habitat îi putem atribui şi o continuitate de tălmaci, locuind la Nistru şi la Dunăre. Dar ce fel de tălmaci? *Vorotalmat*, în traducere înseamnă *tălmaci negri* (Багрянородный 1989, 157, nota 10, 389). Aşa cum turanicii, îndeosebi, numeau în culori diferite noţiuni, unele ce priveau dimensiunea unei ţări sau a unui popor, de pildă, alb pentru sensul de mare, negru pentru cel mic. Astfel, ne întoarcem la poziţia de *tolkoviny* a tiverţilor în cadrul campaniei ruse împotriva Constantinopolului, de asemenea, la sensul de *tălmaci mici* din teritoriile dominate de pecenegi şi îi avem pe românii de la Nistru şi Dunăre, care se considerau tălmaci în relaţie cu bizantinii, dar nu în deplinul sens al cuvântului. Erau persoane la curtea imperială care cunoşteau limba latină, să spunem, eventual erau şi români, dar nu se considera o traducere în greacă pentru un tălmaci alb, ci tălmaci prin limba română. Prezintă interes şi numele conducătorului *Tălmacilor – Costa* sau Costea (la Vasile Grecu, *Costar*) (Porfirogenetul 1971, 57), eventual nume türcic primul (Багрянородный 1989, 155, nota 10, 389), al doilea, posibil, cu originea preluată de la turanici pentru diminutivul lui Constantin la slavi şi la români, din această perioadă sau de mai târziu, nu ştim exact, dar conducătorul din fruntea pecenegilor care au înfrânt oastea rusă şi l-au ucis pe Sveatoslav în anul 972 la întoarcere dintr-a doua campanie la sudul Dunării se numea *Curea* şi purta un nume românesc. Ca român, avea şi unele motive destul de întemeiate, cum în anul 967 cneazul rus Sveatoslav cucerise de la bulgari 80 de oraşe la Dunăre (Повесть временных лет 1950, I, 244, 250), unde era şi o populaţie românească, mulţi dintre ei au şi murit nevinovaţi, alţii în lupte. Dar şi fără aceste motive, românii dominaţi de pecenegi erau obligaţi uneori de aceştia, probabil, să participe alături de ei în diferite campanii. Ca să luăm în calcul şi strategia bizantină de a utiliza factorul peceneg (şi român, de ce nu) pentru a curma invaziile ruşilor spre Constantinopol.

Numele Curea avea o semnificaţie importantă în societatea românilor, fapt ce îl remarcăm după unele aprecieri ale arheologilor cehoslovaci (Рутткаи 1985, 149), care, observând prezenţa frecventă a centurii în mormintele din secolul IX din Moravia Mare, au coroborat-o cu menţiunea termenului *cingulum* din izvoarele scrise contemporane, deducându-i însemnătatea, dincolo de aspectul utilitar, ca element de port al armei, la figurat să exprime sensul de rang militar. Sinonim cu primul cuvânt, ce a dat românescul *cingătoare*, pentru a evita unele confuzii cu termeni din alte limbi, subliniem etimologia latină a curelei din *corrigia*, *corium, corella*, asemănătoare şi în alte limbi romanice – în limba franceză *couroie*, şi în limba spaniolă *correa*. Este de înţeles ca numele românesc Curea să fi însemnat acelaşi lucru cu *cingulum* din Moravia Mare (şi ca rang militar), cu atât mai mult, deoarece îl întâlnim şi la un alt conducător de oşti din secolul XI (Повесть временных лет 1950, I, 352).

Evenementele legate de campaniile militare ale cneazului Sveatoslav la Dunărea de Jos merită a fi comentate mai pe larg. Ele au fost deja apreciate de mai mulţi istorici, mai des cu aprecieri neadecvate, iar uneori tendenţioase. Personalitatea lui Sveatoslav, fiul cneazului kievean Igor, s-a format, în mare parte, în lipsa tatălui ucis în anul 945. Aflat sub tutela mamei sale Olga, fire autoritară, care a gestionat destul de bine trebile ţării după moartea soţului ei, odată ajuns matur, el îşi căuta afirmarea în activităţi militare externe. În prima campanie la sudul Dunării din 967 împotriva bulgarilor a pornit la chemarea împăratului

bizantin (Повесть временных лет 1950, II, 1950, 311). Ulterior, după ce i-au plăcut locurile s-a hotărât să meargă din nou: *Nu-mi place să stau în Kiev, vreau să trăiesc în Perejaslaveţ pe Dunăre, – acolo este mijlocul pământurilor mele, acolo vin toate avuţiile: din Ţara Grecească – aur, mătăsuri, vinuri, toate fructele, din Cehia şi din Ungaria argint şi cai, din Rusia blănuri şi ceară, miere şi robi* (Повесть временных лет 1950, I, 246). Unii istorici ruşi au apreciat aceste cuvinte *ad literam*, fără să ia în seamă tot concursul de împrejurări al unor afirmaţii făcute de un oştean, socotind că hotarul Rusiei kievene ajungea atunci până la Dunăre. Dacă Pereslaveţul, satul actual Preslav de la sudul Dunării (judeţul Tulcea), era în mijlocul domeniilor cneazului Sveatoslav, în cadrul lor trebuia să intre şi Bulgaria, ceea ce n-ar putea afirma nimeni. Însă, împotriva unor afirmaţii mai mult dorite decât reale ale unui conducător de oaste vorbeau şi alte evenimente. Tocmai în momentul aflării sale în prima campanie la Dunăre pecenegii atacă Kievul, iar mama lui Olga îi trimite mesageri să-i comunice să se întoarcă acasă să-l apere: *Tu, cneazule, cauţi pământ străin, şi de el ai grijă, însă pe-al tău l-ai părăsit. Iar pe noi mai nu ne-au cucerit pecenegii, şi pe mama ta, şi pe copiii tăi. Dacă nu vii să ne aperi, ne vor lua. Oare nu ţi-i jale de patria ta, de maica ta bătrână, de copiii tăi* (Повесть временных лет 1950, 245-246). Suferind înfrângere de la bizantini în anul 971 care recuceriseră o jumătate de Bulgarie, Sveatoslav urcă în corăbii şi ia drumul spre casă pe apă, aşa cum a venit. Întoarcerea nu i era deloc uşoară. După ce a iernat în Beloberej'e, la limanul Niprului, unde împreună cu drujina a îndurat o foamete cumplită, ameninţat în continuare de forţele pecenege, îşi continuă drumul, dar la praguri, nevoit să coboare pedestru, este ucis în luptele duse cu pecenegii conduşi de *cneazul Curea* (Повесть временных лет 1950, 250), care după nume era un român, cum am menţionat mai sus.

Alături de conducătorul aflat în fruntea efectivelor pecenege, putem admite că români trebuia să fost mai mulţi, astfel se explică cum aceşti nomazi puteau fi conduşi de o persoană străină neamului lor. Pentru a susţine această aserţiune, apelăm şi la un alt indiciu. În stilul nomazilor şi împreună cu pecenegii, cneazul Curea şi ceilalţi români sărbătoreau victoria cu băutură din cupa făcută din craniul lui Sveatoslav. Acest eveniment este redat puţin nuanţat în diferite letopiseţe ruseşti. *Cupa* realizată într-un astfel de mod trebuia să contribuie de la bun început la susţinerea unui sentiment de încurajare, ea s-a păstrat mai mult timp cu acelaşi sens simbolic, având o placă aurită în jurul frunţii, pe care scria un text concis, în acelaş timp, emblematic: *чюжих ища, своя погуби* (căutând lucruri străine, a-i pierdut al tău); inclusiv şi cu alte variante – *«чюжих желая, своя погуби», «чюжим паче силы жалая, и своя си погуби за премногую его несытость»* (Повесть временных лет 1950, II, 319). Esenţial pentru noi din actul în cauză era limba şi autorii scrierii. Pecenegii erau nişte nomazi turcici, care nu aveau încă scris. În acest caz, textul din jurul frunţii lui Sveatoslav putea să fie încrustat în limba slavonă, aşa cum reiese din letopiseţele ruseşti, însă nu se exclude să fi fost scris şi în limba greacă, sau, probabil, în latină. El putea fi realizat numai de români, ce ar fi putut cunoaşte slavona încă de pe timpul lui Constantin şi Metodiu, sau dintr-o perioadă mai târzie a discipolilor acestora (Ghimpu 2007, 98-108). Românii aveau o oarecare pondere totuşi, destul de importantă, printre aceşti nomazi, ceea ce rezultă implicit din aplicarea şi impunerea unei semnificaţii scrise în general, lucru care este puţin probabil să fi fost concepută de pecenegi, la momentul acela (972) şi ruşii nu aveau o experienţă prea mare a scrisului.

Concluzii. În urma cercetării izvoarelor scrise şi a celor istoriografice referitoare la teritoriul est-carpatic şi a locuitorilor din acest spaţiu, putem constata locuirea lui de către românii specificaţi printr-o onomastică ruralizantă clară şi cu o hidronimie specifică, având diferite îndeletniciri şi funcţii, îndeosebi militare. Interacţiunea lor cu ruşii kieveni a avut un caracter diferit, atestaţi în confruntările cu cneazul Oleg prin numele de *tiverţi* încă în anul 885, în următorul secol vor participa alături de efectivele ruşilor în campaniile războinice împotriva Bizanţului din anii 907 (911) şi 944, caracterizaţi şi prin termenul *tolkoviny*. Construind cetăţi pe malul drept al râului Nistru, unele posibil împreună cu tribul slav al ulicilor, ei s-au împotrivit impunerii dominaţiei asupra lor a cneazului din Kiev. În urma campaniei la sudul Dunării a următorului cneaz Svjatoslav din anul 971, românii vor fi identificaţi şi printre efectivele pecenege, cu funcţii de conducere, aplicând lovituri zdrobitoare forţelor ruse, la pragurile Nipru-

lui, în care cneazul kievean va fi ucis. Atestarea unei inscripţii printre pecenegii turanici certifică utilizarea şi impunerea scrisului slavon, sau în limba greacă ori latină, probabil de către românii ce conviețuiau împreună cu aceşti nomazi la Nistru, la Dunărea de Jos şi, probabil, în alte zone.

Într-un cadru mai general, relaţiile românilor cu vecinii de la nord se prezintă în câteva aspecte de conviețuire. Mai întâi, prin contactul avut cu triburile slavilor de est în care românii erau denumiţi printr-un termen geografic *tiverţî*, ca metateză al cuvântului tirevţî, derivat de la hidronimul anticului Tyras, în acelaşi timp, acest termen semnificând o relaţie de vecinătate. Ulterior, odată cu apariţia scandinavilor care efectuau campanii războinice spre Constantinopol, din necesitatea de a-i utiliza în scopul lor cu rol de tălmaci între ei şi bizantini, românii erau numiţi *tolkoviny*. Varianta mai timpurie a etnonimului *volohi* a fost preluată în *Cronica rusă* a lui Nestor dintr-o sursă scrisă de limbă latină din Moravia Mare şi îi desemna astfel pe românii de la Dunărea Mijlocie şi din Panonia, conform percepţiei slavilor de vest.

Bibliografie

Ciocâltan 1987: V. Ciocâltan, Observaţii referitoare la românii din cronica Notarului Anonim al regelui Bela, Revista de Istorie 5, t. 40, Bucureşti, 1987.

Diaconu 1970: P. Diaconu, Les Petchénègues au Bas-Danube (Bucureşti 1970).

Dron 2001: I. Dron, Studii şi cercetări (articole selecte) (Chişinău 2001).

Ghimpu 2006: V. Ghimpu, Românii de la Nistru şi Dunăre în secolele VIII-XII, Tyragetia XV, 2006, 77-88.

Ghimpu 2007: V. Ghimpu, Cuvinte şi sensuri româneşti atestate în opere slavone şi vechi ruseşti. In: Vlad Ghimpu, Biobibliografie la 50 de ani. Studium (Chişinău 2007).

Gonţa 1993: A.I. Gonţa, Relaţiile românilor cu slavii de răsărit, până la 1812 (Chişinău 1993).

Istoria Românilor 2001: Genezele româneşti. In: Istoria Românilor, vol. III (Bucureşti 2001).

Porfirogenetul 1971: Constantin Porfirogenetul, Carte de învăţătură pentru fiul său Romanos, traducere de V. Grecu (Bucureşti 1971).

Raevschi 1988: N.D. Raevschi, Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice (Chişinău 1988).

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Spinei 1996: V. Spinei, Ultimele valuri migratoare la nordul Mării Negre şi al Dunării de Jos (Iaşi 1996).

Атлас 1983: Атлас Украинской ССР и Молдавской ССР (Москва 1983).

Багрянородный 1989: Константин Багрянородный, Об управление империей. Текст, перевод, комментарии, под ред. Г.Г. Литаврина (Москва 1989).

История МССР 1951: История МССР, I (Кишинев 1951).

Королюк 1971: В.Д. Королюк, Волохи и славяне в русской летописи (Кишинев 1971).

Лаврентиевская летопись 1997: Лаврентиевская летопись. В: Полное собрание русских летописей, I (Москва 1997).

Повесть временных лет 1950, I: Повесть временных лет, часть I, текст и перевод (Москва-Ленинград 1950).

Повесть временных лет 1950, II: Повесть временных лет, часть II, текст и перевод (Москва-Ленинград 1950).

Равдина 1988: Т.В. Равдина, О датировке городища Алчедар. В сб.: Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья (Кишинев 1988).

Рутткаи 1985: А. Рутткаи, Войско и вооружение в великоморавский период. В сб.: (Отв. ред. Г.Э. Санчук, Й. Поулик) Великая Моравия, ее историческое и культурное наследие (Москва 1985), 143-160.

Les contacts et les relations entre les Roumains et les Russes kiéviens aux IX-ième et X-ième siècles

Résumé

Suite à l'analyse des sources écrites et historiographiques portant sur le territoire de l'Est des Carpates et des habitants de cet espace, on peut constater leur habitation par les Roumains spécifiés par une onomastique ruralisée, claire et avec une hydronymie particulière, ayant différentes occupations et fonctions, surtout militaires. Leur interaction avec les Russes kiéviens a eu un caractère disparate, étant attestés dans les confrontations avec le prince

Oleg par le nom de Tivertzi encore en 885. Le siècle suivant, à côté des effectifs russes, ils vont participer aux campagnes de guerre contre le Byzance dans les années 907 (911) et 944, caractérisés aussi par le terme de *Tolkoviny*. En construisant des forteresses sur la rive droite du Dniestr, certaines d'entre elles bâties avec l'aide du tribu slave des Ulici, ils se sont opposés à l'imposition de la domination du prince de Kiev. Après la campagne au sud du Danube du prince Svjatoslav en 971, les Roumains sont identifiés parmi les effectifs des Petchenègues par de fonction de direction, en attaquant les forces russes pendant leur retour aux Seuils du Dniepr lors duquel le prince kiévien sera tué. La découverte d'une inscription parmi les Petchenègues touraniens certifie l'utilisation et l'imposition de l'écriture slavone, ou bien du grec ou latin, probablement par les Roumains qui cohabitaient avec les Nomades au Dniestr ou au Bas du Danube.

De façon plus générale, les relations entre les Roumains et les voisins du nord sont présentées sous quelques aspects de cohabitation. En premier chef, par le contact avec les tribus des Slaves de l'Est où les Roumains étaient nommés par le terme géographique Tivertzi, comme métathèse du mot *tirevtzi*, dérivé du hydronyme de l'antique Tyras. En même temps ce mot signifie une relation de voisinage – la plus ancienne chronique russe *Povest' vremennych let* ignorait le rivière Prout et d'autres fleuves de l'Ouest du Dniestr. Ultérieurement, avec l'apparition des Scandinaves qui lançaient des campagnes de guerre vers Constantinople et vu la nécessité de les utiliser en tant qu'interprètes, les Roumains étaient appelés *Tolkoviny*. La variante précoce de l'ethnonyme *Volohi* a été reprise dans la Chronique russe de Nestor à la lumière d'une source de Grande Moravie écrite en latin et désignait de la sorte les Roumains du milieu du Danube et de Pannonie, conformément à la perception des Slaves d'Ouest.

Первые контакты и взаимоотношения между румынами и Киевской Русью в IX-X вв.

Резюме

В результате изучения письменных источников и историографии, посвящённых описанию восточно-карпатского региона и его жителей, мы можем констатировать проживание в нём румын, где они названы довольно понятной руральной ономастикой и имели разнообразные занятия, в основном, военные, а также специфические названия рек. Их взаимоотношения с Киевской Русью были разноплановыми: аттестированы как *тиверцы* в столкновениях с князем Олегом ещё в 885 г., в следующем веке будут участвовать вместе с русскими в военных кампаниях 907(911) и 944 гг. против Византии, охарактеризированы и как *толковины*. Строя крепости на правом берегу Днестра, возможно, некоторые из них вместе с восточно-славянским племенем уличей, они пытались противостоять власти киевского князя. В другой кампании к югу от Дуная следующего князя Святослава в 971 г., румыны будут выделяться среди печенегских формирований, имея руководящие функции и нанося (вместе с печенегами) решающие удары по русским у порогов Днепра, где киевский князь и погибнет. Имеющаяся надпись у тюркских печенегов указывает на использование славянской, греческой или латинской письменности румынами, которые проживали вместе с этими кочевниками у Днестра и Нижнего Дуная.

Исходя из вышеизложенного, мы можем определить общее состояние контактов румын со своим северным соседом, которые представляют собой несколько аспектов их взаимоотношений. Во-первых, контакты со восточнославянскими племенами, где румыны будут названы *тиверцами,* как метатез слова *тиревцы,* производной от названии реки Тирас, символизирующей в то же время соседские взаимоотношения. Позже, при появлении русских скандинавов, которые предпринимали разбойные нападения на Константинополь, из надобности их использования как толмачей между ними и византийцами, румыны были названы *толковины*. Первоначальный вариант использования этнонима *волохи* был перенят в Несторовской летописи, видимо, из латинского источника из Великой Моравии, который называл таким словом румын из Среднего Дуная и Паннонии, – такими, каких их знали западные славяне.

20.12.2007

Dr. Vlad Ghimpu, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MOLDOVA DE SUD ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIV

Anatol P. Gorodenco

Debutul secolului XIII marchează o serie de evenimente produse sincronic nu numai în zona carpatică, dar şi în întreg spaţiul euro-asiatic. Începând cu a patra cruciadă (1204), cu rebotezarea lui Timurgin în Gingis-han (1206) şi până la finele secolului XIV, teritoriul cuprins între Oceanul Pacific şi Marea Adriatică va cunoaşte schimbări epocale ce vor conduce la stabilirea unor noi realităţi demografice şi formarea unei noi harţi geopolitice a lumii de atunci. Ofensiva catolică, din primele patru decenii ale secolului XIII, va fi oprită pe linia Carpaţilor şi Dunării de o nouă invazie a triburilor de stepă – tătaro-mongolii. Invazia a avut urmări decisive pentru lumea catolică (notăm că la acel moment Constantinopolul mai era capitala Imperiului Latin). Rusia ortodoxă era subjugată, Polonia distrusă, teritoriile Germaniei şi Cehia parţial devastate, Ungaria ocupată, iar Bela al IV fugit pe insulele din Marea Adriatică. Căpeteniile mongole deja împărţiseră Câmpia Panonică, când la finele anului 1241 şi începutul anului 1242 se află despre moartea lui Udegei. Atunci, întreaga maşină mongolă, creată de Gigis-han (care, de fapt, sub anumite transformări, va mai funcţiona câteva secole), se va deplasa în centrul hoardei pentru o luptă decisivă de a moşteni tronul. Pentru Batu, care la acel moment era în confruntare directă cu Tului, feciorul mai mare al lui Udegei (fiind totodată şi duşmani de moarte), revenirea în stepele asiatice era iminentă.

Europa catolică capătă un răgaz datorită războaielor interne din cadrul Imperiului Mongol, de data aceasta folosit corect, pentru întărirea capacităţii de apărare. Totodată, Imperiul Mongol, care mai păstra amprenta Uniunii lui Temurgin, era împărţit în cinci ulusuri, în conformitate cu cei patru feciori ai lui Gingis-han (plus ulusul Ilhanilor din Bagdad, neprevăzut în testamentul Marelui Han). Dintr-a doua jumătate a secolului XIII şi până la finele primei treimi a celui următor, vom avea de a face cu un fel de „status-quo" între lumea catolică şi cea a stepei păgâne – transformată mai apoi în musulmană. De fapt din deceniul patru a secolului XIV se înregistrează o confruntare între lumea stepei (în persoana mongolilor musulmani) şi cea catolică (prin Ungaria şi Polonia), pe fundalul renaşterii creştinismului ortodox după Imperiul Latin (la sud prin Bizanţ, iar la Nord prin Rusia). Către anul 1347 partea de sud a Haliciului va trece la Ungaria, la 1349 cea de nord-vest va reveni Poloniei, în acelaşi timp (sau ceva mai târziu) partea de nord-est a Haliciul va reveni Lituaniei. Tot atunci se pare că pe teritoriile ce i-au revenit Ungariei apare marca sub conducerea lui Dragoş. De aici şi până la finele secolului Moldova se va diviza în ţara de nord şi cea de sud. Al doilea război al strâmtorilor dintre Veneţia şi Genova va duce în general la schimbarea drumurilor comerciale, iar în particular la dirijarea unor fluxuri de bani de pe direcţia strâmtorilor pe linia Nistrului şi Dunării. De fapt, anume acest eveniment va conduce la faptul ca cele două părţi ale ţării să cunoască căi diferite de devenire.

Sciziunea majoră între cele două state avea s-o facă bătălia de la Sinie Vody, când vine la putere Bogdan. Şi dacă statul din nordul Moldovei avea să se formeze datorită unor interese majore în zonă, legate de o confruntare tătaro-ungară (moldovenii probabil au fost susţinuţi de tătari în lupta lor împotriva ungurilor, bineînţeles că susţinerea putea să fie şi pasivă, însă tătarii, cel puţin, nu s-au împotrivit (Nicolae 1995, 197-200), apoi Moldova de sud se formează datorită înfrângerii pe care au suferit-o Hoardele tătare. Fără rezerve că bătălia de la Sinie Vody a slăbit influenţa Hoardei de Aur în zonă, însă nu în aşa măsură ca ea să piardă controlul nemijlocit asupra sud-estului Moldovei şi asupra situaţiei politice în general la est de Carpaţi înainte de anul 1369 (Brătianu 1980, 81). Nu putem determina dacă plecarea Hoardei de Aur din 1369 este legată de anumite operaţiuni militare, sau a demarat fără ele, ca rezultat al crizei interne şi externe în care se afla. Avem doar un singur eveniment pentru acest timp legat de Hoarda de Aur. Anume în acest an Saraiul împreună cu Lituania atacă Kievul (Ciho-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 83-88.

daru 1960, 74), cum nu ar fi însă, viitoarea Ţară de Jos avea să mai parcurgă o oarecare distanţă pentru a căpăta şi ea epitetul Terra Moldavenis. În continuare, pentru a înţelege evenimentele din acel sfârşit de secol, vom invoca evenimentele de la Orheiul Vechi, care în acea perioadă părea să ocupe un rol destul de important în arealul vestic al imperiului Hoardei de Aur. Indiferent dacă acceptăm sau nu prezenţa hanului Hoardei Abd Ullah (Abdallah) în zonă între anii 1363-1365 (Gorovei 1978, 569), constatăm nişte cercetări numismatice de ultimă oră, care în viziunea noastră ar avea să completeze ceva la istoria regiunii cuprinse între cursul inferior al Siretului, Nistrului şi Dunării. Monedele emise la Şehr-al-Djedid (dacă acceptăm localizarea sa la Orheiul Vechi, sau cel puţin în zonă) post 1365 sunt anonime, iar începând cu anul 1367 (conform studiilor mai recente) pe o parte din monede este înregistrată inscripţia „Amrallah", ceea ce ar însemna *amir*, *emir*, în traducere – principe (Nicolae 1995, 197-200) – fapt neîntâlnit pe tot teritoriul Hoardei de Aur. Tocmai la acea dată noi avem documentul dat la Braşov, în care este pomenit „domini Demetrii, principis Tartarorum" (DRH D, nr. 49), lucru care ne readuce la discuţia purtată de mai mulţi ani în istoriografia noastră privind soarta teritoriilor din Sudul Moldovei. Dispariţia numelui hanului, pe de o parte, iar pe de alta apariţia inscripţiei „Amrallah" în locul unde trebuia să fie aceasta, nu mai seamănă cu o simplă falsificare, dar este mai degrabă o pretenţie la autonomie.

Însă, oricare ar fi disputa pe problema apartenenţei sudului Moldovei, în ultimul timp, majoritatea cercetătorilor îl localizează pe Dimitrie în zona Orheiuliu Vechi (Brătianu 1988, 156-209; Spinei 1994, 114), şi deşi unii cercetători mai continuă localizarea lui la sudul Dunării, nu credem că în lumina ultimelor cercetări asemenea păreri mai pot avea un suport serios. Totodată, cercetătorii indică faptul că teritoriile de la est de Carpaţi, parţial Dunărea de Jos şi probabil Cetatea Albă, îi aparţineau de asemenea lui Dimitrie (Spinei 1994, 114), în persoana cărui unii cercetători văd conducătorul hoardei Jamboluc, care avea teritoriile localizate nu prea precis, undeva între Carpaţi şi Bugul de Sud (Spinei 1994, 117). Există de asemenea şi o părere cît de cît unanimă despre localizarea celorlaltor doi principi tătari înfrânşi în bătălia de la Sinie Vody – Kutlu-Buga şi Kacibei (ambii cunoscuţi cu mai multe variante de nume în diferite copii ale letopiseţelor ruse). Astfel, Kutlu-Buga este localizat în dreapta Nistrului, ocupând teritoriile de la Dunărea de Jos, iar Kocibei în stânga Nistrului pe litoralul Mării Negre (Spinei 1994, 112). La baza acestei localizări stau anumite raţionamente de ordin toponimic. Astfel, este vorba, în primul rând, de limanul Hagibei de lângă Odesa, de „castelul Hagibei" de pe teritoriul Odesei şi lacul Cutlubuga de la Dunărea de Jos, toponime înregistrate încă în secolul XV. De asemenea letopiseţele slavo-moldave pomenesc toponimul „Cutlubug" în anul 1485, iar de Kociubei în anii 1415 şi 1442 (Ciobanu 1985, 71).

Anul 1369 pare însă să fie crucial pentru zona din sudul hinterlandului Nistru-Carpaţi. Dacă chiar acceptăm că tătarii nu pleacă complet de pe aceste teritorii, nu putem nega realitatea că ei nu mai bat de la această dată monedă şi nu mai joacă acelaşi rol important în aceste teritorii. Este interesant că pentru anul 1369 nu cunoaştem nici un eveniment major ce ar putea lămuri dispariţia tătarilor din zonă. Am indicat cu o altă ocazie faptul că anume în acel an Hoarda de pe Volga găseşte limbă comună cu lituanienii şi împreună atacă Kievul (Ciobanu 1985, 74). Evenimentul însă, într-o oarecare ordine de idei, ar putea să ne explice dispariţia tătarilor (sau cel puţin a monedei tătare) din zonă. Conform legendei monedei bătute la Şehr-al-Djedid, reiese că, în a doua jumătate a deceniului şapte, oraşul este independent faţă de hanul Hoardei de Aur (Nicolae 1995, 197-200), acest act de nesupunere bineînţeles că deranja mult centrul. Credem că acest fapt nu putea să treacă neobservat în negocierile dintre Hoardă şi Lituania. Astfel, pentru a-i pedepsi pe cei trei fraţi nesupuşi, hanul dă lituanienilor dreptul de a intra pe pământurile care îi aparţineau de jure, dar nu-i mai aparţineau de facto, ultimii, după cum au procedat şi pe unele pământuri ruse acaparate de la Hoardă, îşi asumă datoria de a plăti dările. Menţionăm în continuare şi două pasaje invocate de Victor Spinei, ambele aparţinând secolului XVI (Spinei 1994, 91), primul din cronica lui Stanislav Sarnicki, în care este pomenit că după lupta de la Sinie Vody tătarii se retrag o parte peste Don iar alta peste Dunăre în Dobrogea. Al doilea aparţine lui Maciej Stryjkowski, care a călătorit personal prin Dobrogea şi care evidenţiază faptul că tătarii de acolo spun că strămoşii lor au fost izgoniţi din Podolia de către lituanieni (Spinei 1994, 381). Suntem de acord cu Victor Spinei că trebuie să

fim destul de prudenţi faţă de aceste două relatări, deoarece ele sunt cu aproximativ două secole mai târziu. La rândul nostru, credem că ele nu se referă concret la bătălia de la Sinie Vody, dar mai degrabă la momentul când tătarii sunt izgoniţi din sudul Moldovei – 1369. Denumirea de Podolia, pentru o scurtă perioadă, după cum crede P. Parasca (Параска 1981, 46), pare să o capete întreaga zonă a Nistrului Mijlociu de pe ambele maluri, caz în care capătă cu totul un alt înţeles relatarea lui Maciej Stryjcowski. Pe de altă parte, „castelul" lituanian al lui Kocjubei este pomenit într-o gramotă din anul 1442, iar conform datelor lui Jan Dlugosz, el deja exista în anul 1415 (Cihodaru 1960, 69). Credem că în acest context am putea presupune că ambele relatări ale celor doi autori din secolul XVI, în completate cu datele lui Dlugosz şi cu gramota de la 1442, atestă anume starea de lucruri de după înfrângerea suferită de tătari pe la 1369.

Oricare ar fi fost soarta tătarilor, ni se pare însă destul de convingător faptul că după ce ei pierd întâietatea în zonă, locul lor este ocupat de lituanieni, care se pare că după ce în 1363 ocupă Podolia (iar după 1369 teritoriile cuprinse între cursurile inferioare ale Nistrului, Prutului şi Siretului, asupra cărora, pentru un timp scurt se răspândeşte denumirea), în persoana fraţilor Koriatovici în frunte cu Iurie, şi care la finele aceluiaşi deceniu ies la mare de pe ambele maluri ale Nistrului.

Disputa purtată în istoriografia noastră de mai mult de un secol în privinţa personalităţii lui Iurg sau Iuri Korijatovici pare să se fi oprit la recunoaşterea prezenţei lui doar epizodice în cadrul presupusei revoluţii de palat din anul 1376, în calitate de unul din pretendenţii la tronul Moldovei şi care fusese otrăvit de boierii moldoveni. Reluăm documentele care într-un mod sau altul îl pomenesc pe cneazul lituanian. Pentru prima dată el apare într-un document prin care se înregistra pacea încheiată de cnejii lituanieni Iawnut, Keistut, Lubart, Iuri Narimuntovici şi Iuri Koriatovici în numele marelui cneaz Olgert şi regele Poloniei Kazemir (Cihodaru 1979, 152). Singura concluzie pe care o putem trage pe această cale este că, la acest an Iuri Koriatovici era de acum matur şi participa la luptele cu Polonia. Notăm în continuare şi relatările letopiseţelor ruse privitor la bătălia de la Sinie Vody, unde Iuri împreună cu fraţii săi ne apar drept moştenitori ai Podoliei (Cihodaru 1979, 155). Alt document, clasificat în istoriografia noastră drept fals patriotic, de al lui B.P. Hasdeu, datat cu anul 1374, îl pomeneşte pe Iuri Koriatovici în calitate de Domn al Moldovei (DRH A-I, nr. I; Cihodaru 1979, 157). Cu toate că acest document, în ultimele decenii, a căpătat complet reputaţia de fals, vrem, totuşi, să-l readucem în discuţie. Mai întâi de toate, unul din argumentele esenţiale ce ar confirma falsitatea lui este faptul că B.P. Hasdeu, după prima publicaţie a documentului, a luat în seamă observaţiile şi critica făcută şi l-a republicat cu schimbările de vigoare. Nu ştiu de câtă naivitate este nevoie ca să credem că în cazul când acesta ar fi fost un fals o personalitate de talia lui B.P. Hasdeu ar fi făcut un pas atât de neatent, care imediat îl dezarmează în faţa oricărei critici. După noi putem vorbi aici de două posibilităţi prin care textul dat a căpătat forma din prima ediţie, sau acest document provenea de pe o copie tardivă, sau la momentul când Hasdeu a văzut originalul nu avea experienţa necesară pentru o citire corectă şi poate chiar nu înţelegea importanţa lui. În orice caz credem că un prototip a existat. În continuare invocăm încă un document care ar putea să dea anumite relaţii în privinţa autenticităţii parţiale a acestui „fals". Este vorba de o gramotă a cneazului lituanian Alexandru Koriatovici, fratele lui Iuri. Astfel, la 17 martie 1375, Alexandru Koriatovici întăreşte mănăstirii din Smotrici anumite teritorii şi favoruri, date încă de fratele său Iurii. Menţionăm aici două aspecte ce ar putea să ne ajute la restabilirea evenimentelor din acel ultim sfert de veac. În primul rând, Alexandru este numit în document „ГОСПОДАРЬ ПОДОЛЬСКОЙ ЗЕМЛИ" (Грамоти 1974, nr. 24; Cihodaru 1979, 177), formulă destul de apropiată de cea din „fals" şi de cele cunoscute de noi mai târziu pentru domnitorii Moldovei. A doua concluzie ce o putem trage pe baza documentului este faptul că la acea dată Iuri nu mai era în Podolia – era plecat sau deja mort. Din start punem la îndoială faptul că el era la această dată mort, deoarece în acest caz trebuie să excludem participarea lui la luptele pentru tronul Moldovei de Nord din 1375-1376, an în care este plasată venirea lui Petru I Muşat la putere (Gorovei 1979, 342). Totodată, în lumina celor relatate anterior, credem că tătarii dispar din zonă pe la 1369, iar locul lor, după toate probabilităţile, îl ocupă lituanienii, în cazul dat aceste pământuri încep să fie guvernate de Iuri Koriatovici, iar fratele său Alexandru rămâne în locul lui în Podolia. De fapt, textul „falsului" în această ordine de idei

pare mult mai logic. Iuri Koriatovici donează pământ (probabil din cele nou acaparate) la Nistru pentru lupta contra tătarilor. Alte documente ce vizează această personalitate, sunt mai tardive şi aduc date privind participarea lui la lupta pentru tronul Moldovei. Avem aici în vedere, în primul rând, relatările diferitor variante ale letopiseţelor ruse despre otrăvirea lui Iuri (Iuga) Koriatovici, precum şi o informaţie similară ce o găsim şi la Stryjkowski (Cihodaru 1979, 154). Pasajul s-a discutat în nenumărate rânduri şi cu diferite ocazii. Majoritatea cercetătorilor nu văd în el o interpolare mai târzie, considerându-l de epocă. Ce-i drept, este destul de dificil să stabilim din această relatare unde a avut loc acest eveniment (în Moldova de Nord sau de Sud) şi care a fost statutul real al lui Iuri Koriatovici în aceste evenimente. Vom reveni la el în continuare, într-o altă ordine de idei.

Ultima personalitate, pe care o vom aduce în discuţie în acest compartiment, este Costia. Căutările lui în documentele medievale s-au ciocnit de anumite dificultăţi. Costia – domn atestat al Moldovei de două ori în pomelnice (Gorovei 1997, 159), dar neatestat în cronici, sau acel Constantin din documentele Massariei de la Cafa (Papacostea 1973a, 39-58 Papacostea 1973b, 141-142) ar părea să fie tocmai Constantin Koriatovici (cu toate rezervele ce le are pentru el V. Spinei, căruia îi aparţine şi ipoteza (Spinei 1994, 383) sau acel Constantin „domini de Smotrici", după cum reiese de pe moneda descoperită recent în Ucraina. Şi care ar fi relaţia acestora cu Costia Viteazul, ce avea ştampila scrisă cu litere greceşti (Şimanschi 1980, 141-158)? Oricum, lucrurile s-ar lămuri dacă am vedea în toţi patru aceeaşi persoană în diferite ipostaze: 1) Constantin Koriatovici, fratele şi urmaşul lui Iuri Koriatovici care, după toate probabilităţile, ocupase aceste pământuri de la tătari post 1369; 2) amintit în documentele Massariei; 3) pomenit ca voievod în pomelnicul de la Bistriţa (şi cel inedit de la Botoşana); 4) sau cu titlul de viteaz în virtutea unui drept de domeniu provenit de la tătari, dacă am accepta traducerea în slavă sau română a tătărescului „ba`adur" sau „baghatur", ceea ce ar însemna conducător al unui clan (Brătianu 1988, 36; Spinei 1999, 366), preluat şi în această formă de ruşi – „богатырь" şi tradus în română cu echivalentul de viteaz. Însuşi toponimul Costeşti, purtat de situl arheologic din această perioadă, printr-un oarecare concurs de împrejurări, ar putea să-i fi înveşnicit numele.

După cum s-a mai spus, calitatea lui Iuri de domn al Moldovei, destul de dubioasă, s-ar putea explica prin faptul că acesta, în momentul aflării sale în Pocuţia, ar fi primit spre administrare fostele teritorii tătare. Teritorii care, după moartea lui presupus violentă, ce ar fi survenit în rezultatul unui complot pus la cale de boierii moldoveni, automat au trecut sub administrarea lui Costia, fratele lui Iuri. Dubioasă, la acel moment domn al Podoliei, în rând cu fratele său Alexandru, cu reşedinţa la Smotrici (Gorovei 1997, 148). Care ar fi relaţiile acestui Costia cu cel pomenit la 1399 la Cetatea Albă, sau cu Costia Viteazul, ce-şi pune semnătura de garanţie la curtea regelui Poloniei, pentru Alexandru cel Bun, rămâne de văzut. Dar nu este exclus că avem de a face cu aceeaşi personalitate istorică, sau cu unul din urmaşii lui, termenul de „viteaz" fiind, într-o măsură oarecare, un arhaism, sinonim din zona tătărească, al celui de „voievod". Cu toate străduinţele lui Şt. Gorovei de a nega prezenţa lui Costia voievod în zona sudică (Gorovei 1997, 145) (nu neapărat Cetatea Albă, mai ales că ştampila publicată de Leon Şimanschi, cu inscripţiile greceşti, ne indică anume faptul că Costia era la Cetatea Albă, singurul oraş de la noi care a folosit în evul mediul asemenea buchii (Şimanschi 1980, 141-158), s-ar părea, totuşi, Costia să fi existat în zonă, nu numai în calitatea sa de mare boier sau viteaz, dar, până la un anumit timp, chiar în cea de „voievod" sau chiar „domn" («Господарь»). Astfel, apariţia lui Costia Viteazul la regele Poloniei, în calitate de garanţie pentru încoronarea lui Alexandru cel Bun, vis-a-vis de marii boieri ai ţării într-un document separat, ne face să nu excludem faptul că acest Costia ar fi cel pomenit în pomelnicul de la Bistriţa. Rolul lui Costia în această zonă nu este destul de clar: sau om al Poloniei, continuator al lui Iuri Koriatovici, sau cneaz independent, legat de Polonia. Politica de prietenie, promovată de către Petru cu Regatul Polonez, pe de o parte, dar şi intrarea lui Mircea în anul 1390 în vasalitate poloneză, ne duce cu gândul că Polonia, prin vasalii săi, îşi înfăptuia politica de cucerire în zonă. Astfel, credem că în a doua jumătate a secolului XIV în zona de sud a Moldovei se conturează o formaţiune statală, parţial independentă, care avea să stea la baza Ţării de Jos. De fapt, existenţa pentru finele secolului XIV a două ţări ale Moldovei – Rusovlahia, pentru zona de nord, şi Maurovlahia (Moldovlahia) pentru cea de sud, am mai discutat-o cu o altă ocazie şi în alt context (Gorodenco 2003, 89-94).

Domnia destul de scurtă a lui Roman lasă multe semne de întrebare, care continua până în prezent să fie cauza discordiei dintre opiniile diferitor istorici ce studiază problema, deoarece anume atunci sunt atestate o serie de realizări ale tânărului stat, cum ar fi atestarea de jure a ieşirii Moldovei la mare şi pomenirea mitropoliei de Maurocastro (Cetatea Albă) - prima atestare a unei mitropolii pe teritoriul ţării în evul mediu. În această ordine de idei pare mai plauzibilă căsătoria lui Roman cu o reprezentantă din familia Koriatovici, fapt indicat de moneda cu cavalerul ce omoară balaurul, a lui Iliaş – se pare a fi herbul dinastic al acestuia, al acestei familii, atestat atât pe ştampila lui Alexandru, cât şi pe moneda lui Constantin Koriatovici (Pogoriletsi, Savvov 2004; Dergaciova, Gorodenco 2005, 359-363).

Cu anumite rezerve, putem presupune că teritoriile lituaniene, pe care s-a retras Tohtamâş pentru un anumit timp după înfrângerile din anii 1391 şi 1395, pot fi tocmai cele ale viitoarei Ţari de Jos, şi anume Orheiul Vechi şi Costeştiul. Unele indicii în acest sens le găsim în prezenţa monedei lui Tohtamâş aici. Acum câţiva ani în revista colecţionarilor din Kiev „Нумізматика і фалеристика" a fost publicată o monedă bătută de acest han. După cum ne informează autorul, cu toate că legenda este uşor deteriorată, numele oraşului Şehr şi numele emitentului Tohtamâş sunt clar lizibile. De asemeni s-a păstrat şi cifra zecilor care este 9 (?9?), ceea ce ne dovedeşte că moneda a fost bătută în ultimul deceniu al secolului XIV, sau, mai bine zis, începând cu anul 1389 (790 a. H.) (Хромов 1997, 19). Credem că în curând vom dispune mai pe larg de descifrarea monedelor de „cupru din epoca" lui Tohtamâş, provenite de la Costeşti şi Orheiul Vechi (Nicolae 2002, 14-15). Într-o oarecare măsură acest eveniment ar putea explica şi participarea lui Ştefan I Muşat la campania lui Tohtamâş contra lui Temirlan (Temur Leng) din anul 1398, unde a şi căzut în luptă.

Războaiele duse de Polonia, Ungaria şi Lituania în disputa pentru împărţirea moştenirii Hoardei de Aur va face ca Moldova să-şi alipească la finele secolului XIV partea de sud a hinterlandului Nistru-Prut, lărgindu-se astfel până la hotarele cunoscute pe timpul lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare.

Bibliografie

Brătianu 1988: Gh.I. Brătianu, Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană, I-II, trad. M. Spinei, ed. V. Spinei (Bucureşti 1988).

Cihodaru 1960: C. Cihodaru, Constituirea statului feudal moldovenesc şi lupta pentru realizarea independenţei lui. SCŞI, ist., 1-XI, 61-81, Iaşi 1960.

Cihodaru 1979: C. Cihodaru, Din nou despre Iurg Coreatovici şi Iuga Vodă. AMM I, 1979, 139-157.

Ciobanu 1985: V. Ciobanu, Ţările Române şi Polonia. Secolele XIV-XVII (Bucureşti 1985).

DRH A-I: Documenta Romaniae Historica, Moldova, N I, ed. C. Cihodaru, I. Caproşu, L. Şimanschi (Bucureşti 1975).

DRH D: Documenta Romaniae Historica, Relaţiile dintre Ţările româneşti (Bucureşti 1975).

Gorodenco 2003: A. Gorodenco, Formarea bisericii moldoveneşti. In: Symposia Professorum. Seria Istorie (Chişinău 2003), 89-94.

Gorodenco, Dergaciova 2005: A. Gorodenco, L. Dergaciova, Consideraţii privind reprezentarea călăreţului de pe monedele din Podolia şi Moldova de la finele secolului XIV şi al treilea deceniu al secolului XV. Revista Arheologică. S.N. I, 1, 2005, 359-563.

Gorovei 1978: Şt. Gorovei, Cu privire la data primelor monede moldoveneşti. Suceava V, 1978, 567-571

Gorovei 1997: Şt. Gorovei, Întemeierea Moldovei. Probleme controverse (Iaşi 1997)

Nicolae 1995: E. Nicolae, Quellques considerations sur les monnais tatares de la "Ville Neuve" (Yangi-şehr / Şehr al- cedit). SCN XI, 1995, 197-200.

Nicolae 2002: E. Nicolae, Monede de cupru bătute în Oraşul Nou (Şehr al-Cedid). In: (Ed. E. Nicolae) Studii de Numismatică, (Bucureşti 2002), 167-179.

Papacostea 1973a: Ş. Papacostea, La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut. SMIM VI, 1973, 43- 59.

Papacostea 1973b: Ch. Papacostea, Aux debuts de l'Etat moldave. Considerations en marge d'une nouvelle source. RRH 1/XII, 1973, 139-158.

Spinei 1994: V. Spinei, Moldova în secolele XI-XIV (Chişinău 1994).

Spinei 1994: V. Spinei, Marile migraţii din Estul şi Sud-Estul Europei în secolele XI-XIII (Iaşi 1999).

Şimanschi 1980: L. Şimanschi, Cele mai vechi sigilii domneşti din Moldova. AIIAI XVII, 1980, 141-158.

Грамоти 1974: Грамоти XIV ст. (Київ 1974).

Параска 1981: П.Ф. Параска, Образование Молдавского феодального государства (Кишинев 1981).

Погорілець, Саввов 2004: О.Г. Погорілець, Р.В. Саввов, Монета Подільського князя Костянтина. Нумізмаатика і фалеристика 3, 2004.

Хромов 1997: К. Хромов, Новый город (Янги Шехр = Шехр ал-Джедид). Нумізматика і фалеристика 4, 1997, 19-20.

South Moldova in the second part of XIV century

Abstract

Questions on fate of Tatar heritage on the North Moldova territory have been reviewed in many articles and some how solved. But for South Moldova territory we could not affirm the same. The matter is that in second part of XIVc. in Moldova historiography, traditionally these two territories (north and south) were considered as one whole. This could be considered correct for Moldova since the Alexander the Kind period, but erroneously for second part of XIV century. This article propose to look at some historical personalities, which still does not have simple place no in the list of Moldova Dominus neither in list of Dominus suite.

We should mark firstly Tatar brothers Hajibei and Kutlubuga, and Dmitrii which are mentioned in Russian Chronicles and Hungarian King charter as – «Demetrius prinseps tartarorum", who rule in South Moldova since 1365 tell 1369 years. Obviously in 1369 south Moldova territory were crossed from Tatar brothers to Lithuanian brothers Kariatovici. This were approved by the Saray, who according to Sehr ali Djedida coins were in conflict with tatars from Moldova territory. In 1369 – 1991 period Lithuanian prince Iurii Koriatovici ruled at this territory, mentioned in Russian Chronicles and others documents of XV XVI cc. as dux, than Konstantin Kariatovici, who is mentioned in Bistritschii monastery funeral book in 1408 as dux, and Massaria from Chifa document 1386 year under name Konsatantin as dominus.

Южная Молдова во второй половине XIV в.

Резюме

Вопросы судьбы татарского наследства на территориях северной Молдовы рассмотрены во многих работах и, в той или иной мере, разрешены. Однако мы не можем утвердить то же самое для южно-молдавских земель во второй половине XIV в. Дело в том, что для этого времени традиционно в молдавской историографии обе территории (южная и северная) рассматриваются как единое целое, то, что правомерно для Молдовы, начиная с правления Александра Доброго, но ошибочно для второй половины XIV в. В данной статье предлагается рассматривать некоторые исторические личности, которые до сих пор не нашли однозначное место ни в списке молдавских господарей и даже ни среди служащих господарской канцелярии.

Выделяем в первую очередь татарских братьев Хажибей, Кутлубуга и Димитрий, упомянутые в русских летописях, а последнего также упомянутого в грамоте венгерского короля, как – «Demetrius prinseps tartarorum», который по нашему мнению правил на южно-молдавских территориях между 1365 и 1369 гг. Очевидно в 1369 г. данные территории переходят из владения татарских братьев во владение литовских братьев Кориатовичей не без согласия Сарая, который, судя по чеканке монет Шехр аль-Джедида, находился в конфликте с татарами с территории Молдовы. Между 1369 и 1391 гг. здесь правил изначально литовский князь Юрий Кориатович, упомянутый в русских летописях и в нескольких документах XV-XVI вв. как воевода, а потом Костя Кориатович, упомянутый в поминальной книги Бистрицкого монастыря 1408 г. в качестве воеводы и в документе Массарии из Каффы 1386 г. под именем Константин в качестве «dominus», что в переводе с латыни равняется титулу «господарь».

17.12.2007

Dr. Anatol Gorodenco, Şcoala Antropologică Superioară, str. Zimbrului, 10a, MD-2024 Chişinău, Republica Moldova

CU PRIVIRE LA DOUĂ TEZAURE MONETARE MEDIEVALE DIN RAIONUL FLORESTI, REPUBLICA MOLDOVA

Ana Niculiţă

Articolul conturează câteva observaţii asupra tezaurelor monetare de la Mărculeşti şi Băhrineşti, care au fost predate în Patrimoniul Institutului de Arheologie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, de către A. Nudelman în anul 1986.

Tezaurul de la Mărculeşti a fost achiziţionat conform proceselor-verbale nr. 57 din 21 martie 1986 (2465 piese) şi nr. 65 din 23 septembrie 1986 (încă 2 exemplare). Monedele au fost inventariate cu nr. 2064-4530. Cel de-al doilea depozit, de la Băhrineşti, alcătuit din 320 de exemplare, a intrat în patrimoniu la 21 noiembrie 1986 conform procesului-verbal nr. 67, fiind inventariat cu nr. 4531-4850.

Aceste două tezaure au fost publicate preliminar de către A.A. Nudelman în 1988 (Нудельман 1988, 145-148), ocazie cu care autorul prezenta tezaurul de la Mărculeşti ca fiind de la Băhrineşti (3000 de monede), şi invers, cel de la Băhrineşti la Mărculeşti (327 de monede), contrazicând în aşa mod ceea ce el indicase anterior în actele de predare. La aceasta se mai adaugă şi faptul că numărul de monede analizate de A. Nudelman, precum şi stabilirea emitenţilor şi emisiilor unora din ele, diferă de piesele recuperate în fondurile Muzeului Institutului de Arheologie al AŞM.

Pentru a evita concluziile eronate, care pot apărea în viitor în studierea acestor loturi de monede, autorul rândurilor de faţă a publicat o lucrare specială, unde au fost expuse analizei detaliate 2457 de monede din componenţa tezaurului de la Mărculeşti, adică a părţii de tezaur intrate în Patrimoniul muzeului (Niculiţă 1995, 305-309). În viziunea noastră, considerăm că este necesar a clarifica şi componenţa tezaurului de la Băhrineşti (atât tezaurul de la Băhrineşti, cât şi cel de la Mărculeşti se păstrează în prezent la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei).

Conform informaţiei oferite de către arheologul V. Marchevici, tezaurul a fost descoperit în anul 1980 în condiţii incerte în apropierea căii ferate din preajma s. Băhrineşti. În anul 1986, după cum s-a menţionat anterior, A. Nudelman le-a predat în patrimoniul Institutului de Arheologie.

În 1990 A. Nudelman introduce în circuitul ştiinţific, într-un articol de-al său, 59 de monede, descoperite în satului Băhrineşti, care au fost aduse în anul 1985 pentru identificare (Нудельман 1990, 185-203). Acest lot nu face parte din tezaurul de la Băhrineşti de 320 de monede, menţionat mai sus.

Catalogul monedelor

LITUANIA

Wilna
Alexandru I Jagello (1492-1506)
Jumătate de groş (polgroş)
Av. - Într-un cerc perlat interior, un călăreţ, capul şi picioarele din faţă ale calului ies în afară câmpului
ALЄXANDRI ◦ **–** **MON** ’– ◦
Rv. - Într-un cerc perlat interior, o acvilă jagellonă
+ MAGNI ◦ **DVC’** ◦ **LITVANIЄ** (Gumovski 1960, 104, nr. 472; Szwagrzyk 1973, 62, nr. 197
1495-1501
1. AR ⇀ 1,1 g, 20 mm (fig. 1/1)

POLONIA

Wilna
Lituania
Jumătăţi de groşi (polgroşi)
Sigismund I Bătrân (1506-1548)
Av. - Într-un cerc perlat interior, un călăreţ cu paloş în mână
+ mOnЄTA: SIGISmvn**DI: 1510**
Rv. - Într-un cerc perlat interior, o acvilă jagellonă încoronată
+ mAGnI: DVCIS: LITVAnIЄ: (Gumovski 1960, 105, nr. 507, 512; Szwagrzyk 1973, 62, nr. 203-205)
1510
2. AR ↗ 1,2 g, 20 mm (fig. 1/2)

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 89-98.

Av. - Ca sus, dar + **МОИЕТА : SIGISMVAИDI: 15Z0**
Rv. - CA sus, dar + **МАGИI: DVCIS: LITVAИIE:**
1520
3. AR ↗ 1,1 g ; 20 mm (fig. 1/3)

Av. - Ca sus, dar + **MONETA: SIGISMVNIDI: 15Z1**
Rv. - Ca sus, dar + **MAGNI: DVCIS: LITUANIE:**
1521
4. AR ↙ 1,2 g, 20 mm (îndoită) (fig. 1/4)

Sigismund II August (1546/48-1572)

Av. - Într-un cerc perlat interior, o acvilă
⍋SIGIS ⍋ AVG ⍋ REX⍋PO⍋ MAG⍋ DVX⍋LI
Rv. - Într-un cerc perlat interior, un călăreţ cu paloş în mână; sub el este anul emiterii
⍋MONETA⍋MAGNI⍋DVCAT 9 ⍋LITVA

1546

5-11. AR ↑ 1,1 g, 20 mm; ← 1,2 g, 21 mm; ↙ 1,1 g, 21 mm; → 1,1 g, 21 mm; ← 1,1 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm; ↗ 1,1 g, 20 mm (îndoită, uzată, uşor descentrată)

1547

12-21. AR → 1,2 g, 20 mm; ↘ 1,1 g, 20 mm;↘ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,1 g, 20 mm; ↘ 1,0 g, 20 mm (îndoită); ↗ 1,2 g, 21 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20×21 mm;→ 1,1 g, 20×21 mm (îndoită); → 1,2 g, 20 mm

1548

22-35. AR ↘ 1 ,3 g, 20×21mm (îndoită, perforată, uzată);↘1,3g,20mm;↙1,1g,20mm;←1,1g,20mm; ←1,1 g, 19×20 mm; ↑1,2 g, 20 mm; ↙ 1 ,2 g, 20 mm; ← 1,2 g, 20 mm; ← 1,2 g, 20 mm; ↖ 1,2 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm; ↙ 1,3 g, 20 mm; ↑ 1,2 g, 20 mm; → 1,0 g, 20mm

1549

36-46. AR → 1,12 g, 20 mm (îndoită); ←1,1 g, 20 mm; ←1,1 g, 20 mm (perforată); ↑ 1,2 g, 20 mm (îndoit); ↖ 1,2 g, 20 mm; ← 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↖ 1,2 g, 20 mm; ↙ 1,0 g, 20 mm; ↑ 1,3 g, 20 mm; ↑ 1,2 g, 21 mm (îndoită); ↓ 1,2 g, 20 mm.

1550

47-54. AR ↗ 1,1 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↗ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,2 g, 20 mm; ↘ 1,1 g,20 mm ; ← 1,1 g, 20 mm; ↑ 1,0 g, 20 mm

1551

55-57. AR ↗ 1,3 g, 20 mm; ← 1,1 g, 20 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm

1553

58. AR ← 1,1 g, 19×20 mm

1554

59. AR ↗ 1,3 g, 20mm

1555

60-62. AR ↑ 1,2 g, 20 mm; ↖ 1,2 g, 19×20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm (perforată)

1556

63-71. AR ↙ 1,4 g, 19,5×20 mm; ↘ 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,1 g, 20 mm (uzată); ↑ 1,2 g, 19,5 mm; ← 1,2 g, 20 mm; ↖ 1,1 g, 20 mm; ↖ 1,2 g, 20 mm; ← 1,2 g, 20 mm; → 1,2 g, 20 mm

1557

72-82. AR ↓ 1,1 g, 20 mm; ← 1,2 g, 20 mm (îndoită);↑ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe revers); ↗ 1,1 g, 20 mm; ↑1,3 g, 20 mm; ← 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,3 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 19×19,5 mm (îndoită); ↓ 1,1g, 20 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm

1558

83-97. AR ↑ 1,1 g, 20 mm; ↑1,3 g, 20 mm; ↘ 1,2 g, 19×20 mm (îndoită); ↘ 1,1 g, 20×20,5 mm (îndoită); ↑ 1,0 g, 20 mm (îndoită, descentrată); ↑ 1,2 g, 19 mm; ↑ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe avers, îndoită); ↘ 1,3 g, 19 mm; ↓ 1,1 g, 19×19,5 mm (descentrată); ↓ 1,1 g, 19,5 mm; ↘ 1,0 g, 19,5 mm (descentrată pe revers); → 1,2 g, 20 mm; ↓ 1,1 g, 19,5 mm; ← 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↙ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe revers)

1559

98-120. AR ↑ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,1g, 20×20,5 mm (îndoită, uşor descentrată pe avers şi revers); ↘ 1,1 g, 20 mm; ← 1,1 g, 20 mm; ↖ 1,2 g, 20 mm (uşor descentrată pe avers); ↘ 1,0 g, 20×21 mm; ↘1,1 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,2 g, 20 mm; ↘ 1,1 g, 20 mm (perforată, uşor descentrată pe avers şi revers); ↑ 1,1 g, 20 mm (descentrată pe avers, îndoită); ↙ 1,2 g, 20 mm; ↑ 0,9 g, 20 mm; ↓ 1,2 g, 19,5×20mm; ↓ 1,0 g, 20×20,5 mm; ← 1,1 g, 19,5 mm; ← 1,1 g, 19x20 mm (descentrată pe avers şi revers, îndoită); →

1,4 g, 20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,2 g, 19,5 mm; ↖ 0,8 g, 19,5 mm (îndoită); ↗ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,3 g, 19,5 mm; ↘ 1,1 g, 20 mm

1560

121-153. AR ↑ 1,3 g, 20 mm (îndoită); ↘ 1,2 g, 20 mm; ↗ 1,0 g, 19,5 mm; ↙ 1,1 g, 20 mm; ↖ 1,1 g, 20 mm (perforată);→ 1,1 g, 19×20 mm (îndoită); ↑ 1,2 g, 19,5×20 mm (descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 20 mm (îndoită, perforată, descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,2 g, 20 mm; ↖ 1,2 g, 20 mm; ↖ 1,1 g, 20 mm; ↓ 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,2 g, 20 mm (uzată, uşor descentrată pe avers şi revers); ↙ 1,2 g, 20 mm (uzată); ↙ 1,2 g, 20 mm; ↓ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe revers); ↘ 1,1 g, 20,5 mm; ↓ 1,3 g, 20 mm; ↑ 1,2 g, 19×19,5 mm (descentrată pe avers şi revers); ↑ 1,1 g, 20 mm; ↙ 1,1 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe avers); ↖ 1,3 g, 20 mm (îndoită); ↙ 1,4 g, 20 mm (uzată, descentrată pe avers); ↖ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↑ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↑ 1,2 g, 19,5×20 mm (uzată, îndoită); ↙ 1,0 g, 20 mm (îndoită); ↑ 1,2 g, 20 mm uzată, descentrată pe avers); ↘ 1,2 g, 19,5 mm (îndoită); ← 1,3 g, 20 mm (îndoită);↘ 1,1 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe revers); ← 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită)

1561

154-184. AR ↘ 1,1 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 20,5 mm (uşor îndoită, descentrată pe avers); ↖ 1,1 g, 20 mm (descentrată pe revers); → 1,0 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↓ 1,2 g, 19,5×20 mm; ↑ 1,1 g, 19×20 mm (îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↘ 1,1 g, 20 mm; ↑ 1,3 g, 21 mm; ↘ 1,1 g, 20 mm (perforată);↘ 1,1 g, 20 mm;↘ 1,2 g, 20 mm (uzată, descentrată pe avers şi revers); → 1,1 g, 20 mm; ↓ 1,1 g, 20 mm (uzată, îndoită); ↗ 1,1 g, 20 mm (uzată, descentrată pe avers); → 1,3 g, 20 mm (uzată, descentrată pe revers); → 1,1 g, 20 mm; ↓ 1,1 g, 20 mm (uzată, descentrată pe avers); ↙ 1,1 g, 20 mm (îndoită); ↘ 1,2 g, 20 mm (uzată); ↖ 1,2 g, 20 mm (uzată); ↘ 1,2 g, 20 mm; ↓ 1,0 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↗ 1,3 g, 20 mm; → 1,1g, 20,5 mm (descentrată pe revers); ↓ 1,1 g, 19,5 mm (uzată, uşor descentrată pe avers şi revers); ↓ 1,3 g, 20 mm (uzată); ↓ 1,1 g, 19,5×20 mm; ↑ 1,2 g, 19,5×20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,2 g, 20 mm; ↘ 1,3 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 19,5×20 mm (îndoită, descentrată pe revers)

1562

185-212. AR ↑ 1,1 g, 19,5×20 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm (uzată, îndoită, descentrată pe revers); ↑ 0,8 g, 19×20 mm (uzată, îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,1 g, 20 mm (uzată, îndoită); → 1,1 g, 20 mm (uzată); ↗ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,1 g, 20 mm; ↘ 1,2 g, 19×20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,2 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe revers); ↑ 1,1 g, 20 mm (descentrată pe revers);↑ 1,2 g, 20 mm (îndoită) ; ↓ 1,3 g, 20 mm; ↗ 1,0 g, 20 mm (îndoită, descentrată pe avers); ↓ 1,2 g, 20 mm; ↑1,2 g, 20 mm ; ↓ 1,2 g, 20 mm; ↑ 1,2 g, 19,5×20 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm (perforată, descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 20×21 mm; ↓ 1,3 g, 20 mm (descentrată pe revers); ↖ 1,1 g, 19,5 mm (îndoită, uzată); ↘ 1,1 g, 19,5×20 mm (îndoită, uşor descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,2 g, 20 mm uzată); → 1,2 g, 20 mm (uzată); ↗ 1,1 g, 20 mm (uzată); → 1,2 g, 19,5 mm (uzată, uşor descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,2 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↓ 1,1 g, 19,5 mm (descentrată pe avers şi revers); ↙ 1,2 g, 20 mm (perforată, descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 20×21 mm (fig. 1/5)

1563

Av. - Ca mai sus

Rv. - Ca mai sus, dar ⍭ **MONETA** ⍭ **MAGNILD-VCAT** ⍭ **LITV** (**L** între **MAGNI** şi **DVCAT** –¬ -topor-stema lui Gabriel Tarlo, directorul atelierului monetar din or. Wilna, 1562-1565)

213-227. AR ↖ 1,1 g, 19 mm; ↓ 1,2 g, 20 mm; ↙ 1,2 g, 19×19,5 mm (descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,2 g, 19×20 mm; ↓ 1,2 g, 19,5×20 mm; ↓ 1,2 g, 20 mm; ↑ 1,1 g, 20 mm; ↗ 1,1 g, 19×19,5 mm (uzată, uşor descentrată pe avers); ↑ 1,3 g, 19,5×20 mm; → 1,0 g, 19 mm (uzată, descentrată pe avers); → 1,2 g, 20 mm; → 1,2 g, 19×19,5 mm; ← 1,2 g, 19,5 mm (descentrată pe avers); → 1,2 g, 19 mm (uzată, îndoită) (fig. 1/6)

Av. - Ca mai sus, dar ⍭ **SIGIS** ⍭ **AVG** ⍭ **D** ⍭ **G** ⍭ **REX** ⍭ **POLO** ⍭ **M** ⍭ **D** ⍭ **L**

Rv. - Ca mai sus (Gumovski 1960, 37; 108, 109, nr. 598-606; Zagorski 1969, tab. V, nr. 65)

228-239. AR ↑ 1,2 g, 20 mm; ↗ 1,2 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,1 g, 20 mm; → 1,1 g, 20 mm; ↘ 1,1 g, 18,5 mm (uzată); → 1,1 g, 19×20 mm (descentrată pe avers); ↖ 1,2 g, 20 mm (uzată); ↘ 1,1 g, 20 mm (uzată); ← 1,2 g, 19×19,5 mm (descentrată pe revers);↑ 1,2 g, 19,5 mm (uzată); ↙ 1,1 g, 19,5×20 mm; ↑ 1,2 g, 19 mm; ↓ 1,1 g, 20 mm (fig. 1/7)

1564

Av. - Ca mai sus
Rv. - Ca mai sus
240-267. AR ↓ 1,1 g, 19,5 mm (uzată, descentrată pe avers); ↙ 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită); ↙ 1,2 g, 20 mm; ↙ 1,1 g, 19,5 mm (descentrată pe revers); ↙ 1,2 g, 20 mm (îndoită, uzată); ↓ 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită); ↖ 1,1 g, 19×20mm (îndoită); ↗ 1,0 g, 19,5 mm (îndoită, uzată); ↑ 1,1 g, 20 mm (uzată); ↘ 1,2 g, 20 mm; ↗ 1,1 g, 19,5 mm (îndoită); ↖ 1,1 g, 19,5 mm; ↖ 1,3 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,2 g, 20 mm; ← 1,1 g, 19,5×20 mm (descentrată pe revers); ↙ 1,2 g, 19×20 mm (uzată); ↙ 1,2 g, 20 mm; ↘ 0,9 g, 20 mm (descentrată pe avers); ↑ 1,4 g, 20 mm (uzată, descentrată pe revers); → 1,1 g, 19,5×20 mm (îndoită, uzată); ← 1,1 g, 19×19,5 mm (uzată, îndoită); ↙ 1,0 g, 20 mm (îndoită); ↓ 1,1 g, 20 mm (uzată, descentrată pe revers); ↘ 1,3 g, 19×20 mm (uzată, descentrată pe avers); ↑ 1,2 g, 20 mm; ↘ 1,2 g, 19×19,5 mm (uzată, descentrată pe avers şi revers); ↓ 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită, uzată); ↑ 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită, descentrată pe avers şi revers).

1565

Av. - Ca mai sus
Rv. - Ca mai sus
268-302. AR → 1,1 g, 20 mm (descentrată pe revers); ↘ 1,1 g, 19×20 mm (perforată, îndoită); ↑ 1,2 g, 19,5 mm (îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↙ 1,2 g, 20 mm (uzată); ↓ 1,3 g, 20 mm; ↘1,3 g, 20 mm (uzată); ↙ 1,2 g, 19×20 mm (îndoită); ↘ 1,2 g, 20 mm (perforată); ↙ 1,3 g, 20 mm; → 1,1 g, 19x19,5 mm; ↑ 1,0 g, 20 mm (uzată, uşor îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,1 g, 19 mm (uzată, îndoită); → 1,1 g, 20×20,5 mm (uzată); ↑ 1,2 g, 19,5 mm (uzată) → 1,2 g, 19,5 mm; ↘ 1,2 g, 19,5×20 mm (îndoită); ↙ 1,2 g, 19,5×20 mm (uzată); ↗ 1,1 g, 19,5×20 mm (descentrată pe avers şi revers); ↓ 1,2 g, 19,5 mm; ↓ 1,1 g, 19,5 mm; ↑ 1,1 g, 19,5 mm (uşor îndoită, descentrată pe avers şi revers); ↖ 1,1 g, 19×19,5 mm (uzată, descentrată pe avers şi revers); ↑ 1,1 g, 20 mm; ← 1,2 g, 19×19,5 mm (uzată); ↙ 1,2 g, 19,5×20 mm (uzată, îndoită); ↗ 1,2 g, 19×19,5 mm (perforată, îndoită, uzată); ↓ 1,1 g, 19,5 mm (îndoită, uzată, descentrată pe avers şi revers); ↘ 1,2 g, 19,5 mm (descentrată pe avers şi revers); ↗ 1,2 g, 20 mm; ↑ 1,2 g, 20 mm; → 1,1 g, 19,5 mm (îndoită, uzată, descentrată pe revers); ↘ 1,1 g, 20 mm; ↘ 1,3 g, 20 mm (uzată, descentrată pe avers şi revers); → 1,1 g, 20×21 mm; ↙ 1,2 g, 20 mm (îndoită)

Tykocin

1566

Av. - Ca mai sus , dar
⅄ SIGIS ⅄ AVG ⅄ D ⅄ G
⅄ REX ⅄ POLO ⅄ M ⅄ D ⅄ L
Rv. - Ca mai sus, dar în legendă între **MAGNI** şi **DVCAT** se află semnul monetar al lui Stanislav Myszkowski, directorul atelierului monetar din or. Tykocin, 1566 (Gumovski 1960, 109, nr. 607; 195)
303-305. AR ↖ 1,3 g, 20 mm (îndoită); AR ↑ 1,3 g, 19,5×20 mm; AR ↖1,2 g, 19×20 mm (fig. 1/8)

Gdansk

Sigismund I (1506-1546)

schilling
Av. - Într-un cerc perlat interior, o acvilă cu paloş în mână şi o coroană pe gât.
✱ SIGIS × DEI ✱GRA ✱ REX ✱ POL
Rv. - Într-un cerc perlat interior, stema oraşului Gdansk: sub coroana, două cruci aranjate vertical
✱ MONE × CIVI × DANCI × 153Z (Gumovski 1960, 107, nr. 548; tab. XX, nr. 546; Szwagrzyk 1973, tab. 4, nr. 43; Рябцевич 1977, 243; табл. 13, рис. 2)
306. Bi 1532; ↖ 0,9 g, 20 mm (uzată) (fig. 2/1)

Prusia

Königsberg
Albrecht I Brandenburg (1525-1568)
şiling
Av. - Într-un cerc perlat interior, sigla A cu rozete pe ambele părţi, sub ea – stema familiei Brandenburg – un scut împărţit pentru patru părţi egale, două din ele, pe diagonală, sunt întunecate (Рябцевич 1977, 281, табл. 51, рис. 2; 394, табл. 12, рис. 9)
[SOL]IDVS ✱ PRVSSIE ✱ 1560
Rv. - Într-un cerc perlat, o acvilă cu scut pe piept, în care se află sigla S
ALBERTVS· D· G· DVX· PRVSSIEN (Tezaure Chişinău 1994, 85)
307. Bi 1560; ↑ 0,9 g, 20 mm (perforată, uzată) (fig. 2/2)

RZECZYPOSPOLITA POLSKA
(REPUBLICA NOBILARĂ POLONĂ)

Coroana
Stephan Bathory (1571-1586)
schilling

Olkusz
Av. - Într-un cerc de şnur interior, sigla S încoronată, cu stema Bathory (dinţi de lup în scut)
STEPHA·D·G·REX·POL·
Rv. - Stemele alăturate ale Poloniei (acvilă) şi Lituaniei (călăreţ), încoronate. Jos o potcoavă – semnul monetar al supraveghetorului principal al monetăriei oraşului Olkusz, Petre Zborovski.
·SOLIDVS·REG·PO·15+ 80 (Gumovski 1960, 41; 111, nr. 661; Рябцевич 1977, 376, табл. 1, 11-12; 245, табл. 15, рис. 2)
308. Bi 1580; ↑ 1,0 g, 19 mm (fig. 2/3)

Riga

Sigismund III Wasa (1587-1632)
schilling
Av. - În centru sigla S, având în mijloc stema familiei Wasa (spic stilizat un scut), timbrată de coroană de la care începe legenda
SIG × III × D × G: REX·PO:D·LI
Rv. - Într-un cerc de şnur interior, stema oraşului Riga (două chei încrucişate cu o cruce deasupra) timbrată de stema familiei Wasa de la care începe legenda. **SOLIDVS×CIVI·RIGENS:601** (Gumovski 1960, tabl. XXXII, nr. 1431. Рябцевич 1977, 376, табл. 2; 256, табл. 26б, рис. 1)
309. Bi 1601; ↓ 1,0 g, 19 mm (descentrată pe revers) (fig. 2/4)

Lituania

Wilna
Sigismund III Wasa (1587-1632)
schilling
Av. - Într-un cerc perlat interior, un călăreţ, sub el se află doi peşti alăturaţi – Wadwicz – stema vistiernicului lituanian în anii 1618-1631 Cristian Naruşevici
[SOLIDVS·M·R·] D·LIT:1621
Rv. - Într-un cerc perlat interior, o acvilă
SIG·III·D:G:REX·PO:M:[D:L:] (Zagorski 1969, tab. XXV, nr. 348; Gumovski 1960, 134, nr. 1, 301; 194; Рябцевич 1977, 377; 385, табл. 3, рис. 3)
310. Æ 1621; 0,6 g, 16×17 mm (foarte uzată, descentrată pe avers şi revers) (fig. 2/5)

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

Ungaria
dinari
Kremnica
Ferdinand I Habsburg (1526-1564)
Av. - Într-un cerc perlat stema de stat, care reprezintă un scut împărţit în patru părţi. Sus, la stânga, bare heraldice; sub ele, capete de leoparzi dalmaţieni; sus, în dreapta, o cruce dublă; jos, un leu boemian; la mijloc se află scutul austriac
✿FERDINAND ✿ D ✿ G ✿ R ✿ VNG ✿ şi anul emiterii
Rv. - Madona din faţă, încoronată, cu Iisus Hristos copil (stânga); pe ambele părţi sunt siglele K (stânga) şi B (dreapta)
✿ PATRONA ✿ · ✿ VNGARIE ✿
311-313. AR 1545; 1557; 1558; ↖ 0,5 g, 15×16 mm; ↖ 0,5 g, 15×16 mm (perforată); ↓ 0,5 g, 15×16 mm (descentrată pe avers şi revers) (fig. 3/1)
Av. - Ca mai sus, dar anul emiterii este plasat deasupra stemei
·FER·D·G·E·RO·I·S·AVGE·HV·B·R.
Rv. - **PATRONA · ✿ · VNGARIE** (Huszar 1979, 24; 143, nr. 934-936)
314. AR 1563; ← 0,5 g, 15×16 mm (fig. 3/2)

Maximilian II Habsburg (1564-1576)

Av. - Stema de stat (ca mai sus). Data emiterii 1568 este plasată deasupra stemei
MAX·II·D·G·E·RO:I·S:AVG·HV·B·R·
Rv. - Ca mai sus (Huszar 1979, 151, nr. 992)
315. AR. 1568; ↗ 0,5 g, 15×16 mm (fig. 3/3)

Rudolf II Habsburg (1576-1608)

Av. - Ca mai sus
RVD·II·RO·I·S·AVG·H·B·R·
Rv. - Ca mai sus
PATR · anul emiterii · **HVNG** (Huszar 1979, 161, 162, nr. 1059, 1060)
316-318. 1585; 1596; 1602 (fals). AR ↗ 0,6g, 15×16 mm; ← 0,5 g, 15 mm; ↑ 0,5 g, 16×18 mm (fig. 3/4)

Matia II (1608-1618)

Av. - Într-un cerc perlat interior stema de stat încoronată, care reprezintă un scut împărţit în două părţi. La stânga, bare heraldice; în dreapta, o cruce dublă, sub ea se află o coroana. Pe ambele părţi sunt siglele K (stânga) şi B (dreapta)
MAT·II·D·G·REX·HVN·1610·
Rv. - Madona din faţa, încoronată, în nimb, cu Iisus Hristos copil (dreapta) în nimb şi cu scipetru în mână (stânga), şezând pe semilună printre raze
[PATRONA VNGA]RI· (Huszar 1979, 172-173, nr. 1139)
319. AR 1610; ↙ 0,5g, 15 mm (fig. 3/5).

UNGARIA

Ludovic II (1516- 1536)
Jumătate de groş (polgroş)
Swidnica
Av. - Acvilă încoronată în cerc de şnur interior
[LVD]OVICVS: R: VN: ET· BO
Rv. - Într-un cerc de şnur interior, o coroana
+ CIVITAS· SWIDNIC·1·5Z3
(Z – cifra „2" ştanţate invers) (Zagorski 1969, tab. I, nr. 5; Tezaure Chişinău 1994, 98)
320. AR. 1523; ↑ 1,0 g, 18 mm (uzată) (fig. 3/6)

Analiza componenţei tezaurului ne permite să constatăm că el este alcătuit din emisiuni europene de nominal mic din secolele XVI-XVII. Majoritatea absolută a monedelor, în număr de 305 exemplare (95,31%), sunt polgroşi lituanieni emişi în atelierul de la Wilna. Cronologic, piesele se repartizează astfel: perioada lui Alexandru I Jagello, anii 1495-1501 – 1 exemplar; Sigismund I cel Bătrân – 3 ex. (anii 1510, 1520 şi 1521); Sigismund al II-lea August – 301 ex. (anii 1546-1566). Acestora li se adaugă cinci şilingi (1,56%), dintre care unul din monetăria coroanei poloneze de la Olkusz (emis pe timpul lui Stephan Bathory, în 1580), unul – lituanian (Sigismund al III-lea, anul 1621), unul bătut în atelierul de la Gdansk în 1532, pentru Sigismund I. Oraşul Riga este reprezentat printr-un şiling din timpul lui Sigismund al III-lea Wasa din anul 1601.

Depozitul conţine şi nouă dinari ungureşti (2,81%) bătuţi în atelierul de la Kremnica, între 1545 şi 1602. Cronologic, ei se distribuie astfel: epoca lui Ferdinand I – 4 ex. (anii 1545, 1557, 1558 şi 1563); Maximilian al II-lea – 1 ex. (1568); Rudolf al II-lea – 3 ex. (anii 1585, 1596 şi 1602); Matia al II-lea – 1 ex. (1610). Menţionăm şi o piesă provenită din Prusia, un şiling din vremea lui Albrecht I de Brandenburg, emis la Königsberg în 1560. La Swidnica a fost emis un polgroş pentru Ludovic II (anul 1523).

În tezaurul de la Bărhineşti predomină, precum se vede, piesele din spaţiul polono-lituanian şi, în primul rând, cele 301 exemplare din timpul lui Sigismund al II-lea August (94,06%). După 1548, sub Sigismund II, au fost închise atelierele Coroanei, activitatea monetară concentrându-se în oficinele lituaniene: în anii 1545-1565 – în Wilna şi în 1566 – în monetăria or. Tykocin (Рябцевич 1977, 102).

Depozitul se eşalonează pe o perioadă de 120 de ani, începând cu emisiuni din timpul lui Alexandru I (1492-1506) şi încheie la 1621 cu şilingi de la Sigismund al III-lea.

O structură similară au depozitul de la Sângerei (r-nul Sângerei), cu cea mai târzie piesă din 1597 (Niculiţă 193, 131-132; Никулицэ 2007, 114-115); depozitul de la Mărculeşti (r-nul Floreşti) descoperit în anul 1973 cu cea mai târzie monedă din 1602 (Tezaure Chişinău, 1994, 43-44, nr. 13), un alt depozit ce provine la fel din Mărculeşti, anul descoperirii 1986, cu cea mai târzie piesă din anul 1607 (Niculiţă 1995, 305-309); cel de la Morozeni (r-nul Orhei) finalizat cu emisiunea din 1616 (Tezaure Chişinău 1994, 45-46, nr. 20); tezaurul de la Copăceni, r-nul Sângerei, descoperit în anul 1968 cu cea mai recentă monedă din 1625 (Tezaure Chişinău 1994, 47, nr. 22); cel de la Vasilcău, r-nul Soroca, descoperit în 1959, finalizat cu piesa emisă la 1624 (Tezaure Chişinău 1994, 47-48, nr. 23); un depozit găsit pe terenul gospodăriei agricole lângă satul Bărhineşti, r-nul Floreşti, în 1985 cu cea mai târzie monedă din 1627 (Нудельман 1990, 185-203).

Răspândirea monedelor străine în Moldova în această perioadă s-a datorat mai multor cauze, cum ar fi stoparea producţiei monetare locale din partea Porţii Otomane; începutul crizei producţiei otomane care până la reforma 1584-1586 era reprezentată de nominal mărunt, de ruperea temporară a relaţiilor comerciale cu Imperiul Otoman, de intensificarea legăturilor economice, politice, militare şi chiar matrimoniale dintre Moldova şi Polonia, precum şi de stabilitatea social-politică relativă şi producerea în cantităţi mari a monedei mărunte în spaţiul polono-lituanian (Нудельман 1974, 206-210; Zabolotnaia 2004, 186-188).

Viaţa politică în Moldova în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea ar putea fi caracterizată ca timp de răstrişte şi frământări. Războiul de 13 ani (1593-1606), ruinătoarele năvăliri turco-tătare, polone şi imperiale au pustiit la diferite intervale spaţiul Moldovei. Politica ei internă şi externă depindea, în mare măsură, de relaţiile polono-turceşti. În ţară apar un şir de revolte împotriva dominaţiei otomane.

În aceste condiţii, Gaspar Gratiani (1619-1620) declanşează răscoala antiotomană, apelând la ajutorul forţelor din afară. Cum în Europa Centrală se desfăşura Războiul de 30 ani, la aceasta a răspuns

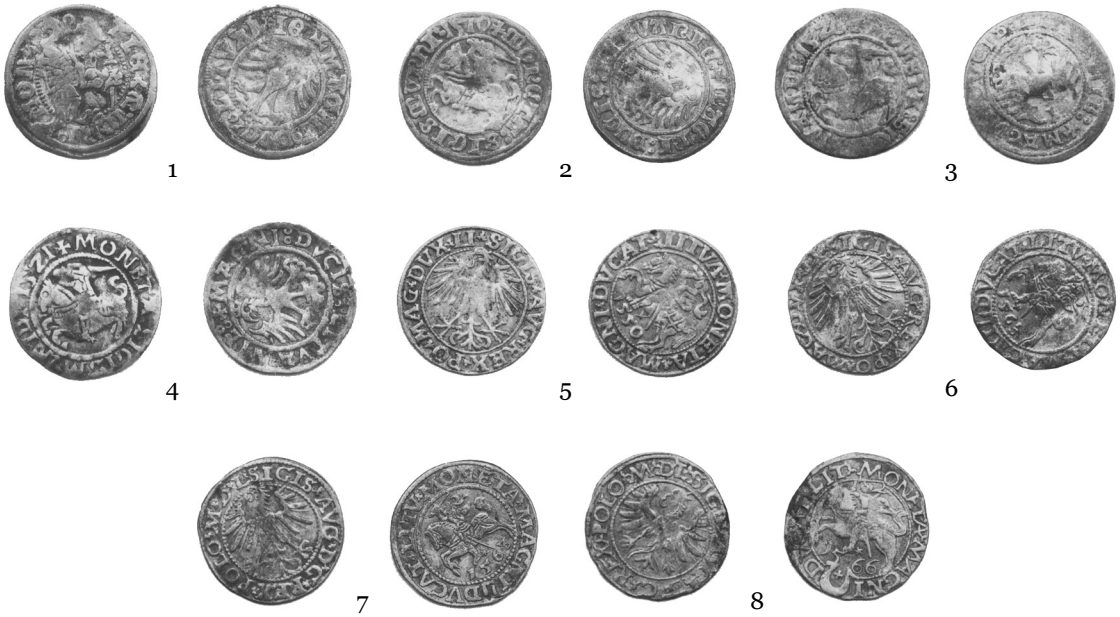

Fig. 1. Polgroşi din tezaurul de la Băhrineşti.

Fig. 2. Schillingi din tezaurul de la Băhrineşti.

Fig. 3. Dinari din tezaurul de la Băhrineşti.

numai Polonia, care a intervenit înaintând până la Ţuţora, lângă Iaşi, după ce la apus de Soroca, se uniseră cu oastea lui Gaspar Gratiani. Oştirile turco-tătare au început înaintarea dându-le ripostă. Gaspar Gratiani părăsise tabăra de la Ţuţora, dar a fost ucis de boierii trădători. Campania militară a fost prelungită sub noul domn Alexandru Iliaş (1620-1621). Oastea polono-căzăcească condusă de marele hatman Chodkiewicz şi Vladislav, fiul regelui Poloniei, a rezistat atacurilor turco-tătare. Pacea s-a încheiat la Hotin la 29 septembrie-9 octombrie 1621 de Radu Mihnea, domnul Ţării Româneşti, care participase la campanie. Poarta s-a obligat să nu pună vreodată paşă în Moldova, iar Polonia să nu se mai amestece în treburile celor din Moldova, rămase sub ascultarea sultanului şi să restituie Moldovei cetatea Hotin (Istoria Românilor 2003, vol. V, 76-79).

De aceste evenimente de nelinişte şi răzmeriţă, când avea loc şi perindarea interminabilă a domnitorilor la tronul Moldovei, se poate lega ascunderea în al treilea deceniu al sec. XVII-lea a tezaurului prezentat. Faptul că lotul e compus din monede de nominal mic demonstrează capacitatea de cumpărare redusă a lui, caracterizând situaţia materială şi socială a proprietarului său, care aşa şi nu a reuşit să-şi folosească banii agonisiţi.

Bibliografia

Gumovski 1960: M. Gumovski, Handbuch der polnische Numismatik (Graz 1960).

Huszar 1979: L. Huszar, Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute (Munich 1979).

Istoria Românilor 2003: Istoria Românilor, V (Bucureşti 2003).

Niculiţă 1993: A. Niculiţă, Două tezaure de monede şi obiecte de podoabă medievale din fondurile Muzeului de Arheologie din Chişinău. Revista Arheologică 1, Chişinău, 1993, 130-138.

Niculiţă 1995: A. Niculiţă, Tezaurul de monede de la Mărculeşti. Arheologia Moldovei XVIII, 1995, 303-309.

Tezaure Chişinău 1994: Tezaure din muzeele oraşului Chişinău. Secolele XVI-XVIII (Chişinău 1994).

Szwagrzyk 1973: J. Szwagrzyk, Pieniadze na ziemlach polskich X-XX w. (Warszawa 1973).

Zabolotnaia 2004: L. Zabolotnaia, Raporturile dinastice şi rolul „Diplomaţiei de mariaj" în relaţiile moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XIV-lea - mijlocul secolului al XVII-lea (Chişinău 2004).

Zagorski 1969: I. Zagorski, Monety dawney Polski (Warszawa 1969).

Никулицэ 2007: А. Никулицэ, Серебряные ювелирные изделия и монеты из двух средневековых монетно-вещевых кладов. Tyragetia SN 2, vol. I (XVI), 2007, 113-121.

Нудельман 1974: А.А. Нудельман, Монета и денежное обращение на территории Пруто-Днестровского междуречья (IV в. до н.э. - XVII в.). В сб.: (Отв. ред. В.С. Зеленчук) Древняя культура Молдавии (Кишинев 1974), 191-210.

Нудельман 1988: А.А. Нудельман, Неизданные клады XVI-XVII вв. из Днестровско-Прутского региона. В сб.: (Отв. ред. П.П. Бырня) Средневековые памятники Днестровско- Прутского междуречья (Кишинев 1988), 145-159.

Нудельман 1990: А.А. Нудельман, Бэхринештский клад и польско-литовские монеты в молдавских тезаврациях. В сб.: (Отв. ред. В.Л. Янин) Нумизматические исследования по истории юго-восточной Европы (Кишинев 1990), 185-203.

Рябцевич 1977: В.Н. Рябцевич, О чем рассказывают монеты (Минск 1977).

Regarding two medieval coin hoards from Floreşti district, Republic of Moldova

Abstract

The author suggests some clarifications regarding the content of the Mărculeşti and Băhrineşti coin hoards transferred by A.A. Nudelman in 1986 to the holdings of the Archaeology Institute of the Science Academy.

The hoard from Mărculeşti village, Floreşti district was acquired by the holdings under the acts № 57 of March 21, 1986 (2465 coins) and № 65 of September 23, 1986 (two more copies), inventory numbers 2064-4530.

Both hoards were described by A. Nudelman in the article "Неизданные монетные клады XVI-XVII вв. из Днестровско-Прутского региона" (Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинёв, 1988, 145-148) in which the author introduces the Mărculeşti hoard as the Băhrineşti hoard and vice versa, thus contradicting the content of the delivery-acceptance acts.

It is also to be pointed out that in the mentioned work the quantity of analyzed coins as well as identification of some issues differs from the coins kept in the holdings of the museum. The author just names the country and the issuer.

The author of the present article researched only the Mărculeşti hoard coins which had been included in the holdings of the museum and published "Un tezaur monetar gasit in s. Mărculeşti" (Arheologia Moldovei 18, 1995, 305-309) in order to rule out alternative versions regarding the coins of the mentioned hoards. The work contains a thorough description of the averse and reverse sides of each coin, indicates size and weight, determines mints, and comprises illustrative material.

From our point of view, it is necessary to analyze the Băhrineşti hoard coins the same way (at the present time both hoards are kept in the National Museum of Archaeology and History of Moldova).

According to archaeologist V.I. Markevich, the coin hoard was discovered in 1980 near the railroad in the neighborhood of Băhrineşti village. As a result of 1986 Floreşti archaeological expedition, A.A. Nudelman transferred 320 coins to the funds of the Archaeology Institute.

In 1990 A.A. Nudelman in the article "Бэхринештский клад и польско-литовские монеты в молдавских тезаврациях" (Нумизматические издания по истории Юго-Восточной Европы, Кишинёв, 1990, 185-203) includes in the scientific turnover fifty nine coins which were placed at his disposal for publication. This lot isn't part of the above-mentioned Bagrinesti hoard consisting of 320 coins. The Bagrinesti hoard contains small European coins of the 16th-17th centuries: 305 coins are Lithuanian 1/2 groschen minted in Vilno town. The coins have been put in a chronological sequence: Alexander I Jagiello, 1495-1501 – 1 coin; Sigismund I the Old – 3 coins (1510, 1520, 1521); Sigismund II Augustus – 301 1/2 groschen (1546-1567); Świdnica – 1/2 grosch (1523) during Louis II Jagiello reign (1516-1526).

The lot also contains 9 Hungarian dinars minted in Kremnica between 1546 and 1602 by the Habsburg House rulers: Ferdinand I – 4 coins (1545, 1557, 1558, 1563); Maximilian II – 1 coin, 1568; Rudolf II – 3 coins (1585, 1596, 1602); Matyáš II – dinars, 1610.

The hoard also includes 5 schillings: 1 – Poland, the Krakow mint, Stefan Batory, 1580; 1 – Gdansk, Sigismund III, 1532; 1 schilling, Riga, 1601, Sigismund III; 1 – Lithuania, the Vilno mint, Sigismund III, 1621; 1 schilling, Prussia, 1560, Königsberg mint, Albrecht I von Brandenburg reign (1525-1568).

The earliest coin of the hoard dates back to 1495-1501, and the latest coin dates back to 1621.

List of illustrations:

Fig. 1. 1/2 groschen contained in the Băhrineşti hoard.

Fig. 2. Schillings contained in the Băhrineşti hoard.

Fig. 3. Dinars contained in the Băhrineşti hoard.

К вопросу о двух средниковых монетных кладах из района Флорешть, Республика Молдова

Резюме

Автор предлагает некоторые уточнения относительно состава Маркулештского и Бэхринештского монетных кладов, которые были переданы А.А. Нудельманом в 1986 году в фонды Института Археологии Академии Наук.

Клад из села Маркулешты Флорештского района был принят в фонды по акту № 57 от 21 марта 1986 года (2465 монет) и № 65 от 23 сентября 1986 года (ещё 2 экземпляра), инвентарные номера 2064-4530. Монеты из Бэхринештского клада приняты по акту № 67 от 21 ноября 1986 года (320 экземпляров), инвентарные номера 4531-4850.

Оба клада были описаны А. Нудельманом в статье «Неизданные монетные клады XVI- XVII вв. из Днестровско-Прутского региона» (Средневековые памятники Днестровско-Прутского междуречья, Кишинёв, 1988, 145-148), в которой автор представляет клад из Маркулешт, как из Бэхринешт и наоборот, противореча этим тому, как им были обозначены оба клада в актах сдачи-приема. Следует ещё указать и на то, что в упомянутой работе количество анализируемых монет, равно как и идентификация некоторых эмиссий, отличается от хранящихся в фондах монет, при их характеристике автор ограничивается лишь указанием страны и эмитента.

Чтобы исключить разночтения относительно монет из состава указанных кладов при их изучении в будущем, автором этих строк была опубликована работа „Tezaurul de monede de la Mărculeşti" (Arheologia Moldovei 18, 1995, 305-309), где были исследованы только те монеты из Маркулештского клада, которые вошли в фонды института. Дано подробное описание аверса и реверса каждой монеты, указаны размер и вес, определены монетные дворы, представлен иллюстративный материал.

Необходимо, на наш взгляд, таким же образом проанализировать и монеты из Багринештского клада (оба клада хранятся в настоящее время в Национальном Музее Археологии и Истории Молдовы).

По информации археолога В.И. Маркевича, монетный клад был обнаружен в 1980 году вблизи железной дороги в окрестностях села Бэхринешты. В 1986 году, во время работы Флорештской археологической экспедиции, у жителей села было собрано 320 монет, которые А. А. Нудельман и передал в фонды Института Археологии.

В 1990 году А. А. Нудельман в статье «Бэхринештский клад и польско-литовские монеты в молдавских тезаврациях» (Нумизматические издания по истории Юго-Восточной Европы, Кишинёв, 1990, 185-203) вводит в научный оборот пятьдесят девять монет, которые были ему предоставлены в 1985 году только для публикации. Этот лот не являлся частью упомянутого выше Багринештского клада, состоящего из 320 монет.

Бэхринештский клад содержит мелкие европейские монеты XVI-XVII веков. Большинство монет, 305 экземпляров, – это литовские полугроши, чеканенные в монетном дворе г. Вильно. Хронологически они представлены следующим образом: Александр I Ягелло, 1495-1501 годы – 1 монета; Сигизмунд I Старый – 3 экземпляра (1510, 1520, 1521 годы); Сигизмунд II Август- 301 полугрош (1546-1567 годы). В состав клада входят и 5 шиллингов: 1 – Польша, монетный двор Краков, Стефан Баторий, 1580 год; 1 – Гданск, Сигизмунд III, 1532 год. Город Рига представлен шиллингом 1601 года, Сигизмунд III; 1 – Литва, монетный двор Вильно, Сигизмунд III, 1621 год; Пруссия – шиллингом 1560 года, монетный двор Кёнигсберг, время правления Альбрехта I Бранденбургского (1525-1568). Свидница-полугрош 1523 года, время правления Людовика II Ягелло (1516-1526).

Лот содержит также 9 венгерских динаров, чеканенных в Кремнице между 1545 и 1602 годами правителями династии Габсбургов: Фердинанд I – 4 монеты (1545, 1557, 1558, 1563 годы); Максимилиан II – 1 экземпляр 1568 года; Рудольф II – 3 монеты (1585, 1596, 1602 годы); Матиаш II – динар 1610 года.

Наиболее ранняя монета в составе клада относится к эмиссии 1495-1501 годов, наиболее поздняя – к эмиссии 1621 года.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Полгроши из состава Багринештского клада.

Рис. 2. Шиллинги из состава Багринештского клада.

Рис. 3. Динары из состава Багринештского клада.

16.01.2008

Ana Niculiţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

UN TEZAUR MONETAR DIN SEC. AL XVII-LEA DESCOPERIT LA CIOCÂLTENI, RAIONUL ORHEI

Adelaida Chiroşca

În colecţia MNAIM, printre tezaurele de monede medievale, descoperite pe teritoriul Republicii Moldova, se mai păstrează şi cel descoperit în satul Ciocâlteni, r-nul Orhei. Nu sunt cunoscute cu exactitate condiţiile de descoperire şi nici numărul de piese găsite de la bun început. Iniţial, tezaurul a fost determinat de A. Nudelman, care în anul 1976, în cadrul unui studiu (Нудельман 1976, 116), relata că în anul 1957, în timpul lucrărilor agricole, efectuate în preajma satului Ciocâlteni, a fost găsit un tezaur monetar, din care s-au recuperat 374 de piese. Tot în această lucrare, autorul prezintă şi o structură sumară a tezaurului pe emitenţi şi ateliere, numind, totodată, nominalul, anul emisiei şi numărul de piese pentru fiecare nominal. Autorul, de asemenea, indică limitele cronologice ale tezaurului, numind anii 1612-1660.

În timpul reexaminării acestui tezaur pentru publicarea ulterioară, am sesizat unele neconcordanţe în ceea ce priveşte structura tezaurului din publicaţia sus-numită şi cea întocmită de noi. Astfel, pentru monedele emise în perioada lui Gustav II Adolf (1611-1632), A. Nudelman indică 42 schillingi şi 6 dreipolkeri, pe când noi am stabilit 63 de monede, toate fiind schillingi. Am putea menţiona că cei 6 dreipolkeri de pe timpul lui Gustav II Adolf, despre care pomeneşte A. Nudelman, s-ar fi înscris în lista de nominaluri, pentru că se cunoaşte că monedele de acest tip, deşi cu valoare depreciată, s-au bătut în timpul domniei regelui sus-numit (Butnariu 1994, 94). Lotul de monede, ce-i aparţine lui Gustav II Adolf din acest tezaur, conţine doar schillingi cu emblemele şi legendele de rigoare.

Pentru emisiunile Christinei Augusta (1632-1654), A. Nudelman menţionează 208 piese, în locul celor 211, văzute de noi. Ceea ce priveşte lotul de monede din perioada lui Carol X Gustav (1654-1660), A. Nudelman numeşte 20 piese, iar noi – 19 exemplare. Pentru cel al lui Sigismund III (1587-1632), A. Nudelman atribuie 33 schillingi, 3 poltoraci şi 25 de groşi în locul celor 5 ternari, 7 groşi şi 47 de schillingi stabiliţi de noi. Referitor la monedele emise de Ioan Cazimir (1648-1668), putem spune că aici calculele au coincis. Este vorba de 9 schillingi de Lituania. Dar în structura tezaurului, făcută de A. Nudelman, nu sunt menţionate monedele Elizabetei Lucreţia (1625-1655), care de fapt sunt reprezentate în tezaur prin 3 oboli de Teschen.

Apropo, despre dreipolkeri, A. Nudelman atribuie acest nominal şi pentru monedele lui Gheorgh Wilhelm (1619-1640), dar şi în acest caz, ele fiind, de fapt, nişte schillingi. Luând în consideraţie şi cele trei piese nedeterminate din structura lui A. Nudelman, ajungem la suma totală de 359 piese în locul celor 374 menţionate iniţial.

Actualmente, în componenţa tezaurului de la Ciocâlteni se păstrează 376 de monede, care se încadrează cronologic în perioada anilor 1612-1657[1]. Piesele prezintă un grad mediu de deteriorare. Descentrarea şi tocirea sunt cauzele care nu neau permis să facem o analiză completă a tuturor pieselor. Cu toate acestea, din numărul total de monede doar două au rămas nedeterminate şi pentru 111 monede nu s-a putut citi anul emisiei. Celelalte piese au fost determinate (Gumowski 1960, 116-143, Szwagrzyk 1973, 161, Рябцевич 1977, 218, 376-398, Фёдоров 1966, 267-307) în ceea ce priveşte nominalul, anul emisiei, emitentul şi atelierul de batere. S-a întocmit şi un tabel cu structura tezaurului, în care s-a indicat raportul dintre numărul total de monede şi numărul de monede bătut de fiecare ţară, de fiecare emitent şi atelier de batere, luând în consideraţie şi nominalurile emisiunilor.

Emisiunile Poloniei reprezintă 68 de piese medievale (18%). 59 de monede din acestea se bat pe timpul lui Sigismund III (1587-1632). Dintre ele – 7 groşi: 4 pentru Coroană, 3 pentru Lituania, 47 de schillingi, dintre care 7 de Riga, 33 de Lituania, 7 pentru Coroană şi 5 ternari bătuţi la Lobzan. Cu privire la monedele bătute de Ioan Cazimir (1648-1668), cele 9 piese sunt schillingi pentru Lituania.

[1] MNAIM, FB-13799 (1-376), inedit.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 99-112.

Din tabel reiese că în tezaur predomină moneda suedeză cu 293 de piese medievale (78%). 63 de schillingi aparţin perioadei de domnie a lui Gustav II Adolf (1611-1632), dintre care – 44 se bat la Riga, 14 – la Elbing. Pentru 5 monede nu s-a citit atelierul. Monedele emise în anii de domnie a Christinei Augusta (1632-1654), numără 211 piese, dintre acestea la Riga se bat 116 schillingi, în Livonia – 84 de schillingi şi la Elbing se bat 8 schillingi. Pentru trei din piesele bătute de Christina nu s-a putut determina atelierul. Din perioada de domnie a lui Carol X Gustav (1654-1660) fac parte 19 schillingi: 11 piese bătute la Riga şi 8 piese în Livonia.

Piesele de Brandenburg continuă şirul de monede cu 10 piese (2,7%) emise la Köln. 9 schillingi dintre ele aparţin lui Gheorg Wilhelm (1619-1640) şi un şiling lui Friedrich Wilhelm (1640-1688).

Perioadei de domnie a Elisabetei Lucreţia (1625-1655) îi aparţine cea mai puţină monedă din acest eşantion, lucru caracteristic pentru acest tip de tezaure (Niculiţă 1998, 140). Ea este reprezentată în tezaur cu 3 oboli de Teschen (0,8%).

Aşadar, din cele relatate, putem spune că tezaurul este format, din punctul de vedere al nominalului, din groşi, schillingi, ternari şi oboli, care se prezintă numeric astfel: 7 groşi, 359 schillingi, 5 ternari, 3 oboli care constituie respectiv: 1,9%, 96%, 1,3%, 0,8% din numărul de piese determinate.

Ceea ce priveşte atelierele emitente, ponderea valorică este următoarea: Riga cu 178 piese, ce constituie 47,6%, Elbing – 22 piese, 5,9%, Livonia – 92 piese, 24,6%, Lituania (Wilno) – 45 piese, 12%, Lobzan – 5 piese, 1,3%, Polonia – 11 piese, 2,9%, Brandemburg (Köln) – 10 piese, 2,6%, Ducatul Teschen (Widno) – 3 piese, 0,7%, atelier neprecizat – 8 piese, 2,1%.

Cea mai timpurie monedă e un şiling emis de Sigismund al III-lea (1587-1632) în Lituania, în anul 1612. Cele mai recente monede sunt trei schillingi emişi, de această dată, de Carol X Gustav (1654-1600) în Livonia, în anul 1657.

Aşadar, acest tezaur, după structura sa, este un tezaur mixt, de circulaţie, care seamănă cu atâtea altele din acea perioadă, găsite pe teritoriul Moldovei. Şi aici le-am menţiona pe cele de la Malinovca (Butnariu 1995, 531-533), Slobozia-Duşca (Chiroşca, Bolocan 2006, 11), Chişinău (Bolocan 2003, 12), Chişinău (Niculiţă 1998, 135-142) ş.a. Acesta, la fel ca celelalte tezaure de la mijlocul sec. al XVII-lea, se caracterizează prin loturile masive de monedă suedeză, spre deosebire de cele de la sfârşitul sec. al XVI-lea şi începutul sec. al XVII-lea, în care predomina moneda poloneză, moneda ungurească şi altă monedă străină (Нудельман 1976, 36-37).

Predominarea monedei suedeze s-ar explica prin înrăutăţirea politicii monetare poloneze, care s-a manifestat încă de pe la sfârşitul sec. al XVI-lea, dar şi prin faptul, spun specialiştii, că la începutul secolului al XVII-lea principalul distribuitor al monedei de bilon, în urma războaielor devastatoare care au dus la blocarea circulaţiei argintului, devine Suedia (Butnariu 1994, 94).

Urmărind structura tezaurului, se evidenţiază numărul extrem de mic de monedă bună din lotul celei poloneze, ceea ce ne aminteşte de acel declin al politicii economice poloneze, care şi-a atins apogeul în a II-a jumătate a sec. al XVII-lea (Iliescu 1960, 312). Cu toate acestea, putem menţiona că moneda poloneză, fiind mai puţin numeroasă ca cea suedeză, este mai variată în ceea ce priveşte nominalul. Am mai sublinia aici că monedele poloneze din acest tezaur se deosebesc de celelalte prin multiple semne plasate pe feţele monedelor atât în câmpul emblemelor, cât şi cel al legendelor. Aceste semne, reprezentând, de fapt, anumiţi monetari şi vistiernici şi indicând perioadele lor de activitate, sunt, cu siguranţă, nişte surse utile în cercetarea monedelor. Astfel îi menţionăm pe Nikolaus Tryzny şi Michael Ghedeon Tryzny – mari vistiernici ai Lituaniei ce au activat între anii 1635-1639 şi 1648-1652; vistiernicii lituanieni – Hieronymus Wollowicz (1603-1608), Christian Naruszewicz (1618-1631); vistiernicul Coroanei – Nikolaus Danillowicz (1616-1624); semnele monetăriei private „Krotoskis" din oraşul Lobzan în perioada anilor 1612-1630 (Gumowski 1960, 194-196). Tot aici am mai menţiona semnele monetarului Otto Meppe ce a activat între anii 1609-1621 în monetăria din or. Riga (Фёдоров 1966, 399).

Lotul de monedă, bătut de Sigismund al III-lea, se încadrează cronologic între anii 1612-1627, excepţie fac doar ternarii bătuţi în 1630. Cel al lui Ioan Cazimir (1648-1668) reprezintă şi el moneda de valoare mică, începând cu anul de batere 1652 şi finisând cu 1654. Din literatura de specialitate, aflăm că Sigismund al III-lea după 1601, cu speranţa de-a înviora piaţa internă, începe să emită mai multe tipuri de monede, printre care şi monedă măruntă. Iar în 1627, prin ordonanţa din

11 ianuarie, el va interzice baterea acesteia pentru a opri dezastrul economic ce se stabilise în ţară (Iliescu 1960, 313). Această politică o va continua şi Vladislav al IV-lea (1632-1648), dar şi Ioan Cazimir, care până în anul 1650 va bate monedă de valoare ridicată. Aceste încercări de a bate monedă de valoare pentru a proteja, de fapt, piaţa monetară internă, au avut, din păcate, un rezultat invers. Moneda de valoare ridicată s-a dovedit a fi prea scumpă pentru încheierea tranzacţiilor mici, de fiecare zi. Oamenii de rând aveau nevoie de monedă ieftină. În scurt timp, aceasta va înlătura moneda de valoare mare de pe piaţa poloneză. Astfel am putea explica lipsa monedei de valoare ridicată din acest tezaur, dar şi din altele din sec. al XVII-lea, descoperite pe teritoriul Republicii Moldova.

În locul acestora numeroase cantităţi de schillingi de aramă, bătuţi în atelierele baltice, dar şi în monetăriile locale, care au fost ocupate, între timp, de suedezi, au inundat nu numai piaţa Poloniei, dar şi pieţele altor state din apropiere. Aceasta ar fi motivaţia enormelor cantităţi de schillingi din tezaurele medievale, descoperite pe teritoriul Moldovei din stânga Prutului (Нудельман 1977, 42).

Ceea ce priveşte moneda suedeză din tezaurul prezentat, am putea s-o caracterizăm şi pe ea ca fiind una de valoare inferioară. Cu toate măsurile întreprinse de Guvernul Suediei, pătrunderea monedei mărunte străine în ţară n-a putut fi oprită (Iliescu 1960, 317). Baterea neîngrijită şi descentrarea sunt atât de frecvente, încât foarte puţine dintre piese n-au fost atinse de ea. Mai mult ca atât, neglijenţa în executarea emblemelor şi legendelor de pe feţele monedelor a dus la apariţia unor curiozităţi, dacă le putem numi aşa, şi care prezintă, de fapt, nişte neconcordanţe între anii de emisie şi perioada de domnie a regelui, căruia îi aparţin monedele. Astfel pe nouă monede, bătute de Gustav II Adolf (1611-1632), sunt indicaţi anii de emisie 1633, 1634, 1635, pe când el decedase, încă în anul 1632, în una din campaniile militare. Aceeaşi situaţie se repetă şi în tezaurul descoperit în s. Slobozia-Duşca, r-nul Criuleni. Pe monedele lui Gustav II Adolf (1611-1632), anul de emisie continuă să fie indicat până în 1640, iar lista schillingilor, emişi de Christina Augusta (1632-1654), începe cu anul 1630.

În literatura de specialitate, monedelor de acest fel li se atribuie termenul de monede postume. Alţi specialişti însă consideră că monedele erau confecţionate departe de ţările lor de origine (Фёдоров 1966, 401) şi cei ce imitau moneda străină nu erau obligaţi să ţină cont de succedările la tron ale regilor statelor respective (Рябцевич 1977, 117).

În cele ce urmează, vom încerca să ne oprim foarte atent, poate, la cea mai vulnerabilă temă pentru aceste tezaure, şi anume cea a imitaţiilor, fie a celor de tip local sau a celor din ţările de origine. După cum am menţionat deja, monedele, în bună parte, se caracterizează printr-o batere neglijentă, deseori cu embleme şi legende eronate. Se evidenţiază diferenţa de aliaj de la o monedă la alta (unele fiind mai argintate, altele – mai galbene, sau roşietice), dar şi diferenţa de diametru şi de grosime a pastilelor. Acestea ar fi, după părerea specialiştilor, unele din criteriile de deosebire a falsurilor de monedele originale. Stratul mai gros de argint de pe o parte din piesele din tezaur, după părerea specialiştilor, este caracteristic pentru monedele de imitaţie executate în monetăriile Moldovei medievale (Buzdugan 1977, 93). Oricum, lipsa unor criterii generale, în această ordine de idei, creează dificultăţi în ceea ce priveşte stabilirea raportului real între moneda originală şi cea falsă, deoarece este dificil să deosebim boratinki emişi în Suedia şi Polonia de cei bătuţi de acelaşi Liviu Borattini în monetăria de la Suceava şi de falsurile sileziene ori est-baltice (Duţu 2002, 141).

Cu siguranţă, că şi în acest tezaur, ca în multe altele de acest tip, este prezentă moneda de imitaţie. Mai mult ca atât, ea poate deţine şi partea covârşitoare din tezaur, fapt deseori menţionat de colegii ce-au lucrat cu tezaurele de schillingi medievali din sec. XVI-XVII.

Ceea ce putem confirma pentru tezaurul de la Ciocâlteni este lipsa pieselor originale ale lui Dabija-Vodă şi Mihnea al III-lea, piese ce sunt, de fapt, nişte rarităţi pentru tezaurele medievale descoperite pe teritoriul Moldovei din ambele părţi ale Prutului (Duţu 2002, 144). Aici am putea spune că excepţie fac tezaurele de la Slobozia-Duşca (2006) şi de la Chişinău (1973), în componenţa cărora se păstrează câteva monede bătute de Mihnea al III-lea[2].

Tezaurul de la Ciocâlteni, cu descrierea detaliată a structurii, dar şi a tipurilor de monede, poate fi util cercetătorului interesat.

[2] MNAIM, FB- 27455 (1-1012), inedit.

Catalogul monedelor

POLONIA

Sigismund III (1587-1632)

Coroana

Groş

1624

1-4. AR ↘ 0,6 g; 18 mm; ↑ 0,9 g; 18 mm ; ↙ 0,7 g; 18 mm; ↖ 0,6 g; 18 mm, pe revers semnele vistiernicului Coroanei Nikolaus Danillowicz (1616-1624), Gumowski 1960, nr. 952.
AV. - Coroana. SIG·III·DG/REX·POL/·MDL·
RV. - Acvila. *GROSS·REG POLO 1624

Lituania (Wilno)

Groş

1623

5. AR ↑ 0,8 g; 19 mm, Gumowski 1960, nr. 1324.
AV. - Bust încoronat spre stânga. SIG·III D(G)PO·M·D· (L):
RV. - Călăreţ. GROSS **:** M(AG DUCA)LIT·1623

1625

6. AR 0,7 g; 18,5 mm, Gumowski 1960, nr. 1323.
AV. - Ca mai sus.(SIG·III·DG·REX·PO·M·D·L)
RV. - Ca mai sus. GR(OSS MAG DUCA·LIT) 25

1626

7. AR. ↑ 0,8 g; 18 mm, Gumowski 1960, nr. 1324.
AV. - Ca mai sus. SIG·III·DG·REX·PO·M·D·L·
RV. - Ca mai sus. (G)ROSS MAG DUCA·LIT 1626

Lobzan

Ternar

1625

8. BI. ↑ 0,4 g; 15 mm, pe revers semnele monetarilor Krotoskis, monetăria or. Lobzan (1612-1630), Gumowski 1960, nr. 1503.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. SIG III D G REX(P:M)DL
RV. - Două scuturi încoronate. TERNA RIUS 1625

1626

9. BI ↘ 0,5 g;15 mm, pe revers semnele monetarilor Krotoskis, monetăria or. Lobzan (1612-1630), Gumowski 1960, nr. 1506.
AV. - Ca mai sus SIG III DG REX POM (DL)
RV. - Ca mai sus (...) ANNO 1626

1630

10. BI→ 0,3 g; 16 mm, pe revers semnele monetarilor Krotoskis, monetăria or. Lobzan (1612-1630), Gumowski 1960, nr. 1515.
AV. - Ca mai sus. (SIG III) DG REX POM (DL)
RV. - Scut scartelat. TERN(ARIUS)S LOBZAN 30

F.A.

11. BI ↑ 0,4 g; 15 mm, pe revers semnele monetarilor Krotoskis, monetăria or. Lobzan (1612-1630), Gumowski 1960, nr. 1514.

AV. - Ca mai sus.(SIG III D)G (REX) POM D(L)
RV. - Două scuturi. TERNARIU(S LOB)ZAN 3
12. BI ↑0,6 g; 15 mm, Gumowski 1960, nr. 1513.
AV. - Ca mai sus. SIGIII(DG REX PO)MDL
RV. - Acvila. TERNA(RIUS L) O(BZAN)

Coroana

Schilling

1625

13-16. BI ↘ 0,5 g; 16 mm ← 0,6 g; 16 mm; ↓ 0,6 g; 16 mm; ↘ 0,6 g; 16, 5 mm, Gumowski 1960, nr. 904.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. SIGIS III·D·G·REX·POLONIAE †
RV. - Scut scartelat. SOLIDUS·REGNI (POLO)
17. BI ↙ 0,6 g; 16 mm, Gumowski nr. 903.
AV. - Monograma regelui. SIGIS III·D·G · (REX)POLONIE †
RV. - Acvila. SOLID(US) REGNI ·POLO

F.A.

18-19. BI ↘ 0,6 g; 16 mm; ↑0,4 g; 15 mm, Gumowski 1960, nr. 904.
AV. - monograma regelui. † SIGIS III D**:** G·REX·POLONIE
RV. - cinci scuturi. SOLIDUS (REGNI POLO)

Lituania (Wilna)

Schilling

1612

20. BI ↗ 0,9 g; 17 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1287.
AV. - Monograma regelui.
SIG·III·DG·REX·PM·DL 1618
RV. - Două scuturi. SOLIDUS (M:D:) LIT ∗

1613

21. BI. ↑ 0,9 g; 16, 5 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1299.
AV. - Ca mai sus. SIG·III (DG · REX· PM ·DL)
RV. - Ca mai sus. (SOLIDUS) M**:**D**:**LI:

1616

22. BI. ↑ 0,8 g; 13 mm, pe revers semnele vistiernicului Hieronymus Wollowicz (1603-1608, 1618),

Gumowski 1960, nr. 1293.
AV. - Ca mai sus. SIG(III· DG ·REX ·PO·) M:D:L: ·
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS ·↑ (M:D:LIT)

1617

23. BI. ↑ 0,7 g; 13 mm, pe revers semnele vistiernicului Hieronymus Wollowicz (1603-1608, 1618), Gumowski 1960, nr. 1295.
AV. - Ca mai sus. SIG III·D:G:REX·PO·M·D·L
RV. - Ca mai sus. · SO(LIDU) S M·D:LIT →

1618

24. BI ↑ 0,6 g; 17 mm, pe revers semnele vistiernicului Hieronymus Wollowicz (1603-1608, 1618), Gumowski 1960, nr. 1296.
AV. - Ca mai sus. SIGIII:D:G:REX PO:M·D·L·
RV. - Ca mai sus. (SOLID)US M·LIT

1619

25. BI ↓ 0,7 g; 16 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1299.
AV. - Ca mai sus. (SIG:III:D:G:REX:PO:) :M:D:L
RV. - Ca mai sus. (SO)LIDUS MAD:LI

1623

26-28. BI ↑ 0,6 g; 16 mm; ↗ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,6 g;
15 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1303.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. (SIG III) DG :REX POM D:L
RV. - Două scuturi. ∴S(O)·LIDUS · : MA(D L)·IT
29-32. BI. ↑ 0,4 g; 15,5 mm; ↑0,6 g; 15 mm ; ↑ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm, Gumowski 1960, nr. 1304.
AV. - Acvilă . SIG:III·D:G:REX·PO·M·D·L
RV. - Călăreţ * (SOLIDUS M)D:LIT:1623 · *

1624

33-36. BI. ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 16 mm; ↑ 0,4 g;
15 mm; ↑0,5 g; 15 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1305.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. (SIG III DG REX) POM · DL 24
RV. - Două scuturi încoronate. SOLIDUS· (M D LIT)

1625

37-38. BI. ↗ 0,6 g; 15,5 mm ; ↑ 0,6 g; 15 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1308.
AV. - Ca mai sus. SIG·III·D·G·REX·POM·D·L
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS·M·DL 625 *

1626

39-41. BI. ↑ 0,6 g; 15 mm; ↓ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1309.
AV. - Ca mai sus. SIG III·D:G·REX·POM DL
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS M D LITV 1626 †

1627

42-45. AE ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑0,5 g; 16 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), Gumowski 1960, nr. 1309.
AV. - Ca mai sus. SIG·III DG REX PO MDL
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS M D LITV 1627 †

F.A.

46. BI ↑ 0,7 g; 16 mm, pe revers semnele vistiernicului Hieronymus Wollowicz (1603-1608, 1618), cf. Gumowski 1960, nr. 1290.
AV. - Ca mai sus. (SIG III DG REX) P:M:D:L
RV. - Ca mai sus. SO(LI)DUS (M):D:L
47-52. BI ↑ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,5 g;16 mm; ↑ 0,7 g; 15mm.; ↑ 0,6 g; 15 mm.; ↑ 0,5 g; 16 mm.; ↑ 0,4 g ; 15,5 mm, pe revers semnele vistiernicului Christian Naruszewicz (1618-1631), cf. Gumowski 1960, nr. 1309.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. SIG(III DG REX) PO(M D) DL
RV. - Două scuturi încoronate. SO(LI) D(US M D LI)TV 162? †

Riga

Schilling

1618

53. BI ↑ 0,9 g;16,3 mm pe revers semnele monetăriei or. Riga (1609-1621), Gumowski 1960, nr. 1296.
AV. - Monograma regelui cu scutul dinastic. SIGIII·DG·REX·POM·DL·
RV. - Stema mică a or. Riga. SOLIDUS·CIVI·RIGE·18

1620

54-55. BI ↑ 0,6 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm, pe revers semnele monetăriei or. Riga (1609-1621), Gumowski 1960, nr. 1300.
AV. - Ca mai sus. SIG·III·DG·REX·PO· (DL)
RV. - Ca mai sus. SOLIDU)S·CIVI·RIGE·20

1621

56-57. BI ↑ 0,8 g; 15,5 mm.; ↑ 0,6 g; 14,5 mm, pe revers semnele monetăriei or. Riga (1609-1621), Gumowski 1960, nr. 1301.
AV. - Ca mai sus. SIG · III· DG· REX· POL· M· DL
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS· CIVI· RIGENSIS

F.A.
58-59. BI ↑ 0,9 g; 17 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm, pe revers semnele monetăriei or. Riga (1609-1621)
AV. - Ca mai sus. (SI.)G III DG REX·PM·DL
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS·CIVI·RI(GE.)

Ioan Cazimir (1648-1668)

Lituania (Wilna)

Schilling
1650
60. AR→ 0,6; 14,5 mm, Cf. Gumowski 1960, nr. 1860.
AV. - Monograma regelui încoronată . IOACASI **:** (D)GR**:**POL L
RV. - Călăreţ. SOLIDUS M D LIT 1650 ∴
1652
61-65. AR ↓ 0,7 g; 15 mm;→ 0,5 g; 15 mm; → 0,5 g; 15 mm; → 0,6 g; 15 mm; → 0,5 g; 15 mm, pe revers semnele monetarului Michael Gedeon Tryzny +1652, Gumowski 1960, nr. 1860.
AV. - Ca mai sus. IOACAS D·G·R·POLL
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS·M**:**D**:**LIT1652 ∴
1654
66. AR→ 0,5 g; 14,5 mm, semnele monetarului Johann Kazimir Krasinski +1668, Gumowski 1960, nr. 1863.
AV. - Ca mai sus. IOACAS·DGR·POLL RV. - Ca mai sus. SOLIDUS M D LIT ·1654
F.A.
Semnele monetarului Michael Gedeon Tryzny +1652, cf. Gumowski, nr. 1860.
67-68.AR → 0,6 g; 15,5 mm;→ 0,6 g; 15 mm, semnele monetarului Michael Gedeon Tryzny +1652, cf. Gumowski 1960, nr. 1860.
AV. - Ca mai sus. IOACAS·G**:**R**:**PO(L L)
RV. - Ca mai sus. (SO)LIDUS M**:** D**:**LIT 1(...)

SUEDIA

Gustav II Adolf (1611-1632)

Riga

Schilling
1623
69. BI ↗ 0,6 g; 16 mm, Fedorov 1966, nr. 733.
AV. - Monograma regelui. GVSTADO scut cu stema dinastică L D·G REX·S
RV. - Stema mică a or. Riga.
SOLIDUS·CIVI·RIGEN(SIS) 23
1625
70-73. AR ↑ 0,4 g; 16 mm; ↗ 0,6 g; 16 mm (2); ↗ 0,7 g; 17 mm, Fedorov 1966, nr. 736 a.
AV. - Ca mai sus. GVS(T ADO)L·D:G:REX·S
RV. - Ca mai sus. SOLID(U)S CI(VI RIGEN) SIS 25
1626
74-76. AR ↗0,5 g; 15, 5 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (2), Fedorov 1966, nr. 738;
AV. - Ca mai sus.GVST·ADO DG(REX S)
RV. - Ca mai sus. SO(LIDUS)·CIVI·RIGENSIS·26
1627
77-78. BI ↑ 0,6 g; 16,5 mm; ↗ 0,4 g; 16 mm, Fedorov 1966, nr. 740.
AV. - Ca mai sus. G(UST A)DO L·D·G REX S
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS·CIVI·RIGEN(SIS)27
1628
79. BI ↑0,7 g; 16 mm, Fedorov 1966, nr. 740.
AV. - Ca mai sus. GVSTADO L·D(G REX) S
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS CI· (VI RIGENSIS) SIS 28
1630
80. BI ↑ 0,5 g; 15 mm, Fedorov 1966, nr. 751.
AV. - Ca mai sus. G(UST)ADO- L·D· (G REX)·S
RV. - Ca mai sus. SOL(IDUS CIVI RIGENSIS)30
1631
81-82. BI ↗ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15, 5 mm, Fedorov 1966, nr. 755.
AV. - Ca mai sus. GVSTADO L· (D)G· REX S
RV. - Ca mai sus. 1 SOLIDUS·CIVIRIGENSIS·3
1632
83-84. BI ↗0,6 g; 15, 5 mm; ↗0,5 g; 15 mm, Fedorov 1966, nr. 756.
AV. - Ca mai sus. GVSTADO L DG REX
RV. - Ca mai sus. 2 SOLIDU(DUS CIVI RIGEN)SIS 3
1633
85-89. BI ↑ 0,6 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 16 mm (2); ↑ 0,7 g; 16 mm; ↑ 0,6 g; 16, 5 mm, Fedorov 1966, nr. 758.
AV. - Ca mai sus. GVS(T ADO) DG·REX·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS (CIVI RIGE) NSIS·33
1634
90-94. AE ↑ 0,4 g; 16 mm;↑ 0,5 g; 16 mm; ↑ 0,6g; 15 mm; ↓ 0,5 g; 15 mm; ↗0,4 g; 16 mm, Fedorov 1966, nr. 760.
AV. - Ca mai sus. GVS·ADO L·D·G·REX·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS CIVI RIGENSIS 3↓4
1635
95. AE ↑ 0,5 g; 16 mm
AV. - Ca mai sus. GUST:ADOL D(G REX)
RV.- Ca mai sus. SOL (IDVS) CIVI RIGENSIS 3↓5
F.A.
96-112. BI ↑ 0,5 g; 15 mm (4); ↑ 0,6 g; 15, 5 mm (4); ↗ 0,5 g; 15 mm (2) ; ↑ 0,6 g; 15 mm (3);

→0,8 g; 15 mm; ↗ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,4 g; 16 mm, Fedorov 1966, nr. 766.
AV. - Ca mai sus. (G)VSTAD (O)L·DGREX·
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS CIVI RIG (ENSIS)

Elbing

Schilling

1630

113-115. AE ↙ 0,6 g; 15, 5 mm ; ↓ 0,6 g; 15 mm; ↓0,5 g; 15,5 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Monograma regelui. GVS:ADO (...)
RV. - Stema or. Elbing. SOLID (VS) CIVI·ELBING·30

1631

116. AE ↓ 0,5 g; 15, 5 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. GVS·ADO·D:G·REX·S·
RV. - Ca mai sus. (SOLID) V(S) CIVI ELBING 31

1632

117-121. AE ↓ 0,6 g; 15,5 mm;↓ 0,6 g; 17 mm;↓ 0,6 g; 16 mm; ↓ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15,5 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. GVS· A (DO) DG· REX· S
RV. - Ca mai sus. OLIDUS:CIVI ELBING 32

1633

122. AE ↓ 0,4 g; 15,5 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. GV(S)ADO D·G (REX S)
RV. - Ca mai sus. +SOLIDUS CIVI·HLBING 33

1634

123. AE ↑ 0,5 g; 16 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. GVSADO (D)G· REX·
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS CIVI(..)ING· 34

F.A.

124-126. AE ↑ 0,5 g; 17,5 mm; ↑ 0,5 g; 16,5 mm; ↓ 0,3 g; 15 mm; cf. Szwagrzyc, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. (G)VS (ADO DG)REX· (S)
RV. - Ca mai sus. (SO)LIDUS (CIVI) ELBI (NG)

Atelier neprecizat

Schilling

127-131 AE. 0,4 g; 15,5 mm; 0,4 g; 16 mm (2); 0,4 g; 15 mm; 0,5 g; 17,5 mm.

Christina Augusta Vaza (1632-1654)

Livonia

Schlling

1632

132. BI ↑ 0,4 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 882.
AV. - Monograma reginei. C (HRIS) TINA·D·G·R·S·
RV. - Stema Livoniei. SOLIDUS LIVO (NIAE) 3·2

1634

133. BI ↑ 0,5 g; 15 mm, cf.Fedorov 1966, nr. 882.
AV. - Ca mai sus. (CHR) ISTINA·D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDUS LIVON (IAE) 34

1640

134. BI ↑ 0,4 g; 15 mm, Fedorov 1966, nr. 882.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·DGRS RV. - Ca mai sus. (SO)LIDUS LIVONIAE 40

1641

135. BI ↑ 0,5 g; 15 mm, Fedorov 1966, nr. 887.
AV. - Ca mai sus. CHRIS(TIN)A D·G· R S
RV. - Ca mai sus. SOLID(US LIVON) IAE 41 ↓

1645

136-137. BI ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,4 g; 15,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 863.
AV. - Ca mai sus. CHRICTINA·D·G R S RV. - Ca mai sus. S(OL)IDUS·LIVONIAE 45

1647

138-148. BI ↗ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,4 g; 14 mm; ↑ 0,4g; 15 mm (3), ↙ 0,5 g; 15 mm; ↗ 0,4 g; 15 mm (2); ↗ 0,6 g; 15,5 mm; ↑ 0,3 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 870.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLID(US LIVON) IAE 47 ↓

1648

149-154. AE ↑ 0,6 g; 16 mm (2); ↑ 0,5 g; 16 mm; ↑ 0,4 g; 15 mm, ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 877.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOL(.IDUS LIV) ONIAE ·48 ↙

1649

155-168. BI ↑ 0,4 g; 15 mm (3); ↑ 0,5 g; 15 mm (5); ↗ 0,6 g; 15,5 mm, ↑ 0,4 g; 15,5 mm; ↑ 0,5 g; 15,5 mm; ↑ 0,6 g; 15,5 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (2), cf. Fedorov 1966, nr. 878.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·(S)
RV. - Ca mai sus. SO(LIDUS)·LIVONIAE 49 ↓

1650

169-170. BI ↓ 0,5 g; 15 mm(2), cf. Fedorov 1966, nr. 879.
AV. - Ca mai sus. CH(RISTI)NA D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SO(LIDUS LIVO) NIAE · 50 ·

1651

171-176. AE ↑ 0,4 g; 15 mm (4); ↑ 0,6 g; 15 mm (2), cf. Fedorov, nr. 880.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS·LIVONIAE·5·1

1652

177-181. BI ↑ 0,6 g; 14 mm (2); ↑ 0,4 g; 15 mm; ↓ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 881.
AV. - Ca mai sus. CRISTINA·D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS·LIVONI(..)5·2·

1653
182-187.BI ↑ 0,5 g; 15 mm (2); ↑ 0,4 g; 14 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (2); ↑ 0,4 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 882.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS LIVONIAE·5·3·
1654
188-190. BI ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm; ↑ 0,3 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 883.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDU)S LIVONIAE·54
F.A.
191-215. BI ↓ 0,5 g; 15 mm (2); ↖ 0,5 g; 15 mm (4); ↑ 0,5 g; 15 mm (4); ↑ 0,6 g; 15 mm (3),↑ 0,4 g; 15 mm (5); ↑ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15,5 mm; ↑ 0,4 g; 16 mm; ↓ 0,7 g; 15,5 mm; ↑ 0,5 g; 15,4 mm; ↑ 0,5 g; 16 mm; ↑ 0,5 g; 15,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 877.
AV. - Ca mai sus. (CHRISTI)NA·D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS LI (VONIAE) 9

Riga

Schilling
1535
216-223. BI ↑ 0,5 g; 16 mm; ↑ 0,6 g; 14,5 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (2); ↑ 0,7 g; 16 mm (2); ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,7 g; 15,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 767.
AV. - Monograma reginei. (CHR)ISTINA D(G)RS
RV. - Stema mică a or. Riga. SOLIDU)S CIVI RIGENS 35
1636
224–225. AE ↑ 0,6 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 768.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D(GR)S
RV. - Ca mai sus. SOLI(DUS) CIVI RIGENSIS 36
1637
226-227. AE ↑ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 769.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G D R S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CI RIGENSIS 37
1638
228-231. AE ↑ 0,6 g; 15 mm (3); ↑ 0,5 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 770.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·D·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CI RIGENSIS 38
1640
232-238. AE ↑ 0,6 g; 15 mm (4); ↑ 0,5 g; 14,5 mm; ↑ 0,8 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 776.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·D·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS·C·RIGENSIS 40↓
1641
239-244. AE ↑ 0,4 g; 15 mm (2); ↓ 0,7 g; 13 mm; ↓ 0,6 g; 14 mm (2); ↓ 0,7 g; 14 mm , cf. Fedorov 1966, nr. 778.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D·G:D R S·
RV. - Ca mai sus. (S)OLIDVS CIVI:RIG 41
1642
245. AE ↑ 0,5 g; 14 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 779.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D G D R S
RV. - Ca mai sus. SOL(IDUS CIVI RIGE) N 42↓
1643
246-257. AE ↑ 0,7 g; 16 mm; ↑ 0,6 g; 14,5 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (2); ↓ 0,4 g; 15 mm, ↑ 0,5 g; 16 mm; ↑ 0,6 g; 14 mm; ↑ 0,7 g; 14,5 mm; ↑ 0,5 g; 14 mm; ↑ 0,6 g; 16 mm ;
↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,4g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 784.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·D·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS·CIVI·RIG·43↓
1644
258-262. BI↑ 0,6 g; 15 mm (3); ↑ 0,5 g; 15 mm (2), cf. Fedorov 1966, nr. 792.
AV. - Ca mai sus. CRISTINA·DG·D·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS·CIVI·RIG 44↓
1645
263-271. BI ↑ 0,6 g; 15 mm (2); ↑ 0,6 g; 16 mm; ↑ 0,5 g; 13 mm;
↑ 0,5 g; 15 mm(2); ↑ 0,7 g; 17 mm; ↑ 0,5 g; 15,5 mm; ↑ 0,8 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 796.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D**:**G**:**R·S·S**:**
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI**:**RIG**:**45**:**↓
1646
272-273**.** BI ↑ 0,7 g; 16 mm; ↑ 0,8 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 803.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D·G·R·E·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI:RIG:46↓
1647
274-275. BI ↗ 0,4 g; 15 mm ; 0,3 g; 15 mm , cf. Fedorov 1966, nr. 805.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D:G:R:E:S:
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI:RIG:47:
1648
276-278. BI ↑ 0,5 g; 14,5 mm;↑ 0,4 g; 14 mm; ↑ 0,6 g; 16 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 808.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D:G R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI:RIG·48
1649
279-281. BI ↑ 0,5 g; 15 mm (3), cf. Fedorov 1966, nr. 810.
AV. - Ca mai sus. C(HRI)STINA D G R·S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI (RIG)49·

1650
282-285.BI ↑ 0,5 g; 15 mm (3); ↑ 0,6 g; 16 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 811.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI RIG ·50·
1651
286-291. BI ↑ 0,6 g; 15 mm; ↑ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,8 g; 15 mm;↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 14,5 mm; ↑ 0,5 g; 14,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 812.
AV.- Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S
RV.- Ca mai sus. SOLIDVS ·CIVI· RIG · 5·1·
1652
292-293 BI ↑ 0,4 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 814.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA:D: (G):R:S:
RV.- Ca mai sus. SOLIDVS CIVI RIG ·5·2·
1653
294-300. BI ↑ 0,6 g; 14 mm; ↑ 0,5 g; 14,5 mm (2); ↗ 0,5 g; 15 mm.
↑ 0,5 g; 15 mm (2); ↑ 0,4 g; 14 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 815.
AV. - Ca mai sus. C(H)ISTINA·D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI (RIG) 53
1654
301. BI ↑ 0,6 g; 15 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 815.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA·D·G·R·S
RV. - Ca mai sus. SOLID(US CIVI) RIG ·54·
F.A.
302-331. BI ↑ 0,5 g; 14,5 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm (10); ↑ 0,4 g; 15 mm (4).;
↑ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,6 g; 15 mm (5); ↑ 0,6 g; 14,5 mm (2); ↑ 0,6 g; 14 mm (2);
↑ 0,3 g; 15 mm (2); ↓ 0,6 g; 15,5 mm; ↓ 0,6 g; 16 mm; ↑ 0,7 g; 15,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 808.
AV. - Ca mai sus. CHRISTINA D G D R S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS C RIGENSIS 3 ↓

Elbing

Schilling
1634
332-333. BI ↓ 0,5 g; 16 mm; ↓ 0,4 g; 16,5 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 913.
AV. - Monograma reginei. CHRIS · D ·G REG SVE)
RV. - Stema or. Elbing. SOLIDVS (CIVI ELBI)NG 34
1635
334-335. BI ↓ 0,5 g; 16,5 mm;(2) .
AV. - Ca mai sus. CHRIS · DG REG SVE
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI ELBING 38 ↓
F.A.
336-339. BI ↓ 0,5 g; 15 mm; ↓ 0,4 g; 16 mm; 0,4 g; 16,5 mm (UNIFAŢĂ)
↓ 0,4 g; 16 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 911.
AV. - Ca mai sus. CHRIS · DG (REG)G SVE
RV. - Ca mai sus. SO(LIDUS) CIVI ELBING(..)

Atelier nedeterminat

Schilling
340-342. BI 0,6 g; 14,5 mm; 0,6 g; 15 mm; 0,5 g; 13,5 mm.
AV. - Ca mai sus (...)
RV. - (...)

Carol X Gvstav (1654-1660)

Riga

Schlling
1654
343-345. BI ↗ 0,6 g; 15 mm; ↗ 0,4 g; 14 mm; ↑ 0,6 g; 14,5 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 898.
AV. - Monograma regelui. (CAROLUS)VS GV-STAV DGRS
RV. - Stema mică a or. Riga. SOLIDVS CIVI RIG 54
1656
346-347. BI ↑ 0,5 g; 14,5 mm; ↑ 0,5 g; 14 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 901.
AV. - Ca mai sus. CAROLVS GVSTAV · DGRS
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS CIVI RIG · 5 · 6
F.A.
348-353. BI ↑ 0,7 g; 15 mm; ↑ 0,5 g; 15 mm; ↑ 0,4 g; 15 mm (3);
↑ 0,5 g; 14 mm, cf. Fedorov 1966, nr. 901.
AV. - Ca mai sus. CAROLVS GVSTAV (D)GRS
RV. - Ca mai sus. (SO)LIDVS CIVI · RIG (...)

Livonia

Schilling
354-355. BI ↑ 0,6 g; 15 mm (2); cf. Reabţevici 1977, 218, tab. 59, nr. 3.
AV. - Monograma regelu. CAROLIS·GVSTAV: D·G·R·S
RV. - Stema Livoniei. SOLIDVS·LIVONIAE ·55 ↓
1656
356. BI ↑ 0,7 g; 15 mm, cf. Reabţevici 1977, 218, tab. 59, nr. 3
AV. - Ca mai sus. CAROLIS ·GVSTAV ·D G R S
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS LIVON(I)AE ·5·6·
1657
357-359. BI ↑ 0,4 g; 15 mm (2);↑ 0,6 g; 15 mm, cf. Reabţevici 1977, 218, tab. 59, nr. 3.
AV. - Ca mai sus. CA(ROLIS) GVSTAV D·G·R·S·
RV. - Ca mai sus. SOL(ID)VS LIVONIAE ·5·7·
F.A.
360-361. BI ↑ 0,4 g; 15 mm(2); cf. Reabţevici 1977, 218, tab. 59, nr. 3
AV. - Ca mai sus. (CAROLIS) GVSTAV DGRS
RV. - Ca mai sus. (SO)LIDVS LIVONI(AE)

IMPERIUL ROMANO-GERMAN

Elizabeta Lucreția (1625-1653)

Teschen (Widno)

Obol

1653

362. BI → 0,4 g; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 1372.
AV. - Monograma reginei. SILEZI ANNO: 53
RV. - Acvila. OB(VLVS) RINCIPAT: TES +

1654

363. BI ↓ 0,5 g; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 1372.
AV.- Ca mai sus. SILE(SIA) ANNO**:**1654
RV. - Ca mai sus. OBVLVS ·PRINCIPAT: TES +

F.A.

364. BI ↓ 0,5 g; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, nr. 1372.
AV. - Ca mai sus. ANNO: DOMINI: 1(...)2
RV. - Ca mai sus. OBVLVS PR(INCIPAT) : TES

PRUSIA

Gheorgh Wilghelm (1619-1640)

Brandemburg (Köln)

Schlling

1625

365. BI ↑ 0,6 g; 16 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Monograma regelui. + GEORG WILH: MAR:B· R· S· R· I· EL
RV. - Acvila. SO(LID)VS PRVSSIAE:1625

1628

366-367. BI ↑ 0,5 g; 15 mm ; ↑ 0,4 g; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Ca mai sus. + GHEORGH WILH · MAR B·R·S·R·I·EL
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS PRVSSIAE 1628

1629

368. BI ↑ 0,6g ; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Ca mai sus. GEO (RGH WILH) + MAR· B (R·S·R·I·EL)
RV. - Ca mai sus. SOLI(VS) PR(VSSIAE) 1629

1633

369-371. BI ↑ 0,5 g ; 15 mm; ↑ 0,4 g ; 16 mm; ↑ 0,4 g ; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Ca mai sus. + GEO(RGH WILH) MAR·BR·S·R·I·EL
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS PRVSSIAE 1633

1639

372. BI ↑ 0,5 g ; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Ca mai sus. GEOR(GH WILH MAR BR S) R(I) EL
RV. - Ca mai sus. SO(LIDVS) PRVSS 1639

F.A.

373. BI ↑ 0,4 g ; 15 mm, cf. Szwagrzyc 1973, 122, nr. 42 d.
AV. - Ca mai sus. GEO(RGH WILH) MAR· BR·S·R·I·EL
RV. - Ca mai sus. SOLIDVS· PRVSS (IAE)

Friedrich Wilghelm (1640-1688)

Brandemburg (Köln)

Schilling

F.A.

374. BI ↑ 0,5 g ; 15 mm, cf. Szwagrzy 1973, 122, nr. 42 f.
AV. - Monograma regelui. FRID WILH· MAR·BR·S(R ·I· EL)
RV. - Acvila. (SOLIDUS) PR(VSSI)A 16(.)3

Monede nedeterminate

375. BI 0,5 g; 16 mm
AV: (...)
RV: (...)
376. BI (fragment)

Structura tezaurului de la Ciocâlteni

Ţara	Nr. monede	%	Emitentul	Nr. monede	%	Atelierul	Nr. monede	%	Nominalul	Nr. monede	%
Suedia	293	78	Gustav II Adolf 1611-1632	63	21,5	Riga Elbing Atelier neprecizat	44 14 5	69,8 22,2 8	Schilling	63	100
			Christina Augusta 1632-1654	211	72	Riga Livonia Elbing Atelier neprecizat	116 84 8 3	54,9 39,8 3,7 1,4	Schilling	211	100
			Carol X Gustav 1645-1660	19	6,5	Riga Livonia	11 8	57,9 42,1	Schilling	19	100
Polonia	68	18	Sigismund III 1578-1632	59	86,8	Riga Lituania Lobzan Coroană	7 36 5 11	11,9 61 8,5 18,6	Groş Schilling Ternar	7 47 5	11,9 79,7 8,4
			Ioan Cazimir 1648-1668	9	13,2	Lituania	9	100	Schilling	9	100
Prusia	10	2,7	Gheorg Wilhelm 1619-1640	9	90	Brandenburg	9	100	Schilling	9	100
			Friedrich Wilhelm 1640-1688	1	10	Brandenburg	1	100	Schilling	1	100
Silezia de Sus	3	0,8	Elizabeta Lucreţia 1625-1659	3	100	Widno	3	100	Obol	3	100
Monede nedeterminate	2	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Total : 376 monede											

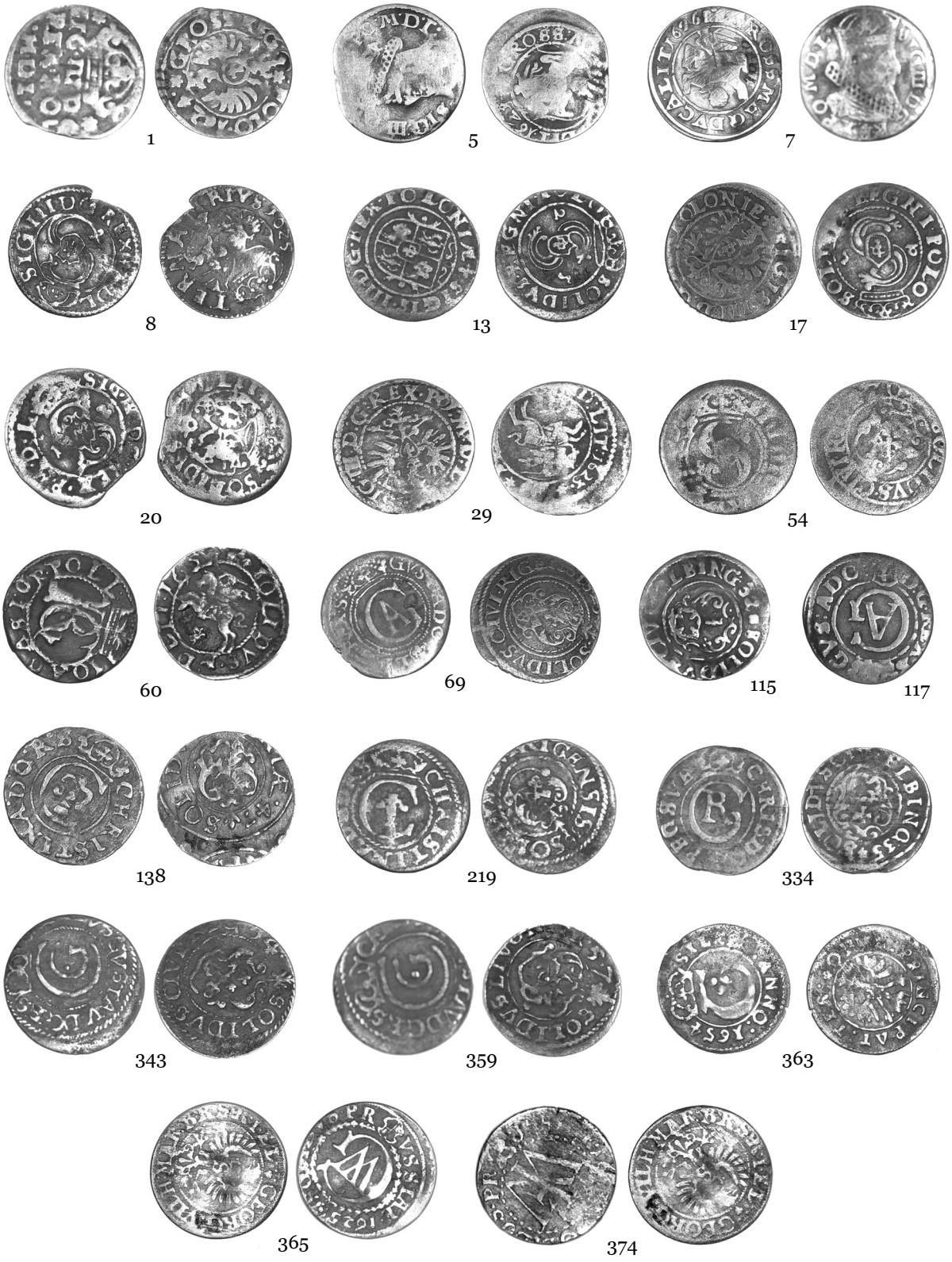

Fig. 1. Monede din tezaurul de la Ciocâlteni.

Bibliografie

Bolocan 2003: A. Bolocan, Depozitul de şilingi descoperit la Chişinău (sec.XVI-XVII). In: Simpozion de numismatică dedicat centenarului Societăţii Numismatice Române (1903-2003). Programul şi rezumatele comunicărilor, Chişinău, 26-28 noiembrie 2003.

Butnariu 1994: V. Butnariu, Tezaure din muzeele oraşului Chişinău, sec. XVI-XVIII (Chişinău 1994).

Butnariu 1995: V. Butnariu, Tezaurul de la Malinovca. Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" XXXII, 1995.

Buzdugan et al. 1977: G.Buzdugan, O. Luchian, C.C. Oprescu, Monede şi bancnote româneşti, (Bucureşti 1977).

Chiroşca, Bolocan 2006: A. Chiroşca, A. Bolocan, Tezaurul monetar din secolul al XVII-lea de la Slobozia-Duşca, raionul Criuleni. In: Simpozion de numismatică organizat cu ocazia jubileului Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan" (1956-2006). Programul şi rezumatele comunicărilor, Chişinău, 30 noiembrie-2 decembrie 2006, 11.

Duţu 2002: M.Duţu, Un depozit de şilingi din vremea lui Dabija Vodă descoperit în judeţul Galaţi. In: Buletinul Societăţii Numismatice Române (1996-1997) (Bucureşti, 2002).

Gumowski 1960: M. Gumowski, Handbuch der polnischen Numismatik (Graz 1960).

Iliescu 1960: O. Iliescu, Solidi valachici vulgo dumnicze. Studii şi Cercetări de Numismatică III, Bucureşti, 2006.

Niculiţă 1998: A. Niculiţă, Un tezaur medieval monetar, găsit în oraşul Chişinău, Tyragetia VI-VII, Chişinău, 1998.

Szwagrzyk 1973: J.A. Szwagrzyk, Pieniadz na Ziemiach Polskich X-XX w. (Warszawa 1973).

Нудельман 1976: А.А. Нудельман, Топография кладов и находок единичных монет (Кишинёв 1976).

Рябцевич 1977: В.Н. Рябцевич, О чём рассказывают монеты (Минск 1977).

Фёдоров 1966: Д. Фёдоров, Монеты Прибалтики XIII-VIII столетия (Таллин 1966).

17th c. coin hoard discovered in Ciocâlteni village, Orhei district

Abstract

The National Museum of Archaeology and History of Moldova keeps a medieval 17th century hoard discovered in 1957 in Ciocâlteni village, Orhei district. The hoard is composed of 376 coins, including 7 groschen, 4 ternarijs, 3 oboloi, 360 shillings, and 2 unknown coins and dates back to 1612-1657. The first report about the Ciocâlteni hoard "Topography of hoards and single coin finds", Chisinau, 1976was published by A. Nudelman. The author pointed out 374 coins in the hoard. According to the author, the earliest coin dates back to 1612 and the latest coin dates back to 1660.

The hoard includes 293 Swedish coins, 68 Polish coins, 10 Prussia-Brandenburg coins and 3 coins of the Holy Roman Empire. The hoard has the following sequence of kings and queens: Gustav II Adolf (1611-1632) – 32 coins, Christina Augusta (1632-1654) – 211 coins, Carl X Gustav (1654-1660) – 19 coins, Sigizmund III (1587-1632) – 59 coins, Ian Cazimir (1648-1668) – 9 coins, George Wilhelm (1619 - 1640) – 9 coins, Friedrich Wilhelm (1640 - 1648) – 1 coin and Elizabeth Lucretia (1625-1655) – 3 coins.

Fig. 1. Coins contained in the Ciocâlteni hoard.

Монетный клад XVII-го века, найденный в с. Чокылтень, район Орхей

Резюме

В Национальном Музее Археологии и Истории Молдовы хранится средневековый клад XVII в., найденный на территории республики в 1957 г. в с. Чокылтень, район Орхей. В нём насчитывается 376 монет, в том числе 7 грошей, 4 тернария, 3 обола, 360 шиллингов и 2 неопределённые монеты. Временное пространство определяется 1612-1657 гг.

Первое сообщение о Чокылтенском кладе содержится в книге А. Нудельмана «Топография кладов и находок единичных монет» (Кишинёв 1976), где автор отмечает 374 монеты в составе этого клада, определяя самую раннюю монету 1612 г., а самую позднюю – 1660 г.

В состав клада входят: шведская монета, которая насчитывает 293 ед.; польская монета – 68 ед., прусско-бранденбургская монета – 10 ед.; священно-римская монета насчитывает 3 единицы. Таким образом, в

кладе представлены денежные эмиссии следующих правителей: Густав II Адольф (1611-1632) – 63 монеты, Кристина Августа (1632-1654) – 211 монет, Карл X Густав (1654-1660) – 19 монет, Сигизмунд III (1587-1632) – 59 монет, Ян Казимир (1648-1668) – 9 монет, Георг Вильгельм (1619-1640) – 9 монет, Фридрих Вильгельм (1640-1648) – 1 монета и, наконец, Елизавета Лукреция (1625-1655) – 3 монеты.

Рис. 1. Монеты из Чокылтенского клада.

01.03.2008

Adelaida Chiroşca, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

THE STONEMASONS' SIGNS IN THE SOCIAL AND POLITICAL CONTEXT

Janusz Skoczylas
Marek Żyromski

During the Middle Ages in Poland (similar to the situation in Western Europe) there was growing need for the rock material. In still growing number the stone buildings were created, both sacral and secular in character. Such the material emphasized the position and power of both Church and state organization. And so, many monuments of the stone architecture (not only in the Middle Ages but later on as well) testified, as it seems, the ideas of its founders – both bishops and kings or princes. The use of stone material underlined the eternal position of Christianity and at the same time legitimized the new social and political order. This order had to be such strong and durable as the stone material itself. Besides, there was the strong connection between the man and stone, which represented the cosmic order. Sometimes, the stone even preserved the smell of a human body.

On the other hand, there was the strong connection between the Romanesque architecture in Germany and the power of Holy Roman Empire. The rulers of the Holy Roman Empire undoubtedly tried to obtain the similar power (and specially similar authority) as the emperors of ancient Roman Empire (mainly during the so-called principate, i.e. the early Roman Empire). And so, the emperors of Holy Roman Empire founded many cathedrals, which were certainly much greater than the purpose of religious cult alone. These cathedrals represented first of all the mighty power of its founders – the emperors. During the Middle Ages there was no television, internet and in general no modern mass media. And so, the role and significance of visual arts and the question of representation by objects of art and architecture was certainly much more important than in our times. In most cases the cathedral was the tallest and sometimes (along with the castle) the biggest building in the city or even in whole the state. This cathedral was visible from all the places in the city or even from a long distance. And so, the cathedral served not only to religious ceremonies but also testified the political power and economic possibilities of its founder. There were many stonemasons' signs placed in the cathedral. These signs not only presented some ideological and social aspects of the Medieval sacral building but can tell us something of people who built such the great and beautiful cathedrals – the builders, masters, workers or artisans.

However, in the researches on stone architecture there is still little emphasize on the stonemasons' signs used in many historical times and in some architectural styles. The stonemasons' signs carved in stone exist for many years or even centuries. These stonemasons' signs can serve as the good historical source in order to explore the building techniques and organization or even the social relations connected with the building. Moreover, both the beginning and development of stonemasons' signs represents also the different kinds of social relations, which flourished in the group of artisans, workers and more generally cathedral's builders.

The notion of stonemasons' sign is created to describe the picture form (mostly geometrical and abstractive) carved in deliberately prepared building stone. The significant feature of the stonemasons' sign is that this sign is carved on the same depth in each its point. The form of stonemasons' sign is mostly in the shape of a letter U or V. At the same time some other dimensions of the stonemasons' sign are different in connection with its function or date, starting with 2-3 cm only in 14th and 15th centuries up to even 30-40 cm in 12th century (Gadomski 1966).

Nevertheless, the above-mentioned definition does not say of the purpose, which the stonemasons' sign served nor of the circumstances of its creation. We know a lot of stonemasons' signs existed in Poland, which fulfilled many different social and political functions. We can find in the modern historiography analysis of cult's

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 113-116.

signs from the mountain of Ślęza, the Christian cult signs, sepulchral signs, crosses, the signs of buildings' founders, the signs of religious orders or even signs which were the prototype of aristocratic signs.

In the opinion of Gadomski (1966) the main characteristic of stonemasons' sign is presented by its shape and by some circumstances and reasons of its existence. The stonemasons' sign is strictly connected with the building activities – with the position of builder or architect and is created in the process of building or just after finishing the building. We should underline that in the similar way are created other signs as well – for instance on ceramics, in gold, paper or on other material. On the other hand pastoral or fishing signs are connected rather with owner than with the artisan or worker. The similar situation can be observed in case of commercial signs.

The stonemasons' signs are connected with the technical, artistic and more generally personal aspect of the building activity. And so, these signs have to be treated always as the function (or even as the inseparable part) both of the place of building activity and of the building itself. Two kinds of stonemasons' signs could be distinguished, which in German are known under the name of *Steinmetzzeichen*, in French are known as the *signes lapidairres* and in English as *banker-marks* or *stonemasons' signs*. There are own signs and utility signs. The own signs describe the position of architect, builder or stone master. Amongst this group of own signs Gadomski (1966) distinguished some signs, which fulfilled the role of signature – both in case of the whole enterprise and in case of the single builder. This kind of signs, which was very frequent both in Romanesque and Gothic buildings, gradually developed (together with some progress in organization of production process) in the masters' signs. Into this group of own signs could be classified also some signs used by stone workers, who worked in the job-work system. However, these signs did not fulfilled the role of signature (nor artistic nor artisan). Nevertheless, the signs used by job-work workers served the purpose of quality control as well as were used to count the individually made work – for the financial operations.

On the other hand, the utility signs fulfilled secondary role only. These signs were used by stone workers to mark the shape of stones and (which was certainly very important) to mark the number and respective position of all the elements in the whole building. This is the reason why most of these utility signs are invisible because they are simply hidden inside the building.

As it was already mentioned (Świechowski 1970, Skoczylas et al. 2004) during the early Middle Ages in building activities were employed (as workers) mainly monks of different religious orders, who worked without payment – they got simply the accommodation. However, during the Crusades the new form of payment developed – namely money bill.. Finally, after the payment in nature (without money) the system of job - work was introduced. The stone master, who functioned as the single economic enterprise, received payment in accordance with the amount and quality of job he realized.

In the cathedral of Strasbourg at about 1500 stonemasons' signs were discovered. Nowadays (October 2007) there is very interesting exhibition of stonemasons' signs in Prague cathedral. On the other hand, the Romanesque and late Romanesque stonemasons' signs found in Poland were made in a considerable short period of time of at about 150 years, between 1100 and 1250 A.D. The later signs were connected with the Gothic architecture. The greatest amount of Gothic stonemasons' signs, totally exceptional in Poland, had been discovered in the cathedral at Gniezno in Greater Poland. These signs in Gniezno measure from 20 to 80 mm. Świechowski (1970) discerns three groups amongst these signs. Some signs formed the combination of lines or lines combined with curves. Besides, some signs were similar to letters, and finally some signs presented the stone and building equipment. It is worth mentioning that the stonemasons' signs in Gniezno cathedral not only were carved in sandstone blocks. These signs were discovered also on the surface of architectural elements made of the artificial stone. The most of the stonemasons' signs in Gniezno cathedral were very careful carved and the care of visual side of the sign is quite obvious. And so, there are some scientific researches which try to discover some similarities or even connection between workers, artisans and stone masters in Gniezno and in other towns, for instance Prag, Wien or Regensburg. On the other hand, the stonemasons' signs took the significant

evolution in time. During the centuries changed both its dimensions and the graphic style, represented by each stone master and pupils or his followers. Quite common was the situation when a new master added some new elements to the stonemasons' sign which was used by his predecessor. The analysis of stonemasons' signs enables to make some comparisons between St. Stephans Cathedral in Wien and St. Adalbert Cathedral in Gniezno. Even the similar are dates of finishing the building of cathedral in Wien and the beginning of building of Gothic cathedral in Gniezno by the bishop Bogoria – Skotnicki. It is very probably that part of the 60-men group of stone workers who built the cathedral in Wien could afterwards come to Gniezno (Świechowski 1970). Of course this opinion could be treated as the kind of scientific hypothesis only. Nevertheless, the common Middle – European character of these above-mentioned cathedrals can be testified.

The stonemasons' signs enable not only to date the time of creating the building or of different architectural elements but also enable to trace the life history of its creators – namely stone masters and workers who quite often changed the place of their work. Besides, the artisan formed one of the most mobile social groups in the social system of Medieval Europe. There was no tourist activity in the Middle Ages (the first tourist agency was created in Great Britain in late 19th century). The most of people rarely saw something more than their native village or town. On the other hand, artisans had to travel across Europe in order to make the so-called masterpiece which enable them to obtain the position of master.

Moreover, the analysis of stonemasons' signs enable us to distinguish some regional differences (or even separate building "schools") in stone building activities. For instance, some researches on Cysterian cloisters showed that the building teach changed its composition practically all the time. Both the number of persons and even building masters themselves rotated from one building to another. Perhaps the building team was created just on the place of building and after finishing works simply disintegrated.

Especially in Middle Ages the building of cathedral ("the House of God") formed the way to obtain salvation and the eternal life. Specially this was the case of founders of these religious buildings. Moreover, the aim of such the building was also to preserve the good memory of its founders among different social strata of the Medieval society. And so, the stonemasons' signs form an important historical source, which can throw some light not only on founders but also on artisans, masters or even simply workers, who created such the magnificent cathedrals. All these people, united in the common effort and building activity, certainly worked for the eternal glory and not only for the "common bread."

Bibliography

Frutiger 2005: A. Frutiger, Człowiek i jego znaki (Warszawa 2005).

Gadomski 1966: J. Gadomski, Znaki kamieniarskie w Polsce od roku 1100 do połowy XIII wieku, In: Folia historiae artium, vol. III (Kraków 1966), 23-65.

Skoczylas et al. 2004: J. Skoczylas, M. Mrozek, M. Kasprzak, U źródeł rozwoju kamieniarstwa, Świat kamienia 5 (30), 2004, 124-127.

Świechowsk 1970: Z. Świechowski, Gotycka katedra gnieźnieńska na tle współczesnej architektury europejskiej. In: (Ed. A. Świechowska) Katedra gnieźnieńska, vol. I (Poznań-Warszawa-Lublin 1970), 60-74.

Ştampilele cioplitorilor în piatră în context social şi politic

Rezumat

În evul mediu, în Polonia, ca şi în alte ţări ale Europei de Vest, sporeşte interesul faţă de piatra, utilizată drept material de construcţie. Aceast fapt a fost dictat de necesitatea edificării atât a unor construcţii cu caracter religios, cât şi a celor laice. Astfel de edificii erau menite să sublinieze puterea bisericii şi a statului. La ridicarea, mai ales, a catedralelor cioplitorii în piatră marcau blocurile de piatră cu diferite ştampile. Acestea nu numai că reflectau unele aspecte ideologice şi sociale ale edificiilor medievale, dar şi furnizează informaţii preţioase despre cei care le-au construit – constructorii, meşterii, muncitorii şi meşteşugarii. Ştampilele pietrarilor erau săpate în piatră până la o anumită adâncime şi reprezentau, de regulă, literile latine „V" şi „U".

Печати каменотёсов в социальном и политическом контексте

Резюме

В средние века в Польше, как и в других странах Западной Европы, возрастала потребность в камне как строительном материале. Это было вызвано необходимостью возведения религиозных и гражданских сооружений, которые должны были подчёркивать позицию и власть церкви и государства. При строительстве соборов, каменотёсы, в частности, отмечали каменные блоки различными печатями. Эти печати не только отображают некоторые идеологические и социальные аспекты средневековых сооружений, но также предоставляют некоторую информацию о людях, построивших такие величественные и прекрасные соборы, – строителях, мастерах, рабочих и ремесленниках. Печати каменотёсов выбивалась на одинаковой глубине и чаще всего изображали латинские буквы «V» или «U».

15.12.2007

Dr. Janusz Skoczylas, Poznań University, Szamarzewskiego 89a, Poznań 60-567, Poland;
Dr. Marek Żyromski, Poznań University, Szamarzewskiego 89a, Poznań 60-567, Poland, e-mail: zyromski@interia.pl

CĂRŢILE MITROPOLITULUI DOSOFTEI PĂSTRATE ÎN DIFERITE COLECŢII DIN EUROPA

Nicolae Fuştei

Referindu-se la conştiinţa identităţii, originalităţii şi la puterea creatoare a culturii române, Lucian Blaga îşi încheie lucrarea ***Spaţiul mioritic*** cu următoarele cuvinte ce trădează încrederea sa fermă în capacitatea de creaţie originală a culturii româneşti: *„Examenul atent şi stăruitor al culturii noastre populare ne-a dus la concluzia reconfortantă despre existenţa unei matrice stilistice româneşti. Latenţele ei, întrezărite, ne îndreptăţesc la afirmaţia că avem un înalt potenţial cultural. Tot ce putem şti, fără temerea de a fi dezmînţiţi, este că suntem purtătorii bogaţi ai unor excepţionale posibilităţi. Tot ce putem crede fără a săvârşi un atentat împotriva lucidităţii, este că ni s-a dat să luminăm cu floarea noastră de mâine un colţ de pământ. Tot ce putem spera fără a ne lăsa manevraţi de iluzii, este mândria unor iniţiative spirituale, istorice care să sară din când în când ca o scânteie şi deasupra capetelor altor popoare*" (Blaga 1985, 330-331).

Una dintre aceste scântei ale culturii şi spiritualităţii româneşti este şi mitropolitul Dosoftei al Moldovei, reprezentant celebru al culturii, literaturii, spiritualităţii române din a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

În perioadă în care a activat mitropolitul Dosoftei se alcătuiesc importante cronici în limba română, se cristalizează limba literară, iar arta, îndeosebi cea bisericească, cunoaşte remarcabile realizări. Epoca înregistrează tiparul, învăţământul, literatura, se amplifică raporturile culturale cu alte popoare şi poate fi considerată ca secolul clasic al culturii vechi romaneşti.

Prin traducerile din limbile slavonă şi greacă, datorate iniţiativelor mitropolitului Dosoftei, Ortodoxia românească s-a arătat fiind singura care a exprimat întreaga sa învăţătură şi tot ansamblul liturgic în limba poporului[1]. Epoca lui Dosoftei este marcată prin triumful definitiv al limbii române în Biserică, în primul rând, prin traducerea şi tipărirea în română a regulilor tipiconale, apoi a lecturilor biblice şi, în sfârşit, a tuturor slujbelor bisericeşti şi chiar a unor lucrări teologice.

Adaptarea şi fixarea definitivă a limbii materne ca limbă liturgică în Biserică însemna eliminarea ireversibilă a slavonei din circuitul cultural naţional.

Un merit deosebit al mitropolitului este că a fost primul cărturar român care a început traducerea şi tipărirea unui şir întreg de cărţi de slujbă în limba română.

Cât de mare a fost îndrăzneala mitropolitului Dosoftei când a purces la înlocuirea slavonei prin tipărirea cărţilor liturgice în limba română, o vedem din spusele mitropolitului Ungrovlahiei, Teodosie, care tipărind la 1680 un ***Liturghier*** (peste un an după cel al lui Dosoftei), recunoaşte în prefaţă că „n-a cutezat" s-o tipărească toată în româneşte. De fapt, după părerea lui Dan Zamfirescu, mitropolitul Teodosie se situase în poziţie de opozant, încercând în 1680 să înlăture ***Liturghierul*** românesc al lui Dosoftei printr-o nouă ediţie a celui slavon, în prefaţa căruia condamna, camuflat, îndrăzneala colegului moldovean (Zamfirescu 1981, 137).

Pentru a înţelege cât curaj trebuia să manifeste şi ce risc şi-a asumat Dosoftei iniţiind reforma de trecere la limba maternă în cultul religios, este potrivit să ne amintim că reforma patriarhului Nicon (1652-1658) din Rusia, care includea şi redactarea textelor liturgice slavone folosite în Biserica Rusă după originalele greceşti (iniţiată aproape în acelaşi timp cu Dosoftei), a dus la scindarea Bisericii Ruse, având drept consecinţă apariţia schismei lipoveneşti, care n-a fost depăşită până în zilele noastre. Mii de oameni au părăsit locurile de trai, refugiindu-se pe pământuri pustii sau emigrând pentru a nu primi reforma lui Nicon. Mai mult ca atâta, sute de oameni îşi puneau capăt zilelor, con-

[1] Deşi traducerea în limba română a literaturii ecleziastice este atestată documentar din sec. al XVI-lea, şi este de presupus că ea a fost practicată şi în secolul anterior, continuând neîntrerupt de-a lungul vremii, în cultura română.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 117-135.

siderând că a venit sfârşitul lumii, iar Nicon era în ochii acestora un Antihrist. Reforma l-a costat pe Nicon scump, în 1666 el pierde conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse (Карташев 1991, 192).

La aceeaşi situaţie complicată s-a ajuns în Biserica greacă. Deşi în 1638 Maxim Kalliopolites realizează traducerea în neogreacă a Noului Testament, lucrarea lui a fost condamnată la trei Sinoade greceşti, iar o altă versiune, tipărită în 1703, a fost arsă (Mihail 2001, 152). Până în prezent Biserica Greacă refuză să folosească în cultul religios varianta populară a limbii greceşti – „dimotica", preferând varianta „catharevusa". La fel şi Biserica Armeană nu îndrăzneşte să folosească în cultul religios limba vorbită rămânând la armeana veche – „grabar".

Dosoftei este primul ierarh sau primul reprezentant oficial al Bisericii care a îndrăznit la noi să iniţieze munca grea şi complicată de înlocuire a limbii slavone, neînţeleasă de preoţi şi enoriaşi cu cea română, vorbită şi înţeleasă de popor. Înrădăcinat adânc în învăţătura Bisericii Ortodoxe, trăind ani de-a rândul experiena liturgică, Dosoftei înţelegea perfect cât de importantă era această lucrare pentru păstrarea unităţii de credinţă. Responsabilitatea de care era stăpânit cu desăvârşire, şi conştiinţa că slujeşte neamul, îl îndeamnă să ofere Bisericii pe care o slujea cărţi liturgice *„să-nţăleagă toţ spăsănia lui Dumnezău cu întreg înţeles"* (Dosoftei 1980, 3).

Reforma liturgică iniţiată şi efectuată de Dosoftei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, pune capăt dominaţiei limbii slavone în cultura scrisă şi în Biserica din Ţările Române. Fenomenul s-a produs în Moldova, pe de o parte pentru că Mitropolia din această ţară avea pe atunci o situaţie privilegiată, în comparaţie cu Mitropoliile Munteniei şi Transilvaniei: *„Află-se scris în Pravila lui Matei Vlastari cum şi Moldovlahia au fost supusă ohridinelor, iară acum nice ohridenilor se pleacă, nice ţarigrădeanului..."* (Îndreptarea legii 1652, 403), iar pe de altă parte şi datorită autorităţii de înaltă cultură teologică şi cărturărească, contribuţiei personale a mitropolitului Dosoftei, care şi-a asumat responsabilitatea de a continua opera predecesorilor săi.

Anume pentru îndeplinirea acestui deziderat mitropolitul Dosoftei tipăreşte rând pe rând : ***Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*** (1673), ***Psaltirea în versuri*** (1673), ***Liturghierul*** (1679), ***Psaltirea de-înţeles a Sfântului Proroc David*** (1680), ***Molitvelnic de-nţeles (Trebnic sau Euchologiu***) (1681), patru volume din ***Viaţa şi petrecerea sfinţilor*** (1682-1686), ***Parimiile de preste an*** (1683), a doua ediţie a ***Liturghierului*** (1683), ***Octoih*** sau ***Osmoglasnic*** (1683).

Să nu uităm că toate tipăriturile care au fost realizate până la Dosoftei nu erau cărţi liturgice. Iar Coresi tipărise numai Liturghia lui Ioan Gură de Aur, de aceea nu putea satisface cerinţele pentru efectuarea întregului ciclul de slujbe religioase. Pentru că în afară de Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur în Biserica Ortodoxă se mai oficiază încă două: Liturghia lui Vasile cel Mare şi Liturghia Sf. Grigorie papa Romei. Pe lângă aceasta mai sunt o serie de slujbe premergătoare Liturghiei: *Vecernea, Poveceriţa, Miezonoptica, Ceasurile I, III, VI* şi *IX*. Totodată este bine să ne amintim că pe lângă Liturghie, în Biserică se oficiază o serie de Taine (Botezul, Mirungerea, Spovedania, Sfântul Maslu, Cununia şi Hirotonia) şi o serie Ierurgii care în nici un caz nu pot fi săvârşite după ***Liturghier***.

Datorită tipăriturilor mitropolitului Dosoftei, românii au avut posibilitatea să oficieze în limba română toate slujbele care fac parte din ciclul zilnic, săptămânal, lunar şi anual. După ***Psaltirea de-nţeles, Parimiile de preste an*** şi ***Octoih*** puteau fi săvârşite slujbelor premergătoare Liturghiei (*Vecernea, Poveceriţa. Miezonoptica, Ceasurile I, III, VI* şi *IX).*

Molitvelnicul lui Dosoftei oferea preoţilor posibilitatea să administreze toate „Tainele" şi „Ierurgiile" în limba română.

Cărţile tipărite de Dosoftei au fost solicitate şi au circulat pe larg în arealul românesc şi nu numai, fiind cunoscute departe de hotarele ţării, astfel că şi astăzi ele mai pot fi găsite în întreaga Europă, de la Londra până la Kiev şi Moscova. Am încercat să identificăm locurile unde se mai păstrează şi în prezent unele exemplare de carte tipărită de Dosoftei. În urma cercetărilor am identificat 20 de colecţii în care pot fi întâlnite cărţile lui Dosoftei: *Biblioteca Academiei Române din Bucureşti*; *Biblioteca Naţională* (Bucureşti), *Biblioteca Academiei Române*, Filiala de la Iaşi, *Muzeul Naţional de Istorie al României* (Bucureşti), *Muzeul Literaturii Române* (Bucureşti), *Biblioteca Universităţii din Bucureşti*, *Muzeul*

orăşenesc Fălticeni, *Muzeul Bucovinei* (Suceava), *Mănăstirea Sucevița*, *Mănăstirea Râşca* (Suceava), *Mănăstirea Putna* (Suceava,) *Institutul de lingvistică şi literatură* (Cluj), *Parohia „Sf. Nicolae*" Bucureşti, *Parohia „Sf. Nicolae*" Romaneşti, *Biblioteca Episcopiei Romanului şi Huşilor*, *Biblioteca Naţională a Moldovei* (Chişinău), *Library of School and Easteuropan Studies* (Londra), *Biblioteca de Stat a Rusiei* (Moscova), *Muzeul Artei Ucrainene* (Kiev). În fondurile acestor biblioteci se păstrează în prezent, per total, 82 de exemplare de carte dosofteiană.

După cum vedem, marea majoritate a colecţiilor care au în fondurile lor cărţi tipărite de marele nostru înaintaş se află în România (16 în total).

În numărul acestora intră atât colecţiile instituţiilor de stat cum ar fi *Biblioteca Academiei Române*, *Biblioteca Naţională a României*, *Muzeul Literaturii Române*, *Institutul de lingvistică şi literatură, Muzeul Bucovinei* ş. a., cât şi colecţiile diferitelor mănăstiri şi chiar parohii aparte, cum ar fi mănăstirile *Putna, Sucevița*, *Râşca*, bisericile „Sf. Nicolae" din Bucureşti, „Sf. Nicolae" din Romaneşti şi episcopia Romanului şi Huşilor.

Colecţia cea mai vastă de carte tipărită de mitropolitul Dosoftei este cea a Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, aici sunt atestate mai mult de jumătate din numărul exemplarelor ajunse până în zilele noastre şi anume 51 de exemplare (inclusiv trei exemplare la Filiala din Iaşi). Cele mai multe exemplare se păstrează în fondul de carte veche românească de la Biblioteca Academiei Române din Bucureşti – 48 de exemplare; 12 exemplare se păstrează la Biblioteca Naţională din Bucureşti; 3 – la Filiala din Iaşi a Bibliotecii Academiei Române; 3 – la Muzeul Literaturii Române din Bucureşti; 2 – la Biblioteca Naţională a Moldovei din Chişinău şi câte un exemplar de carte se păstrează în celelalte 15 colecţii din diferite localităţi.

Este cunoscut că timpul nu cruţă nici pe oameni şi nici lucrurile făcute de aceştia. Aşa s-a întâmplat şi cu cărţile ilustrului nostru Mitropolit. Se pare că Cronos a fost mai milostiv cu ***Psaltirea în versuri*** (1673) a lui Dosoftei, în prezent sunt cunoscute 21 de exemplare ale acestei tipărituri, 18 exemplare ale ***Vieţilor Sfinţilor*** (1682), 11 exemplare ale ***Acatistului*** (1674), 10 exemplare ale ***Molitvelnicului*** (1681), 7 exemplare ale ***Parimiilor de preste an*** (1983), 6 exemplare ale ***Psaltirei de-nţeles*** (1680). Mai puţin milostiv a fost timpul cu a doua ediţie a ***Liturghiei*** din 1683, de la care au rămas doar 5 exemplare şi cu prima ediţie a ***Liturghierului*** (1679) de la care s-au păstrat 4 exemplare, şi cu totul nemilostiv s-a arătat faţă de ***Octoihul*** lui Dosoftei de la care nu s-a păstrat nici un exemplar.

Starea fizică a cărţilor care au ajuns până la noi este diferită, unele exemplare sunt incomplete, sunt pătate de umezeală altele sunt mâncate de cari. Mai puţin de jumătate din exemplarele cunoscute sunt complete: 4 exemplare are ***Psaltirea în Versuri***; 2 ale ***Liturghierului*** din 1679; 6 ale ***Molitvenicului*** (1681), 3 exemplare ale ***Vieţii Sfinţilor*** (1682), 1 exemplar al ***Parimiilor prese an*** (1683) şi 1 exemplar al ***Psaltirii de-nţeles*** (1680). Celelalte 65 de exemplare sunt incomplete.

Câteva exemplare au însemnări marginale, care ne permit să aflăm cine a fost deţinătorul. Unele însemnări varsă lumină asupra manuscriselor mitropolitului Dosoftei. Astfel, de pe exemplarul de la Biblioteca Naţională din Bucureşti (CR XVII/17/II/2/16, inv. 293212) aflăm că [*...manuscrisul original cu subscrierea şi cu note de mâna autorului a fost dăruit în 1877 de părintele meu D. Sturdza Academiei Române"(1877)*](coperta 1 verso).

Despre aceasta şi altele menţionăm în descrierea cărţilor depistate în diferite colecţii din ţară şi de peste hotare pe care o dăm în continuare.

Sperăm că informaţiile pe care le prezentăm aici vor facilita munca de cercetare a celor împătimiţi de studierea istoriei culturii naţionale.

Catalogul cărţilor tipărite de mitropolitul Dosoftei, păstrate în diferite biblioteci din România şi de peste hotare

1. ***Precestnîi Acatistî i Moleben' Pres[ve]tja B[ogorodi]ci / canona voscresena / i prociia sp[asi]telnia molbi / ka g[ospo]du n[a]s[e]mu I[isu]s[u] Xr[is]tu / tălmăcită de pre limba slavonească pe / limba rumâniască / trudoliubiem i tsaniem / preosstennago khir gna ota Dosoteia, mi / tropoliti Suceavscago, i vseia Moldavs-***

chia / Zemlia / v Monastiru Unevscom / tupom izobrazisea / roc 1673 / Dosoftei. – (Uniev : În tipografia mănăstirii : [S.n.], 1673). – 48 f. : ilustraţii ; in quarto (19×16 cm.), 19 R. (16×12 cm.).
Note de exemplar: – [27] f.: ilustraţii.
Conservare: exemplar pătat de umezeală; foile 15 şi 23 au text lipsă; legătură deteriorată; lipseşte coperta 1; unele file restaurate. Legătură nouă în pergamoid. Ornamente manuale: ilustraţie xilogravată (Maica Domnului), negru [f. de tit. v] . Ornamente manuale: chenare xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: de tit., 2, 21v, 29v,...]

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 267.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e2.htm.*

2.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – [31] f.: ilustraţii.
Conservare: câteva file desolidarizate; incomplet: lipsesc foile 32-48.
Legătură veche, în piele. Ornamente manuale: ilustraţie xilogravată (Maica Domnului), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: chenare xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: de tit., 2, 21v, 29v,...].

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 271.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e4.htm*

3.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – [43] f.: Ilustraţii.
Conservare: exemplar pătat de umezeală şi mâncat de cari; incomplet: lipseşte foaia de titlu; lipsesc foile 45-48. Legătură veche, în piele. Ornamente manuale: ilustraţie xilogravată (Maica Domnului), negru [f. de tit.v].
Dionisie Romanul, *episcop al Buzăului* [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 273.
Provenienţă: donaţie (din biblioteca episcopului Dionisie).
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e3.htm.*

4.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – [43] f.: Ilustraţii.
Conservare: exemplar incomplet: lipsesc foile 40-48. Legătură veche, în piele cu ornamente presate, deteriorat. Legat împreună cu ***Psaltirea în versuri*** – CRV 65 inv. 270.

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 276.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Bianu 1903, 215; Bianu 1940, 202.

5.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – [43] f.: Ilustraţii.
Conservare: exemplar incomplet: lipsesc foile 32-48. Legătură veche, în piele cu ornamente presate. Legat împreună cu ***Psaltirea în versuri*** – CRV 65 inv. 266.

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 271.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Bianu 1903, 215; Bianu 1940, 202.

6.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – [48] f: ilustraţii.
Legătură în carton. Ex-libris: Din Biblioteca Colegiului Sf. Sava [f. 47v].
Ornamente manuale: ilustraţie xilogravată (Maica Domnului), negru [f. de tit.v].
Ornamente manuale: chenare xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: de tit.,2,21v, 29v,...].
Colegiul Sfântul Sava (*Iaşi*) [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 66, inv. 278.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e1.htm.*

7.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci...*
Note de exemplar: – 39 f.cu ilustraţii: 1 ilustraţii.
Ex-libris: etichetă, instituţie.
Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu" [coperta 1 verso].
Aşezământul Cultural „Nicolae Bălcescu".
Biblioteca (*Bucureşti*). (1948-1950) [menţionat pe: coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), inv. 293214.
Provenienţă: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e6.htm.*

8.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci…*

Note de exemplar: – 48 f.
Conservare: pielea de pe coperţi roasă, încuietorile lipsă, file lipsă.
Însemnări: „Scris-am eu popa Andrei de la Giuleşti pentru că şi la mine" / Popa Andrei, alfabet chirilic [coperta 1 verso].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), inv. 293213.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e7.htm.*

9.*PrecestnîiAcatistîiMoleben'Pres[ve]tjaB[ogorodi]ci…*

Note de exemplar: – F. 39-47.
Conservare: pielea de pe coperţi roasă, o încuietoare ruptă, file îmbrunite, cu lipituri stângace. Legătură din piele maro pe lemn cu ornamente din linii şi flori, 2 încuietori din piele şi metal. Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu" [coperta 1 verso].
Ex-libris Alexandri Demetrii Sturdza [coperta 1 verso].
Însemnări: „[…] manuscrisul original cu subscrierea şi cu note de mâna autorului a fost dăruit în 1877 de părintele meu D. Sturdza Academiei Române" (1877), alfabet latin [coperta 1 verso].
Legat cu: Dosoftei. Biblie.V. T. Psalmi, (Uniev, 1673).
Sturdza, **Alexandru Dimitrie** [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].
Academia Română (*Bucureşti*). (1877) [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].
Aşezământul Cultural „**Nicolae Bălcescu**".
Biblioteca (*Bucureşti*). (între 1948-1950). [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), CR XVII /17/II/2/16, inv. 293212.
Provenienţă: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e9.htm.*

10. ***Precestnîi Acatistî i Moleben' Pres[ve]tja B[ogorodi]ci…***

Note de exemplar: – 44 f.
Conservare: file îmbrunite, reparate stângaci, ultimele file lipsă.
Ex libris: etichetă, persoană.
Ex libris: etichetă, instituţie.

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), inv. 293210.
Bibliografie: Iova CCCV**,** în *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e8.htm.*

11. ***Precestnîi Acatistî i Moleben' Pres[ve]tja B[ogorodi]ci…***

Note de exemplar: – [27] f.
Conservare: fragment; lipsesc 21 de foi de la sfârşit.
Însemnări: „1852 ani. Sămbria mică. Bani 15 zloţi. Roţi 2. Una de sărbători, una de zile proaste. Surtuce 2. Unu de sărbători. Două de pănze. O păreche de cizme nouă, una căputată; odată de pus talpe. Peptar văpsit cu mătase. Năframe 2 : una de sărbători, una de purtat. Haine 2 rânduri: una de fuior, una de câlţi. Suma în bani 45… 10…", alfabet chirilic [forzaţ v].

Biblioteca Academiei Române. Filiala Iaşi, inv. n.a.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e5.htm*; Braunstein 1981**,** 8.

12. ***Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David / cu dzâsa şi cu toată cheltuiala prea luminatului Ştefan Petru Voevoda; de smeritul Dosothei Mitropolit de Ţara Moldovei. – (Uniev:În tipografia mănăstirii: [S.n.], 1673).*** **– [266]f. : ilustraţii ; in quarto (19×16 cm.), 18 R. (16×13 cm.).**

Note de exemplar: – [266] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsa ff. 74-75, legătură nouă în pergamoid.
Ex-libris, ştampila Popa Badea, 1788 (f. [2], ff. 2-5). Ştampila bibliotecii Colegiului Sf. Sava (f. 1)
Mss. Misail duhovnic de la Mitropolie (ff 1-6)

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 265.
Provenienţă: donaţia Colegiului Sf. Sava.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e1.htm;* Bianu 1903, 209; Bianu 1940, 202.

13. ***Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David …***

Note de exemplar. – [266] f.
Conservare: exemplar pătat de umezeală, restaurat; foia de titlu şi foaia 76 sunt deteriorate, iar lipsurile sunt completate de mână; legătura deteriorată; lipseşte coperta 1. Legătură nouă în per-

gamoid. Ornamente manuale: xilogravură (Împăratul David), negru [f. [6]v]. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: 22 frontispicii xilogravate (ilustraţii cu caracter religios), negru [f. [4], 11, 21, 137v...]. Legat împreună cu Acatistul – CRV 66, inv. 266.
Însemnări: „Această psaltire de verşuri au fost a răposatului socru mieu Teodor preot protopop Sorocii... 1792 martie 10", alfabet chirilic [f. 1r-10v].

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 266.
Provenienţă: transfer de la Biblioteca Şcheianu.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e2.htm*.

14. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar. – [261] f.
Foile 9, 79, 176 au text lipsă.
Conservare: exemplar incomplet: lipsesc foile 74, 75.
Legătură nouă în carton.
Ex-libris: Popa Badea [f. [8]]. Ex-libris: Colegiul Sf. Sava [f. [6]]. Ornamente manuale: xilogravură, negru (Împăratul David) [f. [6]v].Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: 22 frontispicii xilogravate (ilustraţii cu caracter religios), negru [f. [4], 11, 21, 137v...]. Ornamente manuale: viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru.
Însemnări: „Această sfântă psaltire iaste a lui Misail duhovnic ot sfântă mănăstire în Bucureşti 1878 mai 2", alfabet chirilic [ff. [1-6]].
Popa Badea [deţinător istoric].
Colegiul Sfântul Sava (*Bucureşti*) [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 268.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e3.htm*.

15. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar. – [263] f.
Foile 1-3 au fost adăugite în secolul al XIX-lea.
În interiorul copertei 2 este lipită o foaie manuscrisă.
Conservare: exemplar incomplet: lipsesc foile [5-6] de la începutul volumului şi foaia 1 de la sfârşit; exemplar pătat de umezeală; închizători rupte. Legătură veche, în piele, cu ornamente presate. Chenar cu motive florale şi medalion.
Ex-libris: Biblioteca Gimnasiaştilor Români din Cernăuţi [f. de tit.].
Ex-libris: Biblioteca Soţietăţii pentru Cultură şi Literatură Română în Cernăuţi [f. de tit.].
Însemnări: „Din Biblioteca Institutului Albinei Româneşti, ist exemplar a Psaltirei lui Dosoftei, prosforează Bibliotecei naţionale a Ducatului de Bucovina" / Gheorghe Asachi (1 sept. 1849), alfabet grecesc [f. de tit.v].
Biblioteca Gimnasiaştilor Români din Cernăuţi [deţinător istoric].
Biblioteca Institutului "Albina Românească" [deţinător istoric].
Biblioteca Naţională a Ducatului de Bucovina [deţinător istoric].
Biblioteca Societăţii pentru Cultură şi Literatură Română (*Cernăuţi*) [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 269.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV, *http// www.cimec.ro/cartev/s17025e4.htm*.

16. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar. – [263] f.
Cele 4 foi de la sfârşit sunt completate de mână.
Conservare: foile de la sfârşit s-au desolidarizat; închizători rupte; incomplet: lipsesc foile 91, 235, 262 bis; învelitorile coperţilor 1 şi 4 uşor deteriorate. Legătură veche, în piele, cu ornamente presate. Ornamente manuale: xilogravură (Împăratul David), negru [f. [6]v]. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit. v]. Ornamente manuale: 22 frontispicii xilogravate (ilustraţii cu caracter religios), negru [f. [4], 11, 21, 137v.
Mss. f. 265v (fost al lui Constantin Teodorescu). Legat împreună cu ***Acatistul*** – CRV 66, inv. 276.

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 270.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e5.htm*.

17. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar. – [261] f.: ilustraţii.
Cele 4 foi de la sfârşit sunt completate de mână.

Conservare: coperţile mâncate de cari; exemplar incomplet: lipsesc ff.: de tit., [4], [5], [6], [1]; foile de la începutul volumului, desprinse; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele, cu ornamente presate. Chenar şi crucifix. Ornamente manuale: 17 frontispicii xilogravate (ilustraţii cu caracter religios), negru [f. 11, 21, 137v...].
C. Oleteniceanu [deţinător istoric].
Dionisie Romanul, *episcop al Buzăului* [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 272.
Proveniență: donaţie (provine din biblioteca episcopului de Buzău, Dionisie Romanul).
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e6.htm*.

18. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*
Note de exemplar: – [266] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsa f. de titlu, ff. [1-5], legătură veche în piele cu ornamente presate. Legat împreună cu ***Acatistul*** – CRV 66, inv. 273.

Biblioteca Academiei Române, CRV 65, inv. 275.
Proveniență: donaţie.
Bibliografie: Bianu 1903, 209; Bianu 1940, 202.

19. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*
Note de exemplar:
Primele 4 foi sunt scrise de mână, după care urmează 2 foi tipărite ce sunt nenumerotate. Foile celelalte, numerotate cu erori, au fost restaurate, iar prima este scrisă tot de mână. Legătura în piele pe lemn, cu impresiuni; încuietorile sunt din piele, având cârlige din alamă, la capete.
Ex-libris: manuscris, instituţie [f. [1] şi [6]].
Însemnări: „Iubitului meu frate şi veru Dimitrie C. Sturdza, spre aducere aminte. Septembrie 1859. D. Sturdza" , alfabet latin extins [forzaţ].
Însemnări: „Bună carte şi frumos este aceasta de omu ce are fire de cântare verşuri cântându şi lui Dumnezeu laudă aducându" / Iacov Zugrav, alfabet chirilic [forzaţ].
Însemnări: „Să să ştie că am scris şi eu aice. Roman ficiorul Cărstii" , alfabet chirilic [f. 93].
Însemnări: „Să să ştie de cându s-au zugrăvit tărădaica cuconului Gheorghie Buhuş, 1797, noem. 28 şi au zugrăvit – o Iacov Zugrav de la Spineni. Iacov Zugrav", alfabet chirilic [cop. ant.].
Sturza, familia [deţinător istoric].
Biblioteca Academiei Române. Filiala Iaşi, inv. n.a.
Proveniență: posibilă donaţie a familiei Sturdza.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e7.htm;* Braunstein 1981, 9.

20. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*
Note de exemplar: – [4], 166 f.
Conservare: pielea de pe coperţi roasă, o încuietoare lipsă; corpul cărţii deteriorat. Legătura: lemn cu piele. Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu" (etichetă, instituţie) [coperta 1 verso]. Ex-libris: Ex-libris Alexandri Demetrii Sturza (etichetă, persoană) [coperta 1 verso]. Ex-libris: Georgi Asaky, adunătoriu de cărţi româneşti vechi şi noue (manuscris, persoană) [f. 4 nenumerotată]. Ornamente: ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate). Legat cu: inv. 293213 şi cu: inv. 499083.
Asachi, **Gheorghe**. (1813) [*menţionat pe:* f. 4 nenumerotată] [deţinător istoric].
Sturdza, **Alexandru Dimitrie** [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].
Aşezământul Cultural „Nicolae Bălcescu".
Biblioteca (*Bucureşti*). (între 1948-1950 [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), C.R.V. 65/4, inv. 293209.
Proveniență: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f8.htm*.

21. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*
Note de exemplar: – [6], 265 f.
Conservare: pielea de pe coperţi roasă, o încuietoare ruptă, file îmbrunite, cu lipituri stângace. Legătură din piele maro pe lemn cu ornamente din linii şi flori, 2 încuietori din piele şi metal.
Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu" [coperta 1 verso].
Ex-libris Alexandri Demetrii Sturdza [coperta 1 verso].
Însemnări: „[...] manuscrisul original cu subscrierea şi cu note de mâna autorului a fost dăruit în 1877 de părintele meu D. Sturdza Academiei Române" (1877), alfabet latin [coperta 1 verso].
Însemnări: „Să să ştie pentru această psaltire că o am cumpărat eu ermanah Antonie Ardeleanul din Ţinutul Bălgradului", alfabet chirilic [p. 5].
Legat împreună cu: Dosoftei. *Acatist,* (Uniev, 1673).
Sturdza, **Alexandru Dimitrie** [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Academia Română (*Bucureşti*). (1877) [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].
Aşezământul Cultural „Nicolae Bălcescu“. **Biblioteca** (*Bucureşti*) (între 1948-1950) [menţionat pe coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), CR XVI /17/ II/2/17, inv. 293211.
Provenienţă: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f2.htm*.

22. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – 48 f.
Conservare: pielea de pe coperţi roasă; încuietorile lipsă; corpul cărţii deteriorat; file lipsă. Legătura: lemn cu piele. Ornamente: ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate).
Însemnări: „scris-am eu Popa Andrei de la Giuleşti pentru ca şi la mine [...]“ / Popa Andrei, alfabet chirilic [coperta 1 verso].
Legat cu: inv. 293209 şi cu: inv. 499083.

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), C.R.V. 66/3, inv. 293213.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f9.htm*.

23. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – [9], 266 f.
Conservare: consolidări empirice; exemplar incomplet; lipsă filele 1-6 nenumerotate şi fila 1.
Legătura comună.
Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu” (etichetă, instituţie) [coperta 1 verso].
Ornamente: ilustraţii; ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate); steme şi blazoane.
Aşezământul Cultural „Nicolae Bălcescu”. **Biblioteca** (*Bucureşti*) (între 1948-1950) [menţionat pe coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), C.R.V. 65/1, inv. 293619.
Provenienţă: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f6.htm*.

24. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – 263 f.
Conservare: lipsesc cele 9 file nenumerotate de la început; corpul şi legătura deteriorate. Legătura: lemn cu piele.
Însemnări: „Această psaltire mi s-au dat mie de socrul mieu popa Vasile” (1824, 1847), alfabet chirilic [f. 1-13].
Însemnări: „Această psaltire o am legat eu popa Ghiorghie Cheres” (1761) alfabet chirilic [f. 180-81].
Însemnări: despre preţul şi proveniența cărţii.
Legat împreună cu: inv. 293209 şi cu: inv. 293213.
Ornamente: ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate).

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), C.R.V. 65/3, inv. 499083.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f7.htm*.

25. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – [248] f. în paginări variate.
Conservare: legătură deteriorată, cu găuri de carii inactivi; lipsă foaia de titlu. Legătura: copertă din piele brună pe lemn cu chenare şi benzi.
Ex-libris: Iosif Iosif, Mitropolit al Moldovei şi Sucevei (ştampilă, persoană) [fila I (tipărită)].
Ex-libris: Biblioteca Academiei Române, Bucureşti (ştampilă, instituţie) [prima filă, ultima filă şi ultima filă tipărită].
Ornamente manuale: frontispicii, iniţiale ornate, viniete, negru, alb.
Însemnări: „Să ştie de când s-au însurat Paval nepot meu şi iarna au [...]” (1785 ianuarie 12) [verso coperta 1].
Însemnări: „Teodosie diacon Bisericanii în luna lui dechemvrii 12 zile“ (1828 decembrie 12) [pe fila I verso (netipărită)].
Iosif, *Mitropolit al Moldovei şi Sucevei*. (Ante 1894) [*menţionat pe:* fila I (tipărită)] [deţinător istoric].
Biblioteca Academiei Române (*Bucureşti*). (1894) [*menţionat pe:* prima filă, ultima filă şi ultima filă tipărită] [deţinător istoric].
Mănăstirea Bisericani (*Judeţul Neamţ*). (1894) [*menţionat pe:* fila 1 verso (netipărită)] [deţinător istoric].

Muzeul Naţional de Istorie al României (*Bucureşti*), inv. 29563.
Provenienţă: transfer.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f3.htm*.

26. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – 40 f.
Conservare: filele existente foarte îmbrunite, cu pete de diverse naturi şi de umezeală întinse în largi fronturi în tot blocul cărţii, cu urme de atac de anobiidae (stopat); volum fără coperţi, cu cusătura corpului cărţii destrămată; volumul incomplet, lipsă 8 file de la sfârşit.
Legătura: fără coperţi. Ornamente: ilustraţii; ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate). Legat împreună cu: inv. 39895/2 şi cu inv. 39895/3.

Muzeul Literaturii Române (*Bucureşti*), inv. 39895/1.
Proveniență: anticariat.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f4.htm*.

27. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – 242, [1] f.
Conservare: volum incomplet; lipsă filele: primele [6]; cu cusătura corpului cărţii destrămată. Legătura: fără coperţi. Ornamente: ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate).
Însemnări: note de lectură.
Legat cu: inv. 39895/1 şi cu inv. 39895/3.

Muzeul Literaturii Române (*Bucureşti*), inv. 39895/2.
Proveniență: anticariat.
Bibliografie: CCCVR, în *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f1.htm*

28. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – 242, [1] f.
Conservare: volum incomplet; lipsă primele [6] file, lipsă filele: 1-5, 8, 9, 120-129, 131, 133, 136, 137, 165, 166, 180-183; volum fără coperţi, cu cusătura corpului cărţii destrămată; filele existente foarte îmbrunite; cu pete de diverse naturi şi de umezeală întinse în largi fronturi în tot blocul cărţii; cu urme de atac de anobiidae (stopat). Legătura: fără coperţi.
Ornamente: ornamente tipografice (frontispicii, viniete, chenare, iniţiale ornate).
Însemnări: note de lectură.
Legat cu: inv. 39895/1 şi cu inv. 39895/2.

Muzeul Literaturii Române (*Bucureşti*), inv. 39895/3.
Proveniență: anticariat.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025f5.htm*.

29. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – F. 1-202.
Actualele 6 foi nenumerotate, de la începutul cărţii, nu sunt originale. Exemplar reparat de Gh. Asachi. Conservare: lipseşte foaia de titlu; lipsesc foile [1]-[6], 203-258. Legătură în carton pânzat.

Muzeul orăşenesc (*Fălticeni*) (*jud. Suceava*), inv. 919.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e8.htm*; Mitric 1992, 15.

30. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar: – F. 3-6, 18-265.
Greşeli în numerotarea foilor: 21 în loc de 23, 23 în loc de 25, 26 în loc de 28; de la f. 119 se trece la f. 130, de două ori f. 132. Între f. 168-170, 239-241 şi după f. 265 se găseşte câte o foaie albă, iar în faţa textului 6 foi albe, probabil în vederea reconstituirii textului. Conservare: lipseşte foaia de titlu; lipsesc foile [1]-[6], 1-2, 7-17. Legătură în carton şi piele la cotor.
Însemnări: „Ştefan Popăscu, vor[nic] de poartă, am scris când am hotărât... 7202 [1694], iunie 30", alfabet chirilic [f. 231v, 253].

Mănăstirea Sucevița (*jud. Suceava*), inv. 633/206.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17025e9.htm*; Mitric 1992, 16.

31. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar:
Numerotare greşită a foilor.

Muzeul Artei Ucrainene.
Proveniență: necunoscută.

32. *Psaltire a S[fâ]ntului Proroc David ...*

Note de exemplar:
Textul foii de titlu diferă de cel cunoscut. Semnătura de la sfârşitul dedicaţiei este efectuată în limba slavonă, lipseşte numele domnului şi a tipografului.

Biblioteca Universitară din Bucureşti.
Bibiografie: Bădară 1988, 276.

33. *D[umne]dzăiasca liturghie acum întăi tipărită rumăneaşte, cu multă osîrdie [...] lui Dosoftei [...]. – (Iaşi : în S[fă]nta Mitropolie , 1679).* – [16], 34, 49 f.; in quarto (18×15 cm.), 17 R. (16×12 cm.).

Note de exemplar: – [16], 34, 49 f.: ilustraţii.

Conservare: cotorul cărţii desprins; fila [4] restaurată; file pătate; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn, cu ornamente presate: chenare şi crucifix aurit.
Ex-libris: Din cărţile lui Alexandru Romanu căpătată în dariu de la Pr. Gh. D. protop. R. ge. Ioanna Deacu. S. Săbisiu (?), J-O. Octobie 1874 [f. [5] jos]. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: chenar xilogravat (scene din viaţa lui Iisus Hristos, Sfinţii Vasile cel Mare şi Ioan Gură de Aur), negru [f. de tit.].
Însemnări: „Acéstă carte intitulată «Dumnedieásca liturghie», suptusemnatulu am datu-o în schimbu academiei române, pentru esemplariulu defectuosu d'in biblioteca acedemiei r... în ses. gener. a acad. r. din an. 1895. Bucureşti, Martiu Ales. Romanu membru acad. r." [f. [5]v].
Romanu, Alexandru [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 69, inv. 287.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/carte/cartev/s17029e1.htm*; Bianu 1903, 69.

34. *D[umne]dzăiasca liturghie ...*

Note de exemplar: – [16], 34 (I), 49 (II) f.: ilustraţii.
Exemplar în două părţi cu paginaţia în continuare. Foaia 5 (I) este în dublu exemplar. Foile [2], [4], [5], 27, 44-45, 48, 47, 46, 49 (II) sunt copiate de mână. Foile [3], şi 33 (II) sunt completate de mână.
Conservare: exemplar cu lipsuri faţă de exemplarul descris în BRV; exemplar pătat de umezeală; file restaurate cu text incomplet; lipsesc foile [1-15], 33 (II); restaurate complet: foaia de titlu şi foaia 44 (II). Legătură nouă, în pânză pe carton.
Ex-libris: Bibliotheca Sceelsis (Dimitrie C. Scheianu-Sturdza) [f. de tit. v].
Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: [15], 1(p. I), 1(p. II), 25(II), 26(II),...].
Scheianu-Sturdza, **Dimitrie C.** [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 69, inv. 288.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/carte/cartev/s17029e2.htm*; Bianu 1903, 69.

35. *D[umne]dzăiasca liturghie ...*

Numerotare greşită a foilor.
Note de exemplar: – Ff.: 1-36, 1-44 f.: ilustraţii.
Exemplar în două părţi.
Conservare: exemplar cu lipsuri faţă de exemplarul descris în BRV; file cu marginile tocite; lipsesc cele 16 foi nenumerotate şi foile 45-49 (II). Legătură în piele pe lemn, deteriorat cu ornamente geometrice. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: [15], 1(p. I), 1(p. II), 25(II), 26(II),...].

Biblioteca Academiei Române, CRV 69, inv. 289.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/carte/cartev/s17029e3.htm*; Bianu 1903, 222.

36. *D[umne]dzăiasca liturghie ...*

Note de exemplar: exemplar incomplet.
Milescu Nicolae [deţinător istoric]
Sparvenfeld [deţinător istoric]

Universitatea din Uppsala.
Provenienţă: donaţie.
Bibliografie: Iorga 1926, 73-78.

37. *Psaltirea de-nţeles / Cu mila lui Dumnezău domn Ţărâi Moldovei, cu cheltuiala Măriii sale Ioan Duca Voevod şi posluşania smereni[i]i noastre* ***Dosoftei****, Mitropolitul Suceavei (Iaşi: în tiparniţa S[f]intei Mitropolii, 1680).* **- 213 f.: il.; in 4° (20×15 cm); 25R (15×12 cm)**

Note de exemplar: exemplar restaurat.
Conservare: exemplar cu lipsuri faţă de exemplarul descris în BRV; lipsesc ff.208-209, Xilogravuri: stema Moldovei; David -f. [3v]

Biblioteca Academiei Române, CRV 70, inv. 290.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 226.

38. *Psaltirea de-nţeles...*

Note de exemplar: - 213 f.:.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff.1-3; legătura veche în piele, cu ornamente presate.
Biblioteca Ştefan Greceanu [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 70, inv. 291.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 226.

39. *Psaltirea de-nţeles...*

Note de exemplar: - 213 f.:.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff.[1-3] 210-212; legătura veche în piele deteriorat:
Ex-libris ştampilă A. Papii Ilariani - f.1.
A. Papii Ilariani [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 70, inv. 292.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 226.

40. *Psaltirea de-nţeles...*

Note de exemplar: - 213 f.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff. 1, 72, 210-212; legătura în carton, deteriorat.
Ex-libris ştampilă Jean Pallady - f.1.
Jean Pallady [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 70, inv. 293.
Provenienţă: donaţie, 1935.
Bibliografie: Bianu 1903, 226.

41. *Psaltirea de-nţeles...*

Note de exemplar: - 213 f.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff. [2-3], 37, 209-212; legătura veche în piele, carton, deteriorat.

Biblioteca Academiei Române, CRV 70, inv. 294.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 226.

42. *Psaltirea de-nţeles...*

Note de exemplar: - 213 f.
Lipsă 83 de foi
Însemnări: la filele 3r, 4r, 5r, 6r, 7r (Această sfântă carte este a mănăstirii Moldoviţa)
Mănăstirea Moldoviţa [deţinător istoric].

Biblioteca episcopiei Romanului şi Huşilor, inv. 263.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Mihăescu 1987, 90.

43. *Molitvenic de'nţăles / Cu cheltuiala Mării sale Ioan Duca voevoda; cu posluşania [lui] Dosothei. – Acmu tipărit. – (Iaşi : în tiparniţa S[f]intei Mitropolii , 1681).*

Note de exemplar: – [5], 158 f. : ilustraţii; in quarto (21×15 cm.), 18, 26 R. (16×12 cm.).
Numerotare greşită a foilor; volumul este împărţit în 39 de caiete de 4 foi exceptând caietul 8 de 2 foi, caietul 33 de 9 foi şi caietul 39 de 3 foi.
Note de exemplar: – [5], 158, 2 f.: ilustraţii.
Conservare: coperta 1 desprinsă de corpul cărţii; exemplar cu câteva file desolidarizate; s-a păstrat vechea legătură în piele, cu ornamente presate. Legătură nouă în pergamoid. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit. v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate, negru (motive fitomorfe, scene religioase) [ff.: 1,16, 30, 31, 41v, 51, 60, 132, 133].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 301.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e1.htm*; Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

44. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: – [4], 136, 1 f. : ilustraţii.
4 foi intercalate între foile 132-133 şi 147-150.
Conservare: cotorul refăcut; exemplar pătat, cu foarte multe foi deteriorate; foaia 120 are gravura decupată, idem foile 56-146; închizători rupte; legătura desprinsă de corpul cărţii; lipsesc ff.: 4, 30, 115-118, 121, 124-125. Legătură veche, în piele pe lemn, cu medalion imprimat. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: 1, 16, 33, 41v, 51, 60, 88, 132].
Alex. Pop 1884[deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 302.
Provenienţă: donat de Alex. Pop (1884).
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e2.htm*; Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

45. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: – [2], 128 f.: ilustraţii.
Conservare: câteva foi desolidarizate; exemplar pătat; lipsesc închizătorile; numeroase sublinieri cu creion cărămiziu, aparţinând lui Constantin Oltelniceanu (sec. XIX). Legătură veche în piele pe lemn, cu chenare şi ornamente presate. Lipsesc filele: [2-3], 1-30. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit. v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: 33, 41v, 51, 60, 88, 117, 120, 126, 132, 133].
Olteniceanu, **Constantin** [deţinător istoric].
Biserica din Satu-Lung, 1790 [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 303.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e3.htm*; Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

46. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: – Ff.: 34-152: ilustraţii.
4 foi intercalate între foile 132-133 şi 147-150.
Conservare: exemplar pătat; exemplarul nu mai reprezintă decât un fragment din volumul original; lipsesc foile [1-5], 1-33, 88, 120-131; [4]; 152-158. Legătură nouă, în pergamoid.
Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: 41v, 51, 60, 117v, 132, 133].
Casa Bisericii (*Bucureşti*) [deţinător istoric].
Comisiunea Monumentelor Istorice (1942) [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 304.
Proveniență: donat de Comisiunea Monumentelor Istorice.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e6.htm*; Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

47. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: – [1]f., ff.: 33-132: ilustraţii.
Exemplar cu primele 6 foi completate de mână de către Sturdza Moldoveanu. Foaia 1 nenumerotată corespunde foii de titlu.
Conservare: exemplarul nu mai reprezintă decât un fragment din volumul original; lipsesc foile [2-5], 1-32, 85-86. Legătură în piele pe carton. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit. v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe, scene religioase), negru [ff.: 33, 41v, 51, 60, 88, 117, 120, 126, 132].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 305.
Proveniență: transfer.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e5.htm*; Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

48. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: – [1]f.: ff. 88-138.
Conservare: exemplarul reprezintă doar un fragment din volumul original; lipsesc foile [2-5], 1-87, 139-159. Legătură nouă în pegamoid. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. de tit. v].

Biblioteca Academiei Române, CRV 72, inv. 307.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 237; Bianu 1940, 203.

49. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: P. 3-117, 123-124.
Conservare: restaurată în laboratorul Bibliotecii Naţionale. Legătură din piele.
Ex-libris: etichetă, instituţie.
Ex-libris: Biblioteca Aşezământului Cultural „Nicolae Bălcescu" [coperta 1 verso].
Aşezământul Cultural „Nicolae Bălcescu".
Biblioteca (*Bucureşti*). (între 1948-1950) [*menţionat pe:* coperta 1 verso] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), CR. XVII /17/II/2/32, inv. 293217.
Proveniență: succesiune.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e7.htm*; Bianu 1903, 72.

50. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: Numerotare greşită a foilor; volumul este împărţit în 39 de caiete de 4 foi exceptând caietul 8 de 2 foi, caietul 33 de 9 foi şi caietul 39 de 3 foi

Institutul de lingvistică şi istorie literară (*Cluj*), inv. V-217.
Proveniență: necunoscută.

51. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: - F. [1]-[4], 1-155, f. 1-39, [1]-[3].
De la foaia 1 la foaia 20, greşeli la numerotarea foilor. Ultimele trei foi nenumerotate sunt completate de mână. Legătură artistică în lemn şi piele.
Legat cu: Dosoftei. ***Parimiile***, (Iaşi, 1683)

Parohia „Sf. Nicolae". Depozit (*Românești*), inv. 2505
Proveniență: necunoscută
Bibliografie: Bianu 1903, *http//www.cimec.ro/cartev/s17030e4.htm*; Mitric 1992, 18.

52. *Molitvenic de'nţăles ...*

Note de exemplar: Numerotare greşită a foilor; volumul este împărţit în 39 de caiete de 4 foi exceptând caietul 8 de 2 foi, caietul 33 de 9 foi şi caietul 39 de 3 foi.
Lipsesc f [4] şi 132-155.

Biblioteca Naţională a Moldovei (*Chişinău*), inv. 69058.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Cartea 1990, 67-68.

53. *Viaţa şi petrecerea svinţilor / acmu tipărite întru blagoslovite zâlele Prealuminatului întru Isus Hristos Ioan Duca Voevoda [...] Domn Ţărâi Moldovei şi Ucrainei, cu porunca Mări[i]i sale şi cu poslușenia a smereniei noastre a lui Dosoftei Mitropolitul Suceavei – (Iaşi: în tiparniţa Svintei Mitropolii, 1682).* – [3], 248, 84, 152, 9 f.; in 2° (27×19 cm); 36R (23×14 cm).: ilustraţii; in folio (28×20 cm.), 36 R. (23×14 cm.).

Note de exemplar: . – [485], 51, 1f. : ilustraţii.
Cele 51 de foi sunt completate de mână.
Conservare: exemplar cu lipsuri faţă de exemplarul descris în BRV; legătură reparată; lipsesc foile 1=1 sept., 8=5 sept.,17-19=14-16 sept., 1=1 ian., 130-131=14-15 mai, 1=2 iulie, 4=6 iulie; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medallion.
Ex-libris: Universitatea Bucureşti. Facultatea de Filologie [f. 3].
Ornamente manuale: Desene (flori, portrete, figuri geometrice), negru, roşu [passim]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 186, 148, 84, 1, 105, 137].
Însemnări: „Acest prologar este al dumnealui răposatului vistier Constantin luat de la Moldova în zilele măriei sale 1767", alfabet chirilic [f. 67v].
Constantin, *vistier* [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 308.
Provenienţă: Biblioteca Facultăţii de Teologie, Bucureşti.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e4.htm*; Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

54. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: . – [294], 270 f. : ilustraţii.
Caietul 8 are 3 foi manuscrise şi 1 foaie tipărită, numerotată 25. Exemplar care cuprinde toate cele patru volume şi singurul care are în manuscris luna august în întregime. Începe cu 8 caiete de 4 foi copiate de mână reprezentând zilele 1-21 din luna septembrie. Pentru zilele dintre 1 ianuarie-31 august sunt 12 caiete tipărite plus 1 foaie manuscrisă; urmează 65 de caiete de 4 foi plus 1 caiet de 5 foi manuscrise.
Conservare: din caietul 1, copiat de mână, lipseşte prima foaie; exemplar cu nenumărate foi desprinse; exemplar mai complet decât exemplarul descris în BRV; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medalion religios (Răstignirea) presate, reparată. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 186, 49v,...].
Însemnări: „Am însemnat pentru să să ştie că la septembrie 28 în sfârşitul celorlalte vieţi ale sfinţilor iaste şi un sfânt ce au fost de neam român ce-l cheamă Evstatie", alfabet chirilic [f. [1]v].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 309[2].
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e5.htm;* Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

55. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: – [464] f.: ilustraţii.
Conservare: exemplar deteriorat, cu multe foi desprinse; exemplar incomplet faţă de exemplarul descris în BRV: lipsesc foile 1=1 septembrie, 102-103=4 noiembrie, 142=22 noiembrie, 154-155=24 noiembrie, 165=25 noiembrie, 139-144=22 mai-5 iunie; Volumul IV (iulie-august); legătură desprinsă de corpul cărţii; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medalion religios (Răstignirea) presate, reparată. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 39, 98, 74,...].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 310.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e6.htm;* Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

56. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: . – [4], 1-248, 1-84 f.: ilustraţii.
Legat în două volume reprezentând lunile: septembrie-decembrie, ianuarie-februarie.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc f. de titlu, volumele 3-4. Lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn cu ornamente presate; chenare şi medalion religios (Răstignirea), dete-

[2] Singurul exemplar care are în nmss luna august în întregime.

riorată. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. 1v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: [2], [1], [186], 1, 49v,...].
Însemnări: „Acest sfânt prolog iaste al sfintei mănăstiri Bistriţa", alfabet chirilic [f. de tit., jos]. Pecete inelară Rafail mona (f. 1).
Mănăstirea Bistriţa [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 311.
Proveniență: achiziţie.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e7.htm;* Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

57. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: . – [4], 1-248, 1-83 f.: ilustraţii.
Foaia 5=3 septembrie este intercalată greşit după foaia 7. Legat în două volume (I şi II) reprezentând lunile: septembrie-decembrie şi ianuarie-februarie.
Conservare: exemplar cu lipsuri faţă de exemplarul descris în BRV; lipsesc vol. 3-4; lipsesc închizătorile.
Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medalion religios (Răstignirea) presate, reparată. Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. 1v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: [2], 39, 98, 186, 248; 1, 49v].
Însemnări: „Această sfântă carte ce se cheamă Prolog dată de pomiană sfinţii mănăstiri Tismeanii ca să fie de pomeană şi să pomeniască aceaste nume: Vasile, Parascheva, Lefter, Chir Theodosie Mitropolitul Ţării Ungro-Vlahiei în zilele prealuminatului domn Io Şărban Voevod şi o am dat eu Lefter Chiliaşul părintelui. Meseţa ghenarie 20 dni 7192" (1684), alfabet chirilic [ff.: [5]-8].
Mănăstirea Tismana [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 312.
Proveniență: donaţia mănăstirii Tismana, 1684.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e8.htm*; Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

58. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: . – [248], 47 f.: ilustraţii.
Erori de paginaţie: în loc de 80, 70; în loc de 224, 222. Reprezintă lunile: septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, ianuarie. Conservare: incomplet: lipsesc foile 1-21, 34-38, 109-112, 117-121, 173, 225, 228-232; lipsesc închizătorile; majoritatea foilor sunt restaurate, cu lacune în text. Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medalion religios (Răstignirea). Ornamente manuale: xilogravură (stema Moldovei), negru [f. 1v]. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 39, 98, 186,...].
Preotul Ştefan Coman din Tutova [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 315.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e9.htm*. Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

59. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: – [294], 5 f. : ilustraţii.
Cele 5 foi de la sfârşit sunt albe. Foaia 1=1 ianuarie, este completată de mână. Foi greşit intercalate: foaia 148=23 noiembrie, între foile 126-130 şi foaia 20=19 ianuarie, între foile 24-25. Conservare: exemplar incomplet faţă de exemplarul descris în BRV; exemplarul nu mai reprezintă decât un fragment din volumul original; lipsesc foile 42-93=3-29 oct., 96-124=31 oct.-13 nov., 126-129=14-16 nov., 141=o parte din 22 nov., 180=o parte din 30 nov., 10-11=10-11 nov., 66=o parte din 11 aprilie; lipsesc închizătorile.
Legătură în carton cu pânză cu cotor de piele. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 98, 49v, 84, 63].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 316.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f1.htm*. Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

60. *Viaţa şi petrecerea svinţilor...*

Note de exemplar: . – [275] f.: ilustraţii.
Foi greşit intercalate: foaia 148=23 noembrie, între foile 126-130 şi foaia 20=19 ianuarie, între foile 24-25. Reprezintă vol. I-II: septembrie-decembrie, ianuarie-februarie.
Conservare: exemplar extrem de deteriorat; fără coperţi; lipsesc foile [4] ; 1-11, 13-17, 25, 28-52=22

sept.-8 oct., 68=14 feb., ; 70-72=16-18 feb., 76-77=20-21 feb. ; de la 23 feb. mai departe. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 98, 186, 248; 1, 49v].
Legătura nouă în piele.

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 317.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f2.htm.*

61. *Viața şi petrecerea svinților...*

Note de exemplar: – [149], 39 f. : ilustraţii.
Cele 39 foi de la sfârşit sunt albe. Foaia 91=20 aprilie este legată invers. Reprezintă volumul III: martie-iunie.
Conservare: exemplar atacat de cari; exemplar incomplet faţă de exemplarul descris în BRV; lipsesc foile paginate: 1=1 martie, 104-105=29-30 aprilie şi de la 153 în continuare de la 10 iunie; lipsesc închizătorile.
Legătură veche, în piele. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [f. 63 paginată].
Hasdeu, **Bogdan Petriceicu** [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 318.
Proveniență: donat de către Dimitrie Sturdza (8 mai 1908).
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f.htm;* Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

62. *Viața şi petrecerea svinților...*

Note de exemplar: – [63], 7 f.: ilustraţii.
Cele 7 foi de la sfârşit sunt albe. Foaia 91=20 aprilie este legată invers. Reprezintă perioada cuprinsă între 1 martie-5 mai.
Conservare: exemplar incomplet faţă de exemplarul descris în BRV; exemplarul nu mai reprezintă decât un fragment din volumul original; lipseşte legătura ; lipsesc foile paginate 2-5=1 martie, 8-45=1-19 martie, 53-54=26 martie. Ornamente manuale: frontispicii şi viniete xilogravate (motive fitomorfe), negru [ff.: 1, 63, 107].

Biblioteca Academiei Române, CRV 73, inv. 319.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f5.htm;* Bianu 1903, 240; Bianu 1940, 204.

63. *Viața şi petrecerea svinților...*

Note de exemplar: . – [2], 248 f. (vol. I); 82 f. (vol. II).
Cele 248 de foi sunt greşit numerotate. Volumul al II-lea prezintă viaţa sfinţilor din lunile ianuarie-februarie. Volumul I cuprinde vieţile sfinţilor din lunile septembrie-decembrie. Legătura este din piele pe lemn, cu o încuietoare.
Însemnări: „Acest Prilogariu este a cucoanii Ilincăi Băluşoaii", alfabet chirilic [f. 18].
Însemnări: „Noi Grigorii Ghica Voevod domn, 1777, noem. 18", alfabet chirilic [f. [2]]
Însemnări: „Această cinstită, blagoslovită şi dumnezeiască carte, ce să tălcuieşte a fi istornicească de cazanii a sfinţilor drepţi părinţi, cari după nevoirea ce va faci fieştecari va lua înţălegere, în ce chip înţălegi a fi fieştecare... 1777", alfabet chirilic [f. 105v].
Însemnări: „Cu frăţască dragoste şi cu fericită sănătate mă închin de această dată, mai multă n-am, cătră Dz., fărdecât te poftescu pentru acel cal, adecă voi să mărg la fratele meu că va să însoare şi calul meu nu este învăţatu", alfabet chirilic [f. 5v].
Însemnări: „Toate neamurile plesniţi cu măinile. Străgaţi lui Dumnezeu cu glas de buciume", alfabet chirilic [cop. post.].

Biblioteca Academiei Române. Filiala Iaşi, inv. n.a.
Proveniență: donaţie.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e2.htm;* Braunstein 1981, 10.

64. *Viața şi petrecerea svinților...*

Note de exemplar: – [3], 248, 83 p.
Conservare: lipseşte începutul şi sfârşitul, file desprinse.

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), inv. 293708.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f6.htm.*

65. *Viața şi petrecerea svinților...*

Note de exemplar: – 248, f. 5-12.
Conservare: file restaurate empiric; lipsă foaia de titlu. Legătură în carton roşu, cotorul din piele maro, titlul şi / Fotache Slavilescu. Ex libris: ştampilă, instituţie. Ex-libris: Gimnaziul Ştefan Popescu din Corabia [înaintea textului].

Gimnaziul Ştefan Popescu (*Corabia*) [*menţionat:* înaintea textului] [deţinător istoric].

Biblioteca Naţională (*Bucureşti*), inv. 528023.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f.htm*.

66. *Viaţa şi petrecerea svinţilor…*

Note de exemplar: – F. 1-248, f. 1-78.
Legat în două volume (I-II).
Conservare: lipseşte foaia de titlu. Legătură în lemn şi piele, numai coperta posterioară.
Parohia „Adormirea Maicii Domnului". Depozit (*Fântânele*) [deţinător istoric].

Mănăstirea Râşca. **Depozit** (*jud. Suceava*), inv. 1030.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e1.htm*; Mitric 1992, 19.

67. *Viaţa şi petrecerea svinţilor…*

Note de exemplar: – F. [1], 9-248; 1-84; 1-152, 1-12.
Între foaia de titlu şi foaia 9 se găsesc [8] foi albe, probabil în vederea reconstituirii textului.
Legat în trei volume (I-III).
Conservare: lipsesc foile [2]-[4], 1-8; 85-88. Legătură artistică, în lemn şi piele.
Însemnări: „Aici ve leatul 1801 s-au rădicat împărăţiile acelea spre… asupra turcului pe Pasmagiu" , alfabet chirilic [cop. 3].
Însemnări: „Apoi împăcare între chesariul Râmului cu franţujii au fost la anul 1801, ghen[arie] 17" alfabet chirilic [f. de gardă ant.].
Însemnări: „Această carte la ve let de la Hs. 1804; s-au căotat şi sunt tocma 122 ani de când îi tipărită", alfabet chirilic [f.de tit.].
Însemnări: „Această lume deşartă şi înşălătoare precum o şi vedem că iaste înainte ochilor noştri şi ne tăvălim întru patimile ei ca într-o tină foarte urâtă", alfabet chirilic [f. de gardă ant.].

Mănăstirea Putna (*jud. Suceava*), inv. 820/1132.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17031e3.htm*; Mitric 1992, 19.

68. *Viaţa şi petrecerea svinţilor…*

Note de exemplar: – F. 1-248, 1-83.
Legat în două volume (I-II).
Conservare: lipseşte foaia de titlu; lipsesc foile [1]-[4]; 84-88. Legătură în lemn şi piele.

Muzeul Bucovinei. **Fondul de carte veche** (*jud. Suceava*), inv. 701.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17031f4.htm*; Mitric 1992, 19.

69. *Viaţa şi petrecerea svinţilor…*

Note de exemplar:

Library of School of Slavonic and Easteuropean Studies (*Marea Britanie, Londra*), col. Moses Gaster.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/carte/cartev/cstraine/dec/cv105e01.htm;* Turdeanu 1975, 161; Deletant 1975, 14-23; Deletant 1982, 29; Cândea 1998, 355.

70. *Viaţa şi petrecerea svinţilor…*
Note de exemplar:
Numerotare greşită.

Biblioteca de Stat a Rusiei (*Moscova*), secţia de carte rară, inv. 622.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Cartojan 1974, 165.

71. *[Tocmala svintei şi dumnedzăeştii liturghii care iaste aşa în Besearica cea mare şi la sta gora]. – [Ed. a 2-a] / Dosoftei. – (în casa Sfintei Mitropolii de Iaşi, 1683).* – [72] f.; in quarto (20×14 cm.), 25 R. (14×11 cm.).

Note de exemplar: . – [72] f.
Conservare: exemplar bine conservat; lipseşte foaia de titlu. Legătură veche, în piele, cu chenare şi medalion religios (sec. XVIII).

Biblioteca Academiei Române, CRV 77, inv. 357.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV**,** *http//www.cimec.ro/cartev/s17032e1.htm*; Bianu 1903, 77.

72. *Liturghie şi Rugăciuni*, Iaşi, 1683

Note de exemplar: - [67] f.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff 1-5; legătura în piele; ff. 29-48 legate după fila 72.
Legat împreună cu ***Molitvelnic de-nţeles,*** exemplarul – CRV 72, inv. 305.

Biblioteca Academiei Române, CRV 77, inv. 306.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Bianu 1903, 262; Bianu 1940, 204.

73. *Liturghie şi Rugăciuni*, Iaşi, 1683

Note de exemplar: – [55] f.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff 1-13, 17, 61-64; legătura nouă.
Ex-libris N. Istrate (ff. 14, 17).
N. Istrate [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 77, inv. 358.
Proveniență: donaţie.
Bibliografie: Bianu 1903, 262; Bianu 1940, 204.

74. *Liturghie şi Rugăciuni*, Iaşi, 1683

Note de exemplar: – [47] f.
Conservare: exemplar incomplet; lipsesc ff 1-3, 37, 51-72; legătura nouă.
Însemnare autografă a lui Dosoftei (f. 7v).
Mitropolitul Dosoftei al Moldovei [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 77, inv. 359.
Proveniență: donaţie.
Bibliografie: Bianu 1903, 262; Bianu 1940, 204.

75. *Liturghie şi Rugăciuni*, Iaşi, 1683

Note de exemplar: – [1]f.: ff. 41-48, ff. 57-72 .
Conservare: exemplarul reprezintă doar un fragment din volumul original; lipsesc foile 1-40, 49-56. Fără legătură.

Biblioteca Academiei Române, CRV 77, inv. 360.
Proveniență: necunoscută
Bibliografie: Bianu 1903, 262; Bianu 1940, 204.

76. *Parimiile Preste An / cu poslușania Smeritului Dosothei mitropolitul. – (Iaşi : În tiparnița țărâi : Dosoftei , 1683).* – 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.: ilustraţii ; in quarto (21×15 cm.) + 5 f. albe, 24 ; 26 R. (16×11 cm.).

Împărţit în 59 de caiete de câte 4 foi fiecare.
Note de exemplar: – 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.: ilustraţii.
Conservare: exemplar bine conservat; exemplar incomplet faţă de exemplarul descris în BRV; lipsesc două foi nenumerotate după foaia 38; lipsesc închizătorile. Legătură veche, în piele pe lemn, cu chenare şi medalioane presate (1693). Ornamente manuale: gravură în lemn (stema Moldovei), negru [f. de tit.v]. Ornamente manuale: frontispicii (motive fitomorfe), negru [ff.: 1, 134; 1, 3, 26v].
Însemnări: „Această svântă carte ce să chiamă Parimiariu sau legat cu cheltuiala părintelui Ilarion egumen. Leat 7201“ (1693) [ff. [1]-[5]]. Pecetea inelară – Rafail monah – f. de titlu.
Ilarion egumen [deţinător istoric].
Rafail monah [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 79, inv. 361.
Proveniență: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s1703e1.htm*; Bianu 1940, 204.

77. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar: 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsă f. 56 (pag. a 3-a); legătura veche în piele cu ornamente presate şi închizători; cotor reparat.

Biblioteca Academiei Române, CRV 79, inv. 362.
Proveniență: Facultatea de Teologie, Bucureşti.
Bibliografie: Bianu 1940, 204.

78. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar: 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsă f. t., [3], 140 (pag. a 2-a), la sfârşit 4 ff. Nenumerotate în plus faţă de exemplarul CRV 72, inv. 361; legătura veche în piele cu ornamente presate.
Ex-libris pecete Constantin Brâncoveanu (ff [1], 69 (pag. a 2-a), [60].

Biblioteca Academiei Române, CRV 79, inv. 363.
Proveniență: Facultatea de Teologie, Bucureşti.
Bibliografie: Bianu 1940, 204.

79. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar: 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsă [2] ff. 55-56; legătura veche în piele reparată; f. de titlu verso – pecete inelară Rafail monah.

Biblioteca Academiei Române, CRV 79, inv. 364.
Proveniență: Ghenadie Enăceanu, episcopul Râmnicului şi Noului Severin.
Bibliografie: Bianu 1940, 204.

80. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar: 4, [3], 38, 139, 56, [4] f.
Conservare: exemplar incomplet: lipsă f. de titlu, ff. 54-56 (pag. a 3-a); legătura veche în piele.

Paisie stareţul [deţinător istoric].
Hasdeu B. P. [deţinător istoric].
Sturdza D. A. [deţinător istoric].

Biblioteca Academiei Române, CRV 79, inv. 365.
Provenienţă: Sturdza D. A., 1908.
Bibliografie: Bianu 1940, 204.

81. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar:
Numerotare greşită a foilor.

Parohia „Sf. Nicolae" (Romaneşti), inv. 2505.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Iova CCCV, *http//www.cimec.ro/cartev/s1703e2.htm*; Bianu 1903, 79.

82. *Parimiile Preste An ...*

Note de exemplar:
Împărţit în 59 de caiete de câte 4 foi fiecare.
Numerotare greşită a foilor.
Conservare: Copie, incompletă faţă de exemplarul descris în BRV lipsesc f. 1-6.

Biblioteca Naţională a Moldovei (*Chişinău*), inv 69057.
Provenienţă: necunoscută.
Bibliografie: Cartea 1990, 68-69.

Bibliografie

Bădără 1988: Doru Bădără, O ediţie necusnoscută a Psaltirii în versuri a lui Dosoftei. Magazin istoric 41, 1988, 270-283.

Bianu 1903: Ioan Bianu, Nerva Hodoş, Dan Simonescu, Bibliografia românească veche: 1508-1830. 4 vol. (Bucureşti 1903-1944).

Blaga 1985: Lucian Blaga, Opere, vol. 9. Trilogia culturii. Ediţie îngrijită de Doru Blaga. Studiu introductiv de Al. Tănase (Bucureşti 1985).

Braunstein 1981: Iancu Braunstein, Catalogul cărţilor vechi româneşti 1643-1830. Iaşi: Biblioteca Academiei Române. Filiala (Iaşi 1981).

Cândea 1998: Virgil Cândea, Mărturii româneşti peste hotare: Mică enciclopedie de creaţii româneşti şi de izvoare despre români în colecţii din străinătate, vol. II (Bucureşti 1998).

Cartea 1990: Cartea Moldovei, Sec. XVII- începutul sec. XIX. Ediţii vechi. Sec. XVII- începutul sec. XIX. Catalog general (Chişinău 1990).

Cartojan 1974: N. Cartojan, Cărţile populare în literatura românească, vol. 2 (Bucureşti 1974).

Deletant 1975: Denis Deletant, A survey of the Gaster books in the School of Slavonic and East European Studies Library. Solanus 10, 1975, 14-23.

Deletant 1982: Denis Deletant, Mărturii româneşti în arhive şi biblioteci britanice. Magazin istoric 9, 1982, 24-36.

Dosoftei 1980: Dosoftei, Dumnezăiasca Liturghie, 1679. Ediţie critică de N.A. Ursu (Iaşi 1980).

Iorga 1926: N. Iorga, O tipăritură românească la Uppsala. In: Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei istorice, seria III, tomul III (Bucureşti 1926), 73-78.

Iova CCCV: Catalogul colectiv al cărţii vechi româneşti. Coordonator ştiinţific Mariana Iova. In: *http//www.cimec.ro/cartev/s17026e2.htm***.**

Mihail 2001: Zamfira Mihail, Receptarea scrierilor isihaste în limba română în secolul al XVII-lea. Teologie şi viaţă. Revistă de gândire şi spiritualitate a Mitropoliei Moldovei şi Bicovinei 1-7, ianuarie-iulie, 2001, 149-157.

Mihăescu 1987: Doru Mihăescu, Carte veche românească în biblioteca episcopiei Romanului şi Huşilor. Mitropolia Moldovei şi Sucevei 1, anul LXIII, 1987, 88-98.

Mitric 1992: Olimpia Mitric, Cartea românească veche în judeţul Suceava (1643-1830). 4 vol. (Suceava 1992-1995).

Turdeanu 1975: Emil Turdeanu, La légende du Prophete Jérèmie en roumain. Revue des études roumaines 1, Paris, 1975, 160-172.

Zamfirescu 1981: Dan Zamfirescu, Contribuţii la istoria literaturii române vechi (Bucureşti 1981).

Карташев 1991: А.В. Карташев, Очерки по истории Русской Церкви, том 2-й (Париж 1991).

Books of metropolitan Dosoftei kept in various European collections

Abstract

The article is devoted to a topical but poorly studied theme in modern historical science.

The present study is dedicated to the analysis of the 82 copies of 8 books: *Acatistul* (1674), *Psaltirea în versuri* (1673), *Liturghia* (1679), *Molitvelnic de-nţeles* (1681), *Viaţa şi Petrecerea Sfinţilor* (1682), *Liturghia* (1683),

Parimiile de preste an (1683), *Psaltirea de-nţeles* (1680), edited by His Eminence Metropolitan Dosoftei in the last quarter of the 17th century stored in various libraries in Romania, Republic of Moldova, Russia, Ukraine and Great Britain.

Книги митрополита Досифея, хранящиеся в различных коллекциях Европы

Резюме

Статья посвящена актуальной и мало изученной в современной исторической науке теме. В работе приводятся сведения о 82 экземплярах восьми книг (*Acatistul* (1674), *Psaltirea în versuri* (1673), *Liturghia* (1679), *Molitvelnic de-nţeles* (1681), *Viaţa şi Petrecerea Sfinţilor* (1682), *Liturghia* (1683), *Parimiile de preste an* (1683), *Psaltirea de-nţeles* (1680), напечатанных молдавским митрополитом Досифеем в последней четверти XVII в. Эти книги хранятся в различных фондах библиотек Румынии, Республики Молдова, Украины, России и Великобритании.

27.11.2007

Dr. Nicolae Fuştei, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

CÂTEVA DATE DESPRE FAMILIA IMBAULT

Alina Felea

Interesul pentru istoria familiilor boiereşti în ultimul timp este în creştere şi se materializează în monografii, culegeri şi articole. Rolul acestor cercetări este indiscutabil, deoarecedatorită lor se urmăreşte continuitatea genealogică şi se completează golurile în istoria politică, economică şi a localităţilor. Prezentul studiu oferă informaţii despre neamul de boieri Imbault şi se bazează pe surse publicate în colecţii de documente. În actele din secolul al XVIII-lea numele de familie a lui Leon Imbault este ortografiat Inmbolt, Imbou, Iumbolt sau Imbo. Unul dintre reprezentanţii acestei familii, Leon Imbault, a ocupat dregătorii destul de înalte în Ţara Moldovei: a fost mare paharnic la Curtea domnească, ispravnic al ţinutului Soroca şi agent diplomatic la Constantinopol. A fost inclus în lista nobiliară austriacă, fiind înscris ca Leon Imbault de Wanthay (Documente bucovinene 2006).

Leon Imbault a fost căsătorit cu Adriana Wuzin. În acte numele Adrianei este ortografiat Adriena sau Andriena.

Nu se cunosc amănunte privitoare la activitatea lui Leon Imbault ca paharnic. Avem menţionată însă activitatea lui în calitate de căpitan şi ispravnic. În 1757, la 30 mai, căpitan de Soroca era Leon Imbo, care avea sub conducerea sa 75 oameni, stolnicul de cazaci şi vătaful de umblători de Soroca cu 35 oameni (Arhivele Basarabiei 1929, 102). În competenţa ispravnicilor intra soluționarea diverselor litigii, strângerea dijmei, iar în târguri – şi instituţia de judecată (Grigoraş 1942, 95-103). Ispravnicii, în calitate de organ executiv al puterii centrale, reglementau raporturile dintre proprietarii moşiilor şi locuitori, supravegheau ca donaţiile domneşti să nu fie încălcate, dar nu permiteau nici abuzuri din partea proprietarilor, obligau locuitorii să-şi îndeplinească obligaţiile (Grigoraş 1942, 97-99). Conform indicaţiilor domneşti ispravnicii trebuiau să fie „cu multă purtare de grijă pentru paza şi ocrotirea locuitorilor de către oamenii săi şi împotrivitori, apărându-i şi ferindu-i de orice împotrivire şi nedreptate, spre a putea avea odihnă şi linişte" (Istoria 1992, 80). Fiind reprezentanţi ai domnului în ţinut, ispravnicii urmau să aducă la cunoştinţa locuitorilor toate dispoziţiile domneşti (Istoria 1992, 80). În competenţa ispravnicilor intrau, de asemenea, măsurile legate de îmbunătăţirea stării edilitare şi sanitare a oraşului, anunţarea zilelor în care se ţineau târgurile săptămânale şi controlul ordinii comercializării (Grigoraş 1942, 99-102). La 20 august 1765 paharnicul Leon Imbault era ispravnic al ţinutului Soroca. La această dată el dă mărturie hotarnică pentru moşia Zguriţa a vestiernicului Iordache Hriscocoleo, împresurată de către moşia Alboteşti a lui Gavril Velicico (MEF 2005, 175-176).

În 1775 Moldova a pierdut Bucovina. Se pare ca după acest an familia lui Leon Imbault s-a stabilit cu traiul în Bucovina, unde era proprietara moşiei Şerăuţi din ţinutul Cernăuţi, căci toate documentele care urmează sunt emise în Bucovina. La 5 iunie 1775 paharnicul şi starostele Leon Imbault întăreşte un zapis de vânzare a unui loc de casă din Cernăuţi (Documente bucovinene 2006, 55). La 1 ianuarie 1776 se menţionează că mănăstirea Sfântul Spiridon are venit de 250 lei din „Moşia Şerăuţi i Hreaţca ot Cernăuţi, vândută la păharnicul Imbo" (Documente Iaşi 2005, 192). Din datele oferite de acest document, dar şi de următoarele dări de seamă ale veniturilor mănăstirii Sfântul Spiridon, constatăm că paharnicului Imbault îi aparţine şi moşia Hreaţca. La 1 ianuarie 1777 mănăstirea Sfântul Spiridon declară veniturile sale, în care se scrie că s-a luat: „300 lei moşia Şărăuţii, la Cernăuţi, vândută la păharnicul Imbo; 210 lei moşia Hreaţca ot tam, tij la păharnicul Imbo; 155 lei – moşia Bănila cu parte din Răstoaci, tij ot tam, la păharnicul Imbo" (Documente Iaşi, 2005, 287). Începând cu 1 ianuarie 1778 moşia Hreaţca nu se mai pomeneşte în proprietatea lui Leon Imbault. La 28 februarie 1778 fostul mare paharnic stăpâneşte moşia Juşca, ţinutul Cernăuţi (Documente Iaşi 2005, 446). La 1

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 137-140.

ianuarie 1779 lui Leon Imbault i s-au dat trei lei: „s-au dat prin mâna dum(isale) pah(arnicului) Leon Imbo la un panţâr ce l-au trimis cu cărţi la părintele Irinopoleos" (Documente Iaşi 2005, 513). Înainte de 29 noiembrie 1779 vechilii mănăstirii Sfântul Spiridon din Iaşi fac schimb moşiile Şerăuţi şi Bănila în schimbul a 6 dugheni din Iaşi: „...dumnealui Leon Imbo paharnic, care locuieşte în partea nemţască ... dughenile dădeau un venit de 600 lei pe an, iar moşiile 480 lei, Şerăuţi 360, iar Bănilă 120". Paharnicul a mai plătit 500 lei ca dughenile să poată fi prefăcute în caz că „s-ar strica sau ar arde" (Documente Iaşi 2005, 564-565).

Paharnicul Leon Imbault circula permanent în Ţara Moldovei. Uneori domnia sa îndeplinea misiuni ale domnului ţării. La 12 iulie 1776, Grigorie Ghica voievod scrie către generalul Spleny, guvernatorul Bucovinei, în chestiunea documentelor moşiilor familiei Turculeţ: „cari acele scrisori acum luându-se, iată s-au dat la mana d-lui pan Imbo cu izvod anume ca sa le aducă la măriia ta" (Documente bucovinene 2006, 90).

La 19 februarie 1781 starostele Leon Imbault îşi redactează testamentul (Documente bucovinene 2006, 91). Cauza întocmirii testamentului după cum indică însuşi testamentarul, este „vârsta bătrâneţilor". Ca un adevărat creştin Leon are grija mai întâi de sufletul său: „... Mai dintâi dau sufletul meu ce este răscumpărat cu sângele Domnului Hristos lui Dumnezeu ca să-l primească în vecinica împărăţia sa", iar „trupul meu lasu de îngropare şi grijă după obiceiul creştinesc". Toată averea mobilă şi imobilă este lăsată în stăpânirea soţiei Andriana şi unicei sale fiice Ecaterina. În cazul în care mama şi fiica nu vor putea convieţui, averea urma să fie împărţită în trei părţi: soţiei, fiicei şi nepoţilor. Totodată, prin diata sa starostele doreşte celor apropiaţi numai bine: „... Lasu sufletul meu în preputernica milă lui Dumnezeu, poftind ca să dăruiască milostivul Dumnezeu soţului meu, fiicei mele, ginerelui şi nepoţilor mei blagoslovenie lumească şi folositoare de sufletele lor". Testamentarul se adresează administraţiei Bucovinei să întărească diată semnată în prezenţa directorului Cernăuţilor, Adler poruşnic (Documente bucovinene 2006, 104). Leon Imbault a lăsat următoarea avere: satul Şerăuţi, ţinutul Cernăuţi, cu o bucată de pământ din Răstoace, în valoare de 2500 florini, o casă în Cernăuţi cu grădină şi pământ în valoare de 1600 florini, argintărie în valoare de 266 florini. În afară de aceasta, vite şi mobilă. Hainele sale, conform diatei, au fost dăruite săracilor (Documente bucovinene 2006, 104).

Unica fiică a lui Leon Imbault şi a Adrienei Imbault (Wuzin), Ecaterina Imbault, s-a căsătorit cu contele Giacomo Logothetti (Documente bucovinene 2006, 104). Contele a prezentat autorităţilor austriece câteva documente ale familiei sale, printre ele fiind:

1. Veneţia, 1703, august 25. Diplomă de conte conferită lui Anastasie, fiului său Nicolo, şi nepotului său Eustachius Logothetti;

2. 1704, decembrie 5. Se conferă conţilor Nicolo şi Eustachius Logothetti localitatea Arulla din provincia Acheia;

3. Mănăstirea Scopo, insula Zante, 1741 martie. Certificatul de botez al contelui Iacob Logothetti, fiul contelui Gheorghe Logothetti;

4. 1763, iulie 20. Demisia contelui Giacomo Logothetti din serviciul Veneţiei (Documente bucovinene 2006, 121).

Din această căsnicie s-au născut 6 copii: Leon, Iosef, Aloys, Franz, Maria şi Susanna (Documente bucovinene 2006, 121).

La 25 noiembrie 1785 la Cernăuţi îşi întocmeşte diata şi Adriena Imbault. Cauza întocmirii testamentului este proximitatea morţii: „... acum simţându-mă apropiată de sfârşitul vieţii". La această dată paharnicul Leon Imbault nu mai era în viaţă, de altfel ca şi fiica lor Ecaterina: „ş-au făcut călătorie despre această lume vremelnică într-aceste zile de unde nu se va mai întoarce înapoi" (Documente bucovinene 2006, 102-103). Testamentul este un caz unic, căci foarte rar se întâmplă ca toată averea şi mobilă şi imobilă să fie lăsata ginerelui. Adriana menţionează că pentru grija ce a arătat-o faţă de copii, fiind un bun tată, pentru că a fost un bun stăpân asupra gospodăriei, pentru că a fost un bun soţ pentru fiica ei Ecaterina şi pentru că a fost un bun ginere, îi lasă partea ei avere grafului Iacob Logothetti pe timpul vieţii, numindu-l totodată clironom şi asupra averii nepoţilor. Conform documentului din 22 februarie 1806, în baza testamentului Andrienei Imbault ca moştenitori ai averii au fost trecuţi: Majori – Leon, contele Logothetti, Iosef, contele Logothetti, Aloise Logothetti, Francisc Logothetti şi minori – Maria, contesa Logothetti şi Susanna,

contesa Logothetti. Averea constă din moşia Şirăuţi, părţi din Bănila pe Ceremuş şi Răstoarce (Iorga 1902, 444).

Conform inscripţiilor pe pietrele funerare din cimitirul satului Şerăuţii de Sus, contele Iacob Logothetti a decedat la 10 octombrie 1802 la vârsta de 59 ani (însă dacă urmărim actele enumerate ceva mai sus vom constata că la această dată ar trebui să aibă 61 ani – n.n.).

Până la 1809 nu avem date despre urmaşii lui Leon. La 25 iunie 1809 Iosef Logothetti este invitat împreună cu alţi boieri de către prefectul Bucovinei Johan von Platzer pentru a lua parte la consfătuirea din 27 iunie pentru recrutarea: „... la o chemare ce vă va face la ace zi în pricina oamenilor strânşi spre apărarea ţării...” (Documente bucovinene 2006 , 27).

Aloys Logothetti, la 7 septembrie 1813, figura ca căpitan de cavalerie. În legătură cu înfiinţarea unei cavalerii din mijlocul răzeşilor bucovineni, la 7 septembrie 1813, căpitanul Mihalache Calmuţchi roagă ca la alcătuirea cavaleriei, după fostul model din 1809, în calitate de căpitan de cavalerie să fie angajat contele Franz Logothetti (Documente bucovinene 2006, 41-42).

Urmaşii lui Leon Imbault îşi găsesc somnul de veci în cimitirul moşiei familiale. La cimitirul din Şerăuţii de Jos au fost înmormântaţi Iosef Logothetti, K.K. Officier Erober, decedat la 25 mai 1811 în vârstă de 33 ani (deci, născut aproximativ la 1778 – n.n), transferat şi reînhumat din Cernăuţi la 27 iunie 1902 şi Franz K.K. rotmistru şi Comandant al Escadronului din Regimentele K.K. Kaiser Uhlauen, decedat la vârsta de 32 ani, la 23 iunie 1814 (născut aproximativ la 1782). Tot acolo este înhumat Leon, decedat la 11 august 1838, în al 63 an de viaţă (născut aproximativ în 1775).

În acelaşi cimitir este înmormântat un urmaş al acestora, Contele Emanuil de Logothetti, jurist, născut la 19 mai 1849 şi decedat la 1 noiembrie 1871 (Documente bucovinene 2006, 103).

Bibliografie

Arhivele Basarabiei 1929: Arhivele Basarabiei 3, I, 1929.

Documente bucovinene 2006: Documente bucovinene, publicate de T. Balan, vol. VIII-IX (Iaşi 2006).

Documente Iaşi 2005: Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi. Volum coordonat de I. Caproşu, vol. VII (Iaşi 2005).

Grigoraş 1942: N. Grigoraş, Dregătorii târgurilor moldoveneşti şi atribuţiunile lor până la Regulamentul Organic (Iaşi 1942).

Iorga 1902: N. Iorga, Documente privitoare la familia Calimachi, vol. 2 (Bucureşti 1902).

Istoria 1992: Istoria oraşului Roman (1392-1992) (Roman 1992).

MEF 2005: Moldova în epoca feudalismului, vol. X (Chişinău 2005).

Some dates of family Imbault

Abstract

In this article the author present the dates of family of moldavian boyard Imbault. In the documents from XVIII centuries the name Imbault is orthographies Inmbolt or Imbo. One of the representatives of this family Leon Imbault occupied important positions in Moldova (XVIII- centuries): great paharnic at the court of prince of Moldavia, sub prefect of Soroca district and diplomatic agent at Constantinople. He passed away in 1781, after writing his testament. In the family property it was included: Serauti Estate, parts of Banila on river Ceremus and Rastoace.

Leon Imbault has been married to Adriana Wuzin. Adriana elaborates her testament on 25th of November, 1785 in Cernauti. Neither her husband nor her daughter was alive on that date. Their only daughter Ecaterina married the count Iacob Logothetti. According to funeral inscriptions the count Iacob Logothetti deceased on 10th of October, 1802 and berried in the cemetery of Serauti.

Catherine and the count's wedded life 6 children were born: Leon (1775-1838), Iosef (1778-1861), Louis (1780-1861), Franz (1782-1814), Maria şi Susanna, two of them Iosef and Franz have been officers in Austrian Imperial Army.

Leon, Franz and Iosef have been berried in the cemetery of Serauti.

Несколько данных о семье Имбо

Резюме

В данном исследовании представлена информация о боярском роде **Имбо** (Imbault). Один из представителей семьи Имбо – Леон занимал достаточно высокие должности при дворе молдавского господаря. Он был чашником, исправником Сорокского уезда, а также дипломатическим представителем Молдовы в Константинополе. Леон Имбо умер после 1781 г. В собственности семьи после смерти Леона Имбо остались именье Шерэуць и части из Бэнила на р. Черемуш, а также именье Рэстоаче.

Адриана Вузин, жена Леона Имбо, написала своё завещание 25 ноября 1785 г. К этому времени в живых не было ни мужа, ни дочери.

Единственная дочь Леона и Адрианы, Екатерина, вышла замуж за графа Якова Логотетти. Согласно надгробной надписи граф Джакомо умер 10 октября 1802 г. и похоронен на кладбище с. Шерэуций де Сус.

У Екатерины и графа Логотетти родилось 6 детей: Леон (1775-1838), Иозеф (1778-1861), Луи (1780-1861), Франц (1782-1814), Мария и Сусанна. Франц стал ротмистром и командиром эскадрона уланских полков. Его брат Иозеф также был офицером в имперской армии Габсбургов. Леон, Франц и Иозеф были похоронены на кладбище с. Шерэуций де Жос (Нижние Шереуций).

31.01.2008

Dr. Alina Felea, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: afelea44@yahoo.com

SCHITUL PEŞTERA ŞI MOŞIA PEŞTERA (ORHEIUL VECHI) DIN ŢINUTUL ORHEI (de la primele atestări documentare până în secolul al XIX-lea)

Sergius Ciocanu

Schitul Peştera, situat pe moşia omonimă din ţinutul Orheiului, se înscrie în numărul destul de mare al aşezămintelor monastice dispărute la începutul secolului al XIX-lea, istoria întemeierii şi dezvoltării cărora rămâne şi astăzi să fie practic necunoscută. În cazul schitului nominalizat se mai adaugă, precum vom vedea, şi deficienţele legate de determinarea locului amplasării construcţiilor lui.

Am depistat în fondurile Arhivei Naţionale o mărturie din anul 1815 a locuitorilor din satele învecinate, care, deşi nu se referă la un an sau document anume, raportează ferm începuturile schitului la „*timpurile de demult*"[1]. Informaţia poate fi descifrată în sensul că tradiţia orală, tradiţie percepută prin intermediul înaintaşilor: părinţi, bunei, străbunei, a transmis doar subiecte referitoare la activitatea schitului Peştera, faptul servind drept argument al vechimii lui. Activitatea schitului pe parcursul vieţii mai multor generaţii, ne îngăduie să vorbim despre existenţa acestui aşezământ monastic de-a lungul unui segment temporal mai mult decât secular.

Oricum, istoria schitului Peştera poate fi tratată doar în relaţie de strânsă legătură cu istoria moşiei care i-a dat numele, amplasarea construcţiilor schitului fiind posibilă doar în cadrul limitelor teritoriale ale acesteia. În ordinea respectivă de idei, am considerat util să procedăm, în baza documentelor păstrate (publicate şi inedite) din secolele XVI-XIX, la analiza dezvoltării istorice şi teritoriale a moşiei Peştera (cercetări anterioare ale subiectului respectiv lipsind), totodată reconstituind şi trasând pe hartă hotarele ei medievale.

1. Dezvoltarea istorică a moşiei Peştera de la primele atestări documentare până în sec. al XVIII-lea. Controverse

Unica descriere a hotarelor moşiei „*Peştera, ce se chiamă Orheiul cel Vechiu*" în semnele pe unde au „umblat din veac", menţiune care probează vechimea delimitării teritoriale a acesteia, datează din timpul domniei voievodului Miron Barnovschi[2]. Mărturia hotarnică a fost realizată în anul 1627 de către vornicul de gloată, Mereuţă, împreună cu Petru Baltagă şi cu pârcălabul de Orhei, Varlam. Ea ne-a servit drept bază pentru trasarea pe harta topografică a vechilor hotare ale moşiei Peştera (Orheiul Vechi) (fig. 1/1). În continuare prezentăm descrierea curgerii hotarului acestei moşii, pentru care am folosit atât mărturia hotarnică din 1627, cât şi explicaţii asupra acestui hotar depistate în documente inedite din secolul al XIX-lea.

Trasarea hotarului moşiei Peştera am început-o, ca şi în descrierea menţionată din 1627, de la coada iazului lui Bratăş, iaz constituit prin îndiguirea râuleţului Ivancea[3]. De aici, marcând **capul (capătul) moşiei**, hotarul pornea în direcţia nord-vest, urcând alături cu moşia satului Carvasara/Pivniţa[4] până în muchia şirului de dealuri care delimitează dinspre nord valea râuleţului Ivancea, la punctul de joncţiune cu moşia târgului Orhei (după delimitarea unor teritorii din cadrul moşiei Orheiului, moşia ajunge să se

[1] ANRM, F.205, inv.1, d.578, f. 37.

[2] Descrierea nu s-a păstrat ca document separat, conţinutul ei fiind redat într-un document de întărire a moşiei Peştera, emis de cancelaria lui Alexandru Iliaş voievod pe data de 9 august 1632 (MEF 1982, 293). Am datat elaborarea mărturiei hotarnice cu anul 1627 pornind de la anul emiterii diplomei domneşti de donaţie a moşiei Peştera către Dănilă de Varniţa (de regulă, data emiterii diplomelor de donaţie/întărire o devansa doar cu puţin pe cea a elaborării documentelor de confirmare a hotarelor stăpânirilor în cauză).

[3] Râuleţul Ivancea este notat pe hărţile topografice elaborate de sovietici sub denumirea eronată de Motţa (eroarea rezidă în interpretarea greşită şi schimonosirea unui toponim local – Moţca (informaţie pusă la dispoziţie de dna dr. Varvara Buzilă, pentru care îi aducem sincere mulţumiri)).

[4] Moşia **Pivniţa** din valea râuleţului Ivancea pentru prima dată este menţionată documentar în hotărnicia moşiei Ivancea de la începutul sec. al XVII-lea sub denumirea de **Carvasara** (fapt care ar pleda în favoarea existenţei aici a unui **caravanserai**, sau a ruinelor unei construcţii de acest tip). Sub denumirea de Pivniţa este menţionată la începutul sec. al XVIII-lea, fiind atestată până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când această localitate dispare, locuitorii ei transferându-se în satele învecinate.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 141-162.

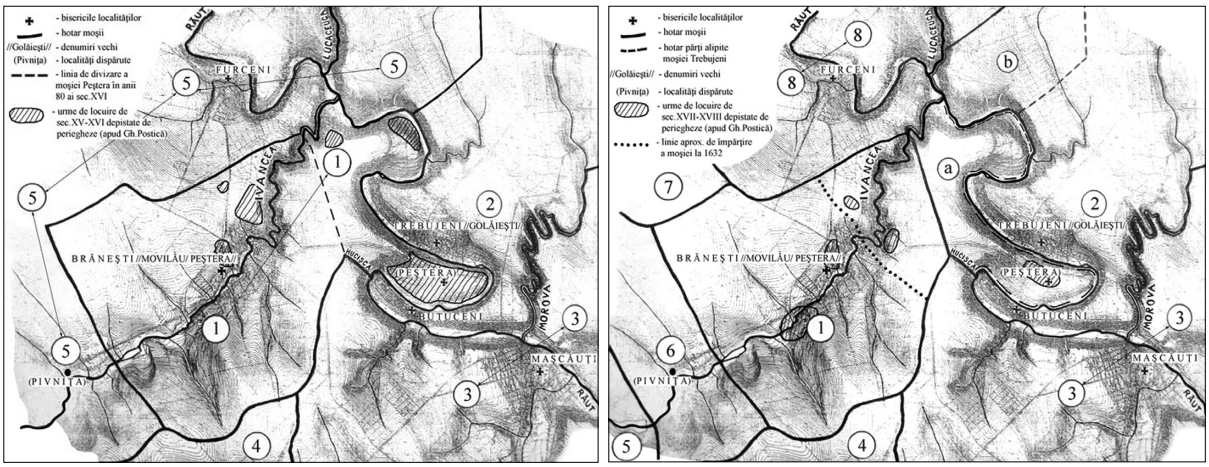

1 2

Fig. 1. 1 - Moşia Peştera („unde a fost vechiul Orhei") în anii 80 ai sec. XVI (plan de S. Ciocanu); 2 - moşia Peştera („unde a fost vechiul Orhei") în sec. XVII-XVIII (plan de S. Ciocanu).

îngemăneze pe acest traseu cu teritoriul Păhărnicenilor şi Furcenilor).

De acolo, de la cornul pădurii, pe coama şirului de dealuri care mărgineşte dinspre nord valea râuleţului Ivancea, hotarul Peşterei cotea spre nord-est, marcând **lungul moşiei**. Hotarul înainta astfel pe lângă moşia târgului Orhei, atingând locul unde şirul acestor dealuri era întretăiat de drumul mare al Orheiului. De aici, alături cu drumul respectiv, el cobora pieziş în valea Ivancei, până la podul ce traversa acest râuleţ. Apoi hotarul urma matca râuleţului în aval, până la confluenţa cu Răutul. Aici, pe Răut în jos, la distanţa de *„cât ar trage un voinic cu săgeata"* (Boga 1931, 5) de gura Ivancei, moşia avea un vad de moară (cunoscut în documentele de secol XVII drept moara Mihăilaşei). De la gura Ivancei, hotarul, marcând **capul (capătul) moşiei Peştera**, înainta în aval, dea lungul malului vestic al Răutului, urmând cu fidelitate meandrele râului. Este de notat, că în afară de un segment al râului din apropierea gurii râuleţului Ivancea (corespunzător ieşirii către Răut a moşiei Stuhucine/Stojişte), moşia Peştera nu avea „împărtăşanie" în apa Răutului, ea, apa, fiind în stăpânirea totală a moşiei satului Trebujeni/Golăieşti de pe malul opus al râului. Hotarul atingea limita Maşcăuţilor în dreptul defileului Hucişca. El urca pe matca defileului Hucişca, iar apoi, marcând **lungul moşiei**, alături cu moşiile satelor Maşcăuţi şi Cotelnici, înainta spre sud-vest, pe coama şirului de dealuri care delimitează dinspre sud valea râuleţului Ivancea, până în locul joncţiunii cu hotarul moşiei Carvasara/Pivniţa, care aparţinea boierilor Donici [5]. De aici, hotarul o cotea alături de această moşie spre nord-vest, coborând în valea râuleţului Ivancea. Terminând marcarea **capului (capătului) moşiei** Peştera, hotarul ajungea în locul de început al trasării – în matca Ivancei, la coada iazului lui Bratăş.

Prima menţiune documentară a moşiei Peştera datează din 10 mai 1574, când capul ei dinspre Răut a fost amintit în calitate de reper pentru localizarea moşiei numite ulterior Golăieşti/Trebujeni, aflate pe malul opus al râului. Tot atunci este pentru prima dată amintit *vechiul Orhei*, locul de amplasare a acestuia aflându-se mai jos, adică în aval pe Răut, în raport cu jumătatea de sus (din amonte) a moşiei Trebujenilor (Sava 1944, 18). Iar într-un document din 9 aprilie 1623 *vechiul Orhei* este menţionat ca fiind mai sus, adică în amonte pe Răut, faţă de moşia satului Maşcăuţi (Documente 1928, 162). Aceste menţiuni documentare permit destul de exact localizarea vechiului Orhei în cadrul moşiei Peştera, despre acest fapt vorbind încă în anii 40 ai secolului al XX-lea istoricul Aurel Sava (Sava 1944, p. XI). Inexactitatea strecurată în concluzia lui, era că vechiul Orhei s-ar afla *„mai jos de Peşteră"*, vatra lui, de fapt, fiind aşezată chiar pe moşia Peştera, la capul ei dinspre Răut.

Moşia Peştera din ţinutul Orheiului a avut un destin aparte. Pe teritoriul ei în secolele XIV-XVI a existat şi a prosperat un puternic centru urban şi militar, încetăţenit în literatura istorică sub nu-

[5] La 25 februarie 1719 vel logofătul Nicolae Donici transmite prin diată urmaşilor, printre alte moşii – satul şi moşia Pivniţa.

mele de Orheiul Vechi. Prin identificarea vechiului Orhei cu târgul Orhei menţionat în documentele de secol XV-XVI, acestuia i se atribuie calităţi de centru ţinutal şi de sediu a unei importante pârcălăbii.

Există câteva **ipoteze privind localizarea centrului medieval al ţinutului Orhei**.

Prima, care deţine majoritatea opţiunilor exprimate de istorici, rezidă în acceptarea aflării Orheiului lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare pe locul vechiului Orhei, care, drept urmare a pustiirii şi decăderii în urma unor succesive invazii străine, la mijlocul secolului al XVI-lea este transferat la cca 18 km în amonte pe Răut, pe locul aflării Orheiului actual (Sava 1944, p.XI).

Ipoteza secundă, înaintată de academicianul Ştefan Ciobanu, admite că centrul administrativ al ţinutului Orhei nu şi-a schimbat amplasamentul, târgul Orheiului din sec. XV-XVI fiind identificat cu actualul Orhei. Ipoteza implică acceptarea faptului că pe locul vechiului Orhei s-a aflat un târg important, denumirea căruia deocamdată rămâne necunoscută (Sava 1944, XI). În această ordine de idei, se poate admite că moşia Peştera era cunoscută drept locul „unde a fost vechiul Orhei" şi în timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

În fine, a *treia ipoteză*, propusă recent de dr. Tamara Nesterov, presupune că amplasamentul târgului şi centrului ţinutal Orhei coincide cu cel al Orheiului actual, iar pe locul *vechiului Orhei* se afla fortificaţia militară – cetatea Orheiului (Nesterov 2003, 193).

Considerăm că lipsa cercetărilor arheologice în vatra istorică a actualului Orhei menţine deschisă nu doar problema identităţii sau diferenţei celor două localităţi – Orhei şi *vechiul Orhei* [6]. (*Deosebit de utilă pentru rezolvarea problemei începuturilor actualului oraş Orhei, dar şi a începuturilor lui ca centru de putere voievodală ar fi cercetarea arheologică a amplasamentului bisericii domneşti din localitate, ridicată în anii '30 ai secolului al XVII-lea graţie eforturilor ctitoriceşti ale lui Vasile Lupu. Sfântul lăcaş trebuie să fi suprapus sau se învecinează cu fundaţiile unei (sau mai multor) ctitorii domneşti mai vechi. Având în vedere că bisericile domneşti, de regulă, erau situate în apropiere sau erau părţi integrante ale curţilor domneşti, nu poate fi exclusă depistarea aici şi a vestigiilor unor construcţii de acest gen.*)

Ipoteza strămutării târgului Orhei drept consecinţă a unor distrugeri şi pustiiri trebuie privită cu circumspecţie. Trezeşte suspiciuni tăcerea tuturor surselor documentare cunoscute (interne şi externe) în ceea ce priveşte iniţierea şi efectuarea unor lucrări de o asemenea anvergură, cum este transferul şi construirea pe loc nou a unei capitale de ţinut, lucrări care trebuiau să implice eforturi considerabile din partea domniei în plan temporal, organizatoric şi financiar.

Voievodul Petru Şchiopu a operat **scindarea teritoriului moşiei Peştera**. Este vorba de donaţia către logofătul Ioan Golăi a morii de lângă gura râuleţului Ivancea, cărei mori i-a fost subordonat, sub denumirea de Mihăilaşa, întreg capul dinspre Răut al moşiei Peştera, aici fiind cuprinsă şi vatra vechiului Orhei. Actul de donare a teritoriului respectiv (căruia i-a fost transmis spre „folosire" locul numit Stuhucine/Slujnice/Stojişte de pe malul opus al Răutului) nu s-a păstrat. Cunoaştem de existenţa acestui document din actul de întărire a stăpânirii asupra Mihăilaşei eliberat pe data de 4 august 1588 pe numele Anei Golăi. În acest mod, capul Peşterei ajunge să fie ataşat moşiei Trebujeni/Golăieşti.

Menţionarea la 1574 a denumirii moşiei, Peştera, poate fi considerată drept un argument în favoarea existenţei unei localităţi cu acelaşi nume pe teritoriul ei. Dacă teritoriul detaşat de Petru Şchiopu ar fi inclus şi localitatea-reşedinţă a moşiei, faptul trebuia să apară într-un fel sau altul atestat de documentele timpului. Moşia Peştera însă, deşi a pierdut ieşirea la Răut, a păstrat cea mai mare parte a teritoriului, inclusiv localitatea omonimă. Această localitate, potrivit particularităţilor geografice ale moşiei, putea fi situată doar în valea râuleţului Ivancea. În secolul al XX-lea în valea Ivancei au fost depistate locuri cu urme certe de habitaţie medievală, ele însă nu au beneficiat de săpături arheologice. Oricum, aici trebuie să fie vorba despre migrarea, transferul succesiv al vetrei localităţii-reşedinţă în cadrul teritoriului moşiei.

Din cauza pretenţiilor pe deplin explicabile ale locuitorilor moşiei Peştera asupra fostului lor teritoriu (ei pierzând accesul la Răut şi la vadul de moară de aici), familia Golăieştilor s-a văzut

[6] Necesitatea efectuării unor temeinice săpături arheologice în vatra Orheiului actual a fost subliniată şi de dr. Tamara Nesterov (Nesterov 2003, 27).

frecvent nevoită să-şi reconfirme drepturile de stăpânire, inclusiv apelând la reconfirmarea delimitării teritoriale a Mihăilaşei. Textul acestor mărturii hotarnice nu s-a păstrat, documentele de epocă cunoscute indicând doar anul elaborării lor şi numele hotarnicilor, cum ar fi: la 1589 – vătafii Donici şi Pistruiul (MEF 1961, 145), iar la 1603 – biv pârcălabul Danciul (MEF 1961, 195), cu menţiunea că acesta a delimitat partea Mihăilaşei conform unei hotarnice mai vechi, alcătuite de vel vornicul Bucium, atestat între 1575-1578 şi în calitate de pârcălab de Orhei (Eşanu 2004, 378) (se vede că este vorba de prima hotarnică a părţii respective de moşie, realizată imediat după intrarea ei în stăpânirea lui Ioan Golăi).

Actualmente, ne este cunoscut doar textul mărturiei hotarnice „dinspre toate părţile" alcătuite în anul 1662 de biv vornicul Vasile Beldie[7], care însă o realizase de asemenea urmând indicaţiile vechii hotarnice a vel vornicului Bucium. Mărturiile hotarnice de mai târziu (sec. XVII-XVIII) au fost realizate toate cu menţiunea că ele urmează indicaţiile documentului alcătuit de vornicul Vasile Beldie. Putem astfel constata că, de la scindarea moşiei Peştera, pe parcursul secolelor, hotarul între Mihăilaşa şi partea de bază a moşiei Peştera nu s-a schimbat. Hotarul a rămas intact şi în secolul al XIX-lea, fiind marcat pe planul din 1886 al moşiei Trebujeni (fig. 2).

Am considerat util a trasa respectivul hotar şi pe harta moşiei Peştera (fig. 1/2), în baza mărturiei hotarnice a lui Bucium-Beldie şi a hărţii topografice a regiunii.

Delimitarea teritoriului Mihăilaşei[8] a fost începută din locul vărsării râuleţului Ivancea în Răut. De aici, pe lângă moşia Furceni, hotarul urca pe matca râuleţului până la locul unde Ivancea era traversată de drumul mare al Orheiului (pe acest loc existând în acele timpuri un pod). De unde, alături cu partea rămasă a moşiei Peştera, el o pornea direct spre coada defileului Hucişca, unde se unea cu hotarul vestic al moşiei Maşcăuţi. De aici, hotarul cobora pe matca Hucişcăi, până iarăşi se unea cu apa Răutului.

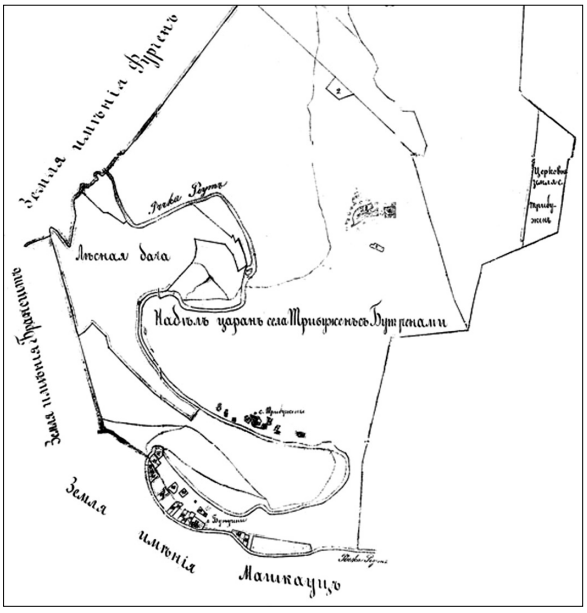

Fig. 2. Moşia Trebujeni a mănăstirii Golia. Fragment plan din 1886.

Trasarea pe harta topografică a hotarului Mihăilaşei a permis şi elucidarea raţionamentului conform căruia în documentele timpului partea rămasă a moşiei Peştera era plasată mai jos (în aval) pe Răut faţă de teritoriul Mihăilaşei şi chiar al Trebujenilor (MEF 1982, 262-263; Boga 1931, 5; Sava 1944, 212). Deşi contactul de bază cu bazinul Răutului era asigurat de râuleţul Ivancea (care constituia un veritabil ax al moşiei), drept punct de „legare" a Peşterei de Răut s-a luat locul unde teritoriul moşiei se apropia cel mai mult de apa propriu zisă a râului, la defileul Hucişcăi.

Este de remarcat că documentele din sec. al XVI-lea nu menţionează existenţa vreunei aşezări umane pe partea detaşată a moşiei Peştera. Doar în anul 1603 se atestă pentru prima dată existenţa aici a satului Mihăilaşa[9], precizându-se că vatra acestuia se afla la est de amplasamentul morii omonime[10].

La începutul secolului al XVII-lea fostul cap al moşiei Peştera intră în atenţia deosebită a domniei. Voievodul Ieremia Movilă dispune realizarea unui ambiţios **proiect de re-„facere" a vechii**

[7] Textul hotarnicei este redat în MEF (MEF 1987, 66-67). Documentul original a fost publicat de Leon Boga (Boga 1938, 40), autorul însă l-a încadrat greşit din punct de vedere temporal.

[8] În unele documente de secol XVIII şi XIX teritoriul Mihăilaşei, pornind de la denumirea moşiei căreia îi era integrat, apare menţionat şi sub denumirea de Trebujeni, şi sub cea de Butuceni.

[9] Este posibil că localitatea Mihăilaşa s-a dezvoltat în baza unui cătun locuit de persoane care aveau între obligaţiile lor şi deservirea morii omonime.

[10] Dacă este să ne folosim de aceste indicii, vatra satului Mihăilaşa (dispărut într-o epocă şi din cauze deocamdată rămase neprecizate) putea să se afle pe Răut, pe locul cunoscut actualmente sub denumirea de Scoc (unde au fost semnalate urme ale unei localităţi medievale).

fortificaţii de aici (Sava 1944, 48-49). Documentele cunoscute nu conţin indicii asupra faptului unde anume la Peştera voievodul *„au avut gând să facă cetate”*. Părerea tradiţional acceptată este că locul respectiv coincidea cu promontoriul ce actualmente adăposteşte ruinele „vechiului Orhei” şi unde, în anii respectivi, documentele menţionează existenţa unei localităţi care preia vechea denumire a moşiei – Peştera. Informaţia rezultată din săpăturile arheologice, deocamdată, nu a oferit date pe măsură să clarifice natura şi amploarea eforturilor constructive de aici.

Ieremia Movilă, hotărând operarea intervenţiilor de ordin constructiv, a decis totodată şi susţinerea noii fortificaţii de la Peştera, în acest scop „*multe sate boiereşti*” din vecinătate fiind „luate” şi „făcute” „*să fie ocol acelei cetăţi*” (Sava 1944, 48-49). Anume atunci moşiile Golăieşti/Trebujeni şi Oxentia, cărora le fusese anterior anexat capul Peşterei, au ajuns să cunoască inversarea lucrurilor, ele fiind trecute în „*ocolul cetăţii de la Peştera*”.

În august 1603 moşia Trebujeni şi, implicit, toate pământurile dependente de ea, erau atestate drept stăpânire a familiei Golăi (MEF 1982, 196-197). Astfel, putem concluziona că încercarea de revigorare a fortificaţiei peşterene a avut loc în perioada de timp cuprinsă între finele anului 1603 şi luna iunie a anului 1606, când a survenit decesul lui Ieremia Movilă. Trebuie de luat în calcul că în acest răstimp a avut loc şi actul de donaţie a moşiei Trebujeni către mănăstirea Golia (eveniment dedus din faptul că la 1612 moşia Trebujeni a fost întoarsă nu neamului Golăieştilor, ci ctitoriei lor, mănăstirii ieşene Golia, închinate mănăstirii athonite Vatoped). În această ordine de idei, putem presupune existenţa unei conexiuni temporale între actul semnat de Ana Golăiasa privind donaţia mai multor moşii către mănăstirea Vatoped pe data de 30 mai 1604 (Sava 1936, 36-37) şi actul deocamdată necunoscut de donaţie a moşiilor Golăieşti şi Oxentia către aceeaşi mănăstire.

Dacă este să ne întoarcem la însăşi moşia Peştera (rămasă fără capul dinspre Răut), voievodul Ieremia Movilă a „descălecat” aici un sat, căruia i-a dat numele de Movilău (Sava 1944, 69) (în documente denumirea lui apare şi în varianta slavizată de Movilova/Moghilova). Este interesantă în acest sens menţiunea că voievodul a procedat la **„făcerea din pajişte” a Movilăului**, expresia respectivă însemnând edificarea din temelie a localităţii[11]. Este posibil ca la mijloc să fi fost unul dintre transferurile deja semnalate ale vetrei satului-reşedinţă preexistent. La Movilău voievodul a edificat, cel mai probabil în cadrul construcţiilor unei curţi domneşti, o biserică domnească. Existenţa bisericii a fost pusă în valoare prin menţiunea preotului domnesc de aici (*„preotul domnesc Aftenie din Movilău*”, 1608 (DIR AM 1953, 144)). Preotul şi-a pus semnătura pe un *zapis*, care a fost perfectat la Movilău de către un *Ursu diac*. Documentele nu indică unde anume pe teritoriul moşiei Peştera era situată respectiva localitate[12]. Deoarece o cercetare arheologică în stare să clarifice situaţia respectivă nu a fost efectuată, putem propune identificarea locului de aflare a Movilăului cu unul dintre siturile arheologice cu urme de locuire medievală depistate în valea Ivancei, inclusiv cu amplasamentul actualei localităţi Brăneşti.

Este curios că voievodul a înzestrat şi Movilăul cu un ocol distinct. Astfel, sub „ascultarea” nemijlocită a acestei localităţi, mai exact sub ascultarea curţii domneşti de aici, au fost trecute moşiile Macicăuţi (DIR AM 1953, 264) şi Horilcani (DIR AM 1953, 186)[13].

Cu regret, documente din timpul lui Ieremia Movilă, care ar reflecta eforturile constructive ale acestuia vis-a-vis de „cetatea de la Peştera” şi de localitatea Movilău, nu s-au păstrat.

Decesul voievodului nu a permis recompensarea cuvenită a foştilor deţinători ai moşiilor „luate” pentru ocolul Peşterii şi al Movilăului, astfel că domnii de mai târziu ai ţării s-au văzut nevoiţi să le reîntoarcă stăpânilor anteriori.

Aici considerăm necesar a atrage atenţia asupra confuziei generale în ceea ce priveşte identitatea celor două localităţi, Peştera (de pe Răut) şi Movilău (Peştera de pe Ivancea), ele fiind prezentate în literatura istorică drept una şi aceeaşi localitate, situată în vatra vechiului Orhei. La încetăţenirea acestei confuzii un rol deosebit l-a jucat interpretarea greşită a menţiunii conţinute în unele documente că satul Movilău era aşezat „*unde a fost*

[11] „*A face din pajişte*” – însemna a construi din temelie, de la început (DLR 1972, 291).

[12] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958: „*Moşia Brăneşti, care din vechime s-a numit Movilău, iar mai târziu Peştera*” (f. 25), „*moşia Peştera, tot ea – Brăneştii*” (f. 68), „*moşia Brăneşti sau Movilău*” (f. 225).

[13] Localitate actualmente cunoscută sub denumirea schimonisită de Holercani.

vechiul Orhei", de fapt, avându-se în vedere situarea localităţii în cadrul hotarelor moşiei numite a vechiului Orhei.

Localitatea Peştera (din valea Ivancei) a existat şi anterior intervenţiilor ctitoriceşti ale lui Ieremia Movilă, când primeşte denumirea de Movilău, în acest sens ea putând fi considerată drept urmaş al *vechiului Orhei*.

Ambele localităţi, Peştera şi Movilăul, au apărut menţionate în documente de la începutul secolului al XVII-lea atât separat, cât şi împreună (edificatoare în sensul existenţei concomitente a acestor două localităţi sunt trei documente, dintre care unul a fost emis chiar la Peştera (din 18 iulie 1617 (Bianu 1907, 36-37), 25 iulie 1617 (Sava 1944, 56)[14] şi din 7 decembrie 1617 (DIR AM 1956, 214)), unde drept martori la alcătuirea hotarnicelor unor moşii din vecinătate sunt trecuţi atât locuitori ai Peşterei, cât şi ai Movilăului).

Cele două documente emise în luna iulie 1617 (ambele referitoare la delimitarea moşiilor Trebujeni şi Oxentia dinspre Molovata şi Marcăuţi), prezintă drept martori mai multe „*slugi domneşti*" din partea locului, printre care şi pe *pârcălabul de Peştera, Dragul*, şeful administraţiei militare a localităţii şi, posibil, a zonei ei de responsabilitate specială. Menţionarea pe lângă pârcălab a „*şoltuzului de acolo*", Tudoran, ar pleda iarăşi în favoarea existenţei aici a unei administraţii de tip urban. Prezenţa la delimitarea deja amintită a doi vătafi de hânsari[15] şi a unuia de sineţari[16], poate fi interpretată drept un indiciu în sensul cantonării în localitate a unei garnizoane. Aceasta – dacă este să-i considerăm pe respectivii dregători ca ţinând de administraţia Peşterei (semnarea documentelor de către pârcălabul de Orhei face posibilă apartenenţa lor şi la garnizoana Orheiului). Localitatea Peştera dispunea şi de un lăcaş de rugăciune, acesta fiind atestat prin menţionarea preotului local („*popa Tornea din Peştera*", 1617) (DIR AM 1956, 214).

Existenţa la Peştera a unei administraţii de tip orăşenesc ar fi probată şi de o descoperire particulară de acum câţiva ani făcută în zona Orheiului Vechi. Este vorba de un sigiliu în exerga căruia se citesc cuvintele „Печать П[е]щерен" (Sigiliul Peşterei). În câmpul sigilar al acestuia este reprezentată o acvilă bicefală (Tabac 2003, 213-221) (fig. 3).

Fig. 3. Sigiliul târgului Peştera (apud S. Tabac).

În anul 1612 moşia Trebujeni şi Oxentia, împreună cu teritoriile dependente de ea, inclusiv Mihăilaşa cu localitatea Peştera de pe Răut, au fost întoarse mănăstirii Golia. Voievozii Ţării Moldovei au continuat o vreme să susţină localitatea, cel mai probabil statutul ei privilegiat fiind negociat cu mănăstirea Golia. Un indiciu clar în acest sens sunt documentele deja menţionate de la 1617 care o atestă drept centru de pârcălăbie. Ulterior, odată cu retragerea acestei susţineri din partea conducătorilor ţării, Peştera Goliei se ruralizează, pentru ca, la o dată rămasă necunoscută din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea să dispară cu totul. Dacă este să ne referim la locul de amplasare al localităţii în cadrul promontoriului omonim, cel mai probabil ea se întindea la vale de biserica păstrată aici în fundaţii. Aceasta deoarece în evul mediu lăcaşurile de cult erau situate, de regulă, în locuri ce asigurau dominarea vizuală a localităţii.

În luna septembrie 1627 voievodul **Miron Barnovschi dăruieşte moşia Peştera** „*în toate hotarele vechi*" (!) boierului Dănilă din Varniţa, ulterior fiind întocmită şi mărturia hotarnică corespunzătoare. Documentul nu aminteşte de apartenenţa moşiei donate la domeniul domnesc, astfel, s-ar putea ca Dănilă să nu fi fost primul boier intrat în stăpânirea aceastei moşii. Deosebit de curioasă este formularea de la finele documentului, aici precizându-se că, în caz de această danie i se va părea cuiva nedreaptă, respectivul urmează să se prezinte în faţa domniei cu actele de rigoare. Asupra acestei formulări şi asupra includerii fără nici un temei juridic a teritoriului Mihăilaşei între

[14] Editorii MEF au încadrat documentul greşit din punct de vedere temporal (MEF 1982, 16-17).
[15] Hânsar – ostaş călare fără leafă (DEX, Ed.Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1998, 447).
[16] Sineaţă/sâneaţă – armă de foc de tip muschetă; sineţar – muschetar.

hotarele Peşterii, s-a atras atenţia în mod deosebit şi în cadrul proceselor de judecată din secolul al XIX-lea referitoare la disputa teritorială între proprietarii moşiilor Peştera/Brăneşti şi Golăieşti/Trebujeni. Desigur, acel cineva nemulţumit putea fi doar mănăstirea Golia, care de mai mulţi ani stăpânea, cu acte în regulă, sub numele de Mihăilaşa capul moşiei Peştera.

După obţinerea moşiei, în aprilie 1628, Dănilă din Varniţa iniţiază un proces contra lui Bratăş [17] din Piatra [18] şi a fratelui acestuia, Andrea, pentru drepturile asupra iazului „*cu moară şi cu hăleşteu*" de pe pârâul Ivancea (DRH AM 1969, 479, 493), iaz, coada căruia servea drept punct de pornire a hotarnicei moşiei Peştera. Anterior acesta fusese cumpărat de Bratăş de la Luca, feciorul preotului Ioan de Orhei. „Gâlceava" privind acest iaz se va încheia doar în iulie 1671, când urmaşii lui Bratăş îl vând proprietarului moşiei Peştera (Boga 1938).

Peştera este întărită prin diplome domneşti lui Dănilă, în toate hotarele vechi, şi în august 1630 (MEF 1982, 243) şi în aprilie 1632 (MEF 1982, 285), de fiecare dată menţionându-se posibilitatea apariţiei unor disensiuni. În august 1632 Dănilă împărţeşte Peştera, dăruind o jumătate de moşie preotului domnesc Evornimie (MEF 1982, 294-296). Precum am mai menţionat, documentul din august 1632 este unicul care a păstrat conţinutul mărturiei hotarnice a Peşterei alcătuită în zilele lui vodă Barnovschi. Deşi el nu a păstrat denumirea localităţii unde Evornimie îşi exercita funcţiile de preot, presupunem că este vorba de biserica domnească din Movilău, preotului revenindu-i, pe cât se pare, anume partea de moşie pe care era situată această localitate. Lui Dănilă i-a rămas partea de moşie orientată spre Răut, între hotarele ei fiind inclus teritoriul disputatei Mihăilaşe (fig. 1/2). (*Localitatea-reşedinţă a părţii de moşie rămase lui Dănilă teoretic era Peştera din stăpânirea Goliei. De admitem că în această calitate exista, fie şi cu statut temporar, o aşezare de „alternativă", ea putea fi situată în unul dintre locurile cu inventar arheologic medieval semnalate de prierghezele arheologice din valea Ivancei*[19]). În scurt timp, din cauze pe care le putem doar bănui, partea lui Evornimie din moşia Peştera se reîntoarce în mâinile domniei, ceea ce îi permite lui Moise Movilă în septembrie 1633 să dăruiască Peştera-Movilău logofătului Pătraşcu Ciogole (DRH AM 1971, 484-486).

Unitatea Peşterei (dacă facem abstracţie de teritoriul Mihăilaşei) a fost refăcută de marele postelnic Apostol Catargiu, care succesiv a intrat în stăpânirea părţilor de moşie. Astfel, în noiembrie 1639, Vasile Lupu îl miluieşte cu „*satul Peştera, care mai înainte se numea Movilău*" (Sava 1944), care iarăşi ajunse între domeniile domneşti. Iar în martie 1641, vel postelnicul cumpără de la urmaşii lui Dănilă de Varniţa „satul Peştera", danie de la Miron Barnovschi, cu tot venitul, aceştia transmiţându-i toate documentele ce le aveau, menţionând totodată, că de vor apărea şi alte documente referitoare la moşie (considerăm că aici se aveau în vedere documentele mănăstirii Golia) – ele urmau „*să nu fie crezute*" (MEF 1986, 22). Actul de vânzare a fost întărit şi el în modul stabilit de voievodul Vasile Lupu (MEF 1986, 23).

Aici este important să menţionăm că moşia Peştera apare menţionată în secolele XVII-XVIII şi sub denumirea de Brăneşti, denumire care ulterior, în secolul al XIX-lea, o va înlătura pe cea de Peştera. Este curios, că denumirea respectivă apare iniţial doar în documente de hotărnicie ale moşiilor învecinate. Reprezentative în acest sens sunt trei mărturii hotarnice ale moşiei Maşcăuţi din secolul al XVII-lea (din 1616 (MEF 1961, 297), 1617 (MEF 1961, 324) şi 1662 (a se vedea la Anexe doc. nr. 2[20]) şi hotărnicia moşiei târgului Orhei din anul 1724 (Sava 1944, 192). Pentru precizarea timpului când denumirea de Brăneşti o înlocuieşte pe cea de Peştera este de reală utilitate informaţia conţinută în Catagrafia de la 1820 a localităţilor ţinutului Orhei, unde se afirmă că satul Brăneşti este „aşăzat de 40 ani" (Tomescu 1931, 520). Aceasta ar plasa evenimentul ultimului transfer al vetrei satului Peştera şi al optării definitive în favoarea denumirii de Brăneşti aproximativ în anul 1780.

Familia Catargiu va stăpâni moşia Peştera (i.e. Movilău/Brăneşti) până la cumpăna secolelor XVIII-XIX când, prin căsătorie, aceasta va nime-

[17] Posibil este vorba despre Bratăş morarul, atestat la 1608 drept martor la vinderea unei părţi din moşia Macicăuţi (DIR AM 1953, 143-144).

[18] Actualmente localitatea Lazo. În secolele XVII-XVIII teritoriul moşiei Piatra se afla sub administrarea directă a târgului Orhei.

[19] Informaţia despre locurile respective ne-a fost pusă la dispoziţie de către dl dr. hab. Gheorghe Postică, pentru care îi aducem sincere mulţumiri.

[20] A se atrage atenţia asupra prezenţei în document a denumirii drumului care ducea către localitatea Peştera.

ri între domeniile Doniceştilor, care stăpâneau, printre altele, moşiile vecine – Ivancea şi Pivniţa. Catargiii, iar apoi Doniceştii, au încercat de mai multe ori pe parcursul secolelor XVII-XIX să-şi demonstreze prin judecată drepturile asupra fostului teritoriu de la Răut al moşiei Peştera. De fiecare dată însă, au pierdut în faţa drepturilor de necontestat ale mănăstirii Golia. În această ordine de idei este interesantă formularea conţinută într-un document din 15 decembrie 1785, semnat de voievodul Alexandru Mavrocordat, când, neputându-se contesta drepturile Catargiilor asupra moşiei Peştera, dar nici cele ale mănăstirii asupra fostului cap al moşiei omonime, s-a dispus ca banul Ştefan Catargiu să stăpânească tot teritoriul moşiei Peştera cât nu este inclus între hotarele documentate ale Goliei[21].

Dispariţia, într-o perioadă deocamdată neprecizată documentar şi arheologic, a localităţii Peştera de pe moşia mănăstirii Golia[22], precum şi înlocuirea denumirii Peşterii Catargiilor (fostului Movilău) cu cea de Brăneşti, a condus în timp la o serie de confuzii. Avem în vedere nu atât cazul scriitorului Constantin Stamati, care, într-un articol consacrat vechilor cetăţi din Basarabia, semnala în secolul al XIX-lea existenţa *„în pădure, unde în prezent e satul Brăneşti al moşierului Donici*" a urmelor *„unei mari cetăţi... pe care locuitorii o numesc Orheiul Vechi*" (Stamati 1993, 454) (aici putea fi vorba şi despre o susţinere în acest mod a pretenţiilor Doniceştilor[23]), cât confuziile secolului al XX-lea privind identitatea şi relaţiile de legătură între Peştera, vechiul Orhei, Movilău şi Brăneşti.

2. Schitul Peştera şi biserica rupestră Naşterea Maicii Domnului de la Butuceni

Timpul fundării schitului Peştera rămâne a fi necunoscut, însă, precum am încercat să argumentez la începutul prezentului studiu, evenimentul în cauză nu putea să se producă într-o perioadă mai târzie de cumpăna secolelor XVII-XVIII. Lipsa oricăror date documare referitoare la subiectul înfiinţării aşezământului monastic şi lunga stăpânire voievodală a moşiei Peştera, nu permite *a priori* să excludem posibilitatea implicării în acest proces a domniei Ţării Moldovei. Faptul însă se prezintă puţin plauzibil. Existenţa unei tradiţii voievodale ar fi rămas în vreun fel întipărită atât în memoria călugărilor, cât şi a locuitorilor din satele învecinate, care nu ar fi pregetat a o pune în evidenţă.

Informaţiile ce ne stau la dispoziţie arată că schitul nu dispunea de pământ propriu şi nu a pretins vreodată la existenţa unor drepturi mai vechi în acest sens. El se folosea de pământul moşiei Peştera pe care era situat [24]. Precum se obişnuia în asemenea cazuri, aceasta se realiza în baza unui acord verbal cu proprietarii moşiei (în baza unei „*îngăduinţe*"), acordul, de regulă, reînnoindu-se odată cu schimbarea stăpânilor moşiei[25].

Primele ştiri documentare privind acest schit se referă la anii 1798 şi 1800, când, cu ocazia unor hirotonii şi primiri de vieţuitori, este atestat stareţul de Peştera, **egumenul Paisie[26]**. După decesul lui Paisie, care a survenit în primii ani ai secolului al XIX-lea, în timpul când aceste locuri erau bântuite de o epidemie, schitul timp de câţiva ani a stat pustiu [27], fiind părăsit de călugării rămaşi în viaţă.

Cam prin anul 1805[28], după alte surse – în anul 1807[29], aşezământul monastic peşterean este reactivat sub conducerea **stareţului Victor**. În lume el se numea Vasile Şestoţki, era fecior de şleahtici polonezi din satul Obodovka, Podolia. A fost botezat în ortodoxie, iar mai târziu tuns în călugărie la schitul rupestru Horodişte din ţinutul Orhei. Monahul Victor, în luna martie a anului 1808, când era de vârsta de 35 de ani, reuşeşte să primească binecuvântare şi recunoaştere, în sensul reactivării şi conducerii schitului Peştera, de la Veniamin Costache, mitropolitul Moldovlahiei[30]. Victor a demonstrat calităţi manageriale destul de bune, reuşind să pună aici bazele unei oarecare vieţi economice şi să adune o comunitate destul de mare de călugări. Astfel, la 1809 în

[21] ANRM, F. 37, inv. 2, d. 958, f. 352.
[22] Locul unde s-a aflat vatra localităţii respective, precum şi vatra vechiului Orhei, este şi astăzi cunoscut sub denumirea de Peştera (promontoriul Peştera).
[23] Considerăm că această informaţie poate servi şi drept un imbold în plus pentru studierea minuţioasă din punct de vedere arheologic a văii Ivancei.
[24] Precum o arată practica istorică, majoritatea aşezămintelor monastice de la noi au preluat denumirea moşiei pe care au fost fundate. Anume moşia pe care era situat schitul i-a dat lui denumirea de Peştera, şi nu peşterile în care se afla biserica rupestră, precum adesea s-a presupus.
[25] A se vedea o situaţie similară în cazul schitului Horodişte din ţin. Orhei (Ciocanu 2006, 27-28).
[26] ANRM, 733, inv. 1, d. 233.
[27] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 37.
[28] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1197.
[29] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 37.
[30] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 10.

schitul Peştera erau atestaţi 14 vieţuitori: stareţul – monahul Victor, doi ieromonahi, zece monahi şi un ascultător[31].

Nu am reuşit să depistăm documente referitoare la amplasarea construcţiilor schitului (chilii, trapeză, grajd, depozite (toate de lemn)) pe teritoriul moşiei Peştera (Brăneşti), care la cumpăna secolelor XVIII-XIX intrase în stăpânirea familiei Donici. Putem însă să restrângem aria posibilelor amplasamente, ţinând cont de folosirea de către călugării peştereni a bisericii rupestre Naşterea Maicii Domnului (care era şi hramul schitului) de pe teritoriul moşiei vecine – Trebujeni, mai exact de pe partea răzeşească a acestei moşii, cunoscută sub denumirea de Butuceni. Faptul este expres menţionat în documentele timpului[32], monahii traversând zi de zi Răutul pentru a se putea folosi de lăcaşul rupestru butucenean. În această ordine de idei putem presupune amplasarea construcţiilor mănăstireşti pe un loc aflat cât mai aproape de hotarul moşiei Trebujeni/Butuceni, pentru . Informaţia respectivă combate opinia încetăţenită privind amplasarea schitului Peştera pe moşia Butuceni.

Biserica rupestră de la Butuceni era folosită de călugării peştereni şi anterior stăreţiei lui Victor. Faptul este relevat de un document din 2 iulie 1810[33]. În acesta Victor, raportând Dicasteriei de Iaşi amănunte legate de viaţa unui călugăr hoinar, menţiona, că în anul când el a venit să reactiveze schitul Peştera, l-a găsit pe acel monah „*locuind acolo, în stâncă*”. Cu alte cuvinte, acţiunile de reactivare a schitului de pe moşia Peştera/Brăneşti au presupus, considerăm – în virtutea unei tradiţii, cercetarea şi reactivarea concomitentă a bisericii rupestre de la Butuceni.

Descrieri ale bisericii rupestre anterioare desfiinţării schitului în anul 1816 deocamdată nu au fost depistate. Doar datele dintr-un document din anul 1815 privind intenţia de a se instala în interiorul ei 15 strane ne permit reflecţii vis-a-vis de mărimea relativă a acesteia[34].

Anume astfel se prezenta situaţia schitului la începutul secolului al XIX-lea, în timpul aflării lui sub conducerea monahului Victor. Nu dispunem de date asupra faptului ce fel de biserică avea schitul în secolul al XVIII-lea. Este posibil ca înţelegerea cu răzeşii butuceneni privind folosirea în scopuri liturgice a unei încăperi rupestre de pe moşia lor să fi fost bazată pe o practică ancorată în timp. Nu putem însă exclude, că schitul a avut la începuturi o biserică terestră. Drept indiciu în acest sens ar putea servi sigiliul schitului Peştera din timpul stăreţiei lui Victor descoperit de noi în fondurile Arhivei Naţionale (Ciocanu 2003, 241-244) (fig. 4). Avem în vedere imaginea unei biserici terestre prezente în câmpul sigilar, aceasta în ipoteza că imaginea ar fi o aluzie la o stare de fapt anterior existentă. Ipoteza se prezintă plauzibilă, pornind şi de la unicitatea situaţiei respective – monahii vieţuiesc pe o moşie, iar slujesc pe alta.

Fig. 4. Sigiliul schitului Peştera (apud S. Ciocanu).

În anul 1814 monahul Victor este învinuit de către preotul Theodor Serbanoschi (Şerban), aflat în ascultare la schit, de adulter şi de beţie (a se vedea la Anexe doc. nr. 7)[35]. Nu voi reproduce aici detaliile cercetării intentate de Dicasteria de Chişinău asupra acestui caz. Oricum, acuzaţiile au fost confirmate, iar monahul Victor în februarie 1815 a fost înlăturat din stăreţie, fiind transferat pentru epitimie şi vieţuire la mănăstirea Săharna. Tot atunci s-a propus „împrăştierea” călugărilor peştereni şi mutarea aici a călugăriţelor de la schitul Fântâna Doamnei (Pecişte) din acelaşi ţinut Orhei[36].

La 15 aprilie 1815 mitropolitul Gavriil Bănulescu decide numirea drept stareţ al schitului Peştera, a **ieromonahului Rafael**, încadrat până atunci în statele exarhiale[37]. Rafael, în lume Roman Mokriţki, era şi el provenit dintr-o familie de şleahtici din Podolia. Conform datelor statistice din acel an, schitul avea o biserică cu hramul Naşterea Maicii Domnului, rândul vieţuitorilor fiind

[31] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 441, f. 33v.
[32] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434, f. 5.
[33] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 233.
[34] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1010.
[35] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 7.
[36] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 34.
[37] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 45.

compus din opt persoane: trei ieromonahi, patru monahi şi un ascultător.

Circumstanţele nu i-au permis noului stareţ să se concentreze asupra organizării vieţii schitului, el fiind nevoit să ducă o luptă acerbă pentru existenţa aşezământului monahal cu proprietarul moşiei Peştera/Brăneşti, stolnicul Matei Donici. În aceste condiţii numărul rugătorilor de aici treptat scade, călugării transferându-se la mănăstiri cu o viaţă mai stabilă.

La 25 februarie 1816 Rafael înaintează un raport pe numele Dicasteriei din Chişinău în care comunica faptul că Matei Donici deja de mai multe ori l-a somat să plece împreună cu tot soborul pe pământul răzeşilor de Butuceni, unde se afla biserica de care se foloseau monahii. Răzeşii acceptau să le ofere adăpost pe moşia lor, însă nu voiau să alcătuiască un acord scris în acest sens. Fără un astfel de document, el, Rafael, nu poate transfera legal schitul pe moşia în cauză. Iar arendaşul moşiei Brăneşti deja le punea piedici în folosirea pădurii şi îi ameninţa cu evacuarea forţată.

Pe data de 1 martie arhimandritul Chiril, stareţul de Curchi, blagocinul aşezămintelor monastice din ţinutul Orhei, îi raporta mitropolitului Gavriil Bănulescu situaţia în care se afla schitului Peştera, pe care el o vedea fără vreo perspectivă, schitul neavând pământ propriu. El propunea să se dispună transferul călugărilor la schitul Condriţa sau Suruceni (a se vedea la Anexe doc. nr. 8)[38]. La schit se aflau acum doar cinci călugări (împreună cu stareţul) şi trei ascultători. Mitropolitul decide la 2 martie pregătirea transferului vieţuitorilor peştereni la schitul Suruceni. La 20 aprilie, la rugămintea Dicasteriei, mitropolitul revine asupra deciziei anterioare, acceptând transferul acestora la metohul mănăstirii Căpriana, schitul Condriţa.

În primăvara anului 1816 se efectuează ultimele catagrafii ale averii schitului Peştera de pe moşia Peştera/Brăneşti, aici fiind atestate patru chilii vechi de lemn, o pivniţă în pământ, 2 clopote mici, 1 căruţă, 2 care pentru boi, 1 pereche de boi, 1 iapă, 1 vacă cu viţel, 4 viţei de trei ani, 4 stupi cu albine şi 44 stupi fără albine. Catagrafia atestă în biserica rupestră: 2 ferestre de sticlă, 2 uşi, 1 clopot, iconostas parţial de lemn, parţial de pânză. În biblioteca aşezământului monastic au fost găsite 19 cărţi, printre care 6 menţionate ca fiind în limba rusă. Vieţuitorii care mai rămaseră la schit erau: stareţul, ieromonahul Rafael, preotul Theodor, poslușnicii: Vasile, bucătar; Meftodie, cântăreţ; Eftimie, pălămar; Ilarion, grădinar; Alexie, ascultător la chilia stareţului; Nestor, lector. În luna **mai 1816** se decide **desfiinţarea schitului Peştera**, în luna iulie călugării fiind deja transferaţi cu toată averea la schitul Condriţa (a se vedea la Anexe doc. nr. 9)[39].

În ceea ce priveşte **biserica rupestră a Naşterii Maicii Domnului**, aceasta a stat câţiva ani pustie, intrările în ea fiind zidite odată cu plecarea călugărilor, conform indicaţiei în scris a mitropolitului Gavriil. Locuitorii Butucenilor, rămaşi fără lăcaş de cult, erau nevoiţi a frecventa biserica din Maşcăuţi. Drumul era lung şi anevoios, trecând parţial pe sub stânci înalte (pe atunci încă acoperite cu pădure) şi, parţial, prin lunca Răutului, fapt care, în timpul ploilor mari şi al viiturilor, îl făcea impracticabil. Răzeşii au decis să reactiveze biserica fostului schit în calitate de biserică de mir. Ei au obţinut o audienţă în problema respectivă la mitropolitul Gavriil. Mitropolitul nu a dat curs cererii, îndemnându-i mai întâi să asigure un acces comod şi sigur în sfântul lăcaş (a se vedea la Anexe doc. nr. 10)[40].

Răzeşii au amenajat un acces nou în biserică, săpându-l prin stâncă, dinspre sat, şi au înaintat pe data de 26 iulie 1821, protoiereului ţinutului Orhei, Nazarie Hâncul, rugămintea de a mijloci deschiderea bisericii rupestre şi rânduirea aici a unui preot, cerând totodată permisiunea de a construi la intrarea în tunelul amenajat o clopotniţă de zid[41]. Protoiereul a cercetat situaţia deplasându-se la faţa locului şi a înaintat pe data de 18 august 1821 un raport către Dimitrie Sulima, noul întâi stătător al scaunului eparhial de la Chişinău (a se vedea la Anexe doc. nr. 13)[42]. Raportul conţine **prima descriere a bisericii rupestre Naşterea Maicii Domnului**, date privind dimensiunile încăperilor şi amplasarea bisericii în cadrul stâncii, informaţii interesante privind populaţia localităţilor Butuceni şi Maşcăuţi. La raport au fost anexate două „zapisuri”: primul, din partea preoţilor de Maşcăuţi, în care aceştia îşi exprimau acordul pentru formarea unei parohii separate la Butuceni; al doilea, din partea locuitorilor satului

[38] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1356.

[39] Ibidem.

[40] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434.

[41] Ibidem.

[42] Ibidem.

Butuceni, în care ei se obligau să aibă grijă de biserică şi să le ofere preoţilor care vor fi aici rânduiţi toate privilegiile cuvenite tagmei respective (a se vedea la Anexe doc. nr.11 şi nr.12). Arhiepiscopul Dimitrie a binecuvântat desigilarea bisericii şi împodobirea ei conform cerinţelor, permiţând comunităţii din Butuceni să caute preot şi dascăl şi să-i asigure cu toate cele necesare existenţei. Totodată, el s-a arătat binevoitor faţă de intenţia butucenenilor de a construi deasupra intrării în tunelul săpat a unei clopotniţe de zid.

La scurgerea practic a unui an, protoiereul Nazarie Hâncu informa Dicasteria despre îndeplinirea tuturor condiţiilor şi despre sfinţirea pe data de 22 septembrie 1822[43] a bisericii rupestre Naşterea Maicii Domnului de la Butuceni[44].

În descrierea bisericii efectuată câteva zile mai târziu se menţiona că este săpată în stâncă, are clopotniţă „*di peatră zidită în pridvor, în uşa tinzăi bisăricii*", cu un clopot. Biserica nu dispunea de ogradă. Altarul avea pristol de piatră acoperit cu scânduri. Catapeteasma era zugrăvită pe pânză. Avea „*ponomărie săpată în peatră, în păretile bisăricii*", veşmântărie, două ferestre – una în altar, alta „*la bisărică*" şi trei uşi – două „*dispre prăpastie Răutului, din vechi*", iar „*una s-au făcut acum pe supt peatră, dispre sat*"[45].

În anul 1918 pentru prima dată a fost publicat un plan schematic al bisericii rupestre de la Butuceni, acesta fiind preluat dintr-un dosar al Consistoriului de Chişinău din anii '80 ai secolului al XIX-lea (Kurdinovski 1918, 4) (fig. 5). Planuri ale bisericii au fost publicate şi comentate în cercetările arh. Eugen Bâzgu (Bâzgu 1997, 132) şi ale speoarheologilor ucraineni Timur Bobrovski şi Bogdan Riduş (Postică 2000, 52-87; Postică 2001, 44-59) (fig. 6). Planul şi volumetria interioară detaşează clar biserica de mulţimea de încăperi rupestre care împânzesc stâncile din apropiere.

Sfântul lăcaş are un plan segmentat în altar, naos şi pronaos. Altarul cvasipătrat este ridicat cu o treaptă de circa 20 cm faţă de restul bisericii. În peretele de est sunt săpate două nişe pentru icoane şi intrarea într-o mică încăpere cu rosturi de

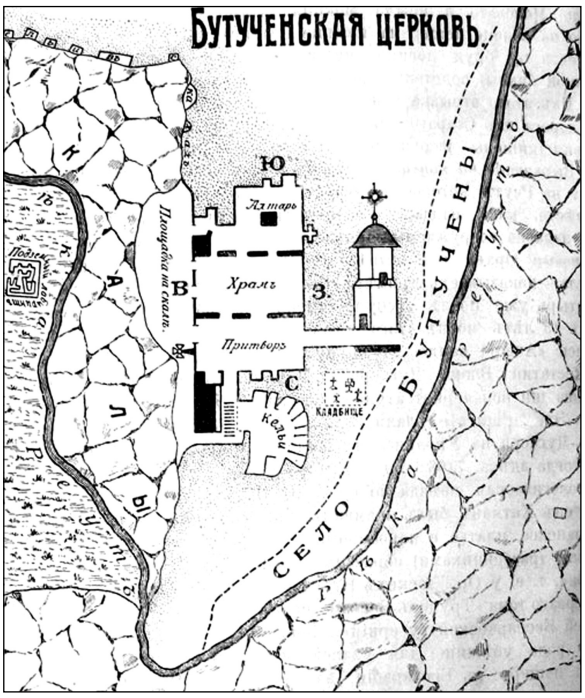

Fig. 5. Biserica rupestră Naşterea Maicii Domnului din Butuceni. Plan (1887) (de I. Mihalevici).

proscomidie. În peretele de sud al altarului este săpată o nişă pentru diaconicon. Altarul este urmat de încăperea naosului. Dimensiunile naosului sunt practic similare altarului, delimitarea acestor încăperi realizându-se de menţionata treaptă şi de o mică lărgire a naosului înspre sud. Ambele încăperi sunt acoperite de o boltă în semicilindru puternic aplatizat. Două deschideri largi despărţite de un stâlp asigură legătura naosului cu pronaosul.

Pronaosul reprezintă o încăpere poligonală acoperită cu un tavan drept. El este dotat cu trei ieşiri. Una spre nord, care asigură ieşirea pe o terasă exterioară cu lăcaşe săpate în stâncă, urme ale unei construcţii de lemn care în vechime adăpostea intrarea în biserică. În capătul de est al terasei se află câteva trepte rămase de la o cărăruşă abruptă, astăzi prăbuşită, care cobora cândva spre Răut. A doua ieşire, din peretele de vest al pronaosului, asigura iarăşi, prin intermediul unei scări abrupte, săpate în interiorul stâncii, accesul spre valea Răutului, realizând totodată legătura cu o încăpere scundă cu 12 mici camere-compartimente dispuse perimetral. Cea de-a treia ieşire, unica actualmente rămasă în uz, este săpată în peretele de sud al pronaosului, asigurând prin intermediul unui tunel de circa 25 de metri lungime legătura bisericii cu localitatea Butuceni.

[43] ANRM, F. 205, inv. 2, d. 27.
[44] În această ordine de idei, se prezintă neverosimilă o informaţie cuprinsă în catagrafia satelor ţinutului Orhei din 1820, unde se menţionează existenţa la acel an în localitatea Butuceni a unei biserici *„de peatră cu hram St. Nicolai"* (Tomescu 1931, 520).
[45] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434, f. 28.

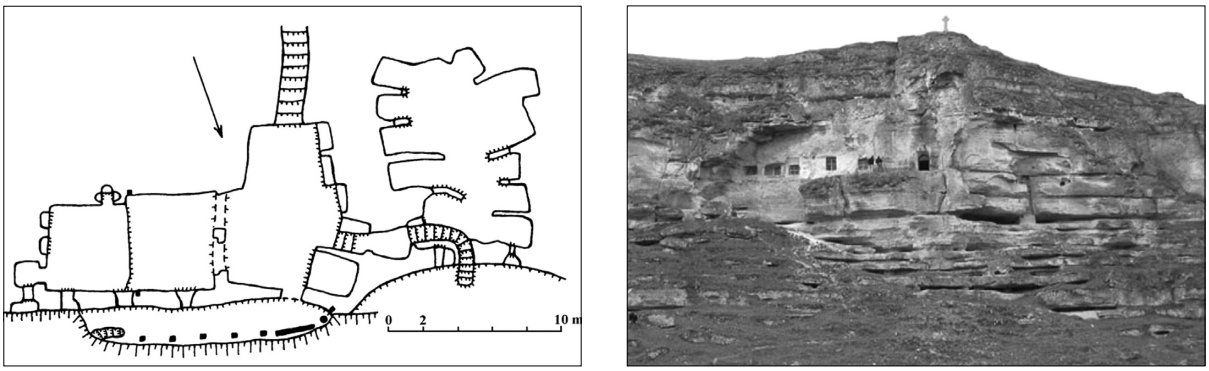

1 2

Fig. 6. Biserica rupestră Naşterea Maicii Domnului din Butuceni:
1 - plan (2001) (de T. Bobrovski, B. Riduş); 2 - foto.

Aici este cazul să menţionăm, că pronaosul bisericii Naşterea Maicii Domnului, iniţialmente, a reprezentat o încăpere cu multe mici camere-compartimente[46]. Dintre acestea astăzi se păstrează integral doar una, în peretele de vest al pronaosului, la stânga de ieşirea spre terasă, păstrându-se şi urme clare a încă patru camere-compartimente (situate în acelaşi perete de vest). Încăperile de tipul celor abia descrise, cu mai multe camere-compartimente în interior, sunt destul de răspândite în stâncile butucenene (fig. 7). Accesul în acestea este anevoios, fiind posibil adesea doar prin intermediul unor deschideri înguste de tip ferestruică situate la înălţimi considerabile.

Meşterii anonimi, care au cioplit biserica, au procedat în primul rând la mărirea intrării într-o astfel de încăpere, dezafectând o parte dintre camerele interioare şi coborând până la o cotă rezonabilă nivelul de călcare. Apoi ei s-au adâncit înspre est în stâncă, executând integral naosul şi pronaosul sfântului lăcaş. Accesul iniţial în naos pare că se realiza printr-o singură deschidere, cea de nord. Doar mult mai târziu (după prăbuşirea stâncilor care conţineau cărarea cu trepte ce accedau spre terasa din faţa bisericii), în peretele de vest al pronaosului a fost săpată o nouă scară, ce permitea ieşirea spre valea Răutului. Noul acces a unit biserica cu o altă încăpere compartimentată, până atunci situată izolat.

Ulterior, la o intervenţie asupra bisericii, s-a procedat la lărgirea naosului spre sud şi străpungerea celei de-a doua deschideri către pronaos. Pronaosul, la rându-i, a fost şi el amplificat în direcţia sudică (cel mai probabil odată cu săparea tunelului în anul 1821), cu această ocazie dezafectându-se încă câteva camere-compartimente.

Nivelul de călcare în interiorul lăcaşului de cult, pentru prevenirea erodării pietrei, a fost acoperit de un strat de lut. Pereţii bisericii trebuiau să fie acoperiţi cu tencuieli pe bază de var şi nisip. La o altă etapă de existenţă, cel mai probabil în timpul refacerilor din secolul al XIX-lea, în podeaua de piatră a bisericii au fost săpate lăcaşuri menite instalării unei duşumele.

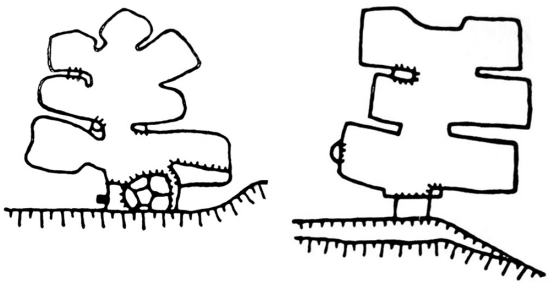

Fig. 7. Încăperi compartimentate din stâncile s. Butuceni. Planuri (2001) (de T. Bobrovski, B. Riduş).

O atenţie specială necesită portalul intrării sudice în pronaosul bisericii. Particularităţile formale ale ancadramentului de aici sunt caracteristice unui tip de portaluri încetăţenit în arhitectura Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi aflat în vogă până către finele secolului al XVIII-lea (a se vedea în acest context şi portalul bisericii rupestre a mănăstirii lui Bosie (1665) de pe aceeaşi moşie) (fig. 8). Pentru secolului al XIX-lea acest tip de ancadrament reprezenta un arhaism. Dacă este să acceptăm drept timp de amenajare a tunelului spre localitatea Butuceni şi, implicit, a intrării sudice în pronaosul biseri-

[46] Proveniența respectivă a pronaosului bisericii rupestre de la Butuceni a fost pusă în evidenţă pentru prima dată de către cercetătorii T. Bobrovski şi B. Riduş (Postică 2001)

1 2

Fig. 8. 1 - Portalul bisericii rupestre St. Nicolae a Mănăstirii lui Bosie (1665) (foto de S. Ciocanu); 2 - portalul bisericii rupestre Adormirea Maicii Domnului. Butuceni (1821) (foto de Gh. Postică).

cii începutul secolului al XIX-lea, ancadramentul respectiv putea să apară ca o replică a vechilor ancadramente ale uşilor care asigurau accesul spre valea Răutului, dezafectate ulterior prin lărgire.

Edificarea turnului-clopotniţă deasupra intrării în tunel a avut loc în perioada cuprinsă între luna august a anului 1821, când protoiereul Nazarie Hâncul raporta Dicasteriei de Chişinău intenţia construirii acestuia, şi luna septembrie a anului următor, când a fost raportată sfinţirea bisericii. Cel mai probabil, lucrările de construcţie s-au desfăşurat în primăvara-vara anului 1822. Turnul a fost ridicat din zidărie de piatră, fiind prevăzut cu două niveluri (fig. 9). Accesul în camera pătrată a primul nivel este practicat printr-o uşă aflată în zidul de est al turnului. O scară de piatră, amenajată în grosimea zidăriei, asigură accesul la nivelul camerei clopotelor. Planşeul dintre nivelurile turnului era executat din lemn. Turnul a fost dotat cu o învelitoare barocă, de forma clopotului, executată din şindrilă.

La începutul secolului al XX-lea locuitorii Butucenilor au construit pentru necesităţile parohiei o biserică nouă de zid în stil neorusesc, căreia i-au atribuit acelaşi hram – Naşterea Maicii Domnului. Vechea biserică rupestră a rămas să fie folosită doar ocazional. În timpul regimului sovietic lăcaşurile de cult din Butuceni au fost închise, fiind ulterior transmise spre gestionare Complexului muzeal „Orheiul Vechi”. Actualmente, ambele biserici se află în administrarea unei comunităţi monahale.

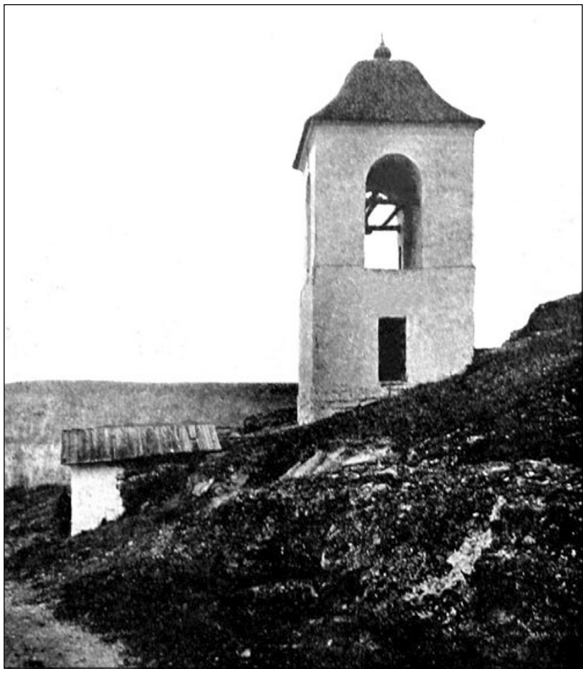

Fig. 9. Biserica rupestră Naşterea Maicii Domnului din Butuceni. Turn-clopotniţă (1822) (foto înc. sec. al XX-lea).

Dacă este să ne referim la starea de conservare a bisericii rupestre, semnalăm existenţa aici a unor probleme. Apariţia acestora se datorează atât neînţelegerii valorii patrimoniale a monumentului de către actualii lui administratori, cât şi lipsei din partea statului a unei supravegheri adecvate asupra stării patrimoniului nostru. Acestea îşi au toate originea în lipsa concordării legislaţiei şi practicilor existente din Republica Moldova în domeniul întreţinerii şi conservării/restaurării patrimoniului arhitectural cu legislaţia şi practicile internaţionale în domeniu.

Printre cele mai nefaste acţiuni, care au dus la ştirbirea originalităţii şi, implicit, a valorii patrimoniale a complexului rupestru de la Butuceni se numără: acoperirea cu ciment a treptelor tunelului şi a pronaosului bisericii rupestre, lărgirea unor nişe, lărgirea deschiderilor uşii spre terasă şi a ferestrelor bisericii în scopul instalării unor articole moderne de tâmplărie, acoperirea cu tencuieli de ciment a clopotniţei din 1822 şi înlocuirea planşeului de lemn de aici cu unul de beton armat etc.

În această ordine de idei se prezintă necesară elaborarea unui proiect de restaurare ştiinţifică a bisericii rupestre, care ar prevedea: înlăturarea tratamentelor degradante aplicate monumentului; consolidarea stâncii în care acesta este săpat; conservarea şi restaurarea prin aplicarea unor tehnici adecvate a interiorului şi exteriorului bisericii rupestre şi a clopotniţei. Realizarea acţiunilor respective va duce la restabilirea imaginii istorice a monumentului şi va constitui un pas important, în spiritul intenţiei declarate de Republica Moldova de a înscrie zona Orheiului Vechi în Lista UNESCO a Patrimoniului Mondial.

În studiul de faţă am încercat să clarific dificila situaţie legată de identitatea şi istoria moşiei Peştera (fin. sec. XVI-sec. XIX), de hotarele ei, de scindarea moşiei în secolul al XVI-lea, de identitatea şi locul de amplasare a localităţilor Peştera şi Movilău. De asemenea, au fost puse în valoare informaţii inedite legate de istoria schitului şi a moşiei pe care era amplasat acest aşezământ monahal (inclusiv o listă a stareţilor şi 12 documente inedite prezentate în cadrul Anexelor), evenimentele legate de transformarea bisericii rupestre a schitului Peştera în biserică parohială, propunându-se, totodată, o analiză arhitecturală a sfântului lăcaş.

Oricum, cercetările asupra acestei teme necesită a fi continuate, atât pe segmentul documentar, cât şi pe cel al cercetărilor arheologice, care sunt unicele în stare să ofere răspunsuri pe potriva complexităţii problemelor istorice acumulate aici.

Anexe

I. Lista întâi stătătorilor atestaţi documentar ai schitului Peştera (sec. XVIII – 1816)

1) egum. **Paisie** (...1798-1800... +)

2) ierom. **Victor** (Vasile Şestoţki) (...1805-1815/ febr., acuzat de beţie şi adulter, eliberat din funcţie şi transferat la măn. Săharna pentru epitimie)

3) ierom. **Rafael** (Roman Mokriţki) (14 april./1815-1816/mai, eliberat din funcţie cu ocazia desfiinţării schitului) (ulterior: de două ori numit stareţ la schitul Condriţa (mai/1816-1828/ dec.; nov./1844- +1845/8 mart.) şi stareţ la mănăstirea Horodişte (19 oct./1834-1838/ aug. 16))

II. 12 documente inedite păstrate în rezumate, în copii sau în original referitoare la istoria moşiei şi schitului Peştera:

1) 7169 (1661) iulie 20 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 214. Rezumat)

Carte de la Ştefan Lupu voievod ce scrie lui Leca, pârcălab de Orhei, şi lui Costatin, biv pârcălab, să hotărască pinpregiur moşia Macicăuţii a lui Nicolae Buhuş, vel medelnicer, şi să o aleagă după scrisorile ce le va avea. Şi întocmai după cuprinderea acestora să aleagă toate părţile lui părinteşti şi care le are cumpărătură, ce le ţine socrul său, Lupu Hăbăşescu.

2) Fără dată (aprox. 1661-1662) (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 214v-215v)

Mărturie hotarnică a lui Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, fost pârcălab, pentru moşia Maşcăuţi, ţinutul Orhei.

Mărturie hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv pârcălab, în care se arată că hotarul moşiei Macicăuţii începe din apa Răutului despre răsărit, de la gura Morovei, unde cade în Răut. În sus, la hotarul Trebujenilor. La deal pe din sus de fântâna lui Lefter, la hotarul Trebujenilor. De acolo, la deal, până în hotarul Bălăşăştilor.

De acolo, pe muchia dealului, pe cărare, la vale, din peatră în peatră, deasupra Prilejnei până la drumul Ciufenilor[47], la stâlpul Bălăşăştilor.

De acolo la vale, peste Răut, până la fundul Ţărăncuţăi. De acolo, până la hotarul lui Donici. Şi pe la cornul Pocrăşănilor[48] până la petrele puse de Donici. De acolo, în lung până în matca Şăbanei. Şi pe Şăbana în sus până la Bruşăuca. Şi pe Bruşăuca în sus până la hotarul Cotelnicilor. Şi de acolo drept pe lângă pădure până în matca Şăbanei, la Podul lui Niculce. De acolo pe Şăbana în sus până la Fricoasa la o peatră. De acolo pe lângă moşia Cotelnicii până la Drumul furilor[49]. Şi pe drum până la Fântâna furilor, unde se uneşte cu hotarul Brăneştilor.

De acolo iarăşi pe Drumul furilor până la Drumul mare. Şi iarăşi pe Drumul furilor până la Drumul Peşterei. De acolo drept spre coada văii Hucişca[50], mai sus de peşterile Ciucului. Şi de acolo în jos, la Răut. Şi pe Rău în jos – iarăşi la gura Morovei.

3) Fără dată (aprox. 1661-1662) (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 215v-217)

Mărturie hotarnică a lui Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, fost pârcălab, pentru părţile din moşia Maşcăuţi stăpânite de Nicolae Buhuş, medelnicer.

Mărturie hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv pârcălab, în care se arată măsurarea părţilor din moşia Macicăuţii stăpânite de Nicolae Buhuş, medelnicer, care au fost stâlpite despre părţile răzăşilor cu petre hotară.

(Care hotar începe) despre partea de jos, pe zarea dealului lui Roman, de la un stejar, care e pe zare, până la o peatră lângă drum. Şi la deal spre altă peatră între doi stejari. Şi iarăşi la deal prin pădure pe zare la altă piatră de lângă Drumul mare. De acolo la vale, până unde se uneşte Bruşăuca cu Şăbana. De acolo până în mijlocul poienei, prin capătul ţarinilor până la hotarul lui Borce. De acolo, spre răsărit, peste valea Stanei, împotriva ulmilor deasupra fântânii. De unde spre peatra ce-i pe zare, lângă Drumul mare. Şi la vale, peste hotarul lui Borce, mai sus de peşteri, în pădurea care aparţine tuturor.

Şi cum răzăşilor din jos le-a venit loc puţin, ei l-au rugat pe medelnicerul Buhuş pentru două funii şi giumate, funia de 33 stânjeni.

Iar peste Răut despre răsărit locul a fost hotărât de Do...[51]. Şi lui Buhuş iarăşi i-a revenit mijlocul. Şi Borcei din partea de sus, iar răzăşilor din partea de jos. Doar cât au îndreptat petrele în locurile unde au fost găsite stricate.

Măsurând şi din sălişte din care lui Buhuş i-a revenit iarăşi mijlocul, începând de la peatra ce-i în mijlocul satului i-au fost măsurate 6 şi pol funii, funia de 33 stânjeni, până la peatra ce-i la vale de fântâna lui Roman şi mai sus împotriva casei. Precum şi din veniturile morii au găsit de cuviinţă ca Buhuş să se folosească după cuprinsul scrisorilor ca şi mai înainte. Precum în trecut răzeşii de jos nu au avut treabă cu vadurile de moară, aşa şi înainte să nu se amestece. Iar de la peatra ce-i în mijlocul satului la deal lui Buhuş de asemenea i-au revenit 10 funii şi a fost pus de el un stâlp. Iar din Borce i-au revenit din partea de sus 5 şi pol funii.

4) 7170 (1662) iunie 1 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217v. Rezumat)

Carte de la Eustratie Dabija voievod de întăritură după mărturia hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv pârcălab, pentru părţile medelnicerului Buhuş din moşia Macicăuţii, ţinutul Orhei.

5) 7170 (1662) iunie 3 (ANRM, F. 37, inv. 2, d. 834, f. 217v. Rezumat)

Carte de la Eustratie Dabija voievod de întăritură după mărturia hotarnică alcătuită de Leca, pârcălab de Orhei, şi Costatin, biv pârcălab, pentru moşia Macicăuţii, ţinutul Orhei.

6) 1814 septembrie 5 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 578, f. 7. Original românesc)

Cererea preutului Theodor Şerban către Dicasteria de Chişinău de cercetare a comportamentului monahului Victor, stareţul schitului Peştera din ţinutul Orhei.

Cătră Exarhiceasca Dicasterie a Mitropoliei Chişinăului şi Hotinului

Plecată jalobă

Jeluind Cinst[itei] Dicasterii că eu, după jaloba ci am dat Înalt Preaosfinţii Sale[52] în anul 1813 iulie

[47] Ciufeni, actualmente satul Răculeşti.
[48] Pocrişeni, actualmente satul Jevreni.
[49] Fur/furi (actualmente arhaism) – hoţ/hoţi (din lat. – furo (hoţ)).
[50] Denumirea văii precizată conf. dosarului respectiv şi altor mărturii hotarnice publicate. Coada văii Hucişca este numită şi „*cheutoarea Macicăuţilor cu moşiile Brăneşti şi Butuceni*" (F. 37, inv. 2, d. 834, f. 259v).
[51] Nume indescifrabil.
[52] Mitropolitului Gavriil Bănulescu.

17, fiind văduv preot, ca si mă rănduiască la schit Peştira. Şi au fost priimită cerirea me. Şi iule 20 am mers acolo. Şi lor, adică călugărilor, nu le-au fost pre cu voi di a mergi eu acolo. Numai poroncindu-le blagocinul schiturilor[53] m-au priimit. Şi acu viind, nacialniku[54] au dat jalobă asupra me, cum că ar fi strămtorat de mine şi de vitele mele, şi că l-aş fi şi ocărăt pi nacialnik. Eu, în frica lui Dumnezeu, arăt – că ace ocară n-au fost singur di la mine, ci au fost faţi şi ermonah Ionichie şi monah Martinian, ostavniku[55]. Pentru că o scutelniciţă ruscă, anume Dochia, ci cu obrăznicie întră pin chilia nacialnikului, cari au şi găsit-o pi numita Dochie învelită cu cojocul nacialnikului în grajd, înspre Ajunul Bogoevlenii – tot acei părinţi di mai sus arătaţi. Şi de-a pururea este întâlnirea cu dănsul, ţiindu-o toată iarna în chilia sa, învăţându-o a torce cu roata şi zi şi noapte. Şi o portă pi la tărguri cu sine în căruţă. Pentru aceasta este nesuferirea me, ca să nu ved ci să lucreazi între denşii!

Cum şi numitul Ionichie umblă în fapte di acestea cu o fimie a unui Trocin[56]. Care el singur au arătat săborului şi blagocinului – dănd pricină nacialnicului, că di la dănsul au învăţat aceste urmări! Osăbit, acest Ionichie, când am mers eu cu okazu di aşezare (la schit – n.n.), el au zis că îş va ştergi curu cu okazu Dicasteriei, fiind faţă şi ostavniku. Cum că şi când au venit poroncă să-s facă molebin[57] cu îngenunchere pentru biruinţa (asupra – n.n.) Franţiei, el au zis că va îngenunche şi va faci molebin cu curu. Şi la anul 1812 septemvrie 14, în trepezanie[58], au difăimat pi Sfetlişi Sinod[59], zicând că sint nişte pluţi[60] şi honţfut (? – n.n.). Şi acum, la iule 25, l-am prins pi Ionichie tot cu ace ruscă a lui Trocin culcaţi în marginea cărării. Şi acu, avgust 8 zile, creşmariu di la mora Butucenilor l-au legat cu meinile înapoi, luându-i şi rasa, pentru că au băut şi au stricat steclile creşmariului. Iară beţiile nacialnikului în chilii, cărând cu barilu rachiu şi vin, nespusă – în toată vremea. Şi când faci socoteli – încarcă pi mănăstire şi pi fraţi. Şi ci vine la mănăstire – nimică nu să mai cunoaşte. Şi în condicile mănăstirii nu treci nimică, orici vinit.

Din care rog Precinst[ita] Dicasterie ca să fie cercetare la toate. Fiindcă blagocinu ştie toate acestea, şi nu ştiu di au făcut arătare Dicasteriei, au n-au făcut pentru aceste urmări.

1814 săptemvrie 5
Priutul Theodor Sirbanoschi

7) 1 martie 1816 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1356. Original românesc)[61]

Raportul stareţului de Curchi, arhimandritul Chiril, blagocin al aşezămintelor monastice din ţinutul Orhei, către Dicasteria de Chişinău, privind neacceptarea de către proprietarul moşiei Peştera (Brăneşti) a existenţei pe teritoriul ei a schitului omonim şi a necesităţii luării unei decizii în sensul transferului vieţuitorilor de aici la alte schituri.

Înalt Preosfinţiţi şi Mult Milostivi Stăpâni,

Nacialnikul[62] ermonah Rafail de la schitul Peştera viind la mine, mi-au dat raport şi arătându-mi şi prin cuvânt, că ei cu chiliile să află pe moşia Dumisale sovetnikului[63] Matei Donici[64], iar bisărica este pe altă moşie, răzăşască[65]. Şi l-au hotărât boeriul ca să-s mute de pe a sa moşie, că nu-i voeşte a mai fi mai mult acole şezători, puind şi pe orândatoriul[66] ce ţine moşie şi le face mare supărare. Şi pe moşie acelor răzăşi îi priimesc a să muta cu şedere. Iar a le da siguranţie la mănă, în scris, că vor fi odihniţi şi priimiţi aş face hrana trebuincioasă pe a lor moşie, nu voesc a le da. Şi sint nevoiţi a eşi cu totul de acolo.

Am cercetat de are ace bisărică vreo îndestulare de lucruri înlăuntru. Şi mi-au spus că nu are. Şi nici catapeteazmă nu are, decât numai patru icoane mari. Iar de altele iaste cu totul lipsită. Şi fiindcă nu au odihnă de a pute trăi acole, fac rugăminte Înalt Preosfinţiilor Voastre ca să li-s de voe a să

[53] În 1814 blagocin al schiturilor ţinutului Orhei era egumenul Paisie de Săharna.
[54] Rus. *nacial'nik* (conducător) – în sec. XVIII-XIX una dintre denumirile date stareţilor de schituri.
[55] Rus. *ustavnik* – călugăr în grija căruia se află respectarea tipicului slujbelor în mănăstire.
[56] i.e. Trofim.
[57] Rus. *moleben* – rugăciune.
[58] i.e. trapeză, refectoriu.
[59] Rus. *Svetlejshij Sinod* – Sfântul Sinod.
[60] Rus. *plut* – potlogar, escroc.
[61] Informaţii din acest document au fost folosite în lucrările lui Vissarion Puiu, Constantin Tomescu şi Ştefan Ciobanu.
[62] Rus. *nacialnik* (conducător) – în sec. XVIII-XIX una dintre denumirile stareţilor de schituri.
[63] Rus. (*Statskij*) *sovetnik* (Consilier de Stat) – grad de funcţionar în Imperiul Rus.
[64] Se are în vedere moşia Peştera (Brăneşti), al cărei proprietar era stolnicul Matei Donici.
[65] Se are în vedere partea răzeşească a moşiei Trebujeni, pe care era aşezat satul Butuceni.
[66] Arendaş.

muta cu totul de acolo. Şi dacă va fi bunavoinţă a Înalt Preosfinţiilor Voastre la aceasta, s-au socotit aceste doî lucruri a fi bune pentru dânşii, unde şi ei să priimăsc – ori la schitul Condriţa, fiindcă şi nacialnikul de acolo este slab de povăţuire, aflându-să stăpânit de patima băuturii[67], ori la schitul Surucenii fiind de asămine.

Care spre pliroforie[68] Înalt Preosfinţiilor Voastre alăturând şi raport nacialnikului Rafail. De toţ părinţii de la Peşteră sint 5 cu nacialnik şi trei posluşnici de călugărie. Iar ce de săvârşit[69], hotărâre rămâne la mila Înalt Preosfinţiilor Voastre.

Iar eu sint a Înalt Preosfinţiilor Voastre osirdnică şi smerită slugă,

Chiril, Arhimandrit şi Blagocin
1 martie 1816

Rezoluţie autografă a mitropolitului Gavriil Bănulescu:

1816 года. Марта 2 днѣ.

Nacialnikul cu cei călugăriţi să se mute la schitul Surucenii, luând şi toate lucrurile mişcătoare la numitul schit Surucenii, precum şi cele bisericeşti. Iară schitul Peştera de tot să se strâce[70] şi peştera, unde au fost biserica, să se astupe cu zidire, ca nimene să nu poată întra înlontru.

8) 1816 iunie 26 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1356, f. 13. Original românesc)

Raportul stareţului de Curchi, arhimandritul Chiril, blagocin al aşezămintelor monastice din ţinutul Orhei, privind îndeplinirea poruncii Dicasteria de Chişinău de sigilare a bisericii şi de desfiinţare a schitului Peştera din ţin. Orhei.

Cătră Exarhiceasca Decasterie Mitropoliei Chişinăului

De la Chiril, Arhimandrit şi Blagocin,

Raport

După poronca ce am priimit – ca să-s rădice petrecătorii călugări cu totul de la schitul Peştera şi să meargă la schitul Condriţa spre statornicie cu toate cele de la schitul Peştera, iar schit Peştera să-s zideascâ uşa bisăricii, cum şi ferest[r]ile, ca să nu mai fie nici ca cum întrare, nici să-s mai slujascâ într-ace bisărică niciodată – acum priimind raport de la Rafail, nacialnikul acelui schit, şi cu alăturat izvod arătător de toate lucrurile schitului Peştera ce s-au mutat la schitul Condriţa.

Care izvod, şi cu raportul nacialnicului, trimis cătră mine aice, să alătureză spre pliroforie[71] Dicasterii. De care fac ştiut Exarhiceştii Decasterii.

Fiind 1816 iuni 26,

a Exarhiceştii Decasterii,
Chiril, Arhimandrit Blagocin

9) 1821 iulie 25 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434. Original românesc)

Cererea răzeşilor de Butuceni către protoiereul ţinutului Orhei, Nazarie Hâncul, de a li se permite deschiderea bisericii fostului schit Peştera.

Cătră Cucernicia Sa, protoierei Nazarie Ghinculov de ţinutul Orheiului

De la lăcuitorii satului Butucenii
din ţinutul Orheiului

Jalobă

Lângă satul nostru mai sus arătat, Butucenii, au fost un schit călugăresc ci să nume Peştera, la care era biserică cu hramul S[fânta] Naşterea Născătoarei de Dumnezeu. Şi acum sint patru ani de când s-au stricat acel schit şi biserica s-au închis, din pricina că boeriul moşiei aceea, pe care era numai chiliile călugărilor, nu au voit ca să fie acel schit acolo şi călugării să să folosească cu moşia lui, mutându-să călugării cu toate ale lor şi a bisericii la schitul Condriţa.

Deci, fiindcă biserica ce au rămas închisă este într-o skală pe moşia noastră răzeşască şi noi rămânem fără cele a legii trebuincioasă trebi şi datorii, noi am năzuit cu jalobă cătră Înalt Preaosfinţia Sa, răposatul Mitropolit şi Exarh Gavriil, ca să ni să dee voe spre a să deşchide ace biserică. Iar nu s-au dat voe, ci numai ni s-au arătat prin cuvânt, ca drumu ce mergi la ace biserică pe deasupra unii prăpastii, şi era foarte cu anevoe de umblat, să-l îndreptăm drumu pe de altă parte, ca să fie mai cu menire de umblat. Şi apoi, ni să va da voe a să deşchide. Şi fiindcă acum ne-am adunat

[67] Este vorba de monahul Thadeu, stareţ al schitului Condriţa între anii 1809-1816 (Ciocanu 2002, 42-52).
[68] Grec. πληροφορια – informaţie.
[69] Aici – *a săvârşi* – în sens de: *a face*.
[70] Aici – *să se strâce* – în sens de: *a se desfiinţa*.
[71] A se vedea nota 66.

vro cățiva gospodari în satul Butucenii şi drumul l-am îndreptat pe alt loc, pe dinspre sat. Şi acum este foarte cu apropiere şi cu lesnire de umblat şi nu cu mare depărtare de sat – 50 de stânjini de la sat, iară nu departe.

Pentru care alergăm cu această jalobă cătră Cucernicia Voastră, şi ne rugăm ca să ni să dee voe spre a să deşchide biserica mai sus pomenită, şi să facem şi o clopotniță de peatră dennaintea aceii biserici, pentru că satul care este mai cu apropiere, este doaî ceasuri depărtare de satul nostru. Şi noi nu putem umbla la biserica de acolo din pricină că este peste apa Răutului. Şi pentru aceasta să să facă cuviincioasă punere la cale.

Maftei Portărescu,
Mardari Portărescu
şi toți sătenii

Iulie 25 zile,
1821 anul

10) 1821 august 9 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434, f. 5. Original românesc)

Zapisul locuitorilor satului Butuceni cu asigurarea ținerii de grijă față de biserica satului şi de preoți.

Zapis
anul 1821, luna avgust 9 zile

Noi, lăcuitorii răzăşi de moşia Butucenii de la ţănut Orhei, încredinţăm prin acest zapis ci dăm Sfinției Sale, părintele protoierei Nazarie Ghinculov, precum ştiut să facă, noi având dorință şi osirdie a deşchidi bisărica din skala Răutului de pe moşia noastră cu hramul Naşterei Svintei Născătoarei de Dumnezău, ci să cinsteşti şi să prăznueşti la 8 zile ale lunii săptemvrie.

Şi ne îndatorim, 1-i: Ca bisărica mai sus pomenită, la cari mai înainte au slujit călugări, lăcuind cu chiliile lor pe megieşita moşie Brăneştii de piste apa Răutului (care din pricina lipsii de loc pentru hrană s-au mutat la alt schit pren ştire duhovniceştii cărmuiri, şi bisărica s-au fost închis la anul 1816, când s-au şi mutat călugării), să o grijim bine, înzăstrându-o cu cărțile, veşmintile şi alte trebuincioase înlăuntru, țindu-o în bună stare totdeauna ca să nu dăm cusur.

Şi al 2-le: tagmii bisăriceşti ne îndatorim să le dăm loc de arat şi de fănaț pentru păşunat vitele, măcar şi mai mult peste hotărăre ponturile întărite de monarh de vor lua, să nu fie supărați de noi întru nimică şi cât de puțină, păn când să va împlini numărul de gospodari de un popor[72], fiindcă săntem mai puțini. Iar când din potrivă, nu vom fi următori, apoi nu numai ca cu unii ci n-am păzit datorie mai sus arătată să să urmeze, dar şi bisărica să să oprească.

Care acest zapis îl dăm în fiinţa Sfinției Sale aice, în Butuceni. Şi spre credință, care am ştiut carte – am iscălit cu măinile noastre, iar care n-am ştiut – ni s-au scris numile, puind cu degitile.

Eu,
+ Manolache Popa
+ Mihălache Grăjdian
+ Simion Buruiană
+ Maftei Guriţencu
+ Mărdare Grăjdian
+ Dumitru Volovei
+ Ilie Volovei
+ Gavril Portărescu
+ Vasile Racul
+ Ioan Creţul
+ Roman Ghilenschii
+ Vasile Buzilă
+ Vasile tij

Acest zapis s-au scris de mine cu priimire iscălirile mai sus.

Tudorache Miciul

11) 1821 august 9 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434, f. 6. Original românesc)

Zapisul preoților din satul Macicăuți privind lipsa de pretenții față de formarea unei parohii de sine stătătoare la Butuceni.

Zapis
anul 1821, luna avgust 9 zile

Noi, preuții, dascalii şi ponomariul din sat Macicăuții din ținut Orhei ce slujim la bisărica cu hramul Mai Marilor Voevozi Mihail şi Gavriil, măcar de am avut la popor păn acum pe lăcuitorii din sat Butucenii, dar fiindcă acum vor să deschidă bisărica de acolo, din skală, şi să aşeze popor[73], dacă Dumnezău le va agiuta să isprăvească acest lucru bun – apoi de la noi oprire sau pretenție asupra acelui popor că nu va fi.

Dăm acest zapis Sfinției Sale, părintelui protoierei Nazarie Ghinculov, mai ales că nu în cu totul ne este împotrivă, fiind peste apa Răutului şi cu di-

[72] Popor – în sens de parohie.
[73] A se vedea nota 70.

părtare de un ceas. Şi din pricina apei, când vini mare, siliţi sint a alerga oamenii pi la alţi preuţi din alte sate şi mai cu dipărtare. Şi pentru întărire mai mare am iscălit.

În sat Macicăuţii,

preutul Vaselii Radoveţ

preut Gavriil Frăţăman
dascalu Ioan Stratan
dascalu Platon Vasiliesii
Ion ponomar Bălănescu

Acest zapis s-au scris de mine cu priimire iscălirile mai sus.

Tudorache Miciul

12) 1821 august 18 (ANRM, F. 205, inv. 1, d. 3434, Original rus (traducerea noastră – S.C.))

Raportul protoiereului ţinutului Orhei, Nazarie Hâncul, către Dimitrie Sulima, Arhiepiscop de Chişinău şi Hotin, privind cercetarea efectuată în satul Butuceni, ţinutul Orhei, în vederea deschiderii bisericii rupestre a fostului schit Peştera şi transformării ei în biserică parohială.

Marelui Săpân, Preasfinţitului Dimitrie, Arhiepiscop al Chişinăului şi Hotinului şi cavaler

Protoiereul ţinutului Orhei,
Nazarie Ghinculov

Raport

Locuitorii satului Butuceni din ţinutul Orhei miau înmânat pe data de 26, în trecuta lună iulie a anului în curs, o cerere în care au arătat că lângă satul lor, Butuceni, a existat un schit de călugări care se numea Peştera, cu o biserică în numele Naşterii Maicii Domnului. Însă acum 4 ani acest schit a fost închis, fiind transferat la schitul Condriţa cu toată averea, deoarece chiliile călugărilor se aflau pe altă moşie, iar stăpânul aceleia nu le permitea să se folosească de ea. Biserica însă, se afla şi acum se află pe moşia lor răzeşească, fiind săpată în stâncă.

La transferul călugărilor din acel schit şi la sigilarea bisericii, solicitanţii, rămânând fără de Sfânta Liturghie şi fără oficierea serviciilor creştine (deoarece biserica cea mai apropiată, din satul Maşcăuţi, se află la două ore depărtare de mers de satul lor, peste râul Răut), au înaintat o cerere răposatului Preasfinţit Exarh şi Mitropolit Gavriil şi au cerut permisiune de a desigila biserica respectivă şi de se numi acolo slujitori. Înalt Preasfinţia Sa nu a acceptat cererea lor, verbal îndemnându-i însă să deschidă o intrare comodă în biserică dinspre satul acestora, deoarece fosta intrare în ea reprezenta o cărare îngustă deasupra unei prăpastii înfricoşătoare. Şi atunci se va binecuvânta deschiderea bisericii şi se vor numi slujitori acolo. Cu această permisiune verbală solicitanţii, deschizând dinspre sat (care are un anumit număr de gospodării) actuala intrare comodă în biserică, au cerut permisiune de a se desigila biserica şi de a se construi la intarea deschisă o clopotniţă de zid.

Cu respectiva cerere, ajungând eu în localitatea Butuceni şi cercetând circumstanţele expuse, am găsit următoarele: 1) În satul Butuceni, conform listei nominale alcătuite de mine a gospodăriilor şi a persoanelor de ambele sexe sunt 22 de gospodării, în care: persoane de sex masculin sunt 51, iar de cel feminin sunt 42, de ambele sexe fiind 93 persoane; 2) Conform măsurărilor efectuate de mine, localitatea se află la 37 de stânjeni de la intrarea deschisă către biserică; 3) Intrarea în biserică a fost deschisă dinspre vest, prin muntele de piatră, chiar în pridvorul bisericii, aceasta înaintând prin munte 7 stânjeni; 4) Uşa care lega pridvorul de vechea trecere, o cărăruşă îngustă din scăriţe făcută pe deasupra prăpastiei, este blocată, cea a bisericii fiind deschisă; 5) Biserica este săpată în piatră, are lungimea de 5 stânjeni (fără pridvor), lăţimea de 2 stânjeni, înălţimea de 1,5 stânjeni, şi este proaspăt tencuită; în altar are pristol de piatră cu o scândură de lemn deasupra; proscomidia este săpată în piatră; biserica are 3 ferestre cu gratii de fier; iconostasul este confecţionat din pânză, însă nu este pictat; 6) Stânca deasupra biserici are 7 stânjeni înălţime; marginea prăpastiei se află la 2 arşini de biserică, aceasta având direct în jos aproximativ 15 stânjeni înălţime; 7) Pentru construirea clopotniţei de zid tot materialul necesar este pregătit; şi 8) Biserica cea mai apropiată, din satul Maşcăuţi, de care depind locuitorii satului Butuceni, se află la o distanţă de 7 verste, peste râul Răut. Drumul către ea este destul de anevoios, trecând pe malul râului Răut şi pe sub înălţimile unui munte stâncos şi împădurit. Acesta în timpul viiturilor este cu totul acoperit de ape, din care cauză locuitorii satului Butuceni adesea se văd nevoiţi să apeleze la serviciile altei biserici, aflate la o depărtare de circa 15 verste.

În afara circumstanţelor depistate de mine, am luat două zapisuri – unul din partea locuitorilor satului Butuceni privind întreţinerea bisericii în cuviincioasă orânduială şi împodobire, precum şi despre asigurarea necondiţionată şi fără vreun obstacol a feţelor bisericeşti, care vor fi numite la biserică, cu toate cele necesare pentru întreţinerea gospodăriei; şi altul, din partea preoţilor satului Maşcăuţi, că aceştia, după detaşarea satului Butuceni, vor rămâne mulţumiţi doar cu parohia localităţii Maşcăuţi.

Din extrasul făcut de mine din formularele pentru anul în curs 1821, rezultă: În localitatea Maşcăuţi se află – 1 biserică, 3 preoţi, din care unul fără loc, 3 dascăli, 1 pălămar. În parohie sunt 177 de gospodării, în care persoane de sex masculin – 434 şi de sex feminin – 435, iar de ambele sexe – 869. Tot la aceasta se referă localitatea Butuceni, în care sunt înregistrate 17 gospodării, persoane de sex masculin 36 şi de sex feminin 21.

Despre care cu umilinţă raportând Înalt Preasfinţiei Voastre şi prezentând în original spre examinare Arhipăstorească cererea şi zapisul locuitorilor satului Butuceni, precum şi zapisul preoţilor satului Maşcăuţi, prea smerit înştiinţez:

primo: lista alcătuită de mine a gospodăriilor şi persoanelor din satul Butuceni nu coincide cu gospodăriile şi persoanele consemnate în listele formulare, deoarece numărul acestora s-a mărit în timpul verii curente, precum m-am convins, prin construirea de case noi, care încă nu sunt întru totul finisate; şi,

secundo: nu am putut să anexez o notă informativă privind cauzele reale ale desfiinţării bisericii şi schitului Peştera, deoarece acestea se aflau în grija blagocinului mănăstirilor şi schiturilor. Nici o indicaţie referitor la acest caz fostului întâi stătător al protopopiei mele, protoiereului Stăvărache Costin, nu i-a fost adresată, iar între dosarele mele nu am găsit nimic în această privinţă.

A Înalt Preasfinţiei Voastre din totdeauna sârguincios ascultător,

Protoiereu Nazarie Ghinculov

August 18 zile,
anul 1821,
Chişinău.

Rezoluţia autografă a lui Dimitrie Sulima, Arhiepiscopul Chişinăului şi Hotinului:

Anul 1821, august 18.

Luând act de cele expuse aici, binecuvântez desigilarea bisericii. Când ea va fi asigurată de către solicitanţi cu toate cele necesare, protoiereul, anexând lista, îmi va înainta raport. Solicitanţilor li se permite să caute pentru biserică preot şi dascăl, cărora, conform regulii, le vor da aprobare, ei urmând să se prezinte cu aceasta aici. În ceea ce priveşte clopotniţa, solicitanţilor nu li se interzice de a o zidi.

D.A.C. şi H.

Bibliografie

Bâzgu 1997: Eugen Bâzgu, Reevaluări cronologice ale complexului monastic rupestru Butuceni – Orhei. Arta 97 (Chişinău 1997).

Bianu 1907: Ion Bianu, Documente româneşti, vol. 1 (Bucureşti 1907).

Boga 1931: Leon Boga, Documente basarabene, XIII (Chişinău 1931).

Boga 1938: Leon Boga, Documente din Basarabia, II (Chişinău 1938).

Ciocanu 2002: Sergius Ciocanu, Începuturile mănăstirii Condriţa. Construirea primei biserici de zid. Controverse. Revista de Istorie a Moldovei 1-2, 2002, 42-52.

Ciocanu 2003: Sergius Ciocanu, Sigilii eclesiastice din Basarabia II. In: Simpozion de numismatică. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2003).

Ciocanu 2006: Sergius Ciocanu, Mănăstirea Horodişte de lângă satul Ţipova. Consideraţi privind devenirea ei istorică. In: Buletin Ştiinţific al Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, vol. 3 (16) (Chişinău 2006).

DEX 1998: Dicţionar Explicativ al Limbii Române (Bucureşti: Univers Enciclopedic 1998).

DIR AM 1953: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. II (Bucureşti 1953).

DIR AM 1956: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVII, vol. IV (Bucureşti 1956).

DLR 1972: Dicţionarul Limbii Române, tom VIII, partea I, Litera P (Bucureşti: Editura Academiei RPR), 1972.

DRH AM 1969: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. XIX (Bucureşti 1969).

DRH AM 1971: Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. XXI (Bucureşti 1971).

Documente 1928: Documente din Basarabia (Chişinău 1928).

Eşanu 2004: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte (Bucureşti 2004).

Kurdinovski 1918: Vasile Kurdinovski, Drevnejshie tipichnye pravoslavnyja cerkvi Bessarabii. In: TBCIAO, nr.10 (Chişinău 1918).

MEF 1961: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. I (Chişinău 1961).

MEF 1982: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. III (Chişinău 1982).

MEF 1986: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. IV (Chişinău 1986).

MEF 1987: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. V (Chişinău 1987).

Nesterov 2003: Tamara Nesterov, Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură (Chişinău 2003).

Postică 2000: Gheorghe Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 1999 de la Orheiul Vechi (Chişinău 2000).

Postică 2001: Gheorghe Postică, Raport ştiinţific privind rezultatele investigaţiilor arheologice din anul 2000 de la Orheiul Vechi (Chişinău 2001).

Sava 1944: Aurel Sava, Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Stamati 1993: Constantin Stamati, Scrieri (Chişinău: Ştiinţa 1993).

Tabac 2003: Silviu Andrieş-Tabac, Sigiliul târgului Peştere. In: Simpozion de Numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenţei României. Comunicări, studii şi note (Bucureşti 2003).

Tomescu 1931: Constantin Tomescu, Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 sate din ţinutul Orheiului. In: RSIABC, vol. 21 (Chişinău 1931).

Orhei district Peştera hermitage and Peştera estate. From the first mentions to the 19th century.

Abstract

The article, on the basis of examination of published and unknown documents show some pages regarding the history of Peştera (Brăneşti) estate and of the localities on their territory - Peştera (vechiul Orhei) and Peştera (Movilău/Brăneşti). Also, here is exposing new information regarding the history of the Pestera hermitage and the transformation of his cave Nativity of Our Lady church in the parish church of the Butuceni's community.

List of illustrations:

Fig. 1. 1 - Peştera estate („where Vechiul Orhei was") in 16th century (designed by S. Ciocanu); 2 - Peştera estate („where Vechiul Orhei was") in 17th-18th centuries (designed by S. Ciocanu).

Fig. 2. Golia's monastery Trebujeni estate. Fragment of the 1886 year project.

Fig. 3. Pestera town seal (apud S. Tabac).

Fig. 4. Pestera hermitage seal (apud S. Ciocanu).

Fig. 5. Nativity of Our Lady cave church from Butuceni. Project (1887) (by I. Mihalevici).

Fig. 6. Nativity of Our Lady cave church from Butuceni: 1 - Project (2001) (by T. Bobrovski, B. Riduş); 2 - Picture (by S. Ciocanu).

Fig. 7. Refuge rooms from Butuceni's crag. Projects (2001) (by T. Bobrovski, B. Riduş).

Fig. 8. 1 - Bosie monastery. St. Nicolae cave church portal (1665) (by S. Ciocanu); 2 - Butuceni. Nativity of Our Lady cave church portal (1821) (by Gh. Postică).

Fig. 9. Nativity of Our Lady cave church from Butuceni. Bell tower (1822) (picture from the beginning of the 20th century).

Скит Пештера и поместье Пештера уезда Орхей. От первых упоминаний до 19-го века

Резюме

Статья раскрывает на основе анализа опубликованных и доселе неизвестных документов некоторые страницы истории поместья Пештера (Брэнешть) и населенных пунктов на ее территории – Пештера (Ветхий Орхей) и Пештера (Мовилэу/Брэнешть). Так же, здесь представлены ранее неизвестные данные об истории скита Пештера Рождества Богородицы и о преобразовании его скальной церкви в приходскую церковь села Бутучень.

Список иллюстраций:

Рис. 1. 1 - Поместье Пештера („где был Старый Орхей”) в 80-х годах 16 в. (план С. Чокану); 2 - поместье Пештера („где был Старый Орхей”) в 17-18 вв. (план С. Чокану).

Рис. 2. Поместье Требужень монастыря Голия. Фрагмент плана 1886 г.

Рис. 3. Печать города Пештера (apud С. Табак).

Рис. 4. Печать скита Пештера (apud С. Чокану).

Рис. 5. Церковь Рождества Богородицы в Бутучень. План (1887).

Рис. 6. Скальная церковь Рождества Богородицы с. Бутучень: 1 - план (2001); 2 - фото.

Рис. 7. Помещения с отсеками в скалах с. Бутучень. Планы (2001).

Рис. 8. 1 - Портал скальной церкви Святого Николая монастыря Босие (1665); 2 - портал скальной церкви Рождества Богородицы с. Бутучень (1821).

Рис. 9. Скальная церковь Рождества Богородицы с. Бутучень. Колокольня (1822).

15.01.2008

Dr. Sergius Ciocanu, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: sercigni@yahoo.com

TIPĂRITURI TRANSILVĂNENE ÎN BASARABIA (a doua jumătate a sec. XVIII şi primele două decenii ale sec. XX)

Igor Cereteu

Teritoriul dintre Prut şi Nistru, parte componentă a Ţării Moldovei, anexat la Rusia ţaristă la 1812, ulterior numit Basarabia, va fi şi după acest tragic eveniment destul de receptiv la valorile spirituale ale neamului românesc. Deşi s-au întreprins măsuri drastice în ceea ce priveşte înstrăinarea totală a acestei provincii de la valorile spirituale strămoşeşti, autorităţile ţariste nu au fost în măsură să lipsească populaţia Basarabiei de spiritualitatea românească, or, Biserica a fost un pilon important în menţinerea şi perpetuarea spiritului românesc în această parte de ţară. Datorită slujbelor religioase în limba română basarabenii au rămas neclintiţi în ceea ce priveşte păstrarea tradiţiilor şi credinţei strămoşeşti.

Literatura religioasă românească, existentă până atunci în bibliotecile bisericilor, completate ulterior, atât cu manuscrise, cât şi cu cărţi scrise sau tipărite în limba română în diferite centre din dreapta Prutului, a constituit un puternic suport în menţinerea valorilor spirituale româneşti în provincia înstrăinată. Tipăriturile bisericeşti în limba română au fost şi sunt prezente în bisericile din Basarabia până în zilele noastre, fiind folosite de către feţele bisericeşti în oficierea slujbelor religioase. Ele constituie adevărate repere documentare pentru valorificarea diferitor aspecte ale trecutului nostru, atât prin conţinutul lor, cât şi prin însemnările scrise de posesorii cărţilor.

Tipăriturile transilvănene ajungeau cu unele dificultăţi în stânga Prutului, date fiind împrejurările nefaste de ordin geografic şi politic. Cu toate acestea întâlnim destul de frecvent cărţi religioase apărute la Blaj, Sibiu, Braşov etc. Până în prezent în bisericile din Basarabia întâlnim tipărituri transilvănene[1], care sunt de real folos preoţilor şi altor feţe bisericeşti în oficierea serviciilor divine, de rând cu altele tipărite la Chişinău, Iaşi, Mănăstirea Neamţ, Bucureşti, Râmnic etc.

[1] În biserica cu hramul Sfânta Parascheva din orăşelul Ialoveni am atestat o Liturghie tipărită la Sibiu în tipografia lui Ioan Bart în anul 1831 şi un Molitvelnic tipărit la Sibiu în tipografia Arhiedecezană în anul 1874.

După instaurarea regimului sovietic în Basarabia, cu precădere începând cu anul 1950, s-a pus problema revizuirii bibliotecilor bisericilor şi, evident, confiscarea literaturii româneşti editată până la 1917. Acest fenomen avea drept scop lichidarea oricăror influenţe româneşti în societatea din Basarabia (Пассат 1998, 315-320).

La momentul actual am reuşit să cercetăm mai multe colecţii chişinăuene care dispun de asemenea monumente de limbă[2], depozitate în timpul închiderii lăcaşelor de cult de către sovietici. Procesul curăţării bibliotecilor bisericilor de valorile spirituale, în special, literatura de cult, urma să fie finisat până la 1 ianuarie 1951 (Tihonov 2005, 44). Multe dintre cărţile de cult s-au pierdut şi doar unele dintre ele au fost depozitate în biblioteci sau muzee, unde sunt păstrate cu pietate până în prezent. Includerea acestora în circuitul ştiinţific va oferi posibilitatea de a valorifica la general multitudinea şi diversitatea de aspecte pe care le-am sesizat şi, în particular, reconstituirea filierelor prin care aceste valori din patrimoniul neamului românesc au ajuns la est de Prut (Cereteu 2006, 177).

Cărţile din colecţiile chişinăuene au proveniență diferită. Cele mai multe dintre ele au fost achiziţionate de la posesori sau de la magazinele de anticariat. Altele sunt provenite din donaţii de la biblioteci personale. Odată cu închiderea lăcaşelor de cult, după instaurarea regimului sovietic în Basarabia, bibliotecile bisericilor au fost devastate şi distruse, iar o parte dintre cărţi au fost aduse şi depuse în fondurile instituţiilor de profil din Chişinău. Colecţia de carte din Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova a fost completată cu cărţi din donaţiile făcute de românii din

[2] Dintre aceste instituţii menţionăm următoarele: Biblioteca Naţională a Republicii Moldova. Secţia Carte rară şi veche, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova. Colecţii speciale, Muzeul Naţional de Artă al Moldovei, Muzeul Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu", Muzeul de Etnografie şi Istorie Naturală al Republicii Moldova.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 163-174.

Transilvania concomitent cu renaşterea naţională din Basarabia, or existenţa în această colecţie a unui număr impunător de titluri din Bucureşti se explică prin faptul că tipăriturile bucureştene au circulat în Transilvania, iar de acolo au ajuns la Chişinău. Celelalte cărţi provin din una din bisericile Chişinăului, din donaţii particulare sau au fost procurate. Aceste tipărituri dispun de „Ex libris Prot. P. Buburuz". De aceea, din acest considerent, se poate presupune că respectiva colecţie a fost adunată prin contribuţia protoiereului Petru Buburuz. Colecţia de carte a aparţinut Facultăţii de Teologie a Universităţii de Stat din Moldova, iar odată cu reformarea acestei facultăţi în Academia Teologică, ele au fost transferate în Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova.

Triodion, Blaj, tipografia Mănăstirii Buna Vestire, ediţia din 1771 (BRV IV, (151), 89-90; Mârza, Rus 2004, 28), în două exemplare[3]. Primul exemplar a circulat spre sfârşitul secolului al XVIII-lea în Transilvania, de unde a fost cumpărat pentru una din bisericile din Basarabia. Însemnările posesorilor sunt fragmentate şi nu pot fi citite în întregime[4], cert este că Triodionul a aparţinut unei biserici de mir şi nu s-a aflat în vreo mănăstire sau schit. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte este un chenar floral aplicat prin presare. Pe centru, un medalion imprimat cu chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe braţe. Cotorul este din piele, uzat, cu imprimări florale. Coperta a doua a fost restaurată şi este îmbrăcată în piele artificială de culoare albastră. Urme de cheutori. Exemplarul este incomplet: se termină cu f. 170. Stare bună de conservare.

Exemplarul al doilea, se pare, este continuarea celui precedent, doar că sunt legate separat. Cuprinde filele 171-236. Cartea nu are prima copertă, nici cotorul. Unele foi au fost restaurate nereuşit. Cartea este legată împreună cu *Strastnic*, Blaj, Tipografia Mănăstirii Bunei Vestiri, 1773 cu acelaşi număr de inventar. Potrivit însemnărilor[5], cartea a fost cumpărată de preotul Ioan din Blăneşti, probabil, din Moldova din dreapta Prutului, de unde a ajuns în Basarabia.

Strastnic, Blaj, tipografia Mănăstirii Buna Vestire, ediţia din 1773 (BRV II, (382), 203; Mârza, Rus 2004, 27), în două exemplare[6]. Primul exemplar are însemnări posesorale sumare, din care aflăm că a aparţinut dascălului „Ion di la Bădăuţi". Exemplarul este incomplet, lipseşte sfârşitul cărţii.

Conform însemnărilor posesorale, al doilea exemplar, are o arie de circulaţie mai extinsă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea cartea se afla în Transilvania, în localităţile Ocna Singatagu[7] şi Slatina[8]. Probabil la sfârşitul acestui secol, sau la începutul secolului al XIX-lea, cartea a ajuns la una din bisericile din Basarabia, fiind ulterior confiscată şi adusă în fondurile Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Evanghelie, Blaj, Tipografia Mănăstirii Buna Vestire, ediţia din 1776 (BRV II, (394), 214; Mârza, Rus 2004, 19), într-un exemplar[9]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în catifea de culoare neagră. Pe prima copertă colţare metalice cu chipurile celor patru evanghelişti. Chenar metalic floral cu lăţimea de 4,3 cm. Pe centru un medalion cu chipul lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua patru suporturi şi un medalion metalice cu chipul lui Iisus Hristos înălţat la ceruri. Cotorul este din catifea, rupt în partea de mijloc. Cartea este desprinsă de cotor şi foile unele de altele. Primele foi sunt fragmentate. Cartea a aparţinut satului Şirăuţi din actualul raion Briceni. De asemenea este cunoscut că în biblioteca acestei biserici s-a aflat şi un Antologhion care, potrivit titlului, a fost tipărit la Mănăstirea Căldăruşani, în anul 1766, şi care în prezent se află

[3] Exemplarele se află în colecţia Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova, secţia Carte veche şi rară (în continuare se va cita: BNRM) cu nr. inv. 56012 şi respectiv IV-37654.

[4] Pe o foaie curată la începutul cărţii „Acest Octoic este a biserici(i), dar l-am adus spre învăţătură". F. 1: „S-au cumpărat di Nicolai dascalul pentru biserica satului ...". F. 67-72: „Acest Triodu s-au dat bisericii unită din Varmăghiia Bălgradului sau Ciufudul prin mine Ion Aron la anul 1792".

[5] Însemnări: F. 230-236: „Acest Triod l-am cumpărat, adică eu, preotul Ioan din Blăneştii în treisprezăci lei. Şi cine să va sucla <sic!> afurisit să fie de toţi sfinţii părinţi".

[6] Primul exemplar poate fi consultat în fondurile BNRM cu nr. inv. IV-37654, iar al doilea la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei cu nr. inv. FB-23062-86 (în continuare se va cita: MNAIM).

[7] Nu avem certitudinea că denumirea localităţii a fost citită corect din cauza calităţii proaste a cernelei.

[8] Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: I. „În anulu 1886 au fostu cantoru şi invetietoriu Ioanu Munteanu cu preot(ul) Vasiliu Pavelu, şi strămutându-se la Ocna Singatagu (?) prin schimbu a venitu preotu Ioan Dovos fostulu preotu din Singatagu. 1886, aprilie 14-e". II. „Ajungând la demitia de cantor în comuna sat Slatina în etatia de 25 ani, fost ales de poporul în anul 1926 ca cantor până la adânci bătrâneţe şi ca înche(ie)re pot să amintesc că numai blândeţea supunerii şi ascultaria pot să facă pă om ca să-şi ajungă scopul dorit pe vremia domniei sale. Ioan Rednic cantor". Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „Scris-am eu Voidiz Gavriil, fiind cântăreţ şi dascal a Slatinii. 1852, marczius <=martie> 19".

[9] Exemplarul se află în colecţia Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu", cu nr. inv. 1824 F. S. (în continuare vom cita MLR „Mihail Kogălniceanu").

în fondurile Muzeului Literaturii Române "Mihail Kogălniceanu", cu nr. inv. 2682 F. S.

Octoih, Blaj, Tipografia Seminarului, ediţia din 1783 (BRV IV, (179), 96; Mârza, Rus 2004, 24), două exemplare[10]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte chenar floral imprimat, iar pe centru un romb cu imaginea ştearsă. Pielea de pe coperta a doua lipseşte. Cotorul este din acelaşi material, deteriorat, cu linii florale galbene imprimate. Cartea este desprinsă de cotor şi coperte. Octoihul nu are însemnări manuscrise şi este cu neputinţă de a stabili traseul pe care s-a deplasat de-a lungul timpului până în Basarabia.

Evhologhiu, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1784 (BRV II, (475), 290-292; Mârza, Rus 2004, 23; Andreescu 2004, 49), un exemplar[11], incomplet, lipseşte foaia de titlu. Copertele sunt din carton presat, pânză neagră. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Cartea este desprinsă în mai multe locuri. Necesită restaurare.

Biblia, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia 1795 (BRV II, (595), 380; Mârza, Rus 2004, 15; Iacob 2004), un exemplar[12]. Înainte de restaurare pe forzaţul cărţii se afla o însemnare cu numele preotului Iona, fără a fi precizată perioada când a fost scrisă. Din alte mărturii[13] am aflat că Biblia a fost achiziţionată de la o familie de preoţi şi, evident, s-a aflat într-o biserică de mir. Copertele cărţii sunt din lemn, îmbrăcat în piele de culoare maro. Stare bună de conservare

Liturghie, Sibiu, tipografia lui Petru Bart, ediţia din 1798 (BRV II, (615), 403), un exemplar[14]. Cartea a fost cumpărată la 9 decembrie 1806 de Pelaghia Cosarev din satul Bârnova, din actualul raion Ocniţa, pentru biblioteca bisericii cu hramul Sfântului Nicolae din această localitate, unde s-a aflat până la confiscarea acesteia de către autorităţile sovietice. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Cotorul este din pânză de culoare verde nuanţă închisă. Foile sunt rupte la colţuri. Cartea este desprinsă în mai multe locuri.

Triodion, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1800 (BRV II, (629), 420; Mârza, Rus 2004, 28), un exemplar[15]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe prima copertă chenar floral triplu. Pe centru un medalion în formă de romb cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Urme de cheutori. Cotorul este din pânză. Copertele şi cotorul sunt desprinse de carte. Din cauza că lipsesc consemnările posesorilor nu putem restabili itinerarul parcurs de carte în timp.

Apostol, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1802 (BRV II, (644), 433; Mârza, Rus 2004, 14), în cinci exemplare[16]. Primul exemplar nu dispune de însemnări manuscrise şi nu este posibil de ştiut locul aflării de la apariţie până în prezent. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe prima copertă trei chenare succesive imprimate (2 liniare şi 1 floral). Pe centru un medalion imprimat cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua un chenar liniar imprimat pe margini, iar pe centru un romb pe axul longitudinal, având scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pielea pe ambele coperte este uzată. Cotorul este din piele, rupt şi uzat. Prima copertă şi cotorul sunt desprinse de carte. Urme de cheutori.

Exemplarul al doilea este fără note posesorale. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cartea este desprinsă în mai multe locuri.

Exemplarul al treilea are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar din ornamente vegetale imprimate. S-a păstrat un fragment de cheutoare. Cotorul este din piele, deteriorat, desprins de carte. Foile sunt desprinse unele de altele. Potrivit însemnărilor, a circulat în

[10] Exemplarele pot fi consultate în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu", nr. inv. 181 F. S. şi 1796 F. S.

[11] Exemplarul poate fi consultat la MLR „Mihail Kogălniceanu" cu nr. inv. 10343.

[12] Biblia poate fi consultată în fondurile MNAIM. Din cauza că exemplarul se află în expoziţie permanentă nu cunoaştem alte detalii.

[13] Informaţia ne-a fost oferită cu amabilitate de dna dr. Maria Danilov, căreia îi mulţumim şi pe această cale.

[14] Exemplarul poate fi consultat în fondurile BNRM, cu nr. inv. 10727. Însemnări: p. 241-265: „Сія книгу с(вя)тый Служебник купила раба Б(о)жію Пелагія у селе Бырнава Косарев ценною 14 леевъ и 10 паръ до храму С(вятяго) Николая и с(ы)нъ еія Іон Гонца въ то же село по прошенію его матушки. При томъ били люде и г(о)с(подинъ) Диордій Буга, которая книга вечно отдана до онаго с(вятяго) хр(а)му. 1806 года. Мъсяца декембріа 9 дня" <Această carte sfântă anume Slujebnic este cumpărată de roaba lui Dumnezeu Pelaghia Cosarev cu preţul 14 lei şi 10 părale pentru biserica Sfântului Nicolai din satul Bârnova. La cumpărarea ei au fost şi alţi oameni, anume Gheorghe Buga. Şe este dată pe vecie acestei biserici. Anul 1806, luna decembrie 9 zile>.

[15] Triodionul poate fi consultat la BNRM, cu nr. inv. 69056.

[16] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (nr. inv. 8842), MNAIM (nr. inv. FB-23062-17), Muzeul Naţional de Artă al Moldovei (nr. inv. 4014, 4011, 4013) (în continuare se va cita: MNAM).

partea de sud a Basarabiei. În anul 1884 se afla în biblioteca bisericii cu hramul Sfântului Dimitrie din satul Tartaulul de Larga, raionul Cantemir[17].

Scoarţele exemplarului patru sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie nuanţă roşiatică. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Foile sunt îndoite la colţuri, murdare de ceară. Cartea nu are însemnări marginale. A fost restaurată nereuşit de posesori.

Exemplarul cinci este fără de coperte şi fără de cotor. Foile sunt murdare, cu pete de ceară, urme de pete de apă, rupte, îndoite la colţuri.

Strastnic, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1804 (BRV II, (674), 452; Mârza, Rus 2004, 27), în şase exemplare[18]. Potrivit însemnărilor, scrise de către dascălul Dumitru Postorină, cartea a fost cumpărată la 26 ianuarie 1817 de către Ion sin Borilă cu familia sa pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolae din satul Chiţcani, din părţile Tighinei[19]. Copertele sunt din lemn îmbrăcat în pânză de culoare cafenie. Cotorul este din piele de culoare neagră cu imprimări florale.

Exemplarul al doilea are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Chenar floral imprimat pe marginile copertelor. Pe centrul primei coperte un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua linii încrucişate imprimate care formează romburi. Cotorul este din piele cu imprimări florale. Urme de cheutori din piele şi metal. Prima copertă şi cotorul sunt desprinse de carte. Potrivit însemnărilor[20], cartea a fost cumpărată de locuitorii satului Zăluceni, pentru biserica cu hramul Sfântului Nicolae, fără a fi precizată perioada când s-a produs vânzarea, dar se poate presupune că este vorba de prima jumătate a secolului al XIX-lea. Această localitate este situată pe cursul mijlociu al Nistrului, dar biserica actuală a fost construită în anul 1878 şi are hramul Sfânta Treime (Locaşuri 2001, 201).

Exemplarul al treilea este incomplet: lipseşte foaia de titlu. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie nuanţă închisă. Pe centrul primei coperte un medalion imprimat aurit cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este din catifea de culoare cafenie. Urme de cheutori. Prima copertă şi cotorul sunt desprinse de carte. Din însemnările posesorilor constatăm că această carte a circulat în satele din nordul Basarabiei[21].

Exemplarul patru s-a aflat mai întâi în dreapta Prutului, iar la începutul anului 1821, Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, în timpul evenimentelor care s-au produs în această perioadă în Ţarta Moldovei, a dăruit-o bisericii cu hramul Sfântului Dumitru din satul Costuleni, din raionul Ungheni[22]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe margini chenar floral imprimat. Pe centrul primei coperte un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Mai jos este aplicată o ştampilă de formă rotundă ştearsă. Cotorul este din piele, având imprimată o harpă. Urme de cheutori. Pe coperta a doua linii triple încrucişate, iar pe margini chenar triplu liniar, aplicat prin presare.

Exemplarul cinci nu are însemnări manuscrise ale posesorilor şi astfel nu putem restabili segmentele geografice pe care s-a deplasat. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe

[17] Însemnări de pe exemplarul trei: F. 13: „Apostol. Filip. 14 no(i)embrie". Forzaţul II: „1884, martie. Este di la sfânta biserică cu patronajiul Sfântului Martir Dimitrii din satul Tartaulu de Larga. Dascalu(l) Costin Dimitrie Marinu".

[18] Exemplarele pot fi consultate la BNRM (nr. inv. 44057, 68389, 10724, 69052) şi MNAM (nr. inv. 4050, 4051).

[19] Însemnări de pe primul exemplar: F. 1-43: „Acest sfânt Strastnec, slujitor pe săptămâna patimilor l-au cumpărat sângur Ioan sin Borilă, soţul său Evdochiia, fii(i) lor Toader, Chiric(ă), Costa(n)din, Iosăf, fiica lor Vasâlca cu preţ 25 lei şi l-au dăruit la sfânta bisărică <cu> hram(ul) Sfântul Ierarh Niculae, satul Chiţcani, pentru iertare(a) păcatelor a pomeniţilor mai sus, şi pentru odihna părinţilor, a răposaţilor. Şi cine să va afla să-l fure sau să-l tăinuiască, sau să-l vânză să fie blestemat de sfinţii părinţi, de sfinţii apostoli, de Domnul nostru Isus Hristos şi de Precurata lui Maică şi de toţ(i) sfinţii. Amin. În anul 1817, ghenar, 26 zile. Dascal Dumitru Postorină".

20 Însemnări de pe exemplarul doi: F. 1-15: „Această sfântă carte anume Strastnic cumpărată de robii lui Dumnezeu, lăcuitorii din sat Zaluceni, dată bisăricii aceştiia cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae. Şi cine să va afla ca su o furi să fii blăstămat de trei suti optsprezăci părinţi. Şi s-au dat la biserica cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae".

[21] Însemnări de pe exemplarul trei: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Bădărău Vasilii F. cl. X-a, s. Grinăuţi Moldova, r-n Ocniţa". F. 1-18: „Aceăstă sfântă carti ci să numeşti Tretidna este a lui Ionaş Valuţe şi cine să va afla să o furi să fie blăstămat şi de Maica <Precista> şi de toţi sfinţii, în <anul> 1826, april(ie) 10". F. 218: „Псаломщикъ Михаилъ Егоровичъ Томша". <Psalmistul Mihail Egorovici Tomşa>.

[22] Însemnări de pe exemplarul patru: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: I. „Această carte ci să numeşti S(t)rastnic, ci s-au cumpărat de Preosfinţia Sa Mitropolitu Viniamin di pisti Prutu din oraşul Eşului şi s-au dat la bisărica din satu Costuleni oezdul Chişănăului, ci esti hramul Sfântul Dimitrie, s(p)re pomenire Preosfinţi(ei) Sali. Anul 1821, ghenar 4 zile. Preotu Vasile ...ritelu". II. „1877, житель сату Костулень Антон Тоадер Киринчук". <1877, locuitorul satului Costuleni Anton Toader Chirinciuc>. F. 1-11: „Această carte cu slujba săptămâna patimilor s-au cumpărat de Preosfenţitul Mitropolit Veniamin şi s-au dat la biserica Sfântului Mucenic Dimitrie din satul Costuleni de preste Prut la anu(l) 1821 fev(ruarie) 26". F. 140: "Dascal Grosu Vasile".

margini chenar floral imprimat, iar pe centru un medalion şters. Copertele sunt desprinse de carte şi de cotor. Urme de cheutori. Cotorul este fragmentat.

Ultimul exemplar, al şaselea, are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe margini chenar floral imprimat, iar pe centru un medalion şters cu urme de aurire. Foile sunt desprinse de coperte şi unele de altele. Cotorul este fragmentat.

Penticostarion, Sibiu, tipografia lui Ioan Bart, ediţia din 1805 (BRV II, (685), 463), în trei exemplare[23]. Primul exemplar are pe p. 218 o însemnare cu numele unui posesor: „Condrat B. Rotaru", iar locul şi perioada aflării cărţii nu sunt cunoscute. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Penticostarul este din numărul cărţilor dăruite de românii transilvăneni, în anii '90 ai secolului XX, creştinilor din Basarabia şi Bucovina. Cartea a aparţinut Facultăţii de Teologie a Universităţii de Stat din Moldova, iar odată cu reformarea acestei facultăţi în Academia Teologică, a fost transferată în Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova.

Exemplarul al doilea are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pielea de pe coperte este fragmentată. Cotorul este înlocuit cu piele artificială. Foile sunt murdare de ceară. Cartea a fost restaurată nereuşit. Este fără însemnări şi nu putem stabili locul aflării cărţii de la apariţie până în prezent.

Al treilea exemplar este incomplet: lipsesc foaia de titlu, primele 24 de pagini şi ultimele 12 foi. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe marginile ambelor coperte chenar, aplicat prin presare, din elemente vegetale. Cotorul este din piele, deteriorat, cu găuri din cari de lemn. Foile sunt murdare, cu pete de ceară, urme de pete de apă.

Liturghie, Sibiu, tipografia lui Ioan Bart, ediţia din 1807 (BRV IV, (315), 126), un exemplar[24]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Imprimări şterse pe prima copertă. Cotorul este din piele de culoare cafenie. Pe marginile copertei a doua chenar ondulat, aplicat prin presare. Pe centru un medalion şters. Este o copie a Liturghiei tipărită în Sibiu în tipografia lui Petru Bart în anul 1798. De asemenea, este cunoscut că a aparţinut, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, unui centru monastic din Basarabia, afirmaţie bazată pe o însemnare sumară, scrisă de un călugăr[25].

Penticostarion, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1808 (BRV II, (746), 534-535; Mârza, Rus 2004, 25), în şase exemplare[26]. Din consemnările posesorilor constatăm că această carte a fost cumpărată la 11 aprilie 1811 de locuitorii satului Corestăuţi, din raionul Ocniţa, pentru biserica din localitate. În anul 1985 Penticostarionul se afla printre exponatele muzeului acestui sat[27]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Pe marginile primei coperte e un chenar dublu liniar imprimat, iar în interior un alt chenar floral. Pe centru este imprimat un medalion cu chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe braţe. Cotorul este rupt. Pe coperta a doua, linii încrucişate care formează romburi. Cartea este desprinsă de coperte şi foile unele de altele. Urme de cheutori.

Al doilea exemplar nu are însemnări manuscrise şi nu se poate reconstitui segmentul geografic pe care s-a deplasat. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Cotorul este restaurat cu percal cafeniu. Pe marginile ambelor coperte – chenar floral, iar în interior un alt chenar floral, aplicate prin presare. Pe centrul primei coperte – un medalion cu chipul Maicii Domnului cu Pruncul pe braţe. Pe coperta a doua – semnul crucii. Urme de cheutori.

Exemplarul trei are scoarţele din lemn îmbrăcat cu piele de culoare neagră. Cotorul este din piele, fragmentat. Pe prima copertă imprimări din elemente vegetale. Urme de cheutori. Foile sunt murdare, rupte la colţuri. Cartea necesită restau-

[23] Primul exemplar poate fi consultat în Biblioteca Universităţii de Stat din Moldova. Colecţii Speciale (nr. inv. 1689156) (în continuare se va cita: BUSM CS), iar alte două la MNAM (nr. inv. 4035, 4041).

[24] Cartea se află în fondurile BNRM, cu nr. inv. 34499.

[25] Însemnări: p. 3-9: „Această s(f)ântă cartea ce să <numeşte> Leturghie o au dăruit monah Ionichie Topală. 1847, ianuarie 17, şi este de opştie".

[26] Primul exemplar poate fi consultat la BNRM (nr. inv. 10726), al doilea la MNEIN (nr. inv. 10312/73) şi următoarele patru exemplare se află la MNAM (nr. inv. 4031, 4038, 4040, 3975).

[27] Însemnări de pe primul exemplar: F. 1-5: „Această sfântă carte ci să numeşti Penticostari este cumpărată de noi toţi satul Corăstăuţii. Carte(a) să numeşti a bisăricii, neavând nimeni a zici că este a lui, fiindcă este bisăricească. 1811, 11 april(ie)". Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „С. Корестоуць, Окницкого р-на. 1985 (из музея)" <S. Corestouţi, r-nul Ocniţa. 1985 (din muzeu)>.

rare. Potrivit însemnărilor[28] manuscrise Penticostarionul a fost cumpărat la 15 iulie 1811 de către locuitorii satului Ban, pentru biserica cu hramul Sfinţilor Voievozi Mihail şi Gavriil, care, probabil, este o localitate din dreapta Prutului.

Exemplarul patru este atestat, prin însemnări, la 18 februarie 1938 în satul Brânzenii Vechi, din actualul raion Teleneşti. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie cu nuanţă roşiatică. Pe marginile copertelor e un chenar aurit. Cotorul lipseşte. Foile sunt murdare, cu pete de ceară şi grăsimi, găurite de cari de lemn.

Al cincilea exemplar are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Prima copertă este ruptă de cotor. Urme de cheutori. Cartea nu are însemnări, care ar putea oferi unele sugestii privind circulaţia ei de la apariţie până în prezent. Atestăm doar numele dascălului Ciuric Dimitrii şi, probabil, anii de activitate 1949-1950.

Exemplarul şase este incomplet: lipseşte prima copertă. Coperta a doua este din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. S-a păstrat o cheutoare din piele şi metal. Cotorul este fragmentat şi desprins de carte. Din însemnările posesorale reiese că Penticostarionul s-a aflat în perioada interbelică în biblioteca biseriicii din satul Rotunda, raionul Edineţ[29].

Liturghie, Sibiu, tipografia lui Ioan Bart, ediţia din 1809 (BRV III, (764), 5-6), un exemplar[30] cu scoarţe din lemn îmbrăcat în piele de culoare neagră. Prima copertă este desprinsă de cotor şi de carte. Cotorul este din piele, fragmentat. Urme de cheutori. Pe marginile primei coperte chenar triplu imprimat. Pe centru un medalion care are reprezentată pe Maica Domnului cu Pruncul. Pe colţurile chenarelor compoziţii florale, aplicate prin presare. Este o copie fidelă de pe cea tipărită la Sibiu în anul 1807. Se constată diferenţe la ornamentele finale. Lipsesc însemnările manuscrise, care ar putea oferi unele informaţii despre proprietar, locul aflării şi circulaţia cărţii.

Uşa pocăinţei, Braşov, tipografia lui Jan Friedrih Herfirt, ediţia din 1812 (BRV III, (815), 64-70), în două exemplare[31]. Primul exemplar s-a aflat în biblioteca unui centru monastic din Basarabia[32]. Exemplarul este incomplet: lipseşte sfârşitul cărţii. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cheutori din piele şi metal.

Exemplarul al doilea, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se afla în biserica satului Bălăneşti, din raionul Nisporeni, care a fost dăruit la 31 august 1869, de preotul Dimitrie Buşila şi preoteasa Ivdochia, preotului Miron Buşila din aceeaşi localitate. În anul 1922 cartea se mai afla în Bălăneşti[33], iar ulterior, cartea a ajuns în fondurile Muzeului Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu". Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare roză. Cotorul este din pânză de culoare neagră, deteriorat.

Triodion, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1813 (BRV III, (836), 84; Mârza, Rus 2004, 28), în şapte exemplare[34]. Primul exemplar are scoar-

[28] Însemnări de pe exemplarul trei: F. 1 (nenum) - 16: „Acest Penticostaru l-au cumpărat sătenii din satul Ban drept ca să fie a bisăricii unde este hramul Sfinţii Mai Mari Voi(e)vozi Mihail şi Gavriil ca să rămâe odor veşnic a sfintei bisărici pentru pomenirea lor şi a tot neamul lor şi nimenea din preoţi să nu fie volnici a lua din bisărică acest Penticostaru fără ştirea satului. 15 iuli(e) 1811".

[29] Însemnări de exemplarul şase: F. 1-2: „<Acest Penticostari este> a lui Toadri, Feodor Popovici. <Pomeniţi> Feodor, Ana, Maria, Feodosia". F. 88: „Petru, Theodor, liceul ind(ustrial) Iaşi". F. 102^{v}-103: „Acest sfânt Penticostari este a lui Teodor Potângă drept, şi a lui cumpărat drept şăsizăci lei bani la anul 1817, april(i)e 22. Şi cini s-a ispiti să-l furi să fie blăstămat de toţi Sfinţii Apostoli şi de Maica Precurata". F. 124: „Cântăreţ Haralambie Siciu, venit la 1 septembrie 1930. Cântăreţ V. A..., venit la 1936, 1 iulie". F. 148^{v}: I. „În ziua de 26 maiu 1934, sâmbătă în parohia comunei Rotunda, cerc 4 jud. Hotin s-au sfinţit clopotele, cumpărate din Cernăuţi de către locuitorii satului în valuare de 19 000 lei, în număr de 4. Lăsat de mine Siciu Haralambie cântăreţ". II. „Cântăreţ Haralambie Siciu. 4 iunie 1933". III. „Cântăreţ Vasile A... 12 iunie 1936-1938". F. 181^{v}: „Amintire din ziua de 27 iunie 1937, când am fost la bis(erică) eu cântăreţ V(asi)l(e) A... şi elevul meu şi D(omnu)l Strugaru Calistru". Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „A. Vl. cântăreţ din anul 1936 în Rotunda, până în 1937-1944".

[30] Liturghia poate fi consultată în fondurile BNRM, cu nr. inv. 84760.

[31] Primul exemplar se află în colecţia MNAIM (nr. inv. FB-23239), iar al doilea la MLR „Mihail Kogălniceanu" (nr. inv. 5221 F.B.).

[32] Însemnări: F. 3: „Iosif ieromonah". F. 9: „Iosif ieroshimonah duhov(nic)". F. 13: „Iosif ieromonah cântăreţu(l) o are carte(a) aceasta". F. 11: „Citeşte totdeauna aceasta de jos cu mare luare aminte". F. 70: „1899 a p(i)erit luna, mercuri, 16 dechevr(i)e". F. 70^{v}: „La 1899 a pierit soar(e)le, dechemvrie. Nifon".

[33] Însemnări de pe exemplarul doi: P. 3 (din 32): „1872 goda 29 iulii şi am dăscălit până la 1922 la biserica din comona Balaneşti. Vasile Popesco cântăriţ". P. 5 (din 32): „Această carticică ci să chiamă Uşa pocăinţii esti a me Vasili Popescu. Anii 1921, 4 marti". P. 8 (din 8): „1921 ani. Cântăreţ Vasile Popescu". P. 12 (din 32): „Această carti ci să numeşte Uşa pocăinţii, subscriu şi am hirăzătu preutului Miron Buşila din satul Bălăneştii, ţânutul Chişănăului pentru pominirea noastră. Anii 1869, avgust în 31 zile. Protoireu Dimitrie Buşila, Ivdochia Buşila".

[34] Primul exemplar se află la BNRM (nr. inv. 69049), alte două exemplare la MLR „Mihail Kogălniceanu" (nr. inv. 4653 F.S., 5015 F.S.), următorul la MNAIM (nr. inv. FB-23062-16) şi ultimele trei exemplare la MNAM cu nr. inv. 3974, 3995, 3991).

ţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile primei coperte chenar floral imprimat. Pe centru un medalion cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Colţare florale imprimate. Cotorul este din piele, deteriorat. Foile sunt desprinse unele de altele. Frontispicii, iniţiale. Pe coperta a doua linii încrucişate, care formează romburi. Urme de cheutori. Din însemnările manuscrise aflăm că această carte a fost dăruită la 26 februarie 1821, de către Mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi, bisericii cu hramul Sfântul Dumitru din satul Costuleni, raionul Ungheni[35].

Exemplarul al doilea este incomplet. Cartea începe cu p. 3 şi se termină cu p. 618. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie, nuanţă deschisă, uzată pe margini şi la colţuri. Cotorul este din piele, rupt în partea de jos. Foile sunt desprinse de cotor şi unele de altele. Este fără însemnări manuscrise şi nu putem afla unde a circulat cartea.

Al treilea exemplar este incomplet: cartea începe cu p. 9, este fără de coperte şi nu are cotor. Foile sunt desprinse unele de altele. Însemnările sumare nu oferă nici o informaţie privind circulaţia ei.

Pe f. 218 a exemplarului patru şi-a scris numele, la 25 aprilie 1918, probabil, un posesor: Sberea Mihail. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie, cu chenar imprimat, şters pe margini.

Exemplarul cinci a fost cumpărat în anul 1814 de către Gheorghe Druţă pentru biserica cu hramul Sfântul Arhanghel Mihail din satul Hincăuţi, raionul Ocniţa[36]. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Chenar imprimat, şters pe marginile ambelor coperte. Pe centrul primei coperte medalion imprimat şters. Cotorul este din piele. Urme de cheutori. Necesită restaurare.

Exemplarul şase are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile copertelor ornamente vegetale, şterse. Cotorul este deteriorat. S-au păstrat fragmente din piele şi metal ale cheutorilor.

Ultimul exemplar, al şaptelea, este incomplet. Lipsesc: foaia de titlu, foile 205-217 pagini. Primele 218 pagini sunt legate după pagina 630. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie nuanţă roşiatică. Pe colţurile copertelor imprimări din ornamente vegetale. Foile sunt fragmentate, murdare de ceară, desprinse unele de altele. Cartea a fost restaurată nereuşit de către posesori.

Apostol, Blaj, Tipografia Mitropoliei, ediţia din 1814 (BRV III, (845), 95; Mârza, Rus 2004, 15), în patru exemplare[37]. Potrivit însemnărilor manuscrise[38], primul exemplar a fost dăruit la 26 februarie 1821, bisericii cu hramul Sfântul Dumitru din satul Costuleni, raionul Ungheni. Scoarţele sunt din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe marginile copertelor chenare liniare şi florale. Pe centrul primei coperte un medalion, având imprimată scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Pe coperta a doua linii încrucişate, care formează romburi. Pielea de pe coperte este găurită de cari de lemn. Cotorul este din piele, deteriorat. Urme de cheutori.

Al doilea exemplar este incomplet: lipseşte foaia de titlu. Copertele sunt din carton acoperit cu pânză de culoare kaki. Pe centrul primei coperte este desenată o cruce. Din cauza că lipsesc însemnările posesorale nu s-a putut restabili traseul parcurs de carte de la apariţie până în prezent.

Exemplarul al treilea are scoarţele din lemn îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Pe margini chenar floral imprimat. Pe centru un medalion imprimat cu chipul lui Iisus Hristos răstignit pe cruce. Cotorul lipseşte. Copertele sunt desprinse de carte, deteriorate, pielea ruptă. Urme de cheutori. Potrivit însemnărilor[39] manuscrise cartea a

[35] Însemnări: F. 1-7: „Acest Triod s-au cumpărat de Preos<finţitul> Mitropolit Veniiamin şi s-au dat la bisărica S(fântul) Mucenic Dimetrii din satul Costuleni de peste Prut. 1821, fev(ruarie) 26".

[36] Însemnări de pe exemplarul cinci: Pe o foaie curată de la începutul cărţii: „Trehod. Gheorghi Druţă din satul Ghincouţi, am cumpărat-o bisericei întră o sută de lei. Să fie a bisăricii de nimi stricat. 1814".

[37] Primul exemplar poate fi consultat la BNRM (nr. inv. 69042), iar al doilea la Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală cu nr. inv. HB-12410, (în continuare se va cita: MNEIN), al treilea la MLR „Mihail Kogălniceanu" (nr. inv. 4833 F. B.) şi ultimul la MNAIN (nr. inv. FB-23497-7).

[38] Însemnări: F. 3-7: „... Mitropolit Veniamen şi s-au dat la beserica S(fântului) Mucenic Dimitrie din satul Costuleni de peste Prut. 1821, fev(ruarie) 26".

[39] Însemnări de pe exemplarul trei: F. 1-5: „Acest Apostol iaste cumpărat de satul Feteşti cu preţul 42 şi iaste bisăricesc". Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: „Însămnare pentru păralele cari s-au cumpărat acest sfânt Apostol, cari anumi s-au însămnat: Dănilă staroste – 1 leu, Ion Vrabie – 1 leu, Sămion Cojocar – 30 părale, Apostol Rusu – 20 părale, Lupu Cojocar – 10 părale, Mihai Ciubotar – 10 părale, Apostol Său – 20 părale, Vasile Aneculăsăi - 1 leu, Ion Pleşca – 20 părale, Vasile Savin – 1 leu, Ile Văcari – 30 părale, Ion Mihălache – 1 leu, Vasile Ursu – 1 leu, Ioniţă Istrati – 1 leu, Ioana vădana –30 părale, Toader Pintilei – 1 leu, Parfene Acărstânii – 1 leu, Vasile Bunic – 1 leu, Maftei Apăvăloai – 20 părali, Luca Tomii – 10 părali, Toader Vreme – 20 părale, Ion, Andrei, Toma – 20 părale, Gavril sin More mazil – 14 lei, Roman Savin – 1 leu, Nechifor Cepuc – 20 părale, Gavriluţă – 10 părale, Neculai Ciubotar – 20 părale, Ghiorghe Dodu – 1 leu, Dănilă Vărzari – 20 lei, Vasile Dănilă – 20 părale".

fost cumpărată de locuitorii satului Feteşti (raionul Edineţ), fără a fi precizat anul cumpărării, dar credem că este vorba de prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Ultimul exemplar este incomplet: lipseşte foaia de titlu. Cartea este desprinsă în mai multe locuri şi foile – unele de altele. Necesită restaurare. Apostolul nu are însemnări manuscrise şi nu putem şti locul aflării sau segmentele geografice pe care s-a deplasat de-a lungul timpului.

Penticostarion, Sibiu, tipografia lui Gheorghe de Clozius, ediţia din 1841 (BRM III, (44756), 814), un exemplar[40]. Din însemnări constatăm că acest Penticostarion a circulat la mijlocul secolului al XX-lea în sudul Basarabiei şi s-a aflat o perioadă relativ scurtă în satul Colibaşi din raionul Cahul[41]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră, roasă pe margini. Cotorul este din pânză neagră lucioasă. Cartea este desprinsă în mai multe locuri. Necesită restaurare.

Psaltire, Sibiu, tipografia lui Gheorghie de Clozius, 1850 (BRM III, (49444), 1087), în două exemplare[42]. Primul exemplar are coperta din carton, hârtie roşiatică. Pe centru e un medalion aplicat, cu urme de aurire, având scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Coperta a doua lipseşte. Cotorul este din pânză, fragmentat.

Exemplarul al doilea este incomplet: lipsesc paginile 263-288. Copertele sunt din carton, hârtie roşie. Pe centrul primei coperte e un medalion imprimat cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul lipseşte. Copertele sunt desprinse de carte. Necesită restaurare.

Minei pe luna ianuarie, Sibiu, Tipografia Episcopiei, ediţia din 1853 (BRM III, (37161), 353)[43], un exemplar[44]. Copertele sunt din carton de culoare gri ştearsă. Cotorul este din piele, rupt. Foaia de titlu este deteriorată. Copertele şi cotorul sunt desprinse de carte. Cartea este desprinsă în jumătate. Lipsesc f. 55-61. Din însemnări[45] aflăm că Mineiul a fost cumpărat la 27 iulie 1861 de către Gheorghe Averescu pentru biserica din satul Baurci-Moldoveni, raionul Cahul.

Minei pe luna februarie, Sibiu, Tipografia Episcopiei, ediţia 1853[46], un exemplar[47]. Din însemnările posesorale de pe foaia de titlu constatăm doar că a fost dăruit în anul 1865 de Ioan T. Petcu unei biserici, fără a fi precizată localitatea. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare neagră, uzată la margini. Cotorul din piele. Starea de conservare a cărţii este satisfăcătoare.

Minei pe luna iunie, Sibiu, Tipografia Episcopiei, ediţia 1854[48], un exemplar[49]. Copertele sunt din carton, hârtie maro, deteriorate şi desprinse de carte. Cotorul din carton, deteriorat în mare parte. Foile sunt desprinse unele de altele. Cartea necesită restaurare. Din cauza că lipsesc însemnări manuscrise nu putem stabili locul aflării ei pe parcursul a peste un secol şi jumătate şi segmentele geografice pe care s-a deplasat.

Minei pe luna decembrie, Sibiu, Tipografia Episcopiei, ediţia din 1856 (BRM III, (37167), 353; Danilov, Griţco, Malahov 2002, 93)[50], un exemplar[51], incomplet: lipseşte foaia de titlu. Copertele sunt din carton presat, percal negru. Cotorul din acelaşi material. Cartea a fost restaurată. Nu are însemnări posesorale.

Biblia, Sibiu, tipografia Episcopiei, ediţia din 1856-1858 (BRM I, (6605), 359), un exemplar[52]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare cafenie. Cotorul este din acelaşi material, bine conservat. Colţurile copertelor sunt deteriorate. Starea de conservare a cărţii este bună. Nu are însemnări manuscrise.

Psaltire, Sibiu, Tipografia lui Gheorghie de Clozius, ediţia din 1857 (BRM III, (49449), 1087),

[40] Penticostarionul poate fi consultat în fondurile MNAIM, cu nr. inv. FB-23402.

[41] Însemnări: F. 363^{v}: I. „Pe anul 1952 – sfântu(l) Paşti pe stilu(l) vechi. La 7 apreli la Colibaş am fost cu hor<ul>. Am cântat, a fost bine. 20.IV.52, N.N.N.”. II. „Paş(tele) 31.III.58 <stil> vechiu”.

[42] Exemplarele pot fi consultate la MLR „Mihail Kogălniceanu», nr. inv. 6327 F. B., 6123 F. S.

[43] De remarcat că autorii acestui catalog datează Mineiul pe luna ianuarie nesigur, cu anul 1854.

[44] Cartea poate fi consultată în fondurile MLR „Mihail Kogălniceanu”, cu nr. inv. 9708 F. B.

[45] Însemnări: F. 1 nenum.-26: „Acesti Minii ci esti pe luna lui enòrei esti cu(m)părată de robul lui Dumnedzău Gheorghi Averescu cu preţu hotărâtu de doi galbeni şi giumătati la anul 1861, iulei în 27 dzile şi dăruiescu de la mini bisericei din acesta satu Baurci Moldoveni cu hramul Precuvioasăi Maicii nòstre Paraschivei Prapadòmnei. Iar dărui Gheorghi Averescu”.

[46] Autorii *BRM* nu au cunoscut exemplare de Minei pe luna februarie.

[47] Exemplarul se află în colecţia MLR „Mihail Kogălniceanu”, nr. inv. 772 F. B.

[48] Autorii *BRM* nu au cunoscut exemplare.

[49] Cartea se află la MNAIM, nr. inv. FB-22972.

[50] Autoarele ultimei lucrări includ greşit acest exemplar în numărul cărţilor ieşite de sub teascurile tipografiei de la Mănăstirea Neamţ în anul 1832.

[51] Exemplarul se află în fondurile MNAIM, nr. inv. FB-23497-2.

[52] Biblia poate fi consultată la MLR „Mihail Kogălniceanu”, nr. inv. 544 F. S.

două exemplare[53]. Primul exemplar are copertă străină din carton, îmbrăcat în pânză de culoare neagră. Pe centrul primei coperte este imprimată tipografic crucea. Stare bună de conservare. Din însemnările manuscrise constatăm că acest exemplar a fost cumpărat de un oarecare Florea pentru biserica din Şeica Mare (Transilvania) în anul 1881, iar la începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea, în timpul mişcării de eliberare naţionale din stânga Prutului, românii din această localitate au dăruit-o, împreună cu alte cărţi, basarabenilor şi bucovinenilor[54], care au ajuns la Facultatea de Teologie a Universităţii de Stat din Moldova.

Al doilea exemplar este incomplet. Lipsesc: foaia de titlu, 3 foi nenumerotate şi următoarele 8 foi numerotate de la începuitul cărţii şi ultimele 3 foi. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare neagră murdară, ştearsă. Cotorul este din pânză, rupt în partea de jos. Cotorul şi copertele sunt desprinse de carte, foile – unele de altele. A fost proprietatea comunei Dâşcova din raionul Orhei[55].

Octoih, Sibiu, Tipografia Diecezană, ediţia din 1861 (BRM III, (42318), 662), un exemplar[56]. Este din numărul cărţilor dăruite de transilvăneni românilor din stânga Prutului. Pe f. 3 a semnat „Paroh iconom C. Vasilescu, hirotonit 1898, februarie 22". Cartea este fără coperte şi cotor. Foile sunt desprinse unele de altele. Cartea necesită restaurare.

Noul Testament, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, ediţia din 1867 (BRM III, (42141), 651), un exemplar[57]. Prima copertă lipseşte. Coperta a doua este din carton acoperit cu hârtie de culoare neagră. Cotorul este din pânză, rupt pe margini. Provine din donaţiile românilor transilvăneni pentru basarabeni.

Octoih, Sibiu, tipografia lui Eredei Gh. de Clozius, ediţia din 1887, un exemplar[58]. Copertele sunt din carton, hârtie colorată în albastru şi cafeniu, ruptă pe margini şi la colţuri. Cotorul pânză kaki. Stare bună de conservare. Cartea nu are însemnări, care ar oferi posibilitatea de a restabili segmentele geografice pe care s-a deplasat. Pe forzaţul I are doar un ex-libris „H. Pardini 25.XI.90", iar pe prima pagină este aplicată în cerneală violetă o ştampilă cu următorul conţinut: „Музеул де литературэ Кишинэу".

Octoih, Sibiu, tipografia lui V. Krafft, ediţia din 1892 (BRM II, (11806), 651*),* un exemplar[59]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor chenare florale imprimate. Pe centrul primei coperte un medalion imprimat cu scena Răstignirii lui Iisus Hristos. Cotorul este din piele cu florale, aplicate prin presare. S-au păstrat fragmente de cheutori din piele şi metal. Foile sunt desprinse unele de altele. Necesită restaurare. Provine din donaţiile făcute de românii din Transilvania pentru basarabeni şi bucovineni

Liturghie, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, ediţia din 1902 (BRM III, (32931), 105), în trei exemplare[60]. Primul exemplar a fost dăruit de credincioşii din localitatea Fântânele, judeţul Sibiu, pentru românii bucovineni şi basarabeni la 9.05.1990[61]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor elemente geometrice aurite, aplicate prin presare. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Foile sunt desprinse unele de altele.

Alte două exemplare sunt din acelaşi lot de cărţi din donaţiile transilvănenilor. Al doilea exemplar are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor imprimări geometrice aurite. Pe centrul primei coperte este imprimat semnul crucii. Foile sunt desprinse unele de altele. Necesită restaurare.

Exemplarul al treilea are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor sunt elemente geometrice aurite. Pe centrul primei coperte este aplicat semnul crucii, aplicat prin presare. Foile sunt desprin-

[53] Primul exemplar se află la BUSM CS, cu nr. inv. 1689145, iar al doilea la BNRM, cu nr. inv. II-681473.

[54] Însemnări: F. 1: „Pentru fraţii români ortodocşi din Basarabia. Donată de fam. Comşa Alexandru Cuciulata nr. 181, jud. Braşov". P. 1-25: „Această carte ce să numeşte Psaltire s-au cumpăratu de bene făcătorulu ... Florea şi s-au dăruitu bisericii din Şeica Mare ca să-i fie lui pomenire în eternitate. Şeica Mare, 26 Julie 881 şi s-au scrisu de cantorulu J. Banciu".

[55] Însemnări: P. 149: „Comuna Discova, oficiu Bravicea, judeţul Orhei. Spiridon Platon".

[56] Exemplarul se află în colecţia BNRM, cu nr. inv. 80275.

[57] Exemplarul poate fi consultat la BNRM cu nr. inv. 86517

[58] Octoihul poate fi consultat în colecţia MLR „Mihail Kogălniceanu", cu nr. inv. 3968 F.S.

[59] Exemplarul poate fi consultat la BUSM CS (nr. inv. 1689103).

[60] Exemplarele se află în colecţia BUSM CS (nr. inv. 1689091, 1689101, 1689146).

[61] Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: „Cu dragoste creştină întru Hristos Domnul şi Mântuitorul Lumii, pentru fraţii români ortodocşi din Bucovina-Basarabia din partea credincioşilor par. ort. rom. Fântânele, jud. Sibiu. 9.05.1990".

se unele de altele. Necesită restaurare. Urme de cheutori.

Evanghelie, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, ediţia din 1907, în două exemplare[62]. Primul exemplar are copertele din carton îmbrăcat în pânză de culoare roşie. Colţurile şi cotorul sunt din piele de nuanţă roşiatică. Pe cotor este imprimat „EVANGHELIE" cu elemente florale. Pe marginile copertelor chenare floral şi geometric, aplicate prin presare. Din însemnări constatăm că Evanghelia a fost dăruită în anul 1942 de Dumitru Gruia bisericii din Cecova. În anul 1977 cartea se afla în biblioteca bisericii din Fântânele, judeţul Sibiu[63], de unde, în anii '90 ai secolului al XX-lea a fost dăruită credincioşilor din Basarabia şi Bucovina.

Al doilea exemplar provine din acelaşi lot de cărţi. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare roşie. Pe marginile copertelor chenar geometric imprimat. Cotorul este din carton, pânză, în partea de sus „EVANGHELIE". Copertele sunt desprinse de carte.

Apostol, Blaj, cu tiparul Seminarului, ediţia din 1911 (BRM I, (2843), 140), un exemplar[64]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare roşietică. Pe centrul primei coperte este imprimtă crucea. Cotorul este din piele de culoare cafenie.

Antologhion, Blaj, Tipografia Seminarului, ediţia din 1910-1913 (BRM I, (2606), 126), un exemplar[65]. Copertele sunt din carton îmbrăcat în piele cu imprimări geometrice pe margini. Pe centru este imprimat semnul crucii. Foile sunt desprinse unele de altele. Cotorul este deteriorat. Exemplarul este fără însemnări marginale, dar provine din numărul cărţilor dăruite de românii din Transilvania bucovinenilor şi basarabenilor.

Apostol, Sibiu, Tipografia Arhidiecezană, ediţia din 1917 (BRM I, (2836), 140), în patru exemplare[66], care provin din donaţiile creştinilor transilvăneni pentru basarabeni şi bucovineni din ultimul deceniu al secolului al XX-lea. Primul exemplar provine din parohia Rupea, Arhiepiscopia Sibiu. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare gri. Pe centrul copertelor este imprimată crucea. Copertele sunt desprinse de cotor.

Exemplarul al doilea este fără însemnări şi are copertele din carton îmbrăcat în piele de culoare roşie. Pe marginile copertelor chenar – imprimat, iar pe colţuri compoziţii florale imprimate. Pe centrul primei coperte crucea aurită, aplicată prin presare. Stare bună de conservare.

Al treilea exemplar provine din localitatea Zlagna, judeţul Sibiu. Copertele sunt din carton îmbrăcat în pânză de culoare roşie. Pe marginile copertelor e un chenar imprimat, colţare geometrice imprimate. Pe centrul primei coperte crucea aurită. Cartea nu are cotor. Copertele sunt desprinse de carte.

Exemplarul patru are scoarţele din lemn, percal de culoare roşie. Pe marginile copertelor chenar geometric imprimat. Pe centrul copertelor crucea aurită. Cotorul este din acelaşi material. Stare bună de conservare.

Manual de cântări bisericeşti sau Octoihul mic, Sibiu, tipografia Arhidiecezană, ediţia din 1918 (BRM III, (34441), 197), un exemplar[67]. Provine din localitatea Rupea, judeţul Braşov[68]. Copertele sunt din carton acoperit cu hârtie de culoare cafenie, ştearsă. Cotorul este din pânză de culoare gri. Cartea este desprinsă în mai multe locuri.

Aşadar, tipăriturile transilvănene din colecţiile chişinăuene, alături de cele apărute în alte cen-

[62] Exemplarele pot fi consultate la BUSM CS (nr. inv. 1689098, 1689136).

[63] Însemnări: Pe o foaie curată la începutul cărţii: I. „Donată pentru sf(ânta) biserică din Cecova de către credinciosul Dumitru Grua, fost crâsnic la biserica din timp de 42 de ani în timpul slujirii părintelui Ioan Ilauru. Cecova, la 6 decembrie 1942". II. „Am servit la biserica din Fântânele de Sf. Paşti. Anul 1977. Protopop Ioan Langa". III. „Am fost instalat în această frumoasă parohie ort.-rom. Fântânele în 7 ian. 1988 de către părintele protopop ca delegat al Î.P. Sale Antonie, Mitropolitul Transilvaniei, cu ajutorul lui Dumnezeu, de la care vine ... «toată darea ce bună...» Pr. Aurel Hărşan. În 11.03.1990 a fost instalat noul episcop vicar al Arhiepiscopiei Sibiului în persoana Arhimandritului Prea Cuvios Serafim Joanta, întradevăr un om ales de Dumnezeu". F. 1: „Cu dragoste creştină întru Hristos Iisus – Mântuitorul Lumii pentru fraţii români ortodocşi din Bucovina românească, din partea credincioşilor par. ort. rom. Fântânele, jud. Sibiu. 9.05.1990".

[64] Apostolul poate fi consultat la BUSM CS, nr. inv. 1689172.

[65] Antologhionul se află la BUSM CS, nr. inv. 1789135.

[66] Exemplarele se află în colecţia BUSM CS cu nr. inv. 1689112, 1689151, 1689089, 1689109.

[67] Exemplarul se află în colecţia BUSM CS, cu nr. inv. 1689140.

[68] Însemnări: Pe o foaie curată de la sfârşitul cărţii: I. „Donată de Elizaveta Barcan şi legată, iarăşi, tot de aceia persoană în anul 1959". II. „Donate de credincioşii parohiei Dacia prot. Rupea, jud. Braşov, România". F. I liminarăv: „Barbotei Vasile, Ion Cepotariu, în anul 1920 serviciu de cantor". Forzaţul 2: I. „1962, în 17 martie a ninsu zăpadă de 15-17 centimetri. Barbotei V.". II. „Anul 1933. Statistica în Dacia. Suflete 1330: ortodocşi 798. Sup. Preotul Buzla".

tre româneşti şi străine sunt dovada unui sprijin considerabil pentru creştinii din provincia înstrăinată în mod abuziv la 1812 de Imperiul ţarist. Bibliotecile bisericilor, mai ales cele rurale, păstrează până în prezent cărţi tipărite în centrele din Transilvania şi sunt utilizate la oficierea serviciilor divine. Deşi prezente într-un număr mai redus decât cele apărute la Chişinău, Bucureşti, Iaşi, Râmnic, Mănăstirea Neamţ, ele îşi au până în prezent misiunea lor de păstrare şi perpetuare a valorilor spirituale româneşti în general şi al celor de factură religioasă în particular.

La momentul actual al cercetărilor constatăm prezenţa în colecţiile din Chişinău a 35 de titluri de carte (72 de exemplare), ieşite de sub teascurile tiparniţelor din Transilvania, ca Blaj, Sibiu, Braşov. Din informaţiile de care dispunem, putem susţine că cele mai reprezentative tipărituri transilvănene sunt Apostolul (Blaj, 1802), Penticostarionul (Sibiu, 1805), Penticostarionul (Blaj, 1808), Apostolul (Blaj, 1814), Triodionul (Blaj, 1813), Liturghia (Sibiu, 1902), Apostolul (Sibiu, 1917), care s-au păstrat în mai multe exemplare. Aria de circulaţie a acestor tipărituri se extinde asupra întregului teritoriu al Basarabiei.

Semnificativ este faptul că acestea, în comparaţie cu altele, s-au păstrat bine, mai ales datorită calităţii legătoriei şi scoarţelor care, de cele mai multe ori, sunt din lemn îmbrăcat în piele, cu chenare şi medalioane, aplicate prin presare. Calitatea bună a hârtiei constituie un alt factor, care a dus la păstrarea lor satisfăcătoare. Constatăm mai puţine însemnări manuscrise, care ar putea oferi unele informaţii referitoare la circulaţia şi segmentele geografice pe care s-au deplasat, de la apariţie până în prezent.

Bibliografie

BRV: Bibliografia Românească Veche, tomul I, 1508-1716, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti 1903); tomul II, 1716-1808, de Ioan Bianu şi Nerva Hodoş (Bucureşti, 1910); tomul III, 1809-1830, de Ioan Bianu, Nerva Hodoş şi Dan Simonescu (Bucureşti 1912-1936); tomul IV, Adăugiri şi completări, 1508-1830, de Ioan Bianu şi Dan Simonescu (Bucureşti 1944).

BRM: Bibliografia Românească Modernă, vol. I, 1831-1918, A-C. Prefaţă de Gabriel Ştrempel (Bucureşti 1984); vol. II (Bucureşti 1986); vol. III (Bucureşti 1989); vol. IV (Bucureşti 1996).

Andreescu 2004: A. Andreescu, Cartea românească în veacul al XVIII-lea (Bucureşti 2004).

Cereteu 2006: Ig. Cereteu, Cărţi vechi şi însemnări valoroase (din colecţia Muzeului Naţional de Artă al Moldovei). Destin românesc 2, 2006, 177-188.

Danilov, Grițco, Malahov 2002: M. Danilov, A. Grițco, L. Malahov, Cartea românească în colecţiile Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei. Catalog (Chişinău 2002).

Iacob 2004: N. Iacob, Biblia de la Blaj (1795) moment de referinţă în cultura românească (Bucureşti 2004).

Locaşuri 2001: Locaşuri sfinte din Basarabia (red. Coord. Iurie Babii) (Chişinău 2001).

Mârza, Rus 2004: E. Mârza, A. Rus, Bibliografia cărţilor blăjene de la începuturile tipografiei până la anul 1948 (Blaj 2004).

Tihonov 2005: L. Tihonov, Politica statului sovietic faţă de cultele din R.S.S. Moldovenească (1944-1965) (Chişinău, 2005).

Пассат 1998: В. Пассат, Суровая правда истории (Кишинев 1998).

The Transylvanien printings from Basarabia (from the second half of XVIIIth and the first decades of XXth centuries)

Abstract

The Transylvanian pryntings from the collections of Chişinău, besides of those appeared in others Romanian and foreign centers are a considerable proof for the Christians from the province estranged in an illegal way in 1812 by the Tsarist Empire.

The libraries of churches, specially those rural, kept till the present moment books printed in the centers from Transylvania and are used when are officiated divine services. Although, the books are present in small number than those appeared at Chişinău, Bucharest, Iaşi, Râmnic, Monastery Neamţ, they have and till the present moment theirs mission of keeping and of perpetuation of the Romanian spiritual values and of those having an religious structure in particular.

At the present of our researchers we established in the collections from Chisinau about 32 titles of book (68 samples) being printed in Transylvania, Blaj, Sibiu, Brasov.

From all the information of which we dispose, we can assert that the most representative Transylvanian publications are: Apostolul (Blaj, 1802), Penticostarionul (Sibiu, 1805), Penticostarionul (Blaj, 1808), Apostolul (Blaj, 1814), Triodionul (Blaj, 1813), Liturghia (Sibiu, 1902), Apostolul (Sibiu, 1917), which were kept in many samples.

Трансильванские церковные книги в Бессарабии (вторая половина XVIII и первые два десятилетия XX ст.)

Резюме

Трансильванские печатные книги этого периода, сохранившиеся в кишинёвских коллекциях, наряду с другими, изданными, как в румынских, так и в зарубежных печатных центрах, являются достоверной поддержкой для православных христиан Бессарабии, аннексированной царской Россией в 1812 году. В церковных библиотеках сохранены до настоящего времени религиозные книги, вышедшие в свет в трансильванских печатных центрах, и ими пользуются в богослужении священнослужители. Эти книги, наряду с другими, изданными в Кишинёве, Бухаресте, Яшь, Рымнике и Монастыре Нямц, являются достоверной опорой в процессе сохранения румынских духовных ценностей в этой провинции.

На данном этапе исследования были проанализированы более 35 печатных церковных изданий (72 экземпляра), находящихся в кишинёвских коллекциях, которые были изданы в Блаже, Сибиу, Брашове. Наиболее многочисленными являются: Апостол (Блаж, 1802), Цветная Триод (Сибиу, 1805), Цветная Триод (Блаж, 1809), Апостол (Блаж, 1814), Служебник (Сибиу, 1902), Апостол (Сибиу, 1917). Их распространение, согласно рукописным заметкам их собственников, охватывало всю территорию Бессарабии. По сравнению с другими трансильванские книги лучше сохранились, благодаря хорошему качеству бумаги, переплёту и связке книг.

09.11.2007

Dr. Igor Cereteu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

МЕДАЛИ КАРЛА ЛЕБЕРЕХТА В КОЛЛЕКЦИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ АРХЕОЛОГИИ И ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

Ирина Гончарова

В нумизматической коллекции Национального музея археологии и истории Молдовы отдельное место занимают медали западноевропейского художника Карла Александровича Леберехта (1755-1827), родившегося в Германии, в Саксен-Мейнингене в 1755 г.

Приехав в Россию в 1779 г., он был приглашён на монетный двор в качестве мастера по резьбе печатей, в 1783 г. был послан для обучения за границу и по возвращении стал главным медальером. В 1794 г. Леберехт удостаивается звания академика. В конце жизни дослужился до чина статского советника, имевшего орден Анны 2 степени с бриллиантами и ежегодный «пенсион» в 1500 руб. (Щукина 1962, 98).

Он был членом аристократической массонской ложи и имел доступ во дворец как наставник великой княгини Марии Фёдоровны, избравшей в качестве изящного рукоделия резание на стали и кости. Его рукой, вероятно, закончены несколько штемпелей медалей, подписанных именем Мария.

Исключительное положение Леберехта среди других медальеров выразилось и в предоставлении ему права проектирования некоторых медалей. Так, на обрезе оборотной стороны медали в честь Грейга, 1791 г. подписи предшествуют слова invenit et fecit, т.е. «сочинил и сделал».

Карл Леберехт был известен и как автор штемпелей портретных и памятных монет. Резал штемпели пробного рубля 1796 г. с портретом Павла 1 и штемпели пробных и новодельных рублей и двухкопеечников 1801-1810 гг. с портретами Александра I. Штемпели метил литерами «CLF» („Carl Leberecht fecit") или подписывал „Leberecht", либо „Leberecht F" („Leberecht fecit") (Дьячков, Узденников 1978, 150).

Большая и лучшая часть творчества Леберехта приходится на годы его жизни в России и связана с развитием классицизма. Его работы охватывают почти тридцатилетний период от начала 80-х гг. по первое десятилетие XIX в.

В ранний период своего творчества (конец XVIII в.) он выполняет памятные и юбилейные медали, посвящённые различным историческим событиям или видным государственным деятелям. Наиболее значительными работами этого времени стали медали «На смерть Грейга» (1788), «В честь Екатерины II» (1779), наградная «В память мира со Швецией в 1790», «В честь А.В. Суворова» (1790), «На мир с Турцией в 1791 г.» и многие другие.

В фондах музея хранятся две медали «В честь А.В. Суворова» (1790) (Инв. номер FB-4493, 7452), поступившие в 80-е гг. XX в. из Государственного Эрмитажа (Санкт-Петербург, Россия) и Национального музея природы и этнографии (Кишинэу). Медаль из меди, диаметром 80 мм, посвящена русско-турецкой войне 1787-1791 гг. За взятие хорошо укреплённой крепости Измаил в 1790 г. все высшие чины получили серебряные овальные медали на георгиевских лентах с вензелем Екатерины П. Сам Суворов за Измаил был произведен в подполковники Преображенского полка (полковником преображенцев традиционно считались император или императрица, в данном случае Екатерина П), в честь его была выбита медаль.

На протяжении всего XVIII в., особенно во второй его половине, время от времени появляются медали, сочетающие в себе признаки медалей памятных и наградных. Такова медаль в честь Суворова. Она сочетает в себе признаки наградных (по крайней мере один экземпляр предназначен был лицу, изображенному на ней) и памятных, так как прославляет и лицо, в честь которого выбита медаль, и событие, послужившее причиной награждения.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 175-178.

На лицевой стороне медали в центре подгрудный портрет Суворова вправо. Художник сосредотачивает всё внимание на образе полководца. Подчеркнута угловатость черт худощавого лица с обилием морщин, убран традиционный парик, но волосы не повторяют характерную прическу Суворова, а лежат свободными прядями, как на античных портретах. Сходство с героем древности дополняет драпирующая плечи львиная шкура – символ силы и могущества. Именно так изображается легендарный Геракл.

Для Леберехта Суворов прежде всего полководец, герой Измаила и Сен-Готарда, любимый простыми солдатами человек, «их батюшка». Портретное сходство помогает раскрытию образа. Эта медаль выполнена в стиле классицизма, строгий и лаконичный язык которого часто использовался для раскрытия и прославления лучших человеческих черт.

Под портретом на медали инициалы мастера «CLF» – Карла Леберехта. По окружности надпись «Графъ Александръ Васильевич Суворовъ Рымникскій ген. аншефъ». Приставку к фамилии «Рымникский» Суворов получил за выдающуюся победу над значительно превосходящими по численности его корпус силами турок в сентябре 1789 г. на реке Рымник.

Оборотная сторона медали скупо орнаментирована трубой славы, перекрещенной с лавровой ветвью и венком из дубовых листьев, к которому подвешены четыре щита с начертанными победами Суворова «Кинбурнъ», «Рымникъ», «Фокшаны» и «Измаил». В верхней и в нижней части надпись «Победихъ въ 1787, 1789 и 1790 годъхъ». С правой стороны инициалы медальера «IBG» – Иоганна Георга Вехтера, родившегося в 1726 г. в Гейдельберге и находившегося на русской службе при Петербургском Монетном дворе с 1762 г. (Щукина 1962, 90). В целом творчество Вехтера знаменует собой расцвет того живописного рельефа, который является одним из наиболее ценных достижений русского медальерного искусства второй половины XVIII в.

Взятие Измаила в ряду других побед русского оружия предрешило поражение Турции, и 29 декабря 1791 г. в Яссах был подписан выгодный для России мир с Оттоманской Портой.

Карлом Леберехтом в память об этом событии была выбита памятная серебряная медаль диаметром 70 мм. Аналогичная медаль, поступившая из Национального музея природы и этнографии (Кишинэу) экспонируется в экспозиции музея «Tezaur» (инв. номер – FB-7455). На лицевой стороне погрудный портрет императрицы Екатерины П вправо, в короне и в лавровом венке. Круговая надпись: «Б.М. Екатерина П императрица и самодержица Всеросс». Под портретом в обрезе инициалы медальера «C.Leberecht.F.». На оборотной стороне, на фоне пейзажа с древними строениями, помещён щит с российским гербом и

карта территории, присоединённой к России по миру с Турцией. Над ними лавровые ветви, перевязанные лентой и надпись «Побъдами приобретенъ миръ 29 дня 1791 года».

Второй период творчества Леберехта охватывает около двух десятилетий XIX в. Художник ищет новые решения медали, стремится к разнообразию средств изображения. Отказавшись от больших исторических тем, он обращается к темам жанра. Он создаёт персоналии, медали с архитектурным пейзажем, композиции, посвящённые отдельным знаменательным датам.

Большой заслугой Леберехта стало открытие в 1800 г. по его проекту медальерного класса в Академии художеств в Санкт-Петербурге. Проект предусматривал всестороннюю подготовку медальеров при Академии с прохождением как специальных дисциплин, так и общеобразовательных. Указом Александра I Леберехт был назначен преподавателем по геральдике и главным медальером класса. Он оставался ведущим медальером до конца первого десятилетия XIX в., когда появились новые мастера, воспитанники Академии художеств.

На Петербургском монетном дворе Леберехтом был предпринят ряд мероприятий с целью улучшения медальерного производства, которое к этому времени пришло в значительный упадок. В 1811 г. художник составил проект реорганизации Медальной палаты, который предполагал создание специального помещения для медальеров-художников и выделение помещений для коллекции штемпелей (Косарева 1982, 35).

В творчестве Леберехта утверждается тип медали – персоналии с портретом юбиляра на одной стороне и строгой надписью без символов и аллегорий на другой. Примером может служить медаль «В честь А.С. Строганова», выбитая как память о «принесённой им пользе Академии Художеств» на посту президента (1807).

В это время мастер исполняет премиальные медали, композиции в память важных событий в области экономики и культуры России. Таковы медали «За полезные труды по земледелию», «За успехи в торговле и промышленности», «За успехи в науках», «За благонравие наукам» и другие.

Музей располагает двумя серебряными медалями «За благонравие и успехи в науках» (инв. номер – FB-21235, 21143-1), диаметром 42 мм. Одна медаль была закуплена у Виктории Анатольевны Долгополовой (Кишинэу), вторая поступила из бывшего музея Компартии Молдавии и ранее принадлежала Зинаиде Трофимовне Кунаковой (Кишинэу).

На лицевой стороне в центре погрудный портрет императрицы Марии Фёдоровны в пышном наряде, с длинными волосами, с короной на голове. В обрезе инициалы художника. По окружности легенда: «Государыня императрица Марія Федоровна». На оборотной стороне фигура богини науки Афины в античной одежде, держащей в правой руке лавровый венок и в вытянутой левой руке – чашу со змеёй. На дальнем плане сова, глобус и короб со свитками. Круговая надпись: «За благонравіе и успехи въ наукахъ». В медали прослеживаются отдельные элементы стиля барокко, сочетающиеся с античным искусством, сохранившиеся в творчестве Леберехта. Однако они не имели определяющего значения, так как самые значительные и интересные работы художника приходятся на эпоху классицизма.

Творчество Карла Леберехта явилось своеобразным итогом развития русского медальерного искусства в течение XVIIв. и в полной мере отражает его состояние на грани двух эпох.

Библиография

Дьячков, Узденников 1978: А.Н. Дьячков, В.В. Узденников, Монеты России и СССР (Москва 1978).
Косарева 1982: А.В. Косарева, Искусство медали (Москва 1982).
Щукина 1962: Е.С. Щукина, Медальерное искусство в России XVIII века (Ленинград 1962).

Medaliile lui Carl Leberech din colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei

Rezumat

Articolul este consacrat activităţii lui Carl Liberecht (1755-1828) care în anul 1779 vine din Berlin în Rusia pentru a activa în calitate de gravor. Ulterior, obţinând titlul de academician a activat în calitate de medalier principal. Spre sfârşitul vieţii sale i-a fost acordat titlul de Consilier de Stat, fiind decorat şi cu ordinul Sf. Anna de gradul II.

Cele mai importante lucrări ale lui se referă la epoca clasicismului şi au fost consacrate unor evenimente istorice importante sau unor importanţi funcţionari de stat. Printre acestea pot fi menţionate şi medaliile „În cinstea lui Suvorov" (1791), „Pacea cu Turcia" (1791), ca şi cea de-a treia medalie „ Pentru moralitate înaltă şi succese în ştiinţe", aflate în colecţia MNAIM.

Creaţia lui Carl Leberecht reprezintă un bilanţ specific în dezvoltarea artei medaliere ruseşti din secolul al XVIII-lea şi reflectă nivelul de dezvoltare a acesteia la hotarul dintre două epoci.

Medals by Carl Leberecht in the collections of the National Museum of Archaeology and History of Moldova

Abstract

The article is dedicated to the activity of Carl Leberecht (1755-1828) who arrived in Russia from Berlin in 1779 as an engraver and medalist later bestowed upon the title of the academician. He was the main medalist and rose to the rank of the state councilor and received the "Order of St. Anne", 2nd class. His most remarkable works are dedicated to various historical events or outstanding statesmen and are referred to the epoch of classicism. Among his works are "Suvorov" (1791), "for Peace with Turkey" (1791) and "For Virtue, and success in sciences" medals which are kept in the funds of the National Museum of Archaeology and History of Moldova. Works of Carl Leberecht reflect the development of the Russian medal art during the 18th century.

26.12.2007

Ирина Гончарова, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012 Кишинэу, Республика Молдова

MONUMENTE COMEMORATIVE MEDIEVALE TÂRZII DIN SPAȚIUL PRUTO-NISTREAN

Emanuil Brihuneț

1. Considerații preliminare

1.1. Monumentele comemorative ca specimene ale artei populare tradiționale

Teritoriul dintre Prut şi Nistru păstrează pe întinderile sale o serie de vestigii istorice, întruchipate în monumente funerare şi comemorative datând din perioada medievală târzie, când spaţiul respectiv a făcut parte din Principatul Moldovei. Mărturii ale unui trecut zbuciumat, acestea consemnează, adesea în formă artistică rudimentară şi limbaj sobru, întâmplări, evenimente şi fapte ce s-au derulat pe meleagurile noastre în contextul social-politic al timpului.

Studiul de faţă se alătură articolelor publicate de noi anterior (Brihuneț 2005, 2006) şi vine să pună în valoare specimene concrete ale acestui tip de monumente care, trebuie să recunoaştem, a fost oarecum nedreptăţit de cercetările efectuate până acum, deşi reprezintă o faţetă distinctă a artei populare tradiţionale şi, totodată, un compartiment valoros al patrimoniului nostru cultural-artistic. Or, datele de care dispunem, inclusiv informaţiile spicuite din documente şi mostrele, în cea mai mare parte inedite, prezentate în acest articol, demonstrează că monumentele funerare şi cele comemorative ca parte a artei cioplirii în piatră sunt destul de vechi în spaţiul nostru, fiind atestate ca atare în documente datând din prima jumătate a secolului al XV-lea. Ele vin, totodată, să dezvăluie inconsistenţa şi precaritatea opiniilor unor cercetători care, luând în discuţie aspecte ale acestei probleme, au susţinut în chip eronat cum că, în Basarabia, cioplitul artistic în piatră a fost posibil doar în secolul al XIX-lea, odată cu dezvoltarea unor unelte adecvate de prelucrare (Livşiţ 1994, 33; Goberman 2004, 8, 14).

Fireşte, edificarea însemnelor comemorative ca meşteşug s-a dezvoltat în strânsă concordanţă atât cu arhitectura populară, cât şi cu arta decorativă în ansamblu, dată fiind identitatea simbolurilor utilizate (rozete, palmete, meandre, vrejuri) ca elemente caracteristice tradiţiei culturale din acest areal deopotrivă şi pe monumentele înălţate în această perioadă. Practic, nu există deosebiri de esenţă între monumentele comemorative şi cele funerare, exceptând conţinutul textelor încrustate pe ele şi care fac trimitere, de fiecare dată, la un eveniment anume şi la un loc concret unde acestea au fost amplasate.

Monumentele de acest tip se înălţau, de regulă, în locurile unde s-au produs evenimente memorabile sau la intersecţiile drumurilor, în limbajul oamenilor din popor ele numindu-se *stâlp*, *stâncă*, *piatră*, *cruce*. Adesea, pornindu-se de la o tradiţie rămasă din bătrâni, vestigiile respective sunt categorisite ca fiind „*turceşti*", sensul originar al cuvântului însemnând – iniţial – „din timpul dominaţiei turcilor"[1].

Tipologic, aceste monumente prezintă forme diverse: cruci de piatră, pietre trapezoidale pe care sunt sculptate cruci cu patru, şase şi opt braţe, stâlpi cu acoperiş protector de formă piramidală. Unele însemne comemorative edificate în această perioadă au devenit cunoscute în timp graţie importanţei istorice a evenimentelor şi personalităţilor cărora au fost consacrate, cele mai vechi şi mai mediatizate fiind:

1. Stâlpul Leahului (1620). Se află în împrejurimile satului Sauca, raionul Ocniţa, fiind instalat în cinstea conducătorului oastei poloneze Zolkiewski. Acest monument a beneficiat de cea mai mare atenţie din partea cercetătorilor (Mischevca 2004, 233).

[1] Aici este cazul să menţionăm că denumirea de „stâlpi sau cruci turceşti" are un sens mai larg, deoarece această denumire nu este întâmplătoare, simţindu-se o evidentă influenţă asupra monumentelor din partea lumii orientale, reprezentată de popoarele conlocuitoare, iniţial tătarii Hoardei de Aur, apoi tătarii din Bugeac şi, respectiv, turcii din raiale care, socotim, au lăsat urme adânci în cultura poporului nostru. Astfel, formele pietrelor funerare tătăreşti se aseamănă întru câtva cu unele forme ale pietrelor moldoveneşti. Stâlpii de piatră încununaţi cu un acoperiş piramidal ne aduc aminte de mormintele tătăreşti din Crimeea şi Dobrogea, care sunt şi ele acoperite cu acelaşi element în formă de turban. Sugestie venită din partea dlui dr. Eugen Nicolae.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 179-193.

2. Crucea lui Ferenţ (1717). Instalată de Mihai Racoviţă în anii celei de a treia domnii (1716-1726) pentru a marca locul unde au fost înhumaţi, în ianuarie 1717, soldaţii unui detaşament austriac, comandat de căpitanul François (Ferenc) Ernau, trimis să îl captureze pe domnul Moldovei. Monumentul se află în municipiul Iaşi, în cartierul Nicolina, pe o colină situată aproape de malul sudic al pârâului cu acelaşi nume.

3. Stâlpul lui Vodă (1717). A fost ridicat de Mihai Voda Racoviţă în localitatea Vama, judeţul Câmpul Lung Moldovenesc. Monumentul reprezintă un monolit în formă de columnă pătrată, de 3 metri înălţime, cu o pălărie piramidală de piatră aşezată pe creştet. Pe pereţii monumentului sunt relatate, în vechea limbă românească, cu litere chirilice, faptele victorioase întreprinse în Transilvania, împreună cu tătarii şi zaporojenii, împotriva ungurilor.

4. Stâlpul lui Sfetlici (1792). Reprezintă un monument înălţat la marginea satului Rădenii Vechi, raionul Ungheni, pe locul unde a încetat din viaţă prinţul Gr. Potiomkin. Monumentul a fost construit de contesa Braniţkaia şi prezenta, în varianta iniţială, un stâlp. Mai târziu, când acesta s-a ruinat, în locul lui a fost ridicat un obelisc din piatră de calcar cu înălţimea de 13 metri. Alături de obelisc se află o piatră sculptată în formă de scut ce conţine inscripţia comemorativă vizând semnificaţia monumentului (Urechia 1892, 446[2]; Tapac 1986, 177-183).

Monumentele amintite mai sus reprezintă, deopotrivă cu cele pe care le vom descrie în prezentul repertoriu, o mică parte din numărul mult mai mare al însemnelor comemorative înălţate odinioară pe teritoriul Moldovei şi care au fost vămuite de vitregia vremurilor apuse. Această pierdere de monumente vine să o dovedească, pe de o parte, documentele vechi, iar pe de altă parte, tentativele de cercetare întreprinse la începutul secolului al XX-lea.

1.2. Mărturii documentare atestate în acte vechi

În actul de danie din 10 aprilie 1430, emis de cancelaria domnitorului Alexandru cel Bun, printre satele cu care este miluit boierul Vlad Adiş, pe râul Lăpuşna, se menţionează şi o aşezare cu numele de *Crucea de Piatră* (DRH AM 1975, 145). Ceea ce ne face să credem că, înainte de a fi aşezat aici satul, pe locul respectiv s-o fi întâmplat vreun eveniment istoric cât de cât important, capabil să genereze contextul favorabil al instalării unei cruci de piatră de la care s-a tras apoi numele localităţii.

Un alt document, din 18 august 1438, eliberat de Ilie voievod şi Ştefan voievod, stă mărturie a faptului că mănăstirii din Poiana i se oferă un loc pustiu, în hotarul căruia sunt atestate poiana *Crucea de Piatră* şi un *Stâlp al lui Piscan* (DRH AM 1975, 264).

Documentele citate mai sus sunt o mărturie a existenţei din vechime în Ţara Moldovei a tradiţiei de instalare a unor monumente comemorative.

În descrierea hotarelor Suceviţei de la anul 1583 (DIR AM 1953, 227), *între ţarina Olhoveţului şi între a Suceviţei,* se putea vedea, lângă o fântână, *crucea* şi *stâlpul lui Ştefan voievod*. Presupunem că şi acestea erau nişte însemne comemorative.

În *Indicele numelor de locuri* al culegerii „Documente privind Istoria României. A. Moldova", întocmit de Alexandru I. Gonţa, întâlnim menţionate mai multe toponime care, iarăşi, arată că, din cele mai vechi timpuri, neamul nostru şi-a marcat locurile unde s-au produs nişte evenimente ce nu trebuiau date uitării cu cruci sau stâlpi de piatră. Astfel, în documentele din secolele XIV-XVII sunt menţionate: un loc unde este o *Cruce* la Săcălăşeşti, jud. Neamţ; un loc pustiu pentru sat şi o poiană numită *Crucea de Piatră*, lângă Deleni, jud. Iaşi, întărit mănăstirii Pobrata; un loc numit *Crucea lui Ştefan Vodă*, la Sucevița, jud. Suceava (Gonţa 1990, 74); un loc la Cârneşti, lângă Secureni, jud. Bacău este numit *Stâlpii Roşului*; un loc pe Dunăre, în hotarul iezerului Cahov, raionul Reni din sudul Basarabiei (azi în Ucraina) este numit *Stâlpul Galatenilor*; *Stâlpul Grecului* este numit un loc la Cămileşti pe Bârlad, lângă Tecuci, jud. Galaţi; *Stâlpul lui Piscan* este numit un loc la Coturile Hârloianilor, jud. Iaşi; *Stâlpul Oprii* este un loc în hotarul târgului Vaslui, jud. Vaslui; *Stâlpul Popeştilor* – loc la Cârligi, jud. Neamţ (Gonţa 1990, 239).

Existenţa monumentelor comemorative este atestată deopotrivă de mărturiile hotarnice din secolele XVII-XVIII. Astfel, în apropierea hotarului

[2] Sursă comunicată nouă de istoricul literar Vasile Malaneţchi, căruia şi pe această cale îi aducem mulţumiri.

dintre moşiile satelor Vascăuţi şi Hremencăuţi, pe marginea unui drum, la anul 1649, se afla un monument numit *Stâlpul lui Mălaiu* (Boga 1938, 17). O hotărnicie a moşiilor Rogojeni şi Vârtejeni de la anul 1651, identifică un *mormânt de Elin* şi o *cruce de piatră* (Boga 1938, 20). În mărturia hotarnică a moşiilor Mihăilaşa şi Peştera sunt menţionate nişte morminte cu un *Stâlp de piatră* lângă un drum (Boga 1938, 40), iar în mărturia hotarnică de la anul 1756 a moşiei Sireţ, jud. Lăpuşna se află menţionat *Stâlpul lui Sămion Drăghiciu* (Boga 1938, 46). Mărturia hotarnică a moşiei Tăurile Nebojăţii conţine date privitoare la un *Stâlp di un om perit, şi scris în peatră numile Ştefan* acesta *era în patru muchii şi cioplit cu ciocanu*. Din hotărnicia moşiei Păşcani, ţinutul Orhei, de la 6 septembrie 1807, aflăm despre *...o piatră în stăpânirea Păşcanilor, între drumuri aproape de Vale Împuţitei şi de crâşma dumneaei şetrăreasă, ce este lângă drumul cel mare, cari piiatră am cercetat-o cu oamenii de Vădeni, şi nu numai că semni de hotar supt dânsa nu s-au găsit, dar s-au găsit înpregiur, la faţa pământului, jghebuită şi scrisă şi nu s-au înţăles ce-i scris şi cât dela pământ a fi fost de înaltă să cunoaşti că au sfărmat-o şi să înţălegi că a fi fost pusă pentru vreo întâmplari, iar nu hotar şi s-au socotit netrebnică, iar la hartă s-au arătat cu măsurile din margine stăpânirei Păşcanilor până la ace piiatră*" (Sava 1944, 424).

1.3. Tentative de cercetare întreprinse la începutul secolului XX

O primă încercare de a pune în valoare „antichităţile" din spaţiul Pruto-Nistrean o face, la anul 1820[3], Tipografia Sinodală din Moscova. Aceasta, prin intermediul Sinodului Bisericii Ortodoxe Ruse, trimite nou-înfiinţatei Eparhii a Chişinăului şi Hotinului o adresă-anchetă ce conţinea şase întrebări, scopul urmărit fiind acela de a afla cât mai multe date legate de istoria mănăstirilor din pământurile proaspăt rupte din trupul Principatului Moldovei şi anexate la Imperiul Rus. Informaţia obţinută în urma acestei investigaţii urma să fie editată într-un volum, ce urma să completeze Istoria Ierarhiei Bisericeşti. Ultima întrebare din anchetă se referea direct la tema cercetării noastre, sunând astfel: „Antichităţile ce se află în incinta sau împrejurimile mănăstirii. Evenimentele ieşite din comun ce au tangenţă cu istoria mănăstirilor". Evident, între aceste *antichităţi* s-ar fi înscris perfect monumentele comemorative. Spre regret, intenţia autorităţilor sinodale nu a fost înţeleasă întocmai de stareţii mănăstirilor, astfel că cei mai mulţi din ei au dat răspunsuri neadecvate.

În octombrie 1837, Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei remite Guvernatorului Militar şi Civil al Basarabiei[4] o adresă, prin care cere conducerii guberniale să organizeze adunarea materialelor privind „antichităţile" existente în ţinut. Conformându-se solicitărilor, guvernatorul P. Fiodorov adresează Judecătoriilor de Zemstvă şi poliţiei din oraşe o circulară prin care cere adunarea datelor cu privire la mănăstiri, biserici, cetăţi, case, conducte de apă, poduri, drumuri, monumente şi alte vestigii. Dintre rapoartele aflate în acest dosar şi care au tangenţă cu tema noastră de cercetare, alături de bine cunoscutul monument al lui Zolkiewski, un interes deosebit îl prezintă studiul riguros prezentat, din Căuşeni, de consilierul de colegiu Olofson. Acesta descrie cu lux de amănunte mai multe movile atestate în satele din apropierea Tighinei, astăzi atrăgând atenţia noastră, în special, unul din cei trei tumuli de lângă satul Bulboaca, numit de localnici *Movila cu Stâlp*. Aşa cum rezultă din informaţiile prezente în dosar, pe acest tumul, cu înălţimea de 2 stânjeni, care se afla la două verste de sat şi la o verstă în dreapta drumului ce duce la Căuşeni, se găsea o piatră cu înălţimea de un stânjen şi 14 verşoace, având lăţimea de un arşin şi grosimea – de 7 verşoace. Pe toate laturile pietrei erau cioplite câte trei cruci într-un rând. În raport se menţionează că însemnul monumental respectiv se aseamănă cu pietrele funerare din cimitirele vechi din localităţile învecinate. Din informaţia culeasă de Olofson de la un locuitor al satului, Chiril Ananii, de 85 ani, rezultă că nici tatăl, nici bunelul său nu cunoşteau cine şi cu ce ocazie a instalat piatra pe movilă. Acelaşi informator spune că, în anul 1836, locuitorii satului au strămutat monumentul în ograda bisericii, aşezându-l alături de clopotniţa nou zidită[5].

În anii '70-80 ai secolului al XIX-lea, în Basarabia sunt aplicate programe de cercetare etnografică,

[3] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 2871. Date despre bisericile şi mănăstirile Regiunii Basarabia, adunate pentru completarea volumului Ierarhiei Bisericii Ruse.

[4] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2571. Inventarierea monumentelor istorice, conform circularei MAI din 1837, 1-2.

[5] Ibidem. Inventarierea monumentelor istorice, conform circularei MAI din 1837, 50-52.

ce cuprindeau şi întrebări ce se refereau la existenţa diferitelor monumente, numite pe atunci, ca şi în cazul precedent, *antichităţi*. În urma acestor cercetări a fost descris un şir de *stâlpi* sau *cruci* care conţineau imagini şi texte neobişnuite pentru acel timp (Buzilă 2004, 29).

Un studiu mai amplu al monumentelor vechi din Basarabia a întreprins în anul 1913 savantul N. Moghileanski. Acesta trimite la adresa corespondenţilor Secţiei statistică a Zemstvei Guberniale o anchetă cu întrebări privitor la monumentele vechi aflate în localităţi. Luând în calcul că această cercetare a fost întreprinsă pentru prima dată, autorii anchetei au rămas satisfăcuţi de răspunsurile primite. Rezultatele anchetei apar în presa timpului întâmplător. În anii 1915-1916, în ziarul „Бессарабская Жизнь", Iacob Ebergardt publică o serie de articole economico-statistice despre localităţile din gubernia Basarabia (Эберградтъ 1916). Aceste articole îi permit lui Iacob Ebergardt să folosească datele anchetelor întocmite de Moghileanski la capitolul despre arheologia locală.

Din paragraful dedicat monumentelor comemorative aflăm că o parte dintre ele erau închinate unor personalităţi marcante străine acestui pământ, cum ar fi: hatmanul polonez Zolkiewski, ucis în luptele cu tătarii în anul 1620, pe moşia s. Sudarca, volostea Arioneşti, jud. Soroca; cneazul Potemkin Tavriceski, decedat în călătoria de la Iaşi spre Herson, pe câmpul dintre satele Unţeşti şi Temeleuţi, jud. Bălţi.

Din păcate, relatările lui N. Moghileanski nu conţin nici o menţiune cu privire la evenimentele cărora au fost închinate monumentele comemorative atestate (Эберградтъ 1916, 38-40). Astfel, aflăm că:

- în moşia s. Iabloana Veche, vol. Glodeni, jud. Bălţi, se află un monument vechi cu inscripţii;
- în moşia s. Puţuntei, vol. Isacova, jud. Orhei, se află o piatră cu înălţimea de 2 arşini, aşezat aici, după spusa localnicilor, de peste 200 ani;
- în moşia s. Cruhlic, vol. Hârtop, jud. Orhei, se află un stâlp de piatră cu inscripţii;
- în moşia s. Jevreni, vol. Criuleni, jud. Orhei, se află un alt stâlp de piatră cu inscripţii, închinat, după spusa localnicilor, unor haiduci care s-au ridicat împotriva tiraniei turcilor şi au fost omorâţi;
- în moşia s. Selişte, vol. Boldureşti, jud. Chişinău, se află mai multe pietre-monumente;
- în moşia s. Sireţi, jud. Chişinău, se află trei pietre, sub care, după spusa localnicilor, sunt îngropaţi nişte personalităţi turceşti;
- în moşia s. Ghidighici, vol. Sireţi, jud. Chişinău, se află două pietre-monumente cu inscripţii;
- în moşia s. Mereni, jud. Chişinău, se află trei pietre-monumente cu inscripţii, sub care, după spusa localnicilor, sunt îngropaţi nişte militari turci, ucişi în timpul retragerii;
- în moşia s. Cârnăţeni, vol. Căuşeni, jud. Bender, se află un stâlp de piatră cu inscripţii;
- în moşia s. Popovca, vol. Talmaza, jud. Akkerman, se află monumente masive din piatră, cu inscripţii în limba moldovenească. Un asemenea monument este aşezat şi la prestolul bisericii vechi din acest sat;
- în moşia s. Feşteliţa, vol. Alexandrovca, jud. Akkerman, pe locul unei cetăţi străvechi, se află un stâlp de piatră cu inscripţii, de un stânjen înălţime şi un arşin lăţime. Pe timpuri, aici s-au mai aflat încă 4 stâlpi, care au dispărut;
- în moşia s. Taşlâc, jud. Akkerman, se află un „fontan" cu pietre ce au inscripţii pe ele;
- în raza oraşului Akkerman, se află izvorul Sf. M. Mc. Ioan de la Suceava, deasupra căruia e zidit un paraclis, în care se află, montată în pere, dala de marmură, aflată cândva pe mormântul mucenicului. Textul e încrustat în limba greacă şi s-a păstrat bine.

1.4. Mărturii atestate în tradiţii şi legende

Monumentele comemorative medievale au constituit subiectul unor creaţii populare, istorioare, legende. Unele dintre ele pot servi drept surse iniţiale de cercetare, altele sunt creaţii cu multe elemente fanteziste, care necesită o atitudine circumspectă.

Astfel, istoricul Gheorghe Soltan, în lucrarea *Drăsliceni, un vechi sat de răzeşi* prezintă o asemenea tradiţie populară înregistrată de la locuitoarea satului Drăsliceni, Anghelina Soltan, n. 1912: *„A fost demult, pe vremea când năvăleau turcii. La o slujbă la Lohăneşti, care e mai vechi decât Drăslicenii, taman s-a dat veste că dau turcii. Lumea cu toţii au ieşit şi s-au îndreptat spre pădure, pe Dealul Secii, pe unde e Drăslicenii acum. Atunci erau păduri pe acolo. Preotul însă nu a lăsat slujba. Numai după ce a citit Liturghia, a alergat şi el spre pădure. Dar, oleacă până a ajunge la Dealul Secii, l-au ajuns turcii cu săgeţile. După ce s-au dus aceştia, oamenii*

au ieşit din Codru şi l-au îngropat creştineşte pe preot. Iar în locul unde a fost îngropat au pus o cruce mare de piatră, care până mai azi era, acolo lângă iaz. Se mai înfundase, mai întrase în pământ de vreme" (Soltan 2004, 32).

Cu părere de rău, acest monument a dispărut sub stratul de mâl care l-a acoperit, ca urmare a amenajării, în preajmă, a unui iaz, construit prin anii '60 ai secolului al XX-lea.

Un monument comemorativ care a servit drept sursă de inspirație pentru o serie de legende şi povestiri se află în *Pădurea Ovrej*, situată în marginea de nord-est a satului Şişcani, Nisporeni Nisporeni (fig. 1). În anul 1960, ziaristul E. Nikitin publică despre această cruce (Никитин 1960) o istorioară, înregistrată de la pădurarul Chiril Lesnic. Acesta, la rându-i, a auzit-o în anul 1910 de la un bătrân de 105 ani din satul Şişcani, Petru Tatovanu. Evenimentele descrise s-au petrecut în primele decenii ale secolului al XIX-lea. În acele timpuri, prin împrejurimile satelor Şişcani, Mireşti şi Boghiceni, activa un grup de haiduci. În urma unei ambuscade a jandarmilor, o fată din acest detaşament a fost capturată. Fiind torturată de jandarmi, cu scopul de a afla date despre grupul din care făcea parte, ea moare, fiind înmormântată în poiana în care a fost torturată. În istorioară se mai spune că, după un timp scurt, pe locul unde a fost înhumată, a fost instalat şi crucea în cauză.

Fig. 1. Stâlpul Fetei, anul 1600, s. Şişcani, Nisporeni.

Alte variante ale acestei istorioare sunt relatate de Veaceslav Stăvilă în monografia satului Şişcani (Stăvilă 2003, 150-155). Din aceste legende aflăm că:

- aici este înmormântată o fată puternică şi curajoasă cu numele Elena, pe care au omorât-o turcii. Conform legendei, Elena a fost înmormântată împreună cu calul său alb;
- în vechime, prin aceste locuri trăia o familie care adoptase o fetiță. Părinții vitregi o necăjeau, adesea amenințând-o că o vor duce şi o vor lăsa singură în pădure. Când era certată, fetița venea în acest loc pentru a fi singură. Odată însă a plecat şi n-a mai revenit. De atunci oamenii au început să numească acest loc „Stâlpul Fetei".
- demult, o fetiță a plecat în excursie cu clasa şi atunci când a luat-o pe o altă cărăruşă să strângă flori s-a rătăcit. N-a trecut mult timp şi nişte lupi au prins-o şi au mâncat-o. Întru consemnarea acestei întâmplări, pe locul cu pricina, a fost pus un stâlp de piatră care se numeşte *Stâlpul Fetei*.

Prima variantă culeasă de Veaceslav Stăvilă pare mai verosimilă, deoarece din ea putem constata că acest stâlp este mai vechi de începutul secolului al XIX-lea, datare după E. Nikitin. În această variantă se vorbeşte clar de incursiunile turcilor, incursiuni care au fost posibile doar până la începutul secolului al XIX-lea, când teritoriul dintre Prut şi Nistru a fost anexat la imperiul rus.

Cercetările pe teren, efectuate de noi în vara anului 2007[6], vin să confirme ipoteza vechimii acestei cruci. În urma studierii acestui monument, am constatat că este o cruce labată masivă, cu patru laturi şi având dimensiunile de 1500/850/400. Pe suprafața orientată spre est a crucii e posibil să fi fost gravat un text, deoarece, în partea de jos a laturii inferioare, s-au păstrat urmele slab vizibile a trei litere chirilice **ЗРИ**. Cunoscând faptul că, tradițional, în partea de jos a textelor medievale comemorative era fixat anul, înclinăm să credem că, şi în cazul dat, este vorba de o dată. Transcriind literele chirilice, care în situațiile respective sunt utilizate cu valoare de cifre, obținem anul 7108 de la facerea lumii, care corespunde anului 1600 de la naşterea Mântuitorului Iisus Hristos. Precum se ştie, în acest an de la cumpăna secolelor, Mihai

[6] Pe această cale țin să mulțumesc pădurarului Mihail Gaşpar, a.n. 1949, grație căruia am depistat uşor locul cu pricina.

Viteazul, intrând în Moldova, îl înlătură pe Ieremia Movilă, care, după un scurt răstimp, susţinut de hatmanul polonez Zamoiski, revine la domnie. În acest context istoric, nu este exclus să se fi întâmplat ceva important pe drumul vechi ce lega Iaşii de târgul Lăpuşna.

O altă legendă este legată de crucea labată (fig. 2) aflată în satul Heciul Vechi[7], raionul Sângerei. După spusele bătrânilor, crucea a fost adusă şi aşezată aici de un voinic, în urma unei lupte victorioase cu turcii. Crucea este grea, deoarece doar 6 bărbaţi au putut-o ridica, când a fost reînălţată. Aceasta este instalată pe culmea dealului (cel mai înalt din zonă, 215 m) dintre văile Guroaia şi Bogheru, în partea stângă a drumului Heciul Vechi-Trifăneşti. Monumentul este de piatră calcaroasă şi are înălţimea de 1,2 m. Pe partea de la răsărit este sculptată în relief, pe toată suprafaţa, o cruce încrucişată (acestui tip de cruce i se mai zice şi românească), localnicii numesc locul respectiv *La stâlp*.

În acelaşi context se înscrie şi legenda unui monument din preajma *Izvorului lui Cristofor Melnic* din lunca râului Bogda din preajma satului Volo-

Fig. 2. Stâlpul Voinicului, sec. XVII, s. Heciu Vechi, Sângerei.

[7] Culeasă în vizita întreprinsă la 19 octombrie 2006.

deni, raionul Edineţ (Evstratii 2002, 125). Despre acest stâlp se povesteşte că a fost instalat pe locul unde s-a săvârşit o moarte de om. Stâlpul prezenta o piatră însurită de ani, înaltă de un metru şi jumătate, cu un text în rusă, în care se explică faptul că pe acel loc a fost împuşcat un episcop pe nume Melentii de către un oarecare Iacob. Piatra a dispărut de la locul ei prin anii ’60 ai secolului al XX-lea.

O altă legendă, înregistrată de noi în satul Făureşti, raionul Criuleni, ţine de monumentul numit de localnici *Crucea lui Vârlan*. Aceasta este situată în locul numit *La Varniţă*, pe un pisc de pe malul stâng al râului Ichel. Maria Lupaşcu, a.n. 1936, din Făureşti, povesteşte *că, înainte vreme, aici erau păduri şi erau balauri mulţi. Un cioban s-a bătut cu un balaur, care îi furase o oaie. Balaurul l-a omorât pe cioban, strângându-l la mijloc. În locul unde a fost omorât ciobanul, s-a pus crucea aceasta. Crucea lui Vârlan* este labată, din calcar local şi are dimensiunile 1200/500/250.

2. Repertoriu de monumente comemorative atestate în sit

2.1. Cruce comemorativă – 7120 (1612), satul Cubolta, raionul Sângerei (fig. 3)[8].

Monumentul reprezintă o cruce de piatră având dimensiunile: 2250/1300/280/400. E situat la 3 km sud-est de satul Cubolta, Sângerei, pe culmea unui deal ce predomină împrejurimile, fiind amplasată pe un tumul înalt de peste 6 m. Presupunem că, pe timpuri, pe alături trecea drumul central care unea Soroca de Iaşi. Pe partea sudică a pietrei se află sculptat în relief un text în limba slavă, iar pe partea nordică – o compoziţie din patru cruci şi inscripţii conţinând numele prescurtat al lui Iisus Hristos. Crucea este plasată pe un suport masiv de piatră cu dimensiunile 1600/600/350 şi, desigur, fiind impunătoare, nu putea fi trecută cu vederea de cei ce treceau pe alături. În 1896, bunăoară, ea este pomenită în amintirile lui Simion a lui Scridon Spătărel, locuitor băştinaş. Referindu-se la evenimentele din istoria satului Cubolta, acesta îşi amintea că un baron francez, cu care se încurcase văduva boierului Balş, administrând averea acesteia, *a tras o brazdă pe lângă Movila Mare, pe care se afla o Cruce pusă de Ştefăniţă-Vodă* (Păduraru 1939, 442). Am atestat informaţii despre

[8] Existenţa acestui vestigiu ne-a fost semnalată de dna Silvia Ciubotaru, specialist la Ministerul Culturii, fapt pentru care îi aducem sincere mulţumiri.

Fig. 3. Cruce, anul 1612, s. Cubolta, Sângerei.

acest monument şi în răspunsurile la ancheta citată mai sus din anul 1913 (Эберградтъ 1916, 17). Conţopistul se referă la un tumul din apropierea satului Cubolta, vol. Năduşita, jud. Soroca, pe care e instalată o *Cruce de piatră cu inscripţie românească* („с румынскою надписью"). Cercetând-o la faţa locului, în 2005, am constatat că textul este cioplit în volum, în limba slavă veche, păstrându-se doar partea de pe braţul de sus şi de pe cele orizontale:

ВѢЛѢТО // ЗРК // ВѢДНИ БЛАГОЧИСТИВОМѸ И ХРИС // ТОЛЮБИВОМѸ ИѠ ЦѢФАН ВОѢВОДА // БЖЮ МЛСТЮ ГНЬ ЗЄМЛЄ МОЛДАВСКОИ // (*... În anul 7120 (1612), în zilele binecredinciosului evlaviosului şi de Hristos iubitorului Io Ştefan Voevoda din mila lui Dumnezeu domn al Ţării Moldova ...*).

Textul de pe braţul de jos este imposibil de descifrat în întregime, deoarece în acest loc crucea a fost ruptă, iar la reparaţia din anii '90 ai secolului al XX-lea, textul fie că nu se păstrase, fie că a fost acoperit cu ciment. Din frânturile conservate, am izbutit să descifrăm doar câteva cuvinte şi litere din ultimele patru rânduri: ... // ... **РА БЖЮ** ... // ... **ЖНИ** ... // ... **ѠТ** ... // **ДНИ**.

Judecând după informaţiile de pe piatră (anul şi numele domnitorului), ne dăm seama că este vorba despre Ştefan Tomşa al II-lea (sau Ştefan al IX-lea Tomşa), Domn al Moldovei în două rânduri: 20 noiembrie 1611 - 22 noiembrie 1615 şi septembrie 1621 - august 1623.

În vara anului 1612, Constantin Movilă, însoţit de Ştefan Potocky (Dragnev 2005, 161) intră în Moldova. Domnitorul îşi adună oastea şi, cu sprijinul oferit de turci şi tătari, înfrânge armata polonă la Cornul lui Sas (23 iulie 1612). Ştefan Vodă Tomşa se răzbună pe boierii filopoloni, ridicând în ranguri boieri noi (Драгнев 1987, 188). Date fiind aceste binecunoscute împrejurări istorice, am putea pune apariţia monumentului de pe moşia Cuboltei în relaţie cu vreun eveniment desfăşurat aici.

2.2. Piatră comemorativă a preotului Ştefan şi a neamului său – 7126 (1618), satul Alexăndreni, raionul Edineţ (fig. 4).

Stâlp de piatră cu dimensiunile: 1200/525/505/200. Se află în apropierea satului Alexăndreni, în marginea lui sudică, în partea dreaptă a drumului Brânzăni-Edineţ. Pe timpuri, pe aici, trecea drumul central, astăzi ajuns drum de ţară. În preajmă monumentului se află un loc cu izvoare, loc vizitat, de obicei, de multă lume şi, deci, toc-

Fig. 4. Piatra preotului Ştefan, anul 1618, s. Alexăndreni, Edineţ.

mai potrivit pentru aducerea la cunoştinţă a unor evenimente ce urmau să fie memorate. Pe latura orientată spre drum, e săpat următorul text care aduce a pomelnic:

СЄІ КА[МЄН] СЪТВО[РИ И] ѴК[РАСИ] // РАБ БЖИ . . . // . . . // . . . ПОМЄНИ ГОС// ПОД КЪ СВОЄИ ѠБІТЄЛ // ИМИ СЄМЪ ІЄРЄ СТЄФАН // ЧАД ИХ ПОП САВА АНА І МАТЪѠ // І БРАТ КЄІ ПОД[Р]ѴЖ ИХ ЧАД ИХ + МИ// РОН + ІТАНА І ЧАД ИХ ѠЦ КОЗМА + // МАГДА + ПЄТРАШ + КОСТИН (*Această piatră a făcut-o şi înfrumuşeţat-o robul lui Dumnezeu ... Pomeneşte Doamne în Lăcaşul Tău numele acestora iereu Stefan, copiii săi popa Sava, Ana, şi Matei şi fraţii, soţii lor, copii lor + Miron + Itana şi copii tatălui lor Cozma + Magda + Petraş + Costin*).

Pe partea opusă, de răsărit, se află doar câteva urme de text, din care s-a păstrat integral doar anul de la facerea lumii: **ѯРКЄ**

Graţie cercetătorului V. Kurdinovski, care în anii 1905-1906, sub denumirea generică *O călătorie arheologică prin Basarabia,* a publicat o serie de articole în care atrăgea atenţia asupra unor vestigii atestate prin satele basarabene, au ajuns până la noi câteva date despre piatra comemorativă din preajma satului Alexăndreni (Курдиновский 1906, 1379). În opinia cărturarului respectiv, piatra funerară marca locul unde a fost înhumat un preot, cam cu 200 de ani în urmă, deci, pe la începutul secolului al XVIII-lea. Datarea este făcută cu mare aproximaţie, or, din textul descifrat rezultă clar că evenimentul s-a produs la 1620, cu aproape un secol mai devreme, iar piatra cu pricina este un monument comemorativ. Caracterul de pomelnic al inscripţiei este confirmat de formula utilizată la înşiruirea numelor de persoane: mai întâi, sunt menţionaţi viii, apoi cei morţi, ale căror nume sunt însemnate cu câte o cruce. Aşa cum în perioada respectivă îşi puteau permite instalarea unor monumente comemorative doar persoanele înstărite, e firesc ca preotul Ştefan să fi făcut parte din această tagmă. Consultând listele cu numele de persoane atestate în documentele acestui timp (Gonţa 1995, 594), l-am putea identifica cu un anume *Ştefan, popa cel domnesc din Ştefăneşti*, martor în procese de vânzare-cumpărare, danii şi hotârnicii în perioada anilor 1598-1614. Tot ca martor, întru-un act din 1607, apare şi un *Sava*, popă în acelaşi târg Ştefăneşti (Gonţa 1995, 648). Deci, tocmai personajele noastre, tată şi fiu, din textul inscripţiei.

2.3. Stâlpul lui Gligoraş – 7184 (1675), aflat actualmente în expoziţia pavilionară a Muzeului Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, mun. Chişinău (fig. 5).

Fig. 5. Stâlpul lui Gligoraş, anul 1675, MNEIN.

Stâlp octogonal alungit, cu dimensiunile 2000/400/400, încununat cu acoperiş ascuţit, prelungit în formă de ţugui, cu înălţimea de 35 cm şi lăţimea-bază de 50 cm. Pe laturile orientate – în expoziţie – spre vizitatori e săpat un text în limba slavă, cu scris dispus orizontal în 10 rânduri pe faţa centrală cu lăţimea de 40 cm, continuat, în linie verticală, pe feţele mai înguste din dreapta de 8-9 cm şi din stânga de 10-12 cm; înălţimea literelor variază între 5-9 cm, iar intervalul dintre rânduri – între 3,5-4,5 cm.

СЪИ СТЪЛ//ПЬ СЪТВО//РИ И ѠКРА//СЫ ȣРСȣЛ // СВОЄМȣ СИНȣ ГЛИГ//ОРАШȣ // ЗДЄСЪ ЗА//ГИБЪ ѿ // ТА[ТА]РОВ (*Acest stâlp l-a făcut şi l-a înfrumuşeţat Ursul, pentru fiul său Gligoraş, omorât aici de tătari*).

Deasupra textului de pe faţa centrală e gravată o cruce cu dimensiunile 22/16 cm. Pe latura din dreapta e încrustat următorul text:

ПРИ ДНИ ДѸМИТРАШКО ВО[ЄВО]Д[А]

(în zilele lui Dumitraşcu voievod)

Pe latura din stânga citim:

ЛѦТ ЗРПД АВГѸ[СТ] КГ

(*anul 7184 (1675) august 23*)

Stâlpul se află în păstrare la muzeu de la începutul secolului al XX-lea (Berechet 1928, 139), lipsind însă datele despre locul lui de origine, nu putem lansa decât nişte consideraţii ipotetice despre situl în care a fost amplasat iniţial. În anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice din Basarabia, unde a fost publicată o primă descriere a acestei piese, comentariul respectiv e alăturat pasajelor consacrate Bisericii Măzărache din Chişinău, cu specificarea că se află la Muzeul orăşenesc. Drept care s-ar impune concluzia că stâlpul ar fi fost extras din vatra veche a târgului. A doua ipoteză, cu mai mult temei, este că monumentul provine din zona Orheiul Vechi, unde ar fi fost descoperit şi transferat apoi la muzeu. Presupunerea noastră se bazează pe informaţia atestată în actul de danie din 20 martie 1677 cu referire la o parte a moşiei Trebujeni, act în care apare, ca martor, *Ursul, vornicul de Peştera* (Sava 1944, 140-141; MEF 1992, 102-104) şi în care este pomenit şi un *Gligoraş* din aceeaşi localitate.

Contextul evocat în inscripţie sugerează că evenimentele s-au produs în domnia a doua a lui Dumitraşcu Cantacuzino (1674-1675), caracterizată de jafurile tătarilor şi turcilor, cărora domnitorul le-a permis să se aşeze în teritoriul principatului Moldovei (Dragnev 2005, 201).

2.4. Crucea lui Simion Rudi – 1721, satul Rudi, raionul Soroca (fig. 6).

Cruce de piatră cu dimensiunile 1450/800/300, litera săpată: 5 cm, interval: 3 cm, se află pe moşia Rudi, Soroca, la cca 3 km sud-est de vatra satului, în locul numit *Dealul Crucii*. Localnicii îi zic *Crucea lui Hiron Moscalu*:

СЄИ КРЄСТЪ // БОЖИИ // РОКѴ БЖИА // АѰКА ... МЦА // МАѦ ... // СООР(ѴЖИВЪ) // РАБ БЖИ СЄМИ//ОН РѴДЪ (*Această cruce Dumnezeiască, în anul Domnului 1721, luna mai, a fost ridicată de robul lui Dumnezeu Simi/on Rudi*).

Nu am găsit nici un document vechi în care să fie pomenit Simion Rudi; credem însă că acesta ar

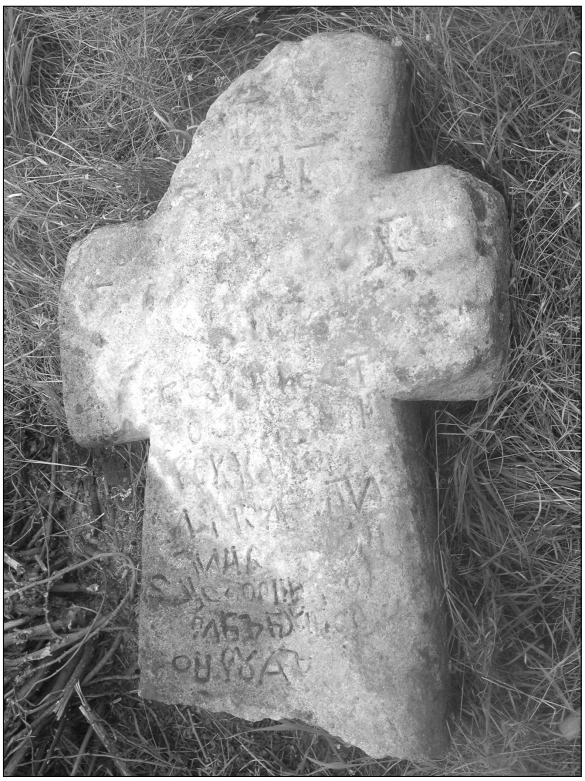

Fig. 6. Crucea lui Simion Rudi, anul 1721, s. Rudi, Soroca.

putea fi unul din înaintaşii acestei familii, predecesor al fraţilor Andronachi şi Teodor Rudi, care, în secolul al XVIII-lea, au deţinut proprietăţi însemnate în moşia satului, oferind, la anul 1777, un teren pentru construcţia mănăstirii Rudi (Ţiganco 1928, 111). Pentru că şi-a dat importanţă dorind să-şi consemneze numele în analele timpului, un premergător al neamului a ridicat, la margine de drum, un monument pe care şi-a încrustat numele.

2.5. Stâlpul lui Andrei – 7240 (1732), satul Rogojeni, raionul Floreşti (fig. 7).

Însemn comemorativ din piatră cu dimensiunile 1650/650/600/280, localizat în partea nord-estică a satului Rogojeni, la confluenţa văii *Hârtop* cu râuleţul *Cerna*. Localnicii îi spun *Stâlpul cărăuşului*. Pe timpuri, pe aici, trecea un important drum comercial ce lega târgurile din Ţara de Sus.

Pe latura centrală, orientată spre est, a pietrei e gravat următorul textul redactat într-un limbaj mixt slavo-român:

ІС ХС НИ КА // ПОМЄНИТІ Д//ѸШІ РАБОВ Б[ОЖІ]Ѧ // ТОАДЄРЬ АНДРІ[И] АНД//РІИ ВАСИЛІ ІФІ//МІЄ ІЛИЄШЪ [ІРІ]МІЄ // ЛІЄТ ЗСМ ІН З//ІЛІЛЄ ЛѸИ ГЛІ//ГОРІ ГІКА

Fig. 7. Stâlpul lui Andrei, anul 1732, s. Rogojeni, Floreşti I.

ѢѺIѢѺД (*IS HS NI CA Pomeniţi sufletele robilor lui Dumnezeu Toader Andrii Andrii Vasili Ifimie Ilieş Irimie anul 7240 (1732) în zilile lui Gligori Ghica Voivod*).

Literele sunt de mărime variabilă, cu dimensiunile cuprinse între 3 şi 7 cm, cu intervale inegale între rânduri. Pe latura opusă e sculptată în volum o compoziţie originală, având în centru o cruce labată cu şase braţe, partea superioară fiind încadrată de un brâu, ale cărui capete au aspectul unor cruci identice ca formă. Crucea cu şase braţe este reprodusă şi pe părţile laterale, mai înguste, ale stâlpului. În partea de jos a compoziţiei de pe latura centrală şi sub crucile or de pe părţile laterale e gravată o linie în zig-zag încadrată într-un chenar ce reprezintă la modul simbolic apa morţilor sau râul ce desparte tărâmurile.

2.6. Stâlpul lui Andronache Racul – 7243 (1734), satul Răculeşti, raionul Criuleni (fig. 8)[9].

Piatră de mormânt de 2000/650/750/280/330 cm, se află la nord-est de sat, în câmp, în partea dreaptă a şoselei Ustia-Răculeşti. Localnicii o numesc *Piatra turcilor, Scala* (Brihuneţ 2006a, 66).

Fig. 8. Stâlpul lui Andronache Racul, anul 1734, s. Răculeşti, Criuleni.

[9] Această piatră a intrat şi în repertoriul alcătuit de noi privitor la pietrele cu inscripţii din împrejurimile Orheiului Vechi. Vezi: Brihuneţ 2006a, 66.

Pe latura centrală, orientată spre est, e sculptată o cruce cu cinci laturi, sub care e amplasat următorul text în limba română cu grafie chirilică:

АЧЄСТЬ СТЪЛПЬ // ЛАU ФЪКUТЬ ПАВЪЛЬ // ШИ ВАСИЛЄ ФІЧОРІИ // РАКѴЛѴИ ІНТРѴ ПОМЄ//НИРЄ ЛОРЬ ШИ А ПЪРИНТ//ЄЛѴИ ЛОР АНДРОНАКЄ // КАРЄ А РЪПОСАТ ІН ЧОФЄНИ // СЪ СЪ ШТІЄ ВЄЛЄТ ZСМГ (*Acest stălp l-au făcut Pavăl şi Vasile ficiorii Raculuiîntru pomenire lor şi a părintelui lor Andronache care a răposat în Ciofeni să să ştie velet 7243 (1734).*

Literele sunt săpate în relief, au înălțimea de 7 cm şi sunt plasate în opt rânduri. Intervalul dintre rânduri este de 2 cm.

Pe latura opusă e cioplită o cruce malteză, sub care e încrustat anul: **РОК БО 1734** (*Anul Domnului 1734*).

Aici este cazul să precizăm că, într-un document din anul 1709 (7217), este menționat *Andronache Racul de Ciofeani* (Sava 1944, 164). Ciofeni fiind numele vechi al satului Răculeşti, raionul Criuleni (Nicu 1991, 202).

2.7. Stâlpul lui Iordache Guruțenco – 7253 (1745), satul Butuceni, raionul Orhei (fig. 9).

Stâlp comemorativ aflat pe malul Răutului, într-o vie, la intrarea în satul Butuceni. Localnicii îi mai zic *Scala;* are dimensiunile: 1400/800/700/320. Inscripție cu text în limba română, în grafie chirilică, literele au înălțimea de 6 cm, intervalul între rânduri este de 3 cm:

АЧЄСТЪ СТЪЛП ЛАѴ ПѴС // ФІЧОРИИ ТАТЪЛѴИЛОРЪЛѴИ//ІѠРДАКЄГѴРѴЦЄНКО НЄПОТ // ЛѴИ ДѴМИТРАШКО ПОРТЪРЄ// СКѴЛ БИВѴ ЛОГОФЪТ АЧЄСТА // ІѠРДАКЄ [ФЪ]КЪНДЪ МО[А]РА // АИЧ АША АѴ МѴРИТ ДЄ … // СЪ СЪ ЦІЄ ВЪЛЪТ ZСНГ // ЧІНЄ А ЧІТИ СЪ ZІКЪ Д[ѴМНЄ]ZЪѴ СЪЛ АРТЄ (*Acest stălp l-au pus ficiorii tatălui lor lui Iordache Guruțenco nepot lui Dumitraşco Portărescul bivu logofăt acesta Iordache făcând moara aici aşa au murit de … să să ştie vălet 7253 (1745) cine a citi să zică Dumnezău să-l iarte*).

Iordachi Guriţencul, strănepot lui Dumitraş Portărescul, este menționat într-un document din anul 1743 (7251), mărturie a faptului că s-au învoit cu egumenul mănăstirii Golia să locuiască pe moşia Oxintia şi să se întovărăşească pentru a face

Fig. 9. Stâlpul lui Iordache Guruțenco, anul 1745, s. Butuceni, Orhei.

o moară pe moşia Trebujeni (Sava 1944, 290). Moară de la care, se vede, i s-a tras şi moartea.

Inscripția dată a fost utilizată şi de acad. Ştefan Ciobanu (Ciobanu 1924, 44-46), care a publicat doar o parte din text, redând numele Guriţenco prin Guguțencu şi datând eronat piatra cu anul 1628.

2.8. Cruce comemorativă – 7268 (1760), satul Rudi, raionul Soroca (fig. 10)[10].

Cruce de piatră cu dimensiunile 1400/800/300; conține o inscripție, păstrată parțial, fixată pe latura centrală, literele fiind săpate şi având înălțimea de 5 cm la un interval de 3 cm între rânduri:

… // **ШИ СО ПРЄСТЪ//(ВИТ ЫН З)ИЛЄ ДОМНИИ САЛИ ЛѴИ // ИѠНЪ ВОДЪ КАЛМЪШѴЛ // В ЛЄТ ЗСѮN МИСЦ** (*… şi s-o prestăvit în zilele domnii Sali lui Ion Vodă Calmăşul, v let 7268 (1760).*

Actualmente, monumentul se află în curtea fostei case-muzeu a militantei comuniste Elena Sârbu din satul Rudi. A fost strămutată aici de la locul ei

[10] Informațiile cu privire la vestigiile de la Rudi ne-au fost furnizate de dl dr. hab. Eugen Sava, căruia ținem să îi mulțumim şi pe această cale.

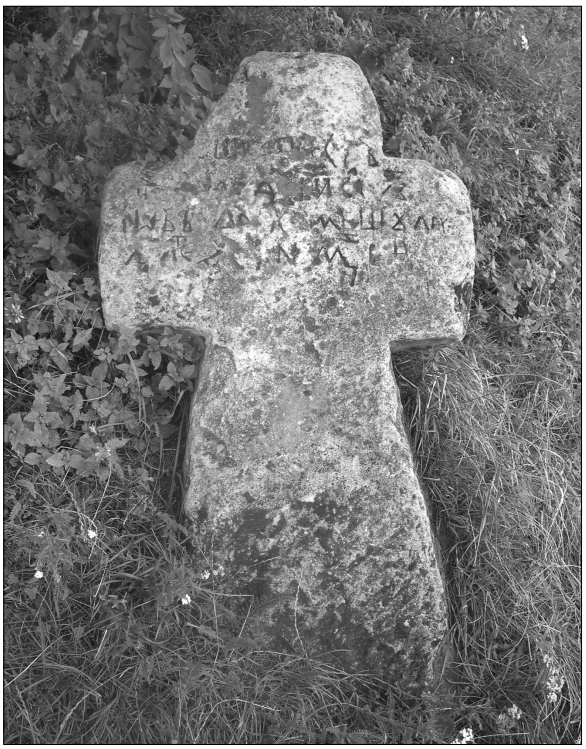

Fig. 10. Cruce, anul 1760, s. Rudi, Soroca.

iniţial, amplasat la 0,5 km de sat, lângă o livadă. După cum spun bătrânii, pe acolo trecea şleahul vechi, astăzi dispărut[11].

Pare curios faptul că, în inscripţie, apare forma neaoşă românească a numelui domnitorului, Calmăşul. Este vorba, evident, de Ioan Teodor Calimachi (1758-1761), care este cunoscut în actele oficiale ale timpului mai ales cu numele de familie grecizat, în timp ce în uzul populaţiei continua să rămână numele autohton.

2.9. Stâlpul lui Enachi – 1767 (7275), satul Cimişeni, raionul Criuleni (Brihuneţ 2006a, 444).

Situată pe o moviliţă la sud-vest de sat, pe panta stângă a văii Hârtop, partea stângă a drumului Mereni-Cimişeni, locul dimprejurul pietrei în rază de 3-5 metri nu este arat, aici crescând tufari. Obârşia acestei văi este numită de localnici *Selişte*, fapt care ne demonstrează că pe aici s-a aflat vechea vatră a satului.

Piatră tombală, aşezată în poziţie verticală, dimensiuni 2200/700/700/350 mm. În partea superioară a suprafeţei estice se află cioplit sub o cruce labată echilaterală un text în limba română, grafie chirilică:

ЛЄТ ЗСОЄ // АЧЄСТѴ СТЪЛПѴ // ЄСТИ А ЛѴИ ЄНАКИ

Let 7275 (1767) (*acestu stălpu esti a lui Enachi*)

Pe partea opusă a pietrei se află o cruce mare labată cu şase laturi, iar pe părţile laterale este cioplit câte un arbore stilizat, încununaţi de câte o cruce labată echilaterală.

2.10. Crucea lui Adam Stolbeţki – sf. sec. XVIII, satul Pârjota, raionul Râşcani (fig. 11).

Monument comemorativ de piatră de calcar cu dimensiunile: 1100/550/250, aflată pe un deal, în preajma gospodăriei lui Vasile Dumitru Cojocaru din satul Pârjota. Reprezintă o cruce cu patru braţe; pe latura estică am descifrat următorul text scris în limba rusă:

ЗДѢСЬ // РАБЪ БО//ЖІИ АДАМЪ // СТОЛБЄЦКІИ // СКОНЧАЛСЯ (*Aici s-au săvârşit din viaţă robul lui Dumnezeu Adam Stolbeţki*)

În lipsa unor date sugestive, nu suntem în stare să formulăm ipoteze vizavi de împrejurările în care a fost edificat monumentul. Tipologic, monumentul se înscrie în rândul crucilor datând din secolul al XVIII-lea.

Fig. 11. Crucea lui Adam Stolbeţki , sec. XVIII, s. Pârjota Râşcani.

[11] Inf. protoiereul Mihail Sârbu, parohul bisericii din Tătărăuca Veche, r-nul Soroca, locuitor al satului Rudi.

2.11. Stâlpul lui Pavăl Zaharia – 1812, sect. Buiucani, mun. Chișinău (fig. 12).

Piatră de mormânt şi însemn comemorativ cu dimensiunile de 1100/550/300 cm; se află în cimitirul satului, la vest de biserică. Pe latura centrală are o inscripție cu următorul text, constituit din litere de 5 cm săpate:

Fig. 12. Stâlpul lui Pavăl Zaharia, anul 1812, Buiucani, Chișinău.

АИЧЄ : ѠДИХНЄЦИИ РОБѸЛ // ЛѸИ : Д(Ѵ)МНЄЗЄѴ : ПАВѢЛ ЗАХАРИ // ДИН СЪТѸЛ : БѸИКЪНИ : ШИ МОАР//ТЄ : ЛѸИ : СЪѴ ТѢМПЛАТ : ДИН КѢ//РѸЦИ : ВИЄНДѢ : ДЄ ЛА КИШИ//НѢѴ : СЪѴ ПРѢВѢЛИТ : АИЧЄ : ШИ // ОРИЧИНЄ ВА ЧЄТИ : СѢ ЗѢ//КѢ Д(Ѵ)МНЄЗѢѴ : СѢЛ ѪРТИ // АѠВІ : ОКТО : Л : (*Aice odihneşti robul lui Dumnezeu Pavăl Zaharii din satul Buicani şi moarte lui s-au întâmplat din căruți viendă de la Chișinău s-au prăvălit aice şi oricine va ceti să zăcă Dumnezău să-l iarti 1812 octombrie 30*).

Iată unul din puținele cazuri când cineva a fost înmormântat chiar pe locul unde şi-a dat obştescul sfârşit. Moartea, se vede, l-a surprins pe nefericitul Pavel chiar în preajma bisericii din satul natal, în timp ce venea de la Chișinău. Către anul 1812, cimitirul se afla în curtea sfântului locaş, urmând ca, în perspectivă imediată, deoarece era aglomerat, să fie extins pe terenul viran din vecinătatea estică, tocmai spre locul unde fusese deja înmormântat Pavel Zaharia.

2.12. Stâlpul lui Costachi Benişachi – 1817, satul Şişcani, raionul Nisporeni (fig. 13)[12].

Reprezintă o piatră tombală cu dimensiunile: 1000/600/600/200. Strămutată din locul inițial, actualmente se aflată în partea de nord-est a satului Şişcani, în apropierea *Fântânii Babei Rusanda din Hârtop*. Pe suprafața centrală a monumentului e cioplit, în 9 rânduri, următorul text în limba română cu grafie chirilică:

АНѴ : 1817 : МАІѠ : 18 // ЗИЛЄ ѦТРѴ АЧЄСТ ЛОК // АѴ РѢПОСАТ КОС//ТАКИ БЄНИШАКИ МЄ//РГѪНД БѠЛНАВ ДЄ ЛА // БОГИЧЄНИ ЛА ДѢНѴЦЄ//НИ ѴНДЄ ЛАѴ ШИ ѦНГРО//ПАТ ДМНЄЗѢѴ СЄЛ Ѡ//ДИХНЄСКЪ (*Anu 1817, maiu 18 zile, întru acest loc au răposat Costachi Benişachi, mergând bolnav de la Boghiceni la Dănuțeni, unde l-au şi îngropat Dumnezeu să-l odihnească*).

Fig. 13. Stâlpul lui Costachi Benişachi, anul 1817, s. Şişcani, Nisporeni.

[12] Depistată de noi în vara anului 2007, grație pădurarului Mihail Gaşpar.

Bibliografie

Berechet 1928: Ştefan Gr. Berechet, Diferite inscripţii şi însemnări. Comisiunea Monumentelor Istorice, Secţia din Basarabia, Anuar II, 1928, 137-140.

Boga 1938: L.T. Boga, Documente din Basarabia, vol. II (Chişinău 1938).

Brihuneţ 2005: Brihuneţ Emanuil, Mărturii de artă populară medievală în cimitirul satului Gordineşti, raionul Edineţ. Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie, serie nouă 3 (16), Chişinău, 2005, 17-23.

Brihuneţ 2006a: Brihuneţ Emanuil, Sculptura pietrelor de mormânt din secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în ocolul Nistrului de Jos. Tiragetia XV, 2006, 439-450.

Brihuneţ 2006b: Brihuneţ Emanuil, Stâlpi de piatră din zona Orheiului Vechi. Revistă de Etnografie, Ştiinţe ale Naturii şi Muzeologie, serie nouă 5 (18), Chişinău, 2006, 62-71.

Buzilă 2004: Varvara Buzilă, Hotarele şi semnele de hotar în satul tradiţional. Revista de Etnografie, Ştiinţe ale Naturii şi Muzeologie, serie nouă 1 (14), 2004, 27-55.

Ciobanu 1924: Ştefan Ciobanu, Biserici vechi din Basarabia. Comisiunea Monumentelor Istorice. Secţia din Basarabia (Chişinău 1924), 44-46.

DIR AM 1953: Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacul XVI, vol. I (Bucureşti 1953).

Dragnev 2005: Demir Dragnev, Domnii Ţării Moldovei (Chişinău 2005).

DRH AM 1975: Documente Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I (Bucureşti 1975).

Evstratii 2002: Mihai Evstratii, V. Stroescu şi baştina (Bălţi 2002).

Goberman 2004: D.N. Goberman, Troiţele Moldoveneşti (Sankt Petersburg 2004).

Gonţa 1990: Alexandru I. Gonţa, Documente privind Istoria României. A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri (Bucureşti 1990).

Gonţa 1995: Alexandru I. Gonţa, Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de persoană (Bucureşti 1995).

Livşiţ 1994: Matus Livşiţ, Sculptura populară. Arta, 1994, 32-42.

MEF 1992: Moldova în Epoca Feudalismului, vol. VI (Chişinău 1992).

Mischevca 2004: Vladimir Mischevca, „Stâlpul Leahului" – cel mai vechi monument al unui comandat de oşti de pe teritoriul Republicii Moldova. In: Studia in Honorem Gh. Postică (Chişinău 2004), 233-241.

Nicu 1991: Vladimir Nicu, Localităţile Moldovei în documente şi cărţi vechi, vol. II, M-Z (Chişinău 1991).

Păduraru 1939: Teodor N. Păduraru, Din trecutul satului Cubolta. Viaţa Basarabiei 6, 1939, 85-92.

Sava 1944: Aurel V. Sava, Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Orheiului (Bucureşti 1944).

Soltan 2004: Gheorghe Soltan, Drăsliceni, un vechi sat de răzeşi (Chişinău 2004).

Stăvilă 2003: Veaceslav Stăvilă, Şişcani (Chişinău 2003).

Ţiganco 1928: Nicolae Ţiganco, Mănăstirea Rughi. Comisiunea Monumentelor Istorice, Secţia din Basarabia, Anuar II, 1928, 111-124.

Urechia 1892: V.A. Urechia, Istoria Românilor, tom. II (Bucureşti 1892).

Драгнев 1987: Д.М. Драгнев, Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (Кишинев 1987).

Курдиновский 1905: Василий Курдиновский, Археологическое путешествие по Бессарабии. Кишиневскія Епархіальныя Въдомости 24, 1905, 682.

Курдиновский 1906: Василий Курдиновский, Южная часть Хотинского уезда. Кишиневскія Епархіальныя Въдомости 43, 1906, 1379.

Никитин 1960: Е. Никитин, Памятник героического прошлого (о старинном памятнике гайдука в кодрах). Молодежь Молдавии, 10 апреля, 1960.

Тарас 1986: И.Н. Тарас, Памятники Архитектуры Молдавии (Кишинев 1986).

Эбергардтъ 1916: Яковъ Эбергардтъ, Памятники старины и археологическія находки въ Бессарабіи (Кишиневъ 1916).

Late medieval commemorative monuments from the Prut-Dniester space

Abstract

The territory between Nistru and Prut rivers has important witnesses of our medieval history and culture – grave stones and crosses.

For the purposes of this article the author undertook some trips through localities from the north and south of the Republic of Moldova. Discovered monuments were divided in two main categories: 1) burial signs; and 2) memorial signs. Article show the short history of investigations of this kind of monuments and firstly lead in scientific use 12 grave stones and crosses carved in 1612-1817 years.

List of illustrations:

Fig. 1. Girl's pillar (1600), Şişcani village, Nisporeni district.
Fig. 2.Warrior's pillar (17th century), Heciu Vechi village, Sângerei district.
Fig. 3. Cross (1612), Cubolta village, Sângerei district.
Fig. 4. Priest Ştefan's stone (1618), Alexăndreni village, Edineţ district.
Fig. 5. Gligoraş's pillar (1675), National Museum of Ethnography and Natural History.
Fig. 6. Simion Rudi's cross (1721), Rudi village, Soroca district.
Fig. 7. Andrei's pillar (1732), Rogojeni village, Floreşti district.
Fig. 8. Andronache Racul's pillar (1734), Răculeşti village, Criuleni district.
Fig. 9. Iordache Guruţenco's pillar (1745), Butuceni village, Orhei district.
Fig. 10. Cross (1760), Rudi village, Soroca district.
Fig. 11. Adam Stolbeţki's cross (18th century), Pârjota village, Râşcani district.
Fig. 12. Pavăl Zaharia's pillar (1812), Buiucani district, Chişinău city.
Fig. 13. Costachi Benişachi's pillar (1817), Şişcani village, Nisporeni district.

Мемориальные памятники позднего средневековья в Пруто-Днестровском регионе

Резюме

Территория между Прутом и Днестром хранит важные свидетельства нашей средневековой истории и культуры, коими являются высеченные в камне кресты и плиты.

Для их исследования автор предпринял несколько поездок в населённые пункты центра и севера Республики Молдова. Выявленные памятники были разделены на две основные категории: 1) надгробные знаки и 2) памятные знаки. В статье представлена краткая история исследования памятников этого вида и впервые введены в научный оборот 12 крестов и плит, высеченных в 1612-1817 гг.

Список иллюстраций:

Рис. 1. Девичий столб (1600), с. Шишкань, район Ниспорень.
Рис. 2. Столб воина (XVII в.), с. Хечул Веки, район Сынджерей.
Рис. 3. Крест (1612), с. Куболта, район Сынджерей.
Рис. 4. Камень священника Штефана (1618), с. Алексэндрень, район Единец.
Рис. 5. Столб Глигораша (1675), Национальный Музей Этнографии и Естественной Истории.
Рис. 6. Крест Симиона Руди (1721), с. Рудь, район Сорока.
Рис. 7. Столб Андрея (1732), с. Рогожень, район Флорешть.
Рис. 8. Столб Андронаке Ракул (1734), с. Рэкулешть, район Криулень.
Рис. 9. Столб Иордаке Гуруценко, (1745), с. Бутучень, район Орхей.
Рис. 10. Крест (1760), с. Рудь, район Сорока.
Рис. 11. Крест Адама Столбецки (XVIII в.), с. Пыржота, район Рышкань.
Рис. 12. Столб Павэла Захария (1812), район Буюкань, г. Кишинэу.
Рис. 13. Столб Костакия Бенишаки (1817), с. Шишкань, район Ниспорень.

01.02.2008

Protoiereu Emanuil Brihuneţ, Mitropolia Chişinăului şi a Moldovei, str. Bucureşti, 119, MD-2004 Chişinău, Republica Moldova

TRECEREA ORAŞULUI SOROCA DIN PROPRIETATEA PRIVATĂ ÎN CEA A STATULUI

Dinu Poştarencu

Precizăm din capul locului că în literatura istorică există informaţii sumare şi nu întru totul exacte referitor la acest subiect.

Bunăoară, Ştefan Ciobanu menţionează că oraşul Soroca, ,,până în anul 1848, a fost proprietatea particulară a familiei boiereşti Roset-Roznovanu" (Ciobanu 1993, 87).

Dintr-un studiu recent despre judeţul Soroca, semnat de Nicolae Bulat, spicuim următoarele. În 1781, domnul Constantin Moruzi dăruieşte târgul Soroca fiicei sale Sultana, măritată cu hatmanul Scarlat Sturza, iar în 1793, logofătul Nicolae Ruset cumpără moşia Soroca la soltan-mezat. În continuare însă autorul respectiv afirmă că, în perioada 1781-1849, târgul Soroca s-a aflat ,,în posesia privată a lui Iordache Ruset şi a familiei Cerchez". Totodată, cititorul mai este informat că în 1848, în virtutea unui decret imperial, Alexandru Cerchez vinde statului rus ,,mahalaua Zastânca şi moşia Soroca cu 100 000 ruble de argint" (Bulat 2000, 104,133).

Pentru început, vom urmări cum a evoluat proprietatea asupra târgului Soroca în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În luna mai 1778, comisul Scarlat Sturza se căsătoreşte cu Sultana Moruzi (Popişteanu, Matei 1995, 196) căreia, tatăl ei, domnul Principatului Moldovei (1777-1782) Constantin Moruzi, prin hrisovul de danie emis anterior datei de 10 aprilie 1781, i-a trecut în stăpânire ,,târgul Sorocii şi cu toată moşia câtă esti împregiurul târgului" (Ispisoace şi zapise 1931, 143).

Odată cu retragerea trupelor ruse din Principatele Române, în conformitate cu prevederile Tratatului de pace ruso-otoman de la Iaşi din 29 decembrie 1791/9 ianuarie 1792, în Rusia a plecat şi Scarlat Sturza însoţit de familia sa. Părăsindu-şi ţara, Sturza şi-a lăsat averea în grija unor persoane de încredere, cărora le pune la dispoziţie o „carte de vechilime", iscălită de ambii soţi şi întărită cu peceţile sale în Iaşi, la 8 martie 1792. În actul cu împuternicirile acordate se menţionează: „După legătura păcii ci s-au aşăzat între aceste două împărăţii de obşte fiind slobozi fiiştecare la orice parte de loc a merge după acea voe socotind mai de odihna noastră a ne tragi de supărările de aici şi fiind şi voe lui Dumnezeu a ne aşeza în ţările ai împărăteştii măriri. Rădicându-ne acum cu toată familia noastră mergem la Rosăia, drept aceia pentru lucrurile noastre mişcătoare şi nemişcătoare facem deplin vechili în locul nostru de dumnealui sulger Ioniţ Măcărescul dumlui ispravnic Dimitrache Cuza, oameni ai casei noastre cărora prin cartea aceasta a noastră li se dă toată puterea şi voi asupra tuturor lucrurilor noastre a le vinde atât moşiile, viile, lucrurile din casă, după preţurile ce se vor pute învoi cu cumpărătorii şi după puterea cărţii aceştie a noastre, a da şi zapisile sale până ne vor înştiinţa şi se vor trimite din partea noastră scrisoare pe numele fişticăruie cumpărătoriu" (Ispisoace şi zapise 1931, 164-165).

Fiind permisă de către domnul Moldovei Mihail Şuţu, la 4 iunie 1793, scoaterea la mezat a târgului Soroca cu moşia din jur a vistiernicului Scarlat Sturza, această proprietate, după cum se spune într-un alt act aprobat de domn la 4 iulie 1793, este cumpărată de către biv vel logofătul Nicolae Ruset-Roznovanu (Ispisoace şi zapise 1931, 154-155). S-a dovedit însă că această vânzare a fost făcută cu scopul ca proprietatea respectivă a lui Sturza să nu fie confiscată din cauza refugierii sale în Rusia. Scarlat Sturza îi vinde lui Nicolae Ruset cu adevărat Soroca la 9 august 1801, în actul de vânzare-cumpărare, întocmit la Iaşi, Sturza dând următoarea explicaţie: „Fiind moşia me târgul Soroca cu tot locul ei prinprejur şi cu acareturile ce sânt pe dânsa în vremea eşării mele din Moldova la Rosie, când după putere înaltelor tractaturi dinpreună cu celelalte acareturi şi lucruri a mele au fost scoase la mezat unde neagiungând la preţul cuviincios au fost lasate de mine până acum sub povăţuire şi purtare de grijă dumsale badilui

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 195-198.

Niculae Rosăt biv vel logofăt, vărul meu. Acum dar având şi eu trebuinţă a cumpăra la Rusie unde locuiesc robi sate spre statornicie familii mele am socotit şi din toată voe me m-am hotărât a o vinde de veci, deci după aşezare şi tocmala ce am făcut cu dumlui logofăt vărul meu numitul târg Soroca şi cu tot locul ei şi cu acareturile ci sânt pe dânsa o am vândut dumsale drept 45 000 lei" (Ispisoace şi zapise 1931, 163).

De la Nicolae Ruset-Roznovanu târgul Soroca îl moşteneşte fiul său, marele vistiernic Iordache Ruset-Roznovanu, care este indicat ca proprietar al acestei localităţi şi pe foaia de titlu a listei contribuabililor din târgul Soroca[1], întocmită în cadrul recensământului fiscal din 1835.

Iordache Ruset-Roznovanu trece oraşul Soroca (Sorocii i se acordă statut de oraş prin decretul imperial din 18 decembrie 1835) în stăpânirea fiului său, Nicolae, care îl vinde fraţilor Alexandru şi Constantin Cerchez, fiii vel-clucerului Nicolae Cerchez. Procedura de vânzare-cumpărare a avut loc până la data de 4 noiembrie 1839, când colonelul Alexandru Cerchez cumpără de la fratele său Constantin jumătatea din oraşul Soroca ce-i aparţinea celui din urmă[2].

Primul dintre fraţi, Alexandru Cerchez, era, la 1839, colonel (ulterior, general-maior) în armata rusă, avea 39 de ani şi locuia în oraşul Moscova, iar Constantin, în vârstă de 31 de ani, locuia în Basarabia, având în proprietate satul Bujeräuca din preajma Sorocii.

La 14 august 1845, Pavel Fiodorov, în calitatea sa de guvernator general interimar al Novorosiei şi Basarabiei, a adus la cunoştinţă Consiliului Regional al Basarabiei că Ministerul Afacerilor Interne al Rusiei i-a transmis cererea colonelului Alexandru Cerchez prin care acesta a manifestat dorinţa de a vinde statului oraşul Soroca împreună cu satul Zastânca din vecinătate. Transmiţându-i cererea colonelului, ministerul i-a cerut lui P. Fiodorov să fie acumulate informaţii în privinţa acestor proprietăţi funciare propuse spre vânzare. Drept urmare, el a instituit o comisie specială, căreia i s-a dat misiunea să acumuleze informaţiile necesare[3].

Pe data de 4 august 1845, comisia respectivă i-a prezentat guvernatorului general interimar informaţiile solicitate. Din actele întocmite de comisie aflăm că târgul Soroca, potrivit recensământului fiscal din 1835, avea 3 401 locuitori (1 744 de persoane de sex masculin şi 1 657 de persoane de sex feminin), iar satul Zastânca – 252 de locuitori (242 de ţărani plus 10 reprezentanţi ai clerului). Sub aspect social, populaţia Sorocii era constituită din următoarele categorii: nobili – 49, raznocinţi – 12, slujitori ai bisericii – 42, soldaţi în retragere şi soţiile lor – 19, negustori cu familiile lor – 255, mici-burghezi – 2321, odnodvorţi – 43, servitori şerbi – 20, ţărani – 640[4].

Prin adresa din 14 august 1845, la care ne-am referit mai sus, P. Fiodorov a indicat autorităţii basarabene să-i furnizeze suplimentar următoarele informaţii: 1. Care sursă de finanţare poate fi utilizată pentru a-i plăti proprietarului oraşului? Poate prin intermediul unui împrumut din capitalul de 10% al Basarabiei? 2. Care sunt modalităţile de restituire a sumei împrumutate?[5]

Pregătind informaţiile solicitate în cadrul şedinţei sale din 30 septembrie 1845, Consiliul Regional al Basarabiei a formulat următoarele răspunsuri la întrebările adresate:

1. Prin articolul 58 al Regulamentului cu privire la administrarea regiunii Basarabia, publicat în volumul II al Colecţiei de legi, ediţia anului 1842, a fost fixat capitalul de 10% pentru necesităţile locale ale regiunii.
2. Conform statelor aprobate de împărat la 18 decembrie 1835, în oraşul Soroca au fost prevăzute următoarele instituţii: Poliţia judeţeană, Poliţia orăşenească, Administraţia financiară judeţeană, Primăria (ratuşa) oraşului, procurorul judeţean, inginerul cadastral judeţean şi un medic, care să dispună de sectoare medicale şi de o moaşă. Aceste instituţii şi personalul din cadrul lor urmau să fie întreţinute parţial de stat şi parţial din impozitele judeţene şi ale oraşului Soroca. Primăria urma să fie constituită dintr-un primar (burgomistru) şi patru membri ai primăriei (ratmani), fără salariu, aleşi de comunitate, plus un secretar din partea guvernului, cu un salariu de 150 ruble. În corespundere cu decretul imperial, primăria trebuia să fie întreţinută din veniturile oraşului. Deoarece oraşul Soroca era în proprietate privată şi veniturile erau încasate de proprietar, primăria

[1] ANRM, F. 134, inv. 2, d. 794, f. 63.
[2] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 25, f. 3.
[3] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 957, f. 1.
[4] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 468, f. 102.
[5] ANRM, F. 3, inv. 2, d. 957, f. 1v-2.

nu avea surse de întreţinere, din care cauză la Soroca nu exista primărie. Situaţia însă dicta necesitatea deschiderii ei[6].

Având în vedere cele expuse mai sus, Consiliul Regional al Basarabiei a considerat avantajoasă cumpărarea în proprietatea statului a oraşului Soroca şi a satului Zastânca, alocând în acest scop suma cerută de cumpărător din capitalul de 10% al Basarabiei. Concomitent, Consiliul Regional a fost de părerea că odată cu cumpărarea oraşului Soroca să fie deschisă primăria orăşenească în conformitate cu statele stabilite prin decretul imperial din 18 decembrie 1835, care să fie întreţinută din veniturile urbei[7].

Prin adresa din 3 aprilie 1846, Pavel Fiodorov a înştiinţat şi Cârmuirea Provincială a Basarabiei despre intenţia statului de a cumpăra oraşul Soroca[8].

Drept consecinţă, la 23 decembrie 1847, împăratul Nicolae I a dispus ca oraşul Soroca şi satul Zastânca, aflate în stăpânirea moşierilor Cerchez, să fie cumpărate în proprietatea statului cu suma de 100 mii ruble de argint, care urma să fie alocată din capitalul de 10% al regiunii Basarabia. A treia parte din această sumă urma să fie trecută la cheltuieli nerambursabile, iar celelalte părţi să fie puse în seama oraşului Soroca ca datorie, fără dobândă. Pentru plata acestei datorii oraşul trebuia să verse toate rămăşiţele de la veniturile sale[9].

A treia parte din oraş îi aparţinea soţiei lui Alexandru Cerchez, Ana, născută Beklemişev, care, la 26 februarie 1848, i-a adresat lui P. Fiodorov rugămintea ca banii ce i se cuvin din vânzare să-i fie trimişi la Moscova[10].

În ziua de 18 iunie 1848, şeful poliţiei (gorodnicii) din oraşul Soroca şi inginerul cadastral judeţean au luat în primire oraşul de la împuternicitul colonelului Alexandru Cerchez[11]. Curând, în oraşul Soroca a fost instituită Primăria (ratuşa) orăşenească, care, la 1 iulie 1848 raporta Cârmuirii Provinciale a Basarabiei despre luarea în primire a oraşului pe data de 18 iunie 1848[12].

În raza oraşului a intrat şi jumătate din satul Zastânca, cumpărată de la Alexandru Cerchez. Cealaltă jumătate a satului Zastânca aparţinea mănăstirii Golia din oraşul Iaşi[13].

Vânzând oraşul Soroca şi jumătate din satul Zastânca, colonelului Alexandru Cerchez i-au mai rămas în proprietate satele Bujeräuca şi Rubleniţa din judeţul Soraca.

În acest mod, oraşul Soroca a trecut din proprietate privată în cea a statului.

Bibliografie

Ciobanu 1993: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău 1993).

Bulat 2000: N. Bulat, Judeţul Soroca: file de istorie (Chişinău 2000).

Popişteanu, Matei 1995: C. Popişteanu, D. Matei, Sturdzeştii: din cronica unei familii istorice (Bucureşti 1995).

Ispisoace şi zapise 1931: Ispisoace şi zapise. Publicate de Gh. Ghibănescu, vol. VI, partea I (Iaşi 1931).

Transer of Soroca town from private property to state property

Abstract

Soroca market town was chartered in 1781 by Constantin Moruzi, hospodar of the Moldavian Principality, to his daughter Sultana married to hetman Scarlat Sturdza. After the conclusion of the Russo-Turkish Peace Treaty of Iasi on 29 December 1791/ 9 January 1792, S. Sturza moves with his family to Russia. Thus logothete Nicolae Ruset-Roznovanu assumes possession of Soroca town and transfers it to his son Grand Vistiernik Iordache Ruset-Roznovan whose son Nicolai Ruset-Roznovan sells Soroca to brothers Alexandru and Constantin Cerchez.

[6] Ibidem, f. 4-5.
[7] Ibidem, f. 6-8.
[8] ANRM, F. 6, inv. 9, d. 468, f. 1.
[9] Ibidem, f. 55.
[10] Ibidem, f. 85.
[11] Ibidem, f. 146.
[12] Ibidem.
[13] Ibidem, f. 405, 435.

In 1839 Constantin Cerchez sold his half of the town to his colonel Alexandru Cerkez who in 1845 proposed to sell his property to the state. After property assessment had been carried out the Tsar's State bought the town of Soroca in accordance with the consent of the Emperor Nicolay I on 23 December 1847.

Передача города Сорока из частной собственности в государственную

Резюме

Грамотою 1781 г. господарь Молдавского Княжества Константин Морузи передал местечко Сорока во владение своей дочери Султане, которая была замужем за гетманом Скарлата Стурза. После заключения Ясского русско-турецкого мирного договора от 29 декабря 1791/9 января 1792 г., С. Стурза переезжает вместе с семьей в Россию. Местечко Сорока становится владением бив вел логофета Николая Русет-Рознована. От него его наследует сын великий вистиерник Иордаке Русет-Розновану. Потом им владел его сын Николай Русет-Розновану, который продает Сороку братьям Александру и Константину Черкез. В 1839 г. Константин Черкез продал свою половину города своему брату, полковнику Александру Черкез. А последний, в свою очередь, в 1845 г. предложил государству купить от него эту собственность. После того, как специальная комиссия произвела оценочные исследования этой собственности, царское государство купило город Сорока в соответствии с согласием императора Николая I от 23 декабря 1847 г.

27.12.2007

Dinu Poştarencu, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, 31 August 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova.

CONTRIBUŢIE LA STUDIEREA ABUZURILOR EGUMENILOR MĂNĂSTIRILOR ÎNCHINATE DIN ŢARA MOLDOVEI (1806-1812): CAZUL DANIIL VS. THEODORIT DE LA MĂNĂSTIREA FLOREŞTI

Teodor Candu

Studierea istoricului vieţii monahale din Ţările Române a reprezentat un subiect amplu analizat în istoriografia românească începând cu mijlocul secolului al XIX şi practic a continuat să trezească interesul istoricilor până în prezent. Acest fapt s-a datorat, în mare parte, rolului şi locului pe care îl au aşezămintele monastice de-a lungul istoriei poporului şi bisericii române, din punct de vedere spiritual, cultural şi, nu în ultimă instanţă, economic. Din perspectivă istorică mănăstirile din Ţările Române au reprezentat importante centre de cultură şi spiritualitate, care au contribuit la dezvoltarea ortodoxiei nu numai în spaţiul românesc, dar şi în afara arealului de răspândire a romanităţii orientale, lucru facilitat de fenomenul cunoscut în istoriografie ca procesul de închinare a mănăstirilor la locurile sfinte din Orient. Indiferent de motivele care au generat această formă de susţinere a creştinismului de rit greco-bizantin, acest fenomen a fost însoţit, deseori, de un şir de abuzuri din partea celor care au beneficiat de ajutorul material şi spiritual, pe care l-au primit prin intermediul procesului de închinare a mănăstirilor româneşti către locurile sfinte.

În studiul de faţă nu se propune de a face o trecere în revistă a principalelor motive care au generat procesul de închinare a mănăstirilor româneşti la locurile sfinte de pe teritoriul Imperiului Otoman, nici a celor care au generat abuzurile pe care le făceau călugării şi egumenii trimişi special de a administra mănăstirile închinate şi moşiile cu care au fost înzestrate acestea[1].

În cele ce urmează se vor prezenta un şir de informaţii inedite legate de abuzurile egumenilor unor mănăstiri închinate faţă de cei care prin actele lor de binefacere au contribuit la susţinerea centrelor monastice din Orient. În acest sens vom evidenţia situaţia care s-a iscat în jurul mănăstirilor moldoveneşti care au fost închinate la mănăstirea Esfigmenu, de la Muntele Athos, aici va fi vorba despre mănăstirile Floreşti[2] şi Badiu din Galaţi şi schitul Bursuci din ţinutul Fălciului, în prezent judeţul Vaslui.

La 17 octombrie 1810, fostul egumen al mănăstirii Floreşti, înainta în faţa Dicasteriei Exarhale o plângere prin care cerea ca să fie iniţiată o cercetare pe marginea faptului că a fost îndepărtat de la egumenie de arhimandritul Theodorit, fiindu-i defăimată cinstea[3], anexând la plângere şi o expunere extinsă a motivelor[4], precum şi un izvod de cheltuieli[5], pe care le-a făcut în perioada noiembrie 1806 – iulie 1808[6].

Din expunerea motivelor pe care le prezintă Daniil, Dicasteriei, reiese că, acesta nu ar fi înaintat această jalobă: „Dacă părintele Theodorit şi cu ai săi nu ar faci nişti arătări neadivărate, atât către Duhovnicescul Dicasterion, cât şi către unii şi alţii, precum eu aş fi îndatorit mănăstirea Floreşti”[7], sau „... nu aş fi supărat auzul jiudecăţii, de nu mar fi hulit ei pe la toati casăli, că am pus 40 pungi bani datorie la Floreşti”[8].

[1] Cât priveşte istoriografia referitoare la studiul istoricului mănăstirilor închinate, a se vedea, Teodor Candu, *Chestiuni istoriografice relative la legăturile Ţărilor Române cu Athosul (din se. XVIII până în primul pătrar al sec. XIX),* în, Symposia Professorum / Materialele sesiunii şt. din 15-16 oct. 2004/ Univ. Liberă Int. din Moldova; dir. publ. Andrei Galben; coord. ştiinţ. Victor Moraru; red. resp. Octavian Ţîcu. – Ch.: ULIM, 2005, p. 71-77.

[2] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, *Дело по рассмотрению жалобы игумена Флорештского монастыря, иеромонаха Даниила, на архимандрита Феодорита, за отстранение его от игуменства,* 17. 10. 1810-10. 11. 1810. [în continuare, ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. ...].

[3] ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 1-1v, doc. în limba greacă; f. 21, rezumatul în rusă.

[4] *Ibidem,* f. 5-11, vezi Anexa 2.

[5] Ibidem, f. 12-15, Anexa 3.

[6] Deşi izvodul de cheltuieli pe care l-a prezentat ieromonahul Daniil nu cuprinde şi limitele cronologice, specifice unor astfel de documente, în cadrul său sunt indicate un şir de date care într-un final ne permit de a conchide că cheltuielile care au fost făcute pe durata egumeniei sale ar corespunde limitelor indicate.

[7] Ibidem, f. 5.

[8] Ibidem, f. 10v.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 199-214.

În acelaşi document, ieromonahul Daniil, face o prezentare detaliată a modului cum a ajuns el egumen la mănăstirea Floreşti, totodată prezentând condiţiile cu care s-a tocmit el să conducă această mănăstire, dar şi schimbările care au survenit de-a lungul egumeniei sale în ceea ce priveşte acestea. Una din obligaţiile pe care şi le-a asumat Daniil la venirea sa în fruntea mănăstirii Floreşti a fost să termine construcţia zidului din jurul mănăstirii, care fusese început de logofătul Manolachi Paladi şi alţii după cel dintâi ctitor Criste Ghenovici vornicu[9], să facă biserica cea mare dar şi alte zidiri în jurul mănăstirii[10]. Pe motiv că pentru îndeplinirea acestor construcţii era nevoie de o sumă mare de bani, iar mănăstirea nu dispunea de sursele financiare necesare, Daniil în faza iniţială nu a acceptat de a primi conducerea mănăstirii, fapt ce l-a făcut pe arhimandritul Theodorit, egumenul mănăstirii Esfigmenu, administratorul metohurilor acestei mănăstiri şi al proprietăţilor lor în Moldova, să propună fostului egumen al mănăstirii Floreşti, Iosif (Iosaf)[11], să preia conducerea acesteia în baza condiţiilor indicate. Din motiv că Iosif a condiţionat revenirea în fruntea mănăstirii prin anularea embaticului anual, pe care mănăstirea îl plătea la Esfigmenu, pe o perioadă de zeci ani, şi doar să repare, dar nu să facă din nou, zidul şi celelalte construcţii, Theodorit a reînceput negocierile cu Daniil, promiţându-i că are posibilitatea să-i găsească anumite surse financiare pentru o perioadă de zece ani, fără dobândă, care urmau să se ridice la suma de 25 000 lei. Astfel, în baza acestor promisiuni, Daniil acceptă să preia egumenia acestei mănăstiri, fiind întărit egumen şi de mitropolitul Venaimin, în toamna anului 1806[12].

Pe durata noiembrie 1806 – iulie 1808, ieromonahul Daniil reuşeşte să cheltuie o sumă de 56 868 lei 8 parale, bani folosiţi atât la întreţinerea mănăstirii, cât şi la efectuarea construcţiilor care au fost condiţionate la momentul venirii sale în fruntea mănăstirii. Din suma de bani cheltuiţi de acest egumen, 15 298 lei au fost folosiţi la facerea zidului, a clopotniţei şi paraclisului[13]. La această sumă trebuie de adăugat şi suma de 1 640 lei folosiţi pentru reparaţii şi stricarea zidului celui vechi, şi altor acareturi ale mănăstirii[14]. Suma de 30 914 lei şi 38 parale reprezintă suma în bani, lucruri şi îmbrăcăminte care au fost daţi în mână arhimandritului Theodorit şi ieromonahului Luca[15]. Cheltuiala viilor mănăstirii se ridica, pentru doi ani, la 2 325, din care a ridicat doar roadele din primul an[16]. La venirea sa în fruntea mănăstirii Daniil adusese lucruri şi produse în sumă de 2 799 lei, inclusiv alte cheltuieli. Pentru întreţinerea a 12 persoane pentru jumătate de an a cheltuit 1 500 lei, pentru întreţinerea bisericii pe jumătate de an 500 lei, pentru plata slujitorilor bisericii 600 şi pentru plata simbriei breslaşilor şi a slugilor 862 lei, inclusiv alte zaherele 429 lei şi 10 par. Deşi suma veniturilor mănăstirii nu poate fi întru totul identificată, totuşi pentru o perioadă de 20 de luni suma cheltuită este destul de consistentă, fapt care ne face să conchidem că Daniil, pe durata egumeniei sale, nu o dată a fost obligat să apeleze la împrumutul de bani, cu dobândă, având în vedere şi faptul că deşi la ridicarea sa în scaunul egumeniei mănăstirii Floreşti primise promisiunea de a obţine un împrumut de 25 000 lei fără dobândă, prin mijlocirea lui Theodorit, pe o durată de 10 ani, acesta din urmă a reuşit să-i găsească doar 5 000 lei de la arhimandritul Filaret, însă aceşti bani au fost folosiţi pentru întoarcerea banilor, pe care mănăstirea îi datora proegumenului Iosif, la ieşirea acestuia din egumenie.

Indiferent de faptul că la venirea sa la egumenie Daniil primise conform mărturiilor sale nişte condiţii clare, totuşi, pe parcursul acestei perioade în cadrul acestor condiţii au survenit un şir de schimbări, care s-au produs în urma intervenţiei şi presiunilor pe care le-a exercitat arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Luca, pe care Daniil îl numeşte „ajiutorul cel groaznic a lui Theodorit”.

În primul rând, Theodorit îl obligă să plătească suma embaticului anual la Esfigmenu, care se ridica la 2 500 lei pe an. În al doilea rând, îi cerea ca să-l primească pe Luca ieromonahul, tovarăş la egumenie, care pentru început urma să primească a treia parte din banii şi milele adunate la icoană.

[9] Ibidem, f. 7.
[10] Ibidem.
[11] În cadrul documentului citat numele acestuia este ortografiat în aceste două forme.
[12] Momentul venirii ieromonahului Daniil, egumen la mănăstirea Floreşti, poate fi stabilit prin scăderea a 20 de luni din momentul când el părăseşte această mănăstire, care s-ar fi întâmplat la mijlocul lunii iulie 1808, adică mai precis 12 iulie, când între el şi Theodorit a fost încheiată înţelegerea prin care mănăstirea Floreşti lua asupra sa toate datoriile pe care le făcuse Daniil, vezi ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 18-18v, Anexa 1.
[13] Ibidem, f. 13.
[14] Ibidem, f. 13v.
[15] Ibidem, f. 12-13.
[16] Ibidem, p. 13v.

Apoi tot mai insistent, mărturisea Daniil, ei cereau ca să fie anulat primul document de egumenie, şi să întocmească unul nou în care Luca să fie trecut tovarăş. După încheierea acestui act, Theodorit îi obligă pe ambii egumeni să-i plătească câte 500 lei pe an, pentru cheltuiala sa. La scurt timp către Daniil şi Luca din partea lui Theodorit venea cererea ca aceştia să-i dea zapis prin care ei se obligau să plătească suma de 1 000 de lei pe care acesta îi împrumutase de la un Macarie Lavriotul.

O nouă cerinţă pe care o făcea Theodorit către cei doi egumeni ai mănăstirii Floreşti se referea la faptul că ei urmau să-i dea un zapis pentru suma de 13 000 lei, pe care, cică, mănăstirea i-ar fi împrumutat de la Esfigmenu, prin mâna sa, pentru facerea zidirilor[17]. Theodorit argumenta necesitatea eliberării unui asemenea zapis prin „siguranţia afierosării aceştii mănăstiri", adică „că dacă vor voi, vrodată ctitorii să strice afierosărea aceasta şi să dezbineze pe Floreştii de la Esfigmenu, să nu poată p(en)t(r)u darea banilor acestora"[18]. Daniil, înţelegând că prin darea unui asemenea zapis Theodorit urmărea să-l încurce şi mai mult în datorii, a încercat să-i riposteze, precum că nu ar fi luat nici 13 parale de la Esfigmenu, dar nu 13 000 de lei, la care Theodorit, într-o formă insistentă i-a replicat că acest zapis trebuie să fie dat pentru „economia afierosirii".

Prin această cerere pe care o făcea Theodorit lui Daniil şi Luca se constată un caz clar de abuz, din partea unor călugări cu metanie de la mănăstirile de peste hotarele Moldovei, faţă de condiţiile impuse de ctitori în momentul închinării, nerespectarea cărora putea avea drept efect anularea actului de închinare, şi revenirea la starea iniţială de până la actul închinării. Deci, Theodorit fiind conştient de posibilitatea unei asemenea situaţii, având în vedere şi faptul că datorită proastei administrări atât a numitului arhimandrit cât şi a unor egumeni, la începutul secolului al XIX-lea, au fost risipite şi chiar distruse unele mănăstiri, printre care şi mănăstirea Badiu din Galaţi şi schitul Bursuci, fapt confirmat şi de mărturia făcută de ieromonahul Daniil. Aceasta ne face să credem, că unii ctitori au ridicat problema revenirii asupra actului de închinare.

Indiferent de faptul că Daniil înţelegea gravitatea unui asemenea act, fapt ce reiese din mărturiile sale, totuşi, el a acceptat să dea şi acest zapis.

Un alt act de abuz din partea lui Theodorit se referă şi la cererea sa de a ridica suma embaticului de la 2 500 lei anual la 3 000 lei, fără a lua în seamă că mănăstirea Floreşti urma să suporte cheltuieli enorme în legătură cu facerea zidului în jurul ei şi reparaţiile necesare la construcţiile mănăstireşti. Pentru acest lucru, el cerea ca să i se mai dea un zapis, prin care să se arate că cei doi prin mâna sa au mai luat cu împrumut încă 3 000 de lei de la Esfigmenu, pe care să-i reîntoarcă în timp de doi ani câte 1 500 lei, camuflând această sumă sub plata unui embatic anual de 1 500 lei, iar după doi ani să ridice suma embaticului la 3 000 lei. Şi la această cerere Daniil a dat zapisul cerut, mărturisind: „..., am închis ochii şi i-am dat şi acest zapis, ca să văd până unde va merge răutatea şi vicleşugul omului"[19].

Conform aceleiaşi mărturii, la trei zile după încheierea şi acestui zapis, Theodorit, venea în faţa lui Daniil cu cererea ca acesta să găsească bani şi să întoarcă cât mai curând suma de 4 000 de lei ce rămăsese din cei 5 000, împrumutaţi de la arhimandritul Filaret, deoarece el a fost silit să-i plătească din banii săi. Această cerinţă l-a făcut într-un final pe Daniil să înţeleagă că cererile de acest gen nu vor mai conteni şi, prin urmare, trebuie să iasă din egumenie, iar banii pe care i-a cheltuit să şi-i tragă prin judecată.

Astfel, la 12 iulie 1808, între cei doi a fost încheiată o înţelegere, prin care Theodorit se obliga în calitatea sa de egumen al mănăstirii Esfigmenu şi administrator al metohurilor acesteia, ca să ia asupra mănăstirii Floreşti datoriile lui Daniil, şi să-i reîntoarcă suma de 2 500 de lei, cu care ar fi intrat acesta la egumenie[20].

Practic, până în toamna anului 1810, Daniil nu a înaintat nici o pretenţie faţă de arhimandritul Theodorit, şi conform spuselor sale nu ar fi înaintat dacă acesta din urmă nu l-ar fi hulit că ar fi băgat mănăstirea Floreşti în datorii de 40 pungi bani. La aceasta se adaugă şi problema iscată dintre arhimandritul Theodorit şi exarhul mănăstirii Esfigmenu Amvrosie[21], Daniil folosind conflictul dat drept un argument în plus pentru a demonstra autorităţilor ecleziastice că Theodorit urmărea mai puţin să se preocupe de îmbunătăţirea stării mănăstirii, ci doar un scop material, să ia câţi mai mulţi bani.

[17] Ibidem, f. 9.
[18] Ibidem.
[19] Ibidem, f. 9v.
[20] Ibidem, f.18-18v.
[21] Ibidem, f. 5v-6.

Într-un final Daniil cerea Dicasteriei ca aceasta să creeze o Comisie care să meargă la faţa locului, adică la mănăstirea Floreşti, şi să cerceteze amănunţit:

1. ce a avut de pătimit Amvrosie din partea lui Theodorit;
2. să fie silit Theodorit să dovedească, că într-adevăr i-au dat lui Daniil acei 16 000 de lei, care ar fi fost luaţi în două rânduri prin mâna sa de la mănăstirea Esfigmenu;
3. să fie cercetate toate condicile mănăstirii, pentru a se vedea dacă au fost fondate cheltuielile pe care Daniil le prezintă prin izvodul anexat.

În urma acestor cereri, Dicasteria, la aceeaşi dată, adică la 17 octombrie 1810, în urma audierii ei, hotărăşte, ca să fie creată o comisie formată din Antonie Eftaxias şi Gheorghe protopopul de la biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iaşi, care să meargă la mănăstirea Floreşti şi să facă cercetare la faţa locului. Astfel, în baza hotărârii Dicasteriei la 25 octombrie 1810, cei doi primeau poruncă ca să meargă la Floreşti unde să cerceteze:

1. dacă cu adevărat există acele zapise în valoare de 16 000 lei;
2. să facă samă curată, ieromonahului Daniil, de venit şi cheltuială, adică:
   – de unde ce bani a luat;
   – pe ce i-a cheltuit;
   – de au lăsat ceva datorii mănăstirii;
3. să se cerceteze ce a primit Daniil când a intrat egumen şi ce a lăsat[22].

La aceeaşi dată, Dicasteria trimetea o altă poruncă arhimandritului Theodorit şi ieromonahului Luca, prin care le cerea ca aceştia să fie la mănăstire şi să răspundă la toate cele ce îi vor întreba cei doi preoţi delegaţi, pentru a cerceta pricina dintre ei cu Daniil[23].

Astfel, la 1 noiembrie 1810, din partea celor doi a fost întocmit un raport, conform căruia ei după ce au ajuns la mănăstirea Floreşti, au început să cerceteze situaţia creată la faţa locului, conform celor trei puncte pe care le-au primit din partea Dicasteriei.

Pentru început aceştia au cercetat documentele, între care au cerut cartea de egumenie a lui Daniil, pe care găsind-o au văzut că era întărită de fostul mitropolit al Moldovei Veniamin Costachi. Apoi au văzut cartea de învoială pentru embatic, care era încheiată între Theodorit şi Daniil. Şi, în cele din urmă, au cercetat cartea de tovărăşie cu ieromonahul Luca pentru egumenie, conform mărturiei lor, acesta a fost pus tovarăş la egumenie de Theodorit.

După ce au cercetat documentele de egumenei, învoiala de plata embaticului şi cartea de tovărăşie la egumenie, ei au cerut să li se prezinte acel zapis de 16 000 de lei. În urma cercetării hârtiilor mănăstirii a fost găsit doar cel de 3 000 lei care era deja rupt[24]. Cât priveşte zapisul de 13 000 lei comisia nu a reuşit să dea de original, întrebându-l pe Theodorit despre acest zapis, sub jurământ, a spus că nu cunoaşte nimic despre el. Atunci când comisia căuta să-i arate că acest zapis este trecut în condica mănăstirii, Theodorit continua să susţină că nu are ştiinţă de acel zapis.

În cele din urmă, Antonie şi Gheorghe au început să facă sama de venituri şi cheltuieli pe care le-a avut Daniil pe când a fost egumen, şi în această situaţie ei notau că : „şi la aceasta sfinţia sa părintele Theodoritul, arătând că nu voieşte aicea cu această cercetare", argumentându-şi poziţia prin faptul că Daniil a fost pus de el ca un dichiu, iar el este însuşi stăpân al mănăstirii pe viaţă. La scurt timp, lăsându-i pe cei doi la mănăstire, Theodorit pleacă la Iaşi, cercetarea la faţa locului rămânând neîncheiată.

La 9 noiembrie 1810, Theodorit era deja la Iaşi, unde se prezintă însoţit de Daniil în faţa Dicasteriei. Aici a adus acea tocmeală încheiată, dintre el şi Daniil, la momentul ieşirii acestuia din urmă din egumenie, din 12 iulie 1808, totodată jură în faţa Dicasteriei, precum că nu ştie nimic despre acel zapis de 13 000 lei[25]. Drept urmare, în baza acestor declaraţii Dicasteria ordona că dacă pe viitor acest act va apărea, să fie considerat nul. În urma examinării acestor noi date, Dicasteria, la 10 noiembrie 1810, emitea hotărârea prin care cazul dintre cei doi se soluţionează amiabil, adică Theodorit şi mănăstirile Esfigmenu şi Floreşti iau asupra lor datoriile pe care le-a făcut Daniil în răstimpul cât a fost egumen la Floreşti, datorii care se ridicau la suma de 3 770 bani luaţi cu dobândă şi 971 de lei luaţi fără dobândă, sumă care

[22] *Ibidem,* f.3-3v.
[23] *Ibidem,* f. 4-4v.
[24] Conform tradiţiei instituite, în cazurile când zapisele prin care se luau împrumuturi în bani sau lucruri, la momentul stingerii datoriei acestea erau rupte, astfel considerându-se că aceasta era lichidată.
[25] *Ibidem,* f. 17-17v.

se ridica la 4 741 lei şi un şi de alţi bani. În baza acestei înţelegeri, Dicasteria emite pe numele lui Theodorit o adeverinţă prin care indica că Daniil nu va mai înainta nici o pretenţie faţă de acesta şi mănăstire, în schimb nici nu este obligat să plătească datoriile mănăstirii.

Deşi din documentele indicate şi prezentate în anexe putem observa că în perioada 1806-1808 din partea celor care conduceau mănăstirea au fost constatate un şir de abuzuri: atât îndreptate împotriva ctitorilor cât şi a mănăstirii, chiar şi subestimarea rolului şi a autorităţii pe care le-a avut comisia delegată de a cerceta la faţa locului acest caz, Dicasteria ia decizia de a clasa dosarul, scoţându-l din categoria dosarelor nesoluţionate, iar Theodorit nu suporta practic nici o sancţiune, cu toate că faptele sale ar fi trebuit să trezească nenumărate întrebări din partea autorităţilor bisericeşti.

Anexe

Anexa 1

12 iulie 1808

Înţelegerea la care au ajuns arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Daniil, fost egumen la m-rea Floreşti, în momentul ieşirea sale din egumenie.

Prin acest pecetluit şi iscălit, de desfacere scrisoare si face înştiinţare, că cuviosia sa întru H(risto)s frate Daniil, fiindcă a luat la ani trecuţi 1806, la purtare a lui de grijă, sfintele lăcaşuri Floreştilor şi Bursujilor, care sânt închinate la Sfânta Gora, la sfânta mănăstire ce să numeşte Esfigmenul, şi fiindcă acum ceri să margă la Sfânta Gora, şi la vremi igumeniei sali ave de multe feliur(i) luare şi dare de bani, cum şi datoria pentru zidir(i) ce au făcut la mănăstire Floreşti, s-au făcut această următore iconomia a desfaceii:

Întâi, să primescu eu datoria ce ... esti însămnat, anume a sfinţii sali, adecă 1 000, adecă una mii lei preosfinţitului proin mitropolit chir Veniamin; 2 370, adecă dao mii trii suti şeptezeci de lei a pitaresii Catrini Caracasi Galuşca; 400, adecă patru suti a diaconiţii Eleni, cari zapisi sânt cu dobândă.

Iar fără de dobândă, trii sute douăzeci şi unu a lui Covachi(?); 600, adecă şasă suti a ieromonahului Ioanichii Conachi; cinzeci a proin egumenului Athanasii, celui bătrân ot Hârsova, cari să cuprind piste tot patru mii şepti suti patruzeci şi unu lei.

Rămâne răsuflatu şi zapisul a lui Macarii, proin egumen Lavriot, adică celi una mii lei, cari am luat eu şi am triimis la Sfânta Goră şi rămâne şi la această nesupărat chir Daniil, şi zapisul acela răsuflat. Şi am să le răspundu eu şi parte me, adică cari a priimi, şi cel mai sus arătată datoriia, lângă aceste fiindcă au încredinţat chir Dniil cu adivăr, cum că şi a lui bani de mai nainte dobândite au pus la trebuinţile zidire(i) zidiului, au priimit câtă cu cuget curat au mărturisit, încă două mii cinsute de lei numărate, au luat încă câte au vrut dintracele ce au adus, când au venit la Floreşti şi au dat câti au priimit la purtare a lui de grije, şi nu rămâne între noi nici cel mai mică pricină nici odată, nici pentru datoriia, nici pentru altu micu sau mari întrebare, atât din partea mănăstirei Esfigmenului, cât şi despre partea cuviosii sali, şi a mănăstirei Floreşti şi Bursuţi.

Deci, pentru încredinţare s-au făcut dou asemene cărţi de desfacere spre odihnă şi nesupărare amândoao părţi.

1808 iul(ie) 12.

Theodorit arhimandrit şi igumen a mănăstire(i) Esfigmenului <m. p.>

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 18-18v (original)

Anexa 2

f. d., cca 17 octombrie 1810

Mărturia făcută de ieromonahul Daniil, fost egumen la mănăstirea Floreşti, pentru abuzurile pe care le-a suferit din partea arhimandritului Theodorit şi a ieromonahului Luca, pe când era egumen la acea m-re.

Către duhovnicescul Dicasterion.
De la ieromonahul Daniil proin Floreştilor.

Dacă părintele Theodorit şi cu ai săi nu ar faci nişti arătări neadivărate, atât către Duhovnicescul Dicasterion, cât şi către unii şi alţii, precum

eu aş fi îndatorit mănăstirea Floreşti, şi că oricâte am făcut, li-aş fi făcut cu banii mănăstirii Esfigmenului, şi spre dovadă, acestor zise, arată ei şi un zapis mincinos al mieu (a căruia anerisirea o am), în credinţă zic: „Nu aş mai supăra auzul Duhovnicescului Dicasterion. Dar acum, de vremi ci ei (dup(ă) cum socotesc) şi la condicile lor, ar fi arătat, că cele ce le-am cheltuit eu, li-ar fi cheltuit ei la facerea zidiului, şi fără să facă vreun lucru ceva mai însemnat, arată cheltuelile lor mai multe decât venturile. Drept aceea, dar, am socotit cu cale să arăt câtă vremi au ţinut igumeniia mea, câte lucruri mi-au dat pe mână şi câte le-am lăsat eu, şi cum am făcut zidiul mănăstirii. Şi aceasta o fac numai şi numai ca să fie săliţi ei să scoată zapisul acel mincinos, şi aşa să s(e) dovedească că nu numai n-am pus datorie, dar încă ale mele lucruri am lăsat acolo, şi din bani miei am cheltuit şi am făcut aceli lucruri, cari ei în toată vremea igumenii lor nu ar fi putut să le facă, şi apoi în loc de mulţămire, eu aud hule.

P(en)t(r)u aceasta, îndrăznesc, întăi, să arăt ce feliu de plecare şi voinţă are Theodorit, cari în faptă au arătat şi celi ce mi s-au întâmplat mie. Părintele Theodorit de bună voia sa au dat scrisorile mănăstirii, cele de afierosire, în mâinile exarhului Amvrosie, ce au venit, trimis fiind de mănăstirea Esfigmenului, şi încă i-au mai dat şi o carte de lepădarea sa, acela alegând pe un Luca ca să-l puie igumen, s-au arătat înaintea preosfinţitului stăpân, şi aşa luându-i voe l-au aşăzat igumen, dar până să să întoarcă la mănăstire, au găsit pe Theodorit că să căiscă, acum de lepădarea sa şi că au dat mănăstirea altora, şi îşi cerea acum cărţile înapoi, iar Amvrosăi împotrivindu-să, au socotit să ascundă cărţile acele într-o lădiţă cu sfinte moaşte în altar, ca la un loc necălcat, s-au bolnăvit pe urmă Amvrosie şi era şi în aşternut bolnav, iar Theodorit atuncia au găsit vreme să sălească pe Amvrosie, ca să-i dei scrisorile. Deci, repezindu-să asupra lui cu o măciucă, i-au zis: „Pre tine cine nu te va omorâ, nu să va duce în raiu!”, şi îndată i-ar fi şi turnat măciuca în cap, de nu s-ar fi repezit la mijlocul lor Timothii şi Ananii monaşii ce să aflasă atuncea acolo lângă bolnavul, iar boinicul acela şi pre aceştiia cu repejiunea sa i-au aruncat asupra bolnavului, şi l-au apucat pre dânsul de barbă şi de gâtlej, iar bolnavul i-au muşcat mâna, şi l-au apucat şi el pe Theodorit de barbă, şi aşa câte cu o mână zmulgându-să de barbi, şi cu alta luptându-să, au părpădit (nu) puţini peri din barbile lor, iar Theodorit ca să izbândească biruinţa cea desăvârşit, au chemat spre ajutorul său ţiganii, cari şi ei alergasă ca să vază privelişţea aceasta, dar numiţii monaşi nu i-au lăsat să să apropie.

A doua zi au venit şi chir Luca, ajiutoriul cel groaznic a lui Theodorit, şi au început iarăşi amândoi asupra lui Amvrosie, şi după ce au zis câti li-au venit la gură, apoi au socotit în sâlă să-i cerceteze toate lucrurile sale, şi aşa cercetându-le toate şi neaflând scrisorile s-au dus şi în altar la patru ciasuri de naopte, şi încă Luca întrarmat cu pistoalile la brâu, iar Theodorit cu parul (ciomagul) acela, cu cari să repezise atuncea să-l omoari (după cum spun cei ce i-au văzut), şi fiindcă nimene nu li-au stat în împotrivă au luat lădăţuia cea cu sfinti moaşti şi strâcându-o au luat scrisorile. Dar cu toate aceste nu s-au mulţămit, numai cu atâta, ci încă spre siguranţiia lor au găsit cu cale să săleascâ pe Amvrosie cu înfricoşări, ca să le dee şi scrisoare din mâna lui, prin cari să arăti sângur pre sine vinovat, şi pricina de toate tulburările aceste, şi carte aceia au alcătuit-o Theodorit după cum au voit, iar Luca s-au însărcinat să-l îngrozască pe Amvrosie cu înfricoşări, că va păţi aşa şi pe dincolo, dacă nu va da scrisoarea ce cere Theodorit, şi aşa de frică, acela să înduplecă şi prescrie carte aceia cu mâna sa, şi o iscăleşte şi el şi ceilalţi, şi aşa sărmanul Amvrosie s-au făcut vinovat, iar făcătorii de rele au rămas drepţi şi nevinovaţi. Iată, dar ipochimenon lui Theodorit ce fel au fost către stareţul său, iar cu mine ce fel s-au purtat veţi înţălegi din cele ce să vor arăta mai jos.

Când mi-au zis întâiaşi dată ca să priimăsc igumeniia Floreştilor, ne ştiindu-l eu ce fel de om iaste, după cum cu vreme lucrurilor l-au arătat, ei socotind că supt acoperimânturile făţărniciei şi a vicleşugului ar fi lăcuind sfinţăniia ce o arată, i-am zis că întâiaşi dată trebui mănăstirea Esfigmenului să ştergă cu totul hula ce o are cu dreptate de la toţi, p(en)t(r)u cea desăvârşit pustiire a mănăstirii ce să numeşte Badiu în Galaţi, care au zidit-o şi au afierosit-o răposatul vor(ni)c Costachi Conachi, din a căriia afierosiri şi acareturi unili şi până în ziua de astăzi să stăpânescu de către esfigmeniţii părinţi, după cum şi p(en)t(r)u ticăloasa starea Bursuţului, care mănăstiri afierosându-le ctitorii acei întru pomenire pomeniţi, li-au fost înzestrat şi cu veşminte, şi cu vase, şi cu mişcătoare, şi cu nemişcătoare averi, iar acum sunt pustiite şi răsipite p(en)t(r)u că egumenii cei dup(ă) vremi

li-au dezbrăcat, neavând nici o purtare de grijă p(en)t(r)u bunăstarea a lor. Drept aceia, (i-am zis): „nu să cadi nici noi, nici mănăstirea Esfigmenului, să luăm vreun ban din veniturile Floreştilor, ce toate veniturile şi milile ce să vor strângi să să cheltuiască la facerea zidiului şi a bisericii, şi a celorlalte ce sînt căzute, şi aşa doar se va şterge hula aceia ci, cu dreptati, o are Esfigmenul, şi apoi să poată să se folosască şi mănăstirea aceia din veniturile acestora". La toate acestea părintele Theodorit să arătă că priimeşte, şi mai vârtos părea că să scârbeşte şi defăima pre cei ce au fost pricină acestora, deci pre lesne au fost a mă înşăla şi eu de către dânsul dup(ă) cum să arată:

Am venit la Floreşti ca să cercetăm veniturile mănăstirii de sînt îndestule spre săvârşirea scoposului nostru, şi viind am văzut că nu numai nu era îndestul dup(ă) izvodul ce ni-au arătat proegumenul Iosif, dar încă nici să ţinem biserica cu rânduială cea cuviincioasă, căci el ne-au arătat că fără să să apuce să zidească cele zise mai sus, nu numai i-au fost îndestuli să întâmpine cheltuiala cea din toati zilile, ci încă din ale sale au cheltuit cinci mii lei (cari bani, undi s-au dat, şi p(en)t(r)u ce, va răspundi cuvioşia sa, când va fi întrebat). Eu văzând atuncea această datorie şi că mănăstirea era lipsită de toate cele trebuincioase am început oareşicum a sta în gânduri, p(en)t(r)u că mă temem că nu voiu putea isprăvi scoposul nostru şi aşa mă lepădam cu totul. Iar părintele Theodorit au întrebat pre chir Iosif de voeştei să să însărcinezi a împlini toate câti să cuprind în cartea cea de afierosire prin facerea bisericii cei mari, săvâşirea zidiului, (cari l-au fost început răposatul log(o)f(ăt) Manolachi Paladi, şi alţi după cel dintâi ctitor Criste Ghenovici vor(ni)cu) şi meremetul celorlate zidiri. Chir Iosif i-au răspunsu, că nu poati să se însărcinezi cu atâte, p(en)t(r)u că iasti prea mare cerirea şi piste puterea sa, iar de îi va lăsa mănăstirea pe zeci ani fără batic, să făgăduieşti să cărpască biserica cea mari, iar nu să o prefacă din temelie, şi zidiul cum iaste croit, aşa să-l înalţe numai, iar nu să-l facă din temelie şi mai gros, şi mai mare dup(ă) cum îl cere Theodorit, aşa zicea că va priimi, iar aminterea nu.

Deci deznădăjduindu-să părintele Theodorit ş-au întors iarăşi ochii asupra mea şi n-au încetat de a lucra toate chipurile şi în tot feliul, ca să mă înduplice, făgăduindu-mi că are om cari să dei acele 5 000 lei fără dobândă, cari bani să răspunde eu în cinci ani, plătindu-i pe tot anul câte 1 000 lei, iar p(en)t(r)u facerea zidirilor, are un prieten şi rudă cari, îi dă 20 000 lei, iarăşi fără dobândă, pre care să-i plătescu eu în zăci ani, şi datoriia să fie plătită, şi zidiurile să se facă, cu aceste făgăduinţe am priimit şi eu igumenia şi aşa ne-am întors la Iaşi, ca să facim şi scrisorile între noi, şi s-au făcut, care acum să află în mâinile sale.

Şi viind, iarăşi, la Floreşti, mi s-au dat pe mână, câte să arată scrise în condica mănăstirii, în care iaste iscălit şi preaosfinţia sa mitropolitul Veniamin, şi cu 2 500 lei ce era puşi la sfânta Episcopia Romanului, de către părintele Iosaf arhimandritul, ca să fie p(en)t(r)u facerea zidiului şi altora, iar cele 5000 lei ce am zis mai sus, ca să exoflisim pre chir Iosif, au priimit să le dei părintele arhimandrit Filaret şi li-au dat fără dobândă, şi aşa am luat eu mănăstirea, şi îndată am început a face gătire p(en)t(r)u materie, p(en)t(r)u meşteri, p(en)t(r)u salahori şi p(en)t(r)u hrana lor, cât şi p(en)t(r)u a părinţilor, p(en)t(r)u că mănăstirea mi s-au dat goală, după cum s-au zis mai sus, şi lipsită de toate cele trebuincioase, dup(ă) cum în condica cea pomenită să arată. Să înţălege acum, că îndată au fost trebuinţă să se împrăştie mulţime de bani, la începutul egumeniei meli, ales de i-am împrăştiet şi m-am încurcat atât, încât cu trecire de mulţi ani trebuie să adun iarăşi acele câte am împrăştiet, ca unul ce mă ştiam stăpân la casa aceea în toată viaţa mea.

Iar părintele Theodorit, dup(ă) ce m-au văzut bine încurcat în trebile mănăstirii, nu numai au uitat făgăduinţile sale şi ajiutoriul celor 20 000 lei, ce încă au socotit cu cale să-mi ei şi deosăbită scrisoari p(en)t(r)u batic, ca să dau şi batic pe tot anul la Esfigmenu câte 2 500 lei şi să fac şi zidiul şi biserica cea mare, încă şi alte patru paraclisuri. Eu fiindcă-mi încurcasăm acum banii, dup(ă) cum am zis, şi trebuia multă vremi să triacă până să-i scot, n-am vrut să-i stau împotrivă, nici să-i pomenesc că în tocmala noastră nu pomeneşti de batic, fără numai plata acelor 25 000 până în zece ani şi acele fără dobândă, ci să-l mulţămesc şi la aceasta i-am dat acest feliu de scrisoari, făgăduindu-mă să dau pe tot anul batic, câte 2 500 lei. Deci i-am şi zis, cu mărturie inimii mele: „Fie dar părinte, p(en)t(r)u batic acele 2 500 lei, că sînt la Roman acum pe anul întâi". Iar el vrând să mă mai înşali încă, mi-au zis: „Ba nu, acum pe anul întăi nu vei fi supărat, dar de la al doilea an vei începi a da baticul acesta". Şi pe de altă parte s-au dus şi au luat acei 2 500 lei de la Episcopie şi

250 lei dobânda lor, încă şi alte 500 lei de la un Ioniţă Stratu, epistatul poştii, cari au dat banii aceşte arvonă p(en)t(r)u moşia Zăraveţu, ce o ţânea cu anul de la mănăstire, drept 2 200 lei, şi aşa s-au făcut baticul mieu pe anul întâi 3 259 lei. Şi dup(ă) ce au uitat că în cartea egumeniei mele nu pomeneşte de batic, au socotit să uite şi zapisul cel de-al doilea, undi mă îndatoresc, ca numai 2 500 lei să dau, iar nu mai mult, iar că mi-au făgăduit că nu voiu fi supărat în anul întâi, au socotit că-i iaste de pagubă să-şi mai aducă aminte, şi această supărare când î-mi face, în vreme ce însuşi vedea, că împrăştiem atâţa bani la meşteri, la salahori, la materia cea trebuinciaosă şi la hrana mănăstirii, cu toate aceste eu nu am obosit, dar sfinţia sa au socotit să mă mai însărcineze, încă şi cu stricarea zidiului celui vechiu, ca să nu-l înalţu numai dup(ă) tocmala mea, şi aşa stric zidiul mai tot, şi îl fac mai gros, şi mai mari, dup(ă) voia sa, şi zidesc pân(ă) la jiumătati, şi paraclisul a Tuturor Sfinţilor, în vara întâi. Iar spre toamnă am încetat de lucru, ca să caut de iconomia mănăstirii, să pot întâmpina cheltuielile anului al doilea, să nu mi să facă câte în anul întâi de nevoie mi s-au întâmplat. Deci, cât am sămănat şi am săcirat în anul acela şi cât sămănături am făcut pe anul al doilea, eu nimică p(en)t(r)u aceste nu voiu zice, ci însuşi oamenii de la Floreştii vor mărturisi, de au văzut vrodată Floreşti atâtea sămănături, iar cât grâu şi pop(u)şoi am cumpărat şi am adus la Floreşti, în ceasul ce m-am făcut egumen şi câte altele trebuincioase ca să întâmpin hrana oamenilor, aceste le vor mărturisi însuşi oamenii ce li-au cumpărat şi li-au cărat la mănăstire. Deci, dup(ă) aceasta am început culesul viilor, şi am făcut 3 000 vedri vin, din cari 1 000 au fost din viile mănăstirii şi milă ce s-au adunat de pe la creştini, iar 2 000 au fost cumpărat cu bani, cheltuiala acestuia să arată la izvod.

Iar părintele Theodorit dup(ă) aceste au pus pre ieromonahul Luca, să cei numai decât să-l fac tovarăşi la igumenii şi el dispre altă parte nu înceta iarăşi să mă îndemni, şi scoposul lor era să-mi strice cartea cea de igumenii şi să facă alti scrisori mai viclene, cu cari să poată să-mi mănânce bani miei şi ostenelile mele, dup(ă) cum până la urmă au făcut.

Deci, văzându-mă sălit, nu ştiem ce să fac şi i-am dat să aibă o a treia parte de câtă miluire va aduna cu sfânta icoană, dar megalushimul acesta de ieromonah, nu numai o a treia parte au luat, ci încă şi 1 500 lei au furat (dup(ă) cum însuşi Theodorit au spus către: Amvrosie, şi Tmothin, şi Ananie, şi Avacum, şi însuşi Luca, iarăşi să hfălea către dânşii), cu toate aceste eu mai mult decât 700 lei nu am luat din mâna ieromonahului acestuia, măcar că îndestuli au strâns el. Dar, el nu s-au mulţămit să aibă numai acest venit, ci necontenit mă supăra să-l primesc tovarăş la egumenie. Şi fiindcă şi Theodorit să pusăsă cu tot diadănsul, ca numai decât să-l facă tovarăş cu mine, n-am putut să fac alminterea, ci numai să-l priimescu şi aşa me-au luat cartea cea de egumenie, cari era tot scoposul lor.

Dup(ă) ce au trecut trei zile la mijloc, chir Theodorit au cerut de la noi amândoi egumeni, să-i dăm câti 500 lei, p(en)t(r)u cheltuiala sa pe an. Eu cu nădejdea că cu vremi voiu scoati banii miei ci i-am răsipit, nu i-am stătut nici la aceasta împotrivă, ci i-am dat zapis ca să-i dau pe tot anul acei 500 lei. N-au trecut multă vremi la mijloc şi ni-au zis, că fiindcă s-au împrumutat de la Macarie Lavriotul 1 000 lei, p(en)t(r)u trebuinţa sa, trebuie să-i dăm noi zapis ca să plătim banii aceia şi i-am dat acel zapis.

Apoi, iarăşi, dup(ă) puţină vremi ne-au zis, că p(en)t(r)u siguranţia afierosirii aceştii mănăstiri, trebuie să-i dăm un zapis de iconomie că am luat prin mâna lui 13 000 lei de la Esfigmenu, p(en)t(r)u zidirile ce să fac, că dacă vor voi vrodată ctitorii să strice afierosirea aceasta şi să dezbineze pe Floreştii de la Esfigmenu, să nu poată pentru darea banilor acestora. Eu atuncea, cam înţălegând că ei au gând să-mi mănânce ale mele cu zapisul acela, i-am zis: „Bine părinte, dar eu nu am luat nici 13 par(ale) de la Esfigmenu, nu 13 000 lei, cum pot dar să-ţi dau un zapis ca acesta. Apoi vezi sfinţia ta sângur câte cheltuieli să fac, şi mai dăunăzi am dat părintelui Filaret 1 000 lei p(en)t(r)u datoria cea veche. Şi calfii aceştiia ce am tocmit de al doilea, am dat iarăşi 1 000 lei, arvonă p(en)t(r)u săvârşirea zidiului şi a clopotniţii, şi ne trebui încă 4 000 lei, să-i dăm până la (s)fârşit lucrului, bez cheltuiala materiei şi altile”. La acesti î-mi răspundi: „Şi cini î-ţi ceri să dai vro para, acest zapis, zic eu să mi-l daţi p(en)t(r)u o iconomie a afierosării”. Deci, ca să-l mulţămesc şi la aceasta, i-am dat şi acest zapis.

Dar, scoposul lor au fost, întocma dup(ă) cum am zis, ca să-l arăti pi la toati locurile, că li-aş fi datoriu, adecă cu atâţia bani, şi aşa să nu pot să-mi eu dreptul mieu. Apoi, le era trebuitoriu acest zapis

şi p(en)t(r)u frica dezbinării Floreştilor, dup(ă) cum zicea, p(en)t(r)u că ei adevărat nu au gând să zidească mănăstirea aceia, dup(ă) cum s-au făgăduit către ctitori, ci au să o lasă să cadă, ca şi mănăstirea Badiului din Gălaţi şi Bursucii, iar veniturile să le mănânce, dup(ă) cum şi acelora. Dup(ă) ce au văzut zapisul acesta la mâna lor, îndată s-au apucat să mă facă să stricăm zapisul cel de tovărăşie, întru care mă îndatoream să dau pe anu la Esfigmenu câte 2 500 lei, şi să-i dăm iarăşi un zapis întru cari să arătăm, că am mai luat încă trei mii lei de la Esfigmenu, prin mâna sfinţiei sale, care să-i dăm în doi ani ca un batic câte 1 500 lei, şi dup(ă) ce să vor împlini aceşti doi ani să avem a da la Esfigmenu, nu câte 2 500 lei ca mai înainti, ci câti 3 000 lei, am închis ochii şi i-am dat şi acest zapis, ca să văd până unde va merge răutatea şi vicleşugul omului. Iar scoposul aceştii scrisori era ca să mă facă să mă supăr mai mult, şi aşa mâniindu-mă să mă lepăd de igumeniia lor, şi dacă voiu cere ale mele să mă apuci cu zapisăle aceste mincinoasă. Şi că aşa au fost scoposul lor, să dovedeşte din necontenitele supărări ce-mi făcea cu stricarea şi înoirea zapiselor di a puteri fi pe toată zioa.

Dup(ă) cum şi atuncea, că văzind că eu i-am dat şi acest zapis, nu s-au mulţămit nici cu atâta, ci a triia zi au început să mă superi mai mult, şi îmi zice: „Fiindcă părintele Filaret i-au cerut acele 4 000 lei, ci are să ei, au fost sălit sfinţiia sa să i li plătească. Deci, findcă şi mănăstirea Esfigmenu are trebuinţă de bani, trebui numaidecât să caut să-i dau în mâinele sfinţiei sale banii aceştiia, ca să-i triimată la Esfigmenu, p(en)t(r)u că nu poate să mă aştepte mai mult".

Văzând eu, că ei caută să-mi mai ei din mâna mea şi bani gata, de voiu fi având, şi nu să mulţămesc numai cu câti am împrăştiat, şi cum că aceasta nu va mai înceta nici odată, p(en)t(r)u că ei s-au dat cu totul să strângă bani, iar nu să facă mănăstirea, am socotit să-mi trag ale meli. Dar temându-mă să mă sfădesc cu dânsul în păduri acolo, p(en)t(r)u că ştiem pornirea lui, şi cum că undi nu poati cu cuvântul, el face sălă, p(en)t(r)u că nu are omeniri asupra lui, ci ori când îi stam împotrivă, el vorbea, tot ca cei cu bărdiţa la brâu, şi nu auzam alta de la dânsul, fără numai: „Apoi o faci aceasta ori ba!", tot cu răstire, văzându-mă dar la strămtoare, nu mă puteam dumeri cum să fac să scap de supărarea aceasta, şi cum să-mi eu ale mele, videram(?) era acum, că ori trebui să li prăpădescu, ori să esu la jiudecată cu dânsul.

Dar până a eşi la jiudecată cu dânşii, eu nu poci să scap de aicea fără bătae, p(en)t(r)u că văd că ei, ca nişte tâlhari, eu iscălituri cu diasâla, şi aşa vor să-mi ei şi mie exoflisire. Aceste jiudecândule de multe ori, în cugetul mieu, ce poati să mi să întâmpli, am socotit mai bine să nu paţ aceia ce au păţit, mai pe urmă, stareţul său Amvrosie, dup(ă) cum am arătat mai sus. Şi aşa m-am lepădat de igumenie, dându-i şi exoflisire de frică, dup(ă) cum el au alcătuito, şi li-am lăsat toate ale meli, câti am fost cheltuit, în anul întâi şi la anul al doilea, şi câte am adunat, şi câte am cumpărat, şi câte am sămănat la anul al doilea, şi carăle mele, şi boii miei, şi plugurile meli, şi aşternuturi, şi vinaţi şi toati. Şi am eşit gol, ca cum m-ar fi dizbrăcat nişti tâlhari în codru Floreştilor întocma.

Şi apoi, ca să aibă oarişicare cuvânt la exoflisis cemi face, sângur din capul lui au scos aceasta că i-aş fi zis când m-au făcut egumen, că eu numai cu 2 500 lei m-aş fi dus acolo, şi aşa numai aceşti bani l-au lăsat inima de mi-au dat, în vremi ci eu numai în bani gata şi în lucruri de vânzare ce le-am lăsat, li-am lăsat pisti 30 000 lei, afară de zidiul ce li-am făcut şi alte meremeturi, cari la izvod mieu arăt.

Dar poate sînteţi la mirari, de vereme ce am păţăt atâta strâmbătati şi sâlă ca de la nişte tâlhari, dup(ă) ce am eşit de acolo, de ce ni i-am tras la jiudecată, ci am tăcut până acum. Am tăcut, zic, numai p(en)t(r)u ruşine, p(en)t(r)u că n curgere de 20 de ani ci mă aflu în pământul acesta, pe mine nici o jiudecată nu m-au văzut, nici politicească, nici bisericească ca să mă jiudec cu cineva p(en)t(r)u vreo pricină. Şi acum iarăşi nu aş fi supărat auzul jiudecăţii, de nu m-ar fi hulit ei pe la toati casăli, că am pus 40 pungi bani datorie la Floreşti.

P(en)t(r)u aceasta acum am îndrăznit ai tragi la jiudecată, ca să să dovedească că eu nu numai datorie nu am pus, ci încă şi ale mele premulte am cheltuit acolo în curgire de 20 luni ce am fost şi altele atâtea am lăsat gata adunate, cu care puteam să zidesc toati zidirile şi să li săvârşescu, şiîncă sămi mai rămâie. Iar ei dup(ă) ce le-au luat di-a gata li-au vândut şi li-au pus la dobândă, şi veniturile ce au strânsu de atuncea şi până acum, le arată că li-ar fi cheltuit la zidirile ce am făcut eu.

Drept aceea, ar, mă rog jiudecăţăi:

Întâiu, să s(e) cerceteze cele ce au pătimit Amvrosie stareţul lui Theodorit de către fii săi, la aceasta sînt martori toţi oamenii mănăstirii.

Al doile, mă rog să fie sălit Theodorit, ori să dovedească că mi-au dat aceli 16 000 mii lei, dup(ă) cum arată, înbtre acele doî zapise mincinoase, ori să mărturisească sângur, vicleşugul şi înşălăciune, ce au cutezat să facă către ctitori, şi făcătorilor săi de bine, şi către mine.

Şi al treile, să s(e) cerceteze toate condeile mele ce arăt în izvod, prin omul ce va orândui judecata.

Şi dup(ă) ce să vor dovedi adevărate, dup(ă) cum şi sînt, atuncia înţelepciunia preosfinţitului nostru stăpân, să le orânduiască cum va găsi cu cale să stei p(en)t(r)u pentru faciria aceştii biserici ca să nu rămâie nici scoposul ctitorilor greşit, nici lăcomia acestor părinţi să nu-şi facă râs şi batjocură de afierosirile creştinilor, dup(ă) cum au pustiit şi celelate pe Badiu, zic, şi pe Bursuţii, şi să mânânce numai veniturile şi odoarăle ce afierosăsc creştini la sfânta icoană, care atuncea când încă eram eu le preţăluise ei drept 2 500 lei. Dar de atuncea şi până acum, că sânt doi ani, oare n-au mai afierosit nimine nimică, să s(e) cerceteze.

Iar cu tot cu aceiaşi râvnă mă rog dreptăţii să să ei de la dânşii toati lucrurile mele, şi să să orânduiască, prin altă mână să s(e) cheltuiască la facerea aceştii biserici, ar nu prin mâna lor.

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 5-11 (original)

Anexa 3

f. d., cca 17 octombrie 1810

Izvod de cheltuieli pe care le-a avut fostul egumen al mănăstirii Floreşti, ieromonahul Daniil.

Izvod de câţi ban şi lucruri am lăsat Floreştilor, adecă în mâna părintelui Theodorit şi Luca, şi cât altile am făcut acolo.

lei	par	lei	par	
30 914	**38**	Am lăsat numai în bani şi lucruri, şi îmbrăcăminte, însă:		
		75	-	p(en)t(r)u 5 coţi postav, câte 15 lei cotul, p(en)t(r)u coburul lui Theodorit, 1806 noemv(rie).
		20	15	p(en)t(r)u găitan, ibrişin, şirit tot la cubur.
		4	-	croitoriului p(en)t(r)u cusut.
		50	-	p(en)t(r)u un tulum blană ce s-au pus la cubur şi la o jiubea.
		35	22	p(en)t(r)u o salte şi pernje tij lui Theodorit.
		5	-	blănariului p(en)t(r)u cubur şi jiubeaoa lui.
		500	-	au luat părintele Theodorit de la Ioniţă Stratul epistatul poştii p(en)t(r)u moşiia Zăravăţi.
		2 750	-	tij părintele Theod(o)r(it) au luat de la episcopia Romanului, ce era puşi de părintele oasaf p(en)t(r)u facerea zidiului.
		500	-	au luat la praznicul bisericii 1808 iuli 20 milă.
		50	-	am dat la dascalul Lascari p(en)t(r)u învăţătura slugii sale.
		150	-	p(en)t(r)u un cubur cu spinare lui Luca.
		15	-	la spiţrie p(en)t(r)u dânsul.
		25	-	cămeşi şi izmene tij lui.
		50	-	au luat de la răposatul Ştefănachi Sturza, din banii ce avem la d(u)m(nea)lui.
		233	13	s-au dat a treia parte din 700 lei ce au strins cu icoana.
		1 500	-	au furat din banii milii dup(ă) cum au mărturisit Theodorit către Amvrosie, Avacum, Timothii şi Ananii, şi însuşi Luca s-au lăudat către dânşii.
		1 900	-	li-am lăsat zapis de la Crăste negustoriul ce luasă cărciuma de la Goloşăi.
		250	-	de la Costantin ce ţinea(?) moşiia Toporăştii.
		400	-	din banii miei ce am avut să eu de la Viena.
		375	-	de la Avrami, au luat din banii milii.
		800	-	bani gata li-am dat când am eşit.
		1 200	-	am lăsat să ei din vinul mieu ce era la cărciuma ot Floreşti.
		10 888	10	
30 914	**38**			
30 914	**38**	soma din urmă la spiţrie p(en)t(r)u cât am dat în mâna lui Theod(o)r(it) şi lui Luca.		

		10 888	10	soma din urmă.
		40	-	de la cumpărătoriul morii Floreştilor.
		70	-	de la ieromonahul Partenie Bursucanul.
		200	-	din vânzarea moşii Tiholeştii.
		60	-	de pi moşiia Niceştii ce o ţânem cu anul.
		6 010	-	am lăsat în păinea cea din anul întâi, adecă:
				lei
				2 700 – în 225 chili popuşoi în trei coşuri mari şi altul mai mic, câti 12 lei chila;
				560 – în 56 chili ovăs, câti 10 lei chila;
				2 250 – în 75 chili grâu, câti 30 lei chila;
				500 – în legumi: fasoli, mazăre, bob, nohot, cânipă şi in, şi sămânţuri de zarzavaturi.
				6 010
		6 010	-	am lăsat roadile de la al doilea an, măcar că sămănasem atuncea mult mai multe sămănături decât în anul întâi, şi ei li-au săcirat de-a gata.
		1 500	-	am lăsat fân din anul întâi, şi mascuri, şi capri, şi sporiul stupilor.
		378	-	în 2 100 scânduri de brad, câti 18 lei 100.
		60	-	în 10 vedre dohot.
		16	-	în două râşniţe.
		500	-	în 10 boi, 2 gonitori şi 2 vaci ale mele.
		300	-	în 6 părechi hamuri de tilegari.
		30	-	o şă cu tacâmul ei.
		15	-	un dulap şi o masă.
		14	-	doaă cântare unul mic şi unul mari.
		8	-	doaă sfeşnice de alamă.
		314	-	în 416 ocă lână spălată ce am dus-o cu mini .
		200	-	tij am dus 400 ocă fier.
		250	-	o căruţă mare în răzoară.
		150	-	altă căruţă mai mică tij în răzoari.
		40	-	în 80 piei de cai.
		27 307	10	
30 914	**38**			
30 914	**38**	soma din urmă tot p(en)t(r)u câti am lăsat în bani şi în lucruri.		
		27 307	10	soma din urmă.
		105	-	în 35 coţi cit p(en)t(r)u macat, perni şi perdeli.
		7	20	un top astar.
		12	-	doaă pâsli mari.
		53	8	în 152 coţi pânză p(en)t(r)u menderiuri şi perni.
		40	-	în 40 coţi cit p(en)t(r)u a doaălea odae şi o perdea la biserică.
		30	-	doaă testeli, talgiri, farfurii.
		24	-	patru testeli, talgiri, farfurii.
		30	-	taslali, feligenuri şi cheseli de dulceţi.
		60	-	mesă de pânză, şărviti şi nemişterguri.
		150	-	pânză gata şi torturi.
		30	-	garafi, pahară, stecli de băut apă şi altile.
		6	-	o chiuliţă de alamă, cu chilugul său.
		1 500	-	în 600 vedri vin în pivniţă.
		240	-	în 16 cară.
		120	-	în 4 lăutrari.
		200	-	în pluguri, cazmale, drugi de fier şi maiul de fier, şi altele.
		1 000	-	am scăzut din datoriia lor la părintele Filaret.
		30 914	38	
15 298	-	am cheltuit cu facerea zidiului, împreună şi cu 1 000 lei ce am dat calfii al doilea Gheorghe Vesman(?) p(en)t(r)u săvârşirea zidiului, şi a clopotniţăi, şi a paraclisului, şi spre încredinţare, să să triimată o calfă cu ştiinţă, să-l priţăluiască, cu cât poati să s(e) facă acest zid.		
46 212	**38**			
46 212	**38**	soma din urmă.		
1 640	-	meremetul casălor şi altor trebuincioase, însă:		
		125	-	la meremetul caselor.
		50	-	zugrăvitul tavanului la arhondaric.
		150	-	facirea haznalii de apă.

		125	-	p(en)t(r)u mărimea rămnicului.
		120	-	arvonă p(en)t(r)u catapeteazma paraclisului.
		200	-	facirea cărciumii, grajdiului, şopron, ogradă la Goloşăi.
		200	-	facirea morii ot Goloşăi şi a morii ot Floreşti.
		150	-	cumpărătură doaă părechi pietri de moară şi cu chiriia lor de la Hârlău.
		70	-	au cheltuit Luca când au adus icoana.
		50	-	înoirea hrisovului de milă.
		400	-	stricarea zidiului celui vechiu.
		1640	-	
2 325	-	cheltuiala viilor pe doi ani, iar roadă am luat numai pe un an.		
		300	-	lucru viilor la 1807.
		300	-	lucru viilor la 1808.
		1 125	-	chirie p(en)t(r)u 3 000 vedre vin.
		250	-	vădrăritul şi cheltuiala mea la Nicoreşti.
		50	-	culegătorilor.
		240	-	p(en)t(r)u poloboaci la 3 000 vedri vin.
		60	-	dijma vinului.
		2 325	-	
50 177	**38**			
50 177	**38**	soma din urmă.		
2 799	-	Câtă pâine am adus cu mine la mănăstiri şi am cumpărat îndată ce m-am făcut egumen, cu care am ţinut mănăstirea 20 luni, fără să mă atingu de păinea ce am adunat în anul întăi.		
		988	-	p(en)t(r)u 76 chili pop(u)şoi câti 13 lei chila.
		1 050	-	p(en)t(r)u 35 chili grâu, câti 30 lei chila.
		225	-	fasoli, mazăre, bob, nohot.
		111	-	chiriia acestora.
		425	-	p(en)t(r)u 170 vedre vin, 1806 fevr(uarie) 16, câti 100 p(a)r vadra.
		2799	-	
429	10			p(en)t(r)u altă zahare.
		170	-	p(en)t(r)u 425 ocă brânză de oai, câti 16 par.
		159	10	p(en)t(r)u 455 ocă peşti sărat, câti 14 p(a)r oca.
		100	-	p(en)t(r)u 150 ocă icri roşii.
		429	10	
1 500	-			cheltuiala mesăi pe pol an p(en)t(r)u 12 persoani, bez musafiri ce venea şi p(en)t(r)u aceia era şi dulceţi şi cafe dup(ă) obiceiu).
500	-	cheltuiala bisericii pe pol an.		
55 406	**8**			
55 406	**8**	soma din urmă.		
600	-	plata părinţilor şi strailor lor, însă:		
		50	-	proiegumenului Athanasie
		20	-	o jiubea tij lui.
		70	-	ieromonahului Sava.
		70	-	ieromonahului Isaia.
		50	-	antreu şi jubeu tij lui.
		70	-	ierodiaconului Marco.
		50	-	straiele de când s-au hirotonisit.
		20	-	eclesiarhului Gherasim.
		40	-	preotului de mir ot Niceşti.
		50	-	tij lui p(en)t(r)u fân.
		60	-	dascalului Ioaniţă.
		30	-	dascalului Darii.
		20	-	straiele lui.
		600		
56 006	**8**			
56 006	**8**	soma din urmă.		
862	-	sâmbria breslaşilor şi a slugilor.		
		56	-	sâmbrie şi strai lui Vasile slugă.
		50	-	sâmbrie şi strai lui Iftimi slugă.
		60	-	straile lui Ioniţă vizitiu, ţigan.
		6	-	o păreche ciubote lui Gheorghe vizitiu.
		20	-	straile lui Neculai bucătariul.
		20	-	straile lui Andrei bucătar.

	20	-	pitariului.
	40	-	porcariului.
	30	-	păstoriului de capre.
	120	-	văcariului David.
	120	-	altui văcar Bucur.
	30	-	chelarului Nicoala.
	40	-	la doi prisăcari.
	20	-	unui stru(n)gar ce-au făcut mulţimi de vasă de lemnu p(en)t(r)u trebuinţa mănăstirii.
	200	-	vătavului Mihalachi ce era şi logofăt(ul) mănăstirii.
	30	-	p(en)t(r)u un contoş a lui.
	862	-	
56 868	**8**		

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 12-15 (original)

Anexa 4

25 octombrie 1810

Porunca Dicasteriei Exarhale adresată lui Antonie Eftaxias şi Grigorie protopop de la biserica Sf. Nicolaie Domnesc, de a merge la mănăstirea Floreşti, pentru a efectua cercetări la faţa locului, pe marginea pricinii dintre ieromonahul Daniil, proin egumen al m-ii Floreşti şi proestoşii acesteia, arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Luca.

De la Exarhiceasca Dicasterie
Către cucernicia voastră Antonie Eutaxias şi Grigorie protopop de la biserica sf(â)ntului Necolae g(os)pod din Iaşi.

Poroncă.

După jaloba ce au dat către înalt preaosfinţiia sa mitr(opolit), exarh şi cavaler Gavriil, ieromonahului Daniil proin Floreştianul, cerând ca să să facă cercetare pricinii ce să află între dânsul şi între cuviioşiile sale arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Luca ce să află proestos Floreştilor, adecă:

Mai întâiu să se ceară de la arhimandritul Theodorit un zapis de 16 000 lei ce l-au luat d la Daniil şi Luca ieromonahi, cum el i-ar fi împrumutat cu acei bani la plata datoriei mănăstirii Floreşti.

Al doilea, să i să facă samă curată ieromonahului Daniil de venit şi cheltuială ce s-au petrecut prin mâna cuvioşiei sale în vremea cât au igumenit, adecă cu deamăruntul de unde ce bani au luat şi pe ce i-au cheltuit, şi de au lăsat pe mănăstire cu ceva datorie însărcinată.

Al treilea să se facă cercetare cu ce acareturi au luat Daniil mănăstirea la întrare în igumenie şi iarăşi cu ce zestre au luato.

Drept aceea din porunca înalt preaosfinţiei sale, Exarhiceasca Dicasterie rânduieşte deputaţi pe cuvioşiile voastre, ca să mergeţi la numita mănăstirea Floreşti, şi după aceasta aici alăturată jalobă a ieromonahului Daniil, împreună cu arătarea ce au făcut Exarhiceştii Dicasterii şi după izvodul de sama lucrurilor mănăstirii ce au dat arhimandritului Theodorit eşit din igumenie ieromonahul Daniil, în frica lui D(u)mnezeu să faceţi cea mai pătrunzătoare cercetare şi samă curată tuturor pricinilor mai sus arătate, asupra cărora pricini s-au scris poruncă şi cuviioşiilor sale arhim(an)d(ritului) Theodorit şi ieromonahului Luca, să fie de faţă la cercetare şi să dea răspuns la întrebările ce le veţi săvârşi cercetarea şi încheierea sămilor, să s(e) iscălească izvodul sămii atât de cucerniciile voastre cât de cuvioşiile sale şi fără de nici o întârziere să se aducă aici la Dicasterie ca să se vază.

Октября 25, 1810го года.
(„octombrie 25 anul 1810.”)

NB: Подлинное прошение отдано следователям. („Originalul ordonanţei a fost înmânat anchetatorilor.”)

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 3-3v
(copie, maculator)

Anexa 5

25 octombrie 1810

Porunca Dicasteriei Exarhale adresată proestoşilor m-rii Floreşti, arhimandritului Theodorit şi ieromonahului Luca, pentru ca să de a toată ascultarea celor doi anchetatori trimişi pentru a cerceta cazul dintre ei şi fostul egumen Daniil.

De la Exarhiceasca Dicasterie
Către cuvioşiile voastre arhimandrite Theodorit şi ieromonahe Luca proestos mănăstirii Floreşti.

Fiindcă după jaloba ce au dat către înalt preaosfinţiia sa mitr(opolit), exarh şi cavaler Gavriil, ieromonahului Daniil proin Floreştianul, cerând ca să să facă cercetare pricinii ce să află între cuvioşia sa şi între cuvioşiile voastre, care pe larg să arată prin jalobă către preosfinţiia sa şi prin osăbită arătare ce au făcut la Exarhiceasca Dicasterie, împeună cu izvodul alăturat de sama lucrurilor cu care au lăsat mănăstirea în mâna cuvioşiilorvoastre.

Drept aceea spre cercetarea prici(ni)lor cea cu deamăruntul din porunca înalt preosfinţiei sale, Exarhiceasca Dicasterie au rânduit cercetători doao persoane duhovniceşti, cari mergând acolo la mănăstire vor face cuviincioasa cercetare, pentru aceea dar cu aceastăscrisoare să poronceşte cuvioşiilor voastre, ca la cercetare să fiţi de faţă amândoi şi să daţi răspuns asupra celor ce veţi fi întrebaţi şi de împlinirea poruncii să aibă Dicasterie înştiinţare.

1810 an, oct(om)v(rie) 25 zile.

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 4-4v
(copie, maculator)

Anexa 6

1 noiembrie 1810

Raportul comisiei formate din Antonie Eftaxias şi Gheoghe protopop, de la biserica Sf. Nicolae Domnesc, pentru cercetarea efectuată la starea locului, la m-rea Floreşti pe marginea pricinii dintre Daniil fostul egumen al acesteia şi proestoşii m-rii arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Luca.

Din porunca Exarhiceştii Decasterii al Sfintei Mitropolii Moldaviei, fiind rânduiţi noi cei mai de jos iscăliţi, ca să mergim la mănăstirea Floreştilor unde să facem cercetare cu amăruntul şi în frica lui D(u)mnezău, după jaloba ce au dat sfinţie sa ieromonahul Daniil, proin egumen Floreştilor, de pricinile de judecată ce are cu sfinţie sa, arhimandritul Theodoit şi cu ieromonahul Luca, proestoşii Floreştilor, unde mergând, am făcut ştiinţă şi s-au adunat toţi la un loc şi li-am arătat, atât carte Decasterii ce ă scrie către proestoşi, cât şi carte ce să scrie pocitoare, ca să cercetăm.

Întâiu, am cercetat carte de egumenii ce au avuto Daniil, de vreme ce au intrat egumen, pe carile carte am văzut-o întărită, cu iscălitura preosfinţiei sale, părintelui Veniamin, proin mitropolit, de stăpânire.

Altă carte, iarăşi făcută cu învoială de baticu între sfinţia sa Theodorit şi cu părintele Daniil.

Cum al triile carte, iarăşi de tovărăşie cu părintele ieromonah Luca, puindu-i tovarăşi la egumenie părintele Theodorit.

Pe urmă s-au cerut ca să ni arăti zapisul ci l-au dat sfinţii sale, părintelui Theodorit, ieromonahul Daniil şi ieromonahul Luca de 16 000 de lei, din carile bani s-au găsăt un zapis de 3000 de lei, însă zapisul rupt, şi am cerut şi zapisul de treisprezece mii de lei şi cu totul s-au apărut, puind şi jurământ, cum că nu au nici o ştiinţă de acel zapis întocma de treisprezece mii de lei şi iscăliţi amândoi Luca şi Daniil. Cu înadins mult ne-am sălit arătând sfinţiilor sale ca să nu-l tăinuiască şi să-l arate de vreme că în Condica mănăstirii, iaste trecut şi mare temeiu la acestu pont au pus căci nu ştia şi nici au primit pe acel zapis.

Pe urmă, am început să facem samă ieromonahului Daniil, din vreme ce au intrat egumen, cu ci au găsât mănăstire şi cu ce au lăsat-o, şi nici la aceasta sfinţie sa părintele Theodoitul, arătând că nu voeşte aicea cu această cercetare, căci părintele ieromonahul Daniil, ceri lucruri ce nu iaste pin ştiinţa sfinţiei sale, şi că sfinţia sa de unde ce au luat ce trebuinţă are ieromonahul Daniil, că însuşi iaste stăpân mănăstirii, cât a fi viu, iar sfinţie sa au fost ca un dichiu aşăzat de sfinţie sa, iar nu de părintele mitropolitul.

Drept aceea îndestul ne-am sălit ca să putem faci să ste la cercetare unde toate dovezile sânt de faţi, la starea locului şi nu s-au primit, şi îndată s-au gătit şi au purces la Iaşi, lăsându-ne pe noi la mănăstire. Pentru carele următori poruncii fiind n-am lipsit a înştiinţa pe Exarhicească Decasterie.

1810 noemvr(ie) 1.

Antonie Eftaxias ‹m.p.›
Gheoghie protopop duhovnic ‹s. a.›

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 16-16v (original)

Anexa 7

10 noiembrie 1810

Confirmarea de Dicasteria Exarhale a înţelegerii dintre arhimandritul Theodorit şi ieromonahul Daniil cu privire la soluţionare amiabilă a pricinii dintre cei doi.

Сия зделка в Молдовлахийской Екзаршеской Дикастерии явлена и в книгу под № …[26] записана. В которой значится, что подписавшийся на ней архимандрит Феодорит, настоятель Афонской Горы, монастыря Есфигмену, куда Флореской монастыри приклонен, яко распоряжатель имением монастыря Флорешти, по принадлежности онаго Афонскому, Есфигмену монастырю, по сей зделки принял на сторону своих монастырей, Есфигмену и Флорешти, уплатить значщиися в сей зделке долг, без всяких отговорок, что же касается, до бывшаго тамо игуменом иеромонаха Даниила, то он впред к тому монастырю никакого дела иметь не должен, также плотить монастырских долгов вовсе не обязан.

Касательно же объявления Даниилом, что якобы в том монастыре имеется подложный на него Даниила вексель на 16 тысяч. Но поелику архимандрит Феодорит в присудствии Екзаршеской Дикастерии утвердил клятвою, что он того векселя не знает и не видел, то ежели оный вексель, где либо явится или в каком из мест наидется, шитать суй векскль недействительным, по силе сий разделки.

Для чего и сия надпись подписом с приложением печати подтверждается.

В Яссах, ноября 10 дня, 1810го года.

№1037й

Traducere:

Această tocmeală a fost adusă în faţa Dicasteriei Exarhale a Moldovlahiei şi a fost trecută la condică sub № … . În care se arată că, cel care a semnat-o, arhimandritul Theodorit, egumenul mănăstirii Esfigmenu, de la Muntele Athos, unde este închinată mănăstirea Floreşti, în calitatea sa de administrator al averilor mănăstirii Floreşti, întrucât este cu metanie de la mănăstirea Esfigmenu de la Athos, prin această tocmeală a luat asupra mănăstirilor sale Esfigmenu şi Floreşti, să plătească datoriile înscrise în această tocmeală, fără nici o scuză, în cât priveşte fostul egumen de acolo, ieromonahul Daniil, el de acum înainte faţă de acea mănăstire nu va avea nici o treabă, de asemenea nu este obligat să plătească datoriile acelei mănăstiri.

Cât priveşte declaraţia lui Daniil, precum că în acea mănăstire se găseşte un zapis pus asupra sa de 16 000 de lei, întrucât arhimandritul Theodorit în faţa Dicasteriei Exarhale a întărit prin jurământ, că el nu ştie nimic despre acel zapis şi nu l-a văzut, atunci, dacă acel zapis, ar apărea vreodată sau vreo undeva se va găsi, să fie socotit acest zapis ca nevalabil, în puterea acestei tocmeli.

Pentru ce şi prin acest înscris semnat şi cu punerea peceţii se confirmă.

În Iaşi, noiembrie 10 zile, anul 1810.

№1037

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 19-19v (copie)

Anexa 8

10 noiembrie 1810

Adeverinţă eliberată de Dicasteria Exarhală lui Theodorit arhimandritul, prin care se arată că Daniil fostul egumen al m-rii Floreşti nu mai are nici o pretenţie.

[26] Loc gol.

Свидетельство

Афонского монастыря Есфигмену, архимандриту Феодориту в том, что он и бывший в Флореском монастыре приклоненным к Афонскому, Есфигмену монастырю, тамо прежде игуменом Даниил в присудствии Молдовлахийской Екзаршеской Дикастерии по делу имевшемуся между ними, за уплату монастырских долгов, разделились между собою миролюбно о том чтобы от ныне впред из них иеромонах Даниил на архимандрита Феодорита ни в чем нималейшей претензии не имел.

О чем ему Феодорту и сие свидетельство из Екзаршеской Дикастерии за подписанием дано.

В Яссах, ноября 10 дня, 1810го года.

№1038

Traducere:

Adeverinţă

Arhimandritului Theodorit, al mănăstirea Esfigmenu, de la Athos, cu privire la faptul că el şi fostul, la mănăstirea Floreşti, închinată la mănăstirea Esfigmenu de la Athos, egumen, Daniil, care în faţa Dicasteriei Exarhale a Moldovlahiei pe marginea pricinii ce a avut între ei pentru plata datoriilor mănăstirii, s-au înţeles între ei amiabil, că de acum înainte ieromonahul Daniil nu va avea nici cea mai mică pretenţie faţă de arhimandritul Theodorit.

Prin care lui Theodorit i se dă această adeverinţă din Dicasteria Exarhală, sub semnătură.

În Iaşi, noiembrie 10 zile, anul 1810.

№1038

ANRM, F. 733, inv. 1, d. 230, f. 20-20v (copie)

Contribution at the research of the abuses of submitted monasteries abbot from Moldova (1806-1812): the case of Daniil vs. Theodorit from Floreshti Monastery

Abstract

The present study made in base of some unpublished documents follows to emphasize some cases and situations when the holders of goods and properties of submitted monasteries didn't use them in accordance with the stipulations of submitted act.

Thus, the case of Daniil vs. Theodorit from Floreshti Monastery take out in evidence two kind of such abuses. One of them is against the founders and theirs right to revise and to cancel the submitted act, the second dwell on the growth of yearly payment indifferently the fact that the monastery has the necessary income or doesn't hold them.

Those eight documents annexed at the present study are a help for the researchers for bringing an moreover argument in that direction of research.

Вклад по изучению злоупотреблений со стороны настоятелей поклонённых монастырей из Молдовы (1806-1812): дело Даниил vs. Феодорит из монастыря Флорешть

Резюме

В настоящем исследовании на основе ряда неопубликованных документов выявляются случаи и обстоятельства, при которых были получены прибыль и блага от имущества поклонённых монастырей, использованные в согласии с первоначальными условиями актов поклонения.

Таким образом, исследуя дело Даниила против Феодорита из монастыря Флорешть, появилась возможность выделить два случая злоупотреблений со стороны настоятелей: первый был направлен против условий, установленных учредителями монастырей и их прав, включая и пересмотр первоначальных условий договора поклонения; второй случай относится к вопросу о повышении ежегодной платы (эмбатика), невзирая на то, имеет ли монастырь необходимые доходы или нет.

Приложенные восемь документов в примечании к настоящей работе дают в руки исследователей новые аргументы по этой теме.

27.11.2007

Teodor Candu, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

REFLECŢII ISTORIOGRAFICE ASUPRA PARTICULARITĂŢILOR SISTEMULUI ADMINISTRATIV RUS ŞI MOLDOVENESC LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Lucia Argint

*„Provinciile marginale au un destin aparte: **sunt cele mai supuse la presiuni externe**, cele mai contradictorii ca tendinţe interne, cele mai greu de echilibrat în momente de criză”.*

(Alexandru Zub)

Studierea evoluţiei formelor de organizare statală, implementate în regiuni cu populaţie eterogenă în urma cuceririlor teritoriale, uneori permite a realiza o evaluare nu doar a efectelor negative, create în urma unor astfel de situaţii, ci şi posibile preluări de experienţă a culturii străine, modele progresiste, atunci când sunt depistate...

Aproximativ două decenii diverşi cercetători, publicişti şi istorici din R. Moldova încearcă să transpună într-o lumină nouă[1], problemele ce ţin de aspectele administrării ţariste a regiunii Basarabia. Reevaluând vasta moştenire istoriografică, existentă la această tematică, autorii contemporani au contrapus vechilor teze istoriografice, informaţii noi şi recuperări documentare ce combat opiniile tradiţionale din perioada modernă şi sovietică asupra efectelor administrării teritoriului dintre Prut şi Nistru după anexarea la Imperiul Rus (Tomuleţ 1995, 18; Poştarencu 2006, 231 etc.).

În acest sens, amintim că afirmaţiile mai frecvent întâlnite în istoriografia rusă din sec. XIX erau axate pe idei ce glorificau şi elogiau exagerat acţiunile monarhiei ruse şi reformele imperiale liberale în periferiile anexate. Referindu-se la politica promovată de ţarism în ţinutul Basarabia, majoritatea autorilor ruşi din epoca modernă, îşi impuneau opinia conform căreia, anexarea din 1812 a influenţat pozitiv dezvoltarea regiunii, iar fostul sistem de administrare a Ţării Moldovei, care se răspândea asupra acestui teritoriu până la 1812, era calificat drept imperfect şi înapoiat (Вигель 1823; Батюшков 1892; Накко 1900; Лашков 1912; Куницкий 1913 etc.).

Cu totul altceva însă, se conţinea în literatura românească interbelică, care a fost preocupată de depistarea rezultatelor negative în urma implementării sistemului de guvernare ţarist în Basarabia după 1812. Evidenţiind nestatornicia doctrinelor ruse în ceea ce priveşte concepţia administraţiei de stat (Halippa 1940, 59), istoriografia interbelică argumenta imperfecţiunea modelului ţarist de organizare a ţinutului anexat, indicând prezenţa abuzurilor, corupţiei, birocraţiei etc. (Iorga, 1940; Nistor, 1991; Cazacu 1992; Boldur 1992; Ciobanu 1993 ş.a.), fenomene obişnuite pentru politica imperială internă din acel timp (Ерошкин 1981, 56).

Istoriografia sovietică moldovenească a încercat să evite abordarea obiectivă a acestui subiect, caracterizând la general, de regulă, influenţa sistemului de administrare rus asupra vieţii interne din Basarabia ori limitându-se la aprecieri de genul: „rolul pozitiv”, „progresist” ş.a. manifestat asupra vieţii politice, culturale şi cel mai frecvent în domeniului social-economic din ţinut (Гросул, Мохов 1956, 49-50; Анцупов et al. 1968; Гросул, Будак, 1968; Гросул, Лазарев, Зеленчук 1977; Мунтян 1982; Ţaranov 1983, 174-186; Иовва 1988 etc.).

Analiza procesului implantării sistemului rusesc de administrare în Basarabia după 1812, realizată în istoriografia contemporană a reconfirmat că, la răscrucea secolelor XVIII-XIX, intervenţia violentă produsă în sistemul tradiţional de administrare a condus la excluderea definitivă din practica administrativă a formelor şi structurilor administraţiei moldoveneşti, afirmată de-a lungul timpului. De asemenea, cercetările contemporane au demonstrat faptul că aşa-zisa „modernizare” a Basarabiei din secolul al XIX a constat în preluarea treptată de către structurile administrative locale a aspectelor caracteristice sistemului rusesc de guvernare (Adauge, Furtună 1991, Ciachir

[1] A se vedea: Negru 1989; Rusnac 1989, 73; Nicu 1989; Adauge 1990, 103; Tomuleţ 1992; Ţurcanu 1994; Corbu 2001; Anul 1812 în destinul Basarabiei 2002; Josu 2002, 3; Eşanu 2003 etc.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 215-225.

1992; Cornea 2003; Aramă, Coptileţ 2003, Poştarencu 2006 ş.a.). În urma unei astfel de experienţe, administraţia regiunii Basarabia a devenit purtătoarea unui amalgam de vicii vechi şi noi – acumulate în perioadele fanariotă şi ţaristă.

Totodată, interesul istoriografic pentru regiunea dintre Prut şi Nistru în sec. XIX nu se rezuma doar la cele menţionate. Interesul istoriografic porneşte atât de la faptul că după 1812 Basarabia începe a se dezvolta într-un mod specific, deosebit de cel al restului teritoriilor româneşti; cât şi din cauza că anume din acea perioadă s-au proliferat noi complicaţii pentru şirul de probleme serioase, cu care se confruntau reprezentanţii ţarişti în procesul de administrare a unor astfel de periferii naţionale, în cadrul celui mai mare – pe atunci – stat din lume.

Pentru a determina nivelul impactului guvernării străine în regiunea Basarabia, este nevoie de a cunoaşte nu numai evenimentele petrecute aici după 1812, arsenalul de metode ale cabinetului de St. Petersburg în privinţa organizării sistemului de administrare provincială, ci însăşi situaţia sistemului administrativ intern din Imperiului Rus. Doar contrapunerea tuturor factorilor duce la o conturare a acelui bagaj de experienţă străină, ce urma să înlocuiască sistemul tradiţional din ţinut; influenţa directă sau indirectă a administraţiei centrale asupra mecanismului funcţionării noii administraţii în perioada de autonomie provizorie 1812-1828 etc. Istoricul Al. Boldur atenţiona, în acest sens: „Trebuie să fim dumiriţi, asupra evoluţiei istorice ruse în general, pentru ca să pătrundem în sensul adevărat al schimbărilor ce se produc în Basarabia" (Boldur 1929, 102).

În acest context, merită de menţionat faptul că, analiza unor surse istoriografice de epocă, au scos în vileag un fenomen paradoxal. Dacă metodele ţariste în administrarea provinciilor anexate la Imperiul Rus erau apreciate ca moderne şi benefice (Брогауз, Ефрон 1906, 324; Пыпин 1908; Коромон, Милер, Третьяков 1956, 494), în cazul prezentării situaţiei interne a Rusiei în sec. al XIX-lea, autorii ruşi criticau metodele ţariste, indicând probleme serioase în cadrul organizării sale interne.

De regulă, însă, deşi se recunoştea existenţa unor neajunsuri în conducerea statului, se încerca a găsi argumente ce ar explica inevitabilitatea unor asemenea fenomene pentru acel timp. Imperfecţiunile guvernării interne ţariste erau justificate, prezentându-le ca determinate de neajunsurile politicii tradiţionale a majorităţii statelor din acea epocă (Богдановичъ 1869; Романовичъ-Славинский 1873; Шильдер 1904; Шиман, 1908; Энгельгартд 1911; Платонов 1917 etc.).

În studiul nostru dispunem de prea puţin spaţiu pentru a face o prezentare amplă şi detaliată a întregii organizări interne ruse, dar informaţii succinte cu privire la cadrul general în care s-au desfăşurat evenimentele şi unele reflecţii istoriografice asupra domeniului ne-ar permite să elucidăm atât structura acestui model de administrare, cât şi unele particularităţi. Interesul nostru pentru diverse aspecte pozitive sau negative ale acestui controversat sistem administrativ reiese din faptul că, începând cu 1812, principiile lui au fost transmise, automat, administraţiei basarabene, contrapunându-le celor existente la acea perioadă şi în organizarea Principatului Moldova.

Începutul sec. XIX, a constituit o etapă deosebită în evoluţia politicii interne a Rusiei. Politica imperială a căpătat trăsături noi datorită apariţiei orientărilor „constituţional-liberale" la unii reprezentanţi ai cercurilor aristocraţiei radicale din Rusia, susţinute de însuşi ţarul Alexandru I – fenomen nemaipomenit pentru absolutismul rus.

Reformele administrative iniţiate de ţarul Alexandru I la începutul sec. XIX au determinat ulterior, pentru o sută de ani, caracterul guvernării centrale şi al evoluţiei de mai departe a Imperiului Rus.

În acest sens, în literatura rusă de epocă există mai multe aprecieri cu privire la modalităţile de guvernare instituită în Rusia către această perioadă. Printre primii, asemenea informaţii a prezentat profesorul Romanovici-Slavinski în lucrarea *Gosudarstvennaja dejatel'nost' Gr. M.M. Speranskogo*, publicată în anul 1873: „În treburile noastre, [recunoştea însăşi] împăratul, domină o dezordine de nedescris, se fură din toate părţile: treburile sunt conduse prost, ordinea se pare că a fost alungată de peste tot" (Романовичъ-Славинский 1873, 177). Aceste fenomene au fost descrise şi de alţi autori ruşi şi în perioadele următoare, majoritatea fiind, totodată, de părerea că cauza reformelor iniţiate de Alexandru I a reieşit din necesitatea reorganizării sistemului administrativ şi financiar, precum şi a reglementării legilor existente (Платонов 1917,11; Фроянов f.a., 127). De menţionat că printre reformele guverna-

mentale esenţiale, înfăptuite în cadrul sistemului administrativ la înc. sec. XIX, sunt evidenţiate crearea noilor instituţii superioare de stat: Comitetul de Miniştri – organul administraţiei supreme ş. a., ministerele (în locul colegiilor), Consiliul de Stat (Sfatul Suprem) – organ legislativ suprem, Cancelaria personală a M. S.; reformarea unor organe importante mai vechi – Senatul şi Sinodul etc. (Ерошкин 1981, 39).

Cu toate că unele transformări din acel timp au reglementat sistemul administrativ rus, contribuind la centralizarea lui ulterioară şi au consolidat corespunzător puterea supremă a ţarului, contemporanii subliniau că reformele de epocă, au fost pornite fără vreo sistematizare concretă, nici una dintre aceste transformări n-a fost dusă la bun sfârşit. Şi că bilanţul real al politicii guvernului ţarist de centralizare a contribuit la întărirea birocraţiei care, în rând cu dvorenimea conservatoare, a devenit sprijinul şi manivela tot mai puternică a puterii absolutiste (Fedosov 1989, 37). Totodată, absolutismul rus de la înc. sec. XIX, influenţat de preocupările Europei de Vest, încerca diferite remedii împotriva propriei sale „crize", folosind în acest scop politica transformărilor liberale, în special în unele periferii naţionale, pe care le folosea în calitate de eşantion în experienţele sale de reformă. Respectiv, încercările de liberalizare temporară, practicată de autorităţile ţariste în provinciile anexate, la înc. sec. XIX, s-au datorat mai curând arhetipului modern integrat politicilor statelor europene, decât unei invenţii proprii.

Experimentele ţariste cu caracter federalist şi constituţional, care la început au fost confundate cu semnele unei pregătiri pentru o nouă şi binefăcătoare politică de descentralizare raţională, a Rusiei, au obţinut la fel o apreciere cu caracter critic în istoriografie (Jewsbury 2003, 9). Spre exemplu, în anul 1818, evenimentele din Varşovia, prilejuite de inaugurarea Seimului polonez (trezind speranţele instaurării în scurt timp şi în Rusia a unei guvernări constituţionale), au făcut posibilă elaborarea proiectului de Constituţie generală rusească *Gosudarstvennaja Ustavnaja gramota*. Acest proiect secret, alcătuit în spiritul principiilor constituţiei poloneze din 1815, ai cărei autori au fost nobilii ruşi P.A. Veazemski şi N.N. Novosilţev (Цимбаев 1990, 50), a fost finisat către anul 1820. Deşi fusese mult apreciat de către ţarul Alexandru I, proiectul a rămas, totuşi, doar pe hârtie (Федоров 1990, 65).

În opinia istoricului rus N.I. Ţimbaev, „Cuvântarea din Varşovia şi *Ustavnaja gramota* au reprezentat apogeul şi totodată, sfârşitul liberalismului lui Alexandru I, după care, în politica internă a Rusiei s-au instaurat principiile [reacţiunii] securităţii statale" (Цимбаев 1990, 50).

Privite în ansamblu, încercările de reformă guvernamentală liberală în primii ani de domnie a ţarului Alexandru I sunt considerate de istoriografia rusă ca ineficiente pentru sistemul politic existent la acel moment în Imperiul Rus (Мироненко 1990, 161). Transformările politice începute la înc. sec. XIX n-au cauzat schimbări semnificative în viaţa internă a statului. Curtea imperială s-a limitat doar la elaborarea unor acte ce se refereau la reorganizarea aparatului său birocratic (Фроянов f.a., 55).

Deopotrivă cu mai mulţi factori obiectivi, eşecul înfăptuirii transformărilor liberale în politica internă şi externă iniţiate de Alexandru I a fost condiţionat, în opinia mai multor istorici, şi de caracterul instabil al monarhului (Шиман 1908, 38). Până şi biografii lui Alexandru I îl caracterizau ca „...infidel preferinţelor sale (...), dânsul stopa proiectele deja începute (...), acorda mai mare atenţie [formei] şi mai puţină conţinutului" (Валлатон 1966, 283); sau: „deşi avea unele idei radicale, în esenţă rămânea un promotor al absolutismului" (Валлатон 1966, 30).

Există şi opinii precum că „împăratul Alexandru I n-a fost niciodată un reformator, iar în primii săi ani de domnie a fost, de fapt, mai conservator decât toţi sfetnicii săi" (Фёдоров 1990, 57).

Destule aprecieri cu conţinut critic, referitoare la reformele politice superficiale, se conţin şi în alte surse istorice. De exemplu, a fost frecvent criticată introducerea ministerelor (Романовичъ-Славинский 1873, 104, 178, 184, 185; Ерошкин 1986, 218; Медишевский 1990; Александр I 1991, 15), opinându-se că această instituţie supremă cu caracter modern, ce trebuia să înlocuiască sistemul învechit al colegiilor de stat, a contribuit doar la creşterea imensă a numărului de acte emise de către instituţiile centrale. Astfel, dispoziţiile, dările de seamă, circularele, rapoartele au devenit mijlocul principal de cârmuire, dar nu satisfăceau necesităţile reale ale timpului. S-a mărit influenţa

cancelariei, a birocraţiei, care se deda fărădelegilor birocratice, delapidărilor de fonduri publice şi mituire, „trăsături caracteristice ale acestui sistem" (Fedosov 1989, 32-33). O critică vehementă a cunoscut şi modul de organizare a Senatului care, conform proiectului iniţial, trebuia să devină organul suprem (independent) administrativ, judiciar şi de control, să ia în mâinile sale toate pârghiile cârmuirii de stat. În realitate însă, Senatul depindea totalmente de atitudinea ţarului, şi nu avea posibilitatea de a controla rapoartele ministeriale, miniştrii supunându-se direct monarhului (Fedosov 1989, 31-32).

Referindu-se la această stare de lucruri, istoricul Şiman menţiona: „... de fapt, vechile dezordini ale guvernării ruse, la fel ca şi neajunsurile grosolane ale puterii judecătoreşti, n-au fost lichidate. Pe tot parcursul domniei lui Alexandru I, birocraţia a devenit şi mai influentă şi inviolabilă" (Шиман 1908, 9). Acelaşi autor atenţionează: „Dacă am urmări toate evenimentele acestei domnii, am observa o dezorganizare totală a conducerii interne (...), nu exista un plan concret în treburile statale, totul rămânea la nivel de experiment, se acţiona intuitiv. A fost distrus tot ce a fost bun, aceste lucruri fiind înlocuite cu inovaţii dăunătoare, o parte [dintre ele] sofisticate, iar altele – irealizabile. General-guvernatorilor li se acordau în supunere câte cinci gubernii, dar nici unul dintre ei nu era în stare să conducă măcar una singură. Reformele liberale care trebuiau să finalizeze cu o constituţie rusă au fost stopate, intrând astfel în categoria veşnicelor proiecte noi; în schimb, vechile neajunsuri se menţineau, adăugându-se la ele altele noi şi, în fond, s-a format o situaţie de confuzie şi de insucces..." (Шиман, 1908, 38).

Opinii asemănătoare pot fi întâlnite şi la cercetătorii contemporani. Istoricul N. Eidelman, relata următoarele: „Dacă în Europa de Vest, în perioada dominaţiei monarhiilor autoritare, judecăţile prezentau nişte „insulițe" ale libertății, apoi în Imperiul Rus, chiar şi în perioada dominaţiei unor monarhi mai liberali, judecătoria se prezenta ca unul dintre cele mai dure locuri, în care o singură persoană îndeplinea funcţii de anchetator, procuror şi judecător" (Эйдельман 1989, 75). Un alt istoric rus – V. Fiodorov, referindu-se la activitatea reformatoare a ţarului Alexandru I, sublinia că aceasta „urmărea întărirea absolutismului, prin metode ce ar fi corespuns cu ideile moderne, dar în acelaşi timp, neschimbând în esenţă vechile orientări politice ale Ecaterinei a II-a...". În opinia lui V. Fiodorov, în aceasta „consta şi sensul jocului *de-a liberalismul*, caracteristic multor monarhi ruşi. Una din trăsăturile distincte ale absolutismului ţarist consta în abilitatea de a promova o politică flexibilă, de a recurge la concesii, a se adapta la noile condiţii, pentru a le folosi în scopul întăririi poziţiilor lor" (Фёдоров 1990, 58).

Istoricul rus N. Eroşkin, la fel susţinea ideea că: „...autocraţia rusă din primele decenii ale sec. XIX a avut particularităţi specifice. Acest regim a realizat modificări frecvente ale organizării politicii interne, utilizând paralelism în înfăptuirea atât a măsurilor reacţionare cât şi liberale, a procedat la frecvente reorganizări şi reconstrucţii ale diferitor elemente ale aparatului de stat. Deşi în cadrul elitei birocratice s-au manifestat tendinţe spre modeste transformări burgheze, aceste elemente ale statalităţii burgheze au avut drept scop să camufleze condiţia păstrării orânduirii feudale bazate pe şerbie" (Ерошкин 1981, 28).

Astfel, de cele mai multe ori, reprezentanţii istoriografiei ruse sunt de părere că, la înc. sec. XIX, în cadrul stratificării feudale din Rusia, noile elemente ale organizării capitaliste au generat criza sistemului politic, fapt ce a forţat autocraţia să întreprindă măsuri reformatoare active, dar orientate mai mult spre menţinerea vechiului sistem bazat pe şerbie. Totodată, analizând eşecul încercărilor de politică liberală a conducerii ţariste de la începutul sec. al XIX-lea, cercetătorii ruşi M.M. Safonov şi S.V. Mironenko au propus a se găsi cauzele stopării acestei politici nu în opoziţia elitei conservatoare care în general se pronunţa împotriva oricăror reforme, ci în poziţia „reformatorilor". Ca argument autorii indicau lipsa în Rusia a oricărei mişcări sociale organizate, îndreptate pentru a apăra reformele (Мироненко, Сафонов 1991, 194-197).

Caracterul consituţionalismului ţarist ar fi reieşit şi din percepţia aşa-numitei etici a „monarhiei veritabile". În cazul dat, constituţia probabil era percepută de către reformatori nu ca un act politic ce reflectă relaţiile sociale, ci ca un codice al demnităţii monarhului, care în principiu, era în acord cu absolutismul în varianta sa „luminată". În aşa mod, autorii consideră că nimeni altul decât Alexandru I poartă responsabilitatea pentru eşecul proiectelor sale de constituţie: „Da, împăratul şi-a dorit reformarea ordinii politice [existente], dar, în acelaşi timp, s-a îngrozit de urmările înfăptuirii

ultimului pas important" (Мироненко, Сафонов 1991, 194-197). Anume din aceste motive, în opinia autorilor, rezultatele reformelor liberale au fost extrem de modeste, în comparaţie cu ideile iniţiale de reformă.

Politica Rusiei vizavi de popoarele înglobate în imperiu la sf. sec. XVIII - înc. sec. XIX, şi încercările de codificare a normelor de drept al popoarelor eterogene au fost supuse şi ele unei critici pertinente din partea reprezentanţilor istoriografiei ruse (Ерошкин 1986, 225). Printre asemenea încercări de codificare s-a enumerat *Regulamentul guvernării minorităţilor străine*, elaborat de către M. Speranski în anul 1822. Acest act constituie unul dintre primele documente juridice, în baza căruia s-a realizat o dirijare a „aborigenilor", practic până la sf. sec. XIX (Дамашек 1986). Însă, în opinia istoricului rus A. Topcii „natura depăşită a înfăptuirii unor astfel de măsuri, chiar şi a celor progresiste, au condiţionat, în majoritatea cazurilor, rezultate negative" (Топчий 1989, 166).

Astfel, simplul joc de-a politica, sau poate încercarea de a ţine sub control un imperiu multinaţional, pornind de la o bază constituţională şi federală, l-au convins pe ţar de ineficienţa sistemului administrativ rusesc şi de faptul că societatea rusă nu era pregătită pentru o nouă formă mai modernă şi liberală de guvernare la acel timp. În acest sens, istoricul G.F. Jewsbury afirma: „Alexandru I nu a inventat practica acordării unei autonomii considerabile naţiunilor supuse, ci a încurajat aplicarea unor concepte ale sec. XVIII, precum constituţionalismul şi federalismul, în cazul unei vechi probleme administrative a Rusiei" (Jewsbury 2003, 9). Toate reformele privind politica internă a Rusiei, înfăptuite în perioada 1801-1820, au obţinut până la urmă o orientare conservativă bine conturată, deşi au fost iniţiate şi s-a încercat aplicarea lor în baza modelului unor state europene de la sf. sec. al XVIII - înc. sec. XIX şi în baza unor forme de organizare avansată şi a unor metode progresiste de conducere statală.

Dar, comparativ cu politica liberală europeană, la baza originii experimentelor federaliste ale ţarului Alexandru I au stat principiile machiavelice, menite să soluţioneze problemele de guvernare a vastului său imperiu.

Printre periferiile naţionale ale Imperiului Rus, supuse în prima etapă măsurilor ţariste de orientare liberală la începutul secolului al XIX-lea, a fost şi teritoriul dintre Prut şi Nistru. Până la anexarea la Rusia, administrarea Basarabiei, ca parte integrantă a Moldovei istorice, se realiza în baza unei organizări centrale de stat, reprezentată de instituţia Domniei (Mihăiescu-Gruia 1998). În rând cu alte structuri ale instituţiei domneşti, timp de aproximativ un secol, structura administrativă a ţinutului a fost înstrăinată de tradiţiile naţionale, detaşându-se de principiul de bază eligibil-ereditar. Construcţia administrativă a acestei regiuni reprezenta ecoul noţiunilor feudale, ce se sprijineau în mare măsură pe dreptul cutumiar. Astfel, regimul monarhiei de stări sociale, cu o serie de modificări impuse în baza intereselor Imperiului Otoman a devenit regim politic al Moldovei în perioada analizată (Furtună 1998, 132).

Realizând o analiză a sistemului administrativ românesc în Principatele Române de la sf. sec. XVIII, profesorul american Keith Hitchins aprecia regimul politic existent în acea perioadă drept oligarhie, deoarece „treburile interne ale ţării erau conduse de domnitor cu sprijinul unui mănunchi de familii boiereşti, care formau casta aristocratică sau oligarhia ce a dominat viaţa politică, economică şi culturală până în primele decenii ale sec. XIX" (Hitchins 1998, 31-35).

Administraţia locală din Principate nu avea nimic în comun cu structurile administrative europene, cu cabinete şi arhive organizate, cu sistematizări de legi, cu bilanţuri şi registre contabile exacte. După 1716, domnia a încetat să mai fie o instituţie reprezentativă a ţării, devenind o instituţie ca toate celelalte în cadrul sistemului administrativ otoman (Georgescu 1992, 89). Domnitorul era limitat în conducere nu numai de sus, de către sultan, ci şi de jos – de către pătura conducătoare a boierilor (Boldur 1929, 101).

La nivel central s-au manifestat şi alte două structuri administrative importante: Divanul (Sfatul Domnesc) şi Marea Adunare a Ţării.

În acest sens, către sf. sec. al XVIII-lea, mai mulţi autori indică asupra mai multor neajunsuri în organizarea administrativă a Principatelor (Roman 1996; Sachelarie, Stoicescu, Mihăiescu-Gruia, 1998, 68). Despre faptul că domnia punea la ordinea zilei venalitatea şi corupţia, pe care le introducea practic în toate afacerile, în toate categoriile de slujbe, indică mai multe surse, semnate atât de specialişti români, cât şi de cei străini. De exemplu, în *Istoria României*, editată în 1964 la

Bucureşti, se evidenţia un fenomen specific pentru zona şi epoca studiată: traficul de locuri în administraţie, ranguri boiereşti, dreptatea în procese etc., acestea reieşind din avantajele materiale legate de domnie în Principatele Române. Autorii subliniază că acest fenomen, caracteristic pentru regimul turco-fanariot, a influenţat întregul aparat de stat – de la domn până la ultimul slujbaş – aproape toţi vânând funcţiile publice care se cumpărau cu bani: "ele nu se atribuiau la tarif fix şi prin rotaţie, cum cereau boierii, ci la licitaţie, astfel încât preţurile urcau mereu şi odată cu ele se majora exploatarea contribuabililor" (Constantinescu et al. 1964, 693) .

Aceleaşi neajunsuri puteau fi observate şi în organizarea justiţiei care, nefiind la acea etapă separată de administraţie şi de fiscalitate, era considerată, în primul rând, o sursă de venit. Astfel, nici în cazul organizării justiţiei în Principatul Moldova nu se putea vorbi, către sf. sec. al XVIII-lea, de separarea atribuţiilor judecătoreşti de cele executive. Arbitrariul în aplicarea legilor, corupţia izbitoare în procesele penale erau caracteristice întregului sistem de guvernare şi marcau atât activitatea ispravnicilor, cât şi pe cea a judecătorilor ţinutali.

În opinia istoricului G.F. Jewsbury, după 1774, importanţa Divanului a crescut din cauza frecventelor ocupaţii militare străine şi, în consecinţă, a neocupării scaunului domnesc. Deşi acesta avea uneori atribuţii largi, el s-a subordonat întotdeauna puterii ocupante. În acelaşi timp, boierii, promovându-şi interesele personale, nu au permis Divanului să devină o instituţie independentă, cu putere politică proprie (Jewsbury 2003, 18). Autorul accentuează asupra faptului că Divanurile dădeau dispoziţii verbale, deciziile fiind bazate pe rămăşiţele vagi ale Codului lui Iustinian, pe obiceiul pământului, pe precedente recente sau pe interesul personal. „Când funcţiona pe post de curte de justiţie, Divanul putea să dea decizii divergente asupra unuia şi acelaşi caz, conform unei tradiţii împrumutate de la *muftiii* musulmani. Nu era eficient, dar guvernul îşi menţinea controlul, înalţii funcţionari din Divan câştigau binişor în schimbul timpului şi banilor investiţi în dregătoriile lor" (Jewsbury 2003, 161).

Al doilea organism important, – Sfatul Ţării (Obştii), reprezenta opinia boierilor şi o rămăşiţă a vechii adunări de stări, redusă la un număr de persoane convocate, în mod special, de către domnitor. Ca şi în sec. XVII, nici un statut legal nu reglementa structura sa şi nici nu-i definea prerogativele. După Keith Hitchins „cu toate că sfatul, cel puţin teoretic, era o instituţie politică fundamentală, alături de domnitor şi divan, prerogativele sale nu erau menţionate nici în Tratatul de la Kuciuk-Kainargi, nici în numeroasele coduri de legi adoptate de către domnitori în perioada 1765-1818". În acest context, istoricul sublinia că în cazul în care domnitorul ar fi scos acest organ din starea amorfă în care se afla, atunci „ca întruchipare a autonomiei tradiţionale a ţării, sfatul de obşte ar fi avut posibilitatea să modifice echilibrul dintre domnitor şi boieri şi să devină un organ cu adevărat reprezentativ" (Hitchins 1998, 37-38).

Către sf. sec. XVIII, o trăsătură izbitoare a dezvoltării politice caracteristice Principatelor Române a fost incapacitatea instituţiilor sale reprezentative de a deveni organe reale ale puterii. Această stare de lucruri a fost creată de lupta internă între boierii lipsiţi de coeziune, absenţa unei puternice clase de mijloc pământene interesate de o cârmuire raţională etc., fapte ce înrăutăţeau poziţia şubredului sistem administrativ. Cheia acestei probleme, istoricii contemporani o află în dominaţia otomană, care „afecta, în mare măsură, dezvoltarea administraţiei publice, deşi nu întotdeauna în mod vizibil" (Georgescu 1992, 89). Instituţiile româneşti, deprinse a se ocupa mai mult de satisfacerea nesfârşitelor pretenţii fiscale şi economice ale statului suzeran, se dezvoltau aşa cum o impuneau împrejurările. Iar intervenţiile abuzive ale Porţii în afacerile politice interne ale Ţărilor Române – prin frecventa mazilire a domnilor – a reprezentat unul din factorii de bază ce au subminat continuitatea administraţiei. Această situaţie explică unul dintre paradoxurile epocii fanariote. În ciuda degradării instituţiilor şi stagnării economice, Principatele au continuat să-şi menţină, la acea etapă, o relativă autonomie (Georgescu 1992, 91). Încercările de a remedia unele din viciile fundamentale ale justiţiei şi administraţiei, cum ar fi venalitatea funcţionarilor, remunerarea dregătorilor din venitul slujbei lor, considerarea justiţiei ca un izvor de venit şi confuzia atribuţiilor judiciare şi administrative au rămas fără rezultat din cauza opoziţiei boierilor (Constantinescu 1964, 687), care, unindu-se, puteau exercita o presiune puternică până şi asupra celui mai autoritar domnitor. Crearea unui climat de incertitudine a

contribuit, la rândul său, la o descurajare politică în Principatele Române, care s-ar fi putut baza pe unele reguli stricte şi proceduri raţionale.

Analiza realizată demonstrează că, în mare măsură, sistemul administrativ românesc în a doua jum. a sec. XVIII nu căpătase încă forme moderne. Dar, pe lângă toate neajunsurile instituţiilor politice şi juridice din acel timp, se făceau, totuşi, simţite şi multe înnoiri importante în administraţia publică. Către sf. sec. XVIII, în Ţările Române „se procedase deja la codificarea legii şi a fost proclamat principiul separării puterilor ca mod de aşezare pe baze raţionale a sistemului judecătoresc"; „concentrarea puterii politice în mâinile domnitorului şi ale unei birocraţii centrale avea loc în dauna boierilor din provincie şi a administraţiei locale, [iar] curentele în favoarea secularizării ce apăruseră în rândul persoanelor instruite, subminau influenţa şi rolul clerului în instituţiile civile" (Hitchins 1998, 31). Codificând intensiv legile în Moldova, s-a încercat să se realizeze o mai mare uniformizare a administrării justiţiei şi să răspundă problemelor sociale urgente. Pe lângă reorganizarea şi instituţionalizarea justiţiei, s-a încercat separarea justiţiei de administraţie la nivel central şi local, iar asemenea lucrări, deşi erau conforme cu spiritul vremurilor, reprezentau o mărturie a trecerii societăţii româneşti de la forme medievale la forme moderne.

În continuare, structurile administraţiei centrale au evoluat în permanenţă şi, drept consecinţă a noilor circumstanţe politice de la înc. sec. XIX şi a reformelor administrative realizate (paralel şi în Basarabia după 1812), au fost create structuri administrative noi (Chirtoacă 2005, 169-174). Totuşi, la etapa semnării Tratatului de la Bucureşti, în 1812, în Ţările Române procesul de abandonare a influenţelor Orientului în favoarea ideilor şi a valorilor occidentale abia începea. Din care cauză, majoritatea particularităţilor mentalităţii bizantine mai rămâneau, la această etapă, să constituie caracteristicile de bază ale modului de guvernare al administraţiei centrale şi locale din Principate.

În ce priveşte sistemul administrativ rus, amintim că în Rusia la începutul sec. al XIX-lea, acesta fusese marcat de influenţa autocraţiei, care manevra între elementul vechi iobăgist şi cel nou – burghez. Dar, comparativ cu situaţia din principate, încă de la înc. sec. XVIII Imperiul Rus era reprezentat de aşa-zisul absolutism luminat, care încerca „... pretutindeni să aducă cu sine dominarea legii asupra dreptului consuetudinar [cutumiar]" (Boldur 1992, 275).

Atunci când sunt comparate sistemul administrativ rus şi cel moldovenesc în cadrul istoriografiei, anume acestui domeniu i se acordă mai mare atenţie pentru a evidenţia nivelul mai înalt de dezvoltare atins de către Rusia comparativ cu Principatul Moldova. Dar, la acea epocă, guvernul ţarist a întâmpinat anumite dificultăţi şi în acest domeniu: către sf. sec. XVIII - înc. sec. XIX, aparatul guvernamental statal, administraţia şi judecătoriile ruseşti se evidenţiau printr-o organizare neobişnuit de complicată, graţie unei lipse de divizări concrete a funcţiilor atribuite diferitor instituţii de stat. Acest fenomen influenţa şi procedura creării bazei materiale documentare a acelui timp – culegerile de documente erau deosebit de voluminoase, sofisticate şi încâlcite (Ковальченко 1973, 197-198). Pentru a anihila acest neajuns specific regimului statal rus, ţarul accentua necesitatea creării unor legi fundamentale, de care, după cum remarcă istoricul V. Kliucevski, în acea etapă, Rusia era practic lipsită (Ключевский 1989, 194).

Şi dacă istoricul Al. Boldur atenţiona că la momentul anexării Basarabiei la Imperiul ţarist „... în [Rusia] existau deja aproape cincizeci de volume ale *Colecţiunii complete a legilor*, publicate în mod cronologic" (Boldur 1992, 275), unii istorici ruşi indică că o asemenea colecţie de legi a fost codificată în Rusia abia către sf. anilor '20 - înc. anilor '30 (Ерошкин 1981, 34).

Dintr-o altă sursă istorică aflăm că, în pofida existenţei acestei vestite *Colecţii complete* de *legi*, un număr enorm de acte legislative şi mult material documentar (ce conţinea informaţii nu mai puţin importante ca cele deja publicate) nu au fost incluse în colecţie, păstrându-se în fondurile de arhivă ale organelor administrative centrale şi locale din Rusia (Ковальченко 1973, 202).

Din cele enunţate mai sus rezultă că, la etapa anexării Basarabiei (şi acordării ei unui statut de autonomie provizorie), Rusia însăşi nu dispunea de o legislaţie complet sistematizată. Este, deci, puţin probabil ca şi în regiunile anexate, reprezentanţii imperiali să fi fost în stare să ducă la bun sfârşit acţiunile reformatoare avansate, în domeniile care nu erau definitivate nici la nivel central. Conducerea din timpul lui Alexandru I, pe plan intern fiind incapabilă să înfăptuiască un

act constituţional, dar nici să înfiinţeze o instituţie legală funcţională, cu atât mai mult nu reuşea să instaureze o ocârmuire eficientă în provinciile sale interne (Jewsbury 2003, 89). Însă, influenţa reformelor ţariste „liberale" n-a putut ocoli organizarea administrativă a regiunilor eterogene anexate la înc. sec. XIX la Imperiul Rus. Pentru ele au fost pregătite doar nişte experimente referitor la o reformă liberală de scurtă durată, pe care absolutismul rus nu risca să le continue, cu atât mai mult să încerce să le aplice şi în cadrul guberniilor sale interne.

De asemenea, merită de atenţionat că acordarea statutului de autonomie provincială unor regiuni eterogene anexate de Imperiul Rus la înc. sec. al XIX-lea (Finlanda, Basarabia Polonia) a fost influenţată de o gamă de factori atât de ordin extern, cât şi de ordin intern. În cazul dat, interesul ţarului Alexandru I faţă de proiectele liberale, reprezintă doar unul dintre aceşti factori.

Astfel, în baza opiniilor reprezentaţilor istoriografiei ruse din epocile modernă şi contemporană, conchidem că Alexandru I, deşi a susţinut anumite idei liberale, acest fapt nu a însemnat neapărat şi dorinţa ţarului de a le transpune imediat în practică. Majoritatea reformelor, existând sub formă de proiecte de perspectivă, au reprezentat doar nişte „experimente" de politică liberală, mai mult pentru crearea în Europa de Vest (şi în Balcani), a unei aparenţe de monarhie liberală. Iar acordarea statutului de autonomie, uneori chiar şi cu caracter constituţional (Finlanda şi Polonia), demonstrează că, în principiu, şi pentru acel timp, era posibilă crearea unui astfel de statut special în cadrul statului unitar.

După unele opinii, faptul că guvernul ţarist s-a dovedit incapabil în acea etapă să înfăptuiască într-o situaţie netradiţională anumite măsuri necesare în cadrul politicii sale interne, a pus în funcţiune mecanismul „unei inevitabile pieiri ce ameninţa viitorul absolutismului rus" (Мироненко 1990, 234).

Reevaluarea politicii interne a lui Alexandru I ne provoacă la următorul demers: un element specific al Imperiului Rus în evoluţia sa a fost faptul că o bună parte din transformările social-politice întreprinse de guvernul său au avut o soartă extrem de anevoioasă. Au fost pornite cu greu şi cu întârzieri dar, pe parcurs, a devenit şi mai greu de aplicat şi finisat cele începute. Astfel, ideile reformatoare reuşite „pornesc" înaintea formulării proiectelor de reformă, iar multe dintre ele dispar înainte de a fi acceptate sau înainte de a obţine o formă bine conturată ca statut de lege.

Or, reuşita unei reforme depinde în mod direct de actualitatea sa. Un aspect important al succesului reformator constă în cunoaşterea nivelului de pregătire al societăţii, de capacitatea ei de a recepţiona cele ce urmau a fi modificate. În cazul dat, se are în vedere reacţia societăţii în ansamblu: rolul decisiv avându-l nu doar birocraţia, ci şi poziţia întregii societăţi. În acest sens, istoricul rus V. Kliucevski afirma: „...dacă înfăptuirea reformei este mult timp tărăgănată, ea îşi pierde multe dintre acele condiţii care iniţial ar fi condus-o la succes. Aşteptarea de durată se transformă în indiferenţă, sau nerăbdare. Pe de altă parte, reforma plănuită pentru şi în corespundere cu o anumită perioadă, în caz că îşi depăşeşte momentul, solicită deja o modificare în funcţie de noua dispoziţie şi de noile relaţii ce apar între timp" (Ключевский 1989, 431).

Aceleaşi fenomene în politica ţaristă au însoţit evoluţia autonomiei Basarabiei dintre 1812-1828, influenţând prin aceasta insuccesul autoguvernării din această regiune.

Greşelile trecutului avertizează de nenumărate ori că în realizarea unor reforme, în prima etapă, solicită întreprinderea unei investigaţii prudente şi aprofundate, analizând la rece şi în mod real eventualele rezultate şi posibilele consecinţe ale acţiunilor planificate, înainte ca acestea să fie transpuse în practică.

Bibliografie

Adauge 1990: M. Adauge, Istoria şi faptele. Nistru 4, 1990.

Adauge, Furtună 1991: M. Adauge, A. Furtună, Basarabia şi Basarabenii (Chişinău 1991).

Anul 1812 în destinul Basarabiei 2002: Anul 1812 în destinul Basarabiei: Basarabia – victimă a expansionismului rusesc (Chişinău: Asociaţia pentru Literatura şi Cultura Română „Astra" 2002).

Aramă, Coptileţ 2003: E. Aramă, V. Coptileţ, Evoluţia dreptului public pe teritoriul dintre Prut şi Nistru în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Chişinău: Ştiinţa 2003).

Boldur 1929: Al. Boldur, Autonomia Basarabiei (Chişinău 1929).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cazacu 1992: P. Cazacu, Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918 (Chişinău: Ştiinţa 1992).

Ciachir 1992: N. Ciachir, Basarabia sub stăpânire ţaristă (1812-1917) (Bucureşti 1992).

Ciobanu 1993: Şt. Ciobanu, Basarabia (Chişinău: Universitas 1993).

Chirtoacă 2005: I. Chirtoacă, Modificări în organizarea administrativă a teritoriului Moldovei din stînga Prutului în sec. al XVII-XVIII. Tyrageţia XIV, 2005, 169-174.

Corbu 2001: H. Corbu, Spaţiul dintre Prut şi Nistru în permanentă „perestroica". De la 1812 încoace. Săptămâna, 2001, 12 ian., 16-17; 19 ian., 18-19; 26 ian., 18-19.

Cornea 2003: S. Cornea, Organizarea administrativă a Basarabiei (1812-1917) (Cahul 2003).

Constantinescu 1964: P. Constantinescu (coord.), Istoria României, vol. III (Bucureşti 1964).

Eşanu 2003: A. Eşanu, „Schimbarea la faţă" a istoriografiei din Republica Moldova, (1989-2002). Destin Românesc 1, 2003.

Fedosov 1989: I.A. Fedosov, Istoria Uniunii R.S.S. (Chişinău: Lumina 1989).

Furtună 1998: M. Furtună, Constituirea structurilor tradiţionale de administrare în Moldova. Administrarea publică 4, 1998, 129-137.

Georgescu 1992: V. Georgescu, Istoria Românilor de la origini până în zilele noastre (Bucureşti: Humanitas 1992).

Grama 2000: D.C. Grama, Tendinţele evoluţiei doctrinelor juridice în Moldova (1774-1859) (Bucureşti: Actami 2000).

Halippa 1940: P. Halippa, Autonomia Basarabiei de la începutul secolului trecut. Viaţa Basarabiei 9-10, 1940, 59-77.

Hitchins 1998: K. Hitchins, Românii 1774-1866, vol. I (Bucureşti: Humanitas 1998).

Instituţii 1988: Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar. Coordonatori: O. Sachelarie, N. Stoicescu (Bucureşti 1988).

Iorga 1940: N. Iorga, Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei (Bucureşti 1940).

Jewsbury 2003: George F. Jewsbury, Anexarea Basarabiei la Rusia: 1774-1828 (Bucureşti: Polirom 2003).

Josu 2002: N. Josu, Basarabia – victima a expansionismului rusesc. Literatura şi Arta 21, 2002, 3.

Jucov, Ivanov 1969: V.I. Jucov, Iu. Ivanov, Însemnătatea istorică a alipirii Basarabiei la Rusia în 1812 (Chişinău 1969).

Mihăiescu-Gruia 1998: C. Mihăiescu-Gruia, Spicuiri din istoria statului Moldova 1359-1859 (Bucureşti 1998).

Negru 1994: Gh. Negru, Unele aspecte ale politicii ţariste de izolare a Basarabiei. Destin Românesc 1, 1994, 1, 76-85.

Negru 1989: N. Negru, Pasărea restructurării la geamul istoricilor. Nistru 5, 1989, 86-93.

Nicu 1989: V. Nicu, Cine o va apăra pe Clio. Orizontul 4, 1989.

Nistor 1991: I. Nistor, Istoria Basarabiei (Chişinău: Cartea Moldovenească 1991).

Poştarencu 2006: D. Poştarencu, Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus (Chişinău: Prut Internaţional 2006).

Roman 1996: A. Roman, Jaloanele principale ale administraţiei publice în Moldova. Administrarea publică 2, 1996.

Rusnac 1989: G. Rusnac, Cum se falsifică istoria. Orizontul 6, 1989.

Tomuleţ 1992: V. Tomuleţ, Reflecţii generale privind dezvoltarea social-economică a Basarabiei (1812-1868). Cugetul 2, 1992, 10-20.

Tomuleţ 1995: V. Tomuleţ, Politica de colonizare şi rusificare a ţarismului în Basarabia (1812-1868). In: Materialele conferinţei corpului didactico-ştiinţific „Bilanţul activităţii ştiinţifice a USM pe anii 1993-1994", 20-27 martie (Chişinău 1995), 18.

Ţaranov 1983: V. Ţaranov, Jalon important: [anexarea Basarabiei de către Rusia în 1812]. In: La obârşia prieteniei seculare, Chişinău, 1983, 174-186.

Ţurcanu 1994: I. Ţurcanu, Istoriografia din Moldova Sovietică între ştiinţă şi adevăr istoric. Revista de istorie a Moldovei 3-4, 1994.

Александр I 1991: Александр I (1777-1825): Его личность, правление и интимная жизнь (Москва 1991).

Анцупов et al. 1968: И. Анцупов, А. Бабий, В. Жуков, Ю. Иванов, Историческое значение присоединения Бессарабии к России в 1812 г. (Кишинёв: Картя Молдовеняскэ 1968).

Батюшков 189: П. Батюшков, Бессарабия, историческое описание (СПб. 1892).

Богдановичь 1869: М. Богдановичь, История царствования Императора Александра I и Россия в его время, т. III (СПб. 1869).

Брогауз, Ефрон 1906: Ф.А. Брогауз, И.И. Ефрон (ред.), Новый энциклопедический словарь, т. 1 (СПб. 1906).

Валлатон 1991: А. Валлатон, Александр I (Москва: Прогресс 1991).

Вигель 1823 : Ф.Ф. Вигель, Замечания на нынешнее состояние Бессарабии (СПб. 1823).

Гросул, **Мохов 1956:** Я. Гросул, Н. Мохов, Освещение в исторической литературе вопроса о присоединении Бессарабии к России. В сб.: Тезисы докл. науч. конф. профессорско-преподавательского состава [Кишиневского ун-та] (Кишинёв 1956), 49-50.

Гросул, **Будак 1968:** Я. Гросул, И. Будак, Прогрессивное значение присоединения Бессарабии к России для судеб молдавского народа (Кишинёв 1968).

Гросул, **Лазарев, Зеленчук 1977:** Я. Гросул, А. Лазарев, В. Зеленчук, Молдаване (Кишинёв: Штиинца 1977).

Дамашек 1986: Л.М. Дамашек, Внутреняя политика царизма и народы Сибири (XIX - начало XX в.) (Иркутск 1986).

Ерошкин 1981: Н.П. Ерошкин, Крепостническое самодержавие и его политические институты (Москва: Мысль 1981).

Иовва 1986: И. Иовва, Передовая Россия иобщественно-политическое движение в Молдавии начала XIX в. (Кишинёв: Штиинца 1986).

Кирющенко, Сафонов 1990: Н.В. Кирющенко, М.М. Сафонов, Россия на пути реформ. Преподавание истории в школе 4, 1990, 36-44.

Ковальченко 1973: И.Д. Ковальченко (ред.), Источниковедение Истории СССР (Москва: Высшая Школа 1973).

Коромон, Милер, Третьяков 1956: В.А. Коромон, И.С. Милер, П.Н. Третьяков, История Польши, т. I (Москва 1956).

Ключевский 1989: В.О. Ключевский, Курс Русской Истории. Сочинения в девяти томах, т. V (Москва: Мысль 1989).

Куницкий 1913: П. Куницкий, Краткое статистическое описание Заднестровской области, присоеденной к России по мирному трактату, заключеному с Османской Портой в Бухаресте 1812 года (СПб. 1913).

Лашков 1912: Н. Лашков, Бессарабия. К столетию присоединения к России (Кишинёв 1912).

Медишевский 1990: А.И. Медишевский (ред.), Административные реформы в России XVIII-XIX в., в сравнительно исторической перспективе (Москва 1990).

Мироненко 1990: С.В. Мироненко, Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. История СССР 6, 1990.

Мироненко 1991: С. В. Мироненко, Самодержавие и реформы. Политическая борьба в России в начале XIX в. Вопросы Истории 4-5, 1991, 194-197.

Накко 1900: А. Накко, Очерк Гражданского Устройства Бессарабской области с 1812-1828 г. ЗООИД, т. XXII, Одесса, 1900, 109-221.

Мунтян 1982: М. Мунтян, Присоединение Бессарабии к России и значение для судеб молдавского народа (Кишинёв 1982).

Платонов 1909: С.Ф. Платонов, Лекции по русской истории (СПб. 1909).

Пыпин 1908: А.Н. Пыпин, Общественное движение в России при Александре I (СПб. 1908).

Романович-Славинский 1873: А.В. Романович-Славинский, Государственная деятельность гр. М.М. Сперанского (СПб. 1873).

Сафонов 1988: М.М. Сафонов, Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. (Ленинград 1988).

Сафонов 1991: М.М. Сафонов, Проблема реформ в правительственной политике России на рубеже XVIII и XIX вв. Вопросы Истории 4-5, 1991, 194-197.

Топчий 1989: А.Т. Топчий, Царская колониальная администрация в Сибири. Вопросы истории 3, 1989, 164-166.

Фадеев 1960: А.В. Фадеев, Дорефорьменная Россия (Москва 1960).

Федоров 1990: В.А. Фёдоров, Александр I. Вопросы Истории 1, 1990, 50-72.

Фёдоров 1974: Г.К. Фёдоров, Государственно- административное устроиство и местное право Бессарабии (1812-1917 гг.) (Кишинёв 1974).

Фроянов f.a.: И. Фроянов (ред.), История России от древнейших времён до начала XX в. Учебник итории для вузов. Москва, http://lib.web-malina.com/getbook.php?bid=5013

Шильдер 1904: Н.К. Шильдер, Император Александр I. Его жизнь и царствование, т. 1 (СПб. 1904).

Шиман 1908: Шиман, Александр Первый (Москва: Образование 1908).

Цимбаев 1990: Н.И. Цимбаев, К истории общественной мысли и освободительного движения в России. Преподавание истории в школе 4, 1990.

Эйдельман 1989: Н. Эйдельман, Революция сверху (Москва: Книга 1989).

Энгельгартд 1912: Н. Энгельгардт, Император Александр I. Его жизнь, сподвижники и царствование (СПб. 1912).

Historiographical thoughts over the particularities of the Russian and Moldavian administrative system at the beginning of the 19th century

Abstract

The made investigation had the purpose reflect through the historical graphical sources the impact of foreign governing in Basarabia at the beginning of the XIXth century, and models of tsar administrative system for Basarabia region. During the investigation process the author has relayed on the historical graphical analysis and the comparison of the situation of internal administrative system in the Country of Moldova as well as in the Russian Empire at beginning of the XIXth century.

By setting the evolution factors of a state organization form applied in the territories with heterogeneous population after the territorial conquests, it has been intended to reevaluate the effects created after such situations and the continuation of that big foreign administrative experience that would substitute the traditional system of Basarabia. The historical graphical reevaluation of tsar administrative activity from Basarabia certifies the fact that this foreign administrative practice in the area between Prut and Nistru at the beginning of the XIXth century had a negative influence on the beginning on the traditional model of local governing.

This fact is due to the methods used by the tsar authorities for the intensification of the process of implementation of its governing system in Basarabia region, and especially to the imperfection that was characteristic for Russian absolutism in that time.

Историографические размышления в связи с особенностью положения российской и молдавской административной системы в начале XIX в.

Резюме

Данное исследование методом историографического анализа имело цель определить влияние царской административной системы в Бессарабии в начале XIX в. Автор сравнил положения, в которых существовали две разные политические системы: Имперская Россия и Молдавское княжество, – в рассматриваемый период времени. Были сопоставлены все возможные факторы эволюции царского государственно-административного устройства в национальных окраинах, появившиеся в ходе имперских территориальных завоеваний. Были изучены последствия такого рода административной деятельности и тот опыт, который был заимствован органами местной власти у царской администрации.

Историографическая переоценка некоторых событий в Бессарабии в начале XIX в. выявила то негативное влияние, которое получила замена традиционной формы правления чуждой местным традициям царской системой управления. Недостатками, которые характеризовали саму эту модель русского переустройства, можно объяснить большинство неудач, которые постигли либеральные проекты реформ, разбившихся о царские принципы абсолютизма.

04.02.2008

Lucia Argint, Liceul Teoretic „Gh. Asachi”, str. Bucureşti, 64, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rar.argint@mail.ru

NAVIGAŢIA COMERCIALĂ PE RÂUL NISTRU (ANII 1812-1853)

Andrei Emilciuc

Studierea navigaţiei comerciale pe râul Nistru în prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă o problemă complexă care necesită considerarea unor aspecte aferente mult mai importante precum geopolitica celor trei imperii din Răsărit – Rus, Otoman şi Habsburgic, politica comercial-vamală a imperialismului rus, căile de comunicaţie şi transporturile în comerţul intern şi extern al Imperiului Rus.

Actualmente lipseşte un studiu ce ar evalua în integritate dezvoltarea navigaţiei comerciale pe fluviul Nistru de la anexarea Basarabiei în anul 1812 şi până la declanşarea Războiului Crimeii în 1853. Datele fragmentare pe care le oferă unii autori creează un tablou incomplet şi uneori subiectiv asupra importanţei Nistrului în comerţul provinciilor meridionale ale imperiului ţarist.

Descriind condiţiile hidrografice ale Nistrului, căpitanul Cartierului General al armatei ruse A. Zaşciuk nota că râul curge într-o vale adâncă, îngustă şi încovoiată. Lungimea lui de la oraşul Hotin până la Liman măsura 869 de verste[1], pe când drumul poştal Hotin–Chişinău–Akkerman, doar 434 verste. Încovoierile erau atât de mari, încât pe alocuri vasele, după o navigaţie de o zi şi o noapte, ajungeau „aproape la acelaşi punct de unde au pornit" (Защук 1862, 51).

Cercetând materialul documentar şi monografic existent am decis să structurăm studiul nostru primar după principiul problematic şi doar secundar după cel cronologic. Am selectat câteva aspecte care, în opinia noastră, necesită a fi abordate: *Condiţiile şi mijloacele de navigaţie pe Nistru, Transporturile comerciale pe cursul Nistrului, Transporturile comerciale pe Limanul Nistrului, Rolul Basarabiei în transporturile comerciale pe Nistru*. Fiecare din aceste titluri putea să reprezinte subiect al unor studii separate, însă concluziile finale pot fi trase doar prin considerarea multilaterală a problemei enunţate.

[1] Verstă – unitate de măsură utilizată în Rusia până la introducerea sistemului metric, egală cu 1,067 km.

Condiţiile şi mijloacele de navigaţie pe Nistru

În mileniul I a. Chr. fluviul Nistru sau Tyras, după cum este numit în scrierile autorilor antici, a reprezentat pentru coloniştii greci, care au întemeiat oraşe-colonii pe ţărmurile Pontului Euxin, o modalitate de stabilire a contactelor comerciale cu comunităţile getice de la Est de Carpaţi. În Evul Mediu genovezii au continuat practica respectivă. Cetatea Albă era folosită de către aceştia drept bastion pentru asigurarea securităţii navigaţiei vaselor. Obţinând acceptul tătarilor, pe tot cursul râului au fost ridicate puncte întărite, lucru ce a făcut posibil transportarea grâului polonez din Galiţia spre Arhipelag (Руммель 1897, 14-15). În anul 1484 turcii otomani au cucerit castelul Mon Castro, redenumindu-l Akkerman. Atât timp cât Imperiul Otoman a fost în ascensiune, Nistrul a fost folosit ca linie de demarcare între *dar al ahd* (casa pactului) şi *dar al harb* (casa războiului). Cuprins de o profundă criză în secolul al XVIII-lea, Imperiul Otoman a fost strâmtorat treptat din Est şi Vest de Imperiile Rus şi Habsburgic, aflate în plină ascensiune. La sfârşitul secolului al XVI-II-lea Rusia reuşeşte să anexeze teritoriile aflate în stânga Nistrului, transformând râul în hotar al posesiunilor sale.

Cunoştinţele oficialilor ruşi despre potenţialul navigabil al Nistrului erau foarte deficitare. Tocmai de aceea la începutul secolului al XIX-lea au fost întreprinse două expediţii pe Nistru menite să cerceteze râul din punct de vedere al utilităţii comerciale. În 1791 ducele de Richelieu, pe atunci ofiţer în armata rusă[2], i-a încredinţat această misiune principelui Nassau-Zighen, iar ulterior, în 1796, inginerului francez De Volant, acel care realizase anterior proiectul construirii portului

[2] Armand Emmanuel Sophie-Septimanie Duplessis-Richelieu, Duce de Richelieu, nobil genovez, nepot al cardinalului de Richelieu. Din 1803 a fost învestit în funcţia de prefect de Odesa, iar din 1805 şi în cea de guvernator militar al guberniei Herson şi administrator al guberniilor Ecaterinoslav şi Taurida. În 1815 devine ministru de externe şi preşedinte al Consiliului de Miniştri al Franţei.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 227-238.

Odesa (Гроссул-Толстой 1875, 5). De fapt, prin legea din 4 martie 1802 general-locotenentul De Volant, la propunerea Directorului General al Căilor de Comunicaţie Acvatice, contele Rumeanţev, a fost investit cu funcţia de inspector al navigaţiei pe Nistru[3].

Conform aprecierilor făcute de specialiştii Ministerului Căilor de Comunicaţii al Imperiului Rus, amplasarea versanţilor săi în regiunile de păduri ale Galiţiei crea condiţii benefice pentru aprovizionarea posesiunilor meridionale ruse cu material forestier, iar traversarea regiunilor fertile de la Nord la Sud spre Odesa crea posibilităţi de livrare avantajoasă a cerealelor spre acest port maritim, iar de acolo peste hotare (Лохтин б/г, 2). Navigaţia Nistrului însă era îngreunată în multe locuri de praguri, vaduri, rapiditatea şi şerpuirea cursului râului (Днестр… 1878, 30).

Perioada de navigaţie a Nistrului nu era determinată numai de termenul de îngheţare, care de regulă, survenea în a doua jumătate a lunii noiembrie – începutul lunii decembrie şi dura până la sfârşitul lunii februarie – începutul lunii martie. Perioadele de debit suficient pentru o navigaţie satisfăcătoare de obicei se rezumau la trei luni pe an, şi doar verile ploioase puteau aduce o navigaţie mai lungă (Защук 1862, 56, 87).

Cel mai potrivit mijloc de transportare pe Nistru s-a dovedit a fi *galera*. Acest lucru era determinat în special de particularităţile hidrografice ale Nistrului. Din cauza lipsei pădurilor pe cursul rusesc al Nistrului, galerele erau construite din lemn de pin în Galiţia austriacă. Galera avea formă dreptunghiulară şi era deservită de patru persoane, inclusiv un *diriguitor*. V.Lohtin, un inginer al Ministerului Căilor de Comunicaţie, afirma că doar pe un râu atât de rapid ca Nistru putea să fie utilizată galera, care nu putea să reziste nici chiar celei mai mici vibraţii, specifice altor râuri mai încete. Mai mult decât atât, malurile abrupte ale Nistrului, care constituiau un impediment serios în amenajarea unor edecuri pe cursul râului şi împiedicau răspândirea vaselor arcuite, facilitau pe de altă parte galerele, care puteau să fie acostate mai lejer la mal prin manevrele marinarilor de ocazie. Ulterior, după ce erau descărcate, galerele nu mai prezentau interes. Ele cu greu puteau rezista remorcării împotriva cursului râului, iar fiind trase pe uscat acestea de obicei se dezintegrau şi nu mai puteau fi refolosite. De aceea galerele erau vândute ca material forestier, fie pentru construcţii, fie în calitate de combustibil (Лохтин б/г, 10-11). Preţul ridicat la lemn în Odesa acoperea doar parţial cheltuielile negustorilor de achiziţionare a galerelor. A. Zaşciuk aprecia că galera costa între 150 şi 300 ruble, la care se adăugau 80 de ruble pentru plata marinarilor, iar preţul de vânzare a acesteia la Maiaki constituia 30-50 ruble. Însă, luând în calcul că remorcarea acesteia înapoi până la Movilău depăşea 100 de ruble, sesizăm de ce era rezonabil ca galera să fie vândută (Защук 1862, 99).

Pe lângă galere ce transportau de regulă 2537 puduri[4] (capacitatea de 400-450 *cetverţi*[5]) pe Nistru erau folosite bacurile (1800 puduri), *baidacurile*[6] (3552 puduri) şi plutele de pin galiţian din 100 de bârne fiecare (Военно-статистического… 1849, 45). De fapt, cantitatea de încărcare depindea de debitul apei. În perioadele cu debit bun galerele puteau transporta până la 4000 de puduri, iar în perioadele cu debit slab doar între 2500-3000 puduri. Cerealele erau transportate în saci a câte 5 *cetvericuri*[7], adică câte 500-700 de saci (Доклады… 1881, 20).

În virtutea faptului că ridicarea vaselor în sensul opus curgerii era destul de anevoioasă, nu putea rezulta un comerţ în ambele sensuri, lucru ce afecta partea lucrativă a afacerilor negustoreşti. Ducele de Richelieu, în răspunsul său din 4 decembrie 1809 la interpelarea directorului principal al comunicaţiilor acvatice, principelui George Holstein de Oldenburg, afirma că starea deplorabilă a navigaţiei comerciale pe Nistru se datora mai multor factori. În primul rând, cursul şerpuitor îngreuna şi încetinea semnificativ tragerea vaselor împotriva sensului de curgere. Morile, pragurile şi măsurile sanitaro-vamale stinghereau şi

[3] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXVII, 1802-1803, СПб, 1830, №20169, с.65-66.

[4] *Pud* – unitate de măsură utilizată în Rusia pentru exprimarea greutăţii până la trecerea la sistemul metric, egală cu 16,38kg

[5] *Cetvert* – unitate de măsură utilizată în Rusia pentru exprimarea capacităţii produselor solide până la trecerea la sistemul metric, egală cu 209 litri

[6] *Baidak* – denumire ucraineană a unui vas de lemn cu fundul plat, cu un singur catarg folosit cu precădere pe râul Nipru, cu lungimea de 15-25 sajeni, lăţimea de 2-4 sajeni, imersiunea de 1-1,5 sajeni, capacitatea de 6-9 *cetverţi* şi greutatea de încărcare 10-15 mii puduri. Pe Nistru aceste erau încărcate la un sfert din capacitatea lor (sajen – 2,18m).

[7] *Cetveric* – măsură de capacitate rusă utilizată pentru produsele solide până la introducerea sistemul metric, egală cu 26,24 litri

mai mult navigaţia, reducând numărul iniţiativelor de acest gen (Скальковский 1838, 145-146).

De fapt, după anexarea teritoriului dintre Bugul de Sud şi Nistru la Imperiul Rus, conform Tratatului de pace ruso-turc de la Iaşi din 1791, transferarea cordonului sanitaro-vamal la noile hotare ale imperiului s-a realizat destul de rapid. În anul 1793 a fost instituită la Dubăsari carantina, care a pus începutul creării noii linii sanitaro-vamale (Кочергин 1911, 25). Prin ucazul Ecaterinei II din 8 august 1795 pe Nistru la Iampol a fost instituită încă o carantină[8]. Carantine au fost instituite ulterior şi la Movilău şi la Ovidiopol. Carantinele stinghereau substanţial comerţul mai ales atunci când erau raportate cazuri epidemiologice în regiune. Astfel, în octombrie 1819, după ce în judeţul Hotin s-a depistat ciuma, termenul de carantină pe Nistru a fost ridicat până la 42 de zile. Acest lucru a vizat şi carantina de la Ovidiopol, lucru ce a stopat legătura între Akkerman şi Ovidiopol[9]. Cordonul sanitar de pe Nistru a fost transferat pe Prut şi Dunăre abia la sfârşitul anului 1832. Lichidarea definitivă a acestuia a fost realizată în anul 1846. În contextul Războiului Crimeii, datorită izbucnirii epidemiei de ciumă, aceasta a fost redeschisă temporar la 1854 în localităţile Isakoveţ, Movilău şi Dubăsari (Кочергин 1911, 27).

Linia sanitară de pe Nistru a fost dublată la puţin timp de linia vamală. Prin ucazul Ecaterinei II din 7 decembrie 1792 a fost instituit un oficiu vamal la Iagorlâk[10]. Ulterior, prin ucazul din 27 ianuarie 1795, un oficiu vamal a fost instituit şi la Dubăsari, iar la Ovidiopol un pichet vamal[11]. Prin ucazul din 8 august 1795 pe Nistru au fost instituite la Iampol şi Jvaneţ încă două oficii vamale şi un pichet vamal la Movilău[12]. În anul 1805, în localitatea Maiaki este instituit un pichet vamal (Истомина 1982, 212). Transporturile comerciale de pe Nistru destinate oraşului Odesa, care de obicei se opreau în Maiaki în virtutea faptului că ieşirea în liman era problematică, a determinat luarea unei decizii privind instituirea anume în localitatea respectivă a unui punct vamal. Alegerea respectivă a fost luată şi la insistenţa ducelui de Richelieu, care dorea oprirea construirii hangarelor pentru cereale în vecinătatea oraşului Odesa. Numărul acestora a cunoscut o creştere importantă în împrejurimile localităţii Maiaki, deoarece acolo de regulă se descărcau mărfurile sosite pe Nistru, şi pe lângă faptul că creau concurenţă proprietarilor de hangare din Odesa, lipseau oraşul-port de importante venituri fiscale. După aprecierea cercetătoarei ruse E.P. Istomina, instituirea oficiului vamal Maiaki a stingherit comerţul şi a determinat reducerea transporturilor de cereale (Истомина 1982, 212).

Ducele de Richelieu afirma, de altfel, că cheltuielile necesare pentru îmbunătăţirea navigaţiei pe Nistru nu se puteau compara cu utilitatea explorării lui comerciale (Скальковский 1838, 148). Ca urmare, râului Nistru i-a fost rezervat pentru o bună perioadă de timp un rol de baraj comercial. Deşi speranţele geopolitice ale Rusiei din această perioadă nu se limitau, după cum se ştie, la Nistru ca hotar al imperiului, instituirea unei linii sanitaro-vamale era totuşi un imperativ. Ocrotirea regiunii nou-anexate de epidemii se impunea din necesitatea unei baze de aprovizionare a armatelor ruse în eventualitatea unui nou război cu Poarta Otomană. Pe de altă parte, considerăm evident faptul că oficiul vamal Maiaki a fost instituit din considerente fiscale, pentru a spori veniturile vamale ale Imperiului şi a preveni contrabanda. Probabil, totuşi, ducele de Richelieu nu a anticipat corect efectul instituirii acestui oficiu. Referindu-se la navigaţia comercială pe râul Nistru, prefectul de Odesa afirma că aceasta a cunoscut o creştere importantă începând cu 1802, dar instituirea la 17 martie 1805 a oficiului vamal Maiaki i-a administrat o lovitură puternică şi a periclitat-o aproape total (Труды… 1903, 77). După afirmaţiile contemporanului Grossul-Tolstoi, întreg malul Nistrului a fost împânzit de bariere vamale (Доклады… 1881, 7). Doar materialul forestier a continuat să fie transportat pe Nistru, pe de o parte, din simplu motiv că alte modalităţi erau destul de problematice, iar pe de alta, din cauza necesităţii acestuia chiar în Odesa.

Către 1811 în Novorosia s-au creat două districte vamale: Dubăsari (cu subordonarea punctelor vamale de la Isakoveţ până la Ovidiopol) şi Odesa (cu oficiile vamale de la Odesa, Maiaki, Herson şi Nicolaev) (Кочергин 1911, 27). După anexarea Basarabiei la Rusia oficialităţile imperiale au stu-

[8] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXIII, 1789-1796, СПб, 1830, №17373, с. 758.
[9] ASRO, F. 1, inv. 249, d. 34, f. 6.
[10] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXIII, 1789-1796, СПб, 1830, №17087, с. 385.
[11] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXIII, 1789-1796, СПб, 1830, №17300, с. 642.
[12] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXIII, 1789-1796, СПб, 1830, №17373, с. 758.

diat posibilitatea constituirii unei noi linii sanitaro-vamale pe Prut şi Dunăre şi lichidarea celei de pe Nistru. Totuşi investigaţiile de teren au arătat că o astfel de acţiune este prematură[13]. Prin Statutul Vamal al Comerţului European din 14 decembrie 1819 circumscripţia a IX-a vamală, Dubăsari, era constituită din vămile de la Dubăsari, Movilău şi pichetul vamal de gradul patru Maiaki, iar a X-a, Odesa, din vama antrepozitară Odesa şi pichetele vamale de gradul patru Ovidiopol, Herson şi Nikolaev[14].

Pe lângă aceasta au mai existat şi alte impedimente în calea dezvoltării potenţialului comunicaţional al Nistrului. Astfel, conform ucazului din 22 martie 1822 în Rusia a fost stabilit un acciz la care au fost supuse vasele şi plutele ce navigau râurile interne ale Imperiului. Ulterior, începând cu anul 1824, în baza ucazului din 18 decembrie 1823 accizul a fost lichidat[15]. Concomitent guvernul rus a încercat să întreprindă unele acţiuni de încurajare a navigaţiei pe Nistru şi de instituire a unei legături comerciale între Galiţia şi Odesa. Totuşi, ultima iniţiativă a eşuat datorită procedurilor de carantină impuse la trecerea Nistrului şi complicaţiilor cu instituirea edecurilor (Скальковский 1853, 88).

Potrivit afirmaţiei economistului rus Grigori Nebolsin (1811-1896), făcută la 1835 într-o lucrare dedicată comerţului extern al Rusiei, Nistrul era innavigabil, doar lemnul putând fi transportat în perioadele cu debit normal (Неболсин 1835, 129). Într-adevăr, conform datelor secţiei nr.1 a Departamentului Cartierului General al armatei ruse din 1838 navigaţia pe Nistru era îngreunată de 27 de vaduri împrăştiate pe tot cursul râului de la hotar şi până la Dubăsari[16]. Cea mai mare problemă o reprezenta însă ieşirea în Liman. Cu toate acestea a existat o singură încercare de rezolvare a problemei în cauză. La 3 noiembrie 1838 Consiliul de Stat a acordat negustorului din Odesa M. Surovţev în schimbul veniturilor pe 10 ani dreptul realizării proiectului de construcţie a unui canal între Nistru şi râul Turunciuc la intrarea în Liman[17]. Antreprenorul a reuşit la 1 mai 1839 să deschidă acest canal[18], dar a fost nevoit, la insistenţa autorităţilor, să-i aducă câteva îmbunătăţiri şi astfel exploatarea lui a început abia în anul următor (Труды… 1903, 77). În acest mod, deşi nu s-a mers pe calea deschiderii unui canal direct Nistru-Odesa, prea costisitor de altfel, s-a obţinut evitarea pe o anumită perioadă a operaţiei de descărcare-încărcare a mărfurilor lângă localitatea Maiaki, pentru ca acestea să ajungă în Marea Neagră şi eventual la Odesa.

La mijlocul anului 1839 guvernatorul Basarabiei şi Novorosiei i-a prezentat ministrului Căilor de Comunicaţie, contelui Toli, propunerea moşierului podolian Macoveţki privind înlăturarea şi celorlalte impedimente ale navigaţiei pe Nistru. Contele Toli, la rândul său, a afirmat în răspuns că toate proiectele privind îmbunătăţirea navigaţiei pe Nistru trebuie oprite până când volumul mărfurilor transportate pe Nistru ar fi îndeajuns de mare[19]. Se observă astfel o atitudine pur mercantilistă din partea autorităţilor imperiale ruse, care considerau oportun doar investiţiile care garantau profituri imediate. În cele din urmă, a fost formată o comisie menită să studieze mai aprofundat condiţiile de navigaţie pe Nistru, comisie care a reuşit până la sfârşitul anului 1840 să elaboreze o hartă hidrografică a râului. În 1843 lucrările au fost reluate şi ştab-căpitanul Rodionov, la dispoziţia specială a Departamentului Mării Negre, a elaborat hărţile limanului Nistrului şi ale canalului lui Surovţev (Доклады… 1881, 8). Rezultatul acestor investigaţii şi-a găsit o formulare seacă în *Dicţionarului Universal de Geografie şi Statistică* editat în 1843, şi anume că navigaţia de pe Nistru era afectată de bancurile de nisip existente pe lungimea râului (Всеобщий… 1943, 63). Cu toate acestea, Cartierul General al armatei ruse a obţinut din aceste investigaţii date importante. Potrivit acestora, cele mai mari încovoieri ale râului erau: 1) lângă satul Balamutovka, la hotarele Austriei; 2) între Hotin şi satul Gruşeva; calea dreaptă când Nistrul îngheţa măsurând 25 de verste, iar pe cursul apei – 75 verste; 3) între satul Cosăuţi, în faţa oraşului Iampol, până la satul Sănătăuca; calea dreaptă măsurând 40 verste, iar pe Nistru – 90 verste. În acest segment existau locuri unde, spre exemplu, între Soroca şi satul Trifăuţăni calea dreaptă măsura doar 5 verste, iar între braţele apropiate ale Nistrului doar 2, pe când pe Nistru 15 verste; 4) lângă satul Malovata; 5) în dreptul localităţii Criuleni; între braţele

[13] ANRM, F. 5, inv. 3, d. 473, f. 1-31verso.
[14] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXXVI, 1819, СПб, 1830, №28030, с. 420-421.
[15] ASRO, F. 1, inv. 215, d. 30, f. 20-20verso.
[16] AIMRS, F. 414, d. 154, f. 4-4verso.
[17] ПСЗРИ, собр. 2, отделение I, т. XIII, №11711, с. 284.
[18] Одесский Вестник, 1840, №39, среда, 15 мая, с. 157-158.
[19] AISR, F. 174, inv. 1, c. 1, d. 265, f. 178-179verso.

apropiate se măsurau 5 verste, iar pe încovoierile râului – 40 verste 6) între Bender şi Tiraspol; calea directă – 12 verste, iar pe Nistru – 20; 7) între Slobozia şi Talmaz; prin Turunciuc se măsurau 7 verste, iar pe Nistru – 30. Începând de la Tiraspol, din gubernia Herson, râul intra într-o vale largă; de unde, până la Turunciuc pe malul drept, iar de la Turunciuc pe malul stâng, albia râului era împresurată cu bălţi. Mai jos de Tiraspol încovoierile Nistrului nu mai erau atât de mari, dar stinghereau şi mai mult navigaţia, fiind mai dese şi mai abrupte. Astfel, de la Turunciuc şi până la localitatea Maiaki pe cale dreaptă erau doar 50 de verste, iar pe încovoierile Nistrului – circa 200 (Защук 1862, 51-52).

În pofida situaţiei constatate, iniţiative de a revigora navigaţia comercială pe Nistru cu cheltuieli minime au existat. A fost de ajuns ca în 1846 să fie dinamitat unul dintre cei mai mari bolovani la intrarea în pragurile de la Iampol[20] pentru ca în anul următor antreprenorul privat G. Luba să instituie o mică flotilă. Aceasta era alcătuită dintr-un vapor de 40 cai putere, 4 vase din stejar cu pânze şi 4 bărci mari cu fundul plat, cu capacitatea a câte 800 *cetverţi* fiecare. Conform aprecierilor funcţionarilor ruşi, întreaga flotilă putea transporta până la 12000 *cetverţi* de grâu într-o navigaţie (Военно-статистическое… 1849, 44). Vaporul, care remorca celelalte vase pe direcţia Iampol-Odesa şi Odesa-Iampol, a funcţionat până în 1851, când, dacă e să dăm crezare Oficiului din Odesa pentru Ajutorarea Navigaţiei Comerciale Ruse, a fost retras din cauza puterii reduse a maşinării sale (Доклады… 1881, 8).

Deci, starea amorfă în care se afla navigaţia comercială pe Nistru era rezultatul nu atât al situaţiei naturale ale râului, cât lipsa preocupărilor în vederea ameliorării acesteia. De altfel, călătorul rus Afanasiev-Ciujbinski afirma că condiţiile de navigaţie pe alte râuri ale imperiului erau cu mult mai rele, şi totuşi transporturile comerciale pe ele prosperau (Афанасьев-Чужбински 1863, 422). În acest context, decizia Consiliul de Stat din anul 1851 de a prelungi pentru negustorul Surovţev concesiunea canalului Nistru-Turunciuc cu obligaţia realizării unor noi lucrări de întreţinere[21], fără o implicare mai activă a ministerului de resort, demonstrează miopia oficialilor ruşi, care ignorau necesităţile creării unei infrastructuri moderne, ca bază a dezvoltării potenţialului economic al imperiului.

Astfel, după anexarea Basarabiei la Rusia conform Tratatului de pace de la Bucureşti din 16/28 mai 1812, navigaţia comercială pe Nistru nu a obţinut libertatea şi sprijinul necesar. Au fost necesari 19 ani pentru ca să fie luată decizia de transferare a cordonului sanitar de pe Nistru pe Prut şi Dunăre, iar măsurile de îmbunătăţire a condiţiilor de navigaţie au fost deficitare.

Transporturile comerciale pe cursul Nistrului

Până la 1812 fluxul transporturilor comerciale pe Nistru a fost nesemnificativ. În 1802 au fost trimise pe Nistru, din Galiţia şi gubernia Podolia, 5 încărcături cu lemn şi 2 cu cereale (Скальковский 1838, 81). În anul următor deja 40 de plute de lemn de construcţie şi două bărci cu peste 3000 puduri de cereale fiecare au fost transportate pe Nistru până în localitatea Maiaki, de unde au fost preluate de cărăuşi cu destinaţia Odesa (Скальковский 1838, 146). Numărul acestora a crescut în anul 1805 la 90 (Скальковский 1853, 88).

Faptul că anume cerealele şi lemnul erau principalele articole transportate pe Nistru se datora mai multor premise. Din punct de vedere legislativ comerţul de tranzit cu lemn din Galiţia prin porturile ruse din Marea Neagră şi Marea Baltică a fost admis prin ucazul din 1 aprilie 1802. Lemnul putea fi importat liber în Rusia, fără plata taxelor vamale, şi putea fi exportat conform prevederilor generale din Tariful Vamal[22]. Conform Statutului Carantinelor terestre şi portuare din 7 iulie 1800 lemnul şi cerealele făceau parte din categoria a doua a mărfurilor, cu regim uşor şi rapid de curăţare. Datorită faptului că aceste produse nu erau considerate un mediu propice de răspândire a epidemiei ele erau supuse doar aerisirii şi în cazul cerealelor schimbării sau dezinfectării sacilor, lucru care nu dura mai mult de o zi[23].

Atât lemnul, cât mai ales cerealele erau destinate oraşului-port Odesa. Pe de altă parte, dacă lemnul era destinat aproape în întregime utilizării interne, cerealele luau calea exportului. În anul 1809 pe Nistru au fost transportate în Marea Nea-

[20] AISR, F. 174, inv. 1, c. 1, d. 265, f. 180-180 verso.
[21] ПСЗРИ, собр. 2, отделение I, т. XXVI, №2532, с. 290.
[22] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXVII, 1802-1803, СПб, 1830, №20211, с. 87.
[23] ПСЗРИ, собр. 1, т. XXVI, 1800-1801, СПб, 1830, №19476, с. 216.

gră 314 plute cu lemn de construcţie, faţă de doar 46 în anul 1804, an în care ajungeau la Odesa din aceeaşi direcţie şi 49 de vase cu cereale şi carne sărată de vită (Истомина 1982, 212). Evoluţia navigaţiei pe râul Nistru în perioada anilor 1809-1818 este sistematizată în Tabelul 1.

Tabelul 1

Navigaţia comercială a râului Nistru (1809-1818)*

Commercial navigation on the Dniester River (1809-1818)*

Anul	Vase	Plute	Anul	Vase	Plute
1809	12	314	**1814**	5	-
1810	3	157	**1815**	-	55
1811	-	45	**1816**	-	52
1812	-	12	**1817**	8	114
1813	17	-	**1818**	1	59
Total	32	528	**Total**	14	280

*AISR, F.174, inv.1, c.1, d.265, f.167.

Din păcate, oficialii ruşi nu au fixat în evidenţele care au stat la baza alcătuirii acestui tabel numărul galerelor ce au navigat Nistrul în această perioadă. De aceea este destul de dificil de a estima volumul de cereale transportate pe Nistru spre Odesa. Totuşi, luând în calcul că anii 1816-1818 au fost extrem de benefici pentru exporturile de cereale prin portul Odesa, însumând 3527052 *cetverţi* (Золотов 1963, 35), presupunem că acesta a înregistrat o creştere importantă faţă de perioada anterioară. Referindu-ne la încărcăturile de lemn, vom preciza că Gr. Nebolsin aprecia că transportarea unei plute de lemn din Bucovina până la Maiaki se ridica la 45 de ruble (Неболсин 1835, 129). Concluzionăm, deci, că în perioada 1809-1818 pentru transportarea celor 808 plute s-au cheltuit peste 36 mii ruble, fără a include aici costul de transportare prin cărăuşie de la Maiaki până în Odesa şi împrejurimile ei. Preţul exagerat al lemnului în Odesa era influenţat direct de aceste cheltuieli cumulate şi cu efectele speculei cu acest material, foarte preţios pentru un oraş în plină creştere.

Datele referitoare la transporturile comerciale pe Nistru în perioada 1819-1835 sunt foarte lapidare. Conform surselor oficiale, în perioada 1828-1837 au navigat anual Nistrul în medie câte 20 de vase şi 87 de plute, transportând mărfuri în valoare de 80 mii ruble argint[24]. În 1836, moşierii din Galiţia austriacă, în căutare de noi pieţe de desfacere pentru produsele lor, au trimis pe Nistru spre Odesa 200 mii de *cetverţi* de cereale. Din cauza că grâul s-a umezit în timpul transportării, acesta a fost comercializat cu mari pierderi de cost. De atunci, afirma A. Zaşciuk, încărcăturile de cereale austriece s-au oprit definitiv şi nu au mai fost practicate până la 1857, când din nou s-a încercat fără succes transportarea pe acelaşi traseu a 600 mii *cetverţi* de cereale (Защук 1862, 88). Analizând cifrele respective vom sublinia că în anul 1836 din Odesa au fost exportaţi 878707 *cetverţi* de grâu[25], ceea ce ar însemna că circa 20% din volumul dat au ajuns în Odesa pe Nistru.

Conform documentelor de arhivă în anul 1838 Nistrul a fost navigat de 18 vase şi 160 plute[26]. Însă, potrivit datelor publicate în epocă în presa periodică navigaţia comercială pe Nistru în anii 1837-1839 se prezenta în felul următor:

Tabelul 2

Numărul vaselor expediate şi primite în debarcaderele Nistrului în anii 1837, 1838 şi 1839 şi volumul valoric al mărfurilor transportate în ruble bancnote*

The number of the vessels departed and entered the wharfs of the Dniester in 1837, 1838 and 1839 with the value of the goods transported in banknote rubles*

Anul	Expediate		Volumul valoric	Primite		Volumul valoric
	Şlepuri	Plute		Şlepuri	Plute	
1837	34	84	231692	-	-	53420
1838	18	119	138024	7	66	54134
1839	53	565	309391	35	69	70745

*Одесский Вестник, 1840, №94, суббота 23 ноября, с. 415

După cum se poate observa, datele prezentate aici oarecum diferă, lucru ce se datora lipsei unui sistem clar de evidenţă. În baza informaţiilor din acest tabel remarcăm, de asemenea, că transportarea lemnului a cunoscut o creştere de aproape cinci ori în anul 1839. De altfel, pentru a nu stingheri această tendinţă, prin decizia Comitetului

[24] AIMSR, F. 414, d. 154, f. 4verso.
[25] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 22 verso-23.
[26] AISR, F. 174, inv. 1, c. 1, d. 265, f. 178-179 verso.

de Miniştri, aprobată de împărat la 30 aprilie 1840, supuşilor ruşi şi străini li s-a permis să realizeze pe Nistru timp de trei ani tranzacţii comerciale angro şi cu amănuntul cu material forestier de import. Această prevedere nu scutea însă de plata taxelor vamale conform Tarifului Vamal[27]. Termenul de trei ani a fost prelungit de două ori. Iniţial, prin ucazul din 29 septembrie 1842, pe o durată de patru ani[28], iar ulterior, prin ucazul din 8 aprilie 1847, pe o perioadă de încă şase ani, până în 1853[29]. De aceea lemnul va continua să constituie unul din principalele articole comerciale transportate pe Nistru.

În anul 1843, potrivit documentelor de arhivă, Nistrul a fost navigat de 399 galere şi 592 plute încărcate în special cu făină, cereale, vin şi material forestier în valoare totală de 520198 ruble argint[30]. Un calcul simplu ar indica că au ajuns la Odesa pe Nistru circa 180000 *cetverţi* de făină şi cereale. Din Galiţia au fost transportate pe Nistru spre Odesa în acel an nu mai mult de 25000 cetverţi de grâu, deci, restul cantităţii provenea din Basarabia şi Podolia[31]. Transportarea făinii şi grâului pe calea apei presupunea riscuri mari şi impunea protejarea acestora, ce se realiza în acele timpuri prin acoperirea încărcăturii cu piei. Chiar şi aşa, ca rezultat al umidităţii ridicate şi al perioadei îndelungate de expunere, grâul începea să încolţească. De regulă, în acest caz, transportatorii analizau starea grâului şi decideau dacă este cazul de descărcare la Bender sau de continuare a drumului până la Maiaki (Военно-статистическое… 1849, 145).

În anul 1844 pe Nistru au navigat 25 de vase şi 9 plute, valoare încărcăturilor acestora constituind 22341 ruble[32]. Numărul galerelor nu e specificat, dar dispunem de date potrivit cărora în acel an pe Nistru doar din Galiţia au fost transportate la Odesa între 50 şi 60 mii *cetverţi* de grâu[33]. Doar pentru livrarea acestei cantităţi erau necesare până la 150 de galere. Navigaţia comercială pe Nistru în perioada cuprinsă între 1 ianuarie 1845 – 1 iunie 1847 este prezentată în Tabelul 3.

Tabelul 3

Numărul vaselor şi valoarea mărfurilor transportate pe Nistru în 1845-1847 în ruble argint*

The number of the vessels and the value of goods transported on the Dniester in 1845-1847 in silver rubles*

Anul	1845		1846		1847 (până la 1 iunie)	
Categoria	Numărul	Valoarea	Numărul	Valoarea	Numărul	Valoarea
Galere	347	370000	365	428598	906	1724000
Baidak	-	-	1	2450		
Plute	99	19000	17	7155	92	
Bacuri	8	377	-	-	-	-

*Военно-статистическое… 1849, 45-46

Analizând tabelul în cauză putem calcula cantitatea aproximativă de cereale transportată spre Odesa. În 1845 cele 347 de galere puteau transporta în jurul la 150000 *cetverţi* de cereale. Din Odesa în 1845 au fost exportate 1853448 *cetverţi* de cereale[34], ceea ce ar însemna că cota cerealelor de pe Nistru a alcătuit în jur de 8%. Doar în anul 1847 cantitatea de cereale transportată pe Nistru spre Odesa a atins 400000 *cetverţi*. Cota acestora raportat la volumul total al cerealelor exportate din Odesa – 3220503 *cetverţi*[35] a ajuns să constituie 12%.

În anul 1848 navigaţia comercială pe Nistru a fost realizată de 2 vase, 404 galere şi 155 plute, valoarea totală a mărfurilor transportate ridicându-se la suma de 736751 ruble argint[36]. Cele 404 galere puteau transporta până la 200 mii *cetverţi* de cereale. Conform aprecierilor istoricului I.A. Anţupov în anii 1840-1850 volumul încărcăturilor de cereale ajunse prin Maiaki în Odesa varia între 300 şi 700 mii *cetverţi* (Анцупов 1981, 184). Diferenţa rezultată o constituiau cerealele ce au fost trecute peste Nistru pe la Maiaki, transportate prin cărăuşie din judeţele centrale şi sudice ale Basarabiei.

Conform unor calcule, în perioada anilor 1840-1850 ai sec. al XIX-lea s-au transportau pe Nistru mărfuri în valoare de 4-6 milioane ruble argint (Истомина 1991, 236). În anii 1850 ajungeau la Maiaki în perioadele de navigaţie până la 1500 de galere (Анцупов 1981, 184), care, considerând ca

[27] ПСЗРИ, собр. 2, т. XV,1840. –СПб, 1841, №13433, с. 315.
[28] ПСЗРИ, собр. 2, отделение I, т. XVII, 1842. –СПб, 1843, №16044.
[29] ПСЗРИ, собр. 2, отделение I, т. XXII, 1847, №21084.
[30] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 2.
[31] Одесский Вестник, №1, среда, 3 января, 1845, с. 1.
[32] ANRM, F. 2, inv. 1, d.4417, f. 302verso.
[33] Одесский Вестник, №1, среда, 3 января, 1845, с. 1.
[34] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 22verso-23.
[35] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 78, f. 22verso-23.
[36] ASRO, F. 3, inv. 1, d. 33, f. 6.

juste aprecierile lui A. Zaşciuk că puteau transporta până la 400-450 *cetverţi* de cereale (Защук 1862, 88), ar fi fost încărcate cu până la 600000-675000 *cetverţi* de cereale.

Tabelul 4

Navigaţia comercială pe Nistru şi valoarea mărfurilor transportate în anii 1849-1853*
Commercial navigation on the Dniester River and the value of goods transported in 1849-1853*

Anul	Numărul vaselor	Valoarea (ruble argint)
1849	1136	1564290
1850	1302	1801000
1851	799	668550
1852	1766	2358160
1853	2099	2414160
Total	7102	8806160
În medie	1420	1761232

*Защук 1862, 366

După cum se observă din Tabelul 4, în perioada 1849-1853 pe Nistru au navigat 7102 ambarcaţiuni comerciale, transportând mărfuri în valoare totală de 8806160. Creşterea proporţiilor a fost posibilă, în opinia noastră, nu atât în virtutea cât mai ales în pofida gradului de implicare a guvernului rus în acţiunile de ameliorare a condiţiilor de navigaţie a râului Nistru.

În anul 1856 au fost înregistrate în documentele oficiale la rubrica navigaţia nistreană pe distanţa între Jvaneţ şi Maiaki – 502 galere, 410 plute, 1 barcă şi încă 17 pontoane, valoarea mărfurilor transportate ajungând la 426249 ruble[37]. Condiţiile hidrografice pe Nistru au rămas precare şi în anii 1850, căci, spre exemplu, în anul 1857 din cei 600 mii *cetverţi* de cereale livraţi pe Nistru spre Odesa, au ajuns la Maiaki doar 10 mii, restul au fost descărcate la Bender, fiind transportate la Odesa prin cărăuşie (Истомина 1991, 236). Conform calculelor lui A. Skalkovski, în perioada 1849-1858 au fost transportate pe Nistru 2604240 *cetverţi* de cereale, inclusiv 1804518 *cetverţi* de grâu şi 431013 *cetverţi* de porumb (Панфилов 1971, 415).

[37] ASRO, F. 1, inv. 215, d. 32, f. 19 verso.

Numărul mediu al vaselor şi plutelor ce au navigat Nistrul în perioada anilor 1814-1856 este prezentat în Tabelul 5.

Tabelul 5

Navigaţia medie anuală a vaselor şi plutelor pe râul Nistru (1814-1856)*
The average annual navigation of vessels and rafts on the Dniester River (1814-1856)*

Perioada	Galere	Plute
1814-1830	44	49
1830-1840	70	138
1852-1856	776	-

*Доклады... 1881, 18.

Analizând datele *Tabelului 5* şi informaţiile prezentate mai sus privind navigaţia pe Nistru în anii 1840, concluzionăm că utilizarea eficientă a potenţialului navigabil al Nistrului a început abia de la mijlocul anilor 1840. Parţial acest lucru poate fi legat de rezultatele progresului tehnologic, şi anume implementarea pe Nistru a vapoarelor cu aburi. Pe de altă parte creşterea cererii pe piaţa externă a cerealelor şi a altor produse agricole a dat cu siguranţă un imbold redescoperii Nistrului ca importantă arteră comercială.

Transporturile comerciale pe limanul Nistrului

Analizând navigaţia comercială pe râul Nistru considerăm necesar de a face o distincţie între cabotajul pe lungimea cursului şi cabotajul pe liman. Cu referinţă la cabotajul pe cursul Nistrului am arătat că acesta, deşi era îngreuiat de condiţiile hidrografice, se realiza destul de intensiv. Cabotajul pe liman, în schimb, era mult mai regulat. De fapt, cele 8-9 verste care despărţeau malul drept de cel stâng de la Akkerman la Ovidiopol erau considerate o simplă trecere, la fel ca multe altele existente pe vadurile Nistrului.

Limanul Nistrului având o lungime de 40 de verste şi lăţimea de 8-9 verste, era puţin adânc, iar ieşirile în Marea Neagră erau îngreunate de bancuri de nisip (Защук 1862, 52). Cea mai circulată era porţiunea între Akkerman şi Ovidiopol. Costul transportării varia de perioada anului. Astfel, în aprilie 1828, transportarea unui *cetvert* de făină sau crupe de la Akkerman până la oraşul Ovidiopol pe Limanul Nistrului conform contractului, incluzând însă şi costurile încărcării/descărcării,

se ridicau la 80 copeici, iar a unui *cetvert* de ovăz – 90 copeici[38]. În luna mai a aceluiaşi an documentele oficiale precizează următoarele cifre: 20 copeici pentru un *cetvert* de făină şi crupe şi 50 copeici pentru un *cetvert* de ovăz, fără a preciza însă dacă au fost incluse şi costurile adiacente[39].

Conform ordonanţei imperiale din 4 octombrie 1838, pe limanul Nistrului a fost instituită navigaţia vapoarelor, cu care scop a fost achiziţionat din Anglia contra 38287 ruble argint vaporul *Cneazul Voronţov*, care urma să circule între Akkerman şi Ovidiopol (una din bazele de aprovizionare a Odesei). De asemenea, începând cu anul 1839 pentru susţinerea acestei legături navale urma să se acorde anual din vistierie în contul veniturilor viitoare câte 18373,43 ruble argint, iar pentru salarizarea personalului încă 6542,7 ruble argint (a se compara cu veniturile prezentate în Tabelul 6)[40].

Tabelul 6

Veniturile aduse de linia navală Akkerman-Ovidiopol în anii 1841-1850*
The revenues of the steamship line Akkerman-Ovidiopol in 1841-1850*

Anul	**Venituri** în ruble argint	**Anul**	**Venituri** în ruble argint
1840	9884	**1846**	10853
1841	9932	**1847**	12659
1842	9657	**1848**	11965
1843	10120	**1849**	11991
1844	12943	**1850**	13012
1845	14587	**Total**	127603

*AISR, F.560, inv.3, d.883, f.18 verso

Deja în anul 1841 Voronţov îi scria fostului ministru de finanţe E.F. Kankrin că instituirea legăturii navale între Akkerman şi Ovidiopol aducea un mare folos industriei locale, mai ales locuitorilor părţii de sud a Basarabiei: deoarece locuitorii acesteia începuseră să-şi transporte surplusurile în Odesa şi să le vândă acolo la un preţ convenabil. Importul de grâu şi fân din stepele Bugeacului în Odesa, ca de altfel şi a cărbunelui lemnos din judeţele Bender şi Cahul, anterior inexistent, acum se realiza constant[41].

Prin ordonanţa imperială din 27 februarie 1842 a fost procurat din Anglia, la insistenţa guvernatorului general al Novorosiei, contele M.S. Voronţov, contra 49328 ruble argint, încă un vapor, denumit *Nistru*, precum şi o maşinărie pentru adâncirea talvegului râului. Totuşi, acest vapor nu a putut circula nici pe liman şi nici pe râu, fiind conceput doar pentru navigaţia maritimă (Труды… 1903, 77).

În 1844 pe Liman navigau 3 vapoare de stat şi alte 54 de vase şi 5 plute[42]. Din cauza condiţiilor existente de navigaţie vapoarele au avut, de regulă, o exploatare de scurtă durată. În raportul prezentat în iunie 1848 ministrului de finanţe, rezidentul imperial Kavkiuzki îl informa că vaporul *Contele Voronţov*, pus în funcţiune în 1840, nu mai era funcţionabil şi îi cerea să obţină permisiunea împăratului să achiziţioneze pe banii Direcţiei Saline din Basarabia un nou vapor mai bine adaptat condiţiilor de navigaţie pe râul Nistru. Ministrul de finanţe a respins ideea implicării resurselor vistieriei de stat şi a transferat cheltuielile necesare pe veniturile orăşeneşti a Odesei pe anul 1849. Ca rezultat, la 9 august 1850, a fost adus în Odesa din Anglia un nou vapor, care i-a costat pe contribuabilii Odesei 50 de mii de ruble[43].

În acest context, trebuie de menţionat că exploatarea curselor de vapoare pe liman era în primii ani după instituire neprofitabilă pentru guvern, aducând pierderi relativ mari (Доклады… 1881, 9). În total, în perioada anilor 1840-1850, după cum se observă din *Tabelul 6*, vistieria a obţinut venituri în valoare de 127603 ruble, dar a virat conform unui calcul simplu 202107,73 ruble. În anul 1845 făceau legătura între Akkerman şi Ovidiopol pe Limanul Nistrului 3 vapoare aparţinând statutului şi 19 vase. Încă 17 vase circulau direct spre Odesa[44].

Totodată, în octombrie 1850 guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei înştiinţa ministerul de finanţe că suma anuală de 18373 de ruble virată pentru menţinerea legăturii navale Akkerman-Ovidiopol nu corespunde necesităţilor reale şi a cerut mărirea treptată a acesteia începând cu anul 1852 şi plata salariilor funcţionarilor şi a altor persoane încadrate în această activitate cu suma prevăzută anterior de 6542 de ruble, din

[38] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 71, f. 56 verso-57.
[39] ANRM, F. 6, inv. 2, d. 71, f. 136.
[40] AISR, F. 560, inv. 3, d. 883, f. 2-2 verso; 6 verso-7.
[41] AISR, F.560, inv.3, d.883, f.3-3 verso;
[42] ANRM, F.2, inv.1, d.4417, f.302 verso
[43] AISR, F.560, inv.3, d.883, f.4 verso-5.
[44] ANRM, F.2, inv.1, d.4574, f.184 verso.

simplul motiv că aceasta la un moment dat s-a considerat a fi inclusă în prima[45]. La 28 iunie 1851 general-locotenentul Fedorov a propus că suma totală să fie mărită în anul 1852 până la 26867 ruble argint[46]. Astfel observăm că, deşi guvernul rus acorda o atenţie mai sporită navigaţiei de pe Limanul Nistrului, aceasta rămânea deficitară datorită impedimentelor existente la intrarea şi ieşirea din Liman.

Rolul Basarabiei în transporturile comerciale pe Nistru

Un subiect destul de controversat şi încă slab studiat îl constituie navigaţia comercială a Basarabiei pe râul Nistru. Contemporanul S. Brusker scria că Nistrul este unul dintre cele mai semnificative modalităţi de livrare a cerealelor spre Odesa şi calea principală în ceea ce priveşte materialul forestier. Datorită lipsei unui control riguros al vaselor ce circulau pe Nistru, este însă dificil de a face aprecieri în acest sens. Abia în anul 1845 navigaţia de pe Nistru a fost supusă jurisdicţiei circumscripţiei a zecea a căilor de comunicaţie. Supravegherea navigaţiei pe Nistru era realizată pe două distanţe: 3 şi 4. Distanţa 3 se întindea de la graniţa Imperiului Habsburgic şi până la satul Egorlâk – 280 verste, iar distanţa 4 de le satul Egorlâk şi până la intrarea în Liman – 589 verste. Pe distanţa 3 era impusă obligaţia ca toate vasele menite să navigheze pe Nistru să obţină mai întâi foaie de parcurs de la comandamentul ingineresc din Jvaneţk, iar pe distanţa 4 la cel din localitatea Maiaki (Защук 1862, 90; Военно-статистическое… 1849, 45). Datorită acestui lucru numărul vaselor şi valoarea mărfurilor transportate au început să fie înregistrat documentar. Totuşi, şi după acest an, este dificil să apreciem semnificaţia Nistrului pentru comerţul Basarabiei, căci, după cum sublinia A. Zaşciuk, deşi supravegherea vaselor ce circulau pe râu era împărţită pe distanţe, iar numărul vaselor era înregistrat cu meticulozitate, din păcate, nu se specifica căreia din guberniile limitrofe îi aparţin mărfurile. De aceea este aproape imposibil de a determina cu exactitate cantitatea şi valoarea mărfurilor basarabene transportate pe Nistru. A. Zaşciuc afirma, încercând să demonstreze că ţinutul expedia doar o parte nesemnificativă a produselor sale pe Nistru, că toate debarcaderele importante erau pe malul stâng, iar toate vasele aparţineau moşierilor şi negustorilor din Podolia şi Herson (Защук 1862, 365-367). Totuşi, inginerul militar rus enumera pe malul drept al Nistrului 23 debarcadere şi doar 10 pe cel stâng pe distanţa 3, iar pe distanţa 4 respectiv 7 şi 5 (Защук 1862, 90-91). De aceea avem rezerve în a accepta justeţea opiniei sale.

Specialiştii Departamentului Cartierului General afirmau la rândul lor că judeţele interne ale Basarabiei preferă să-şi transporte mărfurile prin cărăuşie, iar navigaţia comercială pe Nistru o practică doar producătorii din preajma Nistrului, o parte din judeţul Hotin şi partea nord-vestică a guberniei Kameneţ-Podolsk. Explicând acest fenomen, funcţionarii ruşi porneau de la premisa că produsele se transportau pe Nistru datorită condiţiilor existente nu direct spre Odesa ci spre debarcaderele din Bender şi Maiaki, de la care până la Odesa exista o distanţă de 100, şi respectiv, 40 verste. Aceasta la rândul său crea două impedimente serioase în atractivitatea lucrativă a transportării mărfurilor pe Nistru. În primul rând, nu se puteau garanta termenele de livrare, acestea putând varia între două şi patru săptămâni de la Jvaneţ până la Bender şi între trei şi şase săptămâni între Jvaneţ şi Maiaki. În al doilea rând, costurile celor două moduri de transportare erau foarte apropiate. Pe Nistru costul varia între 0,8 şi 1,20 ruble argint/*cetvert*, iar pe cale terestră, care era cu siguranţă mai puţin periculoasă, între 1 şi 1,5 ruble argint/*cetvert* (Военно-статистическое… 1849, 44).

Cu toate acestea, statisticianul rus I.E. Ianson menţiona la 1870 că cea mai mare parte a judeţului Hotin, judeţul Iaşi, Soroca şi cea mai mare parte a judeţului Orhei până la Răut, îşi aduceau cerealele către debarcaderele nistrene (Янсон 1870, 194). În plus, călătorul rus Afanasiev-Ciujbinski, referindu-se la oraşul Movilău, afirma că o bună parte a negustorilor acestui oraş din stânga Nistrului s-au specializat în procurarea cerealelor din regiunile învecinate de pe ambele maluri ale Nistrului, iar ulterior transportarea şi vânzarea acestora la Odesa (Афанасьев-Чужбински 1863, 224). Acest amănunt complică şi mai mult orice încercare de apreciere echivocă a rolului Basarabiei în transporturile comerciale de pe Nistru.

În concluzie se poate de constatat că navigaţia pe râul Nistru în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost îngreunată de condiţiile hidrografice

[45] AISR, F.560, inv.3, d.883, f.11-11 verso.
[46] AISR, F.560, inv.3, d.883, f.7 verso.

nesatisfăcătoare. Autorităţile imperiale, însă, nu s-au grăbit să intervină pentru ameliorarea acestora, astfel că traficul marfar pe râul Nistru nu a putut atinge cotele similare de pe celelalte râuri navigabile ale Imperiului Rus. Pe de altă parte, aprecierea volumului real al transporturilor comerciale pe Nistru este problematică din cauza că nu se efectua evidenţa vaselor ce navigau. Abia din anul 1845 dispunem de date exacte şi veridice asupra navigaţiei comerciale pe Nistru. Condiţiile precare şi mijloacele rudimentare utilizate pentru navigarea Nistrului i-a făcut pe mulţi contemporani să caute soluţii, care însă au întârziat să materializeze. Rezultatele acestei situaţii a determinat în cele din urmă slăbirea poziţiilor Rusiei pe piaţa internaţională de cereale, datorită slăbirii competitivităţii produselor sale agricole, preţul final al cărora era umflat din cauza costurilor de transportare.

Bibliografie

Анцупов 1981: И.А. Анцупов, Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в. (Кишинев 1981).

Афанасьев-Чужбински 1863: Афанасьев-Чужбински, Поездка в Южную Россию, часть II, Очерки Днестра (СПб 1863).

Военно-статистическое... 1849: Военно-статистическое обозрение Российской Империи. Том. XI, Часть 3. Бессарабская Область (СПб 1849).

Всеобщий... 1943: Всеобщий географический и статистический словарь, часть вторая. Состав. Кн. С.П. Гагарин (Москва 1843).

Гроссул-Толстой 1875: Гроссул-Толстой, Судоходство и торговля на Днестре (Одесса 1875).

Днестр... 1878: Днестр и поднестровие. Описание губернии: подольской, бессарабской и волынской (СПб 1878).

Доклады... 1881: Доклады Бессарабской губернской земской управы к очередному земскому собранию, Вестник Бессарабского Земства, №1,2; отдел II (Кишинев 1881).

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России. Бессарабская Область (СПб 1862).

Золотов 1963: В.А. Золотов, Внешняя Торговля Южной России в первой половине XIX века (Ростов 1963).

Истомина 1982: Э.П. Истомина, Водные пути России во второй половине XVIII - нач. XIX вв. (Москва 1982).

Истомина 1991: Э.П. Истомина, Водный транспорт России в дореформенный период (Москва 1991).

Кочергин 1911: В.А. Кочергин, Наброски по истории города Дубоссарь и прилежащаго Поднестровья (Херсонской губернии) (1648-1870) (Одесса 1911).

Лохтин б/г: В.М. Лохтин, Река Днестр, ея судоходство, свойства и улучшение. Извлечено из журнала «Инженер» кн. 11-12 за 1886 год (б/м б/г).

Неболсин 1835: Гр. Неболсин, Статистические записки о внешней торговле России, часть I (СПб 1835).

Панфилов 1971: С.А. Панфилов, Некоторые данные о товарности зернового хозяйства Бессарабии в 40-60-х гг. XIX в. В сб. Ученые записки Кишиневского университета, т.117 (ист.) (Кишинев 1971).

Руммель 1897: В.Ю. Руммель, Материалы для описания русских коммерческих портов и истории их сооружения. Выпуск XXIII: Устье реки Днестр и Днестровский лиман (СПб 1897).

Скальковский 1838: А.А. Скальковский, Хронологическое обозрение истории Новороссийского Края (1730-1823), часть II (с 1796 по 1823) (Одесса 1838).

Скальковский 1853: А.А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края, ч.1 (Одесса 1853).

Труды... 1903: Труды местных комитетов о нуждах сельского хозяйства, Т.III, Бессарабская Губерния (СПб 1903).

Янсон 1870: Ю. Янсон, Статистическое исследование о хлебной торговле в Одесском районе (СПб 1870).

Commercial navigation on the Dniester River (1812-1853)

Abstract

The article reveals one of the aspects of our researches regarding the external commerce of Bessarabia between 1812 and 1853. As a result of our endeavors of identification of transportation means of bessarabian commodities to

Odessa, the most important seaport of the period, we found it necessary to accentuate our attention on commercial navigation on the Dniester River.

Analyzing archival documents and monographic literature we came to the conclusion that this problem shall be studied many-sided. To make the final conclusion, though, we must consider the aspects in totality. As a result we divided our paper in four parts: *Means and conditions of Dniester navigation, Commercial transports on the course of Dniester, Commercial transports on the Dniester estuary, The role of Bessarabia in the commercial navigation of Dniester*. Based on our researches, we consider that navigable potential of the Dniester River was utilized in the named period only partially. Most probably this was due to unconcern and mercenary of the Russian government, which ignored any initiatives, because their implementation didn't promised quick dividends. Thus a vicious circle was formed. On the one hand the navigation on the Dniester River didn't develop because of unsatisfactory hydrographical conditions, on the other hand the government refused to invest money for their amelioration as the Dniester navigation was too poor compared to other rivers of the Russian Empire.

Торговое судоходство по реке Днестр (1812-1853)

Резюме

В настоящей статье рассматривается один из аспектов, касающихся внешней торговли Бессарабии в период от её аннексии в 1812 г. и до развязывания Крымской войны в 1853 г. В нашей попытке определения способов транспортировки бессарабских товаров в Одессу, главнейший черноморский порт того времени, мы нашли нужным акцентировать внимание на днестровском торговом судоходстве.

Анализируя архивные документы и изданные монографии, мы пришли к выводу, что эта проблема должна изучаться многогранно, причём каждая из сторон вопроса требует отдельного внимания. Но заключительные выводы могут быть сделаны, лишь принимая во внимание совокупность всего спектра данной проблемы. Поэтому статья была разделена на несколько частей, а именно: *Условия и средства судоходства на Днестре; Торговые транспорты по течению Днестра; Торговые транспорты по Лиману Днестра и Роль Бессарабии в коммерческой навигации Днестра*.

Согласно результатам наших изысканий, мы считаем, что судоходный потенциал Днестра был использован в рассматриваемый период лишь частично. Связано это, скорее всего, с беспечностью и меркантильностью царского правительства, которое игнорировало любые инициативы, потому что их реализация не обещала быстрых дивидендов. Таким образом, сложился порочный круг. С одной стороны, судоходство по Днестру не развивалось из-за неудовлетворительных гидрографических условий, а с другой стороны, правительство отказывалось инвестировать казённые деньги на их улучшение, потому что днестровское судоходство было слабо развито по сравнению с другими реками Российской Империи.

15.01.2008

Andrei Emilciuc, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 august, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

MIŞCAREA BIBLICĂ ÎN BASARABIA. CONTEXTUL IMPERIAL ŞI SPECIFICUL LOCAL

Maria Danilov

Istoricul Filialei Basarabene a *Societăţii Biblice Ruse* rămâne a fi, în temei, o problemă insuficient cercetată în istoriografia basarabeană. Subiectul tematicii luate în dezbatere – *Mişcarea biblică din Basarabia* – este doar unul din multiplele aspecte ale acestui fenomen ce ţine de istoria ecleziastică a provinciei din perioada ţaristă (primele trei decenii ale secolului al XIX-lea). De reţinut că, problema *Societăţii Biblice Ruse* şi, respectiv, aspectele misionare legate de aceasta au rămas mult timp neglijate în istoriografia rusă. Şi doar în măsura în care „epoca" ţarului Alexandru I a succitat un interes sporit printre istoricii ruşi – pe tot parcursul secolului al XIX-lea – problemele legate de istoricul *Societăţii Biblice Ruse* n-au putut fi evitate cu desăvârşire. În 1868, academicianul A. Pâpin publica în revista *Вестник Европы* [*Vestnik Evropy*] un şir de articole despre *Societatea Biblică*, acestea fiind, de fapt, primele cercetări în domeniu (Пыпин 1868, 8, 9, 11, 12). Însă aceste publicaţii foarte repede „au fost date uitării" nu numai în cercul larg al cititorilor, ci chiar între „specialiştii-istorici" (Пиксанов 1916, VI)[1]. Subiectul, ca atare, continuă însă să fie prezent în cercetările unor istorici ruşi (spre sfârşitul secolului al XIX - începutul secolului XX). Sunt nelipsite de relevanţă, în acest sens, cercetările întreprinse asupra iniţiativei *Societăţii Biblice* de a traduce *Biblia* în limba rusă (din slava veche) de I. Cistovici (Чистович 1875, 351 p.)[2], precum şi ale altor cercetători (Стелецкий 1901; Астафьев 1889; Корсунский 1883, Батюшков 1892).

După cum consemna istoricul A.N. Pâpin într-o adresă către *Societatea Biblică* din Britania, arhiva propriu-zisă a *Societăţii Biblice Ruse* – după închiderea acesteia (1826) – a rămas inaccesibilă persoanelor particulare. De aceea a şi fost nevoit „să se limiteze doar la sursele publicate – *Dări-le de seamă* ale Societăţii (de altfel, foarte rare **şi care** se găseau integral doar în colecţia Academiei Imperiale din Sankt Petersburg), *Ştirile despre Societatea Biblică* (despre şedinţele Comitetului) publicate în presa vremii, *memoriile* unor personalităţi implicate în activitatea Societăţii" (Пыпин 1916, 461). Şi mai mult: A. Pâpin roagă pe cei de la *Societatea Străină* să-i acorde unele informaţii din arhivele britanice[3], presupunând că acestea din urmă dispun „de date curioase ce ar putea vărsa mai multă lumină asupra cauzelor căderii mişcării misionare în Rusia" (Пыпин 1916, 462).

Dar ce conţin arhivele locale, basarabene, privitor la „mişcarea biblică" de la începutul secolului al XIX-lea?

Sursele sunt dispersate în mai multe fonduri şi inventare: fondul Dicasteriei Duhovniceşti[4], al Consistoriului Duhovnicesc[5], al Cancelariei Guvernatorului civil/militar[6]; al vămii *Sculeni*[7] etc. Cele mai consistente informaţii privitor la subiectul luat în dezbatere se conţin, totuşi, în dosarele Dicasteriei Duhovniceşti. De asemenea, se cere menţionat că datele oferite de acest fond, în special cele ce ţin de istoricul *Filialei Basarabene,* parţial au fost valorificate în sec. XIX (Балцатеску 1872, КЕВ 7-8, 210-215; 239-346). Unele date de referinţă sunt consemnate în lucrările lui A. Stadnitzki, Şt. Ciobanu, N. Popovschi, Al. Boldur (Стадницкий 1894, 355-360; Ciobanu 1992 42-45; Popovschi 2000, 70-72, Boldur, 1992, 312-315). O reluare a „subiectului biblic" în literatura istorică basarabeană se înscrie doar pe

[1] Lucrare îngrijită de N.K. Piksanov, în 1916, în baza publicaţiilor lui Al. Pâpin din „Vestnik Evropy", 1868, nr. 8, 9, 11, 12.

[2] Interpretarea lui I. Cistovici (în 1875) asupra fenomenului „biblic" din Imperiul Rus conţine o mare doză de subiectivism vizavi de cercetările întreprinse de Al. Pâpin, mai înainte (1868).

[3] Vezi adresa prof. A. Pypine din 3 februarie 1869 către *British and Foreign Bible Society*.

[4] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1628, 144; d. 2876, 323 f.; d. 6184, 6 f; d. 6008, 8 f.

[5] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360; F. 208, inv. 2, 749 f.; F. 208, inv.3, d. 120, 16 f.; F. 208, inv. 3., d. 103, 23 f.; F. 208, inv. 5, d. 639, f.14.

[6] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 570, f. 4; F. 2, inv. 1, d. 696, 16 f.; F. 2, inv.1, d. 7815, f. 12.

[7] ANRM, F. 195, inv. 1, d. 321, f. 2.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 239-249.

ultimul deceniu al sec. XX, mai exact după anul 1989 (Valcov 1993, 33-40; Danilov 2001, 45-53)

***

Contextul imperial. Existenţa unei *Societăţi Biblice* în Rusia este consfinţită prin Ucazul imperial din 6 decembrie 1812, emis în baza *Raportului* şi *Proiectului* statutar prezentat ţarului de către principele Al. Goliţân (Пыпин 1916, 21). Societatea nou-creată, după cum se constata în *Raport* „trebuia să urmărească un scop unic – editarea cărţilor sfinte: *Vechiul* şi *Noul Testament* în limbi străine" (Пыпин 1916, 22). Vom observa că, în linii mari, proiectul Societăţii, aprobat de ţarul Alexandru I, era o copie exactă a celui britanic – *Brtish and Foreign Bible Society* (1804)[8]. În cele 14 puncte de „proiect", alcătuitorii nici nu se încumetă să vorbească direct despre o activitate biblică/misionară în mijlocul populaţiei ruse (Пыпин 1916, 25). Deşi, ar trebui să observăm şi altceva: aceasta iniţiativă străină – crearea *Societăţi Biblice* în Rusia – şi-a găsit un teren destul de fertil în spaţiul întinsului Imperiu Rus, fiind însă marcată de amprentele social-politice specifice regimului ţarist. Pe 11 ianuarie 1813, în casa principelui A. Goliţân a avut loc şedinţa de constituire a *Societăţi Biblice* din Petersburg. A fost ales Comitetul de conducere al Societăţii. Conform regulamentului statutar, în Comitet erau acceptate feţe bisericeşti şi laice, de orişice rang, gen, confesiune etc. În Comitetul biblic din prima componenţa au fost aleşi, în marea lor majoritate, – laici[9] (cu excepţia unei singure persoane, a pastorului Pitte), după cum urmează: preşedinte – principele Al. Goliţân, şeful Departamentului pentru confesiunile străine; vicepreşedinţi: V. Kociubei, A. Razumovski, M. Donaurov, ober-hofmeister R. Koşelev, O. Kozodavlev, K. Gabliţ; directori: general-superintendent Reinbot, pastorul Pitte, principele P. Mescerski, K. Liveni, baronul B. Fitingof, N. Fuse, N. Jukovski, S. Djunkovskij, A. Lenivţev, S. Uvarov; secretari: V. Popov şi A. Turghenev; casier: Ia. Şmidt (Пыпин 1916, 28)[10].

În prima sa şedinţa de lucru comitetul nou-ales a pus în evidenţa sarcina imediată, prioritară a Societăţii: de a obţine banii necesari/suficienţi editării cărţilor sfinte, scopul final al mişcării fiind „de a asigura cu *Biblii* toţi locuitorii statului care nu au posibilitatea să şi-o procure". În acest scop erau prevăzute şi alte sarcini:

1. Să fie reduse preţurile pentru procurarea cărţilor *Noului* şi *Vechiului Testament* în limba slavă editate de Sf. Sinod.
2. Editarea şi multiplicarea cărţilor sfinte în alte limbi pentru creştinii de diferite confesiuni din imperiu: nemţi, polonezi, finlandezi, elveţieni, letoni, români, armeni, greci etc.
3. Asigurarea cu *Biblii* a categoriilor de cetăţeni săraci, ce nu aveau posibilitatea să-şi procure cărţile sfinte, în special, dintre cei care au suferit în „ultimul război", după anul 1812 ş.a.
4. Asigurarea cu cărţi sfinte a marii majorităţi a populaţiei multietnice a Imperiului Rus, inclusiv pe „mahomedani" şi alte categorii de „necredincioşi" (Пыпин 1916, 29)[11].

În 1813, Societatea avea deja şase filiale nou-create. Iniţial, până la începerea activităţii editoriale Societatea a procurat *Biblii* (în diverse limbi) apărute în străinătate, cărţile fiind distribuite filialelor. În scopul iniţierii unei activităţi editoriale proprii *Societatea Biblică* din Petersburg a primit ajutoare esenţiale de la societăţi similare străine, în primul rând de la Societatea Britanică[12]: în 1813 – 500 lire sterline; în 1814 – 2 200 (Пыпин 1916, 31). Primele cărţi tipărite de Societate au fost: Biblia în finlandeză, apoi în germană, *Noul Testament* în limba armeană. Au urmat ediţiile în polonă, franceză şi slavă[13]. În total, tirajul ediţiilor *Noului Testament* a atins cifra de 600.000, iar în limbile letonă, estonă – la 22.500 exemplare.

De reţinut că, începând cu anul 1814, *Societatea Biblică* îşi schimbă denumirea în *Societatea Biblică „Rossienească",* iar filialele urmau să se numească după denumirea locului de constituire[14]. La fel, în acest an, au avut loc schimbări importante în componenţa Societăţii. Au fost aleşi noi membri ai Comitetului dintre feţele duhovniceşti ai Bisericii Pravoslavnice (amintim că în vechea componenţă a Comitetului erau doi reprezentanţi

[8] Societăţi biblice existau deja în Germania, Elveţia, în mai multe oraşe din America, în Finlanda.
[9] Numărul acestor prevala, de fapt, printre membrii-titulari ai Societăţii din Petersburg.
[10] Ţarul devine membru onorific al *Societăţii Biblice* şi a donat în acest scop 25 mii rub. şi o cotizaţie anuală de 10 000 rub.
[11] În scopul răspândirii informaţiilor despre scopurile Societăţii Biblice, Comitetul a editat broşura „О цели Библейскаго Овщества и средствах к достижению оной" (СПб, 1814)
[12] La aniversarea de 50 de ani, în 1854, *Brtish and Foreign Bible Society* editase *Biblii* în 148 de limbi cu un tiraj de 46 000000.
[13] Filiala moscovită – condusă de N. Bantâş-Kamenscki – a tipărit *Noul Testament* după ediţia sinodală de la 1778.
[14] Ucazul imperial din 4 septembrie 1814.

ai confesiunii protestante – Reinbote şi Pitte): mitropolitul Kievului Serapion (Aleksandrovski) şi cel al Petersburgului Amvrosie (Podobedov); arhiepiscopii: Mihail (Cernigov), Serafim (Tver), Iov (Ekaterinoslav), Dositei (Georgia) – toţi în calitate de vicepreşedinţi ai Societăţii. La fel printre cei aleşi a fost şi mitropolitul catolic Sestrenţevici-Boguşi; Ioanes, arhiepiscopul armenilor din Rusia. Pe post de vicedirector a fost ales rectorul Academiei Duhovniceşti din Sankt Petersburg, arhimandritul Filaret[15] (ulterior arhiepiscop şi mitropolit al Moscovei). După cum vedem, componenţa comitetului includea exponenţi ai diverselor confesiuni: catolică, luterană, armeană, greco-catolică etc. În general, componenţa Comitetului s-a menţinut cu minime schimbări şi în anii următori.

Traducerea Bibliei în limba rusă şi protestele duhovnicilor-pravoslavnici. Probabil că anume la această etapă – a schimbărilor intervenite în componenţă Comitetului Societăţii pe parcursul anului 1814 – apare ideea „despre traducerea în limba rusă a *Bibliei*" (Второй отчет… 1815, 7). Trebuie să observăm că această idee a fost promovată de Societate (în persoana primeifeţe, principele Al. Goliţân) cu o foarte mare precauţie. Era acest *„tainic gând"* al principelui Al. Goliţân, de altfel, o adevărată revoluţie pentru mentalitatea ecleziastică a pravoslaviei imperiale din epocă. Deşi, privită din perspectiva activităţii misionare întreprinsă de *Societatea Biblică Rosieneasc*ă, ideea apare ca un rezultat firesc al acesteia. Cum altfel ar putea fi explicat/interpretat faptul că Societatea asumându-şi responsabilităţi pentru asigurarea cu cărţi sfinte – „în limbile lor" – ale tuturor străinilor din imperiu: a nemţilor şi francezilor, letonilor şi tătarilor, armenilor şi românilor – nu avea intenţii să declare că, şi ruşii, la fel ca şi alte popoare, au nevoie de o *Biblie* „în limba lor" (Пыпин 1916, 39). Cum, totuşi, au evoluat lucrurile?

În raportul principelui Al. Goliţân asupra Proiectului *Societăţii Biblice,* prezentat ţarului, în 6 decembrie 1812, situaţia era prezentată astfel: *„lăsând* ***neatinsă*** (s.n. – *M.D.*) e*ditarea Sfintelor cărţi în limbă slavă pentru confesiunea greco-rossienească, ce aparţine în exclusivitate Sf. Sinod, eu găsesc acest proiect benefic, atât pentru răspândirea în Rusia a cărţilor Vechiului şi Noului Testament între locuitorii de diferite confesiuni, cât şi pentru faptul că aceste cărţi vor putea fi procurate la preţuri reduse, adică accesibile multor categorii sociale, iar cei săraci le vor primi gratuit".* Observăm că, iniţial Al. Goliţân a declarat ca „va lăsa neatinsă" problema cărţilor tipărite în slavă, ca mai apoi, peste trei ani, să revină la această chestiune. Preşedintele Societăţii principele Al. Goliţân s-a folosit, de altfel, de un moment foarte prielnic – la întoarcerea ţarului în capitală, la sfârşitul anului 1815 – i-a prezentat acestuia, în numele Comitetului, câte un exemplar din ediţiile în diferite limbi editate de Societate. Ţarul rămase foarte mulţumit de activitatea editorială desfăşurată de Societate şi a poruncit preşedintelui să intervină cu propunerea către Sf. Sinod *„că Măria Sa doreşte sincer ca şi rossienii să poată citi cuvântul Domnului în limba lor rossienească, decât în dialectul slav în care sunt tipărite Sf. cărţi"* (Чистович 1875, 38). Evident că Sf. Sinod a discutat această „propunere" a ţarului Alexandru I, însă este curios să relevăm că chestia „traducerii Bibliei în rusă" a fost delegată către alte instituţii duhovniceşti şi anume, către Comisia şcolilor duhovniceşti. Or, aceasta se echivala cu refuzul Sinodului de a-şi asuma responsabilităţi în realizarea acestui act cultural şi spiritual deopotrivă[16]. Astfel, în ediţiile tipărite de Societate va apărea doar numele acelor duhovnici-pravoslavnici care erau şi membrii *Societăţii Biblice*, însă fără binecuvântarea Sf. Sinod. Acesta a fost marele risc pe care şi l-a asumat preşedintele *Societăţii Biblice Rossieneşti* în realizarea scopului misionar în Rusia pravoslavnică, iar consecinţele asupra sa nu s-au lăsat mult aşteptate. Protestele curentelor ostile orientate împotriva Societăţii Biblice s-a declanşat imediat.

În *Darea de Seamă* (a şasea) pe anul 1818 se amintea de cele patru *Evanghelii*[17], cu text paralel – slavono-rus – tipărite de Societate. Din materialele publicate în *Darea de Seamă* pe anul 1821, mai consemnăm ca traducerea cărţilor *Vechiului Testament* s-a făcut de către teologii de la Academia Duhovnicească din Moscova şi Kiev (Чистович 1875, 51-64)[18].). În 1824, Comitetul

[15] În 1816 este ridicat în rang de episcop şi va fi reales în calitate de vicepreşedinte a Societăţii.

[16] Pe 13 martie 1815, ţarul a aprobat „propunerea" Sf. Sinod.

[17] În 1819 au fost scoase de sub tipar două ediţii, a câte 10 000 exemplare fiecare. *Evanghelia* se vindea la un preţ de 5 rub.

[18] În 1822 a ieşit de sub tipar *Psaltirea* în versiune rusă. I. Cistovici declară că în sarcinile lucrării nu intră şi prezentarea informaţiilor privitor la editarea/traducerea *Bibliei* în alte limbi.

din Petersburg anunţa în publicaţia „Ştiri" (*Izvestia*, din februarie) despre finisarea tiparului *Noului Testament*, – ediţie doar în „limba rusă". Comentariile asupra acestei cărţi reflectă, de fapt, multiple aspecte ale „luptei ascunse" care s-a dus în jurul acestei ediţii. Or, traducerea cărţilor sfinte în limba rusă era interpretată de către o bună parte a clerului rus drept o abatere flagrantă de la ortodoxia pravoslavnică. În opinia acestora anume acesta ar fi fost scopul adevărat urmărit de *Societatea biblică*. Bineînţeles că nici preşedintele, nici Societatea în ansamblu, nu şi-au manifestat o asemenea atitudine faţă de Biserica pravoslavnică. Altceva deranja duhul pravoslavnic rusesc: această mişcare misionară venită din Apus nu putea fi echivalată cu „adevărata credinţă pravoslavnică". Nu putea o autoritate laică – *Societatea Biblică* – să-şi asume editarea cărţilor sfinte. Or, Biserica şi Sinodul erau acele instituţii cărora le aparţinea în exclusivitate acest drept. Însă, ceea ce a fost cu adevărat sincer şi curat în activitatea Societăţii este tocmai traducerea *Bibliei* în limba rusă (Чистович 1875, 354). Atunci când *Societatea Biblică* a fost închisă (1826), munca de traducere a fost doar temporar suspendată[19] pe fundalul protestelor împotriva Societăţii. Cert este că protestele manifestate în legătură cu traducerea cărţilor sfinte din slavă în rusă, sub egida Societăţii au constituit un pretext subtil care a provocat viitoarele conflicte şi a condus în mod inevitabil la distrugerea misionarismului „rusesc" din interior.

Ce a însemnat, în fapt, activitatea unei Societăţi misionare, de asemenea proporţii, în Imperiul Rus?

Timp de nouă ani (1821) Societatea Biblică a tipărit: 129 ediţii în 29 de limbi (slavă, rusă, idiş, elino-greacă şi greaca-nouă, germană, franceză, poloneză, finlandeză, estonă, letonă, georgiană, armeană, turco-armeană, carelă, ciuvaşă, ceremisă, samoghită, mordovă, bulgară, română, persană, zîreană, kalmâcă, mongolo-bureată, tătaroturcă, în dialectul tătar de Orenburg şi în cel tătaro-evreiesc), cu un tiraj de 675.600 exemplare (Пыпин 1916, 66-67). Cu excepţia ediţiilor (în 29 limbi), menţionate mai sus, trebuie să precizăm că Societatea a fost preocupată şi de distribuirea cărţilor aduse din străinătate – în 14 limbi: engleză, olandeză, suedeză, daneză, evreiască-germană, evreiască-poloneză, italiană, latină, arabă, chineză etc. În adunarea solemnă a *Societăţii Biblice Rosieneşti,* din 1822 (la 10 ani de activitate misionară), principele Al. Goliţân sublinia cu satisfacţie despre meritele deosebite în editarea primei ediţii integrale a *Noului Testament* şi a *Psaltirii* în limba rusă (Пыпин 1916, 68).

Preocupările constante ale Societăţii erau direcţionate spre distribuirea cărţilor tipărite. Însuşi ţarul s-a implicat în această activitate misionară. Din porunca ţarului au fost distribuite cărţi în unităţile militare în sumă de 25 000 rub. La fel, cărţile editate de Societate erau distribuite centralizat către filialele existente, iar acestea, la rândul lor, le repartizau în biserici, mănăstiri şi schituri. Doar de la depozitul Societăţii din Sankt Petersburg, în 1821, au fost redistribuite şi vândute 70 455 exemplare, inclusiv donaţii – 2 753 (Пыпин 1916, 62). Comitetul biblic avea o evidenţă strictă a cărţilor în limbă slavă – *Biblia şi Noul Testament* – în sensul de a fi distribuite centralizat în fiecare eparhie a imperiului. Statisticile pe anul 1821 au înregistrat un număr de 15 000 exemplare expediate în eparhii. O atenţie sporită în activitatea de editare a cărţilor sfinte Societatea a manifestat-o, chiar de la început, faţă de ediţia în polonă *a Bibliei*. În *Darea de seamă* a Societăţii pe anul 1821 se sublinia cu o deosebită satisfacţie faptul că, *Biblia* în limbă polonă fusese tipărită integral. Şi mai mult: ea devenise la acea vreme o raritate bibliografică[20]. Evident că, în acest context se suprapune şi retrospectiva „catolică" asupra problemei. În totalitate, pe anul 1821, statisticile arată că au apărut 16 ediţii în opt limbi, cu un tiraj de 111 000 exemplare. În tipar se găseau încă 18 ediţii în şapte limbi, cu tirajul de 138 00 exemplare.

Dacă în perioada iniţială Societatea a respectat modelul britanic în munca misionară, apoi ulterior ea s-a distanţat tot mai mult de acesta. Cercurile opoziţioniste antimisionare s-au făcut resimţite chiar din primii ani de activitate a Societăţii Biblice din Petersburg. În raportul prezentat în adunarea generală din 1815, preşedintele Societăţii principele A. Goliţân susţinea, între altele: „ [...] *incredibil, însă în Societatea noastră sunt încă feţe bisericeşti care nu pricep simplitatea cauzei*

[19] Traducerea cărţilor sfinte din slavă în rusă va continua ulterior sub egida Sf. Sinod până la anul 1856.

[20] Societatea a tipărit trei ediţii ale *Noului Testament* şi ediţia integrală a *Bibliei*. De asemenea se constată că polonezii, în ultimii 220 de ani au cunoscut doar trei ediţii ale Bibliei (traducerea în polonă de Jakub Wujka) cu un tiraj foarte redus: doar de 3 000 exemplare la o populaţie de peste 10 mln/catolici.

noastre, nici nu gândesc asupra rolului salvator al răspândirii cărţilor sfinte în mijlocul poporului, ci văd în aceasta doar scopuri ascunse" (Пыпин 1916, 38). Din păcate, scopul duhovnicesc – adevărat sau fals – promovat de Societate n-a reuşit să se manifeste nici în forme raţionale, nici în funcţie de o paradigmă proprie imperial-rusească. O propagandă religioasă în afara Bisericii oficiale era ceva de neconceput în Rusia pravoslavnică. În 1824, după demiterea principelui Al. Goliţân, mitropolitul Serafim declara triumfător: „Biblia din nou va fi tipărită doar de Sinod" (Чистович 1875, 74).

Excesul de liberalism manifestat de reprezentanţii *Societăţii Biblice* nu putea fi acceptat de oficialităţile ecleziastice ruse, cu atât mai mult cu cât societatea rusească nu era pregătită pentru un asemenea salt social. Apoi Biserica pravoslavnică a Rusiei ţariste avea/are problemele sale interne foarte grave – raskolul - mult prea dificile pentru aş permite un asemenea „lux" de activitate misionară. Misionarii "biblici" vor fi învinuiţi de „înmulţirea raskolului" în Rusia (Пыпин 1916, 272-275), de susţinerea şi răspândirea literaturii mistice, de masonerie, dar şi de surparea autorităţii Bisericii oficiale ruse. Activitatea misionară a Societăţii a fost marcată de impactul metamorfozelor social-politice ce s-au produs în imperiul ţarilor după anul 1812. Trebuie să distingem, totuşi, între acele oscilări din anturajul ţarului Alexandru I două direcţii: cel liberal, măreţ şi admirabil, de altădată şi cel mistic şi reacţionar, spre sfârşitul domniei sale. Cercurile ultrareacţionare în frunte cu mitropolitul Serafim, cu Arakceev, cu preşedintele Academiei Imperiale Şişkov, obţin de la ţar demiterea preşedintelui A. Goliţân (29 mai 1824).

Specificul local. Amintim în context că şedinţa de constituire a *Filialei Basarabene* a Societăţii Biblice Ruse a avut loc pe 27 septembrie 1817 (Balţatescu 1872, 210; Valcov 1993, 34-35)[21]. A fost ales comitetul Filialei nou-create. În componenţa acestuia intrau atât feţe bisericeşti, cât şi feţe laice. Vicepreşedinte a fost ales exarhul Gavriil Banulescu-Bodoni. Sarcina imediată a comitetului consta în organizarea distribuirii cărţilor sfinte de la depozitul central al Filialei. Fondul de documente privitor la activitatea Filialei, în special pe segmentul 1817-1827, conţine suficiente mărturii care conduc la concluzia că „mişcarea biblică" în Basarabia a fost orientată, în temei, spre difuzarea/distribuirea – prin vânzări – a cărţilor sfinte. Anume această formă de misionarism biblic a căpătat la noi o amploare deosebită. Mişcarea biblică a cuprins majoritatea parohiilor basarabene. La diverse etape s-au inclus în această mişcare nu numai protopopii de ţinut/circumscripţii, călugări de la mănăstiri şi schituri, reprezentanţi ai diferitor confesiuni, ci şi persoane laice din diverse categorii sociale. Apoi, această mişcare, la periferiile imperiului era susţinută şi cu diverse materiale informative, de propagandă. După fiecare şedinţă a *Comitetului Biblic* din Sankt Petersburg se expediau către filiale informaţii (extrase) privitor la succesele activităţii misionare din alte gubernii ale imperiului. Acest tablou al mişcării misionare din Basarabia poate fi lesne închegat in baza documentului oficial. Pentru că, în linii mari, acest specific local (după cum mărturisesc sursele) se conturează dintr-o scara ierarhică oficială. Autorităţile administrative la diferite nivele s-au implicat direct în desfacerea cărţilor. Acest fenomen straniu al misionarismului basarabean nu era altceva decât o stare reală a sistemului de comandă/poliţienesc existent în provincie. Acest sistem de comandă mai avea o acoperire într-o propagandă de cancelarie (nimic comun cu modelul britanic, în baza căruia s-a constituit *Societatea Biblică Rossienească*)[22]. Realităţile sociale ale Imperiul Rus – altele decât cele din Occident – şi-au pus amprenta totalmente asupra acestei mişcări. Această mişcare va fi, din start, sub tutela şi autoritatea funcţionarilor imperiali, de aceea şi formele ei sunt foarte stranii, – ele sunt foarte oficiale, sunt de cazarmă, ceea ce a provocat o nedumerire printre misionarii străini care au vizitat Imperiul Rus la acea vreme (Пыпин 1916, 127). Astfel, în final, avem o difuzare a *Bibliei* sub „controlul poliţaiului"[23]. Dincolo de aceste câteva consideraţii referitoare la specificul mişcării biblice în Basarabia, rămâne valabilă constatarea lui Al. Boldur: „Basarabia era cu mult mai realistă, decât centrul. Ea nu se lăsa ademenită de misticism şi nici masonism [...]. O singură mişcare din timpul acest a avut un oarecare succes în Basarabia, anume cea biblică"(Boldur 1992, 312-315).

[21]ANRM, F. 208, inv. 1, d. 1628, f. 1-4; Către anul 1817, Societatea Biblică Rusă îşi crease filiale aproape în toate guberniile imperiului: Reazan, Tobolsk, Saratov, Kiev, Vladimir, inclusiv în Basarabia (Отчет... 1817; Пыпин 1916, 52)

[22] În ţările din Occident mişcarea misionară a fost/este o iniţiativă particulară.

[23] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 696: *Рапорт городской полиции о распространении книг Святого Писания в Бессарабии* (20.08.1820-04.09.1820), 16 f.

Şi totuşi, cărţile Sfinte, editate în limba română, la Sankt Petersburg – *Noul Testament* (ediţii separate, 1817, 1819) şi Biblia, 1819 (a 3-a ediţie integrală cunoscută în spaţiul românesc) – de către *Societatea Biblică Rusă* au avut un rol deosebit de important în viaţa cultural-duhovnicească a românilor basarabeni din secolul al XIX-lea. Să nu uităm că cele două ediţii anterioare ale *Bibliei* cunoscute în spaţiul românesc (Bucureşti, 1688, Blaj, 1795), au avut o difuzare restrânsă în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Puţine probe mărturisesc despre prezenţa acestora în Basarabia (Cândea 1979, 172)[24]. Motivele sunt multiple. Să amintim doar că o *Biblie* costa foarte scump la acea vreme, nefiind accesibilă oricărei comunităţi/parohii. Să mai adăugăm şi faptul că tirajul acestor cărţi sfinte a fost foarte mic faţă de cerinţele din epocă. Or, pentru mulţi basarabeni ediţia de la 1819, ar fi prima *Biblie* românească cunoscută *de visu*[25]**.**

Care era procedura de desfacere a cărţilor? Cert este că *Filiala Basarabeană* a Societăţii Biblice Ruse îşi desfăşura activitatea după modelul imperial, din centru: scara ierarhică/socială era respectată întocmai – dispoziţiile sinodale/episcopale erau aduse la cunoştinţa tuturor supuşilor prin intermediul funcţionarilor ecleziastici sau laici. Încă de la apariţia primelor ediţii din cărţile sfinte editate de *Societatea Biblică* din Petersburg, acestea erau expediate pentru difuzare în eparhia Chişinăului şi Hotinului. Mitropiltul Gavriil Bănulescu-Bodoni începând cu anul 1815 trimitea donaţii anuale de la filantropii locali[26]. Difuzarea cărţilor sfinte se făcuse şi mai înainte de anul 1817, însă numai odată cu crearea Filialei această activitatea a căpătat un caracter organizat. Oricum, către acest an (1817) încă nu existau la Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău, nici la Comitetul biblic liste concrete referitor la acele parohii/biserici care şi-ar fi dorit să procure *Biblii* sau *Noul Testament*[27]. Anume acest lucru li s-a cerut odată cu constituirea *Filialei Basarabene*. Sursele locale au înregistrat o abundenţa copleşitoare al unui asemenea tip de document de cancelarie. Solicitările care au fost făcute pe teren – de către preoţii din parohii – ne oferă date surprinzătoare (Danilov 2001, 47-51). Toate aceste informaţii din arhivele locale, adunate la un loc, ar întregi, cu certitudine, pe viitor, o imagine mai clară asupra fenomenului basarabean din perioada ocupaţiei ţariste (1812-1918). Aceste surse locale ar mai trebui raportate la cele din arhivele imperiale, la sursele publicate în istoriografia rusă în sec. XIX - sec. XX, vizavi de subiectul biblic. Consemnăm doar unul, vizavi de personalitatea exarhului Gavriil Bănulescu-Bodoni, publicată în *Darea de seamă* a Societăţii Biblice din Petersburg (1817): *„Mitropolitul Gavriil, exarhul Chişinăului şi Hotinului, vicepreşedintele Filialei Basarabene, ne-a informat că bulgarii, vecini cu noi şi de aceeaşi credinţă, au mare nevoie de cărţi în limba lor, deoarece în slavona veche nu pricep. De aceea s-a interesat dacă Societatea nu dispune de cărţi deja traduse în bulgară, în caz contrar va încerca să caute un traducător*". Iată care sunt comentariile la acest subiect în istoriografia oficială rusă: *„Se pare că exarhul şi Comitetul la acea vreme nu aveau ştiinţă că acest popor vecin şi de aceeaşi credinţă este tocmai acela căruia îi aparţine prima traducere în slavonă a cărţilor sfinte*" (Пыпин 1916, 53). Comentariile par a fi de prisos. Şi totuşi, să ne întrebăm, ce/cât cunoştea academicianul Al. Pâpin, la 1868[28], despre personalitatea exarhului român din Basarabia?

***

Problema fondului de carte gestionat de Filiala Basarabeană a Societăţii Biblice Ruse. În 28 februarie 1827, la Chişinău a fost recepţionat ucazul Sf. Sinod semnat de mitropolitul Serafim (preşedinte al *Societăţii Biblice Ruse* din 1824), emis în baza *Rescriptului* ţarului din 12 aprilie 1826 privitor la „încetarea activităţii *Societăţii Biblice Ruse* şi a tuturor filialelor existente în gubernii, acestea din urmă fiind obligate să întreprindă o inventariere generală a fondului de carte şi bani pe care îi deţineau**.** Pentru a avea o evidenţă strictă a fondului de carte/bani era absolut necesar ca aceste informaţii să fie selectate nu numai din cele deţinute de Consistoriul din Chişinău sau de la Comitetul Biblic al Filialei. Mai

[24] ANRM, F. 1232, inv. 1, d. 36, f. 23-23; *Biblia* de la Blaj, 1795, este înregistrată în inventarul bibliotecii mănăstirii Hârjauca sub nr. 53.

[25] ANRM, f.205, inv. 1, d. 2876, f. 38-41. Protoiereul Ioan Rodeus la 1820, informa Consistoriul Duhovnicesc din Chişinău că, în toate bisericile vizitate de el, acestea *„niciodată nu au avut şi nu au Biblii*".

[26] ANRM, F. 205, inv. 1, d. 1628, f. 4-5.

[27] În primii ani de activitate *Societatea Biblică* din Sankt Petersburg a fost constant susţinută financiar de cea Britanică. În scopul editării *Noului Testament* în română au fost expediate sume speciale. În darea de seamă pe anul 1815 se indică suma de 9 500 lire sterline, ceea ce echivala cu 200 000 rub. (Пыпин 1916, 41).

[28] Studiul lui Al. Pâpin referitor la „mişcarea bisericească" a fost publicat prima dată în revista *Vestnik Evropy*, în 1868.

era necesar să fie adunate date exacte referitor la numărul de cărţi expediat în parohii, sau aflate în posesia unor persoane particulare şi neachiziţionate încă. În continuare publicăm unele date selectate din fondul Consistoriului Duhovnicesc din Chişinău.

Raportul protoiereului Petru Lanckovschi din 5 mai 1827 referitor la *registrul* cărţilor primite din Sankt Petersburg la *Filiala Basarabeană* pe anul 1825[29]

Titlu	Nr./exemplare	Costul unui exemplar	Total /suma
Biblii (rom)	1459	10 rub.	14 580
Noul Testament (rom)	3542	3 rub.	10 626
Noul Testament (rus)	403	4 rub.	1 612
Psaltire (rus)	148	1 rub.	148
Psaltire (rus)	311	1, 5 rub.	466

Notă: în raport mai sunt arătate cărţile primite, în 1825, de la Filiala Moscovită: 216 – *Biblii* şi 86 – *Noul Testament*[30].

Lista persoanelor fizice care au procurat cărţile sfinte de la depozitul *Filialei Basarabene* a Societăţii Biblice Ruse. 5 mai 1827[31]

Nr.	Nume	Titlu/carte	Nr./exemplare
1	Mitropolitul Dionisie (Bucureşti)	Noul Testament	61
2	protoiereul de Akkerman Fiodor Maliavinschi	Biblia	6
3	părintele Nicolae	Biblia	1
4	asesorul de colegiu Kotov	Biblia Noul Testament	2 91
4	protoiereul Sterikov	Biblia	33
5	funcţionarul I. Racul	Biblia	61
6	negustorul Vasile Ciaplâghin	Biblia	3
7	gubernatorul Catacazi	Biblia	7
8	protoiereul Ion Pintelii	Biblia Noul Testament	9 10
9	Dicasteria Duhovnicească	Biblia Noul Testament	9 10
10	Directorul Ghildenşan	Biblia Noul Testament	5 2
11	Colenelul Arvanatachi	Biblia	4
12	Secretarul de colegiu Andreevschi	Biblia Noul Testament	4 5
13	Protoireul de Briceni	Biblia Noul Testament	10 3
14	Ierodiaconul Nazaria	Biblia	1
15	V. Kuprianov	Biblia	1
16	I. Hrisostat	Biblia	1
17	Negustorul Vasile Băcalu	Biblia Noul Testament	1 5
18	Canceleristul Druganov	Biblia Noul Testament	1 15
16	C. Vladimirov	Biblia Noul Testament	1 10

[29] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 13-26.
[30] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 26 verso.
[31] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 32.

Mai constatăm că arhiepiscopul din Chişinău – după patru ani de la încetarea activităţii propriuzise a Societăţii Biblice Ruse – era preocupat de activitatea „biblică”/misionară. Drept exemplu ne poate servi *adresa* arhiepiscopului Dimitrie Sulima din 5 decembrie 1830 către ober-procurorul Sf. Sinod, principele Petru Mescerschi, în care acesta solicita pentru unele nevoi locale cărţi în limba greacă: *Biblii* – 65; *Noul Testament* – 80[32]. Preocuparea acestuia, se vede, era una constantă, odată ce arhivele locale păstrează suficiente probe în acest sens. Mai ilustrăm şirul exemplelor cu o mărturie documentară: adresa arhiepiscopului Dimitrie Sulima din 6 august 1830, către Sf. Sinod, în care solicita permisiunea de a distribui gratuit de la depozitul bibliotecii 25 exemplare din *Noul Testament* în limba română elevilor bursieri ai Seminarului Duhovnicesc[33].

Inventarul cărţilor de la depozitul *Filialei Basarabene* pe anii – 1832/1834[34]

nr	Titlu/carte	limba	Nr. exemplare
1	Biblia	română	1459
2	Noul Testament	română	3363
3	Noul Testament	rus	72
4	Biblia	slavonă	202
5	Noul Testament	slavon	528
6	Psaltire	rusă	316
8	Biblia	armeană	194
9	Noul Testament	armeano-turcă	189
10	Noul Testament	evreiască	13
11	Biblia	latină	1
12	Biblia	franceză	14
13	Noul Testament	franceză	22
12	Biblia	poloneză	51
15	Noul Testament	greacă	356
16	Noul Testament	germană	22
17	Biblia	greacă	32

În baza *dispoziţie*i sinodale din 18 octombrie 1829 (nr. 1226) şi din 14 august 1835, cărţile rămase de la *Filiala Basarabeană* a Societăţii Biblice Ruse se vindeau la un preţ redus, iar banii adunaţi – 10 cop. din fiecare rublă – urmau să fie depuşi către cancelaria Sinodului[35].

Lista preţurilor noi (reduse) la cărţile de la depozitul *Filialei Basarabene* a Societăţii Biblice Ruse[36]

Biblia	Preţ/vânzare	Noul Testament	Preţ/vânzare
slavă	3 rub.15 cop	slavă	75 cop.
poloneză	2 rub.	Slavon/rus	1 rub.15 cop.
greacă	3 rub. 40 cop.	rus	65 cop.
română	2 rub.85 cop	turcă	85 cop
franceză	2 rub. 45 cop.	greacă	85 cop
		elino-greacă	2 rub. 15 cop.
		română	85 cop.
		evreiască	1 rub. 40 cop.
		franceză	70 cop
		germană	1 rub.

[32] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 452.
[33] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 496.
[34] ANRM, F. 208, inv. 2, d. 3360, f. 526-529.
[35] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 120, f. 2-3.
[36] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 120, f. 13-14.

***Raportul* bibliotecarului de la Seminarul Duhovnicesc din Chişinău K. N. Nikitschi despre cărţile vândute. 01.01.1844 -31.12.1844[37]**

titlu	limba	Nr/exemplare	Preţul de vânzare	total
Biblia	română	1	2 rub.85 cop	2 rub.85 cop
Biblia	slavonă	6	3 rub 15 cop	10 rub. 90 cop
Biblia	franceză	1	2 rub. 85	2 rub.8
Noul Testament	slavonă	13	1 rub. 15 cop	14 rub 25 cop
Noul Testament	franceză	1	70 cop.	70 cop.
Noul Testament	rus	2	65 cop	1 rub.30 cop
Psaltire /piele	diverse	2	2 rub.40 cop.	4 rub 80 cop
Psaltire	rus	1	30 cop.	30 cop

Total: 27 exemplare – 42 rub. 65 cop.

La fel, sursele locale conţin suficiente probe care mărturisesc că depozitul *Filialei Basarabene* era suprasaturat de carte în limba rusă/slavă. De exemplu: Departamentul administrativ de pe lângă Sf. Sinod – circulara din 1 martie 1848, nr. 983 – roagă autorităţile ecleziastice din Chişinău să expedieze urgent, din fondul de carte local, 350 exemplare – *Noul Testament,* în slavă – pentru completarea fondului de carte al Bibliotecii sinodale[38]. În Biblioteca Seminarului erau doar 50 exemplare[39], restul volumelor au fost recuperate de la depozit. În 6 aprilie au expediat primele 28 de cărţi, pe 10 aprilie încă 32 şi pe 18 mai – 162[40]. Cărţile inventariate, din fondul de altădată al *Filialei Basarabene*, au continuat să fie vândute la preţuri reduse şi după aproape două decenii de la închiderea acesteia (1826). Citäm după *darea de seama* pe anul 1865, despre cărţile Sfintei Scripturi, vândute la preţ redus, din biblioteca Seminarului Duhovnicesc din Chişinău: *Biblia* – 69 exemplare (1 rub. 42 cop); *Noul Testament* – 98 exemplare (40 cop.). La depozit mai erau: *Noul Testament* – 109 exemplare; Biblii – 2850. În total 3925 cărţi[41].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intrarea cărţilor străine în scop misionar pe teritoriul Imperiului Rus era persecutată de autorităţi. Drept exemplu ne poate servi *circulara* Guvernatorului militar al Basarabiei (nr. 243), din 15 ianuarie 1858, către Direcţia carantinei centrale Sculeni: *„Măria Sa, Împăratul, a dat poruncă să fie interzise misionarilor englezi şi altora străini să aducă sau să răspândească în Rusia cărţi sfinte editate de Societăţi Biblice străine. De asemenea, se permite a fi puse în vânzare în prăvălii doar cu aprobarea cenzurii, în baza legislaţiei generale a Statutului de vânzări. Despre această înaltă poruncă am fost înştiinţat eu, Guvernatorul general al Novorossiei şi Basarabiei, prin ucazul din 3 ianuarie, nr. 7.*

Se anunţă Direcţia Carantinei centrale Sculeni pentru a fi pus în aplicare”[42].

În concluzie, ţinem să subliniem că demersul nostru a fost orientat spre conturarea unui tablou al mişcării misionare din Basarabia, având drept acoperire mărturiile scrise în limba documentelor de cancelarie din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Analiza atentă a surselor permite, în opinia noastră, formularea câtorva considerente cu caracter general:

– Crearea *Filialei Basarabene* a Societăţii Biblice Ruse şi difuzarea cărţilor Sf. Scripturi în scop misionar a fost un fenomen absolut străin în viaţa bisericească a provinciei, provocat fiind de o decizie arbitrară a centrului imperial. Fenomenul straniu al misionarismului basarabean nu era altceva decât o stare reală a sistemului de comandă/poliţienesc existent în provincie, având acoperire într-o propagandă de cancelarie.
– „Mişcarea biblică” din Basarabia nu a aparţinut unei iniţiative locale a clerului basarabean. În consecinţă, această mişcare s-a produs în funcţie de un model dirijat de Comitetul Biblic din Sankt Petersburg, adică a urmat unei structuri identice celei din centru care, la rândul său, activa conform unor modele străine (*British and Foreign Bible Society*).

[37] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 120, f. 1-14.
[38] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 120, f. 16.
[39] ANRM, F. 208, inv. 3, d. 120, f. 20.
[40] ANRM, F, 208, inv. 3, d. 120, f. 20-23.
[41] ANRM, F. 208, inv. 5, d. 639, f. 2.
[42] ANRM, F. 195, inv.1, d. 321, f. 3.

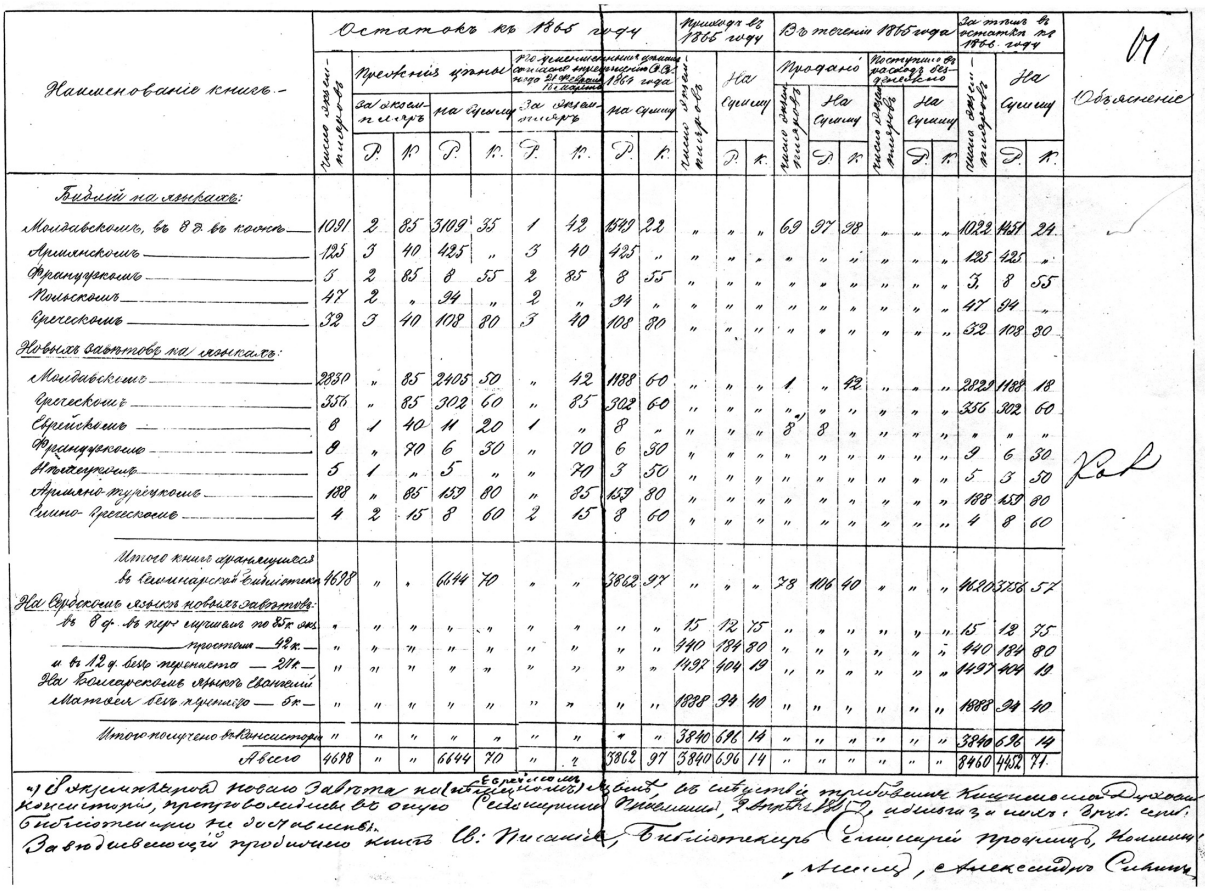

Bibliografie

Biblia 1795: Biblia (Blaj, 1795).

Biblia 1891: Biblia (Sankt Petersburg 1819).

Boldur 1992: Al. Boldur, Istoria Basarabiei (Bucureşti 1992).

Cândea 1979: V. Cândea, Raţiunea Dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc (Cluj-Napoca 1979).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Danilov 2001: M. Danilov, Mişcarea biblică în Basarabia. Aspecte misionare (1817-1829), Destin Românesc, nr. 30 [An VIII], 2001.

Popovschi 1931: N. Popovschi, Istoria Bisericii din Basarabia sub ruşi (Chişinău, 1931).

Астафьев 1889: Н. А. Астафьев, Опыт истории Библии въ России (СПБ 1889)

Балцатеску 1872: А. Балцатеску, Бессарабское Отделение Российского Библейскаго Общества. In: КЕВ, nr. 7, 1872, 210 - 215.

Батюшков 1892: П. Батюшков, Бессарабия. Историческое описание (С. Петербург 1892).

Второй отчет...1815: Второй отчет Российскаго Библейскаго Комитета (Санкт Петербург 1815).

Корсунский 1883: И.Н. Корсунский, Участие митрополита Филарета в переводе Библии на русский язык. In: „Юбилейный Филаретовский сборник" (Москва 1883).

О цели... 1814: О цели Российского Библейского Общества и средствахъ къ достижению оной (Санкт Петербургъ 1814).

Пиксанов 1916: Н.К. Пиксанов, Предисловие Исследования и статьи по эпохи Александра I, том I (Санкт Петербург 1916)

Пыпин 1868: А. Пыпин, Российкое Библейское Общество, Вестник Европы, 1868Б № 7-8

Пыпин 1916: А.Н. Пыпин, Религиозные движения при Александре I (Петроград 1916).

Стадницки 1894: А. Стадницки, Гавриил Бэнулеско -Бодони екзархъ молдовлахийский и митрополит Кишиневский (Кишинев 1894).

Стелецкий 1901: Н. Стелецкий, Князь А. Н. Голицын и его церковно-государсвенная деятельность (Киев 1901)

Чистович 1916: И.А. Чистович, История перевода Библии на русский язык, ч. I. (Санкт Петербург 1875)

The Biblical movement in Bessarabia. Imperial context and local specifics

Abstract

A decade long activity of Bessarabian Branch – till the end of 1827 – turned into a real biblical movement in spiritual life of province. It's a really interesting phenomenon, but less researched, documental. We are discussing numerous documents from local (Chisinau) archives, proving that it was an alien phenomenon in clerical life of province, being imposed by an arbitrary decision of imperial center. Thus, we can state that biblical movement from Bessarabia was not initiated by local church. This movement was built on a model provided by Biblical Committee from Sankt Petersburg, which was acting in compliance with some foreign models (*British and Foreign Bible Society*).

The missionary aspect of discussed issue can be followed during the reign of Alexander I, till the year 1825. After this date, the reactionary atmosphere imposed in tsarist imperia led to self-destruction of this movement.

Библейское движение в Бессарабии. Имперальный контекст и локальные особенности

Резюме

Деятельность Бессарабского Филиала, длившаяся почти десятилетие – до конца 1827 г. – стала настоящим библейским движением в духовной жизни провинции. В контексте породивших это явление событий деятельность Филиала представляет большой интерес, но остался малоизученн в плане исторических сведений.

В работе приводятся документальные доказательства из кишинёвских архивов, которые подтверждают, что Филиал был чужеродным явлением в церковной жизни провинции. Это дало нам право утверждать, что библейское движение в Бессарабии не являлось инициативой бессарабских церковных служителей. Как следствие, это движение координировалось Библейским Комитетом в Санкт-Петербурге, который, в свою очередь, строил свою деятельность по модели *British and Foreign Bible Society*. Миссионерская деятельность организации полностью соответствовала русскому церковному окружению в период правления царя Александра I, то есть до 1825 г. После известных событий того года реакционная атмосфера, установленная в царской империи, привела к разрушению этого движения изнутри.

14.01.2008

Dr. Maria Danilov, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: danilovmaria@yahoo.com

RESTITUIRI DOCUMENTARE. UN REGISTRU BISERICESC DE MĂRTURISIRE DIN SECOLUL AL XIX-LEA

Silvia Corlăteanu-Granciuc

Publicarea documentelor de arhivă reprezintă astăzi asigurarea accesibilităţii lor pentru un cerc destul de larg de cititori. Acelaşi lucru este valabil, mai ales, pentru documentele care n-au fost depozitate la păstrarea de stat în arhive în aşteptarea cititorilor. Astăzi, suntem în situaţia când editarea documentelor nu mai este supusă unor bariere ideologice, naţionale, politice, sociale etc. Apariţiile editoriale sunt necesare pentru faptul că publicarea asigură documentul, în caz de pierdere sau distrugere a originalului.

De mai bine de un secol lumea nu mai acceptă studii istorice care nu au la bază documente originale ce ar sprijini autenticitatea informaţiei pe care istoricul o propune publicului interesat. De aici a venit necesitatea editării documentelor istorice.

Aducem în discuţie documente emise de instituţiile ecleziastice din Basarabia. Este ştiut faptul că centrele religioase, de-a lungul veacurilor, au reprezentat lăcaşuri de păstrare a documentelor de divers tip. Cele mai răspândite, cu valoare socială, sunt registrele de stare civilă, completate minuţios de către parohii bisericilor săteşti. Registrele de stare civilă din Republica Moldova, numite adesea şi „condici ale metricelor", se păstrează în depozitele Arhivei Naţionale a ţării. Cele mai vechi, datează cu anul 1810. Aceste acte de stare civilă, pe lângă funcţia ca atare de act oficial, în prezent, au devenit pentru istorici o sursă importantă de cercetare a perioadei moderne a Basarabiei. Registrele ne furnizează informaţii referitoare la datele despre nou-născuţi, părinţii acestora, starea lor socială şi confesională, naşii de botez, miri, naşi de cununie, martori („chezăşi" la cununie). Registrele oferă, de asemenea, informaţii despre decedaţi, vârsta, localitatea unde-şi aveau domiciliul permanent, sau, uneori, de unde au venit, data morţii, vârsta celui decedat, data şi locul înmormântării, cauza decesului şi ultimul domiciliu al defunctului. Uneori, apar chiar menţiuni referitoare la procesiunea înmormântării (în cazul unor persoane cu statut social deosebit).

Atragem atenţia asupra unui alt tip de documente completate, la fel, în parohiile săteşti şi orăşeneşti ale Basarabiei, care, dacă cel puţin nu au valoarea unor acte de stare civilă, atunci, au un rol ştiinţific nu mai puţin important în elucidarea unor teme, precum ar fi cele legate de aspecte demografice, probleme sociale şi ale mentalului colectiv ale populaţiei regiunii/provinciei Basarabia. Aceste acte sunt **Registrele de mărturisire** (în documentele timpului sunt numite „registre de spovedanie" ale parohiilor Basarabiei).

Registre de mărturisire se mai păstrează astăzi prin bisericile unor sate din Republica Moldova şi, din anumite motive, prea puţine la număr, au ajuns în depozitele ANRM. Graţie unor persoane conştiente de importanţa publicării şi valorificării surselor documentare, ne-a fost pusă la dispoziţie, de către parohul bisericii din satul Trifeşti (astăzi în raionul Rezina), Cojocari Igor o „*Vedomostie pentru oamenii de credinţă pravoslavnică care au fost şi nu au fost la ispoveduire şi sfânta împărtăşire dată de la Duhovniceasca Consistorie a Chişinăului pentru satul Trifeşti judeţul Orhei, pe anii 1839-1859*", depistată întâmplător la biserica satului numit şi păstrată intactă ca prin minune.

„Vedomostia" – registrul de mărturisire, reprezintă mai multe registre completate pe parcursul anilor 1839-1852, cusute într-un dosar unic în format 25/38 cm, nenumerotat. Filele în dosar au fost aranjate în ordinea descrescătoare a anilor, ceea ce ne face să credem că dosarul a fost broşat exact aşa cum au fost ordonate registrele, în teanc suprapus. Coperta de carton are un titlu aplicat şi cotor din piele, deteriorat în timp, pe alocuri ros şi cu urme de tencuială ce pot spune multe despre peregrinările acestui dosar şi, probabil, a multor altor dosare asemănătoare, în perioada renovărilor din cadrul bisericii.

Lucrarea de faţă are scopul de a pune în circuit ştiinţific acest tip de documente precum şi câteva surse de acest gen, păstrate în fondurile ANRM.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 251-256.

Referitor la registrele de mărturisire, este oportun a fi analizate în ansamblu cu „condicile metricelor", deoarece, adesea, erau completate de aceleaşi persoane care prestau servicii la parohiile respective şi, din punctul de vedere al conţinutului informaţional,se completează reciproc.

Care era procedura de completare a registrelor? La începutul anului parohul bisericii primea de la Consistoriul din Chişinău un registru compus din trei compartimente. În primul compartiment se includeau date despre nou-născuţi sau „creştinaţii" parohiei, pe parcursul perioadei 1 ianuarie - 31 decembrie a unui anumit an şi conţinea informaţii referitoare la data naşterii şi cea a botezului noului enoriaş, numele, starea socială şi confesională a părinţilor, naşilor de botez, numele şi prenumele preotului care a oficiat taina sfântului botez. Preotul semna şi actul de botez certificând corectitudinea înregistrării (Antonovici 1999, 35).

Compartimentul al II-lea cuprindea actele de cununie, cu informaţii despre mire şi mireasă, aici se indica confesiunea fiecăruia, vârsta şi localitatea, domiciliul permanent, date despre părinţi, martorii la cununie, „chezăşii" la cununie (adică persoanele care garantau pentru miri „că nu există anumite împiedicări spre a se căsători"), precum şi data cununiei.

Al treilea compartiment conţinea informaţii despre decedaţi cuprinzând data morţii, vârsta celui decedat, data şi locul înmormântării, cauza decesului şi ultimul domiciliu al defunctului.

La sfârşitul anului, parohul întocmea un tablou recapitulativ, unde indica numărul copiilor de sex masculin şi feminin născuţi legitim, adică părinţii cărora aveau cununie religioasă şi numărul copiilor născuţi din părinţi care nu au fost cununaţi în biserică. Se alcătuiau şi tablouri recapitulative pentru cei decedaţi pe vârste şi cauze ale deceselor.

De obicei, registrele se completau în două exemplare, un exemplar al condicilor metricelor se prezenta la Consistoriu, al doilea rămânea în biserică.

Registrele de mărturisire, erau primite şi ele de la Consistorie, probabil, împreună cu celelalte registre şi erau completate minuţios în fiecare an. Nu se ştie dacă erau alcătuite în dublu exemplar. Arhiva Naţională păstrează doar câteva registre de acest gen depistate ocazional printre „condicile metricelor". Pentru începutul secolului al XIX-lea, registrele erau completate pe hârtie obişnuită, rubricile fiind elaborate de către persoane care completau aceste documente după un model anumit. Registrele, în mod obligatoriu, conţineau numele, prenumele şi vârsta enoriaşului. Mai târziu, parohiile primeau de la Consistorie formulare tipărite pentru registrele în cauză. Tipul de hârtie întrebuinţat pentru astfel de acte făcea parte din categoria „herbovoaia hârtie de felul întâiu – 50 copeici coala..." pentru „... mărturii de naştiri, botezu şi alte asăminea acturi, afară din celi pentru care este aşezată osăbită herbovoaia hîrtie" (Mihail 1993, 207). În „alte asemenea acturi" era inclusă şi hârtia pentru registrele de mărturisire, deoarece, către 1824 avem, deja, formulare tipizate[1]. Formularele tipărite erau întitulate: *Vedomostia Eparhiei Chişinăului oblastiei Basarabia* (urma ţinutul, satul şi hramul bisericii, completate de mână de către paroh) *pe anul 1824 pentru oamenii ce se află în poporul bisericii, cu arătare cine dintre dânşii au fost în postul mare ispoveduiţi şi împărtăşiţi, cine s-au ispoveduit şi nu s-au împărtăşit şi cine nu s-au ispoveduit şi pentru ce anume*. Urmează câteva rubrici cu titlurile tipărite, care, la fel, erau completate de persoane responsabile. Prima rubrică includea numărul gospodăriilor *„numărul caselor punând câte 4 suflete parte bărbătească* din parohia respectivă, precum şi numărul de ordine al „poporenilor" repartizaţi pe sexe (numărul de ordine al bărbaţilor şi al femeilor) pentru *„...cei ce s-au ispoveduit şi s-au împărtăşit"*. A doua rubrică era intitulată *„cei duhovniceşti şi casnicii lor"* în care era trecut numele, prenumele şi patronimicul mirenilor parohiei respective cu specificarea originii sociale a fiecăruia (de ex.: preot, diacon, ponomar etc.) cât şi gradul de rudenie între mireni (soţia, fiica, fiul...), statutul social: văduvi, holtei etc. Cea de-a treia rubrică conţine vârsta fiecărui enoriaş, femeile şi bărbaţii fiind trecuţi în coloane separate. Următoarele trei rubrici ţin de:

1. „cei care au fost ispoveduiţi şi cu sfintele taine împărtăşiţi";
2. „cei care s-au ispoveduit şi nu s-au împărtăşit";
3. „cei care nu s-au ispoveduit".

De obicei, în prima din aceste trei rubrici era consemnat, pe verticală, pe întreaga foaie următoarea expresie: *„au fost"*, a doua rubrică, pe tot parcur-

[1] ANRM, F. 211 (Registrele de stare civilă din regiunea /gubernia Basarabia), inv. 2, d. 13, f. 17.

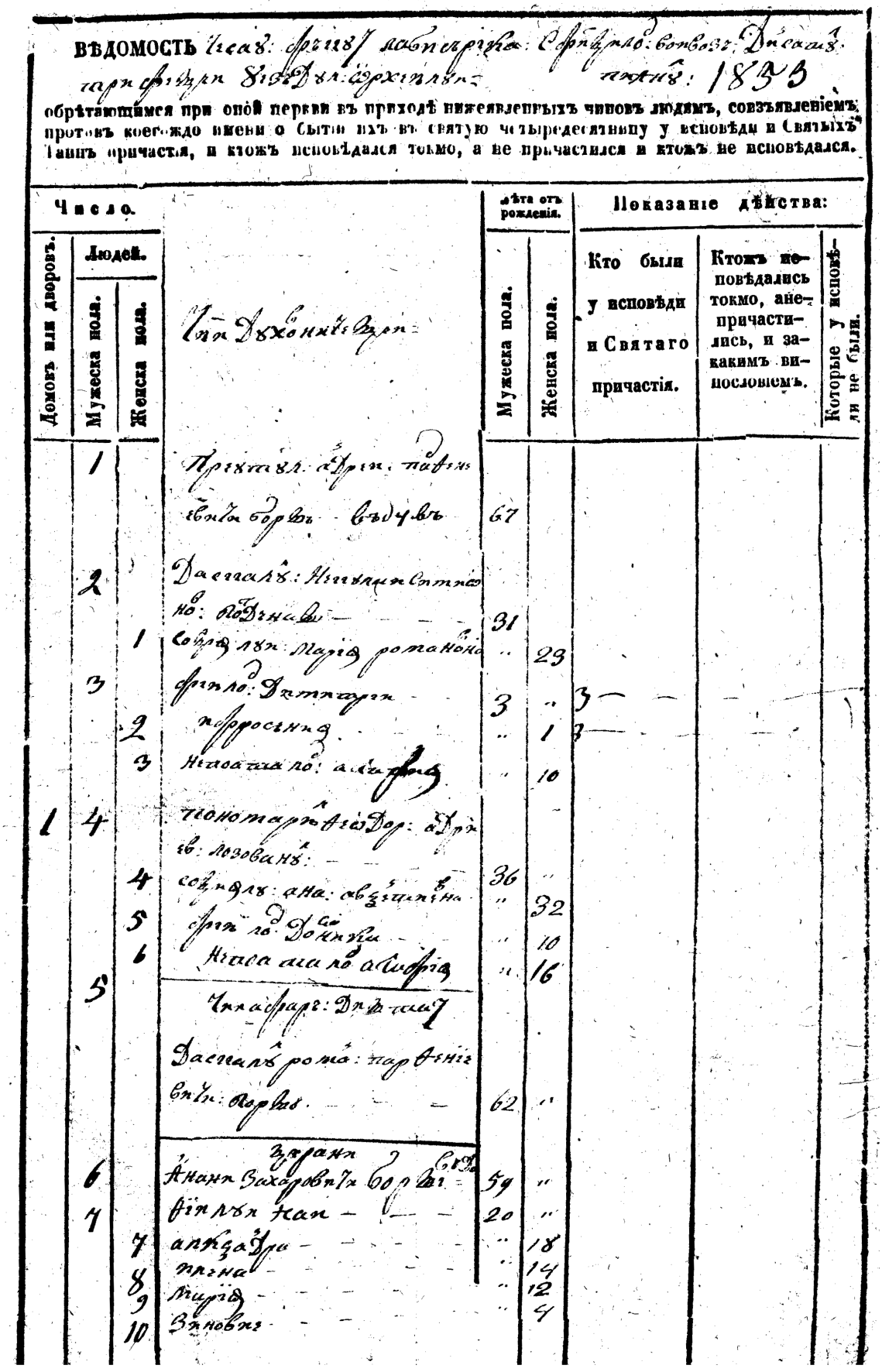

ВѢДОМОСТЬ [illegible] 1853

обрѣтающимся при оной церкви въ приходѣ нижеявленныхъ чиновъ людямъ, совзъявленіемъ противъ коегождо имени о бытіи ихъ въ святую четыредесятницу у исповѣди и Святыхъ Таинъ причастія, и ктожъ исповѣдался токмо, а не причастился и ктожъ не исповѣдался.

Число. Домовъ или дворовъ.	Людей. Мужеска пола.	Людей. Женска пола.	Чин Духовничеству	Лѣта отъ рожденія. Мужеска пола.	Лѣта отъ рожденія. Женска пола.	Показаніе дѣйства: Кто были у исповѣди и Святаго причастія.	Показаніе дѣйства: Ктожъ неповѣдались токмо, анепричастились, и закакимъ винословіемъ.	Показаніе дѣйства: Которые у исповѣди не были.
	1		Преутул: адрен: пафенеевичи борже вѣдувъ	67				
	2		Дасгалъ: Нечулаи Сатиано: Подѣнаве	31				
		1	Сопрѣлуи: Марія романова	..	23			
	3		Фіилод: Дититарии	3	..	3		
		2	Ифросиния	..	1	3		
		3	Неоатаило: Алафия	..	10			
1	4		Пономарѣ Ѳеодор: адрен: лозованъ					
		4	Сопрѣлу: Ана: Авцетиевна	36	..			
		5	Фіилод: Доникиа	..	32			
		6	Неоатаило: Алафія	..	10			
	5		Чинафаръ: Дитатаи	..	16			
			Дасгалъ рома: парѳеніевичи: Борже	62	..			
	6		Ананиа Захаровичи Борже	59	..			
	7		Ѳіилуи Наи	20	..			
		7	Алкзадра	..	18			
		8	Плена	..	14			
		9	Марія	..	12			
		10	Зиновие	..	4			

sul perioadei studiate a fost completată doar în trei cazuri, a treia rubrică avea consemnarea *cei mici de ani* (copiii mici, probabil, până la vârsta de 5 ani, nefiind în posibilitatea de a se mărturisi, erau doar împărtăşiţi).

La sfârşitul anului, parohul, de obicei, făcea totalurile pentru toate cele consemnate. Relevant este faptul că erau prevăzute rubrici pentru categoriile sociale ale populaţiei Basarabiei, astfel era trecută tagma duhovnicească, ostaşii, „politiceştii", negustorii, mic-burghezii şi ceilalţi locuitori ai oraşelor, mazilii, boiernaşii, ruptaşii, robii, rascolnicii. La rubricile celor ce nu au fost la mărturie, în afară de copii mici erau trecuţi cei care au fost *„duşi în alte locuri şi alte împiedicări"* şi, evident, erau făcute totalurile pe toate rubricile.

Analizând registrul respectiv, am constatat că pe parcursul a 20 de ani, din anul 1839 până în anul 1852 inclusiv, nu erau completate tablourile recapitulative. Începând cu anul 1853, persoana care consemna înregistrările elaborează o listă cu numărul total al celor prezenţi la Taina Mărturisirii, cu cifre minuţios calculate.

Care puteau fi acele păcate de care enoriaşul trebuia să se debaraseze prin taina mărturisirii? Conform canoanelor bisericeşti, în afară de păcatele strigătoare la cer, cum ar fi crima, mai erau păcatele săvârşite cu limba: minciuna, blestemul, înjurătura, vorbitul de rău, bârfa, vorbirea în deşert etc., păcate săvârşite cu mâinile: furtul, lovirea aproapelui, vrăjitoria sau farmecele, indiscreţia, curiozitatea. Păcatele săvârşite cu inima erau: adulterul, invidia, gelozia, ura. Nu le vom afla niciodată, deoarece nu au fost consemnate, date fiind regulile bisericeşti. Condiţiile Tainei Mărturisirii stipulează, printre altele, şi următoarea condiţie ca enoriaşul „să nu-şi spună păcatele în amănunte, ci doar să le recunoască, pentru a nu da prilej de sminteală atât sufletului său, cât şi duhovnicului" (Ciuntu 2000, 82). Dacă registrele de mărturisire ar fi fost cât de cât mai elocvente, am fi avut astăzi surse directe de studiere a mentalului colectiv din epoca respectivă.

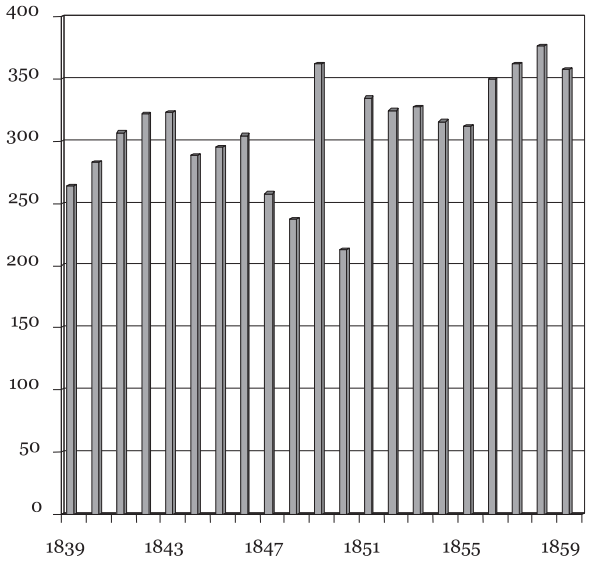

Dinamica populaţiei satului Trifeşti, judeţul Orhei pentru anii 1839-1859.

Analizând registrele de mărturisire, avem posibilitatea totuşi să reliefăm anumite elemente ale mentalului colectiv din epocă, de exemplu gradul de pregătire al preoţilor în domeniul ştiinţei de carte. Din sursa anunţată, observăm că pe parcursul perioadei 1839-1844, scrisul celui care completa registrele era neordonat, greoi şi uneori cu neştiinţă a elementelor de matematică (de ex.: în loc de 110 era scris 1010, în loc de 111, 1011), nu erau executate tablourile recapitulative de la sfârşit de an, atunci, din anul 1844 scrisul evoluează la unul mult mai ordonat, ca din 1853 până în 1859 să apară elemente de totalizare a celor scrise. Sunt prezente calcule meticuloase şi exacte.

Referitor la formularele tipizate pentru registre, pe parcursul a 20 de ani supuşi studiului, avem următorul tablou. Pentru anii 1839-1848, 1850-1851 formularele lipsesc, rubricile sunt precare, scrise de mână în româno-chirilică. Pentru anii 1849, 1852-1853 apar formulare în limba rusă, completate în româno-chirilică de acelaşi preot, iar pentru anii 1854-1859 registrele sunt întocmite pe formulare tipizate în româno-chirilică.

Referitor la numărul total al populaţiei, interesante concluzii ne sugerează datele oferite. Reconstituind tabloul recapitulativ, putem observa dinamica populaţiei acestui sat pe parcursul a 20 de ani care este în vădită creştere. Fiind o perioadă încă profund religioasă, puţini enoriaşi puteau să se eschiveze de la Sfânta Taină a Mărturisirii, oricum, preoţii consemnau persoanele care dintr-un motiv ori altul nu au fost prezente la acest ritual. În comparaţie cu catagrafiile Basarabiei pentru secolul al XIX-lea, executate de către Departamentul pentru Statistică al Basarabiei – (Palata de Stat)[2], din care puteau lipsi unele persoane

[2] De văzut în acest sens: ANRM, F. 134 (Palata de Stat a Basarabiei), inv. 2 (Catagrafiile Basarabiei).

care se eschivau conscrierii, ori sunt mai dificile în cercetare, deoarece au fost completate separat pe categorii sociale şi etnice, registrele de mărturisire vin să completeze unele goluri.

Dacă „condicile metricelor" întocmite de toate confesiunile din Basarabia între anii 1810-1944 sunt considerate acte de stat cu valoare juridică şi constituie temeiul eliberării certificatelor şi extraselor de stare civilă, care servesc la emiterea buletinelor de identitate, paşapoartelor pentru străinătate, soluţionarea problemelor legate de moştenire, fiind în acelaşi timp unica sursă de stabilire a gradului de rudenie între diferite persoane, atunci registrele de mărturisire nu au statutul şi valoarea juridică, dar, în anumite cazuri, pot fi, posibil unica sursă de restabilire ori completare a unor lacune în anumite probleme.

Problematica care poate fi cel mai bine completată cu informaţii din sursa citată ţine, credem, totuşi de informaţiile cu caracter genealogic. La elaborarea unui arbore genealogic, pe o porţiune fie şi de o jumătate de secol, sugestive sunt informaţiile din registrele de mărturisire, care, de obicei, indică toţi membrii familiei cu specificarea vârstei fiecăruia, la acea dată. Dacă în familia cercetată au fost botezaţi copii la alte parohii (din anumite motive), ori cununiile s-au efectuat, la fel, în altă parte, atunci, restabiliţi în sat, membrii familiei vor apărea consemnaţi în registrele de mărturisire. Nu sunt rare cazurile când unii copii erau născuţi în alte sate şi, respectiv, botezaţi la alte parohii decât cele din localităţile unde îşi aveau reşedinţa părinţii.

În baza acestor registre, pot fi elaborate cercetări referitoare la diverse probleme istorice preponderenţă făcându-se problemelor demografice ale unui anumit teritoriu. Registrele ne furnizează informaţii referitoare la numărul gospodăriilor, dinamica populaţiei în general şi pe sexe, vârsta medie de viaţă a locuitorilor, vârsta medie de viaţă a femeilor şi bărbaţilor separat, rata natalităţii pe o anumită perioadă, precum şi dinamica vârstei medii de viaţă. Registrele sunt surse indirecte pentru restabilirea unor nume, familii, neamuri, aria cercetărilor fiind foarte largă: probleme de demografie istorică, sociologie, genealogie, structuri sociale, aspecte ce ţin de onomastică, paleografie, viaţă bisericească şi mental colectiv.

Bibliografie

Antonovici 1999: D. Antonovici, Registrele de stare civilă – izvor de cunoaştere a strămoşilor noştri. Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova I, (Chişinău 1999), 35-40.

Ciuntu 2000: Protoiereu Ion Ciuntu, De la Tine vin şi la Tine mă duc, Doamne (Chişinău 2000).

Mihail 1993: P. Mihail, Z. Mihail, Acte în limba română tipărite în Basarabia, I, 1812-1830 (Bucureşti 1998).

Documentary returns. A church register of avowal from the 19th century

Abstract

Publishing of original documents represents their accessibility for a larger circle of readers. We shall talk about a document issued by a religious institution from Basarabia of the 19th century and namely – "Register of avowal (confidance)" belonging to the parish of Trifesti village, judets of Orhei 1839-1859. This register, preserved as by a miracle, has been found in the church of Trifesti village (presently district of Rezina). Analyzed in parallel with the "official registers" (civil status registers), which through the information about the newly born, weds, and deceased obtain the status of a juridical act. The registers of avowal come to complete the information about the society from Basarabia of the 19th century. The presented documents are a secure source for the analysis of some historical demography, sociology, genealogy, social structures problems, aspects that are related to onomastic, paleography, church life and social mentality.

Документальные возвращения. Церковная исповедальная ведомость XIX в.

Резюме

Издание оригинальных документов сегодня представляет большое значение для их сохранности и для ознакомления с ними широкого круга исследователей и читателей. Это в большей степени относится к документам, которые не удостаивались хранения в государственных архивах. Исследователям представляется чудом уцелевший документ, найденный в церкви с. Трифешть (ныне Резинский район), – «Исповедальная ведомость села Трифешть, Оргеевского Района, за 1839-1859 годы».

Исповедальные ведомости обычно составлялись тщательно и скрупулёзно приходскими священниками. Этот документ позволяет раскрыть аспекты из истории социальной жизни села в середине XIX в.

В настоящее время такие документальные материалы являются хорошим источником для исследований по генеалогии, исторической демографии, социологии, истории социальных структур, палеографии, ономастики, истории церковной жизни Бессарабии, истории культуры и другим аспектам.

11.02.2008

Dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc, Institutul de Istorie, Stat şi Drept al AŞM, str. 31 august 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: corlateanu@mail.ru

SITUAŢIA ECONOMICĂ A JUDEŢULUI ŞI ORAŞULUI CAHUL ÎN ANII '30-50 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

Maria Maftei

Prima menţiune documentară a localităţii care a existat pe locul unde astăzi se dezvoltă oraşul Cahul este datată cu 2 iulie 1502. Această localitate pe care Ştefan cel Mare o donează mănăstirii Putna, era satul Şcheia, aşezat la gura pârâului Frumoasa (Reabţov 1997, 21-24). Mai târziu, localitatea Şcheia şi-a schimbat denumirea după pârâul la gura căruia era aşezată, adică Frumoasa. Acest toponim figurează în documentele din secolul al XVIII-lea, precum şi în harta elaborată de Dimitrie Cantemir de la 1716. Nu s-a păstrat nici un document care să indice cauza schimbării toponimului, probabil că localitatea Şcheia a fost distrusă în urma unor invazii barbare, iar în hotarul ei s-a constituit localitatea Frumoasa, care până în anul 1805 a fost proprietatea mănăstirii Putna (Reabţov 1997, 21-28).

Datorită poziţiei sale geografice şi condiţiilor favorabile naturale localitatea Frumoasa a devenit un târguşor adevărat. Conform recensământului populaţiei din anul 1774 localitatea avea 115 gospodării (Reabţov 1997, 39). Până la anexarea Basarabiei, localitatea Frumoasa s-a aflat succesiv în componenţa ţinuturilor Fălciu, Tigheci şi Greceni, iar prin „Aşezământul constituirii regiunii Basarabia din 1818", în componenţa judeţului Ismail. Conform ucazului Senatului din 26 septembrie 1830, după instituirea Administraţiei speciale a oraşului Ismail, localitatea Frumoasa s-a aflat în componenţa judeţului Leova, instituit în baza ţinutului Ismail – dizolvat (Reabţov 1997, 50).

În studiul de faţă am încercat să elucidăm, în măsura în care ne-au permis izvoarele, unele aspecte ale vieţii economice ale judeţului şi oraşului Cahul în anii '30-50 ai secolului al XIX-lea. Cadrul cronologic al studiului cuprinde anii 1835-1856, de la întemeierea oraşului Cahul prin ucazul împăratului Rusiei Nicolai I, din 18 decembrie 1835, şi până la Tratatul de Pace de la Paris din 30 martie 1856. Pentru a argumenta importanţa subiectului abordat, este necesar să subliniem că, până în prezent, un studiu special consacrat problematicii investigate lipseşte. Prezentul studiu a fost elaborat, în baza documentelor depozitate în fondurile Arhivei Naţionale a R. Moldova şi ale Filialei din Ismail a Arhivei de Stat din regiunea Odesa. Unele informaţii cu referire la tematica dată se găsesc în lucrările istoricilor M.P. Muntean (Мунтян 1971), I.I. Meşceriuc (Мещерюк 1970; Мещерюк 1964), I.S. Grosul şi I.G. Budak (Гросул, Будак 1967), C. Reabţov (Reabţov 1997).

Importanţa economică a localităţii a sporit considerabil după emiterea ucazului împăratului Rusiei Nicolai I din 18 decembrie 1835[1]. Conform acestui ucaz instituţiile judeţene din oraşul Leova au fost transferate în localitatea Frumoasa, căreia i s-a atribuit statutul de oraş şi denumirea Cahul. Noul toponim a fost determinat de aniversarea a 65-a a victoriei repurtate de feldmareşalul Piotr Rumeanţev asupra turcilor în vara anului 1770, pe râul Cahul (Reabţov 1997, 50).

În continuare, oraşul Cahul, care se afla în proprietatea boierului Egor Balş[2], a trebuit să-şi confirme statutul de important centru administrativ, economic şi cultural din sudul Basarabiei. În componenţa noului centru administrativ intrau oraşul Cahul, trei sate amplasate pe pământurile statului şi 64 de sate moşiereşti, 82 colonii şi târguşorul Leova[3]. În perioada anilor 1840-1854 oraşul Cahul s-a aflat în proprietatea soţiei guvernatorului Basarabiei Pavel Ivanovici Fiodorov, Ecaterina Fedotovna Fiodorov[4]. Iar din anul 1854, în urma actului de vânzare-cumpărare, proprietar al oraşului devine negustorul de ghilda I din oraşul Ismail, Dimitrie Caravasile[5].

Din raportul şefului de poliţie al judeţului Cahul aflăm că în anul 1838 oraşul avea două poduri din lemn, unul pe drumul poştal care ducea de la Cahul spre Vulcăneşti şi al doilea – pe drumul de

[1] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2291, f. 10-11.
[2] Idem, F. 6, inv. 2, d. 356, f. 48.
[3] Idem, F. 2, inv. 1, d. 3276, f. 164 -166 verso.
[4] Ibidem, d. 3319, f. 20.
[5] Ibidem, d. 6558, f. 42.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 257-264.

ţară, care ducea de la Cahul la Chircani, o piaţă nepietruită, un cimitir, o biserică din cărămidă şi uliţe fără denumire[6]. În oraş nu existau şcoli (prima şcoală de tip lancasterian, pentru băieţi, apare în anul 1842[7]), nici spitale, penitenciare, precum nici gherete, fabrici sau uzine[8].

Deci, oraşul Cahul nu ceda cu nimic în faţa localităţilor rurale din Basarabia, cu unica deosebire că aici locuiau funcţionari şi mic-burghezi. Izvoarele de arhivă, ne permit să constatăm că în perioada anilor 1840-1848 numărul funcţionarilor a crescut de 1,5 ori, de la 77 până la 114 persoane, iar numărul mic-burghezilor de 9 ori, de la 364 până la 3276 de persoane[9]. Sporul numeric al funcţionarilor şi mic-burghezilor este unul din argumentele creşterii rolului economico-administrativ al oraşului Cahul.

Consolidarea şi dezvoltarea în continuare a oraşului Cahul este strâns legată de numele guvernatorului Pavel I. Fiodorov, care cumpără în anul 1840 oraşul împreună cu pământurile limitrofe, în suprafaţa totală de 4000 desetine şi 930 de locuitori (621 bărbaţi)[10], de la Egor Balş, pe numele soţiei sale Ecaterina Fedotovna şi elaborează planul de construcţie al oraşului Cahul în stilul oraşelor mari ruseşti, cu străzi drepte paralele şi pieţe largi (Reabţov 1997, 71).

În momentul achiziţiei, oraşul avea o staţie poştală din lemn, o biserică de cărămidă, 91 de case din lemn şi una din cărămidă, o prăvălie şi două cârciumi, iar în anul 1843 – 649 case care aparţineau locuitorilor şi şase case de stat, inclusiv una pentru trezorerie construită din cărămidă pe fundament de piatră şi acoperită cu şindrilă; o cazarmă construită din cărămidă brută pe fundament de piatră şi acoperită cu olane; clădirea din ceamur a penitenciarului acoperită cu stuf şi împrejmuită cu un gard de nuiele[11]. Din datele statistice referitoare la starea oraşelor regiunii Basarabia şi Administraţiei speciale a oraşului Ismail aflăm că în anul 1848 oraşul Cahul avea o biserică din cărămidă, 4 case din cărămidă şi 678 case din lemn, 4 prăvălii, trei cârciumi şi o şcoală în care îşi făceau studiile 46 de elevi[12]. Aceste transformări în plan arhitectural au fost generate, într-o oarecare măsură, de creşterea populaţiei oraşului atât datorită sporului natural, cât şi migrării coloniştilor transdanubieni în Bugeac. Timp de şase ani, din 1840 şi până în anul 1846, numărul locuitorilor oraşului a crescut de 3,7 ori, de la 930 la 3462 persoane (1993 bărbaţi). Creşterea numerică a locuitorilor oraşului atrage după sine şi modificarea datelor statistice în judeţ. Şi anume, în aceeaşi perioadă în judeţul Cahul se înregistrează o creştere numerică de 1,4 ori, de la 20560 până la 29297 persoane (Tabelul 1). În ajunul Războiului din Crimeea, judeţul Cahul avea 30937 locuitori, inclusiv 36 dvoreni, 1 cetăţean de onoare, 21 negustori creştini, 2329 mic-burghezi creştini, 317 mic-burghezi evrei, 27757 ţărani[13].

Tabelul 1

Dinamica numerică a populaţiei judeţului şi oraşului Cahul în perioada anilor 1840-1846*

The dynamics in the population number of the county and city of Cahul in the period between 1840-1846

Anul	Judeţul Cahul		Oraşul Cahul		
	Numărul locuitorilor	în %	Numărul locuitorilor	în %	Coraportul în % faţă de judeţ
1840	20560	20,7	930	7,8	4,52
1841	23143	23,25	1894	15,8	8,18
1843	-	-	2596	21,7	-
1844	26510	26,64	3079	25,76	11,6
1846	29297	29,41	3462	28,94	11,8
Total	99510	100,00	11961	100,00	12,01
în %	100,00	-	12,01	-	-

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 4779, f. 313-350; d. 3319, f. 61; d. 4419, f. 5;
d. 3276, f. 164-166 verso; d. 2591, f. 334; d. 4417, f. 1-436; d. 4779, f. 313-350.

În anul 1836 judeţul Cahul cuprindea o suprafaţă de 568448 desetine de pământ, dintre care 406798 desetine (71,6%) era pământ arabil, 60700 desetine (10,7%) – păşune, 59500 desetine (10,5%) – pădure[14]. Oraşului Cahul îi revenea o suprafaţă de 4000 desetine, inclusiv 1965 deseti-

[6] Ibidem, d. 2815, f. 90 -98.
[7] Ibidem, d. 4948, f. 27 verso -28.
[8] Ibidem, d. 2326, f. 186.
[9] Ibidem, d. 3267, f. 34 verso, 38 verso -39; d. 4948, f. 103; d. 4779, f. 343 verso.
[10] Ibidem, d. 3588, f. 23-24 verso; d. 3268, f. 18-20.
[11] Ibidem, d. 3277, f. 18 verso; d. 3588, f. 23-24 verso; d. 3268, f. 18-20; d. 4948, f. 27 verso-28; d. 3319, f. 61.
[12] Ibidem, d. 4948, f. 102-105.
[13] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 608, f. 135-135 verso.
[14] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 2326, f. 186 verso (desetină – măsură agrară rusească egală cu 1,09 ha (DEX, 286)).

ne (49,1%) era pământ arabil, grădini şi vii, 32 desetine (0,9%) – păşune, 1816 desetine (45,4%) – baltă, 185 desetine (4,6%) – păduri de stejar[15].

Economia oraşului este reprezentată de două ocupaţii de bază – agricultura şi creşterea vitelor, fapt menţionat şi în descrierea statistică a oraşului Cahul din anul 1841[16]. În judeţul Cahul, în anul 1841, pe o suprafaţă de 9367 verste pătrate de pământ, au fost semănate 10154 sferturi de cereale şi s-au recoltat 59611 sferturi. Din cantitatea recoltată, 20547 sferturi au fost utilizate în alimentaţie (Tabelul 2)[17].

Tabelul 2

Cantitatea de cereale cultivată şi recoltată în judeţul Cahul în anul 1841 (în sferturi)*

The quantity of the cultivated and gathered cereal in the county of Cahul in the year of 1841 (in quarters)

Cultura cerealieră	Cantitatea semănată	în %	Cantitatea recoltată	în %	Cantitatea utilizată în alimentaţie	Coraportul în % faţă de cantitatea recoltată
Grâu	6739	66,4	42482	71,3	13111	30,9
Secară	174	1,7	755	1,3	565	74,8
Orz	2202	21,7	11181	18,8	3426	30,6
Ovăz	1039	10,2	5193	8,6	3445	66,3
În total	10154	100,0	59611	100,0	20547	34,5

* ANRM, f. 2, inv. 1, d. 2591, f. 38 verso.

Rolul principal în cultivarea cerealelor revenea grâului, urmat de orz, ovăz şi secară (Tabelul 2), probabil datorită faptului că grâul era, în această perioadă, un important produs de vânzare-cumpărare. Din cantitatea recoltată în anul 1841, grâului îi reveneau 71,3%, orzului – 18,8%, ovăzului – 8,6% şi pentru secară – 1,3%. În anii roditori, o mare parte din cereale erau exportate prin porturile Reni şi Ismail peste hotare. Restul cerealelor erau întrebuinţate pentru consumul intern sau rezervate pentru semănăturile de toamnă sau primăvară. În acelaşi an, pe pământurile ce aparţineau oraşului Cahul au fost cultivate 75 sferturi de cereale de primăvară şi s-au recoltat 480 sferturi, inclusiv 70 sferturi de porumb. În cazul recoltelor bogate, porumbul era transportat în portul Reni, de unde se exporta peste hotare, iar în cazul recoltelor slabe, acesta se importă din Cameneţ (gubernia Podolia)[18].

Pe lângă cultivarea cerealelor, o largă răspândire au obţinut legumele. Se cultiva cartoful, varza, ceapa, usturoiul, pătrunjelul, mărarul ş.a. Cartoful se transformă într-o cultură de grădină. Administraţia judeţului Cahul a găsit de cuviinţă să stabilească norme pentru cultivarea cartofului în mărime de 4 sferturi pentru familiile din localităţile care aveau mai mult de 100 de case de locuit şi 2 sferturi pentru familiile din localităţi mai mici[19]. Astfel, în anul 1851, în judeţul Cahul s-au recoltat 87 sferturi de cartofi de pe o suprafaţă de 68 desetine de pământ cultivată (Мещерюк 1970, 171).

În anul 1851 numai în judeţul Cahul negustorii, mic-burghezii şi coloniştii aveau în proprietate mai mult de 52 mii desetine de pământ. Din 964298 desetine de pământ, în anul 1855 doar 580476 desetine (60,2%) era pământ de stat, restul era în proprietatea moşierilor, coloniştilor şi ţăranilor (Мунтян 1971, 70). Deopotrivă cu moşierii care îşi orientează gospodăriile la cerinţele pieţei, creşte tot mai mult rolul coloniştilor transdunăreni înstăriţi. Această situaţie a fost favorizată de pământul cumpărat şi arendat de la moşierii autohtoni. De exemplu, coloniştii Velcio Cetaclâev din Congaz, în anul 1851 a arendat de la boierul Egor Balş pământurile satului Trifeşti cu o suprafaţă de 6200 desetine, inclusiv: 3000 desetine pădure, 2700 – fâneţ, 500 – pământ arabil; negustorul Ştefan Anastasiu a arendat de la voievodul moldovean Ghica pământurile satului Borceac – 2545 desetine, inclusiv: 700 desetine – pământ arabil, 520 – fâneţ, 675 – păşune, 500 –

[15] Ibidem, d. 3268, f. 20.
[16] Ibidem, d. 3319, f. 59.
[17] Ibidem, d. 2591, f. 38 verso.
[18] Ibidem, d. 3268, f. 20 verso.
[19] Ibidem, d. 3504, f. 40.

pădure, 50 desetine – livezi şi vie ş.a.; Dumitru Jeinov, din Bolgrad a arendat de la boierul Tomuleţ pământurile satelor Burlăceni şi Ciumai – cca 5900 desetine; Todorică Hadji Radoglo a arendat satul Greceni de la Ivan Semigradov, cu o suprafaţă de 2910 desetine; S. Iovcio şi D. Nedoglo (negustor de ghilda a III-a) au arendat de la boierul Camboli o parte din satul Acbota, Mocanca şi Baimaclia, care constituiau 3945 desetine de pământ (Мунтян 1971, 69).

Pe lângă arendarea pământului de la moşierii autohtoni, coloniştii înstăriţi practicau şi cumpărarea pământului în proprietate privată. De exemplu, în anul 1848 fraţii Velcio şi Ştefan Cetaclâev din Congaz au cumpărat de la moşierul Egor Balş 3099 de desetine de pământ din moşia Djughilba (jud. Cahul) cu o sumă de 20100 ruble argint. În anul 1851, C. Minko avea 7000 desetine de pământ cumpărat, moşierul Topalov – 3000 desetine, I. Faclâev – 2440 desetine, N. Radoglo – 2321 desetine etc. (Мунтян 1971, 242-248).

Un loc aparte în agricultura judeţului şi oraşului revenea creşterii pomilor fructiferi, viţei-de-vie, pescuitului şi albinăritului. În anul 1838 în oraş existau 20 de livezi particulare[20]. Pe malurile râului Frumoasa, în anul 1841 creşteau vii, livezi de pruni şi nuci[21]. În anii roditori de pe o desetină de vie se culegeau până la 120-150 puduri de struguri. De obicei pe un stânjen de pământ arabil se cultivau 4500-5000 butuci, iar pentru a spori recolta viţei-de-vie pământul se uda în perioada secetoasă şi se prelucra cu bălegar de vită. În anul 1840 în judeţul Cahul s-au produs 163980 vedre de vin din poama recoltată de pe suprafaţa de 350 desetine de vie[22]. În acelaşi an s-a vândut vin în sumă de 23475 ruble argint (Мещерюк 1970, 178).

Printre cei mai mari proprietari de livezi şi vii în judeţul Cahul erau boierul Ghica, care avea în Cajdamgalia (Caştangalia) şi Borogani 5 desetine de livadă şi 60 desetine de vie, moşierul Patrachi avea 70 desetine de vie în moşia Larga şi moşierul Anuş, care stăpânea 48 desetine de vie în moşia Iancu. În proprietatea moşierilor judeţului Cahul, în perioada anilor 1850-1851 se aflau 36 (sau 5,9%) vii cu 36260 butuci şi 9 (sau 2,1%) livezi cu 3.090 pomi fructiferi, iar în proprietatea ţăranilor – 570 (sau 94,1%) de vii cu 326591 butuci şi 416 (97,9%) livezi cu 4000 de pomi fructiferi. În medie, fiecărei familii ţărăneşti îi reveneau câte 10-70 pomi fructiferi. Deci, în perioada anilor 1850-1851, judeţul Cahul avea 606 vii şi 425 de livezi[23].

Conform datelor statistice din 28 aprilie 1852, oraşul Cahul avea 400 de vii, care ocupau suprafaţa de 110 desetine şi 2250 stânjeni pătraţi de pământ. Anual gospodăriile mari dădeau până la 550 vedre de vin, cele mijlocii – 250 vedre şi gospodăriile mici – câte 10-15 vedre de vin[24]. În regiune era renumit vinul Prut, o parte din care se distribuia în alte localităţi ale Basarabiei, inclusiv în oraşul Chişinău, iar restul era destinat pentru consumul intern[25].

Sursele documentare din prima jumătate a anilor ’40 ai secolului al XIX-lea atestă că în judeţ „...nu se practică creşterea viermilor de mătase, nu se cultivă tutunul şi nici bumbacul, în schimb se dezvoltă albinăritul şi pescuitul”[26]. Anual de la fiecare stup se recoltau câte 20-25 pfunzi de miere. Un pud de miere se vindea, în această perioadă, la preţul de 4,50 ruble argint, iar un pud de ceară – cu 12-18 ruble argint[27].

Principalele râuri ale judeţului, Prut şi Balacea, care abundau în crap, şalău, ştiucă, caras şi biban, au contribuit în mare măsură la dezvoltarea pescuitului. De pe urma pescuitului, furnizorul avea un venit anual de 300-350 ruble argint[28]. Peştele era în mare parte întrebuinţat pentru consumul intern, iar o parte aproviziona pieţele din localităţile vecine.

În concluzie, putem menţiona, că agricultura judeţului şi oraşului Cahul în anii ‘30-50 ai secolului al XIX-lea se baza pe cultivarea cerealelor, pomilor fructiferi şi a viţei-de-vie. Este evident faptul că transformarea oraşului în centru judeţean s-a reflectat pozitiv asupra evoluţiei social-economice a urbei. Drept confirmare ne servesc datele statistice cu privire la creşterea suprafeţelor cultivate cu cereale, cu legume, cu viţă-de-vie şi pomi fructiferi.

Cea de-a doua ramură a economiei oraşului şi judeţului Cahul din prima jumătate a secolului al

[20] Ibidem, d. 2815, f. 90-98.
[21] Ibidem, d. 3319, f. 20-23.
[22] Ibidem, d. 3276, f. 136-137 verso, 157-159 verso.
[23] ANRM, F. 24, inv. 1, d. 3, f. 150.
[24] Idem, F. 2, inv. 1, d. 5624, f. 30.
[25] FIASRO, f. 56, d. 608, f. 59.
[26] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 6237, p. II, f. 301-301verso.
[27] Ibidem, d. 3276, f. 157; pfund - unitate de măsură a greutăţii, egală cu circa 0,5 kg; 1 pud = 40 pfunzi.
[28] Ibidem, d. 3276, f. 159 verso.

XIX-lea – creşterea vitelor, este reprezentată preponderent prin ovine, bovine şi mai puţin, prin cabaline şi porcine. Ramura principală a vităritului era oieritul, deoarece necesita investiţii mai mici de capital. Şi anume, în anii '40 pentru creşterea unei vite cornute mari trebuiau 48 ruble, pentru un cal – 68 ruble, iar pentru o vită cornută mică – 2,18 ruble (Мещерюк 1970, 52).

Principalele specii de oi răspândite atât în Bugeac, cât şi pe întregul teritoriu al Basarabiei erau oile merinos, ţigăi şi oile simple. În 1840 în judeţ erau 12800 oi simple, 25000 oi ţigăi[29]. Mari crescători de oi erau moşierii şi colonistii. În anii 1843-1844 colonistul înstărit C. Minko a cumpărat, de la boierul Egor Balş, moşiile Aluat şi Biserica, devenind astfel proprietarul a cca 7 mii desetine de pământ. Această achiziţie i-a permis să-şi mărească turmele de oi merinos. Astfel în 1855 Minko deţinea cca 22% din numărul total de 641183 de oi merinos din Basarabia (Мещерюк 1964, 419; Мунтян 1971, 13).

Tabelul 3

Numărul animalelor domestice crescute în judeţul Cahul şi Basarabia în perioada anilor 1842-1855*

The number of the domestic animals grown in the county of Cahul and Bassarabia in the period between 1842-1855

Anii	Animalele	Jud. Cahul			Basarabia
		Numărul	în %	Coraportul în % faţă de Basarabia	Numărul
1842-1845	Oi merinos	10901	5,7	1,89	575704
	Vite	22556	11,8	5,1	439789
	Cai	3256	1,7	4	81254
1846-1850	Oi merinos	20266	10,6	2,6	773246
	Vite	46447	24,4	8,3	557037
	Cai	3841	2	4,4	87164
1851-1855	Oi merinos	28552	15	4,4	641183
	Vite	47460	25	8,97	528800
	Cai	7298	3,8	8	91211
În total		190577	100,0	5,04	3775388

*Мунтян 1971, 127, 131, 137, 141.

În perioada anilor '40-50 ai secolului al XIX-lea judeţul Cahul avea un şeptel de 190577 capete, ceea ce constituia 5,04 % din numărul total de 3775388 de animale domestice crescute în Basarabia (a se vedea Tabelul 3). În această perioadă în judeţ se înregistrează o creştere numerică a vitelor cornute mari de 2,1 ori, a oilor merinos de 2,6 ori şi a cailor de 2,2 ori. Unul din factorii acestei majorări a fost sporirea cererii la produsele animaliere, apoi şi necesitatea utilizării animalelor ca forţă de tracţiune. După numărul de oi merinos, judeţul Cahul se plasa pe locul al treilea în şirul judeţelor sud-basarabene (Мунтян 1971, 131). Dacă în anii '40 judeţul Cahul, după numărul bovinelor, ocupa locul al şaselea, în prima jumătate a anilor '50 se va plasa pe locul al treilea, fiind devansat de judeţele Iaşi şi Chişinău şi locul al doilea după numărul cailor, fiind devansat de judeţul Soroca (Мунтян 1971, 137, 141).

Din raportul şefului poliţiei oraşului Cahul, din 18 august 1841, către gubernatorul P.I. Fiodorov aflăm că în oraşul Cahul creşteau 1895 oi de rasă, 60 de cai şi 1411 vite cornute, iar în anul 1853 – 264 de cai, 1391 vite cornute mari, 200 capre şi 3 asini. Aceeaşi sursă menţionează că, comparativ cu anul 1852, numărul vitelor a crescut, situaţie generată de sporirea recoltei de cereale şi de creşterea preţurilor la transportarea lor, din care motiv locuitorii s-au străduit să-şi achiziţioneze vite cornute mari şi cai. Tot aici se precizează: „...crescătorii de cai, oi şi vite cornute mari în oraşul Cahul nu există, cu toate că unii locuitori au vite şi cai, acestea sunt doar pentru uzul cotidian"[30].

Era răspândită în judeţul Cahul şi creşterea porcinelor. În 1840 în judeţ erau 2050 de porcine, în 1842-1925 de porcine (Гросул, Будак 1967, 196), iar în anul 1853 – 8541 porcine sau 5,6% din

[29] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 3276, f. 166 verso; merinos – rasă de oi cu lână creaţă, moale, foarte fină, de culoare albă; ţigaie – rasă autohtonă de oi cu lână scurtă, creaţă şi mătăsoasă, semifină.
[30] Ibidem, d. 2591, f. 179; d. 3276, f. 164 –166 verso.

numărul total de 151033 de porcine crescute în Basarabia, inclusiv 627 de porcine erau în oraşul Cahul[31].

Prin urmare, vităritul, datorită suprafeţelor întinse de păşuni şi fâneţuri, s-a evidenţiat prin sporirea numerică a vitelor cornute mici, a bovinelor, cabalinelor şi porcinelor. Deci, paralel cu cultivarea cerealelor, creşterea vitelor continua să deţină o pondere semnificativă în economia judeţului şi oraşului Cahul.

Ramura industrială a economiei judeţului Cahul continua să fie dominată de mica industrie, reprezentată de meşteşugurile casnice. Ţăranii şi coloniştii confecţionau ţesături, obiecte de uz casnic, îmbrăcăminte, unelte de muncă etc. În anul 1838 în oraşul Cahul îşi desfăşurau activitatea 10 meşteşugari: un lemnar, un fierar, un cizmar, doi croitori şi cinci dulgheri[32]. Din datele statistice cu privire la numărul meşteşugarilor din gubernia Basarabia pe anul 1844 aflăm că oraşul Cahul avea: trei frizeri, un călăfătuitor şi stivuitor, şaptesprezece brutari şi franzelari, cinci croitori, opt cizmari, şapte fierari, cinci dogari şi rotari, patru tâmplari şi geamgii, un măcelar şi mezelar, şase sobari şi tencuitori, opt tinichigii, doisprezece dulgheri, doi şelari[33]. Astfel, în oraşul Cahul numărul meşteşugarilor a crescut în perioada anilor 1838-1844 de la 10 la 79. Datele sus-citate demonstrează cu certitudine creşterea rolului localităţii ca centru economic al judeţului Cahul.

Pe măsura dezvoltării relaţiilor de piaţă, industria judeţului se specializează în prelucrarea produselor agricole şi animaliere. Morăritul constituia una din principalele ramuri ale industriei judeţului, care includea mori de apă, de vânt şi cu tracţiune animală. În anul 1837 judeţul Cahul avea 161 de mori, în 1841-143 de mori (23 mori de apă şi 120 mori de vânt, şi cu tracţiune animală), inclusiv în oraşul Cahul erau 10 mori de apă, 2 mori de vânt şi o moară cu tracţiune animală[34].

În rapoartele şefului de poliţie, din 21 decembrie 1847 şi 5 ianuarie 1854, se menţiona că „... fabrici şi uzine în oraşul Cahul nu există, în afară de câteva cărămidării"[35]. Astfel, în anul 1847 oraşul Cahul avea patru cărămidării unde activau 32 de lucrători[36]. Documentele ne permit să constatăm că în anul 1853 aceste patru cărămidării au produs cărămidă în valoare de 2000 ruble argint[37]. Evoluţia acestor întreprinderi, ca, de altfel, a întregii economii a Basarabiei, a avut de suferit de pe urma războiului din Crimeea. Şi anume, în 1856 în oraş continua să activeze doar o singură cărămidărie, cu o producţie în valoare de 600 ruble argint[38].

Aceste întreprinderi, în pofida faptului că în sursele vremii sunt numite „fabrici" erau departe de a corespunde acestui termen, deoarece aveau un număr redus de muncitori şi un volum mic de producţie, iar la aceasta se mai adăuga şi lipsa inventarului tehnic. Ele nu erau altceva decât întreprinderi manufacturiale. Apariţia întreprinderilor de tipul fabricilor în Basarabia ţine de începutul anilor '50. Primele maşini cu abur au fost aplicate în sectorul vinificaţiei şi morăritului. În anul 1852, la întreprinderea lui A. Bahteev din satul Pelinei, judeţul Cahul, pentru prima dată în Basarabia, a fost aplicată prima maşină cu abur. Această întreprindere avea 10 lucrători şi o capacitate de producere a 2,4 mii vedre de rachiu[39]. Trecerea de la manufactură la fabrică în Basarabia a decurs mult mai târziu, comparativ cu alte gubernii din Rusia, unde apariţia fabricilor ţine de anii '30-40 ai secolului al XIX-lea (Буганов 1980, 217), în primul rând, din cauza politicii administraţiei ţariste, care privea Basarabia ca o colonie, ca izvor de materie prima şi piaţă de desfacere.

Comparativ cu agricultura, sectorul industrial a avut o evoluţie mai moderată, situaţie specifică unei regiuni preponderent agrare. Cu toate acestea, către mijlocul secolului al XIX-lea în judeţul Cahul se fac primele încercări de dezvoltare a economiei pe principii capitaliste, trecându-se de la manufactură la fabrică.

Transformările din domeniul agriculturii şi industriei au influenţat relaţiile de piaţă ale judeţului. Mărfurile principale care circulau pe piaţa internă erau cerealele, vitele, produsele animaliere şi meşteşugăreşti. Anual în Cahul se organizau 12 iarmaroace[40], unde veneau locuitori din satele vecine, colonişti bulgari, negustori din Ismail şi Bolgrad. De exemplu, în anul 1841, locuitorii ora-

[31] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 608, f. 64, 71.
[32] ANRM, F. 2, inv.1, d. 2815, f. 90-98.
[33] Ibidem, d. 4505, f. 1-53 verso.
[34] Ibidem, d. 2588, f. f. 179.
[35] Ibidem, d. 5225, f. 17; d. 6237 p. I, f. 121.
[36] Ibidem, d. 4948, f. 75-76.
[37] FIASRO, F. 56, inv. 1, d. 608, f. 45 verso.
[38] Ibidem, d. 610, f. 147.
[39] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 5936, f. 16.
[40] Ibidem, d. 3276, f. 137 verso.

şului Cahul au comercializat cereale, mai ales porumb şi grâu, produse autohtone meşteşugăreşti şi vin. Aceeaşi sursă menţionează că: „...în timpul acestor iarmaroace în număr redus se vând vite şi cai"[41]. Din raportul şefului de poliţie al oraşului Cahul, din 2 ianuarie 1845, înaintat guvernatorului Basarabiei, aflăm că oraşul Cahul avea un circuit comercial redus din cauza numărului mic de negustori străini antrenaţi în afacerile comerciale. Şi anume: „... deşi în oraş sunt prevăzute 12 iarmaroace, acestea niciodată nu se desfăşoară la timpul fixat, cu excepţia pieţelor, care au loc în fiecare duminică, unde vin foarte puţini negustori străini"[42]. La 1 mai 1847 oraşul a avut un venit de 467,49 ¾ ruble argint, în 1848 – 631,24 ¾ ruble şi 287,82 ruble argint în anul 1853. Venitul oraşului în anul 1853, comparativ cu anul 1852, este mai redus din cauza micşorării volumului capitalului comercial declarat[43]. În anul 1856 venitul oraşului a fost de 276 ruble argint, iar cheltuieli – 402,27 ruble. Comparativ cu anul 1855, venitul pe anul 1856 s-a micşorat cu 33,4 ¼ ruble argint, iar cheltuielile au crescut cu 279,38 ¾ ruble argint[44]. Deci, în anul 1855 oraşul a avut un venit de 309,4 ¼ ruble argint şi 122,89 ruble cheltuieli.

Dezvoltarea relaţiilor comerciale au generat apariţia unei noi categorii sociale şi anume, a burgheziei comerciale. În anul 1839 în oraşul Cahul erau 19 negustori, inclusiv 3 negustori de ghilda a II-a şi 16 – de ghilda a III-a, în 1842 – 16 negustori, inclusiv 5 negustori de ghilda a II-a, în 1844 – 7 negustori, în 1846 – 12 negustori, în 1847 – 26 negustori de ghilda a III-a, în 1849 – 12 negustori de ghilda a III-a şi în 1854 – 39 negustori[45].

Sursele documentare ne permit să constatăm că, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, economia judeţului şi oraşului Cahul a suportat transformări substanţiale. Agricultura s-a evidenţiat prin majorarea suprafeţelor cultivate cu cereale, pomi fructiferi, viţă-de-vie şi zarzavaturi, prin creşterea recoltelor. Iar vităritul, îndeosebi oieritul, – prin sporirea numerică a vitelor. Aceste transformări au avut repercusiuni asupra dezvoltării meşteşugăritului şi comerţului. Un argument forte în dezvoltarea relaţiilor de piaţă este sporirea numerică a negustorilor antrenaţi în afacerile comerciale ale oraşului şi judeţului Cahul. Cu toate acestea, economia oraşului şi judeţului Cahul nu a atins nivelul ce corespundea solului fertil, climei favorabile şi oamenilor lui harnici. Evoluţia economică a judeţului Cahul era stopată de o serie de factori ca: sistemul iobagial care dăinuia în întregul imperiu ţarist, războaiele ruso-otomane din prima jumătate a secolului al XIX-lea, care au afectat, în general, întreaga economie a Basarabiei.

Bibliografie

Reabţov 1997: C. Reabţov, Cahul, istorie, personalităţi, cultură (Chişinău 1997).

Буганов 1980: В.И. Буганов, Эволюция феодализма в России (Москва 1980).

Гросул, Будак 1967: Я.С. Гросул, И.Г. Будак, Очерки истории народного хозяйства (1812-1861 г.) (Кишинев 1967).

Мещерюк 1964: И.И. Мещерюк, Развитие торгового тонкорунного овцеводства в Буджаке в 1808-1856 гг. В сб.: Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы (Кишинев 1964), 412-420.

Мещерюк 1970: И.И. Мещерюк, Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в южной Бессарабии (1808-1856) (Кишинев 1970).

Мунтян 1971: М.П. Мунтян, Экономическое развитие дореформенной Бессарабии. Ученые записки Кишиневского Университета (исторический) 117, (Кишинев 1971), 4-385.

The economic situation in Cahul county during 30^{ies} - 50^{ies} of the 19th century

Abstract

The documentary sources allow us to state that in the first half of the 18th century the economy of Cahul city passed through substantial transformation. The development in agriculture was marked by the increase in the cultivated

[41] Ibidem, d. 3319, f. 20-23.
[42] Ibidem, d. 4504, f. 6.
[43] Ibidem, d. 4948, f. 58; 102-105; d. 5934, f. 348.
[44] Ibidem, d. 6463, p. II, f. 199-200 verso.
[45] Ibidem, d. 4948, f. 27 verso-28, 75-76; d. 4417, f. 1-43; d. 4779, f. 342-343 verso; d. 5286, f. 67-67 verso; f. 6, inv. 8, d. 908, f. 36 verso -37.

lands, by the crops growth, and the cattle breeding-by the growth in the number of cattle. These transformations had repercussions upon the development of handicraft and trade. A strong argument in the development of market relations is the increase in the number of tradesmen involved in the affairs of the county and city of Cahul.

In conclusion it is to be mentioned that the county and city of Cahul economy developed step by step, a situation not corresponding to the fertile soil, the favorable climate, and the industrious people. In the way of this evolution were a series of factors: the serfdom that dominated the entire Tsarist Empire, and the Russian-Ottoman wars in the first half of the 19th century, which affected, in general, the whole Bassarabian economy.

Экономическая ситуация уезда и города Кагул в 30-50-х гг. XIX в.

Резюме

Документальные источники позволяют нам проследить, что в первой половине XIX в. экономика города и уезда Кахул претерпела изменения, и также выявить, какие отрасли являлись тогда приоритетными. Земледелие характеризовалось увеличением посевных площадей, возрастающим объёмом сбора зерновых, а в животноводстве наблюдался рост поголовья скота. Эти изменения отразились на развитии ремёсел и торговли. Одним из аргументов развития коммерции является рост численности торговцев и купцов, занимающихся коммерческой деятельностью в городе и уезде Кахул.

В заключении надо отметить, что экономика города и уезда Кахул в целом развивалась, но медленными темпами, и это не соответствовало плодородности земли, благоприятным климатическим условиям и трудолюбивости людей. Во многом тормозили развитие экономики крепостничество, которое доминировало в Российской Империи, и русско-турецкие военные кампании первой половины XIX в., которые влияли в целом на всю экономику Бессарабии.

23.11.2007

Maria Maftei, Muzeul Cahul, str. Tolstoi, 4, or. Cahul, Republica Moldova, e-mail: marinamaftei@yahoo.com

RELAŢIILE DINTRE AUTOHTONI ŞI ARMATA RUSĂ ÎN PRINCIPATELE ROMÂNE ÎN ANII RĂZBOIULUI CRIMEII (1853-1856)

Natalia Timohina

Noul raport de forţe care s-a stabilit în Europa în prima jumătate a sec. al XIX-lea a avut un impact direct asupra Principatelor Române. Teritoriul acestora a constituit principalul teatru pentru operaţiile militare ce au avut loc în perioada războaielor ruso-turce, dar, în acelaşi timp, – şi o importantă sursă de venit pentru asigurarea armatei ruse.

Anul 1812 a fost un an crucial pentru definirea sorţii poporului român. Mutilarea teritorială pe care a suferit-o Ţara Moldovei în urma cedării Basarabiei Imperiului Rus de către Poarta Otomană a fost continuată de schimbarea jugului otoman cu cel rusesc, acesta din urmă dovedindu-se a fi cu mult mai odios şi istovitor. Argument în favoarea acestei idei ne servesc următoarele date: „Între 19 şi 28 septembrie 1802 a fost acordat Moldovei şi Ţării Româneşti *hatt-i-serif*-ul lui Selim al III-lea, prin care se prevedea – printre altele – fixarea cuantumului haraciului la 619 pungi de galbeni, nici un dregător otoman neavând dreptul să solicite vreo altă sumă peste cuantumul haraciului…" (Istoria Românilor 2002, 521), o pungă constituind o sumă echivalentă cu 500 de lei (Letopiseţul 1990, 520)[1]. Aşadar, haraciul pentru ambele ţări era de 309500 de lei aur, pe când anii de ocupaţie militară ţaristă în perioada anilor 1829-1834 i-a costat pe români 37861849 lei aur (Ciorănescu 1993, 37), aproximativ câte 7572369 lei aur anual.

Comparând în continuare jugul otoman cu aşanumitul „ajutor acordat de către populaţia Principatelor Române armatei ţariste", vom constata, de asemenea, că în timpul foamei şi ciumei Administraţia otomană, spre deosebire de ruşi, micşora suma haraciului. Astfel, referindu-se la anul 1718, timp când voievodul Mihail Racoviţă se afla la cea de-a treia sa domnie, Ion Neculce scria: „Fost-au pre atunce şi o foamete mare în ţară cât agiungese de să vinde mierţa de pâine în Iaşi 10 lei. Că numai din Ţara Leşească şi din Ţara Turcească aducea oamenii pâine. Iară la anul, după foamete, scornitu-s-au şi un omor mare de ciumă în ţară… Atunce au trimis Mihail-vodă boieri, de-au jăluit la Poartă… Şi au iertat şi birul ţării pre giumătate, păn-în trei ani" (Neculce 1990, 422).

Datele prezentate mai sus vin în contradicţie cu o idee de bază intens vehiculată o perioadă destul de îndelungată, în istoriografia sovietică. Sistemul prestaţiilor extraordinare impus Moldovei în sec. XVI-XVIII de către Poartă este calificat de reprezentanţii acesteia drept o formă grea de dependenţă faţă de Imperiul Otoman (Sovetov 1990, 24), în timp ce sistemul asemănător de exploatare a populaţiei impus deja de Imperiul Rus pe parcursul sec. al XIX-lea este calificat drept ajutor acordat din partea băştinaşilor armatei ţariste (Istoria RSS Moldoveneşti 1984, 146, 149, 197).

Imediat ce pătrundeau pe teritoriul Principatelor Române, înalţii funcţionari ruşi, pe lângă dările şi prestaţiile ordinare erau împuterniciţi să recurgă, în scopul desfăşurării reuşite a operaţiilor militare, la prestaţii extraordinare extrem de împovărătoare.

În articolul de faţă, în baza unor documente inedite, depistate în fondurile Arhivei Istorico-Militare de Stat din Rusia (Moscova), ne-am propus scopul de a elucida problema relaţiilor dintre populaţia autohtonă din Principatele Române şi armata rusă de ocupaţie în anii Războiului Crimeii (1853-1856). Actualitatea temei rezidă şi în faptul că până în prezent, în istoriografia românească şi cea din Republica Moldova, lipsesc lucrări care ar aborda subiectul respectiv.

În anii '50 ai sec. al XIX-lea Criza Orientală a evoluat într-un nou război de anvergură europeană, – Războiul Crimeii – care s-a desfăşurat în perioada anilor 1853-1856.

În ajunul declanşării acestuia „soarta Principatelor Române, singurul culoar de trecere obligatorie pe uscat a trupelor ruse spre Constantinopol,

[1] Un galben echivala cu 4 lei, iar cu această sumă în acea vreme puteau fi cumpăraţi doi boi.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 265-272.

spre slavii de sud şi spre stăpânirea Dunării de Jos, preocupa... toate puterile" (România 1980, 137). Eforturile depuse de diplomaţia europeană în vederea evitării ocupării Principatelor de către Imperiul Rus nu au adus nici un rezultat.

La 16 mai 1853, imediat ce a sosit vestea că cneazul Menşikov a părăsit Constantinopolul, armata rusă a primit ordinul să se concentreze în punctele Sculeni şi Leova. În stare de război au fost aduse corpurile pedestre 4 şi 5 ale armatei ruse de sud. Astfel, la hotarul de sud al Imperiului Rus a fost mobilizat un efectiv militar în număr de 129000 ostaşi (Зайончковский 2002, том II, ч. I, 67).

La 14 iunie 1853, împăratul îşi justifica intenţia de a ocupa Moldova şi Ţara Românească printr-un manifest imperial. Acesta aducea drept argument faptul că apărarea creştinismului era un jurământ sfânt dat de strămoşi şi din moment ce el a moştenit tronul, a moştenit şi această sfântă obligaţie. După părerea lui, în ultimul timp, cu toate eforturile depuse de el de a apăra drepturile inviolabile ale Bisericii Ortodoxe, Poarta întreprindea numeroase acţiuni care încălcau aceste drepturi. Întrucât încercările lui s-au dovedit a fi zadarnice, împăratul a considerat că este necesar să introducă armata în Principate, pentru a demonstra Porţii Otomane până unde ajunge îndărătnicirea ei şi care ar fi consecinţele acestei încăpăţânări. În continuare avea să menţioneze că, pornind de la starea reală de lucruri pentru moment, el nu intenţiona să înceapă războiul prin ocuparea Principatelor, ci doar să le păstreze în calitate de garant că Imperiul Otoman va restabili drepturile creştinilor... (ПСЗРИ 1854, 289-290).

Operaţia de trecere a Prutului a început la 21 iunie 1853, având drept punct de destinaţie oraşul Bucureşti. Principalele forţe armate au fost împărţite, în acest scop, în trei coloane; după cum sunt descrise în continuare:

1. Coloana de dreapta, aflată sub comandamentul general-locotenentului Liprandi, care a încheiat operaţiunea de trecere a Prutului la 2 iulie, în punctul Sculeni. Ocolind regiunea montană Sculeni-Roman, această coloană militară s-a îndreptat spre Iaşi, Roman, Bacău, Focşani, Râmnic şi Buzău, ajungând în punctul final – Bucureşti – la 12 iulie 1853.
2. Coloana de mijloc, aflată sub comandamentul generalului de infanterie Dannenberg, a trecut Prutul în perioada 21 iunie-3 iulie 1853 în punctul Sculeni şi a înaintat în direcţia Iaşi, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Focşani, Buzău şi Bucureşti, unde a ajuns la mijlocul lui iulie.
3. Coloana de stânga, aflată sub comandamentul general-locotenentului, contelui Nirod, care a încheiat operaţiunea de trecere a Prutului la 4 iulie şi s-a îndreptat spre Bucureşti prin localităţile Fălci, Bârlad, Tecuci şi Focşani (Зайончковский 2002, том II, ч. I, 77).

Traversarea Prutului de către armata rusă la 4 iulie 1853 şi ocuparea militară a Principatelor Române a provocat dificultăţi aproape insurmontabile locuitorilor. Pregătirea slabă de război a armatei ruse nu a putut să nu afecteze situaţia economică şi nivelul de viaţă al băştinaşilor. Istoricul rus M.I. Bogdanovici, specializat în domeniul istoriei militare, menţiona că în anii Războiului Crimeii, aprovizionarea ostaşilor cu produse alimentare era modestă şi în exclusivitate depindea de bunăstarea autohtonilor, în ale căror gospodării erau încartiruiţi ostaşii armatei ruse (Багдасарян 2002, 84).

La 21 iunie, când a început forţarea Prutului, armata rusă dispunea de următoarele rezerve:

1. *Armatele însele aveau cu ele* rezerve de provizii pentru 11-13 zile.
2. *Magazinele mobile* – provizii pentru 20 de zile (inclusiv vin, oţet, sare şi piper), dislocate în 4622 de care, trase de câte doi boi fiecare.
3. *În bazele din Basarabia* – provizii pentru aproximativ două luni.
4. *Rezervele din Principate* – pregătite de comun acord cu guvernele Principatelor, pe drumurile pe care se deplasau oştirile ruse.

Astfel, în Principate au fost expediate 4622 care trase de doi boi şi 92 de care şi 1154 boi de rezervă, care împreună au reuşit să ridice proviziile şi vinul prevăzute pentru 70000 de oameni timp de o lună (Зайончковский 2002, том II, ч. I, 107, 106). Prin urmare, proviziile cu care au sosit ostaşii ruşi în Principatele Române nici pe de parte nu acopereau minimul de consum pentru cei 129000 de ostaşi care au fost concentraţi aici în faza iniţială.

La toate acestea se mai adaugă şi faptul că în octombrie 1853 împăratul a ordonat mobilizarea în Principate a corpului pedestru nr. 3 al armatei de sud. Acesta urma să fie asigurat cu toate cele necesare până la 1 mai 1854, în rând cu corpu-

rile pedestre de armată 4 şi 5. În acest scop, au fost pregătite suplimentar 63000 sferturi de făină (Зайончковский 2002, т. II, ч. II, 99).

Noul război ce s-a declanşat între Imperiul Rus şi Imperiul Otoman a cauzat prejudicii materiale enorme populaţiei române. La începutul ocupaţiei militare generalul Gorceakov declarase, în mod oficial, pentru a calma populaţia, că Imperiul Rus îşi va acoperi singur toate cheltuielile legate de ocupaţie şi că aceasta va fi de scurtă durată: „prezenţa trupelor... în ţara voastră nu vă va impune nici dări, nici obligaţii noi,... merindele pentru trupe vor fi plătite din banii armatelor noastre la timpul potrivit şi la preţurile fixate din timp, de acord cu guvernele voastre" (Arnăutu 1996, 107).

Însă, conform datelor oficiale, începând cu august 1853 până la 1 mai 1854, populaţia băştinaşă a pus la dispoziţia armatei ruse de ocupaţie toate proviziile necesare (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 99). Prin urmare, situaţia reală ne demonstrează faptul că promisiunile făcute de administraţia rusă au rămas simple declaraţii.

Cerinţele autorităţilor ruse cresc din ce în ce mai mult, fapt care i-a şi determinat pe cei doi domni români să abdice de la tronul ţării. „Domnii fură îngăduiţi o bucată de vreme în Scaunul lor, dar, pe urmă, trebuiră să plece" (Iorga 1992, 330). La 29 octombrie domnitorul Ţării Româneşti Barbu Ştirbei a abdicat de la tronul ţării, motivând acţiunea sa prin imposibilitatea de a-şi exercita datoria faţă de poporul său şi faţă de ţară. Imediat ce domnitorul Ţării Moldovei, Grigore Ghica, a urmat exemplul domnului român, cele două Principate Româneşti trec sub conducerea directă a Imperiului Rus, reprezentată prin baronul Budberg, care a fost numit preşedinte plenipotenţiar în Divanele Principatelor Române. Din acest moment, toate privilegiile acordate anterior în mod oficial poporului român au fost abolite.

„Era începutul Jafului.

În Proclamaţia lor, ruşii afirmaseră că toate cheltuielile vor fi suportate din bugetul lor militar; deabia instalaţi în Principate, ei au pus mâna pe veniturile celor două ţări. După plecarea domnilor, prinţul Gorceakov a pus mâna pe toate sumele depuse în vistierie; administratorii au primit ordinul să expedieze la Bucureşti conţinutul caselor comunale; miliţiile au fost încorporate în armata rusă; legea marţială a fost instituită, iar autoritatea rusească devenea singura ocârmuire pe toată întinderea celor două Principate" (Arnăutu 1996, 109-110).

Principala obligaţie a populaţiei române era pregătirea produselor alimentare, necesare armatei de ocupaţie. Astfel, în noiembrie 1853, în oraşul Craiova au fost uscaţi pesmeţi pentru armata contelui Anrep, în cantitatea necesară pentru întreţinerea acesteia timp de 13 zile. Însă, deja la 1 decembrie contele Anrep raporta cneazului Gorceakov că în magaziile din regiunea unde era dislocată armata sa – Tecuci, Cahul, Comrat, Slatina şi Craiova – sunt prea puţine rezerve. În acestea erau depozitate în total: 4172 puduri de pesmeţi, 7992 sferturi de făină, 457 sferturi de crupe. La aceasta se mai adăugau cele 1200 sferturi de făină, care urmau să sosească din Craiova. Pentru întreţinerea doar a trupelor încartiruite în Craiova erau necesare pe lună 2843 sferturi de făină, 16054 puduri de pesmeţi şi 266 sferturi de crupe (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 101).

Procedura de colectare a proviziilor nu era lipsită de jafuri şi abuzuri. Un argument în favoarea acestei opinii ne serveşte plângerea arendatorului Nicolae Cernat, din oraşul Bârlad, care este datată cu 1 ianuarie 1854. Acestuia i-au fost cosite şi otrăvite lanurile cu grâu, iar grâul colectat a fost preluat de armata rusă[2]. Un caz similar a avut loc în luna decembrie, în localitatea Olteniţa, unde din depozitele cetăţeanului Ion Natachi au fost furate de armata rusă mai mult de 100 kg de porumb[3]. Pe lângă produse alimentare, armata rusă mai fura şi fân. La 28 iunie 1953, oastea care era în trecere prin satul Bolotenești a furat de la cetăţeanul austriac Cristofor Furcas fân în valoare de 1600 lei[4].

Ostaşii din armata rusă îşi băteau joc de populaţia română sub diverse forme. Spre exemplu, cetăţeanului Ştefănescu, care arenda pământ de la mănăstirea Gruia, i s-a furat de către armata rusă, încartiruită în regiune, lemnul ce-l avea depozitat pentru construcţii în abatorul său: 37 scânduri lungi, 48 de scânduri late şi mari, 38 de scânduri de stejar şi, în sfârşit, 37 de prăjini au fost folosite de ei la coacerea pâinii[5].

[2] Arhiva Istorico-Militară de Stat din Rusia (AIMSR), F. 9196, inv. 6/265, d. 79, partea I, f. 1.
[3] Ibidem, f. 209
[4] Ibidem, F. 9198, inv. 6/264, d. 3, f. 21.
[5] Ibidem, f. 16.

Haosul şi dezordinea care domneau în rândurile administraţiei ruse ridica cota abuzurilor la un nivel şi mai înalt. Spre exemplu, la 7 iunie, general-locotenentul Uşakov îl întreba pe comandantul corpului V de armată, general-maiorul Nepokoiciţki, unde se aflau la momentul dat bărcile luate de la populaţia băştinaşă pentru instalarea podurilor pe Dunăre[6].

Chiar şi după evacuarea Principatelor Române, armatele ruse săvârşeau în continuare incursiuni de jaf pe teritoriul românesc. Conform edictului imperial din 28 august 1854, campania de retragere a armatei ruse din Principate a început la 1 martie 1854 şi urma să continue până la întoarcerea definitivă a acestora în limitele imperiului, la sfârşitul lunii august a aceluiaşi an (ПСЗРИ 1854, 749). Astfel, la 13 octombrie 1854, un grup de 100 de ostaşi ruşi încartiruiţi în localitatea Doieni, au trecut Prutul în punctul Vadul lui Isac şi au furat din oraşul Ostrov 20000 kg de pâine. La traversarea Prutului în direcţie opusă au raportat şefului statului-major căpitanului Gaceman că vin din Galaţi, de unde au cumpărat pâinea[7].

În perioada de iarnă, în anii 1853-1856, principala preocupare a cneazului Gorceakov era pregătirea proviziilor din resursele Principatelor Române, necesare pentru întreţinerea armatei ruse în primăvară, când urma să fie schimbat teatrul operaţiilor de război, peste Dunăre. Încă la începutul lunii martie, el a ordonat să se înceapă colectarea în Principate a 90000 sferturi de făină şi 50000 sferturi de orz (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 113). Acestea erau depozitate în localităţile unde se găseau brutării sau era uşor de transportat pe noul teatru de război. Cea mai mare cantitate de provizii a fost pregătită până la 10 iulie în localitatea Olteniţa inclusiv: bovine – 8800 de capete (45,3%), spirt – 24970 de vedre (38%), oţet – 44910 de vedre (44,2%), piper – 466 de puduri (37,4%), sare – 9855 de puduri (38%) şi orz – 91485 de sferturi (36%). Prin urmare poporul, român nu a îndestulat doar armata rusă cu toate cele necesare în timpul staţionării acesteia în Principate, dar a pregătit şi provizii pentru deplasarea trupelor ruseşti peste Dunăre (vezi tabelul de mai jos).

Produsele pregătite pentru necesităţile armatei ruse în Principatele Române în primăvara-vara anului 1854*

Oraşele	Bovine (capete)	În %	Spirt (vedre)	În %	Oţet (vedre)	În %	Piper (puduri)	În %	Sare (puduri)	În %	Orz (sferturi)	În %
Până la 11 martie												
Galaţi	157	0,8	441	0,7	-	-	8	0,6	172	0,7	14700	5,8
Brăila	307	1,6	900	1,4	-	-	36	2,9	343	1,3	22245	8,8
Slobozia	-	-	10507	15,9	18871	18,6	196	15,7	4138	16,0	17448	6,9
În total	464	-	11848	-	18871	-	240	-	4653	-	54393	-
Până la 10 mai												
Slobozia	7385	38,0	21014	31,9	37740	37,2	392	31,5	8275	32,0	69795	27,6
În total	7385	-	21014	-	37740	-	392	-	8275	-	69795	-
Până la 10 iulie												
Olteniţa	8800	45,3	24970	37,9	44910	44,2	466	37,5	9855	38,1	91485	36,0
În total	8800	-	24970	-	44910	-	466	-	9855	-	91485	-
Până la 10 august												
Galaţi	940	4,8	2646	4,0	-	-	49	3,9	1030	4,0	14700	5,8
Brăila	1840	9,5	5400	8,2	-	-	98	7,9	2055	7,9	22245	8,8
În total	2780	-	8046	-	-	-	147	-	3085	-	36945	-
Total	19429	100,0	65878	100,0	101521	100,0	1245	100,0	25868	100,0	252618	100,0

* Tabelul a fost alcătuit în baza datelor prezentate în monografia lui A.M. Zaioncikovski (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 111-112)

[6] Ibidem, F. 846, inv. 16, d. 5499, f. 54.
[7] Ibidem, F. 846, inv. 16, d. 5398, f. 761-761 verso.

În timp ce avea loc pregătirea intensivă a proviziilor necesare pentru campania de peste Dunăre, cneazul Gorceakov a interzis exportul de pâine din Moldova şi din Ţara Românească. Acţiunea a fost întreprinsă în scopul de a micşora preţul de cumpărare pentru armata rusă şi a asigura depozitele cu rezerva de pâine necesară. Această măsură s-a răsfrânt negativ asupra situaţiei economice a Principatelor, întrucât exportul anual de pâine peste hotare nu depăşea cantitatea de pâine de care putea să aibă nevoie armata rusă.

Repartizarea produselor necesare pentru întreţinerea armatei ruse se făcea cu ajutorul carelor băştinaşilor şi a căruţelor din convoiul regimentului, dar nicidecum din resursele magazinului mobil care trebuia să fie mereu pregătit pentru mobilizare (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 102). Astfel, încă în prima jumătate a lunii ianuarie cneazul Gorceakov a ordonat să fie pregătite până la 10 martie încă 6000 de care, care urmau să se alăture la cele 4400, aflate deja în dispoziţia armatei ruse (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 114).

Munca de corvoadă, prestată de populaţia română în anii Războiului Crimeii, la fel a fost însoţită de abuzuri şi jafuri din partea armatei ruse. Din raportul şefului Statului Major al armatei ruse de la 29 iunie 1853, aflăm că general-maiorul Pavlov, la 15 iunie, a luat de la 9 locuitori ai satului Colondirul de Jos 18 boi pentru transportarea proviziilor detaşamentului al XI-lea al armatei din oraşul Buzău în satul Mărgineni. La cererea acestora de a li se achita serviciul prestat au primit un refuz categoric[8]. O situaţie similară a avut loc la 27 iunie 1853 şi în localitatea Leova. Un detaşament de 550 de ostaşi în frunte cu sublocotenentul Cicirin trecând prin această localitate, a luat de la populaţia locală un car tras de doi boi, iar subofiţerul Ermolaev-Lobanov, însoţit de 15 ostaşi, a luat de la localnici trei care trase de doi boi. Aceştia nu s-au obosit să achite preţul şi nici să elibereze recipise precum că acestea au fost luate de la populaţie pentru necesităţile armatei[9]. În aceeaşi perioadă, de către ostaşii ruşi aflaţi sub comandamentul sublocotenentului Haibotora au fost luate abuziv, fără recompensă, de la populaţia satelor Vădeni, Bulboaca şi Golancei, 13 care trase de doi boi[10]. Un caz similar a avut loc în satul Colibaş, de unde armata rusă a luat 73 de care cu căruţaşi, aceştia fiind obligaţi în mod abuziv să-i însoţească până în satele Negoieşti şi Budeşti, unde au fost eliberaţi fără a li se plăti serviciul prestat şi fără a li se înmâna recipise în al căror temei ar fi putut să-şi obţină recompensa[11].

Practicarea jafurilor şi furturilor erau larg răspândite în rândurile armatei ruse. În 1853 comandantul unui regiment de cavalerie de elită a furat majoritatea banilor, destinaţi pentru cumpărarea încălţămintei ostaşilor (Edgerton 1999, 60), fapt care s-a răsfrânt negativ asupra sănătăţii ostaşilor săi şi asupra capacităţii lor de luptă.

Populaţia din Principate era impusă în mod forţat să îndeplinească şi încartiruirea armatei ruse de ocupaţie. Spre exemplu, văduva Mariţa Imandi din Bucureşti se plângea că ostaşii ruşi i-au ocupat în mod abuziv casa şi au insultat-o[12].

Violenţa aplicată de ostaşii armatei ruse faţă de populaţia locală era larg răspândită în Principatele Române. Acest fapt nu era un secret pentru administraţia rusă. Generalul Gorceakov îl atenţiona la 21 iunie pe comandantului diviziei a X-a pedestre, locotenentul Saimonov, că este la curent cu faptul că în timp ce înaintau în Principate, ostaşii lui îşi permiteau persecutarea şi oprimarea populaţiei băştinaşe. În acest sens, i se recomanda să ţină divizia sa sub un control mai riguros. Pentru ofensele cauzate locuitorilor locotenentul Jeglov a primit mustrare aspră, iar în cazul repetării acestor abuzuri şi violenţe de către ostaşii aflaţi sub comandamentul lui Jeglov, acesta urma să fie arestat împreună cu persoanele vinovate şi să fie predaţi tribunalului militar[13].

Nu mai puţin interes reprezintă incidentul din satul Brăneşti, „locuitorii acestuia se plângeau cu lacrimi în ochi" pe cei doi ofiţeri ruşi care în noaptea de marţi spre miercuri din 4 august pe la orele 24.00 au venit din satul Tamadeu, în stare de ebrietate şi au cerut ca, pe lângă munca de corvoadă prestată regulat de locuitorii satului, aceştia să le ofere imediat un car înhămat cu patru cai. La refuzul deputaţilor locali de a îndeplini această cerinţă, cei doi ofiţeri ruşi au deshămat carul lor şi în locul cailor cu care au venit ei, i-au înhămat

[8] AIMSR, F. 9198, inv. 6/264, d. 3, f. 7.
[9] Ibidem, F. 9198, inv. 6/264, d. 3, f. 73.
[10] Ibidem, F. 9196, inv. 6/265, d. 79, partea I, f. 60.
[11] Ibidem, partea II, f. 66.
[12] Ibidem, partea I, f. 160.
[13] AIMSR, F. 9198, inv. 6/264, d. 3, f. 1.

pe cei doi deputaţi locali. Nefiind în stare să tragă asemenea greutăţi, ofiţerii ruşi au început să-i biciuiască pe deputaţi „...până când aceştia nu s-au făcut vineţi ca cărbunele". Unul din ei a reuşit să scape cu fuga şi de frică se îndrepta spre centrul satului pentru a îndeplini cât mai repede cerinţele ofiţerilor ruşi. Ofiţerii ruşi l-au urmărit cu săbiile un timp pe fugar şi nefiind capabili sa-l prindă, s-au întors la cel rămas pe loc şi, înfuriaţi l-au rănit în mâna stângă[14].

La 2 august 1853, moşierul Costache Epure adresează o plângere autorităţilor locale din care aflăm despre cerinţele neîntemeiate, batjocora şi violenţa aplicată de căpitanii diviziei a 4-a magazinului mobil al armatei ruse, căpitanii Kablukovski şi Kantemirski, care, în noaptea de pe 24 spre 25 iulie, au pătruns pe moşia acestuia Boroseşti[15].

Violenţa aplicată de ostaşii armatei ruse faţă de poporul român nu avea limită. Un alt exemplu elocvent este cazul ţăranului Stan Prida care a fost bătut şi i-au fost provocate răni deschise la cap de către reprezentantul administraţiei ruse Efim Jucenko. Acesta din urmă îşi justifica comportamentul neadecvat prin faptul că era în stare de ebrietate[16].

Vestea despre comportamentul violent al armatei ruse era răspândită şi în Europa. Ofiţerii ruşi erau vestiţi prin loialitatea, prin obedienţa lor faţă de superiorii lor, dar şi prin cruzime şi brutalitate (Edgerton 1999, 60). Din păcate, lista acestor fărădelegi violente poate fi continuată la nesfârşit.

La toate acestea se mai adăuga şi faptul că odată cu trecerea Prutului de către armata rusă în Principatele Române a pătruns şi ciuma. În perioada anilor 1825-1850, 30 000 de ostaşi ruşi au murit pe câmpul de luptă, iar cel puţin 900000 au murit de ciumă. În ajunul Războiului Crimeii, pe timp de pace, rata mortalităţii în rândul trupelor ruseşti era de două ori mai mare decât în oricare altă armată din Europa. Medicina din Imperiul Rus era relativ inaptă de a lupta cu această boală, dar mult mai important este faptul că spitalele ruseşti erau inimaginabil de corupte. Medicii şi infirmierii cu toţii furau medicamente şi produse alimentare pentru profitul personal, înlocuindu-le cu altele de calitate inferioară şi chiar periculoase pentru viaţă (Edgerton 1999, 63). Prin urmare, populaţia română, al cărei nivel de viaţă din cauza războiului se afla cu mult sub limita necesară pentru a supravieţui, a fost nevoită să înfrunte şi ciuma.

Alături de ciumă, armatele ruse au adus cu ele în Principate şi epizootia. În vara anului 1853, din cauza căldurii, secetei şi a istovirii animalelor această boală s-a răspândit atât în rândul armatei, cât şi al populaţiei băştinaşe. Conform datelor oficiale ruse, doar în magazinul mobil al armatei ruse din Principate au pierit 1600 de bovine (Зайончковский 2002, том II, ч. II, 104).

La aceasta se mai adăuga şi frica pe care o avea poporul român faţă de armata rusă. Ambasadorul francez la Constantinopol, generalul Aupich, în raportul său oficial cita părerea căpitanului Sabatier: „Sentimentul general se rezumă la ură şi frică faţă de Rusia. Pe de altă parte, ţăranii tremurau doar la auzul numelui de Turcia. Locuitorii sunt aproape de disperare şi această disperare îi arunca pe moldo-vlahi în braţele Rusiei, pentru a fi siguri, măcar, că le va fi asigurată existenţa lor chiar şi în calitate de robi" (Зайончковский 2002, том II, ч. I, 82).

Prin urmare, pe lângă dările şi prestaţiile extraordinare impuse poporului român, acesta a fost nevoit să suporte jafuri, violenţă şi umilinţe din partea oştenilor ruşi, care îşi permiteau destul de des să-şi depăşească împuternicirile şi să abuzeze de autohtoni; să înfrunte ciuma şi epizootia. Situaţia, şi aşa dificilă, din Principatul Moldovei, unde se afla grosul armatei de ocupaţie, se agravează în special după ce administraţia rusă declară că nu intenţionează să citească toate plângerile scrise de băştinaşi şi că acestea vor fi întoarse înapoi, iar conflictele dintre ostaşi şi populaţia autohtonă trebuie sa fie soluţionate la nivel local (Одеccский Вестникъ 1855, 3). Românilor li se indica să suporte toate fărădelegile săvârşite de către ostaşii ruşi, fără a avea dreptul de a protesta. Raporturile stabilite între populaţia autohtonă şi armata rusă erau asemănătoare celor dintre cuceritori şi cei cuceriţi, raporturi violente şi extrem de dificile, marcate de violenţă şi tragism.

[14] Ibidem, f. 43.
[15] Ibidem, F. 9198, inv. 6/264, d. 3, f. 11.
[16] Ibidem, f. 128.

Bibliografie

Arnăutu 1996: N.I. Arnăutu, Douăsprezece invazii ruseşti în România (Bucureşti 1996)

Ciorănescu 1993: G. Ciorănescu, Bessarabia: disputed land between East and West (Bucureşti 1993).

Edgerton 1999: R.B. Edgerton, Death or Glory. The Legacy of the Crimean War (Westview Press 1999).

Iorga 1992: N. Iorga, Istoria Românilor (Chişinău 1992).

Istoria Românilor 2002: Istoria Românilor: Românii între Europa clasică şi Europa Luminilor (1711-1821), vol. VI. (Bucureşti 2002).

Istoria RSS Moldoveneşti 1990: Istoria RSS Moldoveneşti (Chişinău 1990).

Letopiseţul 1990: Letopiseţul Ţării Moldovei (Chişinău 1990).

Neculce 1990: I. Neculce, Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavracordat (1661-1743) (Chişinău 1990).

România 1980: România în relaţiile internaţionale (Iaşi 1980).

Sovetov 1990: P.V. Sovetov, Cât a costat Ţării Moldovei dominaţia străină (Formele economice de dependenţă a Moldovei în sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVIII-lea). Revista de istorie a Moldovei 4, 1990.

Багдасарян 2002: В.Э. Багдасарян, С.Г. Толстой, Русская воина: Столетний историографический опыт осмысления Крымской кампании (Москва 2002).

Зайончковский 2002: А.М. Зайончковский, Восточная война 1853-1856 (Санкт-Петербург 2002).

Историческій Обзоръ 1898: Историческій Обзоръ Росписей Государственныхъ доходовъ и расходовъ съ 1844 по 1863 годъ включительно. Составленъ Я.И. Печеринымъ (С.-Петербургъ 1898).

Одессскій Вѣстникъ 1855: Одессскій Вѣстникъ, №1 (Одесса 1855).

ПСЗРИ 1854: Полное Собрание Законов Росийской Империи. Том XXVIII, собрание 2, 1853, отделение 1 (Ст. Петеребург 1854).

The relationships between Russian armies and native populations of the Moldavian and Romanian kingdoms in the ears of the Crimean war (1853-1856)

Abstract

The release of the Oriental Crisis at the middle of the XIX th century, and it's evolution in a new European full-size war in 1853-1856, had dropped like a hard load for the Romanian population. Military occupation of the Kingdoms, at the 3 July 1853, brought about difficulties almost unbearable. At the beginning of the military occupation, in order to calm population, general Gorceakov had declared officially that it will be brief, and Russian Empire themselves will ensure all expenses necessary for this occupation. Nevertheless, Russian official data attested that, beginning with August 1853 until May 1854; native population of the Kingdoms had assured Russian armies with all necessary. Pretensions and necessities of the Russian authority had continuously grown-up. In this situation, the rulers of the Moldavian and Romanian Kingdoms abdicated. Over the official obligations imposed to the Romanian people by the Russian administration, they had had to tolerate the robberies, violence, and humility. The Russian soldiers often exceeded of their authorities and abused of natives. The difficult situation in the Kingdoms, where were dislocated Russian armies, had worsened when the Russian administration officially declared that it will not read anymore the grievances of the autochthons. From that moment, the conflicts between native population and Russian soldiers had had to solve local representatives of Russian administration. The Romanian people had had to support all the wrongdoings of the Russian soldiers, without the right to protest. The relationships established between Russian armies and the Romanian population in the ears of the Crimean war was violent and very difficult, and less of humanities. It was typically relationships between conqueror and submissive population.

Взаимоотношения между местными жителями и русской армией в Молдавском и Румынском княжестве во время Крымской воины (1853-1856)

Резюме

В 50 годах XIX в. восточный кризис привёл к новой войне в 1853-1856 гг., которая тяжёлым бременем легла на плечи румынского народа. В самом начале оккупации Княжеств генерал Горчаков, чтобы успокоить народ, официально заявил, что русская Империя сама будет оплачивать все расходы оккупации, которая долгое время продолжаться не будет. Но официальные русские данные утверждают, что, начиная с августа 1853 г. и до 1 мая 1854 г., местные жители обеспечивали русскую армию всем необходимым продовольствием. Требования русской администрации всё росли и росли. При таких обстоятельствах оба румынские государя были вынуждены покинуть престолы своих стран. Помимо официальных обязанностей, возложенных

на румынский народ, он должен был ещё терпеть ограбления, побои и жестокости со стороны русских солдат, которые довольно часто позволяли себе злоупотреблять своей силою.

Ситуация, и так тяжелая в Придунайских Княжествах, где находились главные силы русской армии, ещё более ухудшилась после того, как русская администрация заявила, что не будет больше расматривать жалобы местных жителей, и что они будут отправлены назад отправителям. Дальше они указывали, что конфликты между местными жителями и русскими солдатами должны рассматриваться на месте. Румынскому народу указали терпеть все злоупотребления и беззаконие русской армии, и он не имел даже право протестовать. Таким образом, взаимоотношения между местными жителями и русской армией могут быть охарактеризованы как между завоевателем и завоёванным народом – взаимоотношения очень жестокие, тяжёлые и негуманные.

24.12.2007

Natalia Timohina, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

EVOLUȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI LICEAL DIN BASARABIA SUB DOMINAȚIA ȚARISTĂ (1833-1917)

Tatiana Chicaroş

Anexarea Basarabiei la Imperiul Rus în 1812 a condus la anumite schimbări în viaţa economică, socială, politică şi culturală a provinciei pe parcursul secolului al XIX-lea. Din acest considerent ,cunoaşterea lor trezeşte un interes deosebit, care constă în elucidarea diverselor probleme care au determinat particularităţile evoluţiei ţinutului sub regim de dominaţie ţaristă, contribuind la o abordare adecvată a multitudinii de probleme majore din cadrul relaţiilor social-economice, politice şi culturale ale Basarabiei cu Imperiul Rus în epoca modernă.

Cercetarea problemelor legate de învăţământul laic şi bisericesc în Basarabia în sec. al XIX-lea rămâne actuală, întrucât deschide perspectiva cunoaşterii mai aprofundate a politicii de rusificare şi denaţionalizare a românilor basarabeni prin intermediul învăţământului (drept exemplu fiind învăţământul liceal), a evidenţierii trăsăturilor generale şi particulare, a stabilirii etapelor de bază ale acestui proces.

Cu toate că literatura de specialitate dispune de un număr relativ mare de lucrări consacrate studierii diverselor aspecte ale istoriei Basarabiei după anexarea ei la Rusia (Istoria 1973, 100-105; Istoria 1982, 121-124, 127-131; Madan 2001, 186-198; Ţurcanu 1992), constatăm că unele dintre ele referitoare la problemele legate de învăţământul laic şi bisericesc, au fost tratate unilateral şi tendenţios.

Pluralismul democratic, stabilit în Republica Moldova după 1989, deschide posibilităţi mult mai largi pentru descătuşarea ştiinţei istorice de dogmele paradigmei marxiste şi ale ideologiei totalitar-comuniste, pune în faţa cercetătorului sarcina de a studia fenomenele istorice care s-au desfăşurat în Basarabia prin prisma principiilor ştiinţifice general-umane şi de a cerceta, în baza acestor principii, problemele ce ţin de dezvoltarea politică şi culturală a Basarabiei după 1812. În cadrul acestor probleme se înscrie şi investigaţia noastră, consacrată învăţământului liceal din Basarabia sub dominaţia ţaristă în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea.

Actualitatea problemelor abordate în prezentul studiu rezidă şi în faptul că până în prezent în istoriografie lipsesc cercetări care ar avea drept scop stabilirea locului şi rolului învăţământului liceal în sistemul învăţământului laic şi bisericesc în Basarabia în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea.

Necesitatea studierii temei este determinată şi de faptul că procesele generale legate de învăţământul din Basarabia pot fi comparate şi analizate cu aceleaşi procese care au derulat nu numai în Imperiul Rus, dar şi în România.

Investigarea temei se impune şi prin necesitatea de a cunoaşte, amplu şi plenar, procesele legate de învăţământul primar, mediu şi superior în Basarabia după anexarea ei la Imperiul Rus, de a evidenţia trăsăturile generale şi particulare ale acestui proces, de a explica specificul dezvoltării învăţământului în Basarabia comparativ cu cel din guberniile ruse.

Nu mai puţin importante pentru conceperea aspectelor tematicii vizate sunt şi unele probleme care nu au constituit deocamdată obiectul de cercetare şi valorificare în studii speciale. Astfel, examinarea lor, întreprinsă în prezentul articol, va permite a revedea, într-o altă optică, unele concepţii interpretate unilateral şi tendenţios în istoriografia postbelică din Republica Moldova.

Până în prezent, nici una din istoriografii: ţaristă, românească antebelică şi interbelică, sovietică, românească contemporană nu au realizat un studiu special, dedicat în exclusivitate acestui subiect, care ar aborda în mod fundamental această temă.

Istoriografia rusă are o pondere importantă în ceea ce priveşte elucidarea învăţământului teologic. Printre primii autori îl putem menţiona pe Axentie Stadniţki (Стадницкий 1894). În lucrarea sa dedicată mitropolitului Gavriil Bănules-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 273-284.

cu-Bodoni, autorul ne relatează în mod detaliat despre eforturile depuse de mitropolitul român pentru deschiderea primei şcoli teologice ţariste în Basarabia.

O sumară trecere în revistă a activităţii principalelor şcoli din Basarabia este prezentată de profesorul seminarului Iosif Parhomovici în lucrarea dedicată instituţiilor de învăţământ ale eparhiei de Chişinău (Пархомович 1913). O altă lucrare, semnată de acelaşi autor şi dedicată arhiepiscopului Pavel (Иосиф Пархомович 1913), ne oferă date inedite despre activitatea distructivă antinaţională pe care o promova cu osârdie Pavel Lebedev în sfera nu doar a învăţământului teologic, dar şi a învăţământului laic din Basarabia.

În 1915, cu ocazia împlinirii a 50 de ani de la deschiderea şcolii eparhiale de fete din Chişinău, V.P. Sucevan editează un amplu studiu dedicat acestei instituţii de învăţământ. La baza lucrării a stat un variat material statistic şi documentar, care ne va permite să comparăm evoluţia acestui instituţii cu cele laice, apărute în 1864. Dar ca şi alte lucrări de epocă, lucrarea lui V.P. Sucevan poartă un caracter vădit elogiativ la adresa autorităţilor imperiale (Сучеван 1915).

Istoriografia antebelică românească vine cu o nouă viziune de blamare a învăţământului basarabean, argumentată de ample date statistice în lucrarea de sinteză a lui Zamfir Arbore (Arbore 1898).

În lucrarea dedicată istoriei Basarabiei Nicolae Iorga ne oferă unele informaţii despre învăţământul din Basarabia de la începutul sec. al XIX-lea, care au fost culese în timpul călătoriei sale în această provincie (Iorga 1994).

Istoricul Ştefan Ciobanu editează un important studiu consacrat rolului limbii române în învăţământul din Basarabia în sec. al XIX-lea. El susţine că în prima perioadă de funcţionare a şcolilor „...limba română ocupă un rol onorabil în programul acestei şcoli” (Ciobanu 1992, 21).

În perioada regimului totalitar-comunist, studierea teologică a învăţământului din Basarabia devine un subiect de cercetare interzis. Drept urmare, în istoriografia moldovenească postbelică nu s-a înregistrat nici o lucrare dedicată în exclusivitate acestui subiect, ea rezumându-se doar la monografii şi culegeri de sinteză în care se analizează în ansamblu evoluţia învăţământului din Basarabia şi R.S.S.M.

În acest context vom nominaliza lucrările lui T.A. Crăciun (Крачун 1969), O.G. Andrus (Андрус 1952), F. Cibotaru (Cibotaru 1962), a căror stil de a expune materialul factologic capătă o pronunţată tentă politică, conţinând multe contradicţii şi concesii făcute conjuncturii ideologice. În pofida acestui fapt, lucrările amintite sunt valoroase datorită comparaţiilor, evidenţierii particularităţilor în sistemul de învăţământ din Basarabia cu cel din Moldova de peste Prut. Lucrările date sunt importante şi din considerentul că ne oferă unele informaţii preţioase despre deschiderea gimnaziilor şi liceelor din Basarabia.

În lucrarea sa O.G. Andrus ne demonstrează creşterea numărului de şcoli şi a ştiutorilor de carte între moldoveni. Autorul foloseşte diverse materiale de arhivă. O atenţie deosebită autorul acordă învăţământului de la sfârşitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. În lucrare găsim informaţii interesante despre liceele de fete şi despre şcoala eparhială din Chişinău. Însă autorul trage unele concluzii cu care nu putem fi de acord.

Primo. Autorul susţine că în 1913 şcolile continuau să primească la studii doar copiii dvorenilor şi funcţionarilor. Documentele de arhivă ne demonstrează că în anul 1913 de anumite privilegii de a-şi face studiile în instituţiile de învăţământ din Basarabia se bucură nu doar dvorenii. Contingentul de elevi devine mult mai pestriţ, cu atât mai mult cu cât, în 1914, când se deschide seminarul pedagogic pentru fete, aici îşi făceau studiile şi fiice de ţărani.

Secundo. În lucrare este expusă ideea că în 1915 în Basarabia funcţionau 13 licee pentru fete şi 12 licee pentru băieţi. În realitate existau mai multe licee, dacă luăm în calcul datele de arhivă care ne demonstrează că în Basarabia, în această perioadă de timp, existau 17 licee pentru fete.

I.G. Budak, în monografia dedicată reformelor burgheze din Basarabia din anii ‘60-70 ai sec. al XIX-lea, atrage atenţia asupra regulamentelor referitoare la deschiderea gimnaziilor şi liceelor atât a celor pentru băieţi, cât şi celor pentru fete (Будак 1961).

O monografie cu mult mai amplă dedicată învăţământului din Basarabia este cea a lui T.A. Craciun în care sunt analizate atât şcolile pentru băieţi,

cât şi cele pentru fete. În această lucrare găsim informaţii ample despre materialele didactice solicitate în acea perioadă, dar şi alte aspecte ale învăţământului (Крачун 1969). Cu toate acestea, multe aspecte ale problemei respective au rămas în afara cercetării.

Numeroase informaţii dedicate şcolii ţariste ca instrument de rusificare le întâlnim în articolele scrise de: D. Drăghicescu (Drăghicecu 2002), Andrei şi Valentina Eşanu (Eşanu, Eşanu 1997, 21-38; Eşanu 1978, 87-93), Nichita Adăniloae (Adăniloae 1993, 893-901), Ion Jarcuţchi (Jarcuţchi 1992 66-79), N. Creţu (Creţu 2003, 7-12) ş.a. Deşi aceste lucrări sunt valoroase prin faptul că autorii ne redau tabloul general al situaţiei învăţământului din Basarabia pe parcursul sec. al XIX-lea, o lucrare de sinteză la acest subiect până în prezent încă nu există.

Pentru realizarea obiectivelor propuse, am consultat diverse surse istorice, pe care le-am clasificat în izvoare publicate şi izvoare inedite de arhivă. Din izvoarele publicate care fac parte numeroase legi şi edicte emise pe parcursul sec. al XIX-lea de către diferite instituţii guvernamentale, publicate în „Colecţia completă de legi a Imperiului Rus" (colecţia întâi şi a doua) (ПСЗРИ 1830; ПСЗРИ 1830-1869); documente de cancelarie şi arhive ale unor instituţii guvernamentale ce includ publicaţiile „Registrele Consiliului de Stat", (Архив 1869-1904) „Arhiva Consiliului de Miniştri" (Журнал 1888-1891) etc. Acestea pe lângă alte informaţii privind dezvoltarea diverselor ramuri economice, valorificarea sudului Basarabiei etc., mai conţin şi materiale importante privind instituirea anumitor instituţii de învăţământ, schimbările care au intervenit în statutul şcolilor şi gimnaziilor etc.

Pentru a cerceta mecanismul de reformare a şcolilor din Basarabia de la o perioadă la alta, am apelat la regulamentele şcolare promovate de Sfântul Sinod de la Petersburg pe parcursul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea, publicate în „Colecţia completă de legi a Imperiului Rus" (colecţia întâi şi a doua) şi Culegerea de date statistice referitor la şcolile populare din Basarabia, care conţine un material valoros pe această problemă (Защук 1868; Статистика народных школ в Бессарабии 1883).

O sursă importantă pentru elucidarea subiectului de studiu ne-au fost dările de seamă anuale privind activitatea Consiliului Eparhial Şcolar, organizarea activităţii şcolilor teologice de zemstvă şi ministeriale (Годовой отчет 1910-1913; Бессарабская губерния 1913; Бессарабский 1917; Отчет 1916; Доклады 1905, 1906, 1907).

Documentele de arhivă depistate în diferite fonduri ale Arhivei Naţionale ale Republicii Moldova, care reflectă învăţământul liceal în Basarabia, înglobează atât legi, proiecte de legi, ordine, dispoziţii, instrucţiuni, circulare oficiale, note informative, rapoarte oficiale adoptate, de regulă, de către organele imperiale sau cele regionale, cât şi diferite date statistice, rapoarte, informaţii despre numărul instituţiilor de învăţământ pentru fete şi băieţi, date privind contingentul de elevi, apartenenţa lor socială etc. Ne referim în primul rând la fondurile: f. 1772 – „Cel de-al 15 inspectorat şcolar din Chişinău", care includ informaţii preţioase despre Liceele private de fete din oraşul Bălţi, Bender şi Chişinău, despre liceele nr.1 şi nr. 2 de băieţi din Chişinău ş.a.; f. 2 – „Cancelaria guvernatorului civil al Basarabiei", în care se păstrează informaţii bogate despre primul liceu de zemstvă din Chişinău, liceul de băieţi din Bălţi şi cel din Soroca ş.a.; f. 2108 – „Direcţia învăţământului public din Basarabia" – în care sunt informaţii preţioase referitor la liceele private de fete din Chişinău şi despre liceul nr.4 de băieţi din Chişinău.

Un izvor important în procesul de studiere a învăţământului din Basarabia sunt Buletinele eparhiale de Chişinău, rapoartele epitropului districtului de învăţământ Odesa în care întâlnim informaţii bogate şi variate referitoare la numărul de şcoli care funcţionau în Basarabia la sfârşitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea.

După semnarea Tratatului de Pace de la Bucureşti din 16 (28) mai 1812, teritoriul dintre Prut şi Nistru a devenit parte componentă a Imperiului Rus. Pentru administraţia imperială această regiune avea un rol strategic important: ea urma să se transforme într-un cap de pod în realizarea planurilor expansioniste ale Rusiei în Balcani. Aşadar, acest teritoriu urma să fie exploatat în interesul întăririi imperiului. În acest scop era necesară răspândirea şi deznaţionalizarea populaţiei autohtone şi, concomitent, implantarea în mediul ei a tradiţiilor ruseşti şi a limbii ruse. Biserica şi învăţământul urmau să implementeze principalele metode prin al căror intermediu autorităţile promovau politica lor.

Necesitatea înfiinţării şcolilor laice devine acută deja în sec. al XVIII-lea, când în viaţa social-economică rusă au loc un şir de schimbări legate de dezvoltarea comerţului intern şi extern, de începutul formarii pieţei unice ruse, de implicarea gospodăriilor moşiereşti şi ţărăneşti în relaţiile marfă-bani etc. Dezvoltarea artei militare, a medicinei, a arhitecturii etc., care necesită în permanentă funcţionari cărturari, ce ar cunoaşte matematica, chimia, anatomia, în acelaşi timp necesita lichidarea analfabetismului în mase şi obţinerea de către acestea a unor cunoştinţe largi.

Fenomenul în cauză explică tendinţa tuturor stărilor sociale, îndeosebi a orăşenilor, în obţinerea studiilor. Secolul al XVIII-lea ocupă un loc aparte în istoria învăţământului din Rusia. Pe parcursul lui a fost fondată şcoala populară, s-a încercat organizarea unui sistem de învăţământ public. Pentru prima dată a fost formulată concepţia învăţământului public care prevedea instruirea şi educarea copiilor.

Însă în această perioadă nu putem vorbi despre formarea instituţiilor de învăţământ unde ar fi avut posibilitatea să-şi facă studiile reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale din simplul considerent că se mai păstrau şcoli numai pentru anumite categorii cum ar fi fost, de exemplu, corpurile de cadeţi, pensionatele de stat şi private (societatea fetelor nobile) – pentru dvoreni, seminarele – pentru persoanele duhovniceşti şi şcolile de garnizoană – pentru copiii militarilor. Instituţiile laice de învăţământ au funcţionat puţin în sec. al XVIII-lea. La începutul sec. al XIX-lea, Rusia practic, nu avea şcoli laice.

Putem menţiona că până în anul 1864 învăţământul laic se afla la nivelul sec. al XVIII-lea, iar a doua jumătate în sec. al XIX-lea se caracterizează printr-o nouă etapă a apariţiei şi dezvoltării învăţământului laic în Rusia şi în Basarabia.

Au fost propuse unele proiecte pentru îmbunătăţirea sistemului de învăţământ, cum ar fi: „Regulamentul învăţământului primar şi al şcolilor populare", „Regulamentul gimnaziilor". La 14 iunie 1864 a fost aprobat „Regulamentul instituţiei primare populare". Conform regulamentelor, aceste instituţii aveau drept scop răspândirea ştiinţei de carte în masă. Este adoptat şi conţinutul programei care prevedea studierea următoarelor obiecte: religia, citirea cărţilor bisericeşti şi laice, caligrafia, cele patru operaţii de aritmetică şi cântul bisericesc (Будак 1961, 100). De deschiderea şi funcţionarea pe parcurs a şcolilor primare aveau grijă atât instituţiile sociale, cât şi persoanele particulare. Aceste şcoli se aflau sub controlul Consiliului judeţean şi gubernial. În Basarabia, până la reformă, ca şi în celelalte gubernii existau trei tipuri de şcoli primare: şcoli ministeriale, de zemstvă şi parohiale.

La 19 noiembrie 1864 a fost confirmat „Regulamentul liceelor" care enunţa principiul formarii învăţământului primar pentru toate stările sociale şi pentru toate confesiunile religioase. Taxa de studii era mare şi din acest considerent aici învăţau doar copiii persoanelor înstărite.

Conform „Regulamentului" se prevedeau două tipuri de licee: ***clasice*** – unde se acorda o atenţie deosebită profilului umanist (limba latină, limba greacă ş.a.) şi ***reale*** – în care un loc de frunte în programa de studii îi revenea matematicii şi ştiinţelor reale. Absolvenţii liceelor clasice avea dreptul să-şi continue studiile în universităţi fără a susţine examenele de admitere. Cei care absolveau liceele reale puteau să-şi continue studiile numai în universităţile tehnice (Будак 1961, 104).

În aceste condiţii continuă să apară şi să se dezvolte sistemul şcolar din Basarabia.

Lipsa aşezămintelor de învăţământ mediu în provincie se resimţea tot mai puternic, mai ales după ce au fost închise toate şcolile particulare şi pensioanele în vederea „pregătirii" deschiderii liceului. După patru ani de muncă pregătitoare, la 12 septembrie 1833, a fost deschis liceul regional din Chişinău.

Într-un timp relativ scurt liceul din Chişinău devine unul din principalele aşezăminte de învăţământ mediu în circumscripţia Odesa.

Către anul 1871 în Basarabia exista doar un singur liceu pentru băieţi (deschis în 1833) şi unul pentru fete (deschis în 1864), ambele cu reşedinţă la Chişinău[1].

Necesitatea înfiinţării unor astfel de instituţii de învăţământ apare şi în alte judeţe ale Basarabiei. Între anii 1872-1881, în patru oraşe judeţene au fost deschise gimnazii şi licee, inclusiv: Liceul din Akkerman, 10 decembrie 1872, care avea cinci cla-

[1] ANRM, F. 1862, inv. 36, d. 9, f. 3, 5.

se (o clasă pregătitoare şi patru de bază)); Gimnaziul din Bender, deschis în anul 1876, care avea cinci clase (una pregătitoare şi patru de bază); Gimnaziul din Bolgrad, deschis la 1 septembrie 1880, care avea cinci clase (două pregătitoare şi trei de bază); Gimnaziul din Ismail, deschis la 28 septembrie 1880, care avea patru clase (una pregătitoare şi trei de bază) (Книга по Одесского учебному округу 1881, 131). Ulterior, cele trei gimnazii vor fi transformate în licee.

Pentru a înţelege mai bine procesele ce au avut loc în învăţământul mediu din Basarabia, trebuie să precizăm, mai întâi de toate, numărul instituţiilor de învăţământ care au existat în perioada 1864-1914 (Tabelul 1).

Tabelul 1

Numărul liceelor deschise în Basarabia către anul 1900*

Nr. d/o	Denumirea şi locul amplasării liceelor	Anul deschiderii	Anul reorganizării
1	Liceul nr.1 de băieţi din Chişinău	1833	-
2	Liceul de băieţi din Bender	1858	1884
3	Liceul de fete de zemstvă din Chişinău	1864	1869
4	Liceul nr.2 de băieţi din Chişinău	1871	1884
5	Liceul de zemstvă din Akkerman	1872	1895
6	Gimnaziul de fete din Bender	1876	-
7	Liceul de fete din Bolgrad	1880	1884
8	Liceul de fete din Ismail	1880	1901
9	Liceul de fete din Soroca	1900	**
10	Gimnaziul de zemstvă „Nagovski" din Chişinău	1894	***
11	Liceul de fete „Dadiani" din Chişinău	1895	1897

* Андриус 1952, 18.
** Liceul din Soroca a fost fondat chiar de la început ca liceu.
*** Această instituţie nu a fost reorganizată în liceu. În rândul acestor gimnazii putem include şi liceul din Tiraspol, fondat în 1894, însă în această perioadă Tiraspolul se afla în componenţa guberniei Herson; din care cauză el nu a fost inclus în tabel.

Datele Tabelului 1 demonstrează că în Basarabia, la 1890, erau trei licee pentru băieţi şi opt licee pentru fete. Acestea erau instituţiile de învăţământ care pregăteau cadre pentru funcţii publice şi studenţi pentru universităţi.

În ultimii zece ani ai sec. al XIX-lea, în sfera învăţământului mediu se observă influenţa persoanelor particulare care contribuie la deschiderea liceelor şi a gimnaziilor. Aşadar, în Chişinău apar licee particulare pentru fete şi pentru băieţi. De la implementarea regulamentului şcolar din 1864 şi până la sfârşitul sec. al XIX-lea în Basarabia au fost deschise trei licee de stat pentru băieţi şi cinci licee pentru fete, un liceu particular pentru fete.

În primii cinci ani sec. al XX-lea se observă o activitate sporită a persoanelor particulare la fondarea şcolilor medii. Astfel, din 11 şcoli deschise în perioada anilor 1903-1907, cinci din ele au luat fiinţă datorită eforturilor persoanelor particulare (Andrus 1952, 44).

Timp de cinci ani (1910-1915) în Basarabia au fost deschise doar două şcoli medii particulare. Şcolile medii (gimnaziile şi liceele), ca şi anterior, erau destinate pentru copiii dvorenimii, funcţionarilor, feţelor bisericeşti. Liceele rămâneau în continuare neaccesibile pentru copiii de ţărani. Către anul 1913, în Basarabia, în aceste instituţii de învăţământ îşi făceau studiile 6838 elevi, dintre aceştia 694 (10%) fiind copii din familii de ţărani.

Datorită activităţii persoanelor particulare, învăţământul mediu pentru fete a fost instituit şi în alte judeţe ale Basarabiei, în primul rând, în oraşele judeţene: Akkerman, Bender, Hotin, Bălţi etc. Din păcate, numărul liceelor şi al elevilor care îşi făceau studiile în aceste instituţii de învăţământ era destul de mic. Pentru comparaţie, vom menţiona că la 1 ianuarie 1913, pe întregul teritoriu al Rusiei erau înregistrate doar 437 gimnazii atât pentru băieţi, cât şi pentru fete, cu un contingent de 142935 elevi (Большая советская энциклопедия 1971, 527).

Prin urmare, în 1914, în Basarabia, existau 17 licee pentru fete, un gimnaziu şi un seminar pedagogic. Instituţii medii cu grad de liceu pentru băieţi erau mai multe, ele atingând cifra de 23 la număr (Andrus 1952, 51). Către anul 1917 numărul liceelor a rămas neschimbat.

Studiile în toate liceele subordonate Ministerului Învăţământului Public erau cu plată. Banii alocaţi de zemstvă pentru întreţinerea liceelor şi gimnaziilor nu puteau acoperi necesităţile procesului de învăţământ, de aceea ele funcţionau în mare parte în baza donaţiilor. Zemstva acorda anual gimnaziilor o sumă de 600 ruble, suma ce nici pe departe nu putea asigura desfăşurarea în albia normalităţii a procesului de instruire (Сборник 1880, 56). Exemplu elocvent în acest sens este incendiul din martie 1879 care a izbucnit în Gimnaziul din Akkerman şi a distrus tot mobilierul şcolar şi biblioteca, conducerea zemstvei acordând doar 300 ruble pentru reparaţia acestei instituţii (Сборник 1880, 26). Învăţătorii aveau salarii mizere, motiv care nu-i mobiliza şi nu-i cointeresa în eficientizarea procesului de instruire. Mulţi dintre ei lucrau în şcoli o perioadă scurtă de timp, aflându-se în căutarea unui serviciu remunerat mai bine. Pentru întreţinerea Liceului de fete de zemstvă din Chişinău, în anul 1880 zemstva a alocat 35854 ruble 91 copeici, dintre care 14411 ruble 50 copeici au fost prevăzute pentru procesul de învăţământ (Памятная книга 1881, 131).

Din această cauză, în asemenea instituţii de învăţământ nu-şi puteau face studiile toţi doritorii. De exemplu, în anul deschiderii Primului Liceu de fete contingentul lui atingea cifra de 185 de eleve, reprezentante ale următoarelor stări sociale: 128 (69,2%), – fiice de dvoreni; 32 (17,3%) – fiice de negustori; 15 (8,1%) – fiice de mici-burghezi; 10 (5,4%) – alte categorii (Andrus 1952, 60).

Aceste date constituie un argument că circa 70% din numărul total de eleve admise în liceu erau fiice de dvoreni, aceeaşi situaţie fiind înregistrată şi în liceele pentru băieţi.

Această stare de lucruri se păstrează şi la sfârşitul sec. al XIX-lea. În 1896, din cele 349 de eleve care îşi făceau studiile în acest liceu 236 (67,6%) erau fiice de dvoreni, funcţionari şi fiice ale feţelor bisericeşti, 88 (25,2%) – fiice de negustori şi de mici burghezi şi doar 9 (2,6%) – fiice de ţărani. Celelalte 16 eleve (4,6%) erau din categoria imigranţilor[2].

Datele privind încadrarea în instituţiile liceale din Basarabia la 1906 a diferitelor categorii sociale sunt sistematizate în Tabelul 2.

Tabelul 2

Numărul de elevi în liceele din Basarabia conform stării sociale existente la 1906*

Denumirea şi locul amplasării liceului	Nr. total de elevi	Raportul, în %	Inclusiv, aparţinând următoarelor categorii sociale:													
			Dvoreni şi funcţionari	În %	Preoţi	În %	Negustori şi cetăţeni de onoare	În %	Mici-burghezi şi meşteşugari	În %	Ţărani	În %	Cazaci	În %	Străini	În %
Primul Liceu din Chişinău	377	33,4	232	61,5	12	3,2	33	8,7	69	18,3	26	6,8	-	-	5	1,3
Liceul de fete din Soroca	337	29,8	77	22,8	18	5,8	35	1,3	184	54,6	17	5,0	-	-	6	1,8
Liceul privat din Bălţi	202	17,9	29	14,3	3	1,5	14	7,0	121	59,9	18	8,9	1	0.5	16	7,8
Liceul nr. 2 de băieţi din Chişinău	214	18,9	88	41,1	3	1,4	107	50,0	-	-	7	3,2	-	-	9	4,2
În total	**1130**	**100**	**426**	**37,7**	**36**	**3,2**	**189**	**16,7**	**374**	**33,1**	**68**	**6,0**	**1**	**0,1**	**28**	**2,5**

* ANRM, F. 1862, inv. 36, d. 105, f. 7; inv. 44, d. 149, f. 20; f. 1772, inv. 48, d. 9, f. 25; inv. 7, d. 133, f. 45.

[2] Ibidem, f. 6.

Tabelul 2 ne demonstrează că în perioada indicată, în cele patru licee analizate îşi făceau studiile 1130 elevi, dintre care 377 (33,4%) frecventau Primul Liceu din Chşinău, 337 (29,8%) – Liceul de fete din Soroca, 214 (18,9%) – Liceul nr. 2 de băieţi din Chişinău. În aceşti ani Primul Liceu de fete din Chişinău era considerat drept una dintre cele mai prestigioase instituţii de învăţământ pentru dvoreni din Basarabia, această afirmaţie fiind demonstrată şi de datele Tabelului. În acest liceu locul de bază în numărul elevilor aparţinea dvorenimii – 232 (61,5%), după care urma mica burghezie şi meşteşugarii – 69 (18,3%), urmaţi de negustori şi cetăţeni de onoare – 33 (8,7). În rândul elevelor îşi fac apariţia şi 26 (6,8%) fiice de ţărani. Dvorenii solicitau pentru copiii lor anume această instituţie de învăţământ. Este de menţionat că o asemenea dorinţă încep să manifeste şi ţăranii înstăriţi. În Liceul de fete din Soroca locul de bază în numărul elevelor nu le mai revine dvorenilor care constituiau 77 (22,8%), ci micii burghezii şi meşteşugarilor – 184 (54,6%), dvorenii plasându-se pe locul doi în această instituţie de învăţământ, ei fiind urmaţi de preoţi – 18 (5,8%), apoi de ţărani – 17 (5%) şi de negustori şi cetăţeni de onoare – 35 (1,3%). În liceul privat din Bălţi se observă acelaşi proces ca şi la cel din Soroca, numărul cel mai mare de elevi formându-l copiii micii burghezii şi ai meşteşugarilor – 121 (59,9%), urmaţi de copiii dvorenimii – 29 (14,3%), aceştia fiind urmaţi, la rândul lor, de ţărani – 18 (8,9%). Astfel, în anul 1906, printre elevii liceelor erau deja şi copii de ţărani. Numărul redus al acestora se explică şi prin faptul că instituţiile de învăţământ erau situate în oraşele judeţene, iar studiile necesitau mari cheltuieli. Întreţinerea la internat şi taxa mare pentru studii nu era pe puterea ţăranilor. Cifrele ce urmează vin să argumenteze cele menţionate.

Tabelul 3

Numărul de elevi în liceele din Basarabia conform stării sociale existente la 1911*

Denumirea şi locul amplasării liceului	Nr. total de elevi	Raportul, în %	Inclusiv, aparţinând următoarelor categorii sociale:													
			Dvoreni şi funcţionari	În %	Preoţi	În %	Negustori şi cetăţeni de onoare	În %	Mici burghezi şi meşteşugari	În %	Ţărani	În %	Străini	În %	Alţii	În %
Liceul de fete din Soroca	314	33,5	58	18,4	15	4,7	27	8,5	171	54,4	34	10,8	9	2,8	-	-
Liceul privat din Bălţi	303	32,4	57	18,8	6	2,0	18	5,9	180	59,4	31	10,2	7	2,3	4	1,3
Liceul privat din Chişinău Nagovski	319	34,1	45	14,1	10	3,1	26	8,1	199	62,3	31	9,7	2	0,6	6	1,9
În total	**936**	**100**	**160**	**17,09**	**31**	**3,1**	**71**	**7,5**	**550**	**58,7**	**96**	**10,2**	**18**	**1,9**	**10**	**1,1**

*ANRM, F. 1862, inv. 4, d. 125, f. 8; F. 1772, inv. 48, d. 4, f. 209; F. 2108, inv. 13, d. 7, f. 8.

Investigaţiile privind statutul social al persoanelor care îşi făceau studiile în al doilea deceniu al secolului al XX-lea în liceele din Soroca, Bălţi şi în liceul privat din Chişinău denotă că numărul copiilor de dvoreni este 160 (17,9%), el fiind precedat de copiii micii burghezii şi ai negustorilor. Observăm că în aceste licee nu mai învaţă copii care provin din rândul dvorenimii. Creşte numărul copiilor de ţărani care îşi fac studiile în liceele din Basarabia – 68 (6%) în 1906, la 96 (10,2%) în 1911. Ponderea cea mai mare o deţin copiii micilor burghezi, ai negustorilor, aceştia constituind 550 (58,7%) din numărul total de elevi.

În 1911 plata pentru studii în liceele private este cu mult mai mare comparativ cu cele de stat (Tabelul 4).

Tabelul 4

Plata pentru studii în liceele private Chişinău, Bălţi şi Soroca în 1911*

Denumirea şi locul amplasării liceelor	Clasele pregătitoare	Clasele			
		I-III	IV-V	VI-VII	VIII
Liceul privat din Bălţi	50 ruble – pentru cei mici; 60 ruble – pentru cei mari	80 ruble	100 ruble	120 ruble	150 ruble
Liceul privat din Chişinău	60 ruble	75 ruble	80 ruble	90 ruble	120 ruble

* ARNM, F. 1862, inv. 4, d. 125, f. 24; F. 1772, inv. 4, d. 41, f. 24; F. 2108, inv. 13, d. 7, f. 12.

Din 1911, plata pentru studii în liceele private s-a majorat considerabil comparativ cu cele de stat. De exemplu, în gimnaziul din Soroca taxa pentru studii în clasa a VIII-a era de 150 ruble. Taxa sporită era condiţionată de faptul că banii constituiau mijlocul de bază pentru existenţa gimnaziilor private.

Pentru întreţinerea în internat, elevii plăteau anual de la 150 până la 250 ruble. Timp de cinci ani (1910-1915) în Basarabia a fost deschise numai două şcoli particulare. Liceele, ca şi anterior, erau deschise pentru copiii dvorenilor, funcţionarilor, feţelor bisericeşti. Şcolile medii rămâneau neaccesibile pentru copiii ţăranilor săraci. Contingentul elevilor din şcolile medii, din punctul de vedere al stărilor sociale, în 1913, este redat în Tabelul 5.

Tabelul 5

Numărul de elevi conform stării sociale existente la 1913 în liceele din Basarabia*

Tipul instituţiei de învăţământ	Nr. total de elevi	Numărul elevilor şi apartenenţa socială											
		Dvorenilor		Feţelor bisericeşti		Orăşenilor		Ţăranilor		Alte categorii		Străinilor	
		Nr.	În %	Nr.	În %	Nr.	În %	Nr.	În %	Nr.	În %	Nr.	În %
Liceele pentru băieţi	2300	667	29,0	192	8,3	1017	44,2	259	11,2	121	5,3	44	2,0
Liceele pentru fete	2190	1045	47,7	180	8,2	213	9,7	435	19,8	246	11,2	71	3,2
În total	4490	1712	38,1	372	8,2	1230	27,3	694	15,4	367	8,1	115	3,4

* Обзор Бессарабской губерний за 1913, 156- 168.

Din datele Tabelului 5 observăm că din numărul total de elevi (4490) numai 694 (15,4%) erau copii de ţărani. Copiii ţăranilor nu-şi puteau face studiile în licee, pe când copiii dvorenilor profitau de această posibilitate, numărul lor constituind 1712 (38,1 %) din numărul total al elevilor. Primul Liceu de băieţi din Chişinău şi Primul Liceu de zemstvă rămân a fi instituţii de învăţământ unde îşi făceau studiile copiii dvorenilor, funcţionarilor şi feţelor bisericeşti, aceştia constituind majoritatea absolută a elevilor.

Numărul mic al copiilor de ţărani este explicat de următoarele obstacole cu care se confrunta ţărănimea de atunci: liceele erau amplasate doar în centrele judeţene, şi în căminele de pe lângă aceste licee nu puteau să locuiască toţi doritorii, iar elevii care nu dispuneau de spaţiu locativ în ele erau nevoiţi să închirieze, plata fiind mare, în plus, taxa pentru studii nu era accesibilă pentru toţi doritorii în liceu mai erau şi discipline neobligatorii care se studiau în schimbul unei taxe suplimentare.

Cele menţionate mai sus sunt o confirmare a faptului că în societatea basarabeană ponderea micii burghezii creşte evident şi scade simţitor influenţa dvorenilor, însă aceasta nu ne permite să coclu-zionăm că dvorenimea, care nu mai este cea mai bogată, rămâne a fi cea mai onorabilă şi privilegiată stare socială.

Predarea în aceste instituţii de învăţământ se efectua în limba rusă, în baza manualelor aprobate de Ministerul Învăţământului Public.

Lecţiile în instituţiile de învăţământ începeau la ora 8^{30} dimineaţa şi se terminau nu mai târziu de ora 15^{00}. Durata unei lecţii era de 50 de minute. Între lecţii erau stabilite pauze (recreaţii) de 10 minute, iar între a treia şi a patra – de 30 minute (în timpul acestei recreaţii în unele licee se desfăşura pentru elevi ora de gimnastica).

Instruirea dura tot anul academic, cu excepţia vacanţelor de iarnă şi vară, stabilite de Ministerul Învăţământului Public, şi a zilelor de duminică şi de sărbătoare.

În liceele de fete disciplinele predate se divizau în două compartimente: obiecte obligatorii şi neobligatorii. Din cele obligatorii făceau parte: religia; limba rusă, oratorica, pedagogia, matematica, aritmetica, fizica, cosmografia, istoria naturală, istoria universală şi rusă, geografia, caligrafia, igiena, limba franceză, limba germană, lucrul manual, arta plastică, cântul, dansurile, gimnastica (Отчет попечителя 1914, 6). Din cele facultative erau: limbile franceză, germană, lucrul manual, arta plastică, cântul, gimnastica, dansurile[3]. Pe lângă toate aceste obiecte, în majoritatea gimnaziilor fetele studiau limbile slavonă şi latină.

În anul de învăţământ 1905-1906, conform planului de învăţământ al liceelor private de fete din Bălţi, orele pentru studierea a opt obiecte de bază se repartizau în felul următor: religia – 8 ore/săptămână; limba rusă – 16 ore/săptămână; aritmetica – 14 ore/săptămână; geografia – 8 ore/săptămână; istoria – 4 ore/săptămână (clasele III-IV); ştiinţele naturii – 2 ore/săptămână (clasa IV); caligrafia – 6 ore/săptămână; lucrul manual – 4 ore/săptămână[4]. În alte licee s-a păstrat aproximativ acelaşi raport al numărului de ore săptămânale. Pentru studierea limbii ruse se rezervau mai multe ore, deoarece elevii care intrau la studii o cunoşteau slab.

Principalele obiecte de studiu în Liceul de băieţi din Chişinău erau: religia, limba rusă, limba română, limba greacă, limba latină, limba franceză şi limba germană, filologia retorică, poezia rusă, geografia universală, geografia rusă, matematica, filozofia, dreptul, desenul, muzica şi cântecul pe note (Eţco 2003, 5).

În ceea ce priveşte introducerea studierii limbii române („moldoveneşti") în şcolile din Basarabia, vom menţiona că până la revoluţia din 1905-1907 situaţia nu s-a schimbat. Revoluţia rusă de la 1905, concomitent cu alte probleme majore abordate din sistemul de învăţământ a înaintat-o şi pe cea legată de studierea limbi materne în şcoală. Zemstvele basarabene, congresul eparhial al preoţilor, congresul învăţătorilor, care şi-a desfăşurat lucrările în Finlanda, unde au luat parte şi câţiva învăţători basarabeni în frunte cu Mihail Vântu, au început să insiste asupra introducerii limbii române în şcoală. E foarte caracteristic faptul că înşişi elevii solicitau acest lucru în şcoală. Elevii seminarului din Chişinău, la 20 noiembrie 1906, au declarat grevă şi printre cele 27 propuneri stipulate în petiţia lor era fixată şi cererea de a introduce în mod obligatoriu în programul claselor teologice predarea „limbii moldoveneşti" şi în mod facultativ a limbii bulgare (Ciobanu 1952, 141).

Dezvoltarea învăţământului public în Basarabia în anii 1864-1917 a avut loc în condiţii istorice foarte complicate şi contradictorii. Dezvoltarea culturii naţionale, în particular a învăţământului, trebuia să înfrunte diferite obstacole, condiţionate atât de factori de ordin social-economic, cât şi de politica reacţionară a regimului ţarist în domeniul vieţii spirituale.

Studierea izvoarelor de arhivă inedite şi a celor publicate, precum şi a literaturii monografice de specialitate ne permite să concluzionăm că învăţământul liceal din Basarabia este strict legat de dezvoltarea sistemului de învăţământ din Imperiul Rus. Istoria învăţământului liceal începe odată cu deschiderea primelor pensioane în care îşi puteau face studiile numai copiii nobilimii. Însă în aceste instituţii de învăţământ elevii obţineau cunoştinţe generale, profesorii fiind preocupaţi mai mult de probleme de educaţie, accentul fiind plasat şi pe formarea comportamentului pe care trebuia să-l aibă o persoană în societate. Desigur, astfel de instituţii de tip închis nu puteau satisface cerinţele crescânde ale societăţii; în plus, ele nu ofereau absolvenţilor prea multe şanse de viitor.

O altă etapă în dezvoltarea învăţământului din Basarabia a fost deschiderea liceelor şi gimnaziilor. Acestea au fost deschise în baza „Statutului liceelor şi gimnaziilor" din 19 noiembrie 1864. De obicei, liceele erau instituţii private. Primele licee şi gimnazii au fost înfiinţate în oraşele jude-

[3] ANRM, F. 2108, inv. 9, d. 1, f. 1.
[4] ANRM, F. 1772, inv.48, d. 5, f. 91.

ţene: Liceul din Akkerman, gimnazii în Bender, Bolgrad, Ismail etc. De la 1864 până la unirea Basarabiei cu România fuseseră create deja 17 licee pentru fete şi 12 pentru băieţi. În ele accentul nu se mai punea de acum pe educaţie şi ofereau posibilitate absolvenţilor să se angajeze în calitate de învăţători în şcolile primare şi ministeriale sau îşi continuau studiile în universităţi.

Învăţământul liceal din Basarabia a apărut şi s-a dezvoltat în mare parte datorită eforturilor depuse de unele persoane particulare şi de instituţiile de zemstvă, liceele fiind înfiinţate în fond în oraşul Chişinău. Ulterior, datorită activităţii acestor persoane, zemstvei guberniale şi zemstvelor judeţene, instituţii de învăţământ mediu au apărut şi în alte judeţe ale Basarabiei, în special în oraşele judeţene Akkerman, Bender, Bălţi, Hotin etc.

Analiza materialului factologic, în special a celui de arhivă inedit, ne permite să constatăm că, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea are loc constituirea sistemului de învăţământ liceal, sporeşte numărul liceelor şi al contingentului de elevi. Dezvoltarea învăţământului liceal în Basarabia, aflată în componenţa Imperiului Rus, demonstrează în mod elocvent consecinţele nefaste ale politicii ţariste de uniformizare, dirijare centralizată şi birocratică şi rusificare totală a sistemului de învăţământ la periferiile naţionale, fapt care împiedica dezvoltarea culturii naţionale a acestor popoare. Acest proces s-a manifestat prin limitarea, apoi şi excluderea limbii române din toate sferele oficiale şi funcţionale, lichidarea şcolii naţionale, ignorarea tradiţiilor naţionale în procesul de instruire, care s-au soldat cu degradarea în ţinut a limbii literare româneşti.

Bibliografie

Adăniloae 1993: Nichita Adăniloae, Învăţământul în Sudul Basarabiei între anii 1857-1878. Revista istorică 9-10, Bucureşti, 1993, 893-901.

Eşanu 1997: Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Chişinăul – vatră de cultură şi civilizaţie românească (sec. XV – încep. sec. XIX). Destin românesc 3, 1997, 21-38.

Arbore 1898: Zamfir Arbore, Basarabia în sec. al XIX-lea sub ruşi (Bucureşti 1898).

Cibotaru 1962: F.F. Cibotaru, Contribuţii la istoria învăţământului din Basarabia (Chişinău 1962).

Ciobanu 1992: Şt. Ciobanu, Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă (Chişinău 1992).

Creţu 2003: N. Creţu, Structura şi organizarea învăţământului în Basarabia (1870- 1918). Caiete de istorie 4, an. I, 2003, 7-12.

Drăghicescu 2002: Dumitru Drăghicecu, Şcoala şi biserica în Basarabia. Cugetul 3-4, 2002.

Eţco 2003: Diana Eţco, Învăţământul din Basarabia în I jumătate a sec. XIX-lea. Caiete de Istorie 4 (8), 2003, 5-11.

Jarcuţchi 1992: Ion Jarcuţchi, Aspecte din istoria învăţământului public din Basarabia şi Transnistria (sec. XIX – înc. sec. XX). Revista de istorie a Moldovei 1, 1992, 66-79.

Istoria 1973: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. I. 1918-1968 (Chişinău 1973), 100-105, 111-118.

Istoria 1982: Istoria, arheologia, etnografia Moldovei. Indice al literaturii sovietice, vol. II. 1969-1980 (Chişinău 1982), 121-124, 127-131.

Iorga 1994: Nicolae Iorga, Basarabia noastră (Chişinău 1994).

Madan 2001: Ion Madan, Istorie, arheologie, etnografie. 1981-2001. Contribuţii bibliografice (Chişinău 2001).

Ţurcanu 1992: Ion Ţurcanu, Bibliografia Basarabiei şi a Trnsnistriei (Chişinău 1992).

Андрус 1952: О. Андрус, Очерки по истории школ Бессарабии и Молдавской СССР первой половины XX века (Кишинев 1952).

Архив 1869-1904: Архив Государственного Совета, т. I-V (СПб. 1869-1904).

Будак 1961: И.Г. Будак, Буржуазные реформы 60-70-х г. XIX-го века в Бессарабии (Кишинев 1961).

Годовой отчет 1910-1913: Годовой отчет о наблюдении за законоучительством и духовно-нравственным воспитании земских и министерских училищах Бессарабской губернии (Кишинев 1910-1913).

Журнал 1888-1891: Журнал Комитета Министров, т. I-II (СПб. 1888-1891).

Крачун 1969: Т.А. Крачун, Очерки по истории развития школы и Педагогической мысли в Молдавии (Кишинев 1969).

Отчет 1916: Отчет о работе школ Оргеевского уезда за 1916 г. (Кишинев 1916).

Доклады 1905, 1906, 1907: Доклады по народному образованию Бессарабской губернской земской управы (Кишинев 1905, 1906, 1907).

Бессарабский 1917: Бессарабский епархиальный исполнительный комитета. Отчет (Кишинев 1917).

Памятная книга 1881: Памятная книга по Одесскому учебному округу за 1881 г. (Одесса 1881).

Пархомович 1913: Иосиф Пархомович, Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии (1871-1882) (Кишинев 1913).

Пархомович 1913: Иосиф Пархомович, Духовно-учебные заведение Кишиневской епархии (Кишинев 1913).

ПСЗРИ 1830: Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое (1800-1825) (СПб. 1830).

ПСЗРИ 1830-1869: Полное собрание законов Российской Империи; Собрание второе (1825-1868) (СПб. 1830-1869).

Сборник 1880: Сборник Бессарабского земства, №6 (Кишинев 1880).

Стадницкий 1894: А. Стадницкий, Гаврил Бэнулеску-Бодони, экзарх молдовлахский (1808-1812) и митрополит Кишиневский (1813-1821) (Кишинев 1894).

Сучеван 1915: В. Сучеван, Краткий исторический очерк Кишиневского епархиального женского училища за 50 лет его существования (1864-1914) (Кишинев 1915).

L'évolution de l'enseignement de lycée en Bessarabie sous la domination tsariste (1833-1917)

Résumé

L'étude des sources d'archives inédites et de celles publiées, ainsi que de la littérature monographique de spécialité nous permet de conclure que l'enseignement de lycée en Bessarabie est étroitement lié au développement du système d'enseignement de l'Empire Russe. L'histoire de l'enseignement de lycée commence avec l'ouverture des premiers pensionnats où seulement les enfants de la noblesse pouvaient faire leurs études. Mais dans ces institutions d'enseignement, les élèves obtenaient des connaissances générales, les professeurs se préoccupaient plutôt des problèmes d'éducation, l'accent étant mis sur la formation du comportement qu'une personne devaient suivre dans la société. Bien sûr, de telles institutions de type fermé ne pouvaient pas satisfaire les exigences croissantes de la société; en plus elles n'assuraient pas aux émoulus de perspectives d'avenir.

Une autre étape dans le développement de l'enseignement de lycée en Bessarabie a constitué l'ouverture des lycées et des écoles secondaires. Ceux-ci ont été fondés en vertu du «statut des lycées et des écoles secondaires» du 19 novembre 1864. Les lycées étaient ordinairement des institutions privées. Les premiers lycées et écoles secondaires ont été fondés dans les villes des districts: le lycée d'Akkerman, écoles secondaires en Bender, Bolgrad, Ismail, etc. Depuis 1864 jusqu'à l'union de la Bessarabie avec la Roumanie ont été déjà créées 17 lycées pour filles et 12 lycées pour garçons. L'accent y n'était plus mis sur l'éducation et on donnait la possibilité aux émoulus d'obtenir la permission de travailler en tant qu'enseignants dans les écoles primaires et ministérielles ou de continuer leurs études aux universités.

L'enseignement de lycée en Bessarabie est apparu et s'est développé essentiellement grâce aux efforts de certaines personnes particulières et des institutions de zemstva, les lycées étant fondés dans la ville de Chisinau. Ensuite, grâce à l'activité de ces personnes, de la zemstva gouberniale et des zemstvas de district, des institutions d'enseignement secondaire sont apparues dans d'autres districts de la Bessarabie, notamment dans les villes des districts Akkermann, Bender, Balti, Hotin, etc.

L'analyse du matériel des faits, notamment celui inédit des archives, nous permet de conclure que pendant la seconde moitié du XIXe siècle – la début du XXe siècle se passe la constitution du système d'enseignement de lycée, la croissance du nombre et du contingent des élèves. Le développement de l'enseignement de lycée en Bessarabie dans le cadre de l'Empire Russe démontre explicitement les conséquences néfastes de la politique tsariste d'uniformisation, direction centralisée et bureaucratique du système d'enseignement aux périphéries nationales, fait qui constituait un obstacle au développement de la culture nationale de ces peuples. Ce procès s'est manifesté par la limitation et ensuite l'exclusion de la langue roumaine de tous les domaines officiels et fonctionnels, la suppression de l'école nationale, l'ignorance des traditions nationales dans le processus d'instruction qui ont mené à la décadence de la langue littéraire roumaine dans la région.

Развитие лицейского образования в Бессарабии под властью царизма (1833-1917)

Резюме

Изучение архивных документов, в том числе опубликованных, а также монографических исследований, позволяет сделать вывод, что лицейское образование в Бессарабии находилось в полной зависимости от развития образовательной системы существующей в Российской Империи. В Бессарабии лицейское обра-

зование начинает своё развитие с открытия первого пенсиона, в котором имели возможность обучаться лишь дворянские дети. Подобные учебные заведения способствовали передаче поверхностных знаний, поскольку основное внимание уделялось воспитанию, а не освоению новых знаний. Таким образом, эти закрытые заведения не отвечали постоянно растущим требованиям общества, доказывая свою бесперспективность.

Новый этап развития образования в Бессарабии отмечается открытием гимназий и прогимназий, в соответствии с «Уставом гимназий и прогимназий» от 19 ноября 1864 г. В большинстве случаев это были частные школы. Первые гимназии и прогимназии были открыты в уездных городах: гимназия в Аккермане, прогимназии в Бендерах, Болграде, Измаиле и др. С 1864 г. и до присоединения Бессарабии к Румынии на этой территории действовали 17 женских и 12 мужских гимназий, где основной акцент был направлен на получение фундаментальных знаний. По окончанию гимназии, выпускники могли преподавать в начальных и министерских школах, также имея право продолжить обучение в высших учебных заведениях. Необходимо отметить и тот факт, что возникновение и развитие гимназического образования в Бессарабии обязано, главным образом, материальной поддержке частных лиц и земских учреждений.

Изучение фактографического и архивных материалов даёт нам возможность констатировать, что со второй половины XIX и до начала XX вв. сформировалась система лицейского образования, что вело к численному росту учебных заведений и учащихся. В развитии лицейского образования в Бессарабии в составе Российской Империи прослеживаются злосчастные последствия царской политики, целью которой являлась стандартизация и централизованное управление в образовательной системе на периферіях Империи. Такая политика заслоняла развитие национальных черт в культуре подчинённых народов. Данный процесс выражался в ограничении, а позже и в исключении румынского языка из официальной сферы и образования, что способствовало игнорированию национальных традиций и вело в итоге к убыванию румынской литературной речи.

10.12.2007

Tatiana Chicaroş, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

PRIMELE ANUNŢURI „PUBLICITARE” ÎN PRESA BASARABEANĂ (1854-1899)

Vera Serjant

În prezent industria publicităţii a căpătat proporţii imense. Însă, puţini cunosc că ea are o istorie seculară atât în întreaga lume, cât şi în Basarbia. Studierea istoriei publicităţii în Basarbia este abia la început de cale, dar deja pot fi atestate unele trăsături specifice, caracteristice mediului basarabean.

Mijloacele de promovare a publicităţii au fost diverse: de la emblemele de lemn sau metal, foile volante, afişul, „glăsuirea” mărfurilor, presa, care datorită tehnicii realizate de ea, imprima anunţului noi nuanţe atractive, până la publicitatea modernă tehnicizată la maximum. În cele ce urmează ne vom referi doar la unul din mijloacele de publicitate şi anume la presă, unde ea capătă o haină tipografică deosebită.

Istoricul şi geograful rus A. Zaşciuk atestă la mijlocul sec. XIX, în Basarabia, şase tipografii dintre care două erau de stat şi patru particulare (trei în oraşul Chişinău şi una în Akkerman). Una din cele trei aflate la Chişinău aparţinea lui Popov, fondată în 1843, şi care avea şi o litografie. Alta a fost deschisă de către secretarul gubernial Dezideri la 1858; a treia – în 1859 de Konceakovski. Tipografia cu litografie din oraşul Akkerman a fost deschisă în 1858 de către general-maiorul Gangardt (Защук 1862, 432).

Publicitatea cu forma sa simplă de anunţ apare odată cu primele publicaţii din Basarabia, în a doua jumătate a sec. XIX. Acestea sunt: ziarul „Бессарабские Областные Ведомости”, organul oficial al administraţiei locale, ce a apărut între anii 1854-1873, şi prima revistă oficială religioasă „Кишиневские Епархиальные Ведомости” (1867-1917), unica publicaţie care a apărut un timp şi în limba română. Pentru a urmări apariţia şi evoluţia primelor anunţuri publicitare în atenţie vor fi puse aceste două publicaţii, precum şi alte periodice: calendare şi cataloage editate în limba rusă în Basarabia (sec. XIX). Între anii 1854 şi 1899 în Basarabia s-au editat 28 de publicaţii periodice: 9 ziare (inclusiv un supliment de literatură la ziar), 2 reviste, 14 culegeri şi 3 calendare-adrese (Трубецкой 1968, 28). Nu toate publicaţiile s-au păstrat până în prezent. Din cele 28 publicaţii au rezistat timpului doar 18: 7 ziare, 1 revistă, 7 culegeri şi 3 calendare-adrese (Трубецкой 1968, 17).

Primele publicaţii aveau un format mic. Conţinutul lor ţinea mai mult de domeniul propagandistic-informaţional. Pe paginile lor erau afişate informaţii de stat, cuprinsul diferitor legi, edicte, ordonanţe şi hotărâri ale administraţiei locale. În acest context poate fi menţionat ziarul „Бессарабские Областные Ведомости”, ce avea două generice: oficial şi neoficial. La început apărea săptămânal, apoi de două ori pe săptămână. În partea „neoficială” a ziarului este prezentă rubrica „anunţuri” şi „înştiinţări”. Aici sunt inserate anunţuri, ce purtau mesaje pur informaţionale: despre vinderea proprietăţilor, darea în arendă a moşiilor, reţinerea vagabonzilor, pierderea cailor, chemări în judecată şi alte dispoziţii ale organelor locale. Iată conţinutul unora din ele:

„Direcţia regională a Basarabiei anunţă că în baza sumei încasate (12 000 rub. argint) de la Principesa Ecaterina Cantacuzino, conform celor două acte ipotecare, întocmite de secretara Gubernială Suzana Plonskaia (după al doilea soţ Siman), este pusă în vânzare moşia Cantacuzinilor din Basarabia, judeţul Chişinău, sectorul 4, s. Petricani, care include aproximativ 1100 desetine de pământ, cu toate terenurile agricole, construcţii, obiecte şi lucruri casnice, preţuită conform venitului anual în decurs de 10 ani la 22 436 rub. argint. Târgul se va face la Direcţia Regională, cu drept de retârguire peste trei zile şi va avea loc la 23 septembrie, până la orele 12 seara. Documentele respective, până la vânzare, se pot vedea în biroul 7, secţia 2-a a acestei Direcţii” (БОВ 2, 1854).

„În Cancelaria Departamentului 2 al Senatului, în termenele stabilite conform art. 10 al Codului Civil (adoptat în 1812) s-a examinat dosarul ve-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 285-290.

nit de la Judecătoria Civilă din Basarabia despre sancţionarea de către consilierul Titular Constantin Stamati a urmaşilor asesorului Colegial Ion Iamandi, a moşieriţelor Ana şi Alexandra Russo şi a nobilului Vasile Iamandi după registru, cu 23 822 lei şi 20 parale"(БОВ 6, 1854).

Un aspect al petrecerii timpului liber al lumii mondene ni-l prezintă anunţul „Despre alergările de cai" din ziarul „Бессарабские Областные Ведомости" nr. 14, din 5 aprilie 1858: „Administraţia ţinutului Basarabia, în baza regulilor despre alergările de cai, anunţă că, la 15 mai anul curent, în oraşul Chişinău vor avea loc alergări de cai, pentru care sunt stabilite premii mari".

Alături de informaţiile de interes general îşi fac apariţia şi informaţiile „comerciale" şi „particulare". Astfel a apărut în „Бессарабские Областные Ведомости" nr. 17, din 6 noiembrie 1854 primul anunţ „publicitar": „Au ieşit de sub tipar şi se află în vânzare „Învăţăturile" protoiereului Alexandru Kociubinski. Doritorii de a procura această carte se pot adresa în oraşul Odesa în magazinul de cărţi al lui Belov, iar la Chişinău în magazinul negustorilor Reabcenkov şi Novosiolov. Preţul 1 rublă argint". În nr. 50, din 15 decembrie 1856, apare şi prima „înştiinţare particulară: „Moaşa Ghinţ, absolventă a Academiei din Vilno, cât şi fiica ei, recomandă şi propune onoratului public serviciile lor persoanelor, ce necesită ajutor în problemele de obstetrică, în casa lui Inozemţov, strada Zolotaia". Tot la rubrica „anunţuri particulare" se include şi următorul anunţ: „Subsemnatul, împuternicit din partea Direcţiei Societăţii Ruse de Asigurări în caz de incendiu, fondată în 1827, având dreptul confirmat de Statutul întărit, la asigurarea proprietăţii mobile şi imobile pe întreg teritoriul Imperiului Rus, are onoarea de a vă înştiinţa, că doritorii de a-şi asigura averea, atât cei din oraşul Chişinău, cât şi din alte oraşe ale ţinutului Basarabia, pot să se adreseze personal în orice moment la locul de trai: oraşul Chişinău, strada Seminarskaia, în casa lui Cardios, vis-à-vis de Bulevard. Agentul împuternicit G. Axelbirt" (БОВ 32, 1857)[1].

Din iulie 1867 a început să fie editată revista „Кишиневские епархиальные ведомости", organ oficial religios. Conţinea două părţi: oficială şi neoficială (uneori şi suplimente), apărea de două ori pe lună. Costul pe un an de zile cu „trimitere şi aducere 6 rub., fără trimitere şi aducere 5 rub. 50 cop. argint"[2]. De un format mic, conţinea informaţii oficiale din imperiu: edicte ale Sfântului Sinod, noutăţi despre familia ţarului, precum şi hotărâri, dări de seamă ale administraţiei eparhiale. Pe paginile ei erau inserate şi o serie de articole cu conţinut religios. Sunt prezente şi primele „înştiinţări". Prima „înştiinţare" a apărut în nr. 10, din 15 noiembrie, 1867: „Au ieşit în lume cuvintele, învăţăturile şi vorbirile, cele tipărite în anul curgătoriu ale Preasfinţiei Sale, Preasfinţitului Leontie, Episcopului Podolului şi Braţlavului. Cei ce doresc să aibă carte să binevoiască a se adresa în oraşul Kameneţ-Podolsk, în cancelaria Preasfinţiei Sale, cei de la casa arhierească. Preţul 1 rub. 50 cop. arţ". Acest număr are şi un supliment cu anunţuri despre continuarea publicării revistei „Руководство для сельских пастырей" în 1868; despre tipărirea însăşi a revistei, despre publicarea revistei „Харьковские Епархиальные ведомости" în anul 1868 conform aceluiaşi program, cu aceleaşi tiraj, cu aceeaşi periodicitate (de două ori pe lună), despre apariţia cărţii „Земная жизнь господа спасителя нашего Исуса Христа", tradusă din limba germană de H.M. Ordî, la preţul de 1 rub. 50 cop. cu trimitere".

Astfel de anunţuri sau „înştiinţări" cum erau numite, predomină pe paginile acestei publicaţii pe parcursul a multor ani. Unicul anunţ din această perioadă cu caracter „comercial" este următorul: „Prima în Odesa fabrică de obiecte sculptate, a lui Stefan Bolgarov, în casa proprie, în Moldovanca pe strada Kertomâşevscaia, mai jos de moara lui Hava. Am onoarea de a anunţa publicul că la fabrica mea se confecţionează diverse obiecte sculptate pentru înfrumuseţarea podurilor, pervazurilor, emblemelor, faţadelor şi iconostaselor, se primesc comenzi la lucrări de pictură, zugrăvire şi afişare, la preţuri destul de moderate. S. Bolgarov (КЕВ 22, 1871).Publicitatea adevărată va apărea pe paginile acestei reviste la sfârşitul sec. XIX, când vor fi promovate produsele mul-

[1] Pe clădirea cu nr. 34, str. Avram Iancu (fosta Ostapovskaja) în timpul reparaţiei din toamna 2007, s-a găsit o placă metalică cu inscripţia: „Российское страховое общество 1827". Anunţul citat mai sus confirmă existenţa şi activitatea la Chişinău a Societăţi de Asigurări în caz de incendiu, care, ulterior, probabil şi-a schimbat sediul.

[2] Abonarea la această revistă se făcea la redacţia ei de la Seminarul Teologic din Chişinău. Cenzor era inspectorul seminarului, preotul Grigorie Galin.

tor magazine, depozite şi serviciile instituţiilor publice.

Având o formă concisă, mesajele cu referinţă la apariţia unor cărţi, reviste şi cele ce ţin de „înştiinţări" particulare pot fi numite „anunţuri" ale micii publicităţi.

Răsfoind presa anilor '70 ai sec. XIX, se observă o creştere considerabilă a numărului de anunţuri comerciale. Ce oferte propuneau publicului consumator „anunţătorii"? Să urmărim „Бессарабский адресный календарь" pe anul 1873, editat la Chişinău în 1872: „Biroul Notarial al lui M.B. Leontiev din Chişinău, str. Haralampievskaia (Zolotaia), în casa cu nr. 173, alături cu casa lui Grinberg, este deschis între orele 8 dimineaţa până la orele 8 seara; Biroul Notarial al lui Dunin-Barcovschi, situat la începutul străzii Seminarscaia, de-a lungul celei cu nr. 140, este deschis de la orele 9 dimineaţa până la orele 9 seara; Patiseria lui Florian Mrozek, situată lângă casa lui Catarji, vis-à-vis de Bulevard, primeşte comenzi la toate produsele de patiserie; Magazinul de galanterie al lui Secaciov, str. Zolotaia, în casa lui Krauze, oferă un bogat sortiment de articole; Magazinul lui C. Draganov, Chişinău, vis-à-vis de Bulevard, în casa lui Krupenski comercializează tutun şi ţigări turceşti de diferite calităţi, ţigări din Havana şi Riga, diverse muştucuri, produse cosmetice şi articole de galanterie, cerneală şi o varietate largă de rechizite de scris; Magazinul lui E. Milan, aflat în casa lui Virţel, acum transferat în casa lui Krupenski, unde se afla patiseria lui Florian Mrozek, propune un sortiment bogat de stofe pentru haine bărbăteşti: postav, trico, castor, rips şi edredon, diverse pălării şi blănuri de calitate superioară, la preţuri moderate; Magazinul de galanterie şi optică al lui O. Berngard; Magazinul de cărţi al lui Şah M.O.; Fabrica de tutun a lui Caciulcov L.F., str. Haralampievskaia, în casa lui Zaharin; Fabrica de carete a lui I. Rapp din Chişinău, str. Meşcianskaia, în casa proprie cu nr.280, anunţă publicul, că are de vânzare trăsuri de diferite modele, primeşte comenzi şi repară, lucrările se îndeplinesc conştiincios şi cu acurateţe, la preţuri destul de accesibile; Magazinul lui Şpiler, strada Moskovskaia, vis-à-vis de Bulevard, propune o varietate largă de obiecte din aur şi briliante, ceasuri de aur şi de argint, ceasuri de perete şi deşteptătoare, tabachere muzicale; Magazinul lui Louis Cambune, vis-à-vis de Bulevard, în casa lui Colţev, propune parfumuri şi alte produse cosmetice de la cele mai renumite fabrici din Paris şi Londra cu reduceri de 25%, mănuşi, flori artificiale, vestimentaţie pentru dame, cravate mari, noi modele de cocuri femeieşti şi tot de ce are nevoie o coafură; Magazinul lui F.I. Ivanov, Chişinău, str. Zolotaia, pune la dispoziţia consumatorilor articole şi mărfuri bisericeşti, militare, cosmetică, obiecte din piele, pălării şi căciuli, încălţăminte, covoare, muşamale, pături, perne, veselă diferită, geamantane, ceai, zahăr, cafea şi bomboane; Depozitul de piane al lui Ivan Kubiţki, Chişinău, vis-à-vis de Bulevard, în casa lui Priţîlski, lângă biroul poştal, are în vânzare piane la preţuri diferite".

După cum se poate constata, anunţurile simple cu mesaje informaţionale, ce erau inserate pe paginile primelor publicaţii, sunt înlocuite cu anunţurile „publicitare" (plătite), care pe drept cuvânt pot fi numite reclamă.

„Publicitatea sau reclama sunt două noţiuni sinonime, strâns legate de viaţa comercială şi industrială. La început termenul de publicitate era folosit în sens juridic, ca publicitate a dezbaterilor, deliberare publică deschisă în opoziţie cu secretul, iar în sec. XIX el va dobândi şi semnificaţie comercială" (Petcu 2002, 140). De părerea că „reclama este un fenomen specific al capitalismului avansat şi nu atinge un stadiu semnificativ decât odată cu jumătatea a doua a sec. XIX" este şi cercetătorul R. Enache (Enache 2007, 52). Situaţia economică a Basarabiei nu ne permite să vorbim despre un avânt industrial semnificativ. „La 1 ianuarie 1858 în tot ţinutul s-au înregistrat 435 de fabrici şi gospodării casnice, la care lucrau 1.182 de angajaţi, venitul cărora anual îl constituia 918,45 rub. argint. Ele erau situate în judeţele: Hotin (13), Soroca (29), Orhei (242), Iaşi (1), Chişinău (14), Bender (2), Akkerman (4) şi în oraşele: Hotin (4), Orhei (22), Bălţi (7), Chişinău (63), Bender (8), Akkerman (7) şi în coloniile bulgare (19)" (Защук 1862, 330). Însă aceasta nu înseamnă că publicitatea nu avea temei de dezvoltare în acest ţinut. Dezvoltarea comerţului interior, exterior, precum şi cel de tranzit va favoriza apariţia pe piaţa basarabeană a mărfurilor străine. Comerţul cu ele va fi concentrat cu preponderenţă în mâinile „evreilor, grecilor, armenilor, bulgarilor, ruşilor, ucrainenilor etc., care vor deveni elementul comercial dominant" (Tomuleţ 2007, 55).

„Reclama este şi rămâne «sufletul» comerţului când stabileşte reputaţiunea unui produs oare care şi în acest caz ea trebuie să fie farul care arată cumpărătorului unde să meargă şi călăuza care să-i indice lucrurile ce-i trebuiesc" (Petcu 2002, 53). Reclama care se făcea produselor sau serviciilor publice urma să corespundă intereselor consumatorilor. Proprietarii de magazine, depozite, de localuri publice, fabrici etc. aveau grijă de reclama ce se făcea produselor sau serviciilor prestate de ei. Nu pot să confirm în etapa iniţială de cercetare a acestei teme, pe ce criterii îşi amplasau ei anunţurile în paginile publicaţiilor. Un lucru e cert: ele sunt prezente peste tot. Nu lipsesc nici din „Каталог Бессарабской выставки 1889 года", editat de Zemstva gubernială, pe paginile căruia se face reclamă pentru magazinul fraţilor Kogan şi depozitul de piane şi instrumente muzicale al lui I. Kubiţki.

Care era situaţia la periferie? Între anii 1854-1899, în celelalte oraşe ale Basarabiei practic lipsesc publicaţiile periodice[3]. Ele vor apărea aici la începutul sec. XX.

Spre finele sec. XIX anunţurile publicitare ocupă spaţii tot din ce în ce mai mari pe paginile publicaţiilor. Apar instituţii specializate în fabricarea reclamei – birourile de anunţuri şi publicaţii de specialitate. Astfel, în 1880, a apărut ziarul „Кишиневский листок справок и объявлений", editat şi redactat de A. Mişcenko. Ziarul se tipărea de trei ori pe săptămână: marţi, joi şi sâmbătă, de un format mic, avea casete publicitare amplasate compact pe paginile lui. Mesajele publicitare diverse: de la ofertele magazinelor (al lui Cauşanschi-Braunstein; de ceasuri al lui A. Schmidt; de cărţi a E. Porohova), promovarea serviciilor hoteliere, bancare (hotelul „Anglia", Biroul bancar al lui I. Gruber), la anunţuri simple (de tipul se vinde o moşie, o casă, se dă în chirie)[4]. B.A. Trubeţkoi, în lucrarea „Из истории периодической печати Бессарабии (1854-1916)" atestă editarea acestui ziar la Chişinău în 1880 (Трубецкой 1968, 26). Tot aici el afirmă, că un ziar cu aceeaşi denumire urma să editeze încă în 1876 F.M. Garaşcenko, însă editorul n-a primit acordul organelor centrale în probleme de presă (Трубецкой 1968, 23). Deci, presa se afla sub un control riguros al autorităţilor locale, iar apariţia noilor publicaţii depindea de deciziile acestora. Erau cenzurate chiar şi publicaţiile ce purtau un caracter pur informaţional.

În prezentul articol m-am oprit asupra anunţului sau inserţiei cum mai este numit, ca cel mai eficace şi mai frecvent mijloc al reclamei imprimate. Primele publicaţii basarabene au inserate pe paginile lor anunţuri cu o redactare simplă. Textele lor sunt culese cu litere minuscule, lipsesc majusculele, vinietele, chenarele. Toate aceste artificii tipografice vor apărea puţin mai târziu. Anume ele vor da efectul scontat reclamei de la începutul sec. XX, care urmează a fi cercetată.

Din cele relatate mai sus constatăm: debutul anunţurilor s-a făcut pe paginile primelor publicaţii periodice. La început mesajele lor se reduceau la sfera propagandistico-informaţională, ca mai apoi să treacă la „înştiinţări" editoriale şi „particulare", care, de fapt pot fi numite primele anunţuri „publicitare". În anii '70 ai sec. XIX se simte un avânt al publicităţii basarabene (anunţurile comerciale ocupă spaţii din în ce mai mari pe paginile publicaţiilor), ca mai apoi, spre finele acestui secol, să vorbim despre o adevărată înflorire a reclamei.

Reclama din presa basarabeană a sec. XIX nu este doar un anunţ fugar şi neglijent, subordonat exclusiv legilor comerţului, menit să atragă cumpărătorii (ori publicul, dacă era vorba de serviciile social-culturale) şi să defăimeze concurenţa. El poate servi şi drept sursă de o reală valoare artistică şi documentară, ce furnizează preţioase informaţii legate de evoluţia configuraţiei urbane, toponimia străzilor, cultura materială, şi nu în ultimul rând psihologia, moravurile şi obiceiurile momentului, contribuind astfel la închegarea unei fresce sociale şi culturale a epocii moderne.

[3] Este cunoscut că la Orhei s-a editat în 1893 foia umoristică „Фонарь", iar la Bolgrad s-au publicat ziarele „Ялпуг" şi „Эхо Болграда" (1872-1873).

[4] Au fost depistate doar trei numere ale acestei „foi informaţionale" (în fondurile Bibliotecii Naţionale).

Bibliografie

Enache 2007: R. Enache, PR TREND. Teorie şi practică în publicitate şi relaţii publice. In: (coord. D. Balaban, F. Rus) Publicitatea şi Relaţiile Publice – elemente pentru o istorie comună (Bucureşti 2007).

Petcu 2002: M. Petcu, O istorie ilustrată a publicităţii româneşti, Tritonic (Bucureşti 2002).

Tomuleţ 2007: V. Tomuleţ, Evreii în structura etnică a burgheziei comerciale din Basarabia (anii 1812-1868). Tyragetia 2, vol. 1 (XVI), 2007, 45-56.

БОВ 1854: Бессарабские областные ведомости 17, 6 ноября, 1854.

БОВ 1854: Бессарабские областные ведомости 2, 31 июля, 1854.

БОВ 1854: Бессарабские областные ведомости 6, 21 августа, 1854, 24.

БОВ 1856: Бессарабские областные ведомости 50, 15 декабря, 1856.

БОВ 1857: Бессарабские областные ведомости 32, 10 августа,1857.

БОВ 1858: Бессарабские областные ведомости 14, 5 апреля 1858, 26.

Бессарабский 1873: Бессарабский Адрес – календарь, 1873.

Защук 1862: А. Защук, Материалы для географии и статистики России, Бессарабская область (Санкт Петербург 1862).

Каталог 1889: Каталог Бессарабской выставки, 1889.

КЕВ 1867: Кишиневские епархиальные ведомости 10, 15 ноября, 1867, 109.

КЕВ 1871: Кишиневские епархиальные ведомости 22, 30 ноября, 1871, 558.

Кишиневский 1880: Кишиневский листок справок и объявлений, 1-3, 1880.

Трубецкой 1968: Б. Трубецкой, Из истории периодической печати Бессарабии 1854-1916 (Кишинев 1968).

First "advertisements" in the Bessarabian press (1854-1899)

Abstract

This article deals with advertising history in Bessarabia of 19th – beginning of 20th centuries. Advertising has existed for a long time and has become a part of our lives. First periodical advertising had a large format and mainly contained informational-propaganda materials, such as different decrees, laws and other administrative documents.

As the economy expanded at the end of 19th c. and foreign suppliers appeared on the Bessarabian market advertising became commercial. Newspapers, magazines, address calendars, catalogues included ads for drapery, grocery and services published in Russian. The purpose of this work is to reveal historic and documental nature of commercial advertising.

Первые „рекламные" объявления в бессарабской прессе (1854-1899)

Резюме

Реклама в мире, и в том числе и в Бессарабии имеет вековую историю. Но в форме простого объявления появляется с началом выхода первых периодических изданий. Первые периодические издания имели небольшой формат, а их содержание сводилось к информационно-пропагандисткой области. На их страницах были напечатаны разные указы, законы и другие административные решения.

В конце XIX в. реклама принимает коммерческий характер. Это связано с развитием торговли и появлением на бессарабском рынке иностранных поставщиков. Объявления, рекламирующие мануфактурные изделия и бакалейные товары, а также сервисные услуги, печатаются в газетах, журналах, адрес-календарях, каталогах, издававшихся на русском языке. Именно эти источники используются в данной работе, цель которой состоит в раскрытии документального и исторического характера коммерческого объявления.

17.01.2008

Vera Serjant, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

SIMBOLURILE REPUBLICII DEMOCRATICE MOLDOVENEŞTI (1917-1918). INTERPRETĂRI SEMANTICE

Silviu Andrieş-Tabac

Problema simbolurilor oficiale de stat ale Republicii Democratice Moldoveneşti din 1917-1918 a devenit una istoriografică în anii 1988-1989, cu ocazia renaşterii mişcării de eliberare naţională la est de Prut. Artificiala Republică Sovietică Socialistă Moldovenească, creată în 1940 şi 1944, a fost împinsă de factori interni şi unionali (cu referire la U.R.S.S.) pe calea redefinirii identităţii şi îşi căuta în istorie originile şi punctele de sprijin pe care să se poată reîntemeia. Pan-românismul spontan al străzii, reacţiile înverşunate anti-româneşti sprijinite din centrul imperial şi ezitările nomenclaturii comuniste locale în a recunoaşte adevărul istoric au impulsionat numeroase discuţii publice şi istoriografice la subiecte atingătoare de identitatea moldovenilor din Basarabia şi Transnistria. În căutarea noii identităţi simbolice, experienţa Republicii Democratice Moldoveneşti din 1917-1918 – formaţiune statală născută în condiţii istorice asemănătoare întru câtva celor din 1988-1989 – părea una demnă dacă nu de urmat, cel puţin de luat în seamă.

Liderul discuţiilor a fost tricolorul românesc – adulat de unii şi temut de alţii, dar şi stema şi imnul au făcut să curgă destulă cerneală din pana istoricilor, politicenilor şi jurnaliştilor.

Primii care au făcut lumină asupra drapelului oficial al Republicii Democratice Moldoveneşti au fost istoricii Ion Ţurcanu (Ţurcanu 1989; Ţurcanu 1989a), Mihai Adauge şi Ion Negrei (Adauge, Negrei 1989), Anton Moraru şi Ion Şişcanu (Moraru, Şişcanu 1990) şi alţii, ale căror studii din presa chişinăuiană au fost reluate imediat în culegerea „Simbol al demnităţii" (Simbol 1990). Aceiaşi autori s-au referit în treacăt şi la imnul „Deşteaptă-te, Române!", şi la stema R.D.M. În acest context au fost puse sau repuse în circuitul ştiinţific numeroase mărturii, printre care documente de arhivă, surse memorialistice, sfragistice, vexilologice şi narative, ce au răspuns fără echivoc la întrebarea care au fost simbolurile oficiale statale ale Republicii Democratice Moldoveneşti.

Ulterior, simbolurile R.D.M. au constituit o preocupare sistematică a cercetătorului Valeriu Popovschi. Acesta, în baza considerentelor predecesorilor şi a unei bogate documentări proprii, şi-a expus concluziile în studiul „Drapelul, imnul şi stema Republicii Democratice Moldoveneşti" (Popovschi 1994), insistând asupra problemelor juridice legate de simboluri.

În toate publicaţiile menţionate, însă, problema stemei a rămas în umbră. Situaţia se explică atât prin baza insuficientă de surse documentare, cât şi prin faptul că în vâltoarea evenimentelor revoluţionare din anii 1917-1918, stema R.D.M. a fost mai puţin solicitată public decât tricolorul sau imnul „Deşteaptă-te, Române!", din care cauză uzul ei nu a fost consemnat în presa vremii. Neam asumat cercetările asupra acestei steme cu ocazia scrierii tezei noastre de doctorat, publicate cu titlul „Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei", dedicându-i un capitol întreg „Stema Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918)" (Andrieş-Tabac 1998). Am revenit la acest subiect cu unele completări ulterior, în articolul „Sigilii din epoca Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918)" (Andrieş-Tabac 2001), apoi, în calitate de traducător şi arheograf, la publicarea studiului lui Paul Gore „Culorile naţionale ale românilor din Basarabia" (Gore 2003), depistat de noi în arhivele bucureştene. Astfel, antrenând câteva surse de arhivă noi, documentare şi sigilografice, şi reinterpretând sursele vexilologice, am putut contribui atât la cunoaşterea mai bună a stemei R.D.M., cât şi la elucidarea parţială a procesului de elaborare şi oficializare a simbolurilor statale ale tinerei republici.

Astfel, astăzi cunoaştem cu siguranţă că drapelul statal oficial al Republicii Democratice Moldoveneşti a fost tricolorul pan-românesc albastru-galben-roşu, propriu atât românilor din Vechiul Regat, cât şi celor aflaţi sub dominaţia Imperiului Habsburgic, şi care a fost utilizat la întrunirile naţionale ale moldovenilor atât la Chişinău, cât şi

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 291-294.

în diferite oraşe ale Imperiului Rus încă înainte de proclamarea autonomiei naţionale a Basarabiei. Tricolorul a penetrat mai întâi ca drapel etnic, apoi s-a impus şi ca drapel de stat al R.D.M.

Masele revoluţionare erau conştiente de apartenenţa moldovenilor la neamul românesc şi vedeau tricolorul naţional în primul rând ca pe un bun comun al neamului şi doar derivat ca simbol al statalităţii. Sunt deosebit de ilustrative, în acest sens, două evenimente contemporane de la Odesa. Astfel, la 12 aprilie 1917, când comitetul de organizare a mitingului militarilor moldoveni din acest oraş din 18 aprilie discuta scenariul acestei manifestaţii, s-a decis ca în momentul deschiderii mitingului să fie arborate drapele naţionale tricolore, împrumutate pentru acea zi de pe navele militare româneşti aflate în rada portului Odesa[1]. Peste o lună, la 18 mai 1917, Sfatul deputaţilor soldaţi şi ofiţeri moldoveni din garnizoana Odesa a adoptat hotărârea de a confecţiona drapele naţionale: „steaguri vechi moldoveneşti, care poartă tot neamul românesc, toată suflarea din România, Transilvania, Bucovina”[2]. Mai mult chiar, la 6 iunie 1917, când au trecut prin Chişinău spre Frontul Român 1200 de foşti prizonieri transilvăneni şi bucovineni, la manifestaţia organizată cu acest prilej din iniţiativa Partidului Naţional Moldovenesc, basarabenii, prin mâna lui Simion Murafa, în numele moldovenilor le-au dat soldaţilor ardeleni un steag tricolor, spunându-le să-l ridice pe turnul cetăţii de la Alba Iulia (Cuvânt 1917. Apud: Adauge et al. 1998, 30).

S-a constatat, totuşi, că drapelele rămase de la R.D.M. au fost orizontale şi nu verticale. Această dispoziţie vexilologică, credem că a fost sugerată din sânul Partidului Naţional Moldovensc, şi mai exact de Paul Gore, care la 12 mai 1917 scria: „... nu văd pentru noi absolut nici un temei acum, în Rusia liberă şi pe pământul nostru strămoşesc, de a renunţa la simbolul istoric al naţionalităţii noastre şi de a ne dezice de culorile noastre naţionale numai pentru că cuiva ar putea să-i pară suspectă asemănarea drapelului nostru cu drapelul României. E nevoie doar de ceva respect faţă de trecutul naţional şi doar de puţin curaj pentru a-ţi apăra drepturile naţionale legale. Nu insist deloc ca drapelul nostru naţional compus din trei fâşii colorate albastru, galben şi roşu, să aibă aceste fâşii dispuse vertical (drapelul Regatului României); fie ca aceste fâşii în ordinea indicată să fie orizontale (adică perpendiculare şi nu paralele faţă de hampă), dar culorile şi consecutivitatea lor trebuie să le păstrăm, mai ales, că toate aceste trei culori sunt şi în Stema Basarabiei...” (Gore 2003, 137).

Cu aceeaşi certitudine, putem afirma că imnul oficial al Republicii Democratice Moldoveneşti a fost „Deşteaptă-te, Române!”. Calea de consacrare a acestuia a fost similară tricolorului. „Deşteaptă-te, Române!” a penetrat, la fel, mai întâi ca imn etnic şi doar apoi ca statal. Imnul revoluţionar de la 1848 era bine cunoscut printre fruntaşii moldoveni. Prima publicare a acestei poezii în nr. 78 din 11 marie 1907 al ziarului „Basarabia” a dus la închiderea periodicului (Popovschi 1994, 34; Vataman 1993, 27-28, 32). Evenimentele revoluţionare au reactualizat poezia lui Andrei Mureşanu, care a fost republicată la Chişinău de ziarul „Cuvânt moldovenesc”, în numărul său de Paşti din 2 aprilie 1917 (Adauge et al. 1998, 16). Imnul pan-românesc la 1917 era interpretat la toate manifestaţiile naţionale moldoveneşti din Basarabia şi din afara ei. Popularitatea lui creştea în progresie geometrică. Astfel, la 13 august 1917, la concertul din Sala Eparhială, prezentat de corul organizat de preotul Mihail Berezovschi din participanţii la cursurile de vară de limbă şi literatură română, imnul naţional „Deşteaptă-te, Române!” a fost interpretat de trei ori, sala ridicându-se în picioare (Şcoala 1917, 133-134. Apud: Adauge et al. 1998, 47). Până la deschiderea Sfatului Ţării mai erau trei luni, iar până la proclamarea Republicii – patru.

În lumina acestor interpretări înţelegem de ce utilizarea tricolorului pan-românesc albastru-galben-roşu şi a imnului pan-românesc „Deşteaptă-te, Române!” a fost firească la deschiderea solemnă a Sfatului Ţării în ziua de 21 noiembrie 1917.

Necesitatea stemei, spre deosebire de cea a drapelului şi imnului, în mod cu totul firesc nu a fost simţită de masele revoluţionare. Stemele, spre deosebire de drapele şi imnuri, nu sunt atribute ale revoluţiilor, ci ale statelor aşezate. În mod normal, blazonul R.D.M. a putut să apară doar când a apărut noua entitate statală care avea nevoie de sigilii armoriate şi alte atribute cu simboluri ale acestei statalităţi.

[1] ANRM, F. 727, inv. 2, d. 4, f. 13, 15. Apud: Adauge et al. 1998, 19.
[2] ANRM, F. 727, inv. 2, d. 8, f. 61. Apud: Adauge et al. 1998, 25.

Din punct de vedere simbolic, stema R.D.M. nu are rădăcini pan-româneşti, ci doar pur moldoveneşti. Noua entitate statală nu putea revendica decât stema istorică a Ţării Moldovei, trup din trupul căreia fusese până la anexiunea rusească din 1812. Adoptarea capului de bour în calitate de marcă a tinerei republici era facilitată şi de faptul că herbul moldovenesc marca aparteneţa istorică la Ţara Moldovei şi în alte documente heraldice din epocă: în stema Ducatului Bucovinei, în stema Guberniei Basarabiei şi în stema Regatului României. Bourul era cu totul la el acasă.

O ultimă chestiune la care dorim să ne oprim ţine de oficializarea simbolurilor statalităţii R.D.M. Cercetătorii au remarcat că acestea n-au fost introduse printr-un act legislativ pe potrivă. Am arătat şi cu altă ocazie, că am avut norocul să descoperim în arhivele chişinăuiene un act care atestă faptul existenţei preocupărilor în acest sens. La 29 ianuarie 1918, la cinci zile de la proclamarea independenţei, Ministrul Căilor de Comunicaţie Nicolae N. Bosie-Codreanu, în şedinţa Consiliului de Miniştri al R.D.M. a făcut un raport oral referitor la necesitatea elaborării unui proiect de lege despre drapelul naţional şi stema naţională, pentru depunerea lui în Sfatul Ţării. S-a hotărât atunci să se propună Ministerului condus de N.N. Bosie-Codreanu să alcătuiască o Comisie pentru elaborarea acestei probleme[3]. După votarea din 27 martie problema simbolurilor statale a căzut de la sine.

Bibliografie

Adauge, Negrei 1989: Mihai Adauge, Ion Negrei, Dreptul la tricolor. In: „Tinerimea Moldovei", 15 decembrie, 1989.

Adauge et al. 1998: Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, Mişcarea naţională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917-1918 (Chişinău, Civitas 1998).

Andrieş-Tabac 1998: Silviu Andrieş-Tabac, Heraldica teritorială a Basarabiei şi Transnistriei (Chişinău, Museum 1998), 91-95.

Andrieş-Tabac 2001: Silviu Andrieş-Tabac, Sigilii din epoca Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918). Pergament. Anuarul arhivelor Republicii Moldova II (1999), Chişinău, 2001, 289-295, 19 fig. sigilii.

Cuvânt 1917: „Cuvânt moldovenesc", 14 iunie, 1917.

Gore 2003: Paul Gore, Culorile naţionale ale românilor din Basarabia. In: Paul Gore. Omul şi opera (Chişinău 2003), 136-138.

Moraru, Şişcanu 1990: Anton Moraru, Ion Şişcanu, Tricolorul. Contribuţii la istoria drapelului naţional al poporului moldovenesc. In: „Moldova Socialistă", 27, 28, 30 ianuarie, 1990.

Popovschi 1994: Valeriu Popovschi, Drapelul, imnul şi stema Republicii Democratice Moldoveneşti. Destin Românesc 4, 1994, 32-40 (reluat, cu mici modificări, în „Literatura şi arta", nr. 48, 30 noiembrie, 1995, 7, 3 il.).

Simbol 1990: Simbol al demnităţii (Chişinău: Cartea Moldovenească 1990).

Şcoala 1917: „Şcoala Moldovenească", nr. 2-4, 1917, 133-134.

Ţurcanu 1989: Ion Ţurcanu, Tricolorul în lumina datelor istorice. In: „Literatura şi Arta", 15 iunie, 1989.

Ţurcanu 1989a: Ion Ţurcanu, Întoarcerea privirii spre steag. In: „Moldova", nr. 7, 1989.

Vataman 1993: Paul Vataman, Figuri sorocene (Chişinău 1993).

Les Symboles de la République Démocratique Moldave (1917-1918). Interprétation sémantique

Résumé

Durant la courte période de son existence la République Démocratique Moldave a bien utilisé tous les trois attributs principaux envisgeant la souveraineté de l'État: le drapeau ethnique tricolore panroumain bleu-jaune-rouge, l'hymne révolutionnaire panroumain „Éveille-toi, Roumain!" et les armoiries historiques de la Principauté de Moldavie du Moyen Âge. Les documents d'archives, les sceaux des institutions d'État, les chroniques des journaux de l'époque, les mémoires et d'autres sources historiques attestent ce fait. L'analyse de ses types de sources permet de suivre la voie de l'affirmation des symboles d'État de la République.

[3] ANRM, F. 919, inv. 2, d. 1 (vol. I), f. 36, nr. 11. Apud: Andrieş-Tabac 2001, 292.

Символы Молдавской Демократической Республики (1917-1918). Семантическая интерпретация

Резюме

За короткое время своего существования Молдавская Демократическая Республика использовала все три главных атрибута, олицетворявших её государственность: общерумынский сине-желто-красный этнический триколор, общерумынский революционный гимн «Пробуждайся, Румын!» и исторический герб средневекового Молдавского княжества. Об этом свидетельствуют архивные документы, печати государственных учреждений, хроники событий в периодической печати той эпохи, мемуары и другие исторические источники. Источниковедческий анализ позволяет проследить путь самоутверждения государственных символов Республики.

05.02.2008

Dr. Silviu Andrieş-Tabac, Institutul Patrimoniului Cultural al AŞM, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, 1, MD-2001 Chişinău, Republica Moldova

RAPORTURILE INTERCONFESIONALE (ORTODOXO-GRECO-CATOLICE) ÎN CADRUL REVENIRILOR LA ORTODOXIE ÎN PERIOADA 1918-1928. EXEMPLUL TRANSILVANIEI

Sorin Trîncă

O particularitate fundamentală a vieţii publice transilvănene interbelice a fost aceea a diversităţii confesionale. Aceasta a dat curs multor frământări, dezbinări, prigoane între credincioşii diferitelor culte, pornite de la diverse teme. Necesitatea reglementării raporturilor dintre stat şi biserică dar şi a celor interconfesionale era motivată, pe de-o parte, de aspectul diferenţierii doctrinare a diferitelor confesiuni şi nu în ultimul rând de faptul că, prin viaţa lor spirituală cultele deţineau remarcabile calităţi sufleteşti, capabile să asigure în toate împrejurările, sănătatea morală a societăţii româneşti. Intervenţia în plan legislativ a statului român în delicata problematică confesională era cu atât mai aşteptată cu cât, în spaţiul ardelean fiinţau pe lângă Bisericile româneşti ortodoxă şi greco-catolică (recunoscute de articolul 22 al Constituţiei) şi alte culte cum ar fi: cel catolic, reformat (calvin), evanghelic-luteran, unitarian, mozaic, armeano-gregorian şi mahomedan. Una dintre cele mai relevante probleme confesionale ale României Mari din această perioadă, care şi-a avut ca mediu de manifestare spaţiul ardelean, va fi aceea a revenirilor la ortodoxie a unui număr foarte mare de credincioşi greco-catolici. Ea va angrena Bisericile româneşti unită şi ortodoxă într-o dispută tensionată în faţa căreia statul român nu putea să rămână pasiv, trebuind să-i dea atenţia şi, mai ales, soluţionarea urgentă. Este regretabil faptul că, toate aceste asperităţi s-au derulat după punerea pietrei de hotar pentru poporul român, concretizată în Unirea Transilvaniei cu Patria-Mamă, prin actul de la 1 Decembrie 1918, la Alba-Iulia fiind prezenţi deopotrivă credincioşi ortodocşi şi uniţi. Pentru statul român, o tematică deosebit de importantă, căreia trebuia să-i dea soluţionare era aceea a poziţiei pe care trebuia s-o adopte faţă de soarta averilor bisericeşti, în cazul trecerilor în masă ale credincioşilor, de la un cult la altul. Necesitatea rezolvării acestei problematici de către stat era postulată şi de reglementarea raporturilor interconfesionale, acţiune justificată prin diferenţierile doctrinare ale cadrului confesional ardelean, unde controversele teoretice, discuţiile şi agitaţiile religioase aveau să se repercuteze asupra păcii în societate. Pentru evitarea sau cel puţin ţinerea sub control a conflictelor confesionale era imperios necesară intervenţia, în mod logic a celui de-al treilea factor neutral, statul român. Acest aspect era cu atât mai incitant cu cât, tematica proprietăţii bisericeşti a fost amplu dezbătută în diferite segmente temporare, neexistând o linie unitară de percepere a ei din partea diverselor confesiuni. Mai mult, ea a făcut obiectul unor ample dezbateri ale juriştilor laici, dar şi ale canoniştilor. Problematica averilor bisericeşti în cadrul trecerilor de la un cult la altul a devenit una deosebit de stringentă şi controversată. Dacă înainte de anul 1918, în vremea dualismului austro-ungar, bisericile ortodoxe împreună cu edificiile lor puteau fi foarte uşor deposedate, după formarea Statului Naţional Unitar existau obstacole foarte mari în ceea ce priveşte revenirile credincioşilor altor confesiuni (mai ales greco-catolici) la ortodoxie. Greutatea consta şi în aceea că, administraţia comunelor transilvănene îndeplineau cu mare greutate formalităţile de revenire, în foarte multe cazuri afişând ostilitate exacerbată faţă de elementul ortodox. Fenomenul trecerilor religioase de la o confesiune la alta era stăvilit şi de imposibilitatea de a transfera proporţional averea bisericească la cultul la care credincioşii au consimţit a trece, chiar acolo unde aceştia se constituiau ca o majoritate sau comunitatea era în exclusivitate ortodoxă. Această dilemă a fost amplu discutată în şedinţa Comitetului Asociaţiei „Andrei Şaguna" a clerului din Mitropolia Ardealului întrunit la Oradea, la 14 noiembrie 1924, solicitându-se statului câteva puncte interesante:

a) Luarea de măsuri reparatorii pentru Biserica Ortodoxă în chestiunea revenirilor la ortodoxie, motivându-se faptul că, legile maghiare referitoare la această chestiune, fiind elaborate într-un timp în care credincioşii aparţinători altor culte decât cel catolic (este vorba de orto-

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 295-318.

docşi şi protestanţi) erau forţaţi să treacă la catolicism, lezau însăşi libertatea morală individuală, îngreunând însăşi revenirea la religia de odinioară. Statul român era invitat să realizeze demersurile reparatorii, în vederea soluţionării tuturor nedreptăţilor făcute bisericii ortodoxe dominante, desfiinţând acele legi şi redând libertatea morală de exprimare pentru fiecare cetăţean al său.

b) Prevederea în viitoarea lege a cultelor a unui amendament, în care să se ia în considerare faptul că, în cadrul trecerilor religioase bisericile, clădirile şi averile bisericeşti să treacă şi ele împreună cu cei ce alcătuiesc majoritatea.

c) Acordarea unor despăgubiri pentru minoritatea confesională din localitatea în care s-a făcut trecerea, compensaţii proporţionale aportului acesteia la constituirea respectivei averi (Preoţimea ortodoxă 1923, 11). Un mare cercetător în domeniu a fost profesorul de drept canonic Ion Mateiu, care releva existenţa a 7 teorii conturate de-a lungul vremii[1], desprinse din laborioasa activitate juridică ce plana pe fundamentul averilor ecleziastice: 1) Teoria proprietăţii divine; 2) Teoria proprietăţii săracilor; 3) Teoria proprietăţii beneficianţilor (a clerului); 4) Teoria proprietăţii instituţiunilor; 5) Teoria proprietăţii Bisericii generale; 6) Teoria proprietăţii papale; 7) Teoria proprietăţii statului.

Din perspectiva cercetării ştiinţifice a doctrinei bisericeşti ortodoxe, cea dintâi teorie, a proprietăţii divine, conform căreia, tot ceea ce biserica dobândea în timp, constituie avere dumnezeiască, era catalogată ca fiind ieşită din uz. Motivaţia pentru specialiştii de drept bisericesc ortodox consta în aceea că, dreptul şi legislaţia nu pot opera cu noţiuni ce nu pot fi percepute simţurilor umane, depăşind cadrele realităţii. Pentru profesorul Mateiu, greşeala teoriei consta în confundarea proprietăţii cu scopul averii bisericeşti[2]. În biserica transilvăneană, cel care a îmbrăţişat o astfel de teorie a fost marele mitropolit Andrei Şaguna, după votarea statutului organic, acesta renunţând însă la ea. Referitor la poziţia ortodoxă în ce priveşte averile bisericeşti, în Statutul organic al Bisericii Ortodoxe din Transilvania, elaborat în timpul mitropolitului Şaguna, se consfinţea principiul potrivit căruia subiect al proprietăţii bisericeşti era: parohia, protopopiatul, mănăstirea, eparhia şi mitropolia, toate aceste celule eclesiastice putând să-şi administreze în mod independent averile. Dispoziţia era trasată şi în Regulamentul pentru administrarea afacerilor epitropeşti al Protocolului Congresului naţional bisericesc, pe anul 1897. Întâiul articol al acestuia stipula că, „parohia, protopopiatul, eparhia şi mitropolia îşi administrează toate averile lor bisericeşti, şcolare şi fundaţionale în mod autonom, sub controlul şi inspecţiunea autorităţilor superioare". Articolul 6 al aceluiaşi regulament informează că, în cazul vinderii sau ipotecării averilor imobiliare, este necesar a se primi acceptul autorităţilor superioare (Protocolul 1897, 164). Această prevedere va fi menţinută şi în statutul de unificare al Bisericii Ortodoxe.

Specialiştii în materie de drept bisericesc ai Bisericii Ortodoxe au tratat problema naturii de drept a averilor bisericeşti mai mult arbitrar şi episodic, fără a-i consacra acesteia studii aprofundate, nepunând-o în relaţie apropriată cu doctrina dreptului de stat.

Marele canonist ortodox Nicodim Milaş îmbrăţişa teoria conform căreia averea Bisericii este proprietatea lui Hristos sau a celor săraci, arătându-se prin aceasta mai mult scopul pentru care ea a fost consacrată. Deosebit de interesantă este poziţia lui Milaş atunci când, îmbrăţişează aşa-numita „Teorie a proprietăţii instituţiunilor". Potrivit acesteia, fiecare biserică locală fiind persoană juridică, este subiect al averii bisericeşti. Acelaşi canonist, îi acordă noţiunii de „biserică locală" un înţeles abstract, divin, făcând-o sinonimă cu aceea de „cult", respingând teoria apartenenţei comunităţii bisericeşti pe motivul că, s-ar contesta bisericii personalitatea juridică (Milaş 1915, 423). O situaţie specifică întâlnim acolo unde proprietarii averilor bisericeşti şi ai caselor de rugăciuni erau particularii. Pentru acelaşi canonist, după moartea ctitorului toată averea trece în posesia comunităţii bisericii respective: „În decursul timpului dreptul de ctitor trecând, de la persoanele fizice la comunele bisericeşti, care au devenit în calitate de persoane juridice, subiecte ale dreptului de ctitor" (Milaş 1915, 441).

Un punct de vedere original era şi acela al mitropolitului Nectarie Cotlarciuc, care punea proprietatea bisericii în subordinea Bisericii generale,

[1] Ioan Mateiu, Trecerile în masă şi soarta averii bisericeşti, în Arhiva Bibliotecii Mitropolitane Sibiu (în continuare ABMS), Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 19.
[2] Ibidem.

fie ea diecezană, fie parohială. Înalt Prea Sfinţia Sa Nectarie, trata această problemă cu multă seriozitate, făcând o deosebire tranşantă între Biserica parohială, ca instituţie în sine, şi comuna parohială, considerând că, ambele pot fi subiect al proprietăţii bisericeşti. Pentru canonistul Mateiu, distincţia nu era una justificată invocând faptul că, dreptul nu poate conferi unei Biserici singuratice, lipsite de credincioşi, personalitatea juridică, una ce o îndreptăţea la achiziţia de bunuri. Cu excepţia acestei rezerve, concluziile mitropolitului Cotlarciuc enunţau teza ortodoxă, potrivit căreia „parohiile, comunităţile religioase, protopopiatele, arhiepiscopiile, mănăstirile şi mitropoliile, constituiau subiecte ale proprietăţii bisericeşti”[3].

În ceea ce priveşte teoria proprietăţii instituţiunilor, îmbrăţişată de Nicodim Milaş, din perspectiva lui Mateiu, aceasta îşi, pierdea admisibilitatea din momentul în care, se recunoştea bisericii din partea statului, personalitatea juridică, în părţile-i constitutive (parohii, protopopiate, episcopii etc.)[4]. Poziţia ortodoxă referitoare la soarta averilor bisericeşti a fost clar conturată în cadrul Congresului al V-lea al preoţimii ortodoxe din Mitropolia Ardealului, ţinut în anul 1924. Acesta, referindu-se la legile ungureşti privind trecerile confesionale, care îngrădeau libertatea morală personală şi îngreunau revenirea la religiunea de odinioară, cerea statului abrogarea acestor legi, redând libertatea morală a cetăţenilor săi, de a îmbrăţişa religia ce le convine. Se cerea ca noua lege privitoare la trecerile confesionale să prevadă ca toate bisericile, edificiile, averile bisericeşti să treacă şi ele în jurisdicţia majorităţii, minoritarilor garantându-li-se o despăgubire proporţională numărului aderenţilor rămaşi (Ciuhandu 1924, 11). O cu totul alta va fi modalitatea de percepţie greco-catolică în chestiunea atât de controversată a averilor bisericeşti. Nici în cadrul acestei biserici nu exista o poziţie doctrinară unitară referitoare la disputatul subiect al proprietăţilor bisericeşti, lucru sesizat de către ortodoxul Mateiu. Acesta, în calitatea sa de raportor al Comisiunii permanente a instrucţiunii publice, cultelor şi artelor informa că, Ministerul Cultelor a cerut diferitelor confesiuni din cuprinsul României Mari, să facă expuneri amănunţite, în scopul elaborării unui proiect pentru regimul cultelor. Analizând cu atenţie observaţiile făcute de către bisericile unită şi cea romano-catolică, pentru acest subiect, raportorul statului le-a găsit a fi în contradicţie de păreri, motivându-şi crezul prin următoarele exemple:

a) Convocarea, în anul 1900, a celui de-al treilea Conciliu provincial de la Blaj, unde se va emite o originală teorie raportată la subiectul averilor bisericeşti, ce va consacra principiul conform căruia proprietatea averii bisericeşti parohiale era comuna bisericească şi nu Biserica generală (Actele 1905, 106).

În lumina rezolvării aspectelor referitoare la trecerile religioase, trebuia edificată o altă piatră de hotar, cel puţin la fel de grea – aceea a modului cum putea să înceteze personalitatea juridică a instituţiilor bisericeşti. Un răspuns ne este oferit de „Corpus Juris Canonici”, care în canonul 102, în cunoştinţa că, personalitatea juridică a instituţiunilor bisericeşti încetează în două ipostaze:

– Din motive juridice, prin anularea ei de către autoritatea eclesiastică superioară;
– Din motive naturale, prin pierderea, dispariţia credincioşilor.

Potrivit Bisericii Catolice, în temeiul canonului 1518 al Codexului, într-o astfel de situaţie, cel care dispunea în mod liber de acest drept este Pontiful roman ca suprem administrator şi împărţitor al averilor bisericeşti. Pentru profesorul de drept canonic ortodox din Sibiu, Ioan Floca, prin această reglementare, Papei de la Roma i se recunoştea de fapt dreptul de proprietate, deoarece nu poate nimeni să dispună sau să împartă un bun care nu-i aparţine neputând altfel spus justifica titlul de proprietate asupra altui bun (Floca 1990, 474).

b) Conferinţa episcopilor greco-catolici ţinută la 9 aprilie 1925 care sancţiona că, în conformitate cu canoanele bisericii apusene, parohiile nu erau socotite ca persoane juridice de plin drept şi, ca atare, averile ce le aparţineau au ca subiect nu comunitatea locală, ci episcopia, respectiv episcopul. Episcopii uniţi au formulat în continuare un text de lege în care precizau că: „Bisericile împreună cu toate averile lor rămân în proprietatea cultului care le-a stăpânit mai înainte, chiar şi în cazul că majoritatea ori chiar totalitatea unei comunităţi religioase ar trece la alt cult”[5]. Din aceste formulări se poate induce starea de nesiguranţă

[3] Cit. din Nicolae Cotlarciuc, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 20.
[4] Ioan Mateiu, Trecerile în masă şi soarta averii bisericeşti, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 21.
[5] Ioan Mateiu, Trecerile în masă şi soarta averii bisericeşti, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 75.

în privinţa posesorului averilor eclesiastice, oscilându-se când între episcop, când între cult, fie indicându-i pe ambii factori deodată ca subiecţi ai averilor bisericeşti. În general, poziţia greco-catolică va gravita în jurul tezei conform căreia singurul subiect al proprietăţii din cuprinsul unei eparhii era episcopul, care şi el, la rându-i, era supus autorităţii supreme a Sfântului Scaun de la Roma. Aceasta va fi poziţia ierarhiei unite, exprimată de altfel prin vocea episcopului Iuliu Hossu în Senatul ţării, cu ocazia discuţiilor asupra Legii cultelor care, concepţie raliată tezei admisă de dreptul bisericesc romano-catolic, potrivit căruia, subiectul dreptului de proprietate asupra averilor bisericeşti îl constituia nu organismul local (parohia, protopopiatul etc.), ci biserica în universalitatea ei şi în mod restrâns cultul din cuprinsul unui stat, în speţă cultul unit din România (Cuvântarea 1928, 133-134; Boilă 1928, 15-29). Pe temeiul acestor consideraţii, reprezentanţii Bisericii Greco-Catolice nu admiteau nici un fel de târguială pe acest subiect, făcând ca discuţiile dintre uniţi, stat şi partea ortodoxă să fie de cele mai multe ori contradictorii. Aceasta era însăşi linia directoare de care Biserica Unită ardeleană se va călăuzi în perioada interbelică, în încercările-i disperate de a stăvili curentul revenirilor în masă la ortodoxie.

Specialiştii în materie de drept bisericesc ai Bisericii Ortodoxe Române considerau că, prin poziţia adoptată de uniţi, vis-a-vis de soarta averilor bisericeşti, ei voiau menţinerea unei situaţii permanentizate în fosta Ungarie conform căreia, averea rămânea în posesia cultului, oricâţi credincioşi ar trece la noua confesiune. Pentru argumentarea acestei păreri, reprezentanţii Bisericii Ortodoxe aminteau de condiţiile în 19 puncte, impuse de către habsburgi episcopului Vasile Moga. Interesante erau punctele 12 şi 13, care informau că, atunci când neuniţii (ortodocşii) dintr-un sat ar face trecerea la greco-catolicism, averea (porţiunile canonice) ar trece de asemenea de partea preotului unit. Acest lucru nu mai era valabil însă, pentru ortodocşi, făcându-se o flagrantă discrepanţă deoarece, în cazul în care uniţii dintr-un sat ar fi trecut la ortodoxie şi preotul greco-catolic ar rămânea fidel uniaţiei, porţiunea canonică în această situaţie avea să rămână şi mai departe în stăpânirea preotului unit[6]. Curios era faptul că, exact aceeaşi teorie o îmbrăţişau uniţii şi după anul 1918, una proliferată în vremea habsburgilor catolici, care urmăreau distrugerea a tot ceea ce însemna ortodoxie.

Biserica Ortodoxă era de părere că, statul român, în noile realităţi politico-sociale apărute ca urmare a formării Statului Naţional Unitar, nu putea accepta condiţiile părţii greco-catolice. Mai mult, ortodocşii atrăgeau atenţia că, o intervenţie a factorilor legislativi ai ţării în direcţia conturată de către reprezentanţii Bisericii Unite, nu făcea altceva decât, să perpetueze sistemul de încătuşare medievală, de sorginte habsburgică, îndreptat nu numai asupra Ortodoxiei româneşti transilvănene ci, asupra întregului neam românesc. Atitudinea Bisericii Unite în ceea ce priveşte averile bisericeşti se va contura în cadrul discuţiilor parlamentare asupra proiectului pentru noul regim al cultelor. Încă din anul 1926, în timpul guvernării liberale, această problemă va ajunge în atenţia Senatului, în cadrul discuţiilor unei comisii speciale. Trecut prin filiera statului, acest proiect, iniţiat de către ministrul Cultelor Alexandru Lapedatu, a atras oprobiul corpului episcopesc greco-catolic, care va cere ministrului Lapedatu şi chiar preşedintelui Consiliului de Miniştri, Ion I.C. Brătianu, să nu sancţioneze acest proiect în această formă. Mai mult, uniţii ameninţau că, dacă statul român va vota în această formă proiectul în discuţie, nu va face altceva decât să accentueze aprigele dispute confesionale din Ardeal, conturându-se o adevărată crimă împotriva liniştii ţării (Rusu 1927, 1). În mod concret, greco-catolicii contestau cu vehemenţă articolul 41 al proiectului Legii cultelor, în care se stipula că: „Dacă toţi credincioşii unei comunităţi trec la alt cult, biserica, casa parohială cu întreaga avere a comunităţii devin proprietatea comunităţii celei noi sau la care s-a făcut trecerea... Dacă majoritatea membrilor unei comunităţi religioase trec la alt cult, averea comunităţii se împarte proporţional cu numărul membrilor rămaşi şi trecuţi". Uniţii catalogau o astfel de legiferare venită din partea statului ca fiind un „punct de vedere nenorocit, sugerat de tendinţa prozelitismului nesăbuit iniţiat de neodihnita ortodoxie ardeleană"[7]. Ample discuţii s-au derulat şi în ceea ce priveşte încetarea personalităţi juridice. Pornind de la premisele de ordin natural prin care înceta personalitatea juridică, moartea membilor comunităţii, emigrarea etc., pentru

[6] Ioan Mateiu, Condiţiile impuse episcopului Moga, 19 puncte, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, actele 562-566, p. 1-2.

[7] Ibidem, p. 1.

unii specialişti în materie de drept bisericesc şi trecerile religioase în masă, constituiau o cauză naturală (această teorie a fost îmbrăţişată de doctrina juridică a multor state apusene). Foarte importantă era legiuirea venită din partea statului maghiar pentru acest subiect şi aceasta pentru motivul că, până în anul 1918, Transilvania era parte integrantă a Ungariei. În direcţia soluţionării controversatei dispute a împărţirii averilor bisericeşti, Parlamentul maghiar va hotărî să aleagă o Comisie care să elaboreze un proiect de lege în acest sens. Activitatea Comisiei a fost direcţionată pe două coordonate: exerciţiul liber al religiunii şi egalitatea confesiunilor.

La finele activităţii, ea a înmânat Parlamentului un proiect delimitat în 30 de articole, deosebit de relevant fiind articolul 13, în care se stipulau următoarele:

1) Dacă comuna bisericească părăseşte în întregime confesiunea veche, edificiul bisericii şi casa parohială încă trec cu ea;
2) În cazul în care cei trecuţi la altă confesiune formează doar o treime a tuturor credincioşilor unei parohii, averea bisericească trebuia să se împartă proporţional între cei plecaţi şi cei rămaşi, excepţie făcând clădirea bisericii şi casa parohială, împreună cu toate acele averi, despre care se dovedeşte că derivă din munca membrilor rămaşi în vechea confesiune;
3) Atunci când credincioşii aveau să treacă nu la una, ci la mai multe confesiuni, dacă părţile nu ajungeau la o înţelegere, împărţirea averii avea să se facă prin despăgubirea părţilor, în funcţie de proporţia aderenţilor respectivului cult[8].

Deosebit de aşteptată era intervenţia statului român şi a modalităţii acestuia de a lucra în scopul edificării atât de controversatei problematici a averilor bisericeşti, în cazul trecerilor confesionale. Importanţa soluţionării acesteia punea statul într-o situaţie dificilă, aceea de a fixa cine este subiectul de drept al averilor bisericeşti, pentru aceasta având să aleagă între cele două teze, ortodoxă sau greco-catolică. Greutatea soluţionării de către stat a unei astfel de chestiuni era motivată şi de faptul că aceasta trebuia privită din trei puncte de vedere: doctrinar, juridic şi din perspectivă politică.

Din punct de vedere doctrinar, ţinându-se cont de faptul că fiecare dintre cele două Biserici şi-a susţinut şi argumentat teza proprie, statul neputând dovedi care dintre cele două puncte doctrinare corespunde adevărului, s-a considerat din partea acestuia ca fiind o greşeală de neiertat legiferarea unei astfel de chestiuni controversate ce ţinea de dreptul canonic.

Cât priveşte latura juridică, organizaţiile bisericeşti, părţile constitutive ale cultelor, erau considerate persoane juridice de drept public, regim ce stătea sub auspiciile dreptului comun stabilit de legea persoanelor juridice. Urmând această linie dar, bazându-se şi pe considerentul articolului 27 din Legea pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române, din 6 mai 1925, Statul român considera că, fără a face excepţii de la regulă pentru celelalte culte, dispoziţiile dreptului comun, referitoare la patrimoniul persoanelor juridice, sunt valabile şi pentru celelalte culte.

În al treilea rând, urmărindu-se aspectul politic al problemei, statul se ferea să soluţioneze problema într-o direcţie sau alta, pentru a nu da prilejul derulării unor profunde certuri, dăunătoare liniştii publice. Iată de ce, faţă de anul 1926, vom putea percepe din partea ministrului Alexandru Lapedatu, pentru perioada următoare, o schimbare de opinie în chestiunea nevralgicului punct al averilor bisericeşti. Pentru ortodocşi, schimbarea de optică survenită în mentalul ministrului Lapedatu era cu atât mai surprinzătoare cu cât, acesta exclama că, a examinat proiectul Legii cultelor în toată profunzimea lui, din punct de vedere abstract şi principial, considerând ca fiind drept, logic, firesc şi echitabil ca împărţirea averilor bisericeşti, în cazul trecerilor religioase să se realizeze în mod proporţional (Lapedatu 1928, 61). Nestatornicia afişată de către ministrul cultelor, era motivată de către acesta pe criteriul că nu s-a gândit la urmările aplicabilităţii practice a dispoziţiilor cuprinse în respectivul proiect, care puteau îmbrăca aspecte ale tulburării păcii societăţii. La această concluzie acesta ajunge mai ales după dialogul întreţinut cu prelaţii celor două strane confesionale, fiecare dintre aceştia expunându-i atât de pertinent argumentaţia sa încât a fost peste putinţă ca să se poată ralia uneia sau alteia dintre părţi (Lapedatu 1928, 33). Dacă în ante-proiectul Legii cultelor din anul 1926, pe care guvernarea liberală o prezenta Parlamentului, se preconiza în mod categoric principiul împărţirii proporţionale

[8] Vezi Béöty Zsigmund şi Gh. Bartök, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 82-83.

a averilor bisericeşti, în cazurile de trecere de la un cult la altul, formula anului 1928 nu mai stipula acest principiu. Va fi abandonată şi înlocuită cu câteva dispoziţii de drept comun, considerate a fi „formula neutrală", ce avea să aducă mult râvnita pace confesională şi armonia ce trebuie să domnească între fraţii de acelaşi neam şi sânge, dar de credinţă şi lege deosebită (Lapedatu 1928a, 75). Ţinând cont de aceste considerente, precum şi de profundele transformări economico-sociale şi confesionale cu care statul român s-a confruntat după anul 1918, pe fondul marilor tensiuni provocate de actele trecerilor religioase în spaţiul transilvănean, tendinţa legiuitorului român era una firească. Acesta a fost nevoit să caute soluţii viabile pentru rezolvarea diferendelor religioase. Munca nu era una uşoară, statul fiind pus în faţa faptului împlinit de a avea o diversitate de puncte de vedere venite din partea confesiunilor, mai ales dintre cea ortodoxă şi cea unită. Discuţiile au fost complexe şi lungi, ele neputând concilia bisericile româneşti surori, ortodoxă şi unită. Neraliindu-se doctrinei maghiare din anul 1875, statul român a încercat adoptarea unei formule mai mult neutrale. Astfel, dacă în era maghiară jurisprudenţa hotăra ca disputele ivite pe tema dreptului de patrimoniu dintre greco-orientali şi uniţi, în cazul trecerilor confesionale să intre în competenţa organelor administrative (prim pretor, prefect şi mai apoi intervenea Ministerul Cultelor), statul român, potrivit acelei formule neutrale pe care a îmbrăţişat-o, va pasa această chestiune instanţelor judecătoreşti. Dar, după cum în mod dureros se va putea constata, în întreg periplul temporal interbelic, statul va fi lipsit de norme de drept viabile, menite să aplaneze astfel de litigii de patrimoniu, obiectul lor trecând în competenţa jurisprudenţei Înaltei Curţi de Casaţie. Procesele judecătoreşti pe tema posesiunii averilor bisericeşti dintre ortodocşi şi greco-catolici s-au depănat în aceeaşi notă tensionată, în multe cazuri ele derulându-e pe parcursul a zeci de ani.

Un exemplu cât se poate de concludent îl putem remarca în acţiunea întreprinsă de Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie în cazul fostei parohii unite din Vereşmort. Locuitorii uniţi ai respectivei comune maramureşene, trecând cu toţii, în anul 1924, la religia greco-orientală (parohia fiind recunoscută de Ministerul Cultelor), preotul ortodox a luat sub jurisdicţia sa şi averea bisericească. Preotul greco-catolic va intenta o acţiune de restituire a averii bisericeşti, apelând la instanţele Judecătoriei Sighet care, prin articolul 36 din Legea Înaltei Curţi, anulând sentinţa Tribunalului Sighet sentinţa, cu numărul 3398 din 14 iulie, a admis punctul de vedere greco-catolic. Cazul, ajuns în cele din urmă pe masa Curţii de Casaţie, aceasta va constata că Judecătoria din Sighet a violat articolul 36 din Legea Înaltei Curţi, anulând sentinţa acesteia. Raportorul Comisiei permanente de Instrucţie publică, Culte şi Arte, ne informează că, judecători pentru acest caz au fost desemnaţi: V. Şandor, E. Mandicevski, N. Vecerdea şi V. Bălăşescu, aproape toţi fiind din provinciile alipite ţării în anul 1918, buni cunoscători ai realităţilor confesionale[9]. Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie îşi motiva decizia pe considerentul că personalitatea juridică a unei biserici o constituia nu edificiul, nici averea, ci comunitatea credincioşilor respectivei religii. Ei erau cei care foloseau edificiul bisericesc ca mijloc de a o cultiva şi întreţine. Pentru ortodocşi, aceasta trebuia să fie direcţia logică, conformă prescripţiilor legii, după care statul român trebuia să sancţioneze diferitele aspecte legate de subiectul proprietăţii, în cazul trecerilor confesionale, şi să elaboreze viitoarea Lege a Cultelor.

Procesele dintre ortodocşi şi greco-catolici pe tema dreptului de posesiune asupra averilor bisericeşti au fost numeroase. Un astfel de proces, deosebit de tensionat şi derulat pe durata a zeci de ani, a fost acela din parohia Secătura. Procesul a debutat în anul 1902, la oficiul pretorial din Ileanda, partea ortodoxă revendicând restituirea averilor bisericeşti uzurpate în timpul stăpânirii maghiare. Protocoalele parohiei ortodoxe de aici, ce fiinţau de dinainte de anul 1880, erau deţinute ilegal de biserica unită, la fel şi clopotul cu inscripţia bisericii ortodoxe şi cărţile de ritual[10]. Până la acea dată, locuitorii comunei Secătura erau ortodocşi, începând cu acest an, 40 de credincioşi (din aproximativ 300 de ortodocşi), în frunte cu preotul Vasile Buzure, amăgiţi de preotul greco-catolic Ioan Sima din Negreni, s-au învoit a face trecerea la biserica unită. Preotul unit le-a întocmit adeverinţe de trecere cumulative nelegale, ce încălcau grav dispoziţiile articolului de lege 53, din anul 1868. La intrigile episcopului unit de Gherla Ioan Szabó, prefectul judeţean, Báró Bánffy Dez-

[9] Ioan Mateiu, Trecerile în masă şi soarta averii bisericeşti, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 84.

[10] Arhiva Arhiep. V.F. şi Clujului (în continuare AAVFC), dosar V-109a-921, act. 23 din 8.01.1948.

ső, care-şi vărsa veninul urii asupra elementului românesc, cere organelor administrative, repunerea în funcţie a preotului Vasile Buzure ca preot unit (suspendat de către Consistoriul ortodox). Mai mult, va dispune darea în folosinţă acestuia, a averilor bisericeşti ortodoxe din Secătura, creştinii ortodocşi rămaşi statornici în credinţă fiind deposedaţi abuziv de locaşul de închinare, în care se rugaseră până acum lui Dumnezeu (Herman 1926, 172-174).

Intervenţia episcopului unit Szabó, la judecătoria de ocol Şomcuta Mare, prin oficiul cărţilor funduare va reuşi să întăbuleze averea bisericii ortodoxe constând din 54 de jughere şi 1255 stânjeni pătraţi, din care 19 jughere pădure. Din toată această stare de fapt se poate observa cum Biserica greco-catolică, în cârdăşie cu organele administrative, a acţionat în mod silnic pentru desfiinţarea bisericii ortodoxe din Secătura, aproximativ 260 de credincioşi ortodocşi fiind deposedaţi de biserică, şcoală şi averea bisericească. În astfel de condiţii, credincioşii greco-orientali din Secătura fiind afiliaţi bisericilor din comunele Vima Mică şi Vima Mare, până în anul 1899 (Herman 1926, 196). Pentru toate aceste volnicii, Mitropolia ortodoxă a Sibiului, prin vocea mitropolitului său Miron Romanul va înainta un protest ministrului Cultelor din Budapesta, Augustin Treford, cerându-i stabilirea unei comisii de anchetă la care să participe şi delegaţi ai celor două biserici aflate în litigiu. Ministrul maghiar, fără o cercetare profundă a situaţiei, cataloghează cererea ierarhului ortodox ca fiind nemotivată. Nici cererea Consistoriului arhidiecezan ortodox din Sibiu, care a făcut recurs la Curtea de Apel din Târgu-Mureş solicitând destăbularea averii aflate în proprietatea Bisericii Unite, n-a avut o soartă favorabilă ortodoxiei, Curtea de Apel considerând motivele invederate de ortodocşi ca fiind absurde, fantastice şi fictive (Herman 1926, 197).

Pentru viaţa spirituală a creştinilor ortodocşi din Secătura un rol definitoriu l-a avut protopresbiterul tractului ortodox din Dej, Teodor Herman, care a reuşit să-i reorganizeze într-o parohie ortodoxă de sine stătătoare începând cu anul 1899, afiliată tractului Dej.

Procesul iniţiat de către Biserica Ortodoxă la Tribunalul din Dej, în vederea redobândirii averii, a dat câştig de cauză ortodoxiei. Biserica Greco-Catolică, nemulţumită, a făcut recurs la Curtea de apel din Cluj, care va anula sentinţa tribunalului Dej considerând că, pentru aspectele legate de proprietatea averii bisericeşti trebuie să decidă forurile administrative, şi nu judecătoriile. Se poate constata că, în timpul stăpânirii maghiare toate procesele erau considerate ca fiind de factură politică, rezolvarea acestora fiind pusă pe seama arbitrajului organelor administrative ale statului, influenţate de cele mai multe ori de guvernele aflate la putere.

O nouă pagină a îndelungatului proces dintre Bisericile Ortodoxă şi Unită, cu privire la averile bisericeşti, s-a derulat în anul 1912, la Pretura din Ileanda Mare, care a judecat în favoarea Bisericii Ortodoxe, sentinţă aprobată prin hotărârea finală, numărul 2179, din 13 iulie 1914, emisă de către Comitetul administrativ al judeţului Solnoc-Dobâca. După acest an toate actele procesului de la Secătura au fost transferate Ministerului de Culte din Ungaria, unde vor rămânea nesoluţionate[11]. Dureros este faptul că, bisericii ortodoxe din Secătura i-a fost dat a înfrunta mari piedici şi după anul 1918 în această cauză. Deşi Ministerul Cultelor îndruma pe reprezentanţii bisericii ortodoxe să-şi reînnoiască procesul, acesteia îi era foarte greu să realizeze acest deziderat pentru motivul că multe dintre documentele şi actele unor procese, de dinainte de anul 1918, zăceau în custodia Ministerului Cultelor din Ungaria. Într-o astfel de ipostază, Statul Român trebuia să uziteze de aportul Ministerului de Externe pentru a face demersurile necesare la statul ungar pentru soluţionarea diferendului, lucru deosebit de complicat. Situaţia era îngreunată şi de faptul că martorii vârstnici ortodocşi din Secătura, care semnaseră declaraţiile trecerilor, erau morţi cu toţii, nemaiputându-se documenta la data aceea, ilegalităţile comise atunci[12].

Consistoriul eparhial ortodox Cluj va înainta zeci de adrese Ministerului Cultelor, în scopul soluţionării unei stări de fapt umilitoare pentru biserica greco-orientală şi pentru păstoriţii ei. Acesta, va ordona Prefecturii judeţului Someş, în mai multe rânduri, să execute sentinţele prin care credincioşii ortodocşi din Secătura să fie puşi în posesia averilor bisericeşti[13]. Pe fondul acestor tergi-

[11] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 1534 din 5.03.1928. Vezi şi (Herman 1926, 199).
[12] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 3967 din 12.09.1923.
[13] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 3903 din 24.06.1925, act. 3092 din 26.06.1927.

versări în rezolvarea conflictului ortodoxo-unit, preotul greco-catolic Ioan Buzura, la îndrumarea episcopului Iuliu Hossu al Gherlei, a încercat să intervină în faţa organelor administrative ale judeţului Someş, pentru a primi o adeverinţă care să evidenţieze faptul că, dacă reprezentanţii ministeriali ar soluţiona cazul în mod favorabil pentru ortodocşi, poporul unit de aici, s-ar revolta contra acelei sentinţe[14]. La aceeaşi concluzie a ajuns şi prefectul judeţului Someş, un unit care-l soma pe protopopul tractului ortodox al Dejului Teodor Herman că greco-catolicii din Secătura sunt agitaţi la vestea că, trebuie să predea averea bisericească ortodocşilor. Drept urmare, prefectul a hotărât să amâne executarea ordinului ministerial cu numărul 31889, prin care se cerea, punerea de urgenţă a bisericii ortodoxe din Secătura în posesia averii sale bisericeşti, încălcând o hotărâre ministerială.

Pe data de 12 noiembrie 1927, Avocatura statului din judeţul Someş, prin vocea avocatului Hanga Valeriu, înştiinţa Eparhia ortodoxă a Clujului că, executând sentinţa de punere în posesie a averilor bisericeşti pentru ortodocşii din Secătura, de faţă fiind şi prim-pretorele plasei Ileanda, a constatat că, edificiul bisericii era gol şi deteriorat. Biserica Ortodoxă, ca parte reclamantă, era îndemnată să evalueze prejudiciile şi să ceară instanţei judecătoreşti despăgubiri pentru toate aceste daune, Biserica Unită făcându-se responsabilă materialiceşte[15]. Restituirea s-a efectuat fără asperităţi, predându-se doar averea imobilă, ce consta în: sesiunea parohială de 27 jugăre, 1052 stânjeni pătraţi teren arabil, 6 jugăre, 1357 stânjeni fânaţ şi păşune, 27 jugăre pădure bisericească, în total 61 de jugăre. S-a mai restituit Bisericii Ortodoxe edificiul bisericesc vechi, aflat în stare precară şi 5 icoane. De asemenea, plafonul şi padimentul bisericesc erau deteriorate total, scândurile din ele furate, pictura era şi ea deteriorată. Părţii ortodoxe nu i s-au restituit printre altele: matricolele bisericeşti în care se cuprindeau date referitoare la înfiinţarea bisericii şi până în anul 1880, 2 clopote, odăjdiile bisericeşti, cărţi de ritual, prapuri şi alte obiecte bisericeşti indispensabile bunei desfăşurări a vieţii religioase, toate acestea fiind strămutate de către greco-catolici, din vechea biserică ortodoxă, în biserica lor cea nouă. Ortodocşii cereau uniţilor şi o despăgubire băneas-că, pentru valoarea lemnului de stejar vândut din pădurea de 27 de jugăre, aparţinătoare bisericii ortodoxe.

Cu toate cererile insistente făcute de către episcopul Nicolae Ivan, episcopului unit Iuliu Hossu, de a iniţia demersurile pentru ca ortodocşilor din Secătura să li se predea averea în integralitatea ei, rezolvarea acestui diferend s-a tergiversat zeci de ani încât, în anul 1948, această chestiune era încă nerezolvată. Predarea averii realizată în anul 1927, nu s-a făcut integral, doar parţial, obiectele bisericeşti lipsă care făceau obiectul averii mobile, au fost dosite de către uniţi, aflându-se în uzul acestora[16]. Mai mult, episcopul greco-catolic Hossu, un om de o mare elocinţă, în loc să clarifice, să detensioneze starea încordată din localitate, a mobilizat preoţimea şi intelectualitatea mireană unită pentru a lupta cu perseverenţă împotriva deciziei ministeriale, care a dat câştig de cauză ortodocşilor.

La această acţiune subversivă, direcţionată sub auspiciile clerului unit, au pus din plin umărul şi organele administrative judeţene, care aveau datoria executării urgente a ordinului ministerial de predare a averii, dar care au amânat punerea lui în aplicare, au permanentizat starea conflictuală dintre cele două biserici româneşti. Mărturie elocventă pentru această situaţie tensionată este şi scrisoarea preotului Petru Both, parohul ortodox din Secătura, adresată episcopului Nicolae Ivan şi Consliului eparhial Cluj. În respectiva adresă, ce data din 6 martie 1927, forurile superioare ale ortodoxiei clujene erau informate că greco-catolicii, în frunte pe preotul Buzura Ioan, se lăudau în faţa sătenilor că nu le este frică că vor pierde procesul la tribunal, deoarece vor face recurs la Curtea de Casaţie, unde îşi au oamenii lor, ce vor decide în favoarea Bisericii Unite[17]. Tot ceea ce s-a întâmplat de fapt la Secătura, n-a fost decât o verigă din nesfârşitul lanţ al umilinţelor, la care a fost supusă Biserica Ortodoxă din spaţiul transilvan. Modalitatea în care Prefectura judeţului Someş a intervenit pentru executarea sentinţelor Ministerului Cultelor în cazul parohiei Secătura era un vizibil semnal de alarmă, în ceea ce privea atitudinea ostilă a funcţionarilor administrativi ardeleni faţă de credincioşii ortodocşi din această

[14] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 7478 din 15.12.1926, act. 1783 din 22.03.1926.
[15] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 7535 din 15.11.1924.
[16] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 23 din 8.01.1948.
[17] AAVFC, dosar V-109a-921, act. 2694 din 8.04.1927.

parte a ţării, una care a mers până la nesocotirea prevederilor ministeriale.

În faţa acestor intrigi mişeleşti şi nelegale, întreaga suflare ortodoxă română a rămas stupefiată, manifestându-şi indignarea pentru atitudinea legislativă lâncedă, în plan confesional, a statului, dar şi pentru acţiunile pline de zel ale organelor administrative ale Transilvaniei, de stăvilire şi marginalizare a elementului ortodox.

Existau nelămuriri mari, generatoare de stări de confuzie în cel puţin două ipostaze legate de subiectul averilor bisericeşti, în cadrul trecerilor religioase de la un cult la altul:

1) Când treceau toţi credincioşii unei parohii la alt cult;
2) Când trecerea la o anumită confesiune se făcea doar de o parte a credincioşilor.

În mod surprinzător, mult aşteptata Lege a Cultelor din anul 1928, care avea să încununeze şirul a zece ani de la formarea României Mari, nu făcea referiri la demersurile ce trebuiau îndeplinite, în cazul trecerilor religionare în masă, formulând în mod evaziv că „Declaraţiuni colective de trecere la un alt cult sau de părăsirea unui cult fără trecerea la un altul, nu sunt admise" (Cine poate schimba cultul 1929, 20). Acest lucru n-a făcut decât să dezavantajeze în mod evident Biserica Ortodoxă, la sânul căreia, după anul 1918, au revenit în mase compacte, foarte mulţi credincioşi uniţi. Din perspectivă ortodoxă, atunci când obştea credincioşilor făcea trecerea în integralitatea ei, biserica împreună cu casa parohială şi toată averea acesteia trebuiau să constituie averea comunităţii noi adoptate prin actul trecerii. Când trecerile nu erau făcute decât de o parte a credincioşilor, averea avea să fie împărţită în mod proporţional cu numărul celor trecuţi sau rămaşi la cultul respectiv[18]. Prin aceste prevederi se înlăturau de fapt multe nemulţumiri şi frământări prilejuite de legiuirile maghiare, care în trecut acţionau în scopul stăvilirii aspiraţiilor cetăţenilor de a îmbrăţişa din convingeri religioase alte credinţe, decât acelea pe care statul maghiar le garanta prin Constituţie.

O importanţă covârşitoare pentru bunul mers al procedurilor de trecere de la un cult la altul o aveau matricolele bisericeşti cu cele trei rubrici: matricola botezaţilor, matricola cununaţilor şi cea a morţilor. Înainte de 1918, în Transilvania guvernul maghiar a decis pe baza împuternicirii primite de la organele legislative, să introducă articolele de lege 31 şi 32 referitoare la căsătoria civilă, respectiv la subiectul religiei pruncilor şi articolul de lege 33, ce dezbătea chestiunea matricolelor civile. Prin acestea, statul maghiar nu făcea altceva decât să introducă două instituţii noi, menite a reforma viaţa familiară şi socială. Deşi statul civil, conform legii sancţionate în anul 1894, purta registrele matriculare civile, Biserica Ortodoxă din Transilvania va lua decizia ca, în interes propriu, să continue activitatea de completare a matricolelor bisericeşti, acţiune care mergea astfel în paralel cu aceea iniţiată de statul maghiar (Regulament 1912, 7). După cum s-a putut constata, cu regret, în perioada 1918-1928 şi, de fapt, în întreaga perioadă interbelică, procedura de introducere în matricole a credincioşilor trecuţi de la alte confesiuni la ortodoxie a întâmpinat mari greutăţi. De multe ori această problematică fiind insuficient de bine înţeleasă chiar de către unii preoţi ortodocşi (mulţi preoţi erau nedumeriţi întrebându-se dacă cei trecuţi pot sau nu pot să fie trecuţi în matricola botezaţilor), procesul de revenire la ortodoxie a fost mult îngreunat. Pentru a veni în sprijinul nedumeririlor iscate în acest scop, Consistoriul arhidiecezan ortodox din Transilvania a trimis diferitelor protopopiate din cuprinsul arhidiecezei, mai multe adrese în care înştiinţa că, pentru introducerea în matricolele bisericeşti a creştinilor proveniţi de la alte culte, procedura trebuia să urmeze următoarele etape graduale:

1) Primirea în sânul Bisericii Ortodoxe a credincioşilor altor confesiuni trebuia să se facă pe temeiul înştiinţărilor legale trimise Consistoriului. În acest sens, pentru ca demersurile să aibă un fond strict legal, certificatele de înştiinţare urmau să fie prezentate pretorului de plasă. Acesta, examinându-le şi găsindu-le ca fiind corespunzătoare Legii, înştiinţa pe preotul de la care s-a făcut trecerea, dar şi pe cel la care credincioşii au trecut;
2) Trimiterea certificatelor de trecere Consistoriului episcopesc prin intermediul oficiilor protopopeşti în jurisdicţia cărora se aflau cei trecuţi. Acesta recunoştea în mod oficial respectivele treceri dispunând introducerea credincioşilor

[18] Ioan Mateiu, Trecerile în masă şi soarta averii bisericeşti, în ABMS, Fond Ioan Mateiu, act. 557, p. 85.

trecuţi în matricola botezaţilor parohiei respective, la numărul curent;

3) Preluarea extraselor de botez ale credincioşilor trecuţi, de la preotul greco-catolic, de asemenea extrasul de naştere de la oficiul stării civile. În acel extras trebuia să fie indusă schimbarea credinţei în temeiul trecerii notificate de pretură;
4) Ordonarea din partea Consiliului arhiepiscopesc (după ce toate aceste date au fost strânse) a introducerii în matricola botezaţilor a noului credincios;
5) Păstrarea ordinului în arhiva parohială şi menţionarea la rubrica: „Observări din matricolă”[19].

Nerespectarea acestor etape dar şi întârzierile în aplicarea lor, venite din partea preoţilor ortodocşi, aveau să producă mari greutăţi acţiunii de înregistrare a celor reveniţi în matricolele parohiale. Despre astfel de carenţe era informat Consistoriul ortodox din Cluj, de către protopopul Gheorghe Oprean care, într-o scrisoare din data de 8 octombrie 1930, amintea că în parohiile Remeţi, Vereşmort şi Valea Porcului, se aflau mulţi credincioşi care n-au făcut demersurile legale în vederea trecerii la ortodoxie[20]. Din această cauză se iveau neplăceri şi abuzuri felurite din partea matriculanţilor civili, adăugate celorlalte acţiuni ostile de stăvilire a trecerilor la Biserica Ortodoxă, intreprinse de către preoţimea greco-catolică. Întâlnim situaţii paradoxale cum ar fi, spre exemplu, mult mediatizatele cazuri din Vereşmort şi Valea Porcului, unde încă din anul 1924, s-au înregistrat cazuri de reveniri la ortodoxie. Deşi acestea au fost recunoscute de însuşi Ministerul Cultelor, neurmându-se cu stricteţe paşii legali de către unii preoţi sau credincioşi mireni, strana ortodoxă se va confrunta cu diverse neplăceri venite din partea matriculanţilor civili şi a preoţimii unite. Aceştia, împreună cu organele administrative locale (preponderent filo-catolice), profitau de toate situaţiile incerte pentru a stăvili revenirile la matca ortodoxă.

Consiliul Eparhial Cluj a semnalat în repetate rânduri incovenientele pe care le întâmpina Biserica Ortodoxă din părţile de nord ale Transilvaniei, reliefând numeroase cazuri de sabotare a legii de către ofiţerii stării civile. Ei nu rectificau matricolele civile nici după ce trecerile erau făcute legal, devenind definitive. În foarte multe situaţii, Eparhia Ortodoxă clujeană va sesiza directoratul Ministerului Cultelor în vederea trimiterii unui reprezentant care să ancheteze nedreptăţile şi abuzurile funcţionarilor administrativi, în ceea ce priveşte Biserica Ortodoxă. În foarte multe rânduri ortodocşii cereau compararea dovezilor legale de trecere la ortodoxie şi confruntarea acestora cu matricolele stării civile. Toate aceste demersuri erau cerute cu insistenţă în vederea limpezirii situaţiei credincioşilor ortodocşi[21].

Incertitudini apăreau şi în ceea ce priveşte îmbrăţişarea religiei copiilor, până la vârsta de 18 ani. Dificultatea rezida în aceea că unii erau legitimi, alţii găsiţi şi adoptaţi. Statul, prin Legea Cultelor din anul 1928, va adopta principiul conform căruia, copiii ai căror părinţi aparţin aceleiaşi religiuni, trebuie să urmeze religia părinţilor. În cazul în care părinţii copiilor nu îmbrăţişau aceeaşi religie, tatăl avea dreptul de a stabili pentru fiecare copil în parte cărei confesiuni să aparţină şi să fie înregistrat în registrele stării civile. Copiii nelegitimi urmau religia mamei, iar cei găsiţi, în cazul în care nu se cunoştea vreun indiciu cu privire la religia lor, urmau confesiunea celor care i-au preluat pentru a-i creşte. Dacă copiii găsiţi erau preluaţi de un azil, stabilirea religiei se făcea ţinând cont de următoarele criterii:

a) Dacă copiii erau preluaţi de un azil, când acesta se afla în jurisdicţia vreunei instituţii confesionale, ei aveau să urmeze religia instituţiei respective, care i-a preluat;
b) În cazul în care comuna sau judeţul întreţinea azilul, copiii trebuiau să urmeze religia majorităţii locuitorilor acelei comune sau judeţ;
c) Dacă azilul era întreţinut de către stat, copiii urmau religiunea ortodoxă (Articolul 49c1929, 16).

Daca ar fi să analizăm măsurile luate de stat în privinţa religiei copiilor, vom identifica tendinţa legiuitorului de a favoriza identitatea religiei parentale, conferindu-se prin aceasta un suport trainic educaţiei religioase a copiilor şi prin aceasta întărind baza existenţei familiale, ca celulă a societăţii şi mai mult, ca „biserică în miniatură”, cum era definită de patristica ortodoxă.

Foarte important era articolului 44 din Legea Cultelor care sancţiona că, oricine a împlinit vâr-

[19] AAVFC, dosar III-14-1927, act. 7627 din 8.08.1927, act. 6694 din 9.07.1927.
[20] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 7226 din 9.10.1930.
[21] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 1724.

sta de 18 ani şi se află în deplina stăpânire a facultăţilor intelectuale, putea trece de la un cult la altul, conform libertăţii de conştiinţă, garantată prin Constituţie. Excepţie de la această regulă făceau femeile măritate, care-şi puteau schimba religia înainte de împlinirea vârstei de 18 ani şi cei suferinzi de boli care le împiedicau libera voinţă (Articolul 44 1929, 14). Mult disputata şi controversata temă a trecerilor religioase precum şi a religiei copiilor a fost amplu studiată şi în era maghiară, în legile 53 din 1868, 32 din 1894 şi 43 din 1895. Însă acestea, dacă le vom supune unui studiu amănunţit, vom putea observa că nu garantau cultelor egalitatea perfectă, iar în ceea ce priveşte formalităţile de trecere de la un cult la altul erau deosebit de complexe.

Prin Legea Cultelor din anul 1928, statul va încerca să facă o simplificare în acest domeniu, pentru trecerile confesionale prevăzându-se a se întreprinde următorii paşi:

1) Anunţarea intenţiei trecerii de la un cult la altul în faţa a doi martori, ofiţerului stării civile;
2) Întocmirea de către ofiţerul stării civile a unui proces-verbal referitor la actul declaraţiei de trecere, semnat de credinciosul în cauză şi de doi martori şi înaintarea acestuia în copie, în termen de opt zile, preotului din parohia căruia credinciosul respectiv a făcut trecerea. Anunţarea trecerii se putea face şi pe baza unei declaraţii autentificate la judecătoria sau notariatul public şi depunerea ei ofiţerului stării civile. Dacă cel trecut la noua confesiune nu revenea asupra declaraţiei de trecere, în termen de 30 de zile de la înştiinţarea preotului, trecerea era considerată ca fiind validă;
3) Ofiţerul stării civile avea sarcina de a face modificările cuvenite în registrele matricolelor civile, eliberând declarantului o dovadă oficială despre trecerea lui, anunţând pe preotul bisericii de la care credinciosul a făcut trecerea, dar şi pe cel la care a trecut el;
4) Oricine trecea de la o confesiune la alta avea obligaţia de a-şi achita toate sarcinile materiale faţă de cultul pe care l-a părăsit, până la sfârşitul anului în care s-a derulat trecerea (Articolul 45 1929, 14-15).

Surprinderea era cu atât mai mare cu cât pentru astfel de împrejurări, formalităţile ce urmau a fi îndeplinite trebuiau să fie şi mai simple fiind vorba de manifestarea unei opinii publice, care nu avea nevoie să fie certificată personal, în prezenţa celor doi martori. Motivaţia legiuitorului român, exprimată de către ministrul cultelor Alexandru Lapedatu, de a nu încuraja trecerile în masă ale creştinilor diferitelor confesiuni, era surprinzătoare exprimându-se astfel: „...trecerea de la un cult la altul, fiind o chestiune de convingere proprie, am admis numai treceri individuale, în aşa condiţiuni însă, ca cei care au răspunderea conducerii sufleteşti a credincioşilor, să poată exercita influenţa pe care sunt datori s-o exerciteze, atunci când cineva anunţă că trece de la un cult la altul" (Lapedatu 1928b, 22). Această atitudine a legiuitorului român, n-a făcut altceva decât să dezavantajeze în mod evident Biserica Ortodoxă, la sânul căreia, după anul 1918, au revenit în mase compacte foarte mulţi credincioşi uniţi.

Semnificative au fost revenirile la sânul Bisericii Ortodoxe strămoşeşti, în masă sau individuale, consemnate în Eparhia Ortodoxă a Clujului. Aici, în ţinuturile Someş, Turda, Dej şi mai ales în zona Sătmarului şi în cea a Maramureşului, disputele dintre cele două biserici pe această temă, vor îmbrăca aspecte de-a dreptul dramatice. În astfel de situaţii încordate, în mod logic, era necesară intervenţia de urgenţă a statului, ca un al treilea factor, care de pe picior de neutralitate să încerce pacificarea taberelor beligerante. Pentru ca impactul statului în soluţionarea diferendelor confesionale să fie unul viabil, punctul de vedere just al acestuia în rezolvarea raporturilor de drept dintre culte trebuia să fie cel al parităţii (Mateiu 1926, 59). Că nu a fost aşa putem argumenta din cele mai caracteristice cazuri de treceri la ortodoxie ale credincioşilor greco-catolici din părţile nordice ale Ardealului, unde disputa ortodoxo-unită pe această temă va ajunge la paroxism, aceasta şi datorită largului concurs al statului român, complet nepregătit şi neputincios în a rezolva astfel de diferende confesionale. În legătură cu trecerile confesionale, derulate cu predilecţie de la uniţi la ortodocşi, apar afirmaţii contradictorii referitoare la numărul trecerilor, în şematismele şi statisticile celor două biserici, în presa bisericească de la Blaj, Sibiu sau Cluj. Un exemplu ni-l oferă episcopul greco-catolic Iuliu Hossu care în cuvântarea ţinută în şedinţa Senatului, la 22 martie 1928, în discuţia generală asupra Legii Cultelor arăta că, în Eparhia Cluj-Gherla, ce se afla sub jurisdicţia sfinţiei sale, exista un număr de 600.000 credincioşi uniţi şi doar 39.000 de ortodocşi, maximum 50.000. De asemenea, după statistica lui, existau

doar 3-4 sate, maximum 10, care să fie diferenţiate confesional, între creştini ortodocşi şi uniţi (Cuvântarea 1928, 119).

Din perspectivă ortodoxă, datele cuprinse în rapoartele consistoriilor arhidiecezane şi în şematismele anuale erau cu totul altele decât în statisticile unite. Astfel, în anul 1919 Eparhia ortodoxă a Vadului, Feleacului şi Clujului avea un număr de 253.890 suflete, iar în actele Sinodului Ordinar al aceleiaşi eparhii pentru anul 1921 era consemnată existenţa unui număr de 277.038 ortodocşi (Meteş 1929, 772).

În perioada în care Consiliul Dirigent al Transilvaniei a funţionat, între anii 1919-1920, elementul unit fiind predominant în componenţa organelor administrative, trecerile religionare de la uniţi, având destinaţia Ortodoxiei, erau frânate în mod artificial. Biserica Ortodoxă, în mod justificat eticheta Consiliul Dirigent ca fiind un adevărat Consistoriu bisericesc greco-catolic, care nu s-a sinchisit a împiedica, atât cât i-a stat în putinţă, trecerile religionare la Ortodoxie.

Revenirile la ortodoxie au avut un avânt deosebit în Eparhia Clujului, mai ales după anul 1921, când s-a înfiinţat această episcopie, deşi au fost consemnate treceri la sânul acesteia în masă sau individuale şi înainte de acest an.

În comuna Vad, unde fiinţase, încă din vremea marelui domnitor Ştefan cel Mare, Episcopia Ortodoxă a Vadului, începând cu anul 1918 o parte a credincioşilor uniţi de aici au trecut la Biserica Ortodoxă, fiind afiliaţi parohiei Selişca. Credincioşii greco-catolici din comuna Vad, judeţul Someş, văzând că un sfert dintre ei au trecut la Biserica Ortodoxă, au hotărât să îmbrăţişeze cu toţii Ortodoxia. Pentru aceasta, au solicitat Veneratului Consistoriu Eparhial din Cluj să hirotonească ca preot, pentru satisfacerea nevoilor spirituale, pe sublocotenentul Ştefan Teodorean, un om cinstit şi evlavios. În scrisoarea celor 26 capi de familie, credincioşi uniţi din Bogata de Jos, de lângă Vad, înaintată episcopului Nicolae Ivan, declarau următoarele: „...cu mare dragoste şi în liberă conştiinţă mărturisim pe suflet că după împlinirea acestui act, adecă de a avea preot pe iubitul nostru consătean, să trecem cu toţi la religia ortodoxă care este adevărata religie creştină pierdută de noi în vremuri grele când am fost asupriţi de unguri”[22].

[22] AAVFC, dosar V-366-920, act. 19 din 2.01.1929. Vezi şi (Herman 1926, 193).

În anul 1922, reveniri în masă la credinţa ortodoxă au fost consemnate în parohiile unite Galtiu, unde 95 de familii din totalul de 100, vor trece la ortodoxie[23], Remeţi, Ocoliş şi Feiurd, toate aceste cazuri necesitând intervenţia autorităţilor statului, în vederea pacificării grabnice a taberelor beligerante. Procesului trecerilor la Ortodoxie, consemnate în Ocoliş şi Feiurd, ziaristica bisericească i-a acordat o mare însemnătate, evenimentele de aici fiind percepute ca exprimând voinţa poporului român din Ardeal de a reveni la religia ortodoxă strămoşească, în procesul desăvârşirii unităţii spirituale a neamului românesc (Întoarcerea 1922, 3).

Biserica Greco-Catolică, prin reprezentantul ei Iuliu Hossu, a negat cu vehemenţă trecerile la ortodoxie din Ocoliş. În cuvântarea ţinută în şedinţa Senatului, în data de 22 martie 1928, în discuţia generală asupra Legii Cultelor, sfinţia sa aminteşte de Ocoliş ca fiind cel dintâi caz al disensiunilor unito-ortodoxe, petrecute în dieceza Gherlei, unde „am alergat şi cu ajutorul Domnului nu a mai rămas nici unul trecut la ortodocşi” (Cuvântarea 1928, 120). Lucrurile s-au derulat însă, într-o altă turnură decât cea prezentată de către oficialii Bisericii Greco-Catolice, fapt constatat de altfel şi de către reprezentanţii Ministerul Cultelor şi Artelor. Adresa cu numărul 59396, din 5 noiembrie 1922, încunoştiinţa pe episcopul Nicolae Ivan despre ancheta ce era programată a se desfăşura pe data de 23 noiembrie în Ocoliş, lângă Baia-Mare, de către oficialii ministeriali, având ca scop lămurirea disputei confesionale dintre credincioşii ortodocşi şi cei uniţi. Ca reprezentant al Ministerului Cultelor a fost desemnat inspectorul Ienciu Moise, Ministerul de Interne fiind reprezentat prin prefectul judeţului Satu-Mare, Dragoş Teofil. Conform procesului-verbal întocmit în ancheta din comuna Ocoliş, de către inspectorul Ienciu, acesta constata că toţi oamenii prezenţi la faţa locului au declarat că vreau să treacă liber şi din convingere la Biserica Ortodoxă. Aceştia, au fost lămuriţi asupra faptului că declaraţia lor colectivă nu ajunge, fiind instruiţi să facă formele legale de trecere. Inspectorul ministerial a mai constatat că, deşi episcopul Iuliu Hossu al Gherlei, împreună cu delegatul său, au dat asigurări că nu se vor opune trecerilor, din declaraţia preotului unit, care avea să primească anunţurile de trecere, a avut impresia că, s-ar invoca o inter-

[23] AAVFC, dosar III-486-1922, act. 4106 din 24.11.1922.

pretare sofistă a legii, cerând, pentru fiecare caz de trecere, câte doi martori. De aici ar fi rezultat faptul că, la 300 de cazuri de trecere, era necesară prezenţa a 600 de martori, pe care nu aveai cum să-i găseşti în Ocoliş. Apoi, preotul unit a declarat că primeşte anunţurile de trecere ale credincioşilor doar la oficiul parohial, cu toate că episcopul Iuliu Hossu dăduse asigurări că, acestea puteau fi făcute acolo, în sat, la biserică, după finalizarea Sfintei Liturghii. Starea de tulburare confesională din această localitate era reliefată prin cuvintele adresate de către inspectorul ministerial Ienciu ortodocşilor: „Când eşti îngrădit din toate părţile de lege eşti cel mai tare şi răzbeşti contra unei lumi întregi ... mângăiaţi poporul, că vor avea ... biserică şi îngrijiţi-vă de sufletul lui”[24].

În acelaşi an, este consemnată revenirea credincioşilor din parohia Feiurd, de lângă Cluj. Nici aici tensiunile confesionale nu au lipsit. Mureşan Nicolae din Coada Teleacului, adresează o plângere episcopului Nicolae Ivan al Clujului, în care arată că, deşi au trecut mai bine de trei ani de când au trecut la credinţa greco-orientală, preotul unit i-a obligat la plata a câte 1700 de lei de persoană, pentru zidirea bisericii unite. Deoarece au refuzat să plătească, au fost chemaţi în instanţă, legea judecându-i să plătească banii preotului unit. Toate nedreptăţile la care au fost supuşi credincioşii feiurdeni s-au derulat în ciuda celor constatate de către ancheta ministerială, care a considerat ca valide toate revenirile de la greco-catolicism la ortodoxie[25]. Agitaţiile de aici se vor amplifica atunci când jandarmii, ieşind la faţa locului, pentru a supraveghea îndeplinirea ordinului de predare a clopotului şi a ustensilelor de către greco-catolici ortodocşilor, au constatat că, clopotul bisericii lipsea, familia la care a fost lăsat acesta în grijă învinuind pe ortodocşi, că l-ar fi furat noaptea. Prin toată această stare încordată, conturată în mod evident în Feiurd, se făcea în un joc periculos, din partea unor persoane ostile Ortodoxiei, care urmăreau prin toate mijloacele să tensioneze atmosfera de acolo şi să denigreze Biserica Ortodoxă.

Procesului trecerilor la Ortodoxie consemnate în Ocoliş şi Feiurd ziaristica vremii, inclusiv cea din capitală, i-au atribuit o mare importanţă, aceste demersuri fiind percepute ca exprimând voinţa poporului român de a reveni la religia strămoşească, în procesul de desăvârşire a unităţii spirituale a neamului românesc[26].

În comuna Remeţi, din judeţul Maramureş, 296 capi de familie însumând un număr de aproximativ 1153 persoane, au trecut de la greco-catolicism la ortodoxie, începând cu luna decembrie 1922[27]. Credincioşii de aici s-au bazat pe ordinul circular 2062\1928, care stipula că, atunci când mai mulţi credincioşi formează o comunitate nouă recunoscută de Ministerul Cultelor, nu era nevoie de treceri individuale, considerându-se de confesiunea bisericească pe care au înfiinţat-o. Pe baza acestor consideraţii, au înaintat Ministerului actele necesare întăbulării dreptului de proprietate asupra averilor şi înregistrarea în matricolele civile ca ortodocşi a foştilor greco-catolici ruteni. Însă credincioşii din Remeţi au întâmpinat mari dificultăţi, registrele stării civile, cu situaţia statistică a parohiei până în anul 1920 aflându-se în Cehoslovacia, fapt ce implica intervenţia Ministerului de Externe al României. Această stare confuză se va permanentiza mult timp. În anul 1931, credincioşii din Remeţi, au înaintat un tablou în trei exemplare, constând în copii după tablourile celor trecuţi la ortodoxie, Episcopiei Clujului, protopopiatului ortodox Maramureş şi un altul matriculantului civil. În mod paradoxal, în acest an situaţia era încă nerezolvată, Ministerul Cultelor neordonând încă, întăbularea dreptului de proprietate asupra averilor bisericeşti pe seama ortodocşilor[28].

Pentru anul 1923, treceri în masă la alvia ortodoxă au fost consemnate în Sarasău, Surduc, culminând cu apriga dispută ortodoxo-unită derulată în localitate maramureşeană Vereşmort.

Pe data de 5 august 1923, administratorul parohial ortodox al comunei Remeţi Atanasie Gânju, este invitat de poporul din comuna maramureşană Sarasău, în număr de 766 de suflete care, în faţa sa, au declarat cu toţii că, din convingere şi voie liberă se reîntorc de la confesiunea greco-catolică, la biserica strămoşească ortodoxă, împreună cu familiile lor. Cu toţii l-au rugat pe preotul Gânju să le prezinte Prea Sfinţitului episcop Nico-

[24] AAVFC, dosar III-334-922, act. 4016 din 8.11.1922, act. 4168 din 29.11.1922.
[25] AAVFC, dosar III-356-1922, act. 4213 din 4.06.1922, act. 2818 din 7.07.1923.
[26] AAVFC, dosar III-356-922, act. 3807 din 4.09.1923. Vezi şi (Întoarcerea 1922, 3).
[27] AAVFC, dosar III-407-923, act. 1407 din 27.02.1931. Vezi şi (Herman 1926,193-194).
[28] AAVFC, dosar III-407-923, act. 1407 din 27.02.1931.

lae cererea lor, însoţită de iscăliturile celor ce-şi dăduseră acceptul îmbrăţişării religiei ortodoxe, rugând totodată pe înaltul ierarh să le numească un preot ortodox. Prezent la faţa locului, Atanasie Gânju constata următoarele:

a) Poporul din Sarasău este convins de credinţa strămoşească ortodoxă, dorind primirea în sânul acesteia;
b) Au refuzat să facă trecerea la ortodoxie 9 suflete, 20 de oameni lipseau fiind la lucru, dar şi ei erau convinşi de credinţa ortodoxă voind a face trecerea;
c) Declaraţiile prevăzute de articolul 53 al Legii din anul 1866 nu s-au putut lua în calcul ca urmare a lipsei preotului unit din localitate, încă din decembrie 1922;
d) Biserica din Sarasău, era zidită din spesele oamenilor, în anul 1400 sau 1500, de către o domniţă din Moldova, de credinţă ortodoxă. Când strămoşii celor din Sarasău au fost forţaţi să-şi schimbe credinţa lor în cea greco-catolică, li s-a luat şi biserica;
e) Poporul a semnat declaraţia generală de trecere la credinţa ortodoxă, declarând verbal de trei ori, că fac acest lucru din convingere şi voie liberă.

Procesul-verbal se află în două exemplare, unul înaintat Prea Sfinţitului Nicolae Ivan, altul păstrat în oficiu parohial din comuna Remeţi. Credincioşii, l-au rugat de asemenea pe preotul Gânju să le săvârşească slujba vecerniei în biserică dar, neavând aprobarea de la episcopul Nicolae Ivan, le-a ţinut slujba vecerniei, în faţa bisericii.

În data de 3 septembrie 1923, preotul Pavel Moldovan, pentru a duce la îndeplinire ordinul Consistoriului eparhial ortodox din Cluj din data de 23 august, a ieşit la faţa locului, în comuna Sarasău, pentru a face cercetări referitoare la stările trecerilor religioase de aici. Din analiza făcută la faţa locului, Consistoriul este încunoştiinţat că, Prefectul Gheorghe Mihali, refuză a da ortodocşilor biserica, casa parohială sau măcar vreo sală de clasă spre a fi destinată săvârşirii Sfintei Liturghii, ortodocşii fiind nevoiţi a încropi o capelă într-o casă privată necorespunzătoare nici pe departe necesităţilor duhovniceşti[29]. Duminică, 2 septembrie, s-au făcut trecerile după lege a 57 de familii preotul având intenţia ca şi în duminicile următoare să facă acest lucru. Pe toate căile şi la toate oficiile catolicii, ieşindu-şi din fire ameninţau poporul că, dacă vor îmbrăţişa Ortodoxia, vor fi daţi afară din posturile lor. Se aducea în vedere Consistoriului Ortodox din Cluj că lucrurile mergeau cu paşi repezi şi comunele învecinate se îndemnau una pe alta în a îmbrăţişa credinţa ortodoxă, numai preoţi să fie[30]. Peste o săptămână, preotul Moldovan a mers pentru a doua oară la faţa locului, în comuna Sarasău, săvârşind Sfânta Liturghie unde a ţinut o cuvântare în faţa oamenilor. Cu această ocazie, cazuri de trecere n-au mai putut fi înregistrate din cauză că, vicarul greco-catolic din Sighet, venind la Sarasău pentru a face slujbă celor care mai rămăseseră la greco-catolicism, văzând poporul adunat pentru a face noi treceri la credinţa greco-orientală, a plecat direct spre Sighet, zădărnicind planurile acestora. Astfel de planuri şi-au croit cei care doreau să pună stavilă trecerilor la credinţa ortodoxă, pentru ca ele să nu se poată face conform legii. Cu toate acestea, poporul nu s-a lăsat intimidat voind să facă trecerile chiar în faţa episcopului Hossu, ce intenţiona să se deplaseze la Sarasău, pentru a se convinge personal în chestiunea cauzei trecerilor uniţilor la ortodoxie.

Despre veridicitatea evenimentelor din parohia ortodoxă din Sarasău deţinem date şi dintr-o adresă a Ministerului Cultelor şi Artelor, înregistrată cu numărul 64456, din 11 decembrie 1923. În respectiva adresă, Consistoriului ortodox din Cluj i se cerea să trimită cele două declaraţii a celor 89 capi de familie din comuna Sarasău, arătându-se cifra exactă a celor trecuţi la ortodoxie şi venitul pe care parohia îl poate asigura preotului, în privinţa înfiinţării parohiei şi a recunoaşterii acesteia de către stat[31]. Din păcate, chestiunea revenirilor credincioşilor uniţi la ortodoxie în această localitate maramureşană, a fost permanent sabotată de către ierarhia unită, în cârdăşie cu autorităţile administrative locale.

În raportul înaintat de către protopopul ortodox Mihail Munteanu la 28 noiembrie 1930, Consiliului eparhial Cluj, se putea constata că, deşi erau trecuţi la credinţa ortodoxă aproximativ 500 de suflete, aceştia figurau încă ca uniţi. În arhiva parohială şi cea a oficiului protopopesc, nu se găsea nici un act cu privire la trecerile acestora. Credincioşii din Sarasău refuzau să mai îndeplinească

[29] AAVFC, dosar III-193-1923, act. 5800 din 15.12.1923, act. 3299 din 7.08.1923.

[30] AAVFC, dosar III-193-1923, act. 3938 din 10.09.1923.

[31] AAVFC, dosar III-193-1923, act. 5800 din 15.12.1923.

încă odată prescripţiile legale de trecere motivând că, operaţiune necesita pierderea mai multor zile de lucru, la care se adăuga refuzul notarului de a îndeplini prescripţiile legale pe motivul că fie n-are timp, fie nu-i acasă. Preotul unit, se ascundea şi el zile întregi pentru acelaşi motiv, stăvilirea procesului trecerilor iar atunci când era găsit acasă, percepea sume mari de bani pentru eliberarea extraselor de naştere. Într-o astfel de situaţie, s-a ajuns ca îndeplinirea formelor legale de trecere la ortodoxie să fie făcute din nou, de abia 20 de persoane[32].

Tulburările religioase din Sarasău vor continua şi după anul 1930, culminând cu actele de barbarie fără precedent comise de autorităţile judeţene şi comunale în data de 5 noiembrie 1931. În această zi, la ordinul primarului, notarului, preotului catolic precum şi al prefectului Jurcă Flaviu, capela ortodoxă care funcţiona provizoriu într-o sală goală de clasă, aparţinătoare şcolii primare din localitate, a fost desfiinţată. Au fost încărcate într-un car toate obiectele sfinte ale bisericii şi aruncate pe marginea unui şanţ, aproape de curtea unui ţăran. Era o privelişte de-a dreptul înfiorătoare, coborâtă parcă de undeva, din negura timpurilor medievale. Sfânta Masă zăcea sfărâmată, aruncată în drum, Potirul, Steluţa şi Sfântul Antimis erau aruncate pe jos, în casa unui ţăran, iar Sfânta Împărtăşanie era pierdută. Aceste acte de profanare ieşite din comun, au atras protestul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe, care în şedinţa din 2 decembrie 1931 va delega pe Mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, ca în numele Bisericii Ortodoxe, să interpeleze în Senat, Guvernul României, spre a lua măsuri de urgenţă împotriva autorilor acestor fapte abominabile[33].

Începând cu anul 1923, disputa confesională dintre cele două Biserici româneşti, ortodoxă şi greco-catolică, care-şi va avea ca mediu de manifestare spaţiul transilvănean, va lua o mare amploare, ajungându-se la situaţii de-a dreptul dramatice. În iureşul acestor tulburări confesionale, pe lângă latura clericală a celor două biserici, au fost atrase în luptă şi organele administrative ale statului român din Transilvania: prefecţi, primpretori, notari comunali, jandarmi şi chiar dascăli. Disputele ortodoxo-unite din părţile nordice ardelene, vor avea ca protagonişti doi oameni de calibru, episcopul ortodox Nicolae Ivan al Clujului şi Iuliu Hossu, episcop greco-catolic al Diecezei Cluj-Gherla.

Conform actelor Sinodului ordinar al Eparhiei Vadului, Feleacului şi Clujului, ţinut în anul 1924, pentru anul 1923, era înregistrată o populaţie ortodoxă însumând 287.998 suflete, repartizată în 62.943 familii, creşterea faţă de anul 1922 fiind de aproximativ 5682 suflete. Au fost înregistrate 1804 treceri religioase la ortodocşi, de la greco-orientali la alte culte 62. Revenirile în masă din acest an au fost consemnate în Surduc, în localitatea sătmăreană Ardusat (unde au trecut după formele legale 162 suflete)[34], Miheşul Unguresc (69 de persoane)[35], Ilva Mare (72 de familii), Zau de Câmpie, culminând cu atât de mult mediatizatul şi disputatul caz al revenirilor la credinţa ortodoxă, a credincioşilor greco-catolici maramureşeni din Vereşmort.

În parohia Surduc, judeţul Solnoc-Doboca, pe data de 10 septembrie 1923, 30 de familii de creştini uniţi, îl informau pe episcopul Nicolae Ivan, despre faptul că, încă de pe data de 2 septembrie, au întocmit demersurile de revenire la ortodoxie, aceste demersuri continuând şi în data de 9 şi 30 septembrie. Treceri au fost înregistrate şi în Solona[36], filia Surducului, unde 25 de familii au completat declaraţiile de trecere la ortodoxie, printre ei aflându-se primarul cantorul, prim curatorul şi aproape întreaga curatorime. Restricţiile n-au întârziat să apară din partea organelor administrative şi a Bisericii Unite. În popor se răspândise zvonul că în locul prim-pretorului Butean va veni un altul, Buta însă şi acesta era unit. Dureros era faptul că nici subprefectul, doctorul Ciupe din Dej, care era şi preot ortodox, n-a luat apărare primarului cum ar fi trebuit. Primarul Vancea, care a fost unul dintre semnatarii actului trecerii la ortodoxie, a fost chemat la sediul Episcopiei Unite din Gherla unde a fost îndemnat să se abată de la trecere, aducându-se totodată acuzaţii murdare Bisericii Ortodoxe şi ierarhilor acesteia. Deoarece primarul nu s-a lăsat înduplecat, a fost supus unei riguroase percheziţii din partea administaţiei filo-unite, fiind catalogat ca un conturbator al liniştii publice, în cele din urmă destituit şi

[32] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 8751, din 8.12.1930.
[33] AAVFC, dosar III-193-923, act. 8186 din 18.12.1931. Vezi şi (Moraru 1999, 277-278).
[34] AAVFC, dosar III-382-1923, act. 6580 din 15.12.1924.
[35] AAVFC, dosar III-27-1923, act. 104 din 12/25.01.1923.
[36] Date referitoare la trecerile din Surduc sunt consemnate de actul 4035, din 16.09.1923, dosar III-52-23, AAVFC, în acelaşi act se face referiri la filia Surducului Solona.

amendat. Toate aceste persecuţii ale primarului au fost coordonate de către preotul greco-catolic din Surduc şi prim-pretorul plasei Ciachi-Gârbou, Cornel Butean.

Primarul n-a fost singurul care a simţit pe pielea lui furia ofensivei uniţilor, asupra tot ceea ce însemna Ortodoxie, acelaşi lucru întâmplându-se şi cu învăţătorul din localitate Casian Moldovan. Sunt doar câteva exemple edificatoare privind acţiunile de stăvilire a curentului revenirilor credincioşilor uniţi, de pe Valea Someşului, la Ortodoxie. Scrisoarea preotului ortodox Cornel Giorgia, adresată Consiliului eparhial Cluj, aducea la cunoştinţă faptul că, şi în comuna vecină Ciormani credincioşii uniţi se pregăteau a face trecerea[37].

Potrivit articolului 33 al Legii Cultelor, pentru a putea beneficia de ajutor de la stat în vederea susţinerii clerului slujitor, parohiile sau comunităţile ce urmau a fi înfiinţate trebuiau să însumeze cel puţin 200 de familii în comunele rurale. Doar în cazuri cu totul excepţionale se putea acorda din partea statului ajutorare comunităţilor şi parohiilor, cu un număr mai mic de familii (Articolul 33 1929). Un astfel de caz a fost consemnat în anul 1923, în parohia Zau de Câmpie, unde începând cu data de 18 februarie au trecut la Ortodoxie 70 de familii, însumând 311 suflete, potrivit formelor legale acceptate de către Ministerul Cultelor, în baza acestora înfiinţându-se în anul 1924 aici, o parohie ortodoxă.

Un tabel din data de 10 iulie 1927, trimis Episcopiei Clujului, reliefa pentru această parohie următoarea situaţie: 80 de familii cu 280 suflete pentru Moineşti (Zau de Câmpie), 22 de familii având 100 de suflete pentru filia Şeulia şi 12 familii a 47 de suflete, în filia Pogăceaua, un total de 114 familii având în componenţă 427 suflete[38].

Greco-catolicii nu recunoşteau această statistică ortodoxă, argumentând cu situaţia din filia Şeulia, unde potrivit calculelor ziarului blăjean Unirea, fiinţau doar 5-6 familii, cu vreo 40 de inşi, „aproape toţi concubinari aleşi pe sprânceană, de cari adevărata biserică a lui Hristos...n-are lipsă şi îi dojeneşte să se îndrepte" (Valea 1925, 2). În ciuda atitudinii duşmănoase a uniţilor şi a faptului că, parohia nu însuma acel prag de 200 de familii cerute de către prevederile statutului de organizare bisericească, legitimitatea acesteia din partea statului era motivată pentru următoarele considerente:

1) Recunoaşterea parohiei s-a cerut şi s-a încuviinţat de către Ministerul Cultelor înainte de votarea legii de unificare bisericească şi a Legii şi Statutului de organizare a Bisericii Ortodoxe Române, promulgate la 6 mai 1925;
2) Situaţia geografică a comunei Moineşti făcea ca afilierea la o altă parohie să fie imposibil de realizat, în partea locului fiinţând doar două parohii matere şi mai multe filii;
3) Sacrificiile uriaşe aduse de către credincioşi în vederea zidirii bisericii, una ce era dotată cu sesie parohială completă, menită să asigure existenţa preotului.

Sărăcia credincioşilor, conjugată cu eforturile uriaşe la care au fost angrenaţi financiar în vederea edificării bisericii, care-n anul 1927 era aproape finalizată, a dus la imposibilitatea încropirii, pentru moment a unei case parohiale. Până la edificarea ei, consiliul parohial era îndrumat să se ocupe de fixarea locaţiei, pentru locuinţa preotului şi a familiei sale, situaţia din teren fiind propice închirierii unei case adecvate acestui scop. Credincioşii cereau cu insistenţă episcopului Nicolae Ivan numirea în parohie a lui Virgil Şăulean, care oficia ca preot în comuna maramureşană Borşa. Duşmanii Ortodoxiei au ieşit şi aici la rampă, de multe ori credincioşii ortodocşi fiind calomniaţi, ameninţaţi şi batjocoriţi sub diverse modalităţi. Astfel de metode josnice au fost uzitate de către consilierul comunal Chiorean Ioan, care prin expresii murdare la adresa Bisericii Ortodoxe şi a slujitorilor ei, prejudicia imaginea unei biserici recunoscute de Constituţie ca fiind dominantă a statului român.

Un fapt cu totul regretabil s-a petrecut în ziua de 25 aprilie 1926, când organele administrative din Moineşti, în frunte cu primarul Ioan Cocora, un apărător al greco-catolicismului, Cizmaşiu Vasile şi Ioan Hădărean, au fixat data strângerii oilor, într-o zi de duminică, în preajma bisericii. Scopul urmărit era acela, de a-i reţine pe credincioşii greco-orientali de la participarea la Sfânta Liturghie şi pentru a conturba serviciul divin, aceasta în ciuda faptului că, preotul ortodox Şeulean, a propus ca împreunatul oilor să se facă după amiază, ori în altă zi, nu duminica. Toate aceste fapte pot fi încadrate în planul propagandei asidue de sub-

[37] AAVFC, dosar III-252-923, act. 2824 din 9.08.1923, act. 4035 din 16.09.1923, act. 4638 din 22.10.1923.
[38] AAVFC, dosar III-169-923, act. 5399 din 28.07.1927.

minare a elementului ortodox, venită din partea ierarhiei greco-catolice[39]. La punerea pietrei de temelie la noua biserică ortodoxă din localitate evenimentele s-au depănat în aceeaşi notă tensionată, acelaşi primar îngăduind ca în apropierea bisericii, unde se afla crâşma, să se vândă băuturǎ fiind aduşi chiar muzicanţi pentru a conturba slujba bisericească şi predica.

Acţiuni de nuanţă subversivă în parohia Zau de Câmpie, s-au evidenţiat şi atunci când s-au ridicat crucile pe turlele bisericii şi s-au sfinţit. În tot timpul procesiunii şi al predicii s-a chiuit, jucat în crâşma primarului Cocora. Cu toate că reprezentanţii bisericii ortodoxe s-au plâns jandarmeriei, nu s-a luat măsuri pentru a estompa astfel de acţiuni de înjosire a Ortodoxiei din această parte a ţării[40]. Deşi încă din anul 1923 se consemnaseră treceri la ortodoxie ale uniţilor acestei comune, după prevederile legale aflate în vigoare, rectificările din matricolă nu s-au efectuat, cu toate că acestea au fost anunţate de către preotul ortodox din Miheş, ofiţerului stării civile. La starea de încordare care mustea în localitate şi-a adus din plin contribuţia Statul Român, care prin organele abilitate n-a fost în stare să intervină decât foarte palid la rezolvarea şi detensionarea conflictului. Este inexplicabilă pasivitatea Directoratului ministerial din Cluj, căruia Eparhia Ortodoxă din acelaşi oraş i-a înaintat adrese după adrese, în care protesta împotriva şicanărilor şi amânărilor făcute de către aceste persoane, în cârdăşie cu preotul unit, fără a interveni. Cu atât mai mare era nedumerirea cu cât abuzurile şi neregularităţile se săvârşeau pe fondul emiterii ordinelor ministeriale în care, prefecţii erau atenţionaţi a veghea, ca funcţionarii administrativi să nu facă politică sau diferenţe pe criterii confesionale[41]. Cu toate acestea, şi în ciuda stăruinţelor preotului ortodox, notarul n-a voit să ţină seama de trecerile făcute, prin diverse şicane, continua a introduce în matricolă copiii nou născuţi ca greco-catolici. S-au tergiversat lucrurile în mod ostentativ într-atât încât, în anul 1934, rectificările matriculare nu erau efectuate, cei trecuţi la ortodocşi apărând ca greco-catolici. Prin toate aceste procedee, nu se făcea altceva decât să se desconsidere şi în cazul parohiei Zau, acte legale, recunoscute de însăşi statul român, prejudiciindu-se imaginea bisericii ortodoxe. Abia în anul 1930, Directoratul Ministerial Cluj, va emite ordinul cu numărul 6710/1930, prin care s-a derulat o anchetă împotriva ofiţerului stării civile din Zau, anchetă vizată de către prim pretorul Iancu Pop, din Luduş. S-a constatat prin ancheta efectuată că, în arhiva ofiţerului stării civile, nu se găsea vreo urmă despre demersurile oficiului parohial ortodox privind subiectul trecerilor dând posibilitate preotului greco-catolic din Zau de a ataca validitatea trecerilor, pe motivul neîndeplinirii formelor legale. Deoarece rectificările n-au fost efectuate la timp de către matriculantul civil, credincioşilor ortodocşi li s-au făcut mari nedreptăţi, din partea reprezentanţilor bisericii unite, care nu pierdeau nici un prilej pentru a contesta validitatea revenirilor. Aşa s-a întâmplat cu credincioşii Hapa Mihail, Şoiom Teodor, Bonda Vasile şi Sâncrăian Ştefan, care au fost amânaţi de pe o zi pe alta sau au fost sfătuiţi să nu treacă la ortodocşi[42]. Din organul naţional bisericesc sibian „Telegraful Român" aflăm că, în anul 1923, s-a înregistrat o mişcare de revenire la ortodoxie în judeţul Ciuc, avându-i ca protagonişti pe notarul comunal Balint Mihail, de confesiune romano-catolică şi Ioan Alexandru, fiul unui paroh greco-catolic din Sângiorgiul de Ciuc, care-au trecut la religia ortodoxă (Cerbu 1923, 6).

Unul dintre cele mai notorii cazuri ale disputei ortodoxo-unite pe tema trecerilor religionare din părţile nordice ardelene s-a derulat în anul 1923, în parohia maramureşană Vereşmort. Aici, în Maramureşul voievodal, asperităţile dintre cele două tabere vor fi atât de pronunţate încât confruntările acestora vor ajunge la dimensiunile unui adevărat război confesional. În această comună, credincioşii uniţi, au trecut cu toţii la ortodoxie în anul 1923, luând în posesie şcoala, biserica, casa parohială, eclejia şi toată averea bisericii greco-catolice de aici, acestea trecând în jurisdicţia bisericii ortodoxe. La adunarea poporului convocată în această localitate a fost prezent şi administratorul parohial unit Alexandru Leahovici, care a luat act de dorinţa credincioşilor săi de a intra sub oblăduirea Bisericii Ortodoxe. Primarul comunal Botici va certifica actul trecerii motivând că, foştii credincioşi greco-catolici, au trecut în întregime la religia greco-orientală, începând cu toamna anului 1923. De asemenea, acesta aducea la cunoştinţă faptul că preotul rutean unit Leaho-

[39] AAVFC, dosar III-169-923, act. 7727 din 29.12.1926.
[40] AAVFC, dosar III-169-923, act. 2688 din 8.05.1926.
[41] AAVFC, dosar III-169-1923, act. 2229 din 28.03.1934.
[42] AAVFC, dosar III-169-1923, act. 7110 din 4.10.1930, act. 2229 din 30.03.1934, act. 769 din 7.02.1934.

vici nu mai poate sluji slujbele bisericeşti, în Vereşmort nemaiexistând uniţi.

Eparhiei Ortodoxe a Vadului, Feleacului şi Clujului, i se va înainta un tablou în care erau cuprinse 104 iscălituri ale celor trecuţi aducându-i-se totodată la cunoştinţă faptul că, declaraţiile legale nu s-au putut întocmi pentru motivul lipsei preotului unit din localitate[43]. Locuitorii cereau, printre altele episcopiei, trimiterea dacă era cu putinţă a unui preot cunoscător al limbii ruse, satul fiind o simbioză de populaţie româno-ruteană, până la numirea unui paroh, administrarea interimară a parohiei atribuindu-i-se preotului Atanasie Gânju, din Remeţ. La cererea credincioşilor vereşmorteni, episcopul Nicolae Ivan, va numi ca administrator parohial, pe preotul basarabean Ioan Suslov, care din start s-a confruntat cu mari greutăţi. Parohia fiind mică şi lipsită de casă parohială, venitul stolar fiind şi el foarte mic, îngreuna viaţa preotului de aici. Cu salariul ce-l primea, nu putea trăi, iar eclejia parohială era disputată în instanţă cu uniţii, condiţiile vitrege de aici determinându-l să se mute-n cele din urmă în comuna Remeţi, la preotul Gânju, spesele legate de transport urmând a fi suportate de către creştinii din Vereşmort. Din păcate, permanentizarea unei astfel de situaţii nu putea avea sorţi de izbândă, datorită sărăciei, credincioşii ortodocşi vor ajunge în imposibilitatea de a plăti cheltuielile legate de transport ale preotului lor [44].

Situaţia din Vereşmort a ajuns atât de disperată încât, în iarna anului 1925, preotul ortodox nu şi-a putut procura lemne de foc, negăsind un cărăuş, oamenilor fiindu-le frică să nu fie chemaţi în instanţă de către greco-catolici. Pentru a-şi putea duce traiul de pe o zi pe alta, preotul Suslov a fost nevoit să-şi vândă pământ în Basarabia de unde venise pentru ca, în cele din urmă, nemaiputând îndura atâtea neajunsuri, să se întoarcă acasă, împreună cu familia sa. Pentru filiaţia la ortodoxie, credincioşii din această parte a ţării vor suferi mari nedreptăţi din partea funcţionarilor administrativi filo-catolici, dar cu toate acestea, n-au putut fi clintiţi din credinţa lor (Herman 1926, 194)[45]. Pentru a cerceta situaţia din Vereşmort, este trimis la faţa locului protopopul din Baia-Mare Alexiu Latiş care, în raportul trimis Prea Sfinţitului Ivan releva o situaţie critică pentru ortodocşi, constatând următoarele:

a) Credincioşii din Vereşmort şi Rîmeţ erau în totalitate ruteni, excepţia constând în existenţa a 5-6 familii româneşti, oameni săraci şi fără pregătire culturală;
b) Sub regimul maghiar, locuitorii de aici şi-au câştigat cele trebuincioase traiului ca lucrători forestieri dar, ca urmare a situaţiei politice actuale, apărută prin Formarea Statului Naţional Unitar, ca urmare a delimitării frontierelor, au rămas fără câştig;
c) Prin trecerea la ortodoxie în loc să fie trataţi cinstit, au fost supuşi din partea autorităţilor administrative la cele mai groaznice umiliri şi nedreptăţi;
d) În Râmeţ, credincioşii au fost deposedaţi de păşunea primită prin reforma agrară, pe acea păşune fiind aduşi 80 de boi din Cehoslovacia. În aceste împrejurări, sătenii au fost nevoiţi să-şi vândă boii, rămânând fără vite de jug. Plângându-se la notarul comunal, au fost certaţi, terorizaţi şi ameninţaţi că li se va trage pielea de pe ei, dacă vor refuza să revină la greco-catolicism;
e) Ofiţerul stării civile introducea nou născuţii în matricola botezaţilor ca uniţi, deşi familiile acestora erau trecute la ortodocşi, la fel întâmplându-se şi la cununie unde erau înmatriculaţi ca greco-catolici. Dacă cineva încerca să-şi decline apartenenţa la credinţa ortodoxă, era bătut şi ameninţat cu întemniţarea. Notarul era un maghiar, expulzat de către cehi peste graniţă, căruia, prefectul Mihaly, un inimos apărător al greco-catolicismului, i-a recunoscut cetăţenia română, terorizarea ortodocşilor fiind bine văzută de către prefect;
f) Rutenii de aici, înainte de a trece la ortodoxie, au fost păstoriţi de preoţi uniţi cu forţa, atunci când au cutezat a ridica vreo problemă, care să fie contrară hotărârii preotului, au fost îndată convocaţi la jandarmerie şi la notariatul comunal;
g) Ura autorităţilor civile asupra preoţimii şi a credincioşilor ortodocşi din această parte a ţării este una exacerbată căpătând dimensiuni de-a dreptul dramatice, constatându-se ura slujbaşilor administrativi faţă de tot ceea ce înseamna ortodoxie (Latiş 1925, 2-5)[46].

[43] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 4029 din 11.09.1923.
[44] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 145 din 10.01.1925, act. 1248 din 28.02.1925.
[45] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 4029 din 11.09.1923.
[46] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 1248 din 28.02.1925.

În data de 5 martie 1925, a fost ales în localitatea Vereşmort preotul Batariuc Gheorghe, căruia Ministerul Cultelor şi Artelor îi punea la dispoziţie începând cu data de 15 martie 1925, un salar lunar de bază de 350 lei. Cu ocazia alegerii acestuia, credincioşii din Vereşmort s-au obligat a clădi o casă parohială şi a plăti pentru susţinerea parohului lor, suma de 60 de lei, de fiecare familie. Din păcate, credincioşii de aici vor constata cu durere că, şi-au luat asupra lor sarcini prea grele care, datorită sărăciei, nu puteau să fie suportate de către familiile lor. Deoarece şi sesia parohială era una foarte slabă, neaducând nici un venit, existenţa preotului şi a familiei sale, compusă din soţie şi trei copii, nu putea fi asigurată. Situaţia era cu atât mai complexă cu cât, în comună nu se afla nici o casă de închiriat, toţi locuitorii având case numai cu o singură odaie. Pentru toate aceste lipsuri, Consiliul parohial ortodox din Vereşmort, solicita Consiliului eparhial ortodox din Cluj un ajutor de cel puţin 50.000 lei, sau cel puţin un împrumut pe termen de 5 ani, pentru a-i deconta preotului Batariuc cheltuielile legate de cele patru procese ale ortodocşilor cu uniţii. Disperaţi, credincioşii sesizau organele ierarhice ortodoxe că, deşi erau mulţumiţi de preot fără vreun ajutor pentru parohia lor, nu se vor supăra dacă şi acesta va pleca de la ei[47].

Tensiunile ortodoxo-unite din Vereşmort se vor accentua între anii 1923-1925, când locuitorii comunei vor fi împrocesuaţi de către uniţi, li se vor sechestra recoltele de pe câmp, vitele şi chiar casele. Protestul lor în faţa vicarului unit din Sighet, Andrei Szobai, pentru sechestrarea bunurilor de către avocaţii catolici, a rămas nesoluţionat. Răspunsul vicarului a fost că ei vor fi scutiţi de toate datoriile restante, dacă vor reveni toţi la catolicism, în cazul în care n-o vor face, atâta timp cât vor persista în credinţa ortodoxă, li se va sechestra şi ultima vacă din ogradă.

Atitudinea ostilă a greco-catolicilor faţă de mişcarea de revenire la ortodoxie, n-a întârziat să apară. În ziua de 6 august 1925, în ziua praznicului Schimbării Domnului la faţă, 8 preoţi uniţi având în frunte pe vicarii Boroş şi Szobai, împreună cu o mulţime de aderenţi greco-catolici din localităţile Crăciuneşti, Rona de Sus şi Lunca (aproximativ 400-500 de oameni), însoţiţi de jandarmerie şi primarii catolici, au descins cu toţii la Vereşmort pentru a sechestra biserica cu forţa. În timp ce protopopul ortodox Latiş şi preotul Gânju slujeau Sfânta Liturghie, uniţii dădeau cu picioarele-n uşă intrând în biserică, excepţie făcând preoţii uniţi, care aşteptau afară. După terminarea predicii, au dat năvală în biserică vicarul Boroş şi preotul Leahovici, dar cu toate încercările disperate ale lor şi ale rutenilor ce-i însoţeau, de a-i determina pe ortodocşi să părăsească biserica, n-au putut trece peste voinţa acestora, care mărturiseau că nu vor preda biserica, chiar dacă ar trebui să moară apărând-o. Vicariatul unit rutean din Maramureş, văzând că acţiunea lor în forţă nu şi-a atins scopul, a înaintat Ministerului Cultelor şi Artelor o adresă prin care, cerea intervenţia acestuia în rezolvarea disensiunilor din Vereşmort, într-un mod favorabil uniţilor, pentru considerentul că, în comună existau conform certificatului primăriei, 502 suflete greco-catolice, faţă de doar 86 de aderenţi ortodocşi.

Starea de persecutare a elementului ortodox, din această localitate maramureşeană, de către diriguitorii administraţiei locale, o putem desprinde din adresa administratorului parohial, Paul Teodorean, înaintată Consiliului Eparhial Cluj, în data de 12 decembrie1926. Din aceasta aflăm că, pe data de 11 decembrie 1926, la sediul primăriei din Vereşmort a poposit notarul de circumscripţie Eugen Moiş, citându-i pe cei ce au trecut la ortodoxie, să se subscrie individual pe nişte declaraţii, pretextând că face o cercetare asupra religiei locuitorilor. Oamenii refuzând să semneze, au fost insultaţi şi înjuraţi. N-a scăpat de ofense nici preotul ortodox, cerând explicaţii notarului pentru scopul investigaţiei enoriaşilor săi, i s-a vorbit în termeni batjocoritori: „Dacă te-am chemat aici, e că trebuie să dai declaraţia ce ţi-oi cere-o, de nu încă odată îţi zic ieşi[48]". Acestea sunt doar câteva dintre metodele uzitate de către funcţionarii administrativi, din bogatul arsenal îndreptate asupra a tot ceea ce însemna „Ortodoxie". Din scrisoarea preotului Teodoreanu putem desprinde cuvinte evocatoare pentru suferinţa, starea de umilinţă la care era supus creştinul ardelean ortodox: „Iată-mă eu preot al religiei de stat, membru în consiliul comunal, învăţător, cetăţean al României, originar român sunt dat afară dintr-un local, spre bucuria, batjocura celor câţiva unguri ce-l înconjură pe domnul notar. Iată administraţia în serviciul străinilor,

[47] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 185 din 14.01.1926, act. 6316 din 22.10.1926.

[48] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 7510 expediat în data de 23.12.1926.

pentru a dărâma ce e românesc şi ce e creştinesc. Iată procedeele atât de nu ştiu cum să le numesc, pentru a sili pe credincioşi să treacă la catolicism. Pe unul îl înjură, la altul îi dă cu piciorul, altuia îi spune că l'o spânzura...[49].

Între cele două biserici româneşti Ortodoxă şi Greco-Catolică, din Vereşmort, se va iniţia un proces judecătoresc de lungă durată, având la bază dreptul de folosinţă asupra bisericii şi a averii bisericeşti. Consistoriul ortodox din Cluj, va înainta şi el mai multe adrese, având ca destinaţie directoratul ministerial al Cultelor, în care cerea, reglementarea urgentă a situaţiei fostei parohii unite din această localitate, împreună cu averea ei şi luarea de măsuri reparatorii faţă de persecuţiile şi josniciile la care era supusă populaţia ortodoxă din această parte a ţării.

În anul 1925, Eparhiei Ortodoxe a Clujului, Ministerul Cultelor îi înaintează o copie a rapoartelor de anchetă întreprinse de către prefectura judeţului Maramureş, pentru acest caz. În mod surprinzător, ortodocşii vor constata că, cercetările făcute de către Pretura plasei Sighet, catalogau insinuările Consistoriului clujean, ca fiind nefondate, credincioşilor ortodocşi nefăcânduli-se nici o nedreptate, nefiind pedepsiţi sau batjocoriţi. Dacă jandarmii i-au scos totuşi din biserică pe ortodocşi, acest lucru s-a derulat în limitele legale, în urma unei sentinţe aduse de judecătorie, pe considerentul ocupării ilegale de către ortodocşi, a avutului bisericii greco-catolice[50].

Diferendul ortodoxo-unit în privinţa bisericii şi a sesiei parohiale va ajunge, în cele din urmă, la Înalta Curte de Casaţie, care va emite decizul cu numărul 2110/1925 hotărând că, pârâţii Suslov Ioan (preot), Adrucovicz Niculae, Popovici Gheorghe, Botiş Petre, Covaci Teodor, Pihaliuc Dumitru şi Harnic Niculae sunt nevinovaţi. S-a constatat că amintiţii au luat în posesiune terenul fostei biserici greco-catolice pe considerentul trecerii tuturor, credincioşilor Bisericii Unite la credinţa ortodoxă, reclamantul preot unit Leahovici fiind lipsit de credincioşi, strămutându-se în Crăciuneşti. Deoarece preotul unit a funcţionat în Vereşmort doar până în primăvara anului 1924, el nu mai avea calitatea de reprezentant al bisericii atâta timp cât fiinţa juridică a acestei biserici nu-şi mai avea existenţa legală. Motivaţia Curţii de Casaţie consta în aceea că, personalitatea juridică capabilă de drepturi şi obligaţiuni a unei biserici, o constituia nu edificiul, ca loc de întâlnire a credincioşilor respectivei religii, şi nici averea afectată întreţinerii ei, ci obştea credincioşilor respectivei confesiuni. Ei uzitează de edificiu în scopul manifestărilor externe, iar de avere ca mijloc de a o cultiva şi întreţine. Biserica Unită, împreună cu credincioşii acesteia avea dreptul de a folosi edificiul şi a administra averea acesteia atâta timp cât, comunitatea religioasă exista. Odată cu trecerea obştii în integralitatea ei la ortodoxie, biserica (edificiu) împreună cu averea afectată ei, trebuia să servească implicit religiei adoptate de către comunitate, adică a credincioşilor ortodocşi, care au luat în posesie averea acesteia, încă din anul 1924. În mod paradoxal, Judecătoria din Sighet, n-a ţinut seama de părerea Ministerului Cultelor, exprimată prin ordinul nr. 13723/1924, ce recunoştea înfiinţarea parohiei ortodoxe din Vereşmort şi care constata încetarea existenţei bisericii unite. Mai mult, judecătorul de ocol Botez, îi va recunoaşte preotului reclamant Leahovicz dreptul de posesiune asupra averii unei biserici, ce încetase a-i mai aparţine, exprimându-se în termeni murdari, spunând că scuipă pe hârtiile pe care preotul ortodox Suslov, le anexa la cauza procesului. Prin aceasta, se săvârşea un vizibil exces de putere, din partea unui judecător filo-unit, care prin atitudinea sa ignora o decizie ministerială, înlăturând eficacitatea şi aplicabilitatea unui act guvernamental. Această atitudine josnică a judecătorului din Sighet, va face obiectul unei anchete iniţiate la ordinul Ministrului Justiţiei, de către Curtea de Apel din Oradea Mare[51].

Din păcate, tensiunile din Vereşmort nu se vor aplana, preotul rutean Leahovicz înaintând recurs contra deciziei de întăbulare nr. 11/1927, emisă de către Judecătoria mixtă Sighet. Prin acest demers, se prelungea starea de agonie a credincioşilor ortodocşi, dar şi anormalitatea viciilor procedurale iniţiate de către greco-catolici. Preotul în cauză n-avea nici un drept să reprezinte parohia în instanţă şi cu atât mai mult, să introducă recurs împotriva întăbulării făcute de către Judecătoria sigheteană, aceasta nefăcând altceva decât să aplice o sentinţă a celei mai înalte instanţe judecătoreşti a ţării, Înalta Curte de Casaţie. Procesele interminabile l-au determinat pe preotul ortodox Ghe-

[49] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 7510 expediat în data de 23.12.1926, f.2.

[50] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 7040 din 5.11.1925, act. 6847 din 17.11.1925.

[51] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 228 din 1.10.1924.

orghe Batariuc, să facă 13 călătorii la Bucureşti, în cauza proceselor credincioşilor din Vereşmort, Valea Porcului, Fereşti şi Corneşti, cheltuind din spesele personale 16.900 lei, cheltuieli procesuale care au determinat Ministerul Cultelor să-i acorde suma de 8000 de lei, în vederea plăţii avocatului Fried Abraham, desemnat să apere biserica ortodoxă din Vereşmort, în procesul acesteia cu Episcopia Greco-catolică[52].

În anul 1927, trecerea la ortodoxie a locuitorilor din localitatea Vereşmort, nu era nici pe departe clarificată de către organele administraţiei locale, fapt ce-l putem constata din adresa prefectului Maramureşului, către ofiţerul stării civile din localitate, căruia i se cerea rezolvarea acestei chestiuni, în regim de urgenţă[53]. Nici în ceea ce privea întăbularea situaţia nu se prezenta într-o viziune optimistă pentru ortodocşi, avocatul Petru Meteş înştiinţând în anul1930, Consiliul Eparhial din Cluj că situaţia era foarte delicată, evocând un lucru dureros pentru soarta ortodoxiei maramureşene: „...azi, sub regimul actual în Maramureş, e greu să câştigăm un proces faţă de uniţi...”[54]. Acest lucru s-a şi întâmplat, protopopul ortodox Muntean aducând la cunoştinţă episcopului Nicolae Ivan, despre pierderea procesului la Casaţie, deşi toate actele prezentate de ortodocşi fuseseră temeinic pregătite. Trebuie amintit că judecătorul de carte funduară era un greco-catolic, membru în „A.G.R.U.” încât, ortodocşii nu puteau emite pretenţii[55]. Dar, ceea ce este de-a dreptul surprinzător, este modalitatea în care statul român n-a dat curs rezolvării pozitive situaţiei bisericii şi patrimoniului acesteia pentru ortodocşii vereşmorteni, deşi sentinţa Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie dăduse câştig de cauză, încă din anul 1925, ortodocşilor. Lâncezeala de care statul a dat dovadă în rezolvarea unor aspecte confesionale atât de stringente, cum au fost trecerile religionare de la un cult la altul, a lăsat să se întrevadă defectuozitatea dar şi incapabilitatea acestuia de a soluţiona problemele majore de pe făgaş spiritual, neputinţă permanentizată de altfel şi pentru anii următori. Situaţia era cu atât mai stringentă cu cât, de rezultatul muncii factorilor responsabili ai statului, în atât de încrâncenata problemă confesională, depindea însăşi liniştea sufletească a credincioşilor ardeleni şi însăşi pacea internă a României Mari.

În anul 1924, revenirile credincioşilor greco-catolici la ortodoxie au avut un deosebit pronunţat, situaţie ce poate fi desprinsă şi din raportul general prezentat de către secretarul consistorial Laurenţiu Curea, în şedinţa bisericească a Consistorului eparhial Cluj, ţinută în data de 9 aprilie 1925. Cu acest prilej, sunt consemnate pentru anul 1924, un total de 3481 treceri religioase la credinţa ortodoxă, dintre care 3474 de la greco-catolici, patru treceri de la reformaţi şi trei de la religia israelită. Treceri de la ortodocşi la uniţi au fost înregistrate opt cazuri iar la sectari, 154 de persoane, în total 162 de persoane[56]. Cu toate sforţările făcute de către ierarhia unită, ajutată de către autorităţile administraţiei judeţene şi comunale de a contrabalansa fenomenul trecerilor la ortodoxie, unul atât de accentuat, acest lucru n-a putut fi pus în practică. Acest curent iniţiat din conştiinţa poporului român nu putea fi stăvilit şi dacă n-a luat proporţii mai mari, acest lucru se motivează pe seama legilor ungureşti încă neabrogate şi a insuficienţei mijloacelor de asistenţă religioasă, ca urmare a lipsei de preoţi, din unele localităţi ardelene.

Cazurile cele mai semnificative de revenire la credinţa ortodoxă strămoşească ale anului 1924, au fost înregistrate în: Racşa – 345 persoane, Rogna de Sus – 260, Ilba – 349, Tur – 373, ValeaPorcului – 471, Corneşti – 440, Fereşti – 344, Ardusat – 321, Aghireş – 120, Tritiulde Sus – 59 şi Seini – 98, disputa confesională aici fiind foarte încordată[57]. În toate aceste localităţi, evenimentele au evoluat sub aceeaşi notă. Persecuţii, tergiversări ale validităţii trecerilor din partea organelor administrative, cuvinte de hulă împotriva Ortodoxiei şi a slujitorilor ei, venite din partea unora dintre preoţii Bisericii Unite, indolenţa, pasivitatea statului de a da curs detensionării stării conflictuale, sunt doar câteva caracteristici ale unei situaţii mai mult decât tensionate în această parte a ţării.

[52] AAVFC, dosar III-407-1923, act 3974 din 3.07.1925, act. 3886 din 5.07.1926.
[53] Vezi copia Prefecturii Judeţului Maramureş, nr. 2062/1928, în dosar III-407-1923, AAVFC.
[54] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 1914 din 1.03.1930.
[55] AAVFC, dosar III-407-1923, act. 8629 din 29.11.1930..
[56] Vezi procesul-verbal al Sinodului ordinar al Eparhiei Vadului, Feleacului şi Clujului, 1925, Aclujul C-C3, p.50 şi 52.
[57] Procesul-verbal al Sinodului ordinar al Eparhiei Vadului, Feleacului şi Clujului, 1925, Aclujul C-C3, p. 52. Vezi şi (Toţi fraţii 1924, 5). Pentru Ardusat vezi şi act. 6580 din 15.10.1924, dosar III-382-1923, AAVFC, unde este consemnat pentru anul 1924 trecerea la ortodoxie a 162 de suflete.

Bibliografie

Actele 1905: Actele Conciliului provincial din 1900 (Blaj 1905).

Articolul 33 1929: In: Legea pentru regimul general al cultelor promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 1093 din 1928 şi publicată în „Monitorul Oficial", nr. 89 din 22 aprilie 1928, cu instrucţiunile pentru aplicarea articolelor 45, 47, 48, 49 şi 50 din această lege, (publicate în „Monitorul Oficial", nr. 149, din 10 iulie 1928) (Cluj 1929).

Articolul 44 1929: Articolul 44. In: Legea pentru regimul general al cultelor, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 1093 din 1928 şi publicată în „Monitorul Oficial", nr. 89 din 22 aprilie 1928, cu instrucţiunile pentru aplicarea articolelor 45, 47, 48, 49 şi 50 din această lege, (publicate în „Monitorul Oficial", nr. 149, din 10 iulie 1928) (Cluj 1929).

Articolul 45 1929: Articolul 45. In: Legea pentru regimul general al cultelor, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 1093 din 1928 şi publicată în „Monitorul Oficial", nr. 89 din 22 aprilie 1928, cu instrucţiunile pentru aplicarea articolelor 45, 47, 48, 49 şi 50 din această lege, (publicate în „Monitorul Oficial", nr. 149, din 10 iulie 1928) (Cluj 1929).

Articolul 49c 1929: Articolul 49c. In: Legea pentru regimul general al cultelor, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 1093 din 1928 şi publicată în „Monitorul Oficial", nr. 89 din 22 aprilie 1928, cu instrucţiunile pentru aplicarea articolelor 45, 47, 48, 49 şi 50 din această lege, (publicate în „Monitorul Oficial", nr. 149, din 10 iulie 1928) (Cluj 1929).

Boilă 1928: Zaharia Boilă, Chestiunea averilor bisericeşti în legătură cu discutarea proiectului de lege: Regimul cultelor (Blaj 1928).

Ce se petrece 1924: Ce se petrece în ţara lui Dragoş. Telegraful Român, anul LXXII, nr. 65-66 din 13/26 septembrie, Sibiu, 1924.

Cerbu 1923: Pr. D.Gh. Cerbu, Mişcarea ortodoxă în judeţul Ciuc. Telegraful Român, anul LXXI, nr.75-76 din 15/28 septembrie, Sibiu, 1923.

Cine poate schimba cultul 1929: Cine poate schimba cultul. In: Legea pentru regimul general al cultelor, promulgată prin Înaltul Decret Regal nr. 1093 din 1928 şi publicată în „Monitorul Oficial", nr. 89 din 22 aprilie 1928, cu instrucţiunile pentru aplicarea articolelor 45, 47, 48, 49 şi 50 din această lege, (publicate în „Monitorul Oficial", nr. 149, din 10 iulie 1928) (Cluj 1929).

Ciuhandu 1924: Pr. Gheorghe Ciuhandu, Preoţimea ortodoxă din Ardeal şi chestiunea cultelor din România. Apel public din partea Asociaţiunii „Andreiu Şaguna" a clerului din Mitropolia Ardealului (Arad 1924).

Cosma 1924: Pr. Vasile Cosma, Propaganda catolică în Ţara Oaşului. Renaşterea, anul II,nr. 34 din 24 august 1924.

Cuvântarea 1928: Cuvântarea P.S.Sale Dr. Iuliu Hossu ţinută în şedinţa Senatului la 22 martie 1928, în discuţia generală asupra Legii Cultelor. Curierul Creştin, anul X, nr. 10-11 din 15 mai - 1 iunie, Gherla, 1928.

Floca 1990: Arhid. Ioan N. Floca, Papa subiect al întregii proprietăţi bisericeşti. In: Drept Canonic Ortodox Legislaţie şi Administraţie Bisericească, vol. I, (Bucureşti: Editura Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române 1990).

Herman 1926: Pr. Teodor Herman,Trecerile religionare de la biserica ortodoxă română la Biserica Greco-Catolică română–unită în timpurile cunoscute. In: Monografia istorică a Protopopiatului ortodox român Dej – Lupte-treceri şi procese religionare (Cluj 1926).

Întoarcerea 1922: Întoarcerea la biserica strămoşească. Telegraful Român, anul LXX, nr.74 din 20 septembrie/3 octombrie, Sibiu, 1922.

Întoarcerea 1926: Întoarcerea la credinţă. Renaşterea, anul IV, nr. 37 din 12 septembrie, 1926.

Lapedatu 1928: Alexandru Lapedatu, Art. 45. - Cum s-a ajuns la el şi de ce a fost menţinut? In: Noul regim al cultelor în România. Cuvântări rostite în Senat şi în Adunarea deputaţilor de Alex. Lapedatu (Bucureşti 1928).

Lapedatu 1928a: Alexandru Lapedatu, Atitudine consecventă. In: Noul regim al cultelor în România. Cuvântări rostite în Senat şi în Adunarea deputaţilor de Alex. Lapedatu (Bucureşti 1928).

Lapedatu 1928b: Alexandru Lapedatu, Trecerile de la un cult la altul. In: Noul regim al cultelor în România. Cuvântări rostite în Senat şi în Adunarea deputaţilor de Alex. Lapedatu (Bucureşti 1928).

Latiş 1925: Pr. Alecsiu Latiş, Vandalismul în Maramureş. Renaşterea, anul III, nr.36 din 6 august, Cluj, 1925.

Legea Românească 1925: Legea Românească, anul V, nr. 15 din 1 august 1925.

Legea Românească 1926: Reveniri la matcă. Legea Românească, nr. 13 din 1 iulie 1926.

Lucrările 1927: Lucrările Adunării Eparhiale. Renaşterea, anul V, nr. 23 din 5 iunie, Cluj, 1927.

Mateiu 1926: Ioan Mateiu, Relaţiunile dintre culte. Trecerile religioase. In: Dreptul bisericesc de stat în România întregită. Regimul general al cultelor (Bucureşti: Tipografia cărţilor bisericeşti 1926).

Meteş 1929: Ştefan Meteş, Biserica Ortodoxă din Transilvania în cei din urmă zece ani. In: Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul 1918-1928 (II), Cultura naţională (Bucureşti 1929).

Milaş 1915: Nicodim Milaş, Averea Bisericii. Despre proprietatea averii bisericii (art. 157). In: Dreptul Bisericesc Oriental. Traducere făcută cu învoirea autorului după ediţia II germană, de Dim.I. Cornilescu şi Vasile Radu. Revăzută de I. Mihălcescu (Bucureşti: Tipografia „Gutenberg" 1915).

Moraru 1999: Pr. Alexandru Moraru, Uniţi şi Ortodocşi între 1918-1948. Reveniri la Ortodoxie înainte de 1948. B.O.R. nr.1-6, CXVII, 1999.

Nici un ortodox 1926: Nici un ortodox în consiliul comunal. Ortodocşii huiduiţi şi goniţi din drepturile lor. B.O.R., seria II, anul XLIV, nr. 10 (547), octombrie 1926.

Paşca 1924: Pr. Ioan Paşca, Ca în vremurile Inchiziţiei. Renaşterea, anul II, nr. 37 din 14 septembrie, 1925.

Paşca 1925: Pr. Ion Paşca, Torturi moderne din Maramureş. Noile isprăvi „morale" ale administraţiei judeţene. Renaşterea, anul III, nr. 29 din 19 iulie, 1925.

Persecuţii 1925: Persecuţii contra ortodoxilor din Ardeal. Cuvântul, 18 iulie 1925.

Preoţimea ortodoxă 1923: Preoţimea ortodoxă din Ardeal şi chestiunea cultelor din România. Apel public din partea Asociaţiunei „Andreiu Şaguna" a clerului din Mitropolia Ardealului (Arad: Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române 1923).

Prigonirea 1925: Prigonirea ortodocşilor maramureşeni. Telegraful Român, anul LXXIII, nr. 54-55 din 23 iulie, Sibiu, 1925.

Proprietăţi bisericeşti 1925: Proprietăţi bisericeşti. Gazeta Maramureşană, anul VI, nr. 14 din 3 aprilie, Sighet, 1925.

Protocolul 1897: Regulamentului pentru administrarea afacerilor epitropeşti. Dispoziţiuni generale. In: Protocolul Congresului naţional bisericesc ordinariu al Metropoliei românilor Greco-orientali din Ungaria şi Transilvania întrunit la Sibiu la 1/13 octombrie 1897 (Sibiu: Ediţiunea Metropoliei 1897).

Regulament 1912: Instrucţiunea dată de Consistoriul mitropolitan greco-ortodox cu data de 25 august 1895, nr. 138M, cu privire la procedura ce au a urma organele respective, preoţii şi poporul dreptcredincios al bisericii greco-orientale române din provincia mitropolitană faţă de reformele politice-bisericeşti. In: Regulament pentru procedura judecătorească în cauze matrimoniale şi Instrucţiune dată de Consistoriul mitropolitan cu privire la legile politico-bisericeşti (Sibiu 1912).

Reîntoarcerea 1924: Reîntoarcerea la legea strămbună. Renaşterea, anul II, nr. 25 din 22 iunie, 1924.

Revenirea 1924: Revenirea la ortodoxie. Renaşterea, anul II, nr. 47 din 23 noiembrie, Cluj, 1924.

Rusu 1927: Alexandru Rusu, Averile bisericeşti. În pragul discuţiilor parlamentare asupra noului regim al cultelor. Unirea, anul XXXVII, nr. 44 din 29 octombrie, Blaj, 1927.

Suferinţele 1926: Suferinţele unui preot ortodox. B.O.R., seria II, anul XLIV, nr. 10 (547), octombrie 1926.

Svârcoliri neodihnite 1925: Svârcoliri neodihnite. Unirea, anul XXXV, nr. 4 din 24 ianuarie, Blaj, 1925.

Toţi fraţii 1924: Toţi fraţii noştri uniţi. Telegraful Român, anul LXXII, nr. 67-68 din 19 septembrie/2 octombrie, Sibiu, 1924.

Tulburări religioase 1924: Tulburări religioase. Gazeta Maramureşană, anul V, nr. 36 din 5 septembrie, Sighet, 1924.

Valea 1925: Pr. Alexandru Valea, Din arsenalul ortodoxiei sau cum revine o parohie la credinţa legii vechi. Unirea, anul XXXV, nr. 35 din 29 august, Blaj, 1925.

Interconfessional relations (orthodox-greek-catholic) during return to orthodoxy in 1918-1928. On the example of Transilvaniya

Abstract

During the period of 2000-2007 the author of the present article studied the problems regarding the return of a part of population of Transylvania from the Greco-Roman religion to Orthodoxy after the Union of 1918.

For the first time the author of the article brings in the scientific circulation new materials discovered in the Archives of Transylvania. He points out the existing theories at that time concerning the church property ("the assets of the Church are the property of Christ or of the poor people (p. 3), or are the property of the Pope and respectively of the episcopacies subordinated to the Pope etc."). The author has examined the difficult process of redistribution of church assets when the parish decided to pass from Greco-Catholicism to Orthodoxy. Very often it has been necessary the intervention of the Romanian State in the solution of inter-confessional problems.

On the base of different materials and documents of that time, including those of the Romanian Parliament, the author demonstrates that the Transylvanians have faced with a lot of problems related with the return to the Romanian Orthodox Church, as for example, the obtaining of the christening acts, the maintenance of orthodox priests, the determination of the religion of children, etc.

Межконфессиональные отношения (православно-греко-католические) в рамках возврата к православию в 1918-1928 гг. Пример Трансильвании

Резюме

На протяжении 2000-2007 гг. автор данной статьи изучал проблематику возвращения части населения Трансильвании от греко-римской религии к православию после осуществления Объединения 1918 г.

Автор статьи впервые вводит в научнвй оборот неизданные материалы, обнаруженные в архивах Трансильвании. Он отмечает теории, существующие в соответствующее время, о церковной собственности: «имущество Церкви – это собственность Христа или бедных» или является собственностью Папы Римского и, соответственно, епископов, назначенных Папой, и т.д. Автор рассмотрел сложный процесс перераспределения церковного имущества, когда прихожане решили перейти от греко-католицизма к православию. Много раз было вынуждено вмешаться Румынское государство, чтобы решить межконфессиональные проблемы.

Основываясь на различных материалах и документах того времени, в том числе и Парламента Румынии, автор демонстрирует, что трансильванцы столкнулись и с множеством других проблем, связанных с возвращением в Румынскую Православную Церковь, такими, как получение актов о крещении, содержание православных священников, определение религии детей и другими.

11.02.2008

Pr. Sorin Trîncă, Universitatea de Stat din Moldova, str. A. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

FIGURI BASARABENE ÎN GUVERNELE ROMÂNIEI INTERBELICE

Elena Postică

La o jumătate de veac de la cucerirea independenţei de stat a României, poporul român a reuşit, la capătul unor eforturi neîntrerupte, să-şi înfăptuiască idealul naţional. Crearea statului naţional unitar român prin alipirea la Vechiul Regat a provinciilor orientale (Basarabia), occidentale (Transilvania, Banat, Crişana), septentrionale (Bucovina, Maramureş) şi meridionale (Dobrogea de sud sau Cadrilaterul) a fost rezultatul prăbuşirii imperiilor şi a afirmării principiului wilsonian al dreptului popoarelor la autodeterminare (Cazacu 2006, 6).

Marea Unire de la 1918 nu a însemnat însă o simplă alipire de teritorii. Ea a însemnat o profundă şi complicată operă de unificare organică, instituţională, însoţită de cea mai mare reformă agrară a istoriei naţionale, de acordarea dreptului de vot universal, de profunde mutaţii în viaţa publică cu modificarea spectrului politic (Berindei 1998, 5).

Pentru România întregită, supranumită România Mare, perioada dintre cele două războaie mondiale a fost o epocă plină de vitalitate şi creativitate în care românii din toate straturile sociale au experimentat idei noi, de la filozofie la poezie şi de la politică la marile afaceri. Dar a fost, totodată, şi o epocă de dispute şi diviziuni, pentru că românii au fost obligaţi să reorganizeze instituţii înfiinţate cu mult timp înainte, să reexamineze tradiţii respectate şi să se confrunte cu problemele unei societăţi burgheze în ascensiune, pe calea spre urbanizare, fenomen comun întregii Europe (Bărbulescu et al. 2002, 340).

Datorită instituţiilor care i-au călăuzit dezvoltarea şi spiritul în care evoluase, începând cu jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, România se apropiase de Europa. Pe plan politic, modelul de urmat a fost democraţia parlamentară, deşi uneori, practica nu se ridica la înălţimea idealului. Mai lent, dar tot atât de ferm, şi economia făcuse paşi spre sistemul occidental orientat spre întreprinderi capitaliste şi piaţă liberă; structura socială dobândise treptat un aspect occidental, manifestat prin predominaţia clasei de mijloc în viaţa politică şi economică din perioada interbelică; însă majoritatea intelectualilor şi oamenilor politici nu se îndoiseră nici o clipă că făceau parte din Europa. Însuşi procesul edificării naţiunii – crearea României Mari şi apărarea ei – era în esenţă un fenomen european (Bărbulescu et al. 2002, 364).

Formarea statului naţional unitar român a marcat începutul unei noi epoci şi în istoria teritoriului dintre Prut şi Nistru.

Procesul de integrare a Basarabiei în viaţa politică, economică şi culturală a României a atras după sine transformări social-economice, politice şi culturale importante, a deschis basarabenilor calea spre libertate, democraţie şi progres.

Votul universal, dreptul de a alege şi de a fi ales în parlamentul României şi în organele administraţiei publice locale, împroprietărirea ţăranilor, creşterea vertiginoasă a numărului ştiutorilor de carte din ţinut – sunt doar câteva performanţe înregistrate de locuitorii uneia din cele mai înapoiate gubernii a Imperiului Rus.

Istoriografia sovietică, mistificatoare şi mitologică, aflată timp de decenii într-o voită contradicţie cu adevărul istoric, a descris în culorile cele mai negre „perioada ocupaţiei româneşti" a teritoriului dintre Prut şi Nistru. Numele unei pleiade întregi de luptători pentru drepturile naţionale şi cetăţeneşti ale basarabenilor au fost defăimate, blamate şi, în cele din urmă, eliminate din circuitul valorilor spirituale naţionale.

Doar odată cu căderea imperiului sovietic au străpuns ceaţa uitării numele şi faptele înaintaşilor noştri care s-au afirmat plenar pe tărâmul naţional în primele două decenii ale secolului XX şi care au intrat în istorie ca reprezentanţi ai generaţiei Unirii.

Printre marile personalităţi care au stat la temelia României întregite se înscriu şi o serie de figuri basarabene ce au activat în cadrul Guvernelor

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 319-326.

României interbelice. Spre deosebire de perioada postbelică – perioada de dominaţie a regimului sovietic în R.S.S.M., când nici un moldovean nu a fost promovat în funcţii de prim rang în Consiliul de Miniştri al U.R.S.S., în perioada interbelică, în cadrul a 29 din cele 37 de Guverne, care s-au perindat la cârma României în perioada 5 martie 1918 - 3 septembrie 1940, au activat şi destui reprezentanţi ai Basarabiei.

Personalităţi marcante ale Basarabiei au fost promovate în funcţii de prim rang şi în Parlamentul Român. Astfel, Grigore Cazacliu, originar din Slobozia-Cuşelăuca, jud. Soroca, a fost deputat de Soroca şi vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor; Daniel Ciugureanu, originar din Şirăuţi, jud. Hotin, de asemenea, a deţinut funcţia de vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor, de mai multe ori a fost senator şi chiar preşedinte al Senatului; Vlad Ciorescu, originar din Chişinău, în anii 1920-1921 şi 1926-1927 a fost deputat şi vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor; legendarul Ion Codreanu, originar din Ştefăneşti, jud. Soroca, în anii 1920, 1922, 1927, 1928-1938 a fost deputat în Parlamentul Român din partea Partidului Naţional Ţărănesc şi vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor; Ion Costin, originar din Chişinău, – deputat şi senator de Lăpuşna, vicepreşedinte al Camerei şi Senatului; Vasile Laşcu, de asemenea, originar din Chişinău, a fost senator şi vicepreşedinte al Senatului Parlamentului Român.

Pentru prima dată în istoriografia românească o cronologie a Guvernelor României a fost realizată de cercetătorul român Dimitrie Costescu în volumul *Fazele ministeriale în România*, apărut în două ediţii (1930, 1936). În 1959, academicianul român Dan Berindei a publicat listele miniştrilor din Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) (Berindei 1959). Mioara Tudorică şi Ioana Burlacu au oferit câmpului informaţional o componenţă a *Guvernelor României. Liste de miniştri*, începând cu 1866 până în 1945 (Tudorică, Burlacu 1970, 429-476), iar cercetătorii Marian Stroia şi Horaţiu Sima – o *Componenţă a Consiliului de Miniştri* (*23 august 1944 - 31 decembrie 1975*) (Stroia, Sima 1978). Formaţiunile guvernamentale din România se regăsesc şi în lucrarea *Guverne şi guvernanţi* (*1866-1914)*, semnată de cunoscuţii istorici Ion Mamina şi Ion Bulei. Însă meritul de a introduce în circuitul ştiinţific şi de a oferi publicului cititor o istorie documentară a Guvernelor, remanierilor şi fazelor ministeriale din România începând cu 1859 şi până în mai 1995, revine istoricului român Stelian Neagoe, autorul volumelor*: Fazele ministeriale, partidele şi alegerile parlamentare din România* şi *Istoria Guvernelor României, de la începuturi – 1859 până în zilele noastre – 1995*, editate la Bucureşti, în anii 1968 şi, respectiv, 1995.

Aşa s-a întâmplat că istoria Guvernelor României, în general, şi activitatea reprezentanţilor Basarabiei în Guvernele interbelice, în particular, nu au constituit subiectul unor cercetări speciale realizate de către istoricii din Republica Moldova. Din acest considerent am încercat, în baza informaţiei documentare excerptate din sursele bibliografice disponibile (Neagoe 1995; Tudorică, Burlacu 1970, etc.), să întocmim şi să propunem cititorului interesat o cronică a Guvernelor României interbelice din care au făcut parte reprezentanţi ai vieţii politice, ştiinţifice şi culturale din fosta Basarabie. Cronica indică numele personalităţilor basarabene, funcţia deţinută, data şi anul numirii în funcţie, precum şi perioada de activitate în această funcţie.

Guvermul Alexandru Marghiloman (5 martie - 23 octombrie 1918)
Ion Inculeţ – ministru fără portofoliu (pentru Basarabia)
(9 aprilie 1918 - 23 octombrie 1918)
Daniel Ciugureanu – ministru fără portofoliu (pentru Basarabia)
(9 aprilie 1918 - 23 octombrie 1918)

Guvernul General Constantin Coandă (24 octombrie - 28 noiembrie 1918)
Generalul *Arthur Văitoianu* – ministru de Interne şi ad-interim la Justiţie
(24 octombrie 1918 - 28 noiembrie 1918)
Ion Inculeţ – ministru fără portofoliu (Basarabia)
(24 octombrie 1918 - 28 noiembrie 1918)
Daniel Ciugureanu – ministru fără portofoliu (Basarabia)
(24 octombrie 1918 - 28 noiembrie 1918)

Guvernul Ion I.C. Brătianu (29 noiembrie 1918 - 26 septembrie 1919)
Ion Inculeţ – ministru fără portofoliu (Basarabia)
(29 noiembrie 1918 - 26 septembrie 1919)
Daniel Ciugureanu – ministru fără portofoliu (Basarabia)

(29 noiembrie 1918 - 26 septembrie 1919)
Generalul *Arthur Văitoianu* – ministru de Război
(29 noiembrie 1918 - 26 septembrie 1919)

Guvernul General Arthur Văitoianu (27 septembrie - 30 noiembrie 1919)
Generalul *Arthur Văitoianu* – preşedinte al Consiliului de Miniştri, ministru de Interne şi ad-interim la Externe
(27 septembrie - 30 noiembrie 1919)
Ion Inculeţ – ministru fără portofoliu (Basarabia)
(27 septembrie 1919 - 30 noiembrie 1919)
Daniel Ciugureanu – ministru fără portofoliu (Basarabia)
(27 septembrie 1919 - 30 noiembrie 1919)

Guvernul Alexandru Vaida Voievod (1 decembrie 1919 - 12 martie 1920)
Ion Inculeţ – ministru de stat (Basarabia)
(5 decembrie 1919 - 12 decembrie 1919)
Pantelimon Halippa – ministru de stat (Basarabia)
(5 decembrie 1919 - 12 martie 1920)
Alexandru Averescu – ministru de Interne
(5 decembrie 1919 - 15 decembrie 1919)
Generalul *Ioan Râşcanu* – ministru de Război
(1 decembrie 1919 - 9 ianuarie 1920)
Ioan Pelivan – ministru de Justiţie
(5 decembrie 1919[1])
Pantelimon Halippa – delegat cu administraţia Basarabiei, în locul lui Ion Inculeţ
(12 decembrie 1919 - 12 martie 1920)

Guvernul General Alexandru Averescu (13 martie 1920 - 16 decembrie 1921)
Generalul *Alexandru Averescu* – preşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de Interne
(13 martie 1920 - 16 decembrie 1921)
Ion Inculeţ – ministru de Stat
(13 martie 1920 - 2 mai 1920)
Generalul *Ioan Râşcanu* – ministru de Război
(13 martie 1920 - 16 decembrie 1921)
Sergiu Niţă – ministru de Stat, în locul lui Ion Inculeţ, demisionat
(2 mai 1920 - 16 decembrie 1921)
Generalul *Alexandru Averescu* – ministrul Industriei şi Comerţului
(16 noiembrie 1920 - 16 decembrie 1921)

[1] Întrucât I. Pelivan fusese delegat în Comisia de Pace de la Paris, interimatul a fost ţinut de Ştefan Ciceo Pop, ministru de Stat

Guvernul Take Ionescu (17 decembrie 1921 - 19 ianuarie 1922)
Dumitru Bogos – ministru de Stat
(5 ianuarie 1922 - 18 ianuarie 1922)

Guvernul Ion I.C. Brătianu (19 ianuarie 1922 - 29 martie 1926)
Ion Inculeţ – ministru de Stat
(19 ianuarie 1922 - 29 martie 1926)
Generalul *Arthur Văitoianu* – ministru de Interne
(19 ianuarie 1922 - 29 octombrie1923)
Ion I.C. Brătianu – ministru de Interne, în locul generalului Artur Văitoianu
(30 octombrie 1923 - 29 martie 1926)
Generalul *Arthur Văitoianu* – ministrul Comunicaţiilor, în locul generalului Traian Moşoiu
(30 octombrie 1923 - 29 martie 1926)

Guvernul General Alexandru Averescu (30 martie 1926 - 3 iunie 1927)
Generalul *Alexandru Averescu* – preşedinte al Consiliului de Miniştri
(30 martie 1926 - 3 iunie 1927)
Niţă Sergiu – ministru de Stat
(30 martie 1926 - 3 iunie 1927)
Generalul *Ioan Râşcanu* – ministru de Stat, comisar superior al Guvernului în Basarabia şi Bucovina
(5 ianuarie 1927)
Generalul *Alexandru Averescu* – ministru de Finanţe, în locul lui Ion I. Lapedatu, demisionat (19 martie 1927 - 3 iunie 1927)

Guvernul Barbu Ştirbei (4 iunie - 20 iunie 1927)
Ion Inculeţ – ministrul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale
(6 - 22 iunie 1927)
Pantelimon Halippa – ministrul Lucrărilor Publice
(6 - 21 iunie 1927)

Guvernul Ion Brătianu (21 iunie - 24 noiembrie 1927)
Ion Inculeţ – ministrul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale
(22 iunie 1927 - 23 noiembrie 1927)

Guvernul Vintilă I.C. Brătianu (24 noiembrie 1927 - 9 noiembrie 1928)
Ion Inculeţ – ministrul Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale
(24 noiembrie 1927 - 9 noiembrie 1928)

Guvernul Iuliu Maniu (10 noiembrie 1928 - 6 iunie 1930)

Pantelimon Halippa – ministru de Stat şi ad-interim la Lucrări Publice
(10 noiembrie 1928 - 6 iunie 1930)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat, ad-interim la Lucrări Publice şi Comunicaţii (Ministere unificate)
(14 noiembrie 1929 - 6 iunie 1930)

Guvernul George G. Mironescu (7 - 12 iunie 1930)
Pantelimon Halippa – ministrul Lucrărilor Publice şi Comunicaţiilor
(7 - 12 iunie 1930)

Guvernul Iuliu Maniu (13 iunie - 9 octombrie 1930)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat şi ad-interim la Ministerul Muncii, Sănătăţii şi Ocrotirii Sociale
(13 iunie 1930 - 9 octombrie 1930)

Guvernul George G. Mironescu (10 octombrie 1930 - 17 aprilie 1931)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat
(10 octombrie 1930 - 17 aprilie 1931)

Guvernul Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 - 5 iunie 1932)
Generalul *Ioan Râşcanu* – ministru de Stat
(22 iunie 1931 - 5 iunie 1932)
Vladimir Cristi – ministru de Stat
(16 ianuarie 1932 - 12 mai 1932)
Ion Buzdugan – subsecretar de Stat la Ministerul Industriei şi Comerţului
(16 ianuarie 1932 - 12 mai 1932)

Guvernul Alexandru Vaida Voievod (6 iunie - 10 august 1932)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat
(6 iunie 1932 - 10 august 1932)

Guvernul Iuliu Maniu (20 octombrie 1932 - 13 ianuarie 1933)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat
(20 octombrie 1932 - 13 ianuarie 1933)
Anton Crihan – subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
(21 octombrie 1932 - 13 ianuarie 1933)

Guvernul Alexandru Vaida Voievod (14 ianuarie - 13 noiembrie 1933)
Pantelimon Halippa – ministru de Stat
(14 ianuarie 1933 - 13 noiembrie 1933)
Anton Crihan – subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
(14 ianuarie 1933 - 13 noiembrie 1933)

Guvernul Ion Ch. Duca (14 - 29 noiembrie 1933)
Ion Inculeţ – ministru de Interne
(14 noiembrie 1933 - 29 decembrie 1933)

Guvernul dr. Constantin Angelescu (30 decembrie 1933 - 3 ianuarie 1934)
Ion Inculeţ – ministru de Interne
(30 decembrie 1933 - 2 ianuarie 1934)

Guvernul Gheorghe Tătărescu (5 ianuarie - 1 octombrie 1934)
Ion Inculeţ – ministru de Interne
(5 ianuarie 1934 - 1 octombrie 1934)

Guvernul Gheorghe Tătărescu (2 octombrie 1934 - 28 august 1936)
Ion Inculeţ – ministru de Interne
(2 octombrie 1934 - 29 aug. 1936)

Guvernul Gheorghe Tătărescu (29 august 1936 - 14 noiembrie 1937)
Ion Inculeţ – vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de Stat
(30 august 1936 - 16 noiembrie 1937)
Vasile Bârcă – subsecretar de Stat la Ministerul de Interne
(31 august 1936 - 20 noiembrie 1937)

Guvernul Gheorghe Tătărescu (17 noiembrie - 28 decembrie 1937)
Vasile Bârcă – subsecretar de Stat la Preşedinţia Consiliului de Miniştri
(20 noiembrie 1937 - 27 decembrie 1937)

Guvernul Patriarh Miron Cristea (10 februarie - 29 martie 1938)
Mareşalul *Alexandru Averescu* – ministru de Stat
(10 februarie 1938 - 29 martie 1938)
Generalul *Arthur Văitoianu* – ministru de Stat
(10 februarie 1938 - 29 martie 1938)

Guvernul Gheorghe Tătărescu (11 mai - 3 iulie 1940)
Ştefan Ciobanu – ministrul Cultelor şi Artelor
(11 mai - 3 iulie 1940)
Ion Inculeţ – ministru secretar de Stat
(11 mai - 3 iulie 1940)

Guvernul Ion Gigurtu (4 iulie - 3 septembrie 1940)
Dumitru Topciu – subsecretar de Stat la Ministerul Agriculturii şi Domeniilor
(4 iulie - 3 septembrie 1940)

Astfel, printre personalităţile basarabene care au făcut parte din Guvernele României interbelice, au fost:

Alexandru Averescu (9.03.1859, com. Babele, jud. Ismail - 3.10.1938, Bucureşti). Mareşal român. A făcut studii militare la Şcoala Divizionară de la Mănăstirea Dealu (1881) şi Şcoala Militară din Torino (1886). Participant la Războiul de Independenţă din 1877-1878 şi la Primul Război Mondial. Prim-ministru al României (ianuarie-martie 1918, 1920-1921, 1926-1927) şi consilier al Coroanei (1938). Preşedinte al Partidului Poporului. Membru de onoare al Academiei Române (Colesnic 2005, 6-9; idem 2004, 451-452).

Vasile Bârcă (2.01.1884, s. Ignăţei, jud. Orhei - 1949, Bucureşti). Absolvent al Facultăţii de Drept a Universităţii din Petrograd. Fost deputat şi vicepreşedinte al primului parlament basarabean. După Unire s-a consacrat activităţilor politice şi administrative. Deputat de Orhei în zece legislaturi. Membru al Partidului Naţional Liberal (Colesnic 2004, 118; idem 1998, 59).

Dumitru Bogos (14.06.1889, Grozeşti, jud. Lăpuşna - 14.05.1946, Bucureşti). A făcut studii la Seminarul Teologic din Chişinău şi la Facultatea de Drept a Universităţii din Varşovia (1914). Participant la Primul Război Mondial. Şef al Statului-Major al Armatei Moldoveneşti (1917). După Unire, a fost prefect de Lăpuşna (1928-1929), primar al Chişinăului (1931-1933), deputat în Parlamentul României, în trei legislaturi, din partea Partidului Naţional Ţărănesc (Colesnic 2004, 122).

Ion Buzdugan (9.03.1887, Brânzenii Vechi, jud. Bălţi - 29.01.1967, Bucureşti). A studiat agronomia (Gore Gorki), teologia şi pedagogia (Cameneţ), apoi dreptul, la Universitatea din Moscova. Licenţiat al Facultăţii de Drept din Iaşi şi doctor în economie al Universităţii din Cernăuţi. Participant la Primul Război Mondial. Delegat în primul parlament basarabean de către Congresul Militarilor Moldoveni. Secretar al Prezidiului Sfatului Ţării. După Unire a fost senator şi deputat de Bălţi în toate parlamentele României (Colesnic 2004, 137; idem 1993, 256-261).

Ştefan Ciobanu (11/23.11.1883, Talmaz, jud. Tighina - 28.02.1950, Bucureşti). Absolvent al Facultăţii de Litere din Kiev (1907-1911). Director al Învăţământului în Directoratul General al Republicii Democratice Moldoveneşti (1917-1918). Membru titular şi vicepreşedinte al Academiei Române, profesor la Liceul *Alecu Russo,* Facultatea de Teologie din Chişinău şi Facultatea de Litere şi Filosofie a Universităţii din Bucureşti. Secretar al *Astrei* basarabene din 1925. Membru al Consiliului de Coroană (Popovschi 1995, 80-85; Colesnic 2004, 165; idem 1993, 58-64).

Daniel Ciugureanu (9.12.1885, s. Şirăuţi, jud. Hotin - 5/6.05.1950, închisoarea Sighetu Marmaţiei). A făcut studii la Seminarul Teologic din Chişinău, apoi la Facultatea de Medicină a Universităţii din Kiev (1913), obţinând şi doctoratul în acest domeniu. Membru al Partidului Naţional Moldovenesc. Preşedinte al Consiliului de Miniştri al Republicii Democratice Moldoveneşti (1918). Rolul lui Daniel Ciugureanu în unirea Basarabiei cu România este comparabil cu cel al lui Iuliu Maniu în unirea Transilvaniei cu ţaramamă. După Unire, ministru fără portofoliu, deputat şi vicepreşedinte al Camerei Deputaţilor, de mai multe ori senator şi chiar preşedinte a Senatului (Chişinău 1997, 151; Colesnic 2004, 166-167; Negrei 2007, 27).

Anton Crihan (10.06.1893, Sângerei - 9.01.1993, Saint Louis, S.U.A., înmormântat la Chişinău). Absolvent al Facultăţii de Economie din Odesa şi al Universităţii Sorbona din Paris. Unul dintre organizatorii cohortelor moldoveneşti. Deputat în Sfatul Ţării. După Unire a condus *Casa Noastră* din Basarabia. Deputat în Parlamentul României. Profesor la Universitatea Al.I. Cuza din Iaşi. Doctor în ştiinţe economice. Membru de vază al Partidului Naţional Ţărănesc (Crihan 1998, 265-266; Colesnic 2004, 184-185).

Vladimir Cristi (1880, Teleşeu, jud. Orhei - 1956, Bucureşti, închisoarea Văcăreşti). A absolvit Facultatea de Drept (Universitatea din Moscova) şi Facultatea de Agronomie (Paris). Comisar gubernial al Basarabiei (1917). Deputat în Sfatul Ţării. Director general la Interne în Guvernul Republicii Democratice Moldoveneşti. Deputat în Parlamentul României. Primar al Chişinăului

în perioada 1938-1940 (Colesnic 1998, 135; idem 2004, 185).

Pantelimon Halippa (1.08.1883, Cubolta, jud. Soroca - 30.06.1979, Bucureşti). A făcut studii la Seminarul Teologic din Chişinău, Facultatea de Fizică şi Matematică a Universităţii din Dorpat (azi Tartu, Estonia) şi Facultatea de Litere a Universităţii Al.I. Cuza din Iaşi. Fondator al Partidului Naţional Moldovenesc. Deputat şi Preşedinte al Sfatului Ţării. După Unire s-a consacrat activităţilor politice şi administrative. A fost deputat şi senator în Parlamentul României Mari în toate legislaturile, începând din 1918 şi până în 1944. Membru-corespondent al Academiei Române şi membru al Uniunii Scriitorilor din România. Arestat de autorităţile comuniste şi condamnat la doi ani de detenţie în închisoarea de la Sighet (1950). În 1952, condamnat de Tribunalul militar sovietic la 25 de ani de muncă silnică în Siberia. Amnistiat (1955), apoi condamnat din nou la doi ani privaţiune de libertate (Gherla) (Colesnic 1993, 66-77; Negrei 2007, 23-24).

Ion Inculeţ (5.06.1880, s. Răzeni, jud. Lăpuşna - 19.11.1940, Bucureşti). Absolvent al Seminarului Teologic din Chişinău (1905) şi al Facultăţii de Ştiinţe Fizico-Matematice a Universităţii Imperiale din Sankt Petersburg. Primul preşedinte al Sfatului Ţării. După Unire, face parte din Guvernul Român. Este deputat în Parlamentul României. Membru al Academiei Române (1919) (Chişinău 1997, 252; Colesnic 1993, 186-193; Colesnic 2004, 233).

Sergiu Niţă (1883, Peresecina, Orhei - 3.03.1940, Bucureşti). A făcut studii la Universitatea din Iaşi. Deputat în Parlamentul României Mari, prefect. Şef al filialei din Basarabia a Partidului Poporului condus de Alexandru Averescu. Avocat, preşedinte al Curţii Administrative Chişinău (Colesnic 2004, 266).

Ioan Pelivan (1.04.1876, s. Răzeni, jud. Lăpuşna - 25.01.1954, închisoarea Sighetu Marmaţiei). A absolvit Seminarul Teologic din Chişinău (1898) şi Universitatea din Dorpat (azi Tartu, Estonia), Facultatea de Drept (1903). În 1899, organizează şi conduce „Pământenia" basarabeană de la Universitatea din Dorpat, prima grupare studenţească moldovenească cu caracter naţional. Participant la Primul Război Mondial. Membru fondator al Partidului Naţional Moldovenesc. Deputat în Sfatul Ţării. Ministru al Justiţiei şi ministru de Externe în Guvernul Republicii Democratice Moldoveneşti. Senator şi deputat în Parlamentul României (Viaţa Basarabiei 1936, nr.7-8; Istrati 1995, 45-53; Colesnic 2004, 276-277).

Dumitru Topciu (1887, s. Tomai, jud. Tighina - 1958, Bucureşti). De origine găgăuză. Absolvent al unei facultăţi de drept. Delegat în Sfatul Ţării, din partea organizaţiei naţionale a găgăuzilor şi bulgarilor. Avocat. Deputat în Parlamentul României Mari (Colesnuc 2004, 307-308).

Ion Râşcanu (4.01.1874, Cahul – 25 februarie 1952, închisoarea Sighetu Marmaţiei). A făcut studii la Şcoala de Ofiţeri de Artilerie şi Geniu, apoi la Înalta Şcoală de Război din Bucureşti. General de divizie. Participant la Primul Război Mondial. A intrat în Basarabia în 1918, în fruntea Diviziei I de vânători. În ziua de 27 martie 1918, când Sfatul Ţării a votat unirea Basarabiei cu România, trupele *Detaşamentului General I. Râşcanu* se aflau la Chişinău, constituind trupele de paradă şi gărzile de onoare participante la istoricul eveniment. După Unire, a făcut o bogată carieră politică. A fost membru de frunte al Partidului Naţional Liberal. Deputat şi secretar în Parlamentul României. Membru al Guvernului României (Negrei 2007, 32).

Artur Văitioanu (14.04.1864, Ismail - 8.04.1939, Bucureşti). General român. A absolvit Şcoala de Ofiţeri de Artilerie şi Geniu din Bucureşti (1884) şi Şcoala de Aplicaţie de Artilerie şi Geniu (1886). Participant la Primul Război Mondial. După Unire, a deţinut, în repetate rânduri, funcţii importante în Guvernul Român, inclusiv pe cea de preşedinte al Consiliului de Miniştri (Colesnic 1998, 266; idem 2004, 317).

Intelectuali de elită, slujitori devotaţi ai idealurilor cetăţeneşti şi naţionale, făuritori de istorie, astfel au intrat în analele istoriei aceste şi multe alte personalităţi de marcă cu care Basarabia s-a înscris în cohorta făuritorilor statului naţional unitar român.

Bibliografie

Berindei 1959: Dan Berindei, Guvernele lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866). Liste de miniştri. Revista Arhivelor 1, Bucureşti, 1959.

Berindei 1998: Dan Berindei, Locul Unirii Basarabiei în procesul de desăvârşire a statului unitar român. Destin Românesc 2, 1998, 3-4.

Bărbulescu et al. 2002: Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hinchins, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Istoria României (Bucureşti 2002).

Cazacu 2006: Matei Cazacu, România interbelică (Bucureşti 2006).

Colesnic 1993: Iurie Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 1 (Chişinău: Universitas 1993).

Colesnic 1998: Iurie Colesnic, Sfatul Ţării. Enciclopedie (Chişinău: Museum 1998).

Colesnic 2004: Iurie Colesnic, Generaţia Unirii (Bucureşti 2004).

Colesnic 2005: Iurie Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 6 (Chişinău: Museum 2005).

Colesnic 2007: Iurie Colesnic, Basarabia necunoscută, vol. 7 (Chişinău: Museum 2007).

Crihan 1998: Dumitru Crihan, Invitaţie în iad (Chişinău: Ştiinţa 1998).

Istrati 1995: Eugenia Istrati, Ion Pelivan – un model de slujire a idealului naţional românesc. Destin românesc 4, 1995, 45-53.

Halippa 1936: Pan. Halippa, Ion Pelivan. Viaţa şi activitatea. Viaţa Basarabiei 7-8, 1936.

Neagoe 1995: Stelian Neagoe, Istoria Guvernelor României, de la începuturi – până în zilele noastre – 1995 (Bucureşti 1995).

Negrei 2007: Ion Negrei**,** Patrioţi basarabeni întemniţaţi în închisoarea din Sighet. Cugetul 3 (35), 2007, 22-35.

Popovschi 1995: Valeriu Popovschi, Însemnări despre viaţa şi activitatea lui Ştefan Ciobanu. Destin românesc 3, 1995, 80-85.

Stroia, Sima 1978: Marian Stroia, Horaţiu Sima, Componenţa Consiliului de Miniştri (23 august 1944 - 31 decembrie 1975). Revista Arhivelor 2, Bucureşti, 1978.

Tudorică, Burlacu 1970: Mioara Tudorică, Ioana Burlacu, Guvernele României între 1866-1945 (Liste de miniştri). Revista Arhivelor 2, Bucureşti, 1970, 429-476.

Chişinău 1997: Chişinău. Enciclopedie (Chişinău 1997).

Viaţa Basarabiei 1936: Viaţa Basarabiei 7-8, 1936.

Bessarabian prominent figures in the Romanian governments during the inter-war period

Abstract

The article recounts Bessarabian prominent figures leading the Romanian national state who formed the Romanian state during the interwar period. In comparison with the postwar period when the Soviet regime existed in the Moldavian Soviet Socialist Republic the time when none Moldovan could be nominated for top positions in the USSR Council of Ministers, and during the inter-war period from March 5, 1918 to September 3, 1940 representatives of former Bessarabia formed part of 29 governments in power out of 37.

The author presents a chronicle of the Romanian governments accompanied by information about Bessarabian figures and posts they took up, years of appointment and duty periods.

Ion Niculet, Daniel Ciugureanu, Pantelemon Halippa, Anton Crihan, Ion Buzdugan, Vladimir Cristi, Dumitru Bogos, Vasile Birca, Sergiu Nita, Generals Alexandr Averescu, Artur Vaitoianu and Ion Riscanu are just a few prominent figures who were among creators of the Romanian national state.

Бессарабские выдающиеся личности в правительствах Румынии межвоенного периода

Резюме

Среди выдающих личностей, стоящих у истоков румынского национального государства, были и бессарабцы, которые входили в состав правительств Румынии межвоенного периода. По сравнению с послевоенным периодом – периодом существования советского режима в МССР, когда ни один молдаванин не был выдвинут на первостепенные должности в Совете Министров СССР – в межвоенный период в составе 29 из 37 правительств, которые находились во главе Румынии с 5 марта 1918 г. по 3 сентября 1940 г., работали и представители бывшей Бессарабии.

Автор представляет хронику правительств Румынии, сопровождающуюся информацией о бессарабских личностях и занимаемых ими должностей, число и год назначения, период работы в этой должности.

Ион Инкулец, Даниэл Чугуряну, Ион Пеливан, Пантелимон Халиппа, Антон Крихан, Ион Буздуган, Владимир Кристи, Думитру Богос, Василе Быркэ, Серджиу Ницэ, генералы Александру Авереску, Артур Вэйтояну и Ион Рышкану – это лишь несколько выдающихся личностей, с которыми Бессарабия вошла в когорту создателей румынского национального государства.

20.01.2008

Dr. Elena Postică, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

DIN ISTORIA ŞCOLII ŞI SOCIETĂŢII DE ARTE FRUMOASE (BELLE ARTE) DIN BASARABIA

Vera Stăvilă

Prezentul studiu are în obiectiv Şcoala şi Societatea de Arte Frumoase (Belle Arte) din Basarabia. Actualitatea investigării acestei teme este motivată de rolul important pe care l-au avut în viaţa cultural-artistică a Basarabiei interbelice asemenea instituţii, precum şi de aniversarea a 120 de ani de la naşterea sculptorului şi pedagogului Alexandru Plămădeală, la 22 octombrie 2008, personalitate care a stat în fruntea Şcolii de Belle-Arte de la reorganizare (1919) şi până la sfârşitul vieţii (1940).

Istoria instituţiei începe încă în anul 1887 când Terentie Zubcu, basarabean de origine, cu studii la Academia de Artă din Sankt Petersburg, deschide o şcoală particulară de desen, unde erau instruiţi tineri la desen şi caligrafie pentru obţinerea examenelor de admitere în şcolile superioare de ingineri (Flioştor 1998, 25).

În 1891 această şcoală este transformată în şcoală publică, iar în 1897 conducerea ei este preluată de pictorul-pedagog Vladimir Ocuşco, care timp de 22 de ani a reuşit să obţină succese considerabile în organizarea procesului instructiv-educativ.

După unirea Basarabiei cu România, în anul 1918, începe procesul de reformare a instituţiilor vechi de învăţământ şi înfiinţarea altora noi cu caracter naţional. Astfel, Şcoala Orăşenească de desen a fost reorganizată în Şcoală de Arte Frumoase (Belle Arte). Acest proces a fost început de către V. Ocuşco care, la sfârşitul anului 1918, se stinge din viaţă. În februarie 1919 este numit în funcţie de director tânărul artist plastic Alexandru Plămădeală, discipol al acestei şcoli (Stavilă 2000, 45).

Născut la 22 octombrie 1888, învaţă la şcoala spirituală din Chişinău, apoi îşi face studiile la Seminarul Teologic, frecventând în paralel Şcoala serală Municipală de desen, la profesorul V. Ocuşco. După aceasta îşi continuă studiile la şcoala Imperială Superioară de Pictură, Sculptură şi Arhitectură din Moscova. A activat în calitate de gravor la Monetăria de Stat din Sankt Petersburg. În anul 1918 se întoarce la Chişinău şi se încadrează activ în viaţa cultural-artistică a Basarabiei.

În acelaşi an a fost elaborat statutul Şcolii de Belle Arte, în baza proiectului[1] întocmit de V. Ocuşco în 1918, care a fost aprobat de către directorul Instrucţiunii publice din Basarabia. Corpul didactic şi personalul administrativ erau aprobate de către primărie. Iniţial, în buget erau prevăzute următoarele state: profesor de desen şi pictură – 1, profesor de modelaj şi sculptură – 1, secretar – 1, şi om de serviciu – 1[2]. Al. Plămădeală face unele modificări, întocmeşte programul de studii al şcolii şi completează corpul didactic cu cei mai buni profesori de care dispunea atunci oraşul. El a angajat în activitatea şcolii pedagogi şi specialişti calificaţi, printre care, profesori de desen, pe Şner Cogan, absolvent al Academiei din München, şi pe August Balier, absolvent al Academiei Regale din Amsterdam şi al Academiei de Arte Frumoase din Petersburg. A mai introdus în program cursuri sistematice de obiecte teoretice: anatomia, perspectiva, istoria artelor, pentru predarea cărora au fost invitaţi medicul A. Şimanovschi, inginerul N. Ţâganco, istoricul Ştefan Ciobanu ş.a. (foto 1) (Noroc 2002, 63). A. Şimanovschi a predat anatomia din 1919 până în 1940, N. Ţâganco – istoria artelor din 1919 până în 1926 iar din anul 1927 acest curs a fost predat de P. Constantinescu-Iaşi şi respectiv E. Maleşevscaia. Ştefan Ciobanu a fost profesor la disciplina pedagogia în cadrul cursului special. Cursul de Perspectivă şi caligrafie a fost prezentat de către R. Simionescu, care se bucura de o mare popularitate printre elevi.

De menţionat că din lipsă de mijloace financiare, iniţial aceste cursuri nu erau finanţate, pedagogii le predau din entuziasm, obiectele nu aveau la bază programe analitice, iar studenţii le frecventau facultativ şi nu erau obligaţi să susţină examene. Astfel Al. Plămădeală organizează admiterea

[1] ANRM, F. 2116, inv. 1, d. 65, f. 10.
[2] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 86, f. 2.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 327-322.

Foto 1. Profesori şi elevi ai şcolii de arte. Anul 1919.

elevilor pentru anul de învăţământ 1919 la cele trei secţiuni: pictură, sculptură şi secţia pedagogică. Admiterea a avut loc în incinta teatrului „Puşkinskaia auditoria" (foto 2) unde Primăria repartizase şcolii un nou spaţiu[3]. În şcoală erau admişi tineri de ambele sexe având vârsta de 16 ani şi susţinând proba la desen. Conform articolului 14 din Statutul şcolii, la admitere nu se luau în consideraţie mediile pe care le aveau elevii[4].

Conform regulamentului[5], durata studiilor era de cinci ani. Anul întâi cuprindea clasele de desen, anatomie, istoria artelor şi perspectiva. Anul doi de studii cuprindea clasele de desen, anatomie, şi istoria artelor. Anul trei prevedea clasele de desen, sculptură, istoria artelor şi perspectiva. Anul patru cuprindea clasele de pictură, istoria artelor, estetica şi perspectiva. În anul cinci se făcea numai pictură şi perspectivă. Desenul era considerat drept bază a oricărei lucrări, fie pictură, grafică, sculptură sau artă decorativă. În regulament se menţiona că problema fundamentală a studiilor era de a face arta accesibilă tuturor, pentru a înfrumuseţa viaţa în mod real şi a pregăti cât mai mult posibil artişti-creatori şi propovăduitori de frumos.

Această instituţie pregătea pedagogi de desen şi arte decorative, însă nu dădea elevilor studii medii, de aceea ei trebuiau să frecventeze o şcoală din oraş în acest scop (foto 3). Pentru comoditatea elevilor, cursurile se ţineau în două schimburi. Frecvenţă era obligatorie.

Şcoala era o instituţie parţial privată (semiprivată). Elevii achitau taxe pentru înscriere în şcoală – 100 lei, pentru manuale – 300 lei, pentru cazare în căminul şcolii – 500 lei (Noroc 2002, 65).

Este de remarcat faptul că taxele erau accesibile pentru toate păturile sociale. Acest lucru a făcut posibilă înscrierea la studii a elevilor din familii de intelectuali, slujbaşi, ţărani. Astfel, eleva I. Evreina făcea parte din categoria nobililor, iar elevii Antonovici şi Modval erau fii de preoţi[6].

[3] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 86, f. 7.
[4] ANRM, F. 2116, inv. 1, d. 65, f. 11.
[5] ANRM, F. 2989, inv. 1, d. 137, f. 12.
[6] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 86, f. 5.

Iniţial cursurile se ţineau în limba rusă, deoarece majoritatea profesorilor erau de origine străină, iar elevii în mare parte studiaseră anterior în şcoli cu predare în limba rusă. Din lipsă de mijloace financiare şcoala nu-şi putea permite angajarea unor profesori românolingvi din alte oraşe ale ţării.

În anul 1926 Alexandru Plămădeală obţine permisiunea primăriei de a transfera şcoala într-un local mai spaţios, în casa cu nr. 123 de pe strada Ştefan cel Mare. Aici a fost organizat căminul cu 15 locuri, pentru elevii din provincie, o mică bibliotecă şi muzeul şcolii. Tot aici profesorilor şi elevilor din cursurile superioare li s-au repartizat ateliere personale.

În anul 1928 programul analitic a fost reorganizat după modelul şcolilor de artă plastică din România. A fost introdusă predarea unor cursuri de iconografie, artă scenică şi tehnologie. Cursul de iconografie a fost predat de către profesorul A. Balier, care mai ţinea şi cursul de pictură.

În pofida dificultăţilor, Şcoala a înregistrat mai multe realizări remarcabile. Drept dovadă sunt nu numai rapoartele de activitate anuale, ci şi expoziţia din 1922 de la Bucureşti, unde artiştii plastici basarabenii au fost distinşi cu premii speciale, iar Şcoala de Belle Arte a primit o subvenţie de 40 mii lei. În acelaşi context menţionăm că această instituţie a fost vizitată de miniştrii O. Goga, C. Banu, A. Lapedatu, care au rămas satisfăcuţi de activitatea şcolii (Noroc 2002, 63).

Pe parcursul activităţii sale şcoala a colaborat cu mari oameni de cultură ai României. În anul 1921 Al. Plămădeală face cunoştinţă cu I. Teodorescu-Sion, inspector la Ministerul Cultelor şi Artelor, care a jucat un rol important în activitatea şcolii, vizita des această instituţie şi susţinea profesorii şi elevii de aici. În 1932 face o vizită în Basarabia poetul I. Minulescu, director al Departamentului Artă în cadrul Ministerului Culturii. Din anul 1922 Ministerul Cultelor şi Artelor, în fiecare an acorda subsidii pentru Şcoala de Belle-Arte din Chişinău. Cu aceşti bani a fost procurată literatură didactică, 600 de reproduceri ale unor opere de artă universală veche, inclusiv ale frescelor din Pompei, reproduceri executate în Italia ş.a.[7]

În vara anului 1929 la Curtea de Argeş a fost organizată colonia de vară a elevilor cu indicii cei mai înalţi la învăţătură, selectaţi de la toate şcolile de arte frumoase din România. Al. Plămădeală a fost

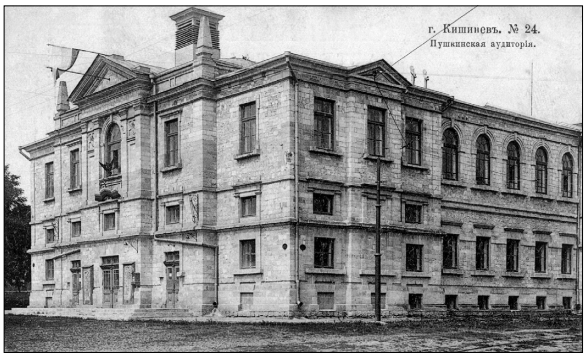

Foto 2. Sediul şcolii de arte în anul 1919.

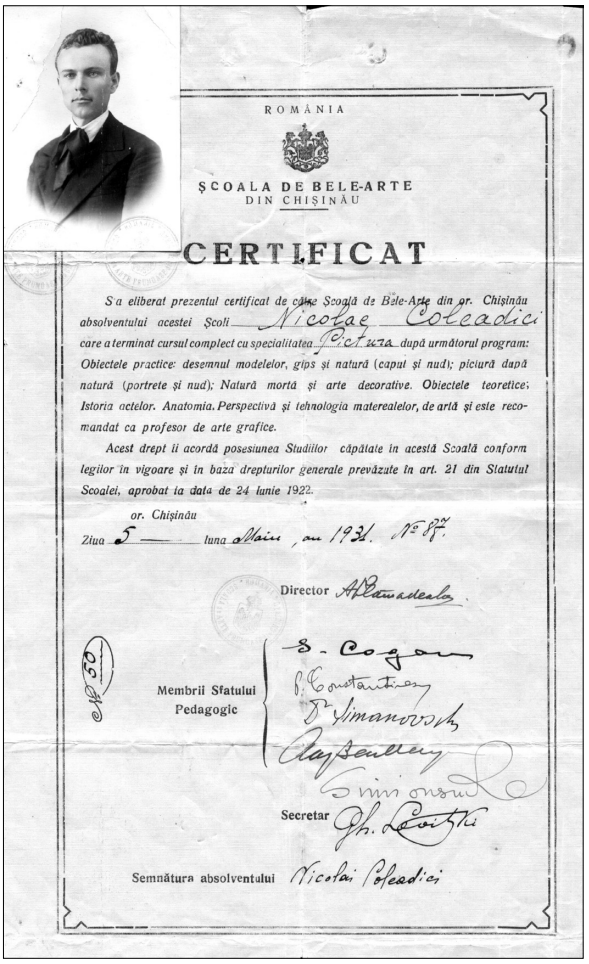

Foto 3. Certificat de absolvire al şcolii de arte.

delegat de Minister pentru conducerea coloniei de vară. Conform hotărârii consiliului profesoral din iunie 1929, de o bursă de 2000 lei a beneficiat şi Claudia Cobizev pentru a participa la această şcoală de vară. În acelaşi an I. Teodorescu-Sion a asistat la examenele de absolvire a Şcolii de Belle-Arte, fiind mulţumit de rezultatele acestora.

Într-un raport către minister, sus-numitul a semnalat faptul că tinerii specialişti nu au unde se în-

[7] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 86, f. 6.

cadra în câmpul muncii pe teritoriul Basarabiei. Astfel, în iulie 1930, ministrul secretar de Stat al Departamentului Instrucţiunii Publice şi al Cultelor, Gheorghe Pop, a decis echivalarea diplomelor şcolilor din regiunile alipite cu cele din Vechiul Regat. Prin decizia nr. 88890/1930 Ministerul Instrucţiunii Publice şi Cultelor a hotărât că absolvenţii Şcolii de Arte Frumoase (Belle Arte) din Chişinău să se bucure de toate drepturile pe care le au absolvenţii şcolilor de arte frumoase ale statului întrucât întrunesc condiţiile stabilite de Regulamentele în vigoare[8].

Din cauza crizei economice cu care se confrunta ţara, începând cu anul 1931 şcoala este în imposibilitate de a mai plăti salarii profesorilor. În anul 1931 Ministerul Culturii şi Artelor include şcoala în numărul instituţiilor de stat, cu un număr restrâns de angajaţi: doi profesori, un secretar şi un om de serviciu. În acel timp Al. Plămădeală avea funcţia de director onorific şi profesor de sculptură, desen şi modelaj[9]. În acest context şcoala a existat doi ani. În 1933 Şcoala de Belle Arte trece din nou în subordinea primăriei, iar din 1937 este inclusă în componenţa Liceului industrial[10], rămânând în incinta clădirii pe care o ocupa, şi activa după vechiul program. Până în anul 1940 a fost parte componentă a Liceului Industrial. În primele zile ale războiului arhiva Şcolii de Belle-Arte, care conţinea informaţii despre elevi şi pedagogi, a fost distusă.

În pofida tuturor dificultăţilor, Şcoala de Belle Arte, pe parcursul activităţii (1918-1940) a numărat 100 de absolvenţi, printre care: C. Cobizev, V. Nesvedov, R. Ocuşco, I. Bulat, P. Bespoiasnâi, M. Gamburd, T. Nicolaidi, N. Coleadici, V. Poleacova-Tufescu, I. Fitov, M. Fratiţa ş.a. (Noroc 2002, 66).

O parte din ei au reuşit să-şi continue studiile de specialitate în Vechiul Regat şi în străinătate. La Paris îşi face studiile I. Bronstein, G. Mişonzic, N. Bragalia; la Bruxelles urmează cursurile Şcolii naţionale superioare de arhitectură şi artă decorativă E. Ivanovscaia, la Bucureşti – D. Sevastianov şi B. Tufescu-Poleacova; R. Ocuşco – la Academia de Arte din Iaşi (Stavilă 1990, 8); T. Nicolaidi[11] îşi continuă studiile la Academia Regală de Arte Plastice din Belgia, C. Cobizev[12] la Academia Regală de Arte Plastice din Belgia, după aceea la Academia de Artă din Bucureşti; N. Coleadici[13] studiază în Olanda ş.a.

Pe lângă faptul că Şcoala de Belle-Arte era o instituţie artistică, ea deveni în scurt timp şi un important factor de cultură.

În anul 1921, din iniţiativa lui Al. Plămădeală, V. Doncev şi A. Balier a fost înfiinţată Societatea de Belle-Arte din Basarabia, cu secţiile: Teatrală, Muzicălă şi Belle Arte. Fiecare secţie funcţiona autonom. Societatea beneficia de suport financiar din bugetul Primăriei (Braga 1998, 5).

Preşedinte al societăţii de cele mai multe ori a fost ales Al. Plămădeală. Societatea avea prevăzută în statut calitatea de membru de onoare, care a fost atribuită, pe parcursul activităţii, lui Anastasie Simu, Pantelemon Halippa, Ion Teodorescu-Sion.

Societatea nu dispunea de un local separat ci activa în incinta Şcolii de Belle Arte. De menţionat că din toate cele trei secţii numai cea de Arte plastice a avut o activitate permanentă. Din anul 1921 şi până în 1939 societatea a organizat 11 Saloane de pictură, sculptură, desen, gravură şi arte decorative, precum şi de artă fotografică (Stavilă 2000, 75), la care au participat renumiţi pictori din Basarabia, Bucureşti, Iaşi, profesori şi elevi ai Şcolii de Belle Arte. Secţia fotografică a organizat o singură expoziţie internaţională de fotografie artistică în anul 1928. La acest salon au participat 63 de artişti fotografi din 14 ţări. Au fost expuse 383 de lucrări. A fost editat şi un catalog unde se menţiona între altele că Societatea de Belle Arte din Basarabia, organizând această expoziţie de fotografie artistică a avut ca scop să demonstreze publicului rezultatele obţinute în acest domeniu. Totodată, se exprima regretul că societăţile fotografice din ţară nu au susţinut această manifestare[14].

Societatea nu avea o sală de expoziţii permanentă, dar închiria spaţiu în diferite localuri. Expoziţia din 1927 a fost vernisată în una din sălile Şcolii Reale, expoziţia din 1933 – în incinta „Jokey-Clubului", iar cea din 1938 – în sala de festivităţi a primăriei (Stavilă 1990, 6), expoziţia-târg de pictură şi desen din anul 1933 a avut loc în incinta Şcolii de Belle Arte[15].

În anul 1922 Societatea de Belle Arte organizează prima expoziţie de pictură şi sculptură la Bucureşti, la Ateneul Român. La această expoziţie

[8] MNAIM, F/A-10522-7.
[9] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 47, f. 2.
[10] ANRM, F. 2989, inv. 1, d. 137, f. 14.
[11] MNAIM, F/B-21708.
[12] MNAIM, F/B-18421.
[13] MNAIM, F/B-17985.
[14] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 41, f. 1-14.
[15] ANRM, F. 2989, inv. 1, d. 84, f. 1.

Ministerul Cultelor şi Artelor achiziţionează cu 12.000 lei, lucrarea lui Al. Plămădeală *Disperare*. Tot aici au fost cumpărate de către Minister şi tabloul *Ţăran basarabean* de A. Balier, la preţul de 800 lei, tabloul *Case din Chişinău* de T. Chiriacov – 500 lei, *Scuarul Alexandru cel Bun din Chişinău* de Ş. Cogan – 2.000 lei ş.a.[16].

În 1927 a avut loc a treia expoziţie de pictură, acuarelă, desen, organizată de Societatea de Belle Arte. Au participat: A. Balier cu 10 lucrări (portret, nud, natură moartă), Gh. Becher cu 5 lucrări (natură moartă), M. Berezovschi cu 22 de lucrări (peisaje) (*Dimineaţa de iarnă*, *Clopotul de seară*, *Pe înserate* ş.a.), a mai participat E. Barlo din Bucureşti cu 3 lucrări, şi un grup de pictori, absolvenţi ai Şcolii de Belle Arte din Chişinău printre care: T. Chiriacov, E. Ivanovscaia, B. Nesvedov, N. Coleadici. În total au fost expuse 249 lucrări[17].

Societatea de Belle Arte organizează în 1928 o expoziţie de pictură, desen şi sculptură sub preşedinţia lui C. Săchelărescu, directorul Teatrului Naţional din Chişinău, unde au participat 21 de expozanţi cu 119 lucrări. Printre participanţi: Al. Plămădeală, Gh. Becher, Gh. Bulat, A. Balier, V. Doncev, M. Berezovschi, Gh. Fiurer ş.a.[18].

Expoziţia de tablouri şi sculptură a Societăţii de Belle Arte din Basarabia, Salonul al V-lea din anul 1930 a fost unica manifestare comună a pictorilor basarabeni şi a artiştilor plastici din Bucureşti. Au fost prezentate 296 de lucrări. Au expus: A. Balier, Gh. Becher, N. Bragalia, E. Ivanovscaia, V. Doncev, N. Coleadici, C. Cobizev, N. Arbore, Ş. Popescu, S. Pop, I. Teodorescu-Sion, F. Ştorc ş.a. (Stavilă 1990, 138).

În anul 1933 Societatea de Belle-Arte din Chişinău organizează Salonul al VI-lea de pictură, sculptură, grafică şi arte decorative. Au participat 33 de pictori, expunând 307 lucrări. Au expus profesori ai Şcolii de Belle-Arte şi tineri plasticieni absolvenţi ai şcolii. Expoziţia a fost vernisată în saloanele Jokey-Clubului. Din cauza lipsei mijloacelor financiare, n-a fost posibilă invitarea artiştilor plastici din alte oraşe. Cu toate acestea expoziţia a fost organizată la un nivel înalt şi s-a bucurat de multă atenţie[19].

În anul 1934 au fost organizate două expoziţii. La salonul al IX-lea de pictură sculptură, grafică şi arte decorative, vernisat la Chişinău au participat 25 de artişti plastici, dintre care 8 participanţi erau de la Şcoala de Belle Arte: A. Balier, T. Balier, I. Caufman, N. Coleadici, V. Dobroşinschi, E. Goldenberg, V. Neceaev, Al. Plămădeală, I. Uciteli. Au fost expuse 183 de lucrări. Cea de-a doua expoziţie a fost inaugurată la Bolgrad, sub patronajul colonelului D. Mavrocordat şi al primarului C. Ianev. La această expoziţie au participat 18 artişti dintre care 6 erau de la Şcoala de Belle Arte. În majoritate, au fost etalate lucrări din colecţia şcolii – în total, 194 de lucrări. Al. Plămădeală expune aici sculpturile în lemn: *Ciobanul, Somn, Sapho, Schiţă*, 6 picturi şi 3 desene dintre care: *Pictorul I. Teodorescu-Sion, Poetul Ion Minulescu*[20].

Salonul al X-lea de pictură, sculptură, desen, gravură şi artă decorativă a avut loc în anul 1938[21]. Expoziţia a fost inaugurată în sala festivă a Primăriei municipiului Chişinău. Au participat 55 de artişti plastici şi au fost prezentate 299 lucrări. Expoziţia a avut o importanţă deosebită. La acest salon a fost ales un juriu în frunte cu I. Teodorescu-Sion, pictor, delegat al Ministerului Cultelor şi Artelor, inspector general al Artelor. Vicepreşedinte a fost ales Al. Plămădeală, printre membrii juriului erau: A. Ballier, M. Berezovschi, V. Rusu-Ciobanu ş.a., pentru selectarea lucrărilor ce vor sta la baza înfiinţării Pinacotecii Municipiului Chişinău. Societatea de Belle Arte s-a adresat pictorilor şi sculptorilor cu rugămintea de a dona Societăţii o parte din lucrările lor pentru a organiza la Chişinău un muzeu de arte plastice. În urma acestui apel au fost donate 161 de lucrări, care au constituit colecţia iniţială a Pinacotecii Municipale. Aceste exponate au fost etalate într-o încăpere situată la etajul II în clădirea Primăriei. În timpul războiului o parte din aceste exponate au fost evacuate, iar o parte au fost pierdute.

Din iniţiativa lui Al. Plămădeală, în anul 1939 se organizează, la Ialoveni o expoziţie din creaţia artiştilor plastici basarabeni, deschisă în perioada 29 iunie - 2 iulie. A fost unica expoziţie organizată într-o localitate rurală, prima expoziţie de pictură şi sculptură organizată pentru ţărani (Viaţa Basarabiei 1939).

Ultima expoziţie organizată de Societatea de Belle Arte a fost cea din anul 1939. Ea a avut loc sub preşedinţia lui Gh. Bulat. Au participat 33 de artişti plastici cu 175 de lucrări. Majoritatea expozanţilor, cu excepţia lui A. Climaşevschi şi E. Jolondcovschi, care activau în acea perioadă la Lipcani, erau din

[16] ANRM, F. 2116, inv. 1, d. 43, f. 19.
[17] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 40, f. 2.
[18] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 40, f. 10.
[19] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 53, f. 2.
[20] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 40, f. 15.
[21] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 40, f. 71.

Chişinău[22]. Aceste expoziţii au avut o importanţă deosebită în viaţa cultural-artistică din Basarabia. Aici şi-au expus lucrările nu numai artişti plastici consacraţi. Prin intermediul lor au fost promovaţi absolvenţii şi elevii Şcolii de Belle Arte, cei care au contribuit la constituirea artei plastice basarabene în una din etapele dificile de evoluţie a acesteia.

În concluzie observăm că un rol important în viaţa cultural-artistică a Basarabiei interbelice l-a jucat Şcoala de Arte Plastice (Belle Arte) condusă de sculptorul şi pedagogul Al. Plămădeală. Istoria acestei şcoli este indisolubil legată de Societatea de Belle Arte din Basarabia, care a activat în această perioadă. S-a constatat că în pofida dificultăţilor de ordin politic, economic, organizatoric etc. şcoala a înregistrat performanţe remarcabile. Printre cei 100 de absolvenţi ai acestei instituţii se numără: prima femeie-sculptor din Basarabia C. Cobizev, pictorii: A. Baranovici, P. Bespoiasnâi, I. Bulat, V. Ivanov, T. Nicolaidi ş.a.

Bibliografie

Braga 1998: T. Braga, Alexandru Plămădeală. Tabel cronologic. Atelier 10-12 (15-17), octombrie-decembrie 1998.

Flioştor 1998: F. Flioştor, File din istoria Colegiului de Arte „Alexandru Plămădeală", Atelier 10-12 (15-17), octombrie-decembrie 1998.

Noroc 2002: L. Noroc, Dezvoltarea învăţământului artistic în Basarabia interbelică. Destin Românesc 3, 35 (IX), 2002.

Stavilă 1990: T. Stavilă, Arta plastică din Basarabia de la sfârşitul sec. XIX - începutul sec. XX (Chişinău 1990).

Stavilă 2000: T. Stavilă, Arta Plastică modernă din Basarabia (Chişinău 2000).

Viaţa Basarabiei 1930: Viaţa Basarabiei 1, 1939.

The history of the Bessarabian Belle Arte School and Society

Abstract

Research of genuine archive documents leads the author to conclude that during 1918-1940 in Bessarabia there existed an Art School under the guidance of A. Plamadeala famous sculptor and pedagogue. The school played an important role in the cultural life of the country. The history of the school was inseparably linked with the "Belle Arte" Art Society. Despite difficulties the school achieved much success. Such famous artists like Baranovich A., Bespoiasniy P., Bulat Iu., Ivanov V., Neciaeva V., Nikolaidi T.Kobizeva K., and the first female sculptor in Bessarabia are among its graduates.

List of illustrations:

Photo 1. Teaching staff and pupils of the Art School, 1919.

Photo 2. Schoolhouse in 1919.

Photo 3. Art School Leaving Certificate.

Из истории художественной школы и художественного общества *de Belle-Art* в Бессарабии

Резюме

В результате исследования подлинных архивных документов автор приходит к выводу, что в период 1918-1940 гг. в Бессарабии действовала художественная школа под руководством известного скульптора и педагога А. Плэмэдеалэ. Она играла важную роль в культурной жизни края. История школы была неразрывно связана с художественным обществом «Бель Арте», активно действующим в тот период в Бессарабии. Несмотря на трудности, которые испытывала школа в те годы, она достигла заслуженных успехов. Среди ста её выпускников такие известные личности как первая в Бессарабии женщина-скульптор К. Кобизева, а также художники А. Баранович, П. Беспоясный, Ю. Булат, В. Иванов, В. Нечаева, Т. Николаиди и др.

Список иллюстраций:

Фото 1. Учителя и ученики художественной школы. 1919 г.

Фото 2. Здание художественной школы в 1919 г.

Фото 3. Аттестат об окончании художественной школы.

14.01.2008

Vera Stăvilă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova

[22] ANRM, F. 2114, inv. 1, d. 40, f. 10.

ИЗ ИСТОРИИ СТАНОВЛЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ВОЗДУШНОГО ФЛОТА МССР (1944-1957)

Ольга Щипакина

Предлагаемая тема фактически не попадала в поле зрения исследователей. Лишь в общих чертах она нашла определённое отражение в работах, посвященных истории развития народного хозяйства МССР в послевоенный период. Отчасти вопрос истории развития гражданского воздушного флота республики был рассмотрен в книге А.С Яроцкого «Транспорт Молдавии» (1976). Историю развития гражданской авиации в Молдавской республике и создание её материально-технической базы можно также проследивать в книге Е. Ермолаева и И. Фрейдлина «Горизонты авиаторов Молдавии» (1983). К 60-летию молдавской гражданской авиации, которое отмечалось 19 сентября 2004 г., была издана книга В. Запорожца «Крылья Молдовы». Она основана на воспоминаниях работников молдавской гражданской авиации, ярко иллюстрирована фотографиями, отражающими историю развития гражданской авиации республики с 1944 г.

Целью настоящей статьи является попытка создания наиболее полной истории воссоздания и развития гражданского воздушного флота МССР в первое послевоенное десятилетие. При написании статьи были использованы до сих пор неизвестные архивные материалы, материалы периодической печати послевоенного времени, также исторические данные, опубликованные в ряде научных работ.

***

1 сентября 1944 г. было принято постановление Совнаркома СССР N 17756 «О создании в Молдавии гражданской авиации». 19 сентября 1944 г. вышел приказ начальника гражданского воздушного флота (ГВФ) маршала Ф. Астахова «Об организации молдавского отдельного авиаотряда». Именно этот день, 19 сентября 1944 г., стал официальной датой образования гражданской авиации республики.

В Национальном архиве хранится историческая справка, составленная 4 июня 1968 г. начальником Молдавского управления гражданской авиации А. Коротеевым, в которой говорится: «Постановлением Совнаркома МССР № 299 от 29 сентября 1944 года был образован Молдавский отдельный авиаотряд Главного управления Гражданского Воздушного Флота (ГВФ). В сентябре 1952 г. Молдавский отдельный авиаотряд был преобразован в Молдавскую авиагруппу с подчинением Украинскому управлению ГВФ. В апреле 1957 г. молдавская отдельная авиагруппа перешла в ведение Главного управления Гражданского Воздушного Флота. В феврале 1966 года на базе Молдавской отдельной авиагруппы образовано Молдавское управление гражданской авиации Министерства Гражданской авиации СССР (приказ министра гражданской авиации СССР № 90 от 15 февраля 1966 года)»[1].

Вновь образованному авиапредприятию были переданы 15 самолетов ПО-2 и два самолета ЛИ-2. Передало самолеты Украинское управление ГВФ (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 6).

В трудных условиях создавалась гражданская авиация республики. После Второй мировой войны в МССР ставится акцент на высокие темпы роста промышленного производства. В 40-50 гг. XX в. промышленность республики развивалась довольно быстро. Быстрое развитие индустрии – результат государственной политики. Советские исследователи, объясняя эту политику и её результаты, настойчиво подчёркивали мысль об оказании бескорыстной помощи МССР в развитии её промышленного потенциала. Вместе с тем опускался тот очевидный факт, что делалось это вовсе не бескорыстно, а в соответствии с элементарной экономической целесообразностью и государственными интересами, которые заключались в быстрейшей реализации потенциаль-

[1] ANRM, F. 3266, inv. 1, d. 4, f. 1.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 333-338.

ных возможностей края, в том числе в области промышленного развития. В этом заключается глубокий интерес тогдашнего общесоюзного государства (Царанов 1992, 17-22). МССР, развиваясь по единому народнохозяйственному плану страны, должна была превратиться в республику с развитой промышленностью, продукция которой могла идти как на удовлетворение внутренних потребностей, так и поставляться в другие районы страны (История 1974, 233). Так как процесс индустриализации в республике невозможно было осуществить из-за нехватки местных кадров, их пришлось приглашать из России, Украины и других союзных республик, что привело к психологическому и социально-этническому дискомфорту местного населения. Такая массивная трансплантация преследовала как объективные цели – развитие крупной промышленности и механизации сельского хозяйства, так и субъективные – негласно добиться единообразия народов для создания единой советской нации, говорящей на русском языке (Лучинский 2007, 301).

По единому народнохозяйственному плану развивался и транспорт, в том числе и воздушный. Как отмечают исследователи: «Гражданская авиация Молдавской республики создавалась на развалинах старого Кишинёвского аэродрома на Рышкановке, где сейчас вырос один из крупных микрорайонов столицы республики… В сентябре 1944 г. за авиаотрядом были закреплены этот аэродром, 17 гектаров близлежащих к нему земель для организации подсобного хозяйства, а также здания бывшего дома инвалидов Первой мировой войны, где впоследствии разместились аэровокзал и другие службы отряда и аэропорта, выделено 50 квартир для прибывающих авиаспециалистов» (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 6).

Создавалась гражданская авиация МССР не на пустом месте. В Бессарабии воздушный транспорт применялся уже в 30-е гг. прошлого столетия. Для воздушной навигации в крае были сооружены аэропорты в Кишинэу (1921), Аккермане (1935) и Измаиле (1935). Строительные работы и обеспечение нормального функционирования аэропортов потребовали примерно 26 млн. лей (История 2001, 157). Сохранилась карта аэродрома Кишинэу от 1931 г., которая свидетельствует, что на окраине города располагалось два аэродрома: военный, площадью 18 га, и гражданский, площадью 43 га[2].

Румыния стала одной из первых стран мира, приступившей к использованию воздушного транспорта. Траян Вуя и Аурел Влайку – румынские пилоты – первыми в Западной Европе поднялись в небо; весной 1906 г. Траян Вуя, а в 1909 г. Аурел Влайку. Последний изобрел летающий аппарат и на нём участвовал в международных авиационных соревнованиях в Вене в 1912 г. В Румынии гражданская авиация стала государственной организацией в 1922 г. Управление Гражданской авиации было создано при Министерстве путей сообщения. Первое румынское общество транспортной авиации – ЛАРЕС. Самолеты ЛАРЕС летали из Бухареста в Париж, Берлин, Милан, Будапешт, а также на внутренних линиях (Стэнеску 1955, 20-22). Основная воздушная линия связывала Бухарест, Галац, Кишинэу и Черновцы. Были ещё две линии: Галац–Кишинэу–Яшь и Бухарест–Галац–Измаил–Аккерман (История 1974, 129).

Аэропорт Кишинэу подчинялся управлению гражданской авиации (Direcţia aviaţiei civile). В 1934 г. в аэропорту Кишинэу работали[3]: комендант аэропорта (1), бухгалтер (1), секретарь-машинистка (1), кладовщик (1), управляющий ангаром (1), диспетчер (1), санитар (1), метеоролог (1), радио-телеграфист (2), сержант (1), охранник (3) и шофёр (2).

Во время Второй мировой войны аэродром был сильно повреждён. Необходимо было восстановить его и организовать регулярные рейсы. Первый транспортный экипаж был сформирован 21 октября 1944 г. Начались эпизодические полёты на Москву. Там, где сегодня простирается Московский проспект г. Кишинэу, была взлётная полоса, а где проходит ул. Димо до 1960 г. стояли самолёты (Запорожец 2004, 185). Гражданская авиация республики стала с 1944 г. частью ГВФ СССР.

В СССР воздушный транспорт стал развиваться после гражданской войны (1918-1920). В 1922 г. в Нижнем Новгороде открылась Всероссийская ярмарка. Тогда-то и было организовано первое регулярно действующее вре-

[2] ANRM, F. 1731, inv. 1, f. 18.
[3] ANRM, F. 1731, inv. 1, f. 98.

менное воздушное сообщение Москва–Нижний Новгород. 9 февраля 1923 г. Совет Труда и Обороны принял постановление о создании Советского Гражданского воздушного флота. Тридцатые годы – период быстрого роста советской авиации. Это время героических перелётов, развитие воздушных линий, создание отечественной авиапромышленности (Анощенко 1967, 122-130).

Первые советские линии обслуживались самолетами иностранных марок, у советского государства не было материальной возможности для развития технических средств воздушного транспорта. Вплоть до середины 50-х гг. прошлого столетия СССР отставал по уровню техники от зарубежной гражданской авиации. Использовались неэкономичные маломестные самолёты с поршневыми двигателями. Во второй половине XX в. на воздушном транспорте СССР произошла подлинная техническая революция – на два года раньше западных государств на воздушных линиях страны начал эксплуатироваться реактивный самолет Ту-104, созданный конструкторским коллективом под руководством А.Н. Туполева (Орлов 1963, 351).

В 1945 г. за молдавскими авиаторами была закреплена одна государственная авиалиния Москва–Кишинэу, с частотой движения 15 рейсов в месяц. Полёт от Москвы до Кишинэу длился 9 часов.

В середине сентября 1945 г. начались полёты по местному расписанию. Были открыты 9 новых линий: Кишинэу–Тирасполь, Кишинэу–Бельцы, Кишинэу–Сороки, Кишинэу–Липкань, Кишинэу–Орхей, Кишинэу–Кировоград, Кишинэу–Николаев, Кишинэу–Винница, Кишинэу–Липкань–Черновцы (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 8). Рейсы выполнялись на самолётах По-2. Эти самолёты были сделаны из фанеры, крылья обтягивались перкалью – полотно, которое по прочности не уступало железу. Скорость полёта была 110-120 км. Максимальная загрузка 200 кг. Кабина была открытой, самолёт не был радиофицирован. До 1949 г. приём и выпуск самолётов в аэропорту Кишинэу производили только в светлое время суток. В 1949 г. авиаремонтные мастерские изготовили 120 бензиновых светильников. Они были расставлены вдоль взёлтно-посадочной полосы и зажигались с наступлением сумерек, кроме того аэропорт получил посадочный прожектор. Аэропорт стал принимать самолёты и в ночные часы (Ермолаев, Фрейдлин 1983, 20).

В те годы пилоты на этих небольших самолётах перевозили почту, грузы, пассажиров, принимали участие в работе по борьбе с вредителями в сельском хозяйстве. В послевоенные годы, когда среди населения распространялась малярия, авиацию направили на борьбу с малярийным комаром. Летали в те места, где были озёра, болота, водоёмы. Газета писала: «Городская малярийная станция впервые в Молдавии применила авиаопыление участков, заражённых малярийным комаром. Обработано 65 га болот и пойм реки Бычок. Авиаопыление будет проводиться один раз в десять дней» (Советская Молдавия 1946, 1).

В январе 1945 г. в Кишинэу была создана республиканская станция санитарной авиации. На первых порах санитарную авиацию использовали для оказания экстренной медицинской помощи, а начиная со второй половины 1945 г. полёты по оказанию медицинской помощи стали планироваться совместно с республиканской станцией санитарной авиации. Первым командиром молдавского авиаотряда был назначен Иван Алексеевич Ковалёв. В одной из газетных статей он отмечает: «В августе прошлого года в Кишинёв прибыли представители гражданского воздушного флота для организации Кишинёвского аэропорта и Молдавского отдельного отряда ГВФ. Перед лётчиками, техниками и специалистами была поставлена боевая задача: не только преодолеть трудности организации и трудности быта, но и в кратчайший срок развернуть практическую работу авиации для восстановления народного хозяйства Молдавии. К 1 января 1945 г. было организовано регулярное пассажирское грузовое сообщение на линии союзного значения Кишинэу–Москва, регулярные почтовые перевозки внутри республики с протяжённостью линий до 1500 км. Нами перевезено грузов союзного значения – 90 т, местной почты 6,5 т, пассажиров – 2900 человек. Кроме того, совершили 300 срочных санвылетов. Силами личного состава капитально отремонтированы четыре служебных здания, смонтирован радиоцентр и радиобюро, которые обеспечивали прямую связь с Москвой,

построена и оборудована гостиница для жителей» (Ковалёв 1945, 3).

Лётчики летали в открытых кабинах в тёплых меховых куртках, в очках, шлемофоне, длинных кожаных меховых перчатках. Летали вслепую, зажав между колен карту-планшет и ориентируясь по местности. Никакого авиационного оборудования не было (Запорожец 2004, 158).

До конца 40-х гг. XX в. лётные кадры гражданской авиации республики состояли из тех, кто прошёл войну. В фондах музея есть материалы пилотов, которые работали в авиаотряде в те нелёгкие годы. Среди них характеристика на Василия Ивановича Вдовина (фото 1), который в 1945 г. был заместителем командира Молдавского отдельного авиаотряда. В характеристике указано: «Вдовин Василий Иванович закончил Борисоглебскую лётную школу. В гражданской авиации начал работать с 1931 года в качестве пилота-инструктора для подготовки лётчиков ГВФ. Во время войны был

Фото 1. В. Вдовин, заместитель командира Молдавского отдельного авиаотряда. 1949 г.

командиром эскадрильи ночных бомбардировщиков. За боевые заслуги Вдовин В.И. был награждён двумя орденами «Красной Звезды» и многими боевыми медалями. В 1944 году Вдовин В.И. был направлен в Молдавский отдельный авиаотряд для оказания помощи в организации гражданской авиации»[4]. Бережно хранятся в фондах пожелтевшие фотографии далёких сороковых годов, на которых изображен В.И. Вдовин[5].

Есть в фондах музея документы одной из первых лётчиц аэропорта Кишинэу Нины Фёдоровны Малковой (фото 2). С 1945 г. она летала на По-2, перевозила грузы, пассажиров. В 1946 г. за самоотверженный труд была награждена грамотой Президиума Верховного Совета МССР. Эта грамота и другие документы Н.Ф. Малкова передала нашему музею[6].

Фото 2. Н. Малкова, одна из первых лётчиц аэропорта Кишинэу, вместе с руководством Молдавского отдельного авиаотряда. 1949 г.

В трудных условиях приходилось обслуживать и ремонтировать авиационную технику и обеспечивать безопасность полётов. Самолёты были не новые, прошедшие войну и требовали капитального ремонта. Подводя итоги работы авиаотряда за 1946 г., заместитель командира А. Ржевский рапортовал начальнику политуправления ГВФ генерал-лейтенанту авиации И. Семёнову: «В отряде имеется 49 самолётов По-2, в том числе исправных – 25, в капитальном ремонте – 12, без моторов – 6, тренировочных самолетов – 1, самолётов Ли-2 исправных – 3. Причиной большой неисправности лёгких самолётов является то, что полученные нами самолеты из Уманского полка после военных действий все требуют капитального ремонта. Отдалённость ремонтных баз не дает возможности своевременно производить ремонт. Нами приняты меры для оборудования своих ремонтных авиамастерских»[7].

С каждым годом росла протяжённость пассажирских и грузовых авиационных линий и число рейсов, как местных, так и межреспубликанских. В 1947 г. аэропортам Кагул, Сороки, Бельцы, Бендер и Леово был присвоен

[4] MNAIM, FB-9441-12.
[5] MNAIM, FB-9441.
[6] MNAIM, FB-27358.
[7] AOSP RM, F. 51, inv. 4, d. 403, f. 32.

4 класс, что позволило улучшить работу этих авиаотрядов.

Сохранился приказ командира Молдавского отдельного авиаотряда В. Орещенко от 3 сентября 1947 г.: «В связи с тем, что аэропорты Сороки, Кагул, Леово за два года своего существования развились, им присвоен класс, а так же увеличивается объем их работ.

Приказываю:

1. Ранее изданный приказ о подчинении аэропортов 20-му транспортному отряду отменить.
2. Аэропорты Кагул, Сороки, Бендеры, Леово, Бельцы подчинить Молдавскому отдельному авиаотряду»[8].

В июле 1949 г. газета «Советская Молдавия» отмечала, что «воздушные трассы связывают Кишинёв с 40 городами и районными центрами страны. Недавно открылись новые линии с черноморскими курортами. Неуклонно возрастает удельный вес авиации в сельском хозяйстве республики» (Советская Молдавия 1949, 39).

Потребности народного хозяйства в авиаработах росли. С 1945 г. авиация стала применяться при защите садов и виноградников от вредителей. В 1952 г. Молдавский отдельный авиаотряд начал получать десятиместные самолеты АН-2 конструкции О. Антонова. Эта машина с успехом применялась как для транспортных, так и для сельскохозяйственных целей. На местных авиалиниях широко использовался этот самолет, скорость которого составляла 150-170 км/ч (Гражданская авиация 1955, 5).

В начале 50-х гг. воздушный транспорт ещё не был массовым и доступным для широких слоёв населения. В 1950 г. удельный вес воздушного транспорта составил 0,1% от общего грузооборота республики. В конце 50-х гг. перевозка грузов и почты воздушным транспортом возросла в три раза, перевозка пассажиров увеличилась в пять раз. Но несмотря на это в абсолютном выражении объём перевозок был ещё незначительным. По объёму перевозочной работы на первом месте стоял железнодорожный транспорт, а воздушный на последнем (История 1974, 331). Перед Аэрофлотом стояла задача снизить себестоимость авиаперевозок на 30-40%, что сделало бы воздушный транспорт массовым и доступным для широких масс. Для этого необходимо было усовершенствовать техническое оснащение воздушного транспорта, увеличить производство самолётов, повысить их мощность и вместимость (Маркова 1977, 37). Только в конце 50-х гг. прошлого столетия, после того как в СССР появились отечественные пассажирские самолёты, начался бурный рост гражданского воздушного флота.

***

В настоящей статье была сделана попытка раскрыть особенности формирования и развития гражданского воздушного флота в МССР после Второй мировой войны. Из-за пока недостаточной изученности архивных материалов и историографической базы, некоторые аспекты этой проблемы были освещены лишь в общих чертах. Но те материалы и архивные документы, которые представлены в работе, позволяют сделать вывод, что гражданская авиация МССР развивалась в сложный период, когда шло восстановление народного хозяйства республики, сильно пострадавшей во время войны. Остро ощущалась потребность в оборудовании, в квалифицированных кадрах. Но не смотря на трудности, воздушный транспорт развивался быстрыми темпами. В то же время, представленные в статье архивные документы доказывают, что база для развития гражданской авиации на территории республики была заложена в 30-е гг. XX века.

Библиография

Анощенко 1967: Н. Анощенко, На заре советской авиации. В сб.: Ордена Ленина гражданская авиация (Москва 1967), 122-130.

Гражданская авиация 1955: Гражданская авиация 6, 1955.

Ермолаев, Фрейдлин 1983: Е. Ермолаев, И. Фрейдлин, Горизонты авиаторов Молдавии (Кишинев 1983).

[8] ANRM, F. 3266, inv. 1, d. 4, f. 65.

Запорожец 2004: В. Запорожец, Крылья Молдовы (Кишинёв 2004).
История... 2001: История Бессарабии (от истоков и до 1998 года) (Кишинёв 2001).
История... 1974: История народного хозяйства Молдавской ССР 1917-1958 (Кишинёв 1974).
Ковалёв 1945: И. Ковалёв, Год работы на освобождлнной земле. Советская Молдавия, 19 августа 1945 г.
Лучинский 2007: П. Лучинский, Молдова и молдоване (Кишинёв 2007).
Маркова 1977: А. Маркова, Транспорт СССР и основные этапы его развития (Москва 1977).
Орлов 1963: Б. Орлов, Развитие транспорта СССР (Москва 1963).
Советская Молдавия 1946: Советская Молдавия, 16 мая, 1946 г.
Советская Молдавия 1949: Советская Молдавия, 27 июля, 1949 г.
Стэнеску 1955: И. Стэнеску, Гражданский воздушный флот Румынской Народной Республики. Гражданская авиация 11, 1955, 20-22.
Царанов 1992: В. Царанов, К истории промышленного развития Молдовы (40-50 гг.). Revista de istorie a Moldovei 3, 1992, 17-22.

Din istoria fondării aviaţiei civile în RSSM (1944-1957)

Rezumat

Conform hotărârii Consiliului Comisarilor Poporului din URSS despre fondarea aviaţiei civile şi dispoziţiei şefului Direcţiei Principale a Aviaţiei Civile, mareşalul F. Astahov, din 19 septembrie 1944, în RSSM a fost creat un detaşament special al aviaţiei civile. Această zi este considerată data oficială a constituirii aviaţiei civile în RSSM.

Articolul se bazează pe o serie de documente depistate în fondurile ANRM, materiale din patrimoniul MNAIM şi din presa periodică. În lucrare sunt reflectate şi unele aspecte ale dezvoltării aviaţiei civile în RSSM în perioada postbelică.

Faptele şi documentele de arhivă expuse ne permit să constatăm că bazele fondării aviaţiei civile în RSSM au fost puse în anii ’30 ai secolului XX.

Lista ilustraţiilor:

Foto 1. V. Vdovin. Locţiitorul comandantului detaşamentului de aviatori din Chişinău. Anul 1949.

Foto 2. N. Malkova, una din primele femei pilot, împreună cu conducerea detaşamentului de aviatori moldoveni. Anul 1949.

History of the Moldavian Soviet Socialist Republic civil air forces formation (1944-1957)

Abstract

According to decree of the Council of Ministers of the USSR ordered on September 1, 1944 “About formation of civil aviation in Moldavija” and by order of Chief of the Main Agency of the Civil Air Fleet Astakhovj of September 19, 1944, the independent aviation detachment was formed in the MSSR. Thus, September 19 became the official birthdate of the Civil Aviation.

Based on data from the National Archive, the periodical press and materials from the resources of the National Museum of Archaeology and History of Moldova, the article considers some of the aspects of development of the MSSR Civil Aviation in the first postwar ten years.

Facts and archive documents presented in this paper allow making a conclusion that civil air forces formation began in the 30ies of the past century.

List of illustrations:

Photo 1. V. Vdovin, second-in-command of the independent Chisinau aviation detachment. 1949.

Photo 2. N. Malkova One of the first woman-pilot among commissars of the Moldavian independent aviation detachment. 1949.

16.01.2008

Ольга Щипакина, Национальный музей археологии и истории Молдовы, ул. 31 Августа 1989, 121А, МД-2012, Кишинэу, Республика Молдова

CONSIDERAŢII ASUPRA STĂRII ECONOMICE A SECTORULUI AGRAR AL REPUBLICII SOVIETICE SOCIALISTE MOLDOVENEŞTI ÎN A DOUA JUMĂTATE A ANILOR ‘80 AI SECOLULUI AL XX-LEA

Octavian Zelinski

Începând cu anul 1991, de la destrămarea Uniunii Sovietice, agricultura Republicii Moldova a parcurs o perioadă de reformă complexă şi extrem de dificilă, numită „tranziţia la economia de piaţă”. Reforma în agricultură în ţara noastră a început, formal, în 1992, şi a parcurs o serie de etape caracteristice, de altfel, tuturor statelor din Europa de Est: adoptarea cadrului legislativ necesar trecerii agriculturii la forma capitalistă de gestionare, reorganizarea şi lichidarea întreprinderilor agricole colective şi de stat, privatizarea prin distribuire a patrimoniului (în primul rând a pământului) către foştii angajaţi ai colhozurilor şi sovhozurilor, deveniţi acum fermieri, formarea relaţiilor de producţie şi a mecanismelor de piaţă în această ramură. Procesul de tranziţie la economia de piaţă a fost însoţit de o profundă scădere a volumului producţiei agricole şi industriale conexe în toate domeniile, de parcelarea excesivă a suprafeţelor agricole[1], de ruinarea bazei tehnico-materiale a ramurii, de diminuarea masivă a numărului de locuri de muncă la sate. Toate acestea au atras după sine grave transformări economice şi, nu mai puţin important, sociale în mediul rural.

Procesul de tranziţie la economia de piaţă a depăşit mult cadrul pur economic, atât prin durata sa (de aproape 20 de ani), cât şi prin implicaţiile pe care le-a avut în plan social, politic, psihologic chiar pentru fiecare din noi. Este foarte important de a sublinia că acest proces istoric complex, care a cuprins, de fapt, întreaga Europă de Est[2] are, după părerea noastră adânci rădăcini şi premise în perioada anterioară prăbuşirii Uniunii Sovietice. Urmând după o perioadă de ascensiune în agricultură (anii ‘60 – începutul anilor ‘80), timp în care ramura a beneficiat de investiţii financiare importante, atât în baza tehnico-materială, cât şi în infrastructura de producţie, criza în complexul agroindustrial a devenit pronunţată atunci când gestiunea economică bazată pe sistemul administrativ de comandă s-a pomenit în imposibilitate de a le valorifica şi de a obţine rezultatele propuse. În acest context, reformarea radicală a ramurii agriculturii a fost dictată de apariţia unei serii întregi de manifestări ale crizei în această ramură, atât de natură economică, cât şi politică şi socială, toate manifestate pregnant şi conştientizate de conducerea statului către mijlocul anilor ‘80.

Iată de ce credem că e necesar de a analiza, din perspectivă istorică, premisele obiective care au dictat necesitatea demarării, inclusiv în agricultură, a procesului de tranziţie de la sistemul socialist de comandă la relaţiile capitaliste de piaţă.

Scopul articolului dat este de a demonstra că, pe la mijlocul anilor ‘80, agricultura Moldovei sovietice se afla într-o criză economică profundă, caracterizându-se prin indici macroeconomici şi financiari scăzuţi, care vorbesc, precum vom vedea în articolul de faţă – prin prezentarea de date, cifre şi calcule concrete – în favoarea afirmaţiei de mai sus.

Actualitatea articolului pentru contextul istoric de dezvoltare a RSSM în perioada analizată se relevă prin ponderea predominantă a complexului agro-industrial faţă de celelalte ramuri ale economiei RSSM. Anume procesele petrecute în CAI (inclusiv de criză) determinau şi determină în cea mai mare măsură procesele petrecute în celelalte ramuri ale economiei, precum şi în societate în general. Vorbind despre ponderea mare a ramurii, vom releva următoarele cifre, grăitoare după părerea noastră:

- în virtutea specificului economic al RSSM, complexul agro-industrial angaja cca 1 milion de oameni din totalul de cca 1,9 milioane de angajaţi ai economiei naţionale (Economia 1990, 333);

[1] Cu excepţia, poate, a Rusiei şi a Belarusului, unde ponderea cea mai mare o au exploatările agricole mari, încă nereformate în totalitate.

[2] A cărei populaţie, inclusiv republicile ex-sovietice, însumează peste 400 de milioane de locuitori.

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 339-351.

- complexul agro-industrial era principalul beneficiar al investiţiilor capitale realizate în darea în exploatare a fondurilor fixe în republică, atrăgând (în perioada 1981-1985 – imediat anterioară perioadei cercetate de noi în paginile prezentului articol) 4,5 mlrd ruble dintr-un total de 9,4 mlrd realizate în aceeaşi perioadă (Молдавская ССР 1987, 147; Молдавская ССР 1985, 58; Economia 1990, 351);
- producţia CAI reprezenta, în 1985, 9,7 mlrd de ruble (71%) din totalul de 13,7 mlrd de ruble, cât reprezenta volumul producţiei agricole şi industriale (Молдавская ССР 1987, 4, 100).

Cifrele de mai sus relevă faptul că orice fenomen de criză din economia naţională era dictat şi direct influenţat, în măsura cea mai mare, anume de manifestările de criză ce aveau loc în agricultură. Astfel, analiza evoluţiei (inclusiv a crizei) CAI este, de fapt, o analiză a stării de fapt din întreaga economie a RSSM.

Un interes sporit pentru subiectul dat îl manifestă nu doar economiştii, ci şi sociologii şi, în ultimul timp, istoricii. Reforma agrară în statele ex-sovietice a devenit, în virtutea implicaţiilor sociale grave un subiect de cercetare sociologică, iar din cauza duratei în timp (de cca 20 de ani) – şi subiect de cercetare istorică[3].

Subiectul abordat de noi în paginile prezentului articol a beneficiat de o reflectare destul de largă în literatura de specialitate (de profil economic, în marea ei parte), precum şi în publicistica vremii[4], atât la nivel de republică, cât şi la nivel unional. La capitolul „cercetare economică" am menţiona, printre savanţii moldoveni care s-au pronunţat la capitolul crizei şi reformei în agricultură, pe următorii autori: Bajura F., Bodur I., Zaiţev E., Griţiuc O., Avrumţoi D., Slipeniki V., Guţu A. (Bajura et al. 1991; Слипенький, Бодур 1991; Бажура 1991) etc. Problemele legate de ieşirea din criză a agriculturii unionale constituia, în acea perioadă, o preocupare de căpătâi a economiştilor şi sociologilor sovietici ruşi. Printre ei am menţiona pe: Orlovskaja S.K. (Орловская 1991), Belikova Z.F. (Белизова 1991), Korovko P.A. (Коровко 1991), Veselovskij S.Ja., Vinogradov V.A. (Веселовский, Виноградов 1991), Veršinin A.A. (Вершинин 1991), Krukovskij A., Tihonov V.A. (Круковский, Тихонов 1989; Круковский, Тихонов 1989a).

Baza izvoristică a cercetării este extrem de variată, cuprinzând atât date de ordin statistic[5], – care reflectă evoluţia situaţiei economice şi sociale din agricultura RSSM în perioada cercetată, o bogată colecţie de acte legislative ale organelor de conducere ale RSSM şi URSS[6], – reflectând procesul de reformă legislativă şi instituţională, produs începând cu mijlocul anilor '80, precum şi documente inedite, aflate în arhivele Ministerului Agriculturii şi Industriei Alimentare şi ale Consiliilor raionale[7].

Ocupând doar 0,15% din teritoriul Uniunii Sovietice, RSS Moldovenească se plasa pe locul al şaselea printre republicile unionale după producţia agricolă globală şi pe primul loc după volumul producţiei la 100 ha de terenuri agricole. Moldova Sovietică ocupa primul loc pe Uniune după producţia de tutun brut şi cea de struguri, locul al treilea – după volumul colectărilor de fructe, culturi etero-oleaginoase, floarea-soarelui şi sfeclă de zahăr, locul al patrulea – după producţia de cereale şi legume (ESM 1981, 134)

Aceşti indici înalţi erau rezultatul unor importante investiţii de fonduri în agricultură, integrării agroindustriale şi cooperării intergospodăreşti – trăsături specifice ale dezvoltării sectorului agroindustrial al republicii în deceniile 7-9 ale secolului al XX-lea.

Integrarea agroindustrială, caracterizată prin existenţa a câtorva forme de comasare a întreprinderilor, a căpătat o mare pondere în agricultura RSSM, în special în producerea şi prelucrarea strugurilor, fructelor şi legumelor, culturilor etero-oleaginoase. Astfel, în perioada cercetată (în 1987) existau 191 de *întreprinderi intergospodăreşti şi agroindustriale* şi 162 în 1990. Deopotrivă cu această primă formă, în RSSM, majori-

[3] Istorie economică şi cantitativă, în primul rând, deoarece, în cercetarea acestui proces istoric, cercetătorii beneficiază de un vast material statistic, economic, faptic şi documentar – în măsură să faciliteze cercetarea multilaterală a problemei.

[4] A se vedea revistele de epocă: „Nistru" („Basarabia"), „Moldova", „Literatura şi Arta" etc.

[5] Date furnizate de către Biroul Naţional de Statistică în anuare publicate atât în perioada sovietică, cât şi după 1991.

[6] Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului RSSM; Veştile Sovietului Suprem ale Uniunii RSS; Veştile Sovietului Suprem (până în 1990) şi ale Congresului Deputaţilor Poporului ale Uniunii RSS (pentru anii 1990-1991); Собрание постановлений правительства СССР.

[7] Fondurile direcţiilor agricole, serviciilor cadastrale şi întreprinderilor agricole.

tatea întreprinderilor agro-industriale integrate o reprezentau *sovhozurile-fabrică* (în număr de cca 200 dintr-un total de 478 în 1987), care au fost organizate prin comasarea sovhozurilor viticole specializate cu fabricile de vinuri de pe teritoriul acestora. Către anii '70-80 sovhozurile-fabrică au trecut de la organizarea multilaterală a producţiei la o specializare îngustă.

O formă superioară de îmbinare a agriculturii cu industria o constituiau în RSSM aşa-numitele *asociaţii de producţie* (29 în 1987 şi 61 în 1990), menite să asigure dezvoltarea complexă şi unitatea economică şi organizatorică a unui grup de sovhozuri-fabrică. Asociaţiile raionale (teritoriale) erau unite în cadrul asociaţiilor agro-industriale republicane, ce constituiau nişte adevărate companii agricole, cuprinzând fiecare zeci şi sute de sovhozuri-fabrică specializate, zeci de mii de hectare de terenuri agricole. Drept exemple de integrare industrială ar putea servi următoarele asociaţii agroindustriale: *Moldvinprom*, creat în 1972 care, la începutul anilor '80 cuprindea 180 de sovhozuri-fabrică, cu o suprafaţă totală de 110500 ha de vii şi 21 de fabrici de vinificaţie; *Moldplodoovoščprom* (creat în 1972), ce cuprindea 42 de asociaţii raionale, 22 de fabrici de conserve, 27 de sovhozuri şi 64500 ha de plantaţii legumicole; *Moldefirmasloprom* – cu 16 gospodării agricole specializate, dispunând de 18000 ha de culturi etero-oleaginoase (ESM 1981, 134).

Un ritm susţinut de creştere îl avea, în perioada analizată, cooperarea intergospodărească (în sectorul colhoznic, spre deosebire de forma anterioară, manifestată mai ales în sectorul de stat sau al sovhozurilor), cu precădere în sectorul zootehnic al republicii. În această ramură AŞP *Kolhoživprom*, care includea, la începutul anilor '80, 34 de întreprinderi de producere a cărnii de porc, 32 – de producere a cărnii de vită, 32 – de creştere a juncilor, o întreprindere de producere a cărnii de ovină, 27 de complexe de producere a laptelui, 16 combinate avicole, 32 de asociaţii de producere a nutreţurilor, 39 de fabrici de producere a nutreţurilor combinate. Producţia globală a acestei asociaţii reprezenta cca 46% din producţia animalieră a sectorului cooperatist-colhoznic, preţul de cost al producţiei fabricate fiind cu 40-45% mai mic faţă de producţia analogică a întreprinderilor zootehnice neintegrate (Economia 1982, 74).

Din cele expuse mai sus, observăm că politica agrară a PCUS, începând cu anii '60 ai secolului trecut, era îndreptată clar spre consolidarea legăturilor de producţie dintre agricultură şi industrie, nu doar din punct de vedere administrativ-teritorial, dar şi din punct de vedere tehnologic, printr-un unic proces de producţie. În RSSM, după cum am menţionat, integrarea se desfăşura atât în sectorul colhoznic, cât şi în cel de stat (sovhozurile). Mai mult decât atât, de rând cu sectoarele direct productive ale agriculturii, un nivel înalt de specializare şi integrare a fost atins şi în sectorul elaborărilor ştiinţifice în domeniu, branşă în care activau o serie de *asociaţii ştiinţifice de producţie* (AŞP) specializate (14 la număr), create în baza comasării institutelor de cercetări ştiinţifice şi a sovhozurilor (*Vierul*-viticultură şi vinificaţie, *Hibrid*, *Codru*-pomicultură, *Selecţia*-culturi tehnice şi de câmp, etc.) (ESM 1981, 134).

Un alt aspect la care ne-am referit tangenţial anterior, vorbind despre trăsăturile caracteristice ale agriculturii RSSM în perioada cercetată, este volumul mare de investiţii realizate în acest sector. Datele statistice de care dispunem permit să constatăm că conducerea unională şi cea republicană nu au trecut cu vederea agricultura RSSM, investind mijloace financiare importante în dezvoltarea capacităţilor de producţie, în infrastructură, în aprovizionarea ramurii cu tehnică agricolă şi mijloace chimice necesare (îngrăşăminte, pesticide, erbicide etc.). Aceleaşi date statistice indică că nu întotdeauna investiţiile efectuate îşi atingeau scopurile scontate, adică: sporirea producţiei şi, în special, a productivităţii în agricultură. În plus, supuse fiind raţiunilor planificării unionale, investiţiile în ramura dată – una cu specific regional pronunţat - nu întotdeauna răspundeau necesităţilor şi posibilităţilor reale ale RSSM. La acest capitol, în perioada „perestroikăi", s-a scris destul de mult (vezi analiza bibliografică de mai sus), intelectualitatea şi jurnaliştii din republică ridicând mari semne de întrebare referitor la efectele acestor investiţii care, în ciuda pronunţatului caracter cantitativ, nu au dat rezultatele scontate.

Tabelele de mai jos reflectă evoluţia în timp, pe domenii structurale, a investiţiilor materiale în agricultura RSSM în anii '70-'80 (Economia 1990, 74).

Tabelul 1

Parcul de autocamioane, tractoare şi combine din agricultura RSSM în anii 1970-1990

Tip unitate	Anii				
	1970	1975	1980	1985	1990
	mii bucăţi				
Autocamioane	17,8	23,3	26,2	30,4	29,2
Tractoare	35,4	45,9	49,0	52,4	51,1
Combine de recoltat cereale	3,4	3,2	3,7	4,4	4,8
Total parc tehnologic	**56,6**	**72,4**	**78,9**	**87,2**	**85,13**
Total parc tehnologic (creşterea în % faţă de anul precedent)	**100**	**+28**	**+9**	**+11**	**-2**

În expresie valorică globală, investiţiile capitale pentru crearea bazei tehnico-materiale a agriculturii RSSM au constituit 5,0 mlrd ruble în perioada 1966-1976, 5,3 mlrd – în anii 1981-1986 şi 5,8 mlrd ruble din 1986 până în 1991 (Economia 1990, 229). Ritmurile anuale de creştere ale fondurilor fixe erau, după cum reiese din datele statistice ale epocii, ridicate: faţă de anul 1980=100%, în anul 1990 valoarea lor reprezenta 143%.

În urma acestor masive investiţii, valoarea fondurilor fixe din agricultură a atins pe parcursul anilor '80 următoarele valori: în 1980 – 7,4 mlrd ruble, în 1985 – 9,4 mlrd ruble, în 1987 – 10,2 mlrd ruble, 1988 – 11,6 mlrd ruble, iar în 1990 – 12,0 mlrd ruble (Economia 1990, 225).

În expresie procentuală, ritmurile creşterii valorii fondurilor fixe în deceniul al nouălea sunt următoarele: anul 1980=100%; 1985=124%; 1986=127%; 1987=130%; 1988=133%; 1989=138%; 1990=143% (Economia 1990, 225)

Măsura în care ritmurile creşterii fondurilor fixe au atras după sine o creştere reală a producţiei şi a productivităţii în agricultură este un subiect la care ne vom referi ceva mai jos, deoarece, după părerea noastră, coraportarea *investiţii-eficienţă* era, de fapt, problema centrală a CAI republican în epocă.

Investiţiile permanente în agricultură au atras după sine un ritm ascendent, deşi mai puţin pronunţat, de creştere a volumului producţiei agricole. Tabelul ce urmează va demonstra cele spuse prin relevarea unui parametru macroeconomic esenţial: *creşterea procentuală a volumului producţiei agricole globale*.

Observăm din Tabelul 2 că, în decursul a douăzeci de ani (din 1971 şi până în 1990), volumul producţiei agricole globale nu a crescut decât cu 26 de procente, în timp ce valoarea fondurilor fixe (adică rezultatul investiţiilor capitale) a crescut cu 43%. Graficul de mai jos ilustrează mult mai grăitor dinamica creşterii volumului global al producţiei agricole în deceniul al nouălea al secolului trecut:

Tabelul 2

Ritmurile de creştere a producţiei agricole globale medii anuale (preţurile comparate ale anului 1983)[8]

Indice economic	Ani			
	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
	în %			
Producţia agricolă globală, inclusiv	100	113	120	126
Producţia vegetală	100	109	114	110
Producţia animalieră	100	119	133	158

(Economia 1990, 225)

[8] Preţul comparat – categorie statistică folosită pentru relevarea ratei reale a creşterii unui sau altui indice în timp, în preţurile unui an ales drept etalon.

Concluzia care se impune în urma analizei Tabelului 2 şi a graficelor de mai sus este că, în ciuda investiţiilor masive în agricultură (a căror creştere a reprezentat, în 1990 cca 143% faţă de anul 1980), creşterea producţiei agricole globale a fost, în deceniul al nouălea, deosebit de lentă (constituind, în 1990, doar 111% faţă de anul 1980). Acest fapt se manifestă, precum vedem, atât la capitolul corespundere între volumul investiţiilor realizate şi a rezultatului final, adică creşterea economică cantitativă, cât şi în domeniul eficienţei investiţiilor propriu-zise. Este un indice grăitor al faptului că criza din complexul agro-industrial al RSSM era destul de pronunţată, impunându-se, precum vom vedea mai jos, reforme radicale în domeniul gospodăririi ramurii.

La fel ca şi în ansamblu în CAI, dinamica evoluţiei cantitative a volumului producţiei agricole pe subramuri şi tipuri de produse denotă, pentru deceniile 8-9 ale secolului al XX-lea, o tendinţă de creştere lentă, iar în unele domenii – chiar de stagnare sau descreştere.

Tabelul 3

Sporirea volumului producţiei agricole anuale pe categorii de produse în RSSM în anii 1971-1980

Produsul	Ani							
	1971-1975	1976-80	1985	1986	1987	1988	1989	1990
	(mii tone)							
Cereale	2600	2951	2316,5	1994,2	1951,7	2970,0	3323,2	2538,6
Fructe	786	822	999	1202	1074	865	1176	901
Struguri	1013	1234	654	1222	1040	1122	1037	940
Carne în masă vie	176,5 (1970)/ 227,6 (1976)	256,6	302,9	327,5	330,8	338,7	355,6	356,9
Lapte	792,0 (1970)/ 681,7 (1976)	1119,9	1402,0	1397,7	1421,1	1489,7	1548,2	1511,4
Ouă, mln bucăţi	578,2 (1970) /681,7 (1976)	807,3	1075,4	1118,5	1116,2	1169,2	1154,5	1129,3

(Economia 1990, 225)

Deşi cifrele volumului investiţiilor în agricultură şi ramurile conexe sunt aparent impunătoare, dinamica creşterii volumului producţiei agricole globale era, precum am văzut, destul de lentă, iar gradul de rentabilitate al acestor investiţii, precum am menţionat anterior, era foarte scăzut.

De exemplu, conform afirmaţiilor economistului moldovean F. Bajura, în agricultură, la fiecare 8 ruble de investiţii capitale, pe la mijlocul anilor ‘80 pentru extinderea potenţialului de producţie se folosea doar 1 rublă (iar pentru unele categorii de fonduri fixe şi mai puţin), ceea ce ilustrează cert criza în care a ajuns agricultura republicii (şi a URSS în general) (Бажура 1991, 13-14).

Tabelul de mai jos relevă pe deplin starea de fapt în acest domeniu, iar în mod concret la capitolul eficienţei investiţiilor în agricultură, în sensul scumpirii costului reproducţiei lărgite a fondurilor de producţie în CAI republican.

Tabelul 4

Creşterea costului reproducţiei lărgite a fondurilor de producţie în CAI

Indice	1981-1985	1986-1990	creşterea în 1986-1990 în % faţă de 1981-1985
	ruble		
Investiţiile capitale pentru o rublă de creştere a fondurilor de producţie în CAI	2,16	2,9	+34,3
inclusiv în agricultură	3,16	10,5	+ 230
din ele pentru 1 rublă creştere a costului maşinilor şi utilajului	3,00	23,2	+ 770

(Бажура 1991, 225)

Datele din Tabelul 4 reflectă în mod cert că rentabilitatea investiţiilor în agricultură scădea an de an, fapt ce se manifesta pregnant mai ales în ceea ce priveşte rentabilitatea investiţiilor în agricultura propriu-zisă, precum şi în dotarea ramurii cu tehnică şi utilaj. Pe an ce trecea erau necesare investiţii din ce în ce mai mare pentru a obţine o creştere semnificativă a valorii fondurilor de producţie.

Diminuarea radicală a rentabilităţii investiţiilor în agricultură, raportat la rezultatul final urmărit – *sporirea producţiei agricole globale şi a rentabilităţii* este ilustrată şi de analiza acestor caracteristici pe domenii concrete. Conform estimărilor reputatului economist Silvestru Maximilian, pentru a majora volumul producţiei agricole pe ţară cu 31 % (din 1970 până în 1986) a fost nevoie să se majoreze de 1,9 ori cheltuielile pentru irigare, de 2,28 ori – puterea energetică, de 2,51 ori – investiţiile capitale, de 2,57 ori – cantitatea de îngrăşăminte minerale, de 3,11 ori – fondurile fixe, de 3,95 ori – consumul de energie electrică (Maximilian 1989, 2-3). O problemă esenţială în contextul diminuării continue a rentabilităţii în agricultură o constituia şi proasta calitate a tehnicii şi utilajelor agricole, furnizate de către ramurile industriale de profil. Astfel, în anii 1981-1985, cheltuielile materiale pentru reparaţia parcului de maşini agricole au crescut cu 5,5%, pe când parcul de tractoare a crescut cu doar 1,4%, de combine – cu 2,21%, de autocamioane cu 2,0%[9], depăşind, în ansamblu, 2,5 până la 3,5 ori rata de creştere a parcului tehnic. În ansamblu pe URSS, cheltuielile legate de reparaţii alcătuiau anual 7 mlrd ruble, adică mai mult de 20% (!) din valoarea totală a tehnicii agricole aflate în dotare la acel moment (Maximilian 1989, 3-4).

În rând cu rentabilitatea scăzută a investiţiilor capitale în fondurile fixe, o situaţie asemănătoare o atestăm şi la capitolul randamentului utilizării fondurilor fixe deja aflate în funcţiune. Diminuarea *randamentului fondurilor*[10] *de producţie* din agricultură nu constituia un fenomen apărut către mijlocul anilor 80. Conform datelor statistice de care dispunem, acest fapt era atestat deja pe parcursul a aproape două decenii, afectând grav ramura şi economia în ansamblu. Astfel, în anii 1976-1980, ritmurile medii anuale de scădere ale randamentului fondurilor constituiau în agricultură 9,2%, între 1981-1985 – 4,8% (Молдавская ССР 1987, 73). Scăderea exponenţială a randamentului fondurilor de producţie a diminuat mărimea dată de aproape trei ori în doar 19 ani: de la 2101 ruble (în 1970) la 669 de ruble (în 1989) (Economia 1990, 322).

Per ansamblu, doar în anul 1987, în urma utilizării neeficiente şi incomplete a capacităţilor de producţie date în exploatare între 1981-1985, economia naţională a RSSM nu a produs mărfuri în valoare de 118 mln de ruble (Молдавская ССР 1987, 72).

În contextul coraportării rentabilităţii investiţiilor la rezultatul economic final, am remarca, de exemplu, utilizarea neraţională a mijloacelor de chimizare a agriculturii (îngrăşămintelor minerale, erbicide şi pesticide) la nivelul colhozurilor şi sovhozurilor, aceasta cu acordul şi chiar la indicaţiile exprese ale managerilor întreprinderilor date. Studiile de caz de mai jos scot în evidenţă faptul, cum o investiţie defectuos gestionată, nu doar nu duce la rezultatul scontat-sporirea producţiei sau productivităţii, ci chiar produce pierderi însemnate întreprinderii şi, deci, ramurii.

Studiu de caz nr. 1. Gospodăria Lenin, r-nul Kutuzov (Ialoveni)

Cauzarea de pierderi plantaţiilor de viţă-de-vie în urma tratării lor cu fungicide[11]

La stropirea plantaţiilor de viţă-de-vie din gospodăria dată de 1,7 ori pe sezon (la o medie republicană de 6,1 ori), recolta nu a scăzut deloc, în schimb s-a realizat o economie de 30.000 de ruble în urma neutilizării toxinelor.

Studiu de caz nr. 2. Satul Varniţa, r-nul Anenii Noi

Distrugerea prin stropire excesivă a plantaţiilor de viţă-de-vie

În urma stropirii plantaţiilor de viţă-de-vie cu un erbicid puternic, au fost pârjolite 100 ha de plantaţii viticole (Stoleru 1989, 9-10) Evident că asemenea fapte aduceau gospodăriilor pierderi economice de nerecuperat. De notat, spre exemplu, că, la preţurile zilei de azi, plantarea a 100 ha de viţă-de-vie costă cca 1,5 mln de dolari[12].

[9] Vezi tabelul 1.

[10] Randamentul fondurilor este producţia agriculturii la 1000 de ruble din valoarea medie anuală a fondurilor fixe de producţie (cu destinaţie agricolă).

[11] Produse chimice menite a distruge unele boli de plante.

[12] Date oferite de Uniunea Naţională a Producătorilor Agricoli UNIAGROPROTECT.

Asemenea cazuri constituiau mai mult o regulă decât o excepţie în perioada analizată. Tocmai de aceea se impunea cu necesitate reformarea sistemului de gestiune a utilizării fondurilor în agricultură. Una din căile de ieşire din situaţia creată ar fi putut constitui trecerea întreprinderilor agricole la autogestiune, scoaterea lor de sub controlul excesiv al organelor de partid. Într-adevăr, agricultura este o ramură a economiei, or, economia îşi are legile ei specifice, criteriile politice nefiind neapărat identice celor economice. Se impunea conştientizarea necesităţii trecerii la metodele economice de gestiune a unităţilor economice - în primul rând la cointeresarea materială a managerilor din agricultură în obţinerea rezultatelor finale satisfăcătoare. Lipsa de cointeresare materială a generat în rândul clasei manageriale sovietice, de-a lungul celor 70 de ani de socialism, un soi de *laissez-faire* nesănătos şi defectuos pentru economie. Gestionarii întreprinderilor sovietice de orice gen nu aveau nici un interes în sporirea productivităţii, eficienţei, atâta timp cât parametrii cantitativi erau respectaţi, iar planul de stat îndeplinit.

Pe lângă investiţiile în fonduri fixe, bugetul unional subvenţiona direct producătorul agricol, în primul rând, prin reducerea preţului de cost al producţiei agricole. Este vorba, de fapt, de subvenţionarea directă a pierderilor înregistrate de sovhozuri şi colhozuri. În URSS, ca şi în celelalte state dezvoltate ale lumii, agricultura beneficia de sume importante de bani oferite de către bugetul de stat producătorilor în scopul eficientizării procesului de producţie, menţinerii unor preţuri acceptabile la producţia livrată consumatorului.

După cum remarca publicistul rus Serghei Kara-Murza, agricultura nu e atât un domeniu (sferă) de producţie, cât un mod de viaţă. De aceea când analizăm agricultura sovietică şi constatăm că în acest sector erau ocupaţi 23 mln de oameni, pe când în SUA – doar 3 mln, facem o comparaţie absurdă, sau cel puţin inegală referitoare la eficienţa modului de producţie agrar al ambelor state. În fapt, agricultura URSS oferea posibilităţi de a lucra pământul şi a trăi la sate pentru 23 de milioane, iar pe lângă ei pentru încă 80 de milioane de oameni-membri ai familiilor şi pensionari. În SUA această cifră era de doar 3 milioane, alte 10 milioane de şomeri din localităţile rurale fiind nevoiţi să ia drumul oraşelor în căutarea unui loc de muncă[13]. Tocmai de aceea, când cercetăm problema dotării bugetare a ramurii sus-menţionate, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că sumele primite de agricultură de la bugetul de stat acopereau nu doar şi nu atât cheltuielile de producţie ale agenţilor economici, cât şi inclusiv – fapt foarte important – necesităţile socio-culturale ale satului sovietic. Să nu uităm că şcolile, grădiniţele, căminele culturale din sate erau construite, în general, din contul alocaţiilor băneşti ale întreprinderilor agricole, care preluau, astfel, o parte esenţială a responsabilităţii autorităţilor de stat în materie de construcţii cu menire social-culturală. Mergând mai departe pe calea examinării acestei probleme vom remarca faptul că sumele alocate anual agriculturii nu erau atât de mari, raportate inclusiv la suprafeţele agricole enorme, aflate în gestiunea colhozurilor şi sovhozurilor, la numărul mare de locuitori din localităţile rurale, la volumul producţiei agricole globale finale[14]. Spre exemplu, în 1986, dotările la preţurile pentru alimente au însumat 40 mlrd de ruble - câte 132 de ruble pe cap de locuitor (Kara-Murza 1993, 2-3). Cifra este absolut nesemnificativă, raportată la sumele primite de fermierii americani (în 1986) – 74 de mlrd dolari, în statele CEE – 75 mlrd de dolari, în Japonia – 50 mlrd de dolari. La acel moment (şi situaţia nu s-a schimbat radical), alocaţiile pentru agricultură reprezentau mai mult de 50% din cheltuielile alimentare ale populaţiei statelor occidentale (în SUA, de exemplu, fiecărui locuitor îi reveneau, convenţional, câte 200 dolari compensaţii pentru produsele agroalimentare consumate).

Am dori să subliniem că, în virtutea condiţiilor specifice ale structurii economiei URSS, sectorul agrar – colhoznic şi de stat – al RSSM, nu poate fi comparat cu sectorul agrar al altor state sau regiuni europene: el îndeplinea, precum am menţionat anterior, enorme funcţii socio-culturale în localităţile rurale. Anume colhozurile şi sovhozurile preluaseră o parte a atribuţiilor statului în domeniul investiţiilor capitale în sfera socială, învăţământ. Tabelul de mai jos ilustrează contribuţia întreprinderilor agricole sovietice la construirea obiectivelor de menire socio-culturală a localităţilor rurale ale RSSM.

[13] Drept urmare a crizei profunde din agricultură, în Moldova anilor 2000 situaţia e similară.

[14] Cu menţiunea că dotările de stat nu excludeau defectuoasa gestionare a lor pe teren, lipsa de profesionalism şi spirit gospodăresc în gestionarea acestor fonduri de către administraţiile întreprinderilor agricole.

Tabelul 6

Investiţiile capitale ale întreprinderilor agricole în baza tehnico-materială a satului

Anii	Investiţii, mlrd. ruble			
	Investiţiile de menire productivă			Investiţiile de menire neproductivă
	Totale	de stat	ale colhozurilor, sovhozurilor, întreprinderilor intergospodăreşti	
1971-1975	2,664	1,157	1,507	0,310
1976-1980	3,194	1,669	1,525	0,434
1981-1985	3,259	1,902	1,357	0,510
1986-1990	3,504	1,973	1,531	0,872

(Молдавская ССР 1982, 112; Economia 1990, 333)

Trebuie să remarcăm că, an de an, ponderea investiţiilor în sfera neproductivă (case de cultură, şcoli, grădiniţe, biblioteci etc.) era din ce în ce mai mare (vezi tabelul de mai jos), căzând cu greutate pe umerii gospodăriilor din ramură, şi aşa aflate într-o situaţie economică departe de invidiat.

Tabelul 7

Dinamica sferei sociale a colhozurilor, sovhozurilor şi întreprinderilor agricole intergospodăreşti

Anii	1980	1986	1988	1990
Fondurile fixe neproductive, mlrd. ruble	0,563	0,918	1,091	1,172
Ponderea fondurilor fixe neproductive în valoarea totală a fondurilor fixe, în %	9,8	12,3	13,7	13,7

(Economia 1990, 333)

Implicarea socială mare a CAI făcea şi mai dificil procesul de reformare a ramurii, deoarece se impunea nu atât sau nu doar o reformă de tip economic a agriculturii, cât reformarea procesului decizional la nivel macroeconomic, a modului de viaţă al satului, a mentalităţii formate în decursul deceniilor. În orice caz, reforma agriculturii şi a relaţiilor funciare în RSSM ar fi atins implicit şi sectorul social din localităţile rurale, afectând vieţile locuitorilor.

Ne-am referit anterior la necesitatea reformelor structurale în CAI sovietic şi republican. O trăsătură a agriculturii RSSM în perioada sovietică, trăsătură care contribuia la diminuarea rentabilităţii economice a acestei ramuri, o constituia ponderea deosebit de ridicată a producţiei agricole propriu-zise în structura producţiei globale realizate de CAI. Astfel, conform tabelului de mai jos, remarcăm faptul că agricultura[15] rămânea a fi ramura absolut dominantă în CAI, deţinând cca ¾ din numărul mediu scriptic de angajaţi şi absorbind peste 80% din investiţiile în CAI.

[15] Ramură ce produce o valoare adăugată mică.

Tabelul 8

Volumul şi structura resurselor de producţie în CAI al RSSM în 1990

Denumirea ramurii şi sferei	Resursele de producţie					
	Numărul mediu al angajaţilor		Costul mijloacelor de producţie (MP)		Volumul investiţiilor cu destinaţie productivă	
	mii	în %	mln. ruble	în %	mln. ruble	în %
producţia mijloacelor de producţie pentru CAI[16]	63,8	6,5	533,1	4,8	22,0	2,2
agricultura[17]	740,0	75,4	7217,3	65,1	812,0	81,2
industria prelucrătoare[18]	68,1	6,9	1872,3	16,9	131,0	13,1
infrastructura de producţie[19]	110,0	11,2	1468,3	13,2	35,0	3,5
CAI în total	**981,9**	**100,0**	**11091,0**	**100,0**	**1000,0**	**100,0**

(Бажура 1991, 322)

În multe din aceste domenii ponderea producţiei agricole propriu-zise continua chiar să sporească simţitor, fapt ce implică disproporţii în dezvoltarea ramurilor CAI[20]. Drept ieşire din situaţia creată, la acea perioadă, ar fi putut servi reorientarea rapidă a agriculturii spre prelucrarea complexă a materiei prime agricole şi realizarea ei pe piaţă sub forma produsului finit, fapt ce ar fi înlăturat paradoxul lipsei de produse agro-alimentare pe rafturile magazinelor în condiţiile supraproducţiei în domeniu. Pentru argumentarea parametrilor modelului optim al unui CAI modern, ar putea servi şi cifrele ce ilustrează proporţiile structurale comparate ale CAI ale statelor europene şi SUA. În SUA, în anii '80, agriculturii îi reveneau 10% din resursele de muncă, 24,6% din valoarea investiţiilor în ramură, cca 30% din valoarea fondurilor de producţie şi 20% din valoarea de piaţă a producţiei-marfă a CAI (Бажура 1991, 16-17). În Marea Britanie agricultura ocupa doar 24% din forţa de muncă din CAI, contribuind cu 26,5% din valoarea producţiei-marfă a CAI. Drept rezultat, în aceste ţări, la fiecare unitate de producţie produsă de agricultură (în expresie valorică) sfera prelucrării şi realizării producţiei agricole produce de la 1,6 la 4,5 unităţi nou-produse (valoarea adăugată). Aşadar, creşterea ritmurilor sferelor I, III şi IV ale CAI ar fi putut spori simţitor eficienţa şi nivelul productivităţii în CAI al republicii.

Reforma structurală necesita investiţii majore în componentele *industrie* şi *servicii* ale CAI, or, acest fapt trebuia realizat, în virtutea specificului economiei sovietice centralizate şi monopolizate de către stat, din contul bugetelor unional şi republican. Reforma necesita impunătoare resurse financiare. Investiţiile – condiţia esenţială în vederea modernizării ramurii, erau obiectiv limitate către mijlocul anilor '80, şi aceasta din raţiuni economice concludente. Conform constatărilor economistului rus L. Abalkin, către mijlocul anilor '80 economia sovietică – implicit bugetul – a suferit o serie de lovituri economice şi financiare puternice, atât externe, cât şi de ordin intern. Ele au paralizat, practic, capacitatea financiară şi investiţională a bugetului sovietic[21]. În primul rând, subliniază autorul, este vorba de catastrofa de la Cernobâl, lichidarea consecinţelor căreia a costat statul sovietic 8 mlrd de ruble (cca 1,5% din venitul naţional al URSS). În rândul al doilea, începutul perestroicii a coincis cu scăderea dramatică a preţului petrolului pe pieţele internaţionale. Ca rezultat, comerţul exterior al URSS a scăzut, în doar doi ani (între 1985 şi 1987), cu 10%, – de la 143 la 128 mlrd. de ruble. Aceasta reprezenta iarăşi cca 2,5% din venitul naţional al ţării. În rân-

[16] I-a sferă de producţie.
[17] A II-a sferă.
[18] A III-a sferă.
[19] IV-a sferă – infrastructura logistică, comercială, de deservire etc.
[20] Problemă aflată la ordinea zilei şi în Republica Moldova la începutul mileniului al III-lea.
[21] Anume bugetului de stat îi revenea sarcina de a aloca mijloace financiare în vederea investirii în dezvoltarea potenţialului de producţie.

dul al treilea, diminuarea veniturilor bugetului unional (implicit, al republicilor), a fost influenţată de reducerea volumului de vânzări al băuturilor alcoolice. Sumar, în doi ani de la începerea campaniei gorbacioviste antialcoolice, volumul vânzărilor spirtoaselor s-a redus cu 49%, fapt ce a avut o influenţă mare asupra scăderii încasărilor la buget (Абалкин 1989, 19-20).

O mare problemă a CAI are slaba dezvoltare a infrastructurii logistice în Uniunea Sovietică, fapt ce avea majore implicaţii în eficientizarea ramurii – una care depinde de infrastructura de transport mai mult ca oricare alta. Este bine cunoscut faptul că una din condiţiile primordiale pentru buna funcţionare a sectorului agrar este existenţa unei infrastructuri logistice moderne şi dense, care permite realizarea unui lanţ comod şi rapid *producător-consumator final*. Din acest punct de vedere URSS ceda mult statelor occidentale avansate. Iată câteva exemple: la 1000 km² în URSS erau 39 de km de şosele, pe când în SUA – 601, în Franţa – 1364 de km, în Marea Britanie – 1499 de km, în Polonia – 493 de km (Kara-Murza 1993, 2-3). Remarcăm că slaba dezvoltare a infrastructurii frâna şi mai mult procesul de reformă a ramurii şi agrava şi mai mult starea de criză în care se afla agricultura.

Aceste date ne permit să afirmăm că indicii economici scăzuţi în acest domeniu denotau că agricultura moldovenească era în pragul colapsului economic deja pe la mijlocul anilor ‘80. Iată de ce nu putem fi de acord cu afirmaţia unor politicieni moldoveni de după 1991, care susţineau (şi continuă să mai susţină) că vina pentru ruinarea agriculturii Moldovei cade pe umerii reformatorilor post-sovietici ai anilor ‘90. Criza profundă (şi cifrele prezentate în articol o demonstrează) se manifesta cu mult înainte de 1991. Reformele începute de către conducerea unională în anii 1990-1991 şi luând amploare din 1992, nu au constituit decât reacţia (deşi întârziată) a mediului politic la provocările economice.

Soluţiile de ieşire din impas erau diferite. Era necesar un vast proces de reformare a ramurii, care trebuia desfăşurat în multiple domenii. Pe lângă autogestiunea financiară completă a întreprinderilor colective şi de stat, la care s-a recurs în primii ani de guvernare a lui M. Gorbaciov, o ieşire din situaţie părea, atunci, arendarea terenurilor agricole, a tehnicii agricole, de către colective, familii şi persoane individuale. Un pas decisiv l-a constituit ideea înfiinţării cooperativelor în URSS.

Primul pas în vederea ieşirii din criză l-a constituit r*eforma legislativă*. Astfel, în anul 1986, Sovietul Suprem al URSS a adoptat Legea unională „Cu privire la munca individuală”, în care, pentru prima dată în istoria recentă a URSS, cetăţenilor sovietici li se garanta dreptul la muncă individuală în toate ramurile economiei naţionale, indiferent de forma de organizare: cooperative, asociaţii, etc. (Veştile URSS 1986, 905-906) Un alt act normativ, datând cu acelaşi an – „Planul de stat de dezvoltare economică şi socială a URSS pentru anii 1986-1990” (din 19 iunie 1986), stipula necesitatea implementării de măsuri practice în vederea dezvoltării iniţiativei şi a spiritului de antreprenoriat în colectivele de salariaţi (Veştile URSS 1986, 450) În anul următor – 1987, Consiliul de Miniştri al RSSM a adoptat trei hotărâri revoluţionare privind înfiinţarea cooperativelor de alimentaţie publică, de deservire socială a populaţiei şi de producere a mărfurilor de larg consum[22] (Veştile RSSM 1987, 298-321).

Măsurile de ordin legislativ în vederea redresării situaţiei dezastruoase din economia sovietică în general şi din agricultură în particular au culminat cu adoptarea, în 1989-1990, a unor acte normative ce marcau schimbarea de abordare a conducerii de stat în domeniul relaţiilor de producţie şi de gestiune economică din agricultură. adoptate în perioada anilor 1989-1990. Ne referim la Hotărârea Consiliului de Miniştri al URSS „Despre restructurarea radicală a relaţiilor economice şi de gestiune în complexul agro-industrial al ţării” (5 aprilie 1989), care prevedea egalitatea în drepturi juridice a întreprinderilor colective/ publice şi a celor individuale (fie că e vorba de întreprinderile de fermieri sau de arendă) (Собрание 19-20, 443), la „Bazele legislaţiei funciare a Uniunii RSS şi a republicilor unionale” (din 28 februarie 1990), care garanta ţăranilor dreptul la stăpânirea pe viaţă şi transmiterea prin moştenire a terenurilor aflate în arendă (Veştile URSS 1990a, 147), precum şi la „Direcţiile principale ale stabilizării economiei naţionale şi ale trecerii la economia de piaţă” (din 19 octombrie 1990). Ultimul recunoştea necesitatea implementării *reformei funciare* în URSS (Veştile URSS 1990b, 1094-1097). Este

[22] Toate din 4 martie 1987, după ce, în a doua jumătate a anului 1986 şi începutul lui 1987, hotărâri similare au fost adoptate la nivel unional.

un document revoluţionar, am spune noi, deoarece în textul documentului se stipulează, pentru prima oară de după 1917, noţiunea de *reformă funciară* (de fapt, agrară). Referitor la reforma funciară în context unional, actul stipula că ea nu poate fi realizată decât prin consultarea populară. Totuşi, documentul permitea deja vânzarea către cetăţeni a terenurilor întovărăşirilor pomi-legumicole suburbane – prima etapă a reformei funciare ce avea să urmeze în ţara noastră.

Reforma legislativă nu era, evident, în măsură să soluţioneze pe deplin criza profundă în care se găsea agricultura sovietică. Ea constituia nu altceva decât una din componentele unei mult mai vaste reforme ce se impunea în acea etapă: implicarea cetăţenilor în soluţionarea problemelor ramurii şi economiei în general. Se impuneau şi măsuri radicale din partea statului, or, anume statul era unicul proprietar al fondului funciar (şi gestionar a cca 97% din pământurile ţării) şi al mijloacelor de producţie din CAI, principalul producător agricol, principalul investitor în domeniu. Anume statului îi revenea misiunea de a-şi asuma răspunderea pentru reforma structurală a CAI, pentru aducerea în ordine a procesului investiţional şi post-investiţional, pentru sporirea calităţii manageriale a responsabililor de administrarea bunurilor materiale din ramura dată, pentru susţinerea iniţiativelor cetăţenilor. Ultima sarcină trebuia să completeze reforma legislativă despre care am relatat mai sus. Unele rezultate au fost atinse. Către 1990, cca 53% din întreprinderile agricole din RSSM lucrau în bază de arendă (Слипенький, Бодур 1991, 2-5)

Reforma legislativă nu a fost suficientă şi, formalizată şi birocratizată la nivel local, nu a fost în măsură să aducă, într-o perioadă scurtă de timp, rezultate.

Procesul de reformă în CAI moldovenesc – urmare a conştientizării stării de criză din acest domeniu – s-a dovedit a fi, de la bun început, din 1985, unul deosebit de dificil şi anevoios. Agricultura RSSM – parte componentă a agriculturii unionale, se afla, pe la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut, într-o profundă criză economică, cu profunde implicaţii sociale. Criza a pătruns în multiple domenii, direct sau indirect legate de agricultură, afectând deopotrivă toate nivelurile societăţii, cel mai important fapt fiind filozofia procesului decizional la nivel macroeconomic, unional şi republican. Subordonarea excesivă a economicului faţă de deciziile politice luate la Moscova, plasarea PLANULUI mai presus de raţiunile economice, neluarea în calcul a specificului regional în dezvoltarea ramurii; gestionarea defectuoasă, adesea neprofesionistă, a investiţiilor la nivel de întreprinderi agricole – aceasta în condiţiile unor masive şi costisitoare investiţii venite de la bugetul, şi aşa limitat, al URSS; cheltuielile ridicate de producţie; ponderea mare a producţiei agricole propriu-zise în ansamblul CAI – fapt ce o făcea puţin productivă, generatoare a unei valori adăugate scăzute; lacunele mari în asigurarea circulaţiei producţiei agricole în economie – de la producător până la consumatorul final – fapt ce sporea enorm pierderile înregistrate în ramură; lipsa cointeresării materiale faţă de rezultatul final al activităţii, atât din partea angajaţilor, cât şi din partea conducătorilor; lipsa capitalurilor în interiorul ţării[23] – asta în cazul în care s-ar fi încercat privatizarea rapidă a patrimoniului agro-industrial; necesitatea reformării mentalităţii omului sovietic, în ultimă instanţă, om care trebuia învăţat să vrea să muncească altfel – susţinut de către stat, prin măsuri economice, juridice etc. – toate acestea constituiau, în acea etapă, probleme practic imposibil de depăşit pentru stat şi societate.

Încercările de reformare formală a maşinăriei complexe care era complexul agro-industrial, calchiind experienţa statelor occidentale – cu vechi tradiţii de agricultură capitalistă – nu s-au soldat cu succes. Criza era mult prea profundă. Precum am menţionat anterior, reforma a început prin adoptarea de măsuri formale, legislative şi declarative, crezându-se că prin reformarea legislaţiei se va reuşi scoaterea din criză a economiei. Credinţa în faptul că elaborarea normelor juridice ce ar reglementa noile relaţii de proprietate şi eliminarea restricţiilor în materie de activitate de antreprenoriat va genera automat prosperitate economică şi bunăstare pentru fiecare cetăţean s-a dovedit a fi un mit. Practica anilor 1990-1991, dar în special a anilor '90, a demonstrat că nu trebuie să ne facem iluzii în ceea ce priveşte efectele *miraculoase* ale privatizării proprietăţii. Ca proces economic, dar şi istoric, criza şi reforma din agricultura moldovenească (parte componentă a agriculturii sovietice) s-a dovedit a fi cu mult prea

[23] În situaţia în care statul era unicul proprietar al patrimoniului de producţie şi al mijloacelor financiar-creditare din economie.

complexă pentru a fi soluţionată prin mijloace legislative şi reformatoare de suprafaţă.

Parafrazându-l pe Mihail Gorbaciov, am putea afirma cu certitudine că, spre a doua jumătate a anilor ‘80 „procesul a demarat”, însă direcţia în care evolua agricultura în acea perioadă era deja una care ducea spre colapsul ramurii şi a economiei sovietice în general. Acest fapt a început să se manifeste pregnant începând cu anul 1990, când a devenit absolut evident că, în „înfloritoarea” Moldovă de pe tejghelele magazinelor au început să dispară produsele de primă necesitate: carnea, laptele, pâinea etc. Efectele sociale ale crizei le resimţim până în prezent.

Bibliografie

Bajura et al. 1991: F. Bajura, I. Bodur, E. Zaiţev, O. Griţiuc, D. Avrumţoi, Organizarea gospodăriilor agricole competitive în condiţiile economiei de piaţă (Chişinău 1991).

Economia 1990: Economia naţională a RM. 1990 (Chişinău 1991).

Economia de piaţă 1991: Economia de piaţă: riscul inevitabil. Basarabia, 3 martie 1991.

ESM 1981: Enciclopedia Sovietică Moldovenească, vol. VIII (Chişinău, 1981).

Kara-Murza 1993: S. Kara-Murza, Satul pe care-l distrugem astăzi. Pământ şi oameni, 15.05.1993, 2.

Maximilian 1989: S. Maximilian, Există alternative. Moldova 4, 1989, 2-3.

Stoleru 1989: I. Stoleru, Să purcedem la fapte. Moldova 5, 1989, 9-10.

Veştile RSSM 1987: Veştile Sovietului Suprem şi ale Guvernului Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti 5 (Chişinău 1987).

Veştile URSS 1986: Veştile Sovietului Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste 47 (Moscova 1986).

Veştile URSS 1990a: Veştile Congresului Deputaţilor Poporului şi ale Sovietului Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste 9 (Moscova 1990).

Veştile URSS 1990b: Veştile Congresului Deputaţilor Poporului şi ale Sovietului Suprem al Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste 44 (Moscova 1990).

Абалкин 1989: Л.И. Абалкин, Что посеем, то и пожнем. Гласность. Насущные вопросы и необходимые ответы (под ред. В.А. Старкова) (Москва 1989).

Бажура 1991: Ф.Д. Бажура, Интенсификация использования ресурсного потенциала республиканского АПК (Кишинёв 1991).

Белизова 1991: З.Ф. Белизова, Аренда – важнейшее направление преобразования государственного хозяйства. В сб.: (отв. ред. Л.В. Никифоров) Аграрные отношения. Выход из тупика (Москва 1991).

Вершинин 1991: А.А. Вершинин, Аграрная реформа. Переход к рыночным отношениям (Новосибирск 1991).

Веселовский, Виноградов 1991: С.Я. Веселовский, В.А. Виноградов, От хозяйственного абсолютизма к рыночной свободе: наше «открытие» приватизации. Практика хозяйствования и управления 7, Москва, 1991, 22-29.

Коровко 1991: П.А. Коровко, Использование паевых и акционерных отношений в сельскохозяйственных предприятиях. В сб.: (отв. ред. Л.В. Никифоров) Аграрные отношения. Выход из тупика (Москва 1991).

Круковский, Тихонов 1989: А. Круковский, В.А. Тихонов, Уроки прошлого и настоящего. В сб.: (отв. ред. В.А. Старков) Гласность. Насущные вопросы и необходимые ответы (Москва 1989), 31-42.

Круковский, Тихонов 1989а: А. Круковский, В.А. Тихонов, Что мешает аренде? В сб.: (отв. ред. В.А. Старков) Гласность. Насущные вопросы и необходимые ответы (Москва 1989), 42-49.

Молдавская ССР 1982: Молдавская ССР (цифры и факты) (Кишинёв 1982).

Молдавская ССР 1985: Молдавская ССР в цифрах в 1985 году (Кишинёв 1986).

Молдавская ССР 1987: Молдавская ССР в цифрах к 1987 году (Кишинёв 1988).

Орловская 1991: С.К. Орловская, Перемены в организационной и управленческой структурах агропромышленного комплекса. В сб.: (отв. ред. Л.В. Никифоров) Аграрные отношения. Выход из тупика (Москва 1991).

Слипенький, Бодур 1991: В.Н. Слипенький, И.Д. Бодур, Арендные отношения в агропромышленном комплексе Республики Молдова (Кишинев 1991).

Собрание 19-20: Собрание постановлений правительства СССР, 19-20 (Москва 1989)

Considérations sur la situation économique dans le secteur agraire de laRépublique Socialiste Soviétique de Moldavie dans la seconde moitié des années '80 du XX-ème siécle

Résumé

Commençant par les années '60 du dernier siècle, la politique agraire du Parti Communiste de l'Union Soviétique dans la République Socialiste Soviétique de Moldavie s'était axée sur la consolidation des liaisons de production entre l'agriculture et l'industrie, tant du point de vue administratif, que technologique (par la création des flus productifs integrés). En RSSM, l'integration s'est déroulée tant dans le secteur collectivisé (les kolkhozes), que d'état (les sovkhozes). Les investissements permanentes dans la branche ont mené à l'augmentation continue du volume de la production agricole. L'évolution positive du point de vue macroéconomique dans le CAI pendant les années '60-70 avait comme contrepartie un complèxe entier de problèmes, dont le plus important se trouvé dans la philosophie de décision dans l'Etat soviétique. Un autre problème était la manque d'efficacité dans la gestion des investissements dans la branche, ou même d'une manifestation d'une attitude incompétente des dirigeants soviétiques dans la gestion de la branche en général. Les indicateurs éconimiques très bas démontre la crise profonde dans laquelle c'est trouvé le CAI de la RSSM vers la période analysée. Le but principale de l'article ci-dessous est d'argumenter par des données concrètes la justesse de l'affirmation sus-mentionnée. Evidement, on ne pretend pas a l'exhausivité à cet égard. L'article ci-dessous présentera quelques traits essentiaux du processus de crise dans le CAI de la RSSM dans la période analysée.

Общая характеристика экономического положения в аграрном секторе Молдавской Советской Социалистической Республики во второй половине 80-х гг. XX в.

Резюме

Начиная с 60-х гг. прошлого века, аграрная политика КПСС в МССР основывалась на консолидации производственных отношений между сельским хозяйством и промышленностью. Это происходило не только с территориальной, но и с технологической точек зрения – путём формирования единого производственного цикла. В МССР интеграция происходила как в колхозном, так и в государственном (совхозном) секторах сельского хозяйства. Постоянные инвестиции в данную отрасль привели к значительному росту валового сельскохозяйственного производства. Однако за внешне благополучным положением дел в данной отрасли, особенно к началу 80-х гг., в сельском хозяйстве МССР начали проявляться значительные проблемы. Это касалось, в первую очередь, философии принятия решений и экономического менеджмента в советском государстве, а также отсутствия эффективности инвестиций в сельское хозяйство и проявления откровенно бесхозяйственного отношения руководителей разного уровня к АПК в целом. Большая часть инвестиций направлялось на покрытие текущих расходов и потерь сельхозпредприятий. Это является ничем иным как проявлением глубокого кризиса в АПК МССР (и СССР в целом), начавшегося задолго до горбачёвской перестройки. Целью данной статьи является подтверждение фактами и конкретными цифрами наличия кризиса в АПК МССР уже к середине 80-х гг. XX в.

03.12.2007

Octavian Zelinski, Universitatea de Stat din Moldova, str. Al. Mateevici, 60, MD-2009, Chişinău, Republica Moldova, e-mail: octavian.zelinski@opentechnet.net

UNELE CONSIDERAŢII PRIVIND ORGANIZAREA EXPOZIŢIEI PERMANENTE A MUZEULUI DE ISTORIE

Elena Ploşniţă

În esenţă, o instituţie muzeală, indiferent de profilul şi de specificul ei, are ca sarcină nu numai păstrarea şi conservarea unor anumite colecţii de bunuri culturale, ci şi misiunea de a le pune la dispoziţia publicului larg, prin organizarea expoziţiilor. Expoziţia este o verigă importantă în comunicarea muzeală, pentru că numai comunicarea realizată în procesul de percepere a expoziţiei poate fi recunoscută ca una specifică instituţiei muzeale. Însăşi devenirea muzeului ca institut al memoriei sociale este legată de deschiderea colecţiilor, de prezentarea lor publicului. Termenul „expoziţie" provine de la latinescul „expositio" (a expune) şi în sens larg înseamnă ansamblul obiectelor special expuse pentru vizitare. Conceptul de expoziţie a evoluat şi s-a format treptat. Mult timp acest termen nici nu exista în muzeografie. Numai la sfârşitul secolului al XIX-lea, odată cu dezvoltarea colecţiilor muzeale de diverse profiluri începe procesul de divizare a lor în două categorii: colecţii ştiinţifice pentru cercetare şi colecţii publice pentru expunere. O definiţie simplă a conceptului de expoziţie îl putem formula în felul următor: este o parte a patrimoniului muzeal, expusă pentru vizitare. În general, astăzi, expoziţia muzeală este concepută ca un *sistem integral, obiectual şi spaţial, în care piesele muzeale şi alte materiale expoziţionale sunt unite printr-o concepţie ştiinţifică şi artistică* (Основы 2005, 258). Una din funcţiile sociale importante ale muzeului este cea instructiv-educativă sau de comunicare care se realizează în mare parte prin prezentarea patrimoniului în expoziţii permanente şi temporare. Desigur, există diverse modalităţi de comunicare cu publicul, chiar în lipsa unei expoziţii permanente, dar absenţa ei într-un muzeu nu poate fi privită ca o realitate normală şi perpetuă din motivul că muzeul nu poate să-şi îndeplinească funcţia de actualizare, de punere în circuit a moştenirii cultural-istorice pe care o deţine. În general, credem că scopul unei expoziţii trebuie să fie unul pragmatic, opinie exprimată în muzeologia internaţională încă în anii '50-'60 ai secolului XX de către K. Frank, care afirma că *scopul oricărei expoziţii este informaţia, iar informaţia poate avea un caracter didactic, comercial, comunicativ. Orientată spre public ca un consumator de idei, expoziţia este folosită pentru a învăţa, a atrage de partea sa, pentru a influenţa acţiunile omului, pentru a-l înclina spre anumite fapte. Principalul criteriu al fiecărei expoziţii este eficacitatea ei* (Frank 1961, 7). Este important acest lucru, mai ales astăzi, când instituţia muzeală este orientată spre comunicare şi spre satisfacerea doleanţelor şi aşteptărilor publicului vizitator.

În anii 2005-2006, prin aprobarea Hotărârilor Guvernului nr. 1326 din 14.12.2005 „Cu privire la măsurile de optimizare a infrastructurii sferei ştiinţei şi inovării" şi nr. 68 din 14.02.2006, a Hotărârii Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, nr. 83 din 21.04.2006, a Ordinului Ministerului Culturii şi Turismului nr. 302p din 26.12.2006 şi nr. 47p din 27.02.2006, este creat prin reorganizare – mai exact, prin absorbţia de către Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei a Muzeului de Arheologie şi Etnografie al AŞM – Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei. Odată cu aceste schimbări structurale, muzeul a intrat într-un proces amplu de reorganizare care presupune restructurarea organizatorică şi funcţională a instituţiei, elaborarea conceptului muzeului de arheologie şi istorie şi crearea unei noi expoziţii permanente pe baza unei noi viziuni, a unei noi concepţii ştiinţifice. Este adevărat că, în prezent, muzeul dispune de o expoziţie permanentă, dar ea nu mai este actuală şi nici nu mai corespunde situaţiei şi realităţii. Observăm, că hotărârea de a construi o nouă expoziţie este dictată nu numai de reorganizarea muzeului, dar şi de noile necesităţi sociale, de nivelul de dezvoltare a ştiinţei istorice, de evoluţia muzeografiei contemporane. În ultimii zece ani muzeul a organizat numeroase expoziţii temporare. Deşi valoroase şi interesante, ele nu rezolvă problema, pentru că *instituţia muzeală în plan general exercită o puternică influenţă asupra publicului prin toate laturile activităţii sale: achiziţii, conservare-restaurare, publicaţii ştiinţifice, organizări de expoziţii temporare, simpozi-*

Tyragetia, s.n., vol. II [XVII], nr. 2, 2008, 353-360.

oane, conferinţe – dar cel mai important aport în informarea vizitatorului este adus prin intermediul expoziţiei permanente care pune în valoare o serie de realizări (Florescu 1993, 175).

În muzeografie, conform sistemului de prezentare, există expoziţii permanente, temporare şi itinerante. Indiscutabil, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie nu se poate lipsi de expoziţia sa permanentă, care este una dintre formele primordiale de existenţă a instituţiei muzeale. Prin expoziţia permanentă muzeul îşi prezintă cartea de vizită în faţa publicului şi a societăţii. În general, *fără expoziţie, muzeul este doar un depozit, o arhivă originală de colecţii ştiinţifice bine studiate şi sistematizate* (Михайловская 1964, 4). Muzeul trebuie să pună la dispoziţia publicului o expoziţie tematică, permanentă pentru că ea, expoziţia, *este principala formă de manifestare cultural-educativă a muzeului şi totodată acea specifică* (Florescu 1993, 176). Prin expoziţie muzeul nu numai că difuzează informaţia cuprinsă în piesele ce îi constituie patrimoniul; expoziţia mai înseamnă pentru muzeu *forma specifică de expresie – echivalentă cu alte forme, la fel de obişnuite cum sunt publicaţiile – ale rezultatelor cercetărilor efectuate de colectivul muzeului* (Florescu 1993, 177). Expoziţia permanentă este actuală şi necesară pentru că oamenii au dreptul la trecutul lor. Noi, muzeografii, nu trebuie să-i lipsim de acest drept, cu atât mai mult cu cât *valorificarea trecutului este fundamentul existenţei (alături de spaţiu, mişcare, materie), care se scurge inexorabil într-un sens şi numai într-unul. Muzeul gestionează timpul şi vestigiile lui* (Mangalea 2003, 535). Muzeul este depozitarul patrimoniului cultural care aparţine întregii societăţi, chiar dacă îl gestionează statul. Muzeul, prin intermediul expoziţiei, oferă vizitatorului posibilitatea de a face cunoştinţă în mod nemijlocit cu patrimoniul cultural şi istoric, cu izvoarele istoriei.

Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei este un segment al memoriei naţionale şi are misiunea de a integra conţinutul patrimoniului în forme specifice, inclusiv într-o expoziţie permanentă. Prin expoziţie *muzeul însufleţeşte, actualizând trecutul, „vechiturile" acestuia. Obiecte diverse, lucruri diferite, sunt puse, repuse sau supuse unor anumitor viziuni. Am putea spune că muzeul face, reface, preface, desface – spre o largă înţelegere – contextele în care asemenea obiecte (lucruri) au funcţionat odată şi ar putea din nou să funcţioneze* (Opriş 2000, 19). O expoziţie permanentă bine făcută oferă personalitate instituţiei muzeale, fără ea, noi pierdem din identitatea noastră culturală, dată şi de muzeul de istorie. O expoziţie modernă poate transforma muzeul într-o entitate interesantă şi bine definită. Expoziţia permanentă este necesară pentru că ea este expresia definitorie a muzeului, şi una reuşită înseamnă un muzeu bine făcut, iar un asemenea muzeu poate juca un rol determinant în educaţie, instruire, agrement. De fapt, expoziţia este un mediu educativ, din acest motiv ea se impune ca o realitate şi necesitate de reflectare a istoriei. Expoziţia permanentă este necesară şi actuală şi pentru că *un muzeu nu este numai un loc în care se pun obiecte în vitrine de sticlă. Este o poartă spre detaliile trecutului. Atunci când colecţiile lui sunt prezentate cu fler şi imaginaţie, un muzeu poate fi cel mai eficient mod de a ne plasa pe fiecare dintre noi în context, arătându-ne în acelaşi timp cum modelele s-au schimbat dar şi cât de mult acestea s-au păstrat* (Mangalea 2003, 536). O expoziţie permanentă bine gândită şi realizată poate transforma muzeul într-un simbol important al identităţii noastre naţionale, într-o instituţie ştiinţifică şi culturală demnă de secolul XXI. Expoziţia este necesară pentru că ea poate contribui la reliefarea dimensiunilor majore ale existenţei noastre din antichitate şi până în contemporaneitate. Procesul de reorganizare a înaintat, a impus pe prim-plan crearea expoziţiei, una de cunoaştere după natura tematicii şi efectele căutate. Prin crearea expoziţiei permanente muzeul va recupera un handicap de 25 de ani faţă de alte instituţii muzeale, care au de mult expoziţii permanente. Este adevărat că muzeul a avut şi dispune şi astăzi de o expoziţie permanentă, dar nu este o expoziţie integrală, este una fragmentară, care nu mai corespunde realităţii. De fapt, trebuie să acceptăm ideea că, *orice expoziţie, într-un anumit moment, încetează de a mai satisface cerinţele timpului şi ale situaţiei, devine nefuncţională şi se transformă într-un obiect împietrit, într-un monument mort al gândirii muzeale a trecutului (*Модернизация, 1989, 23). Savantul polonez, muzeologul J. Swiecimski afirmă că *fiecare muzeu, indiferent de termenul de exploatare şi pe cât de „actual" este receptat astăzi, cândva numaidecât va deveni vechi, bătrân*. În acest sens el nu vede deosebire între expoziţiile permanente şi temporare, pentru că *toate expoziţiile, într-o măsură oarecare, sunt temporare şi, mai devreme sau mai târziu, îşi pierd actualitatea*. Şi totuşi, această deosebire există şi este nu numai acceptată, dar şi promovată de muzeologia contempo-

rană, fie europeană, fie americană. Astăzi, un muzeu nu poate să nu aibă şi expoziţie permanentă sau tematică (este termenul foarte des utilizat în muzeografia contemporană), cu atât mai mult un muzeu naţional, un muzeu reprezentativ în plan naţional şi internaţional, cum este Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei.

Organizarea expoziţiei permanente implică documentare ştiinţifică – expoziţia bine creată este sinteza unor cunoştinţe de specialitate în domeniul istoriei, arheologiei şi muzeologiei, şi nu numai. Important este să menţionăm că *interdisciplinitatea este o condiţie sine qua non în direcţia creării spaţiului muzeistic - în relaţia căruia se întruchipează osmoza între ştiinţă şi artă, pentru a realiza acel scenariu specific muzeistic, care poate deveni osatura tematică căreia să i se subordoneze diversitatea obiectelor adunate şi prezentate* (Benjamin 1981, 60). Expoziţia permanentă, în opinia unor muzeologi, trebuie *să cuprindă o selecţie de piese de muzeu reprezentative pentru aria de cuprindere ca şi pentru specialitatea pe care o prezentăm, trebuie să aibă o tematică şi trebuie să ilustreze ideile acesteia, concludent folosind atât piese originale autentice cât şi exponate complementare* (Florescu 1993, 177). Considerăm că o expoziţie trebuie proiectată, iar proiectul expoziţiei trebuie să cuprindă tematica de idei (concepţia), proiectul tehnic (mobilier, grafică ş.a.) şi proiectul economic (devizul de cheltuieli). O expoziţie permanentă începe cu elaborarea concepţiei, termen din muzeografia sovietică, sau cu tematica de idei, concept din muzeografia europeană. Oricare concept am utiliza, important este să înţelegem că tematica de idei *reprezintă organizarea teoretică a materialului – după o anumită idee care va fi ilustrată sau demonstrată prin obiecte speciale alese şi grupate într-un sistem* (Nicolescu 1975, 158). Un alt muzeolog, Radu Florescu, afirma că tematica de idei trebuie să cuprindă: *definitivarea temei, delimitări în timp şi teritoriale, punctarea principalelor idei pe care expoziţia urmăreşte să le demonstreze, în sfârşit, a principalelor grupuri de obiecte pe care expoziţia înţelege să le folosească şi în cele din urmă a principalelor mijloace expoziţionale* (Florescu 1993, 181). Pentru organizarea expoziţiei este important să ştim ce vrem, ce fel de expoziţie dorim să organizăm şi pentru cine. Este necesară elaborarea unei tematici de idei reale şi convingătoare, care poate să cuprindă trei compartimente: *Observaţii generale, Obiectivele şi ideile principale care urmează a fi reflectate în expoziţie, Modalităţi de expunere şi temele capitolelor expoziţionale*. Ţinând cont de aceste criterii, putem elabora o concepţie funcţională şi care ar putea fi transpusă în spaţiul expoziţional. Având în vedere expoziţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie, menţionăm că instituţia evoluează într-o societate aflată în permanentă tranziţie, ceea ce în Republica Moldova presupune frecvente schimbări ale cadrului ideologic, permanente modificări structurale, atât în domeniul social-economic, cât şi cultural, ceea ce influenţează activitatea instituţiei muzeale şi face să oscileze mereu necesităţile şi doleanţele publicului, pentru care de fapt şi funcţionează muzeul, determină de multe ori o atitudine rezervată a publicului, dacă nu chiar indiferenţă faţă de instituţia muzeală. De toate acestea trebuie să ţinem cont când începem munca la proiectul expoziţiei muzeale.

Şi la începutul secolului XXI, muzeul continuă să fie o instituţie multifuncţională, iar funcţia de comunicare, de cunoaştere este primordială în activitatea lui. Este o funcţie exercitată preponderent şi continuu prin expoziţia permanentă. Expoziţia tematică, permanentă, este o modalitate şi o necesitate de expresie a muzeului, iar personalitatea muzeului este determinată în mare măsură de patrimoniul de care dispune, de cantitatea şi calitatea colecţiilor, de aici şi caracterul expoziţiei permanente. Pe scurt, nu putem reflecta în expoziţie fenomene sau evenimente pentru care nu avem suport documentar, material, mai ales la preistorie, protoistorie, evul mediu timpuriu. Toate acestea presupun o abordare nuanţată a problematicii expunerii. În afară de aceasta trebuie să observăm că Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie este o instituţie tânără. Douăzeci şi cinci de ani de existenţă a muzeului este o perioadă prea scurtă pentru formarea unor colecţii semnificative şi reprezentative. Iar o bună parte a patrimoniului este formată din colecţiile muzeelor politice lichidate în anii 1989-1991, cu un patrimoniu apetisant în hârtie, ceea ce impune o selecţie riguroasă a categoriilor de patrimoniu, care sunt fluctuante şi inegale, pentru diferite epoci istorice. Aceasta presupune şi căutarea unor tehnici muzeografice specifice de expunere şi, desigur, obligă la o prezentare tematică care să aibă o acoperire documentară, nu o abordare exhaustivă a istoriei, ci o expunere doar a fenomenelor de maximă semnificaţie pentru istoria naţională.

Există câteva criterii importante de creare a expoziţiei, indiferent de tematică şi profil, criterii apli-

cabile pentru orice muzeu şi care pot fi formulate astfel: *caracterul ştiinţific* al expoziţiei, *criteriul obiectual* – la bază expoziţiei sunt puse piesele muzeale autentice şi *caracterul comunicativ* al expoziţiei – expoziţia trebuie să fie proiectată astfel încât să fie percepută de diverse categorii de vizitatori. Este clar că patrimoniul etalat în expoziţie trebuie să slujească definirii unor adevăruri istorice, fără politizarea lor. În afară de aceasta este necesar ca piesele, exponatele să fie originale, pentru că *obiectele autentice stau la baza expoziţiei muzeale. Muzeul fără ele este tot atât de absurd ca şi grădina zoologică fără animale* (Бычкова 1985, 10). Obiectul autentic este principalul atu al muzeului, deci suportul vertebral al expoziţiei trebuie să fie patrimoniul autentic. Piesa autentică este necesară şi trebuie să domine în expoziţie deoarece *obiectul original, dovadă concretă a unui proces sau fenomen petrecut într-o etapă istorică, sădeşte în conştiinţa omului convingerea adevărului istoric, din punct de vedere muzeologic este documentul cel mai autentic al realităţii, proba directă* (Schneider 1977, 190). Obiectele de muzeu sunt în primul rând obiecte de cercetare – prin intermediul lor se deschide publicului uşa spre cunoaştere. În acelaşi timp nu trebuie să uităm că *numai o prezentare a obiectelor, cât de logică ar fi ea, fără a se urmări transmiterea unui mesaj nu ajută şi nu poate fi utilă. De aceea, muzeele încearcă şi tind a se transforma în centre vii de documentare care să prezinte informaţia într-o formă accesibilă şi agreabilă pentru a atrage şi a încânta* (Stoicescu 1990, 5). Şi încă ceva foarte important, *muzeul de istorie face istoria palpabilă prin obiect. El oferă o viziune asupra istoriei, în care discursul este ţinut în faţa simbolisticii. Obiectul povesteşte despre cotidian, despre marile evenimente, despre momentele importante, despre personalităţi, dar de asemenea şi despre anonimi. El face trecerea de la un timp la altul, de la o realitate la alta. Acest obiect purtător de sens care ne poartă într-o realitate tangibilă este o alegere, o perspectivă* (Murgescu 1998, 38).

O problemă a muzeului este necesitatea şi dimensiunea prezentării evenimentelor istoriei contemporane în expoziţia permanentă. Prima întrebare ce se pune şi la care trebuie să avem un răspuns exact este: la care periodizare a istoriei recurgem la aceea care indică începutul istoriei contemporane în 1918 sau la aceea ce plasează începutul istoriei contemporane în 1944? Indiferent de răspunsul la această întrebare, un lucru este clar: nu putem evita prezentarea istoriei contemporane în expoziţia permanentă. Dar, în acelaşi timp, trebuie să fim conştienţi de faptul că baza patrimonială a muzeului nu este şi nu poate fi completă, istoria contemporană şi istoria recentă sunt direcţii mereu deschise pentru dezvoltarea colecţiilor. Considerăm că în expoziţie trebuie să-şi găsească reflectare şi istoria contemporană, dar numai până la încheierea deportărilor în masă a populaţiei republicii. După această dată evenimentele derulate mai aproape de zilele noastre încă nu pot fi prezentate obiectiv. Nu credem că este necesară prezentarea istoriei contemporane începând cu anul 1918 şi încheind cu anul 2000, în primul rând, deoarece după opinia noastră nu putem fi obiectivi, în al doilea rând trebuie să recunoaştem că, deşi în patrimoniul muzeului avem serioase colecţii privind diferite aspecte ale istoriei contemporane, aceste colecţii nu epuizează încă istoria contemporană în întreaga ei complexitate. Dacă am încerca să facem o expoziţie de istorie contemporană până în zilele noastre, ar rezulta o expoziţie cu un aspect expoziţional mai puţin muzeistic, din cauza numărului redus de piese tridimensionale, o carenţă ce ne-ar obliga la o prezentare a documentelor oficiale şi a fotografiilor, ceea ce nu încântă privirea şi nici nu satisface curiozitatea vizitatorilor. Dacă conceptual dorim o expoziţie până la ultimul an, ea va fi o expoziţie cu un caracter mereu deschis, care ar urma permanent să fie completat, cu expunerea pieselor despre cele mai proaspete evenimente istorice. Având în vedere cele expuse considerăm că am putea organiza expoziţia până la 1950, convenţional, este o perioadă care a fost analizată, interpretată şi apreciată de istorici, iar pentru istoria recentă vom organiza expoziţii tematice temporare şi mai puţine expoziţii dedicate personalităţilor contemporane, având în vedere că scopul şi rolul muzeului de istorie nu este omagierea personalităţilor.

Perioada regimului socialist ridică foarte multe întrebări şi probleme, cu aspecte negative şi pozitive. Oare este necesar să prezentăm de la A la Z şi perioada regimului socialist? Este necesar să găsim răspuns şi la întrebarea: Care evenimente istorice trebuie să se regăsească în mod obligatoriu într-un muzeu naţional?

Şi încă ceva: tratarea aspectelor economice, culturale care fac deja obiectul unor muzee nu credem că este necesară.

Titulatura muzeului cuprinde două discipline ştiinţifice, or aceasta nu înseamnă că expoziţia tre-

buie creată pe două secţiuni – arheologie şi istorie, ba, dimpotrivă, expoziţia trebuie să fie integrală, iar prezentarea istoriei trebuie să fie susţinută de material arheologic până unde este necesar cronologic şi documentar, şi expunerea materialului arheologic să se facă în viziune istorică.

Pe parcursul apariţiei şi evoluţiei muzeografiei moldoveneşti s-au stabilit trei principii de organizare a expoziţiei, principii care au fost condiţionate de gruparea şi interpretarea materialului expoziţional şi de structura însăşi a expoziţiei. Astfel, evidenţiem principiul *istorico-cronologic*, *tematic* de ansamblu şi cel *problematic*. Principiul *istorico-cronologic presupune gruparea materialului expoziţional în corespundere cu cronologia acceptată în ştiinţa dată; cel de ansamblu tematic indică organizarea materialului expoziţional de diverse tipuri legate de o singură temă, în formula complexelor tematice, fiind astăzi unul dintre cele mai răspândite, iar principiul problematic solicită gruparea materialului în corespundere cu problema pusă în procesul de proiectare a expoziţiei* (Основы 2005, 274). Este necesar să menţionăm că în expoziţiile contemporane de cele mai multe ori se observă o îmbinare a acestor trei principii.

Este cunoscut faptul că muzeul de istorie cu caracter general, ca instituţie muzeală funcţională a apărut în RSSM, iar la baza lui organizatorică, structurală şi expoziţională a fost pus principiul formaţiunilor social-economice. Din păcate, în ciuda tuturor reorganizărilor şi declaraţiilor, acest principiu rămâne valabil şi astăzi pentru muzeul de istorie. Dar nu mai putem noi, muzeografii, la începutul mileniului trei, şi credem că nici nu este necesară organizarea expoziţiei pe epoci istorice; nu putem să prezentăm o succesiune de epoci istorice, nu mai putem să facem un muzeu cronologic clasic, care tratează întreaga istorie, reprezentând întocmai manualul de istorie. Este evident pentru toţi muzeografii că e timpul să renunţăm la circuitul complet al demersului expoziţional, al circuitului de la A la Z. Modalităţile şi principiile de organizare a expoziţiilor permanente sunt diferite şi nu sunt bătute în cuie, fiecare epocă istorică, fiecare ţară acreditează diferite modalităţi şi metode. În teoria şi practica muzeală sunt cunoscute diverse metode de organizare expoziţională în muzeele de istorie. Dacă ne referim la muzeele de istorie din Europa – metoda care a dominat în a doua jumătate a secolului al XX-lea şi îşi menţine poziţia până astăzi – este cea de colecţie. Subliniem că majoritatea muzeelor europene au o activitate de 200-300 de ani şi un patrimoniu bogat şi divers. În Rusia expoziţiile de istorie până la revoluţia din 1917 se organizau după metoda sistematică şi cea tipologică – care presupun prezentarea exponatelor conform tipologiei, iar în interiorul grupului tipologic – în rânduri şi serii de obiecte omogene în consecutivitate istorică. Nu mai puţin practicată este în această perioadă şi metoda de ansamblu, utilizată mai ales în expoziţiile de etnografie şi în muzeele comemorative. În anii ’20-’30 ai secolului al XX-lea, etalarea exponatelor a fost înlocuită cu „prezentarea ideilor”, folosindu-se metoda ilustrativă şi metoda comparativă. Începând cu anii ’40, expoziţiile sovietice se construiesc pe baza teoriei marxist-leniniste despre evoluţia formaţiunilor social-economice şi au la bază contextele tematice, o îmbinare a tipologiei cu ilustrarea. În anii ’60-’70 în muzeografia istorică sovietică predomină „tematica expoziţională cadru”, de la A la Z, sau expoziţia – carte, modă apărută în Europa, îndată după Războiul al Doilea Mondial, la care încă în 1960 Lue Benoist atrăgea atenţia că *expoziţia permanentă nu poate să fie o carte de istorie ilustrată* (Benoist 1960, 101). În muzeografia contemporană rusă este acceptată şi utilizată o metodă nouă – plastico-artistică, autorul şi promotorul căreia este T.P. Poleakov, care consideră că *este anume acea metodă care prezintă expoziţia ca un tip de artă, ce sintetizează elemente de arhitectură, artă, design, teatru, dramaturgie* (Основы 2005, 281). Dacă studiem fenomenul „expoziţie muzeală” în spaţiul românesc, trebuie să menţionăm că expoziţiile permanente create după 1990, la Ploieşti, Galaţi, Brăila, Sibiu – sunt organizate pe principiul de colecţii, muzeele devenind practic instituţii muzeale de colecţii. În muzeele din SUA în organizarea expoziţională se pune accent pe două lucruri: reconstituiri scenografice şi tehnica informaţională, audio-vizuală.

La proiectarea expoziţiei este necesar să avem în vedere ţinuta artistică, scenografică a expoziţiei. O expoziţie nu poate fi pur şi simplu o înşirare de obiecte, ea trebuie să vorbească, fiind percepută în primul rând vizual, din acest punct de vedere prezentarea trebuie să fie una artistică, concepută scenografic, muzeul trebuie să apeleze şi la mijloacele audiovizuale. Astăzi nu mai poţi prezenta perioada preistorică doar cu topoare de piatră sau de bronz, sunt necesare reprezentări grafice, hărţi, diverse reconstituiri care să ajute vizitatorul să înţeleagă nu numai evenimentul, procesul istoric dar şi funcţionalitatea unor piese din epocile vechi. Este importantă interpretarea artistică a pieselor,

pentru că chiar obiectele aparent banale pot căpăta dimensiuni sociale, culturale, valoare muzeistică, deoparece *muzeul de istorie trebuie să apeleze nu numai la intelect, dar şi la sentimentele vizitatorului, educând calitatea de a urmări, de a analiza şi, cel mai important, de a admira* (Бранден 1984, 62). K. Hudson, marele muzeolog englez, considera că sarcina muzeelor nu se poate limita numai la transmiterea vizitatorului a informaţiei ştiinţifice, muzeul trebuie să ţină cont de motivele şi doleanţele emoţionale ale publicului *deoarece interesele majoritatea oamenilor nu se pot aşeza în cadrul obiectual al anumitor domenii ştiinţifice şi ei nu-şi privesc viaţa ca o perioadă pentru un examen necunoscut* (Hudson 1977, 10). Vizitatorul este important pentru muzeu, iar muzeul de istorie pentru a-l atrage trebuie să depăşească practica expoziţiilor-carte, transmiterea narativă a cunoştinţelor caracteristice pentru epocă, când forma principală de comunicare era cartea. În zilele de astăzi muzeul nu poate să construiască o expoziţie permanentă fără a folosi tehnologiile informaţionale moderne, în caz contrar riscă să rămână fără vizitatori şi să se transforme într-un depozit de vechituri. Vizitatorul într-un muzeu de istorie trebuie să intre, să pătrundă în universul timpului, iar pentru aceasta *trebuie pus faţă în faţă cu realităţi şi personaje reînviate, în acest sens muzeele alocă tot mai mult spaţiu spectacolelor audiovizuale. Dincolo de scurte filme cu o anumită tematică, un loc sporit revine reconstituirilor axate pe viaţa anumitor personaje istorice* (Murgescu 1998, 38). Într-adevăr, reconstituirea în expoziţie este un demers de mare importanţă. Pledăm pentru reconstituiri ştiinţifice capabile să-l introducă pe vizitator în lumea care a fost. Reconstituirile într-un muzeu de istorie pot fi de două tipuri:

- reconstituirea unor ansambluri care au existat, dar care au fost distruse în timp, păstrându-se doar unele piese-elemente ce au intrat în componenţa lor, cu imagini fotografice, descrieri ş.a.;
- reconstituiri cu valoare de generalizare care redau situaţii şi date ce au caracterizat un eveniment sau fenomen istoric, bazate pe informaţie ştiinţifică.

Reconstituirile de epocă pot să trezească mai mult interes decât zeci de vitrine cu exponate. Reconstituirile se realizează cu piese autentice şi trebuie să fie integrate în circuitul expoziţional, creând momente de maximă intensitate emoţională, pot fi într-o expoziţie permanentă 3-5, nu mai multe. În general, *reconstituirea, cu mijloace specifice muzeografiei a diferitor ambienturi sociale, din diferite momente istorice, poate ajuta oamenii de astăzi să înţeleagă mai bine că în bună măsură viaţa şi mentalităţile înaintaşilor erau altfel decât cele de azi. Lucrul este foarte important căci numai aşa anumite cunoştinţe livreşti pot căpăta sens şi se sedimentează în memorie* (Muşeţeanu 1998, 25).

Expoziţia muzeului trebuie creată în concordanţă cu cerinţele şi doleanţele publicului. Încă în 1929, muzeologul rus F.I. Schmidt menţiona că *în muzeele publice stăpânul trebuie să fie vizitatorul, şi totul în muzee, chiar şi dezvoltarea patrimoniului, completarea colecţiilor trebuie să fie supusă intereselor şi necesităţilor vizitatorului* (Шмит 1929, 53). În general, muzeul prin expoziţia permanentă *trebuie să-l surprindă pe vizitator şi să-i satisfacă măcar în parte orizontul lui de aşteptare, el trebuie să încurajeze explorarea şi implicarea, nu numai o observare pasivă* (Mangalea 2003, 536). În afară de aceasta organizând expoziţia permanentă să nu uităm de faptul că *muzeul este şi un lăcaş al amănuntului şi concretului, el şi delectând nu numai instruieşte sau instruieşte delectând* (Benjamin 1981, 59). Este cunoscut faptul că *în modul de prezentare a exponatelor există o tendinţă, poate firească, de a expune tot ce se poate şi încă ceva pe deasupra. Vitrine imobile ca şi obiectele ce le populează par doar să atingă nervul optic, căci abundenţa lor blochează memoria* (Murgescu 1998, 36). În acelaşi timp să nu uităm că *expoziţia nu este un tratat ştiinţific şi nu este o operă de artă, este un sistem informaţional care apare, se creează din îmbinarea unei viziuni ştiinţifice şi artistice asupra realităţii, datorită elementelor ei materiale, devenite exponate de muzeu* (Арзамасцев 1989,44).

Important în expoziţie este şi design-ul, un termen mai nou care a evoluat în timp, *în secolele XVIII-XIX predomina „construcţia arhitectonică a expoziţiei", la începutul sec. XX persista termenul „amenajarea artistică", în anii '60-'70 era utilizat termenul „conceptul arhitectonic artistic" şi numai după aceasta a venit rândul termenului „design expoziţional* (Майстровская 2001, 55). Artistul are un rol important în proiectarea expoziţiei. În anii '80-'90 ai secolului XX în muzeografia sovietică este cunoscută şi apreciată concepţia artistică de proiectare a expoziţiilor a lui A.V. Gaidamaka, care presupunea „expoziţie fără vitrine". A.V. Gaidamaka a elaborat şi proiectul artistic al expoziţiei permanente a Muzeului de Stat de Istorie din Chişinău care, din păcate, nu a fost realizat. El considera că *„utilajul" este un*

cuvânt trist, şi mai trist este cuvântul vitrină. Cu cât mai mult ne vom îndepărta de utilaj, cu atât mai aproape vom fi de adevăratul muzeu. Eu sunt pentru un „muzeu curat", fără utilajul muzeal tipic: exponatul în spaţiu, încadrat în ramă, aburind în spaţiu. Dar trebuie să folosim „utilaj", noi suntem obligaţi să protejăm piesele muzeale (Тарханов 1986, 37).

Obiectivele unui proiect expoziţional, ştiinţific elaborat, ar trebui să aibă drept rezultat:

- realizarea unei expoziţii permanente interesante şi convingătoare, care să se adreseze în principal publicului larg şi nu preponderent specialiştilor, să încurajeze vizitatorul la reflectare independentă asupra istoriei, o expoziţie accesibilă publicului larg, cu un parcurs pentru copii şi altul pentru adulţi;
- ilustrarea evoluţiei comunităţilor umane şi a societăţii de-a lungul timpului, începând cu paleoliticul şi până în secolul XX, prin patrimoniu autentic şi reprezentativ, având în vedere evoluţia structurilor social-economice, culturale, politice, administrative, religioase, istoria şi civilizaţia, în contextul regional şi al spaţiului est-european şi central, renunţând la prezentarea strict cronologică evenimenţială, punând accent pe proiectarea unei realităţi fenomenologice a procesului istoric;
- organizarea expoziţiei numai pe baza patrimoniului propriu, îmbinând metodele de etalare clasice cu reconstituiri de epocă, utilizând tehnici muzeografice specifice, elemente muzeotehnice novatoare, prin iluminare, sonorizare sau informatizare, cu spaţii pentru ateliere educative în structura expoziţiei;
- crearea unei expoziţii care să atragă şi în acelaşi timp să implice publicul în descoperirea diverselor aspecte ale istoriei, o expoziţie pentru publicul larg, în care vizitatorul să nu fie depăşit de profunzimea expunerii şi nici plictisit de didacticismul muzeografului.

Elaborarea proiectului şi crearea expoziţiei este necesară şi actuală. A rămâne cantonaţi în ideea că suntem săraci şi că sunt necesare sume enorme pentru realizarea expoziţiei nu cred că este corect. Nu considerăm că trebuie să pedalăm permanent pe această nevoie economică. Trebuie să fim interesaţi nu numai de a supravieţui în această epocă de veşnică tranziţie, dar şi de a ne arunca în torentul provocărilor muzeale ale acestui început de secol XXI. Şi, în acelaşi timp, să fim conştienţi de faptul că oricare ar fi concepţia sau metodele de realizare a expoziţiei, noi, sub influenţa unor factori obiectivi şi subiectivi, prezentăm reprezentarea noastră despre istorie, nu istoria însăşi. Iar *expoziţiile, şi acelea mai sărace – nu vorbesc limba experţilor, ci sunt organizate astfel încât vizitatorii înşişi să găsească concepte şi cuvinte pentru a descrie ceea ce văd şi pentru a pune gândurile lor despre obiectivele expuse, în proprii lor termeni* (Schäfer 1998, 42). Nu există reguli de beton armat pentru proiectarea expoziţiei. Orice tratare, dacă e făcută cu profesionalism, are dreptul la existenţă. Important este ca din ideile propuse să reuşim să realizăm o expoziţie interesantă şi atrăgătoare pentru public. Trebuie să avem permanent în vizorul nostru publicul, pentru că un muzeu nu mai poate fi *conceput astăzi în afara ideii că trebuie să ofere publicului o modalitate plăcută de a-şi petrece timpul liber. Cu alte cuvinte, funcţia, apăsat educativă, pe care muzeele tind să şi-o apropie, trebuie exercitată într-o stare generatoare de bună dispoziţie şi fundamentată pe imaginaţie şi creativitate* (Niţulescu 1996, 68).

Bibliografie

Benjamin 1981: Lya Benjamin, Câteva consideraţii pe marginea constituirii şi prezentării patrimoniului contemporan în muzeele de istorie. Revista muzeelor 4, Bucureşti, 1981, 57-61.

Benoist 1960: Lue Benoist, Musees et museologie (Paris 1960).

Florescu 1993: Radu Florescu, Bazele muzeologiei (Bucureşti 1993).

Frank 1961: K. Frank, Exibitions: The international desighn service (New York 1961).

Hudson 1977: Kenneth Hudson, Museums for the 1980-survey of world treds (London 1977).

Mangalea 2003: Dana Mangalea, Muzeul mileniului 3 – între salvarea identităţii şi deschiderea spre lume. In: Materiale de Istorie şi Muzeografie, XVIII (Bucureşti 2003), 527-537.

Murgescu 1998: Mirela Murgescu, Muzeul de Istorie – între a privi şi a învăţa. Revista muzeelor 3-4, Bucureşti, 1998, 33-39.

Muşeţeanu 1998: Crişan Muşeţeanu, Muzeu de arheologie sau muzeu de istorie. Revista muzeelor 3-4, Bucureşti, 1998, 23-27.

Nicolescu 1975: Corina Nicolescu, Muzeologie generală (Bucureşti 1975).

Niţulescu 1996: Virgil Niţulescu, Premiile EMYA – ediţia 1995. Revista muzeelor 1, Bucureşti, 1996, 63-68.

Opriş 2000: Ioan Opriş, Transmuseographia (Bucureşti 2000).

Stoicescu 1990: Claudia Stoicescu, Preocupări de pedagogie muzeală în muzeologia contemporană. Revista muzeelor 3-4, Buicureşti, 1990, 7-11.

Schneider 1977: Evzen Schneider, La voie du musée exposition au Musée Morave. Museum 4, 1977, 47-51.

Schäfer 1998: Herman Schäfer, Punctul de vedere al unui director de muzeu. Revista Muzeelor 3-4, Bucureşti, 1998, 40-46.

Арзамасцев 1989: В.П. Арзамасцев, О семиотической структуре музейной экспозиции. В сб.: На пути к музею XXI века (Москва 1989), 34-42.

Бранден 1960: Ванден Бранден, Мой опыт работы с посетителями. Museum 44, 1984, 62-65.

Бычкова 1985: Л.С. Бычкова, Техника и современное музейное дело. В сб.: Искусство музейной экспозиции и техническое оснащение музеев (Москва 1985), 7-17.

Майстровская 2001: М.Т. Майстровская, Очерк развития современного экспозиционного дизайна (Москва 2001).

Михайловская 1964: А.И. Михайловская, Музейная экспозиция (Москва, 1964).

Модернизация 1989: Модернизация музейных экспозиций как предмет музееведческого исследования (Москва 1989).

Основы 2005: Основы музееведения (Москва 2005).

Тарханов 1986: А. Тарханов, Профессия – музейный художник. Советский музей 3, 1986, 37-39.

Шмит 1929: Ф.И. Шмит, Музейное дело (Ленинград 1929).

Some considerations regarding the designing of a permanent exposition of the history museum

Abstract

Following the reorganization of the Archaeology Museum of the Science Academy and the National History Museum and creation of the National Museum of Archaeology and History of Moldova it became necessary to elaborate and create a new permanent exposition.

The article analyses the methods and principles of exposition projection, their development and argues the necessity and timeliness to create a new museum's permanent exposition.

The author places high emphasis on the issue of displaying modern history in an exposition and believes it's necessary to create a thematic exposition based on modern information technologies.

And there is no exposition without scientific reconstructions. The future exposition focuses attention on the role of the artist in the projection of an exposition, union of an artist and a museologist.

The author is confident that creation of a convincing, scientific and interesting exposition will help attract more visitors and enable them to understand the most important events in Moldovan history from ancient times till the present day.

Некоторые соображения по поводу проектирования постоянной экспозиции музея истории

Резюме

В связи с реорганизацией некоторых музеев системы Министерства культуры и туризма и системы Академии Наук и оформлением новой музейной единицы – Национальный Музей Археологии и Истории Молдовы – необходимо спроектировать и создать новую постоянную экспозицию.

В статье проанализированы методы и принципы проектирования экспозиций, их развитие на протяжении истории музейного дела в республике и аргументированы необходимость и своевременность создания новой постоянной экспозиции музея.

Особое внимание автор уделяет вопросу о показе современной истории в экспозиции и методу отражения исторического процесса, считая, что необходимо создать тематическую экспозицию, основанную на современных информационных технологиях. Будущая экспозиция не может обойтись и без научных реконструкций, уделяется большое внимание роли художника в проектировании экспозиции и необходимости союза художника и музеолога.

Автор уверен, что создание научной, убедительной и интересной экспозиции не только привлечёт посетителей и даст возможность каждому из них понять самые важные события истории Молдовы с древнейших времён и до наших дней, но также позволит им самостоятельно сделать свои выводы.

04.02.2008

Dr. Elena Ploşniţă, Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, str. 31 August, 121-A, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: rackayskaine@yahoo.com

DOCUMENTE BUCOVINENE, vol. VII / Teodor Balan, Iaşi, TAIDA, 2005, XX p. + 318 p.; vol. VIII, XVI p. +234 p. - vol. IX, Iaşi, TAIDA, 2006, XII p. + 164 p.

Seria „Documente Bucovinene", iniţiată de Teodor Balan în anul 1933 şi continuată în anii următori prin publicarea a şase volume, este reluată în anii 2005-2006 prin tipărirea volumelor VII, VIII-IX sub egida Centrului de Studii „Bucovina" al Academiei Române şi prin contribuţia ştiinţifică a prestigiosului istoric ieşean, prof. univ. dr. Ioan Caproşu. Volumele prezentate însumează un număr de 520 de documente şi cuprind un segment cronologic destul de vast – anii 1467-1899.

Volumul VII include 193 de documente din perioada anilor 1464-1740, documente care se referă în temei la viaţa social-economică a localităţilor din nordul Moldovei istorice, cunoscută cu numele de Bucovina. Actele de întărire din partea domniei, de danie din partea domniei a persoanelor particulare şi de asemenea, testamentele, de vânzare-cumpărare, de schimb, de împărţire şi de răscumpărare a moşiilor, atestă limpede faptul că pământul era considerat bogăţia principală a locuitorilor ţării. Documentele în cauză oferă numeroase informaţii privind fizionomia satului moldovenesc din acel timp, constituit din vatra satului, unde se aflau nemijlocit locuinţele, biserica şi construcţiile auxiliare, apoi iazurile şi heleşteiele, arăturile şi curăturile, viile, cramele şi livezile, păşunile şi fâneţele, prisăcile. Actele publicate conţin numeroase informaţii privind structura socială a populaţiei şi relaţiile de dependenţă dintre ţăran şi proprietar, obligaţiile ţăranilor faţă de proprietarul de moşii şi faţă de stat în natură, muncă şi bani, privilegiile obţinute în anumite condiţii, scutirile de dări, organizarea teritorial-administrativă şi judecătorească a ţării, atribuţiile dregătorilor domneşti şi locali.

O serie de documente atestă situaţia materială a bisericii ortodoxe şi statutul, oarecum deosebit, al satului Toporăuţi, „dreaptă moşie" a domnului Miron Barnovschi, dăruit de el, prin cartea de danie din 9 decembrie 1627, mănăstirii sale din Iaşi. Domnescul act specifica: „şi iarăşi călugării de la acea sfântă mănăstire să n-aibă a pune acolo un dregător de la ei, ci să pună să fie un dregător de acolo şi dacă se va întâmpla moarte acelui dregător, atunci iarăşi sătenii de acolo să-şi pună alt dregător care le va fi voia şi pentru podvoade încă să aducă numai o dată pe an până la Iaşi, iar ce va fi acolo secară şi grână şi pâine, iar ei să aibă a le vinde acolo şi banii să trimită la egumen, ca să aibă a trimite la sfânta marea biserică din Ierusalim" (doc. 96). Un alt act emis de domnul Moldovei Grigorie Ghica pe 8 martie 1727 „vornicealului şi vătămanului şi tuturor sătenilor de sat de Toporăuţi" îi împuternicea ca ei să se apere „despre unii şi alţii care trag oamenii de acolo din sat la vecinătate", menţionând că „ei nimărui vecini nu sănt" (doc. 174).

Un interes deosebit prezintă şi actul lui Vasile Lupu din 13 iulie 1649 în care este amintit satul „Bănila cea rumânească", cea ce atestă conştiinţa etnică românească a locuitorilor de aici (doc. 120). „Bănila Moldovinească" apare abia într-un act din 26 iulie 1812, circa patru decenii după anexarea Bucovinei la posesiunile Casei de Austria (vol. IX, doc. 32).

Este de menţionat şi actul din anul 1684 prin care Dumitraşcu Cantacuzino, „voievod domn Ţării Moldovii şi a ţării Ucrainei" îl numeşte pe Iane Draghinici hatman al Ucrainei, pe care a primit-o „de la prealuminata Poartă supt a me putere" (doc. 144). Cu toate că mai sunt cunoscute documente în care Dumitraşcu Cantacuzino se mai intitula domn al Moldovei şi Ţării Ucrainei, nu sunt cunoscite acte care ar confirma activitatea lui în regiunea de până la Nipru. Cât priveşte Iane Draghinici, la 1696 acesta era la Baturin, unde solicita permisiunea Moscovei să locuiască în unul din oraşele ucrainene (Ion A. Eremia, *Ţara Moldovei şi Rusia. Relaţii politice în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, Chişinău, 1993, p. 70).

Tot din acest volum ar mai fi de remarcat documentele semnate de Constantin Mavrocordat pe 1 noiembrie 1733 şi 16 iunie 1734 şi, de asemenea dispoziţia din 22 martie 1735 prin care se confirmau scutirile negustorilor armeni din Polonia care practicau negoţul cu boi din Moldova (doc. 184, 185, 186).

Volumul VIII include 188 de documente din perioada anilor 1741-1799 şi, în afară de tipurile de surse menţionate deja, conţine şi unele noi, cum ar fi spiţele unor neamuri boiereşti (doc. 17, 33). Sunt de menţionat şi strădaniile domnului Moldovei Grigore Ghica de a forma un detaşament din oameni străini, **panţări,** în actul din 6 septembrie 1736 (vol. VII, doc. 189) şi **pânzari,** în actul di 14 martie 1771 (doc. 68), pentru paza vadului peste Prut din ţinutul Dorohoiului.

Un ordin al feldmareşalului Potemkin din 14 martie 1771, dat la Iaşi, asigura casa căpitanului de arnăuţi Manoil Tabără poruncindu-se să nu i se facă nici o supărare şi să nu fie luat nimic de la el fără bani (doc. 69).

Anexarea Bucovinei la posesiunile Casei de Austria, desigur, „cu mila şi agiutoriul preaputernicului Dumnăzău" este oglindită în două documente care anunţă populaţia despre scoaterea ei de sub administraţia Divanului Moldovei şi pedepse aspre pentru cei ce nu se vor supune noilor autorităţi sau vor încălca ordinea şi normele de comportament. O serie de documente dezvăluie evoluţia social-economică a Bucovinei sub administraţia austriacă. Deosebit de interesant se prezintă Memoriul boierilor bucovineni din 12 ianuarie 1796 adresat împăratului Francisc II în care ei prezintă situaţia lor jalnică şi învinuiesc autorităţile austriece că în provincie lipseşte o „aşezare statornică", iar o parte importantă a funcţionarilor (mandatarii) nu cunosc limba română (doc. 174).

Volumul IX include 119 documente din perioada anilor 1800-1899 şi, pe lângă documentele ce reflectă situaţia social-economică, cuprinde şi acte ce ţin de înrolarea în 1809 a voluntarilor bucovineni – „arnăuţilor bucovineni", cum li se spunea oficial, în armata austriacă, care lupta împotriva lui Napoleon. Actele oficiale austriece cereau ca acestei acţiuni să nu i se dea aspectul unei recrutări. Voluntarii urmau să beneficieze de mai multe privilegii (doc. 18-26, 31). Conştientizând faptul că populaţia maghiară din Bucovina o ducea foarte greu, că nu dispune de caii şi armele necesare pentru a se înrola în armată, autorităţile austriece mizau pe faptul că ei vor fi înzestraţi de nobilii unguri din Bucovina „pe care milostivul Dumnezeu i-au îndestulat cu bogăţie" (doc. 21). Răzeşii bucovineni sunt chemaţi să se înroleze voluntari şi în campania militară din 1813, aşa cum au procedat în anul 1809 (doc. 35-37).

Documentele de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea ţin, în temei de trezirea conştiinţei naţionale româneşti, formarea societăţilor reprezentanţilor românilor peste hotare (*Studenţimea românească*, Paris, 1847) şi a românilor din Bucovina, publicaţiile româneşti din Bucovina, activitatea *„Societăţii pentru literatura şi cultura română din Bucovina"*. Dintre toate acestea aş menţiona în primul rând scrisoarea lui Constantin Stamati, care se afla la Ocniţa, din 22 iulie 1862, adresată *„Societăţii literare"* din Cernăuţi. Stamati trimitea suportul său material de 25 florini în sprijinul *„Societăţii"* şi solicita lui Alecu de Hurmuzaki, vicepreşedintele societăţii, să-i trimită „un scriitoriu acolo ce ştie ortografie noă şi stilul limbii române de acule ca să le prescrie la curat, căci eu fiind bătrân li-am scris după moda veche şi mă sfiiesc a le înfăţoşa comitetului în ace stare". Este vorba de „feliurite compuneri istorice şi poezii" ale lui Constantin Stamati (doc. 77).

Semnificativă este şi scrisoarea din 29 noiembrie 1884 a lui Polychronius Sîrcu, originar din Străşeni, care se adresa *„Societăţii"* cu rugămintea de a-i trimite „Foaia societăţii" şi Calendarul pe anul 1885 cu precizarea: „Ca românu şi profesoru de limbă şi literatură română la Universitatea de aicea (din Sankt Petersburg – I.E.)". La rândul său, P. Sîrcu trimitea *„Societăţii"* două lucrări ale sale, exprimându-şi totodată regretul: „dar-mi pare reu, nu în limba română" (doc. 111). Aşadar, cei mai remarcabili reprezentanţi ai intelectualităţii basarabene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, fie că erau în provincie, fie că activau în capitala Imperiului Rus, erau conştienţi de faptul că sunt români, au acceptat limba română şi grafia latină.

Volumul VII deschide seria celor trei volume cu un *Cuvânt-înainte*, semnat de D. Vatamaniuc, fiind continuată de o *Notă asupra ediţiei* semnată de I. Caproşu şi o scurtă *Prefaţă* de Teodor Balan. Urmează apoi Rezumatul documentelor publicate, ca dealtfel, şi la celelalte două volume. Volumul IX se încheie cu un scurt studiu, *Precizări necesare despre editarea ultimelor volume ale Documentelor bucovinene de Teodor Balan*, semnat de prof. dr. Pavel Ţugui. Toate volumele conţin o listă a abrevierilor şi, Indice de nume şi de materii, ceea ce facilitează activitatea cercetătorului sau a cititorului pasionat de anumite probleme.

La cele semnalate mai sus aş remarca încă o dată importanţa apreciabilă a efortului ştiinţific depus de prof. univ. dr. Ioan Caproşu prin punerea la dispoziţia specialiştilor a unor surse valoroase privind trecutul poporului român din Bucovina istorică.

11.11.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Valentina Eşanu, Andrei Eşanu, BOGDAN AL II-LEA ŞI MARIA OLTEA – PĂRINŢII LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT,

Chişinău, Prut Internaţional, 2007, 160 p. +Anexă: Voievozii Ţării Moldovei de la Bogdan I până la Ştefan cel Mare şi Sfânt şi urmaşii lui.

Recent, la editura *Prut Internaţional* a văzut lumina tiparului o captivantă lucrare semnată de Valentina şi Andrei Eşanu, consacrată unei controversate şi mult discutate probleme: cine au fost părinţii lui Ştefan cel Mare? Lucrarea, deşi nu prea mare ca volum, dar consistentă prin informaţie şi documentare, este structurată în patru părţi distincte, menite să elucideze cât mai limpede posibil problema examinată.

În prima parte, intitulată *Bogdan al II-lea – tatăl lui Ştefan cel Mare şi Sfânt*, după ce schiţează un scurt tablou al situaţiei Ţării Moldovei la mijlocul secolului al XV-lea, autorii purced la o examinare minuţioasă a literaturii şi a surselor istorice ce ţin de ascendenţa şi înrudirile lui Bogdan al II-lea, cine erau părinţii acestuia, activitatea lui Bogdan până la ocuparea scaunului domnesc, venirea la domnie, politica internă şi externă, asasinarea domnului, tărâmul unde şi-a găsit odihna veşnică şi locul lui în şirul Bogdan-ilor domneşti, care s-au perindat în istoria ţării până la acel Bogdan, căruia în mod obişnuit îi spunem Bogdan al II-lea. Autorii ne poartă cu fermitate prin labirinturile încurcate ale opiniilor istoriografice şi ale surselor istorice, care oferă mai multe posibilităţi de interpretare, pentru a formula argumentat concluzia: „mai verosimilă ni se pare opinia conform căreia Bogdan al II-lea este fiul lui „jupan Bogdan", fratele lui Alexandru cel Bun" (p. 19). Referitor la mama lui Bogdan al II-lea concluzia autorilor este şi mai ipotetică: aceasta ar fi fost o fiică a cneaghinei Anastasia, numele căreia însă nu este menţionat în sursele istorice cunoscute până acum (p. 34). Dacă lucrurile stau într-adevăr aşa, atunci Bogdan al II-lea s-ar fi născut cel târziu în anul 1407, anul în care a decedat tatăl său „jupan Bogdan". Sursele istorice au păstrat date foarte lapidare despre activitatea lui Bogdan al II-lea până la ocuparea scaunului domnesc, posibil să fi administrat un timp ţinutul Bacău, poate şi alte centre (p. 40), după care a luat calea pribegiei, cel mai posibil în Transilvania, gândul totuşi rămânându-i la scaunul domnesc al Moldovei. Alegerea momentului de a intra în ţară şi de a da lovitura de graţie, este destul de convingător argumentată de autori (p. 42-43). Fără îndoială că acţiunile de politică internă şi externă ale lui Bogdan au depins de relaţiile lui cu boierimea şi deşi, subliniază autorii, era destul de receptiv la rugăminţile clerului şi boierilor de a le întări moşiile, de a-i promova în sfatul domnesc (p. 46 şi urm.), s-a străduit să consolideze raporturile cu Ungaria şi Polonia, totuşi, în cele din urmă, urgia trădării unora dintre ei nu l-a ocolit. Cu exigenţa care le este caracteristică, autorii examinează şi sursele ce oferă informaţii despre locul de înmormântare a părinţilor lui Bogdan al II-lea. Acceptând ipoteza conform căreia părinţii lui „iniţial au fost înmormântaţi la mănăstirea Probota", autorii atenţionează asupra textului pisaniei bisericii domneşti cu hramul „Sfântul Nicolae" din Iaşi, zidită de Ştefan cel Mare în anii 1491-1492, text care conţine şi informaţia „unde <sunt> (înmormântaţi – I.E.) şi părinţii şi fratele nostru", ceea ce le-a permis să avanseze ipoteza, destul de plauzibilă, că „în această biserică sunt înmormântaţi sau mai curând reînhumaţi părinţii şi unul dintre fraţii lui Ştefan cel Mare" (p. 75). De o examinare minuţioasă au beneficiat şi Bogdan-ii domneşti amintiţi în sursele istorice. În şirul acestora, Bogdan al II-lea în realitate este al patrulea la număr.

În partea a doua *Maria-Oltea – mama lui Ştefan cel Mare*, autorii au adunat cu grijă informaţiile ce se referă la acest personaj (p. 101-105), reuşind să schiţeze un tablou veridic aceleia care a fost mama distinsului voievod moldovean şi reliefând problemele care nu şi-au găsit încă o rezolvare acceptabilă. Conform autorilor, rămâne încă neelucidată originea Mariei-Oltea, care s-ar fi născut ceva mai înainte de 1410 (p.92) sau chiar înainte de 1407 (p. 115). Rămâne ipotetică şi problema unei prime căsnicii a Mariei-Oltea, până a deveni soţia lui Bogdan al II-lea, autorii promiţând că vor reveni cu un studiu aparte asupra acestui subiect. Oricum, din căsătoria Mariei-Oltea cu Bogdan, căsătorie, în opinia fermă a autorilor, legitimată prin cununie, s-a născut viitorul domn Ştefan ce Mare. Dar fericita lor căsnicie a fost întreruptă de asasinarea mişelească a lui Bogdan, după care Maria-Oltea, împreună cu fiul Ştefan,

rudele şi boierii credincioşi au luat calea pribegiei spre Transilvania sau Ţara Românească, unde, cu siguranţă se afla din august 1456 (p. 106). Destul de interesante apar şi raţionamentele autorilor despre rolul Mariei-Oltea în viaţa lui Ştefan cel Mare şi despre cele mai bune trăsături de caracter moştenite de acesta de la mama sa.

În partea a treia *Bogdan al II-lea şi Maria-Oltea* – in memoriam, autorii trec în revistă acţiunile marelui domn, menite să înveşnicească memoria părinţilor săi, precum ar fi aşezarea lespezilor de marmură pe mormintele lor, înscrierea numelui lor în pomelnicile mănăstirilor, înălţarea unor mănăstiri şi biserici în memoria lor, acordarea unor danii şi scutiri pentru mănăstirea Probota, ajutoare băneşti pentru sfintele lăcaşe de la Muntele Athos, înscrierea numelui lor în diferite cărţi manuscrise. Deopotrivă cu acestea, sunt prezentate şi unele activităţi ale oamenilor de cultură români din secolele XVIII – începutul secolului XXI, menite să cinstească memoria părinţilor lui Ştefan cel Mare. Efortul Valentinei şi Andrei Eşanu se înscriu în chip fericit în şirul acestor acţiuni, lucrarea publicată de ei fiind un prinos esenţial memoriei părinţilor marelui domn.

În partea a IV-a, *Documente*, autorii prezintă un număr de 24 de documente care ţin direct de problemele investigate de ei în studiul prezentat.

Lucrarea este însoţită de o serie de imagini care aduc cititorul şi mai aproape de epoca cercetată. Scrisă într-un limbaj accesibil şi bogat documentată în acelaşi timp, suntem convinşi că lucrarea dată îşi va găsi cititorul binevoitor nu numai printre specialişti, ci şi în rândurile tuturor acelor care se interesează de istoria neamului nostru.

11.11.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Gheorghe Nicolaev, Sergiu Tabuncic, ŢARA MOLDOVEI ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT. ŢINUTURI, ORAŞE, CETĂŢI, CTITORII, AŞEZĂRI RURALE ATESTATE DOCUMENTAR,

Chişinău, Centrul Editorial Integritas, 2007, Planşă format 80×100 cm.

În ultimele două decenii, în spaţiul est-european, din care face parte şi Republica Moldova, s-au produs transformări de ordin politic, economic şi social cu profunde implicaţii la diferite nivele.

O înţelegere corectă a evoluţiei ei recente şi a perspectivelor deschise poate fi mult înlesnită de studierea comparativă a unor etape istorice pe care le-a străbătut Republica Moldova ca parte a vechii Moldove, de-a lungul secolelor.

Planşa *Ţara Moldovei în timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Ţinuturi, oraşe, cetăţi, ctitorii, aşezări rurale atestate documentar* a venit să apară ca o ofrandă adusă marelui domn şi voievod moldovean la împlinirea a 550 de ani de la urcarea sa pe tron. Situată în calea tuturor răutăţilor – vorba cronicarului, Ţara Moldovei, a fost păzită cât era cu putinţă de Marele Ştefan Vodă pentru a nu fi lăsată pradă duşmanului. Apărută recent de sub tipar, lucrarea reclamă de la sine un demers ştiinţific îndelungat, întrunind atributele unei exigente cercetări.

Planşa are două componente alcătuitoare: cartografică şi ilustrativă. Harta, în forma unui studiu cuprinzător asupra localităţilor Ţării Moldovei de la sfârşitul secolului al XIV-lea – secolul al XV-lea, constituie demult o necesitate istoriografică. Până în prezent, medievistica românească nu a cunoscut o lucrare similară. Problema cartării localităţilor Moldovei medievale este o temă de maxim interes pentru ştiinţa istorică, dar, cu regret, acest lucru a fost posibil doar pentru perioadele mult mai târzii. Astfel, istoricul Constantin Burac a reuşit, într-o măsură oarecare, să carteze localităţile Moldovei medievale de până în secolul al XVIII-lea (Burac 2002). Cercetătorul Pavel Dmitriev, având la dispoziţie catagrafiile din anii 1772, 1773, 1774 şi 1803 a încercat să sistematizeze localităţile Principatului Moldova, menţionate în sursele catagrafice sus-numite. Acest istoric a reuşit să elaboreze o hartă a ţinuturilor Moldovei la acea perioadă, dar nu a reuşit să carteze localităţile evidenţiate în izvoare (Дмитриев 1973). Pentru perioada domniei lui Ştefan cel Mare, Direcţia pentru Cultură, Culte şi Patrimoniu Cultural Naţional - Suceava a elaborat o hartă turistică şi istorică a Moldovei, pe care au fost cartate doar oraşele şi reşedinţele de judeţe (Moldova 2004).

Istoricul Sergiu Tabuncic a efectuat o vastă explorare bibliografică, dar cu precădere a „trecut prin sită" sursele izvoristice disponibile, supunându-le unei analize critice consecvente în efortul de a întocmi o hartă. În varianta publicată, ea cuprinde date şi informaţii de diversă natură din domeniul istoriei, geografiei istorice, istoriei militare şi religioase, toponimiei şi onomasticii.

Harta oferă o imagine adecvată asupra habitatului rural în perioada ştefaniană, clarificând problema populării teritoriului Moldovei medievale pe zone geografice distincte. Menţionăm faptul că denumirile aşezărilor plasate pe hartă relevă comunitatea de neam a locuitorilor Moldovei ştefaniene, unitatea lor etnică.

Se ştie că popularea unui teritoriu este strâns legată de mediul geografic. O ţară situată în apropierea lanţurilor muntoase, în anumite etape ale existenţei statalităţii sale se foloseşte de relieful geografic pentru a ţine piept invaziilor străine şi a se proteja de duşmani. În acest caz, zonele de şes şi câmpie, expuse mai mult pericolelor din punct de vedere strategic, sunt sortite, în perioadele de „restrişte", la depopulări masive. Acest fapt este specific şi pentru anumite zone de la est de Carpaţi, în speţă pentru arealul dintre Prut şi Nistru. Cu toate acestea, harta pune în evidenţă densitatea de locuire a teritoriului est-carpatic încă de la începutul statalităţii moldoveneşti medievale, acest tablou demografic fiind determinat în mare măsură de armonia reliefului dintre Carpaţi şi Nistru. Menţionăm faptul că densitatea populaţiei, tipologia aşezărilor au influenţat mentalitatea oamenilor, obiceiurile şi tradiţiile lor. Din cele expuse putem afirma că harta deschide noi perspective de cercetare pentru cei interesaţi de studiul mentalului colectiv în epocă.

Harta a putut fi întocmită, evident, doar după o analiză minuţioasă a documentelor de diversă proveniență din secolele XIV-XVIII, pentru a se putea stabili numărul aşezărilor rurale din epoca ştefaniană şi localizarea acestora. Demersul este unul extrem de anevoios, din următoarele cauze: în primul rând – a numărului redus de surse documentare la temă; în al doilea rând – din lipsa unor izvoare pentru anumite aşezări care ar da

posibilitatea cercetării şi stabilirii anumitor adevăruri prin metoda comparaţiei; în alt rând – din lipsa unor studii pertinente la temă.

Pe lângă menirea proprie oricărei lucrări de acest gen, harta îşi sporeşte dintr-o dată rostul, dacă avem în vedere cartarea aşezărilor rurale prin stabilirea formei fireşti a toponimelor, prin individualizarea lor în urma cercetării atente a seriilor de documente.

Pe hartă sunt indicate aşezările rurale identificate (cele care au localizare sigură, dar şi localizare probabilă) cât şi localităţile rurale dispărute (localizările sigure şi cele probabile). Au fost cartate şi aşezările rurale neidentificate sau dispărute (cu localizare nesigură).

Harta include ţinuturile, localităţile urbane şi cetăţile, marea parte a mănăstirilor şi bisericilor, precum şi aşezările cu caracter rural (sate, selişti, cătune) şi locuri destinate înfiinţării de noi sate. Locurile respective erau amplasate pe aşanumitele pământuri „pustii", aflate în stăpânire domnească, o parte din ele fiind populate datorită fenomenului „roirii satelor", fenomen specific spaţiului românesc. În afară de aceasta au fost localizate şi denumirile regiunilor geografice din perioada supusă cercetării.

Până în prezent, în literatura de specialitate s-au avansat cifre foarte diferite privind numărul de aşezări rurale existente în Moldova ştefaniană. Cea mai recentă lucrare în domeniu, elaborată de Constantin Burac, indică, spre exemplu, aproximativ 1400 localităţi săteşti pentru această perioadă (Burac 2004, 18). Harta aflată în atenţia noastră cuprinde un număr de 2250 de localităţi, dintre care 580 sunt situate în spaţiul dintre Prut şi Nistru. Menţionăm că, de altfel, un repertoriu al aşezărilor din regiunea răsăriteană a Ţării Moldovei, din secolele XIV-XV, semnalate în izvoarele diplomatice interne, a fost publicat de către S. Tabuncic în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3-4, 1998, în care sunt indicate aproximativ 490 de aşezări rurale. Între timp, acest cercetător a depistat noi surse documentare, ceea ce i-a permis să completeze repertoriul cu încă circa 80 de aşezări.

Ilustraţiile color înserate în planşă reflectă unele aspecte din activitatea militară şi ctitoricească a lui Ştefan cel Mare, precum şi unele crâmpeie din viaţa lui personală. Printre acestea menţionăm imaginile a patru cetăţi fortificate din perioada domniei ilustrului voievod moldovean, 27 ilustraţii care reprezintă ctitoriile lui Ştefan cel Mare şi ale dregătorilor săi, precum şi 11 ilustraţii cu imagini ale marelui domn şi ale membrilor familiei sale.

Valoarea ştiinţifică a acestei lucrări este evidentă, ea reprezentând o contribuţie majoră la cunoaşterea evului mediu moldovenesc. De asemenea, ea ajută la înţelegerea civilizaţiei moldoveneşti în epoca lui Ştefan cel Mare ca parte organică a civilizaţiei medievale româneşti şi europene.

Harta va aduce o limpezime şi în aria cercetărilor de istorie locală, dominată în ultima vreme de un diletantism fără limite.

Planşa este destinată tuturor celor interesaţi de cunoaşterea epocii ştefaniene, fiind utilă în procesul de predare-învăţare a istoriei, servind şi la opera de cultivare a dragostei pentru istoria naţională. Pe lângă valoarea ştiinţifică şi practică, ea mai are menirea de a da curs tendinţei de apropiere între popoare şi de cunoaştere reciprocă – simţite mai mult ca în trecut. Odată tipărită şi cunoscută de toţi specialiştii şi de persoanele interesate lucrarea va contribui în chip hotărât la progresul medievisticii, iar ştiinţa istorică de la Chişinău mai face un pas spre Europa.

Bibliografie

Burac 2002: C. Burac, Ţinuturile Ţării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea (Bucureşti 2002).

Burac 2004: C. Burac, Aşezările Ţării Moldovei în epoca lui Ştefan cel Mare (Bucureşti 2004).

Moldova 2004: Moldova în timpul domniei lui Ştefan cel Mare şi Sfânt. Hartă turistică şi istorică (Suceava 2004).

Дмитриев 1973: П.Г. Дмитриев, Народонаселение Молдавии (по материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803) (Кишинев 1973).

11.02.2008

Dr. Silvia Corlăteanu-Granciuc, Institutul de Istorie Stat şi Drept al AŞM, str. 31 august 1989, 82, MD-2012 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: corlateanu@mail.ru

Antoine François Le Clerc, MEMORIU TOPOGRAFIC ŞI STATISTIC ASUPRA BASARABIEI, VALAHIEI ŞI MOLDOVEI, PROVINCII ALE TURCIEI ÎN EUROPA, Ediţie îngrijită, studiu introductiv, note şi comentarii de Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş. Traducere din limba franceză de Delia-Maria Radu; însoţită de reproducerea manuscrisului original. Institutul Cultural Român. Cluj-Napoca, 2004. LII +90 p.

Cunoaşterea trecutului nostru, relatat prin pana unor reprezentanţi ai lumii occidentale, prezintă un interes aparte. Prin efortul cunoscuţilor istorici Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş tezaurul istoriografiei româneşti s-a mai îmbogăţit cu o sursă istorică redactată în anul 1805 de un autor francez, Antoine François Le Clerc, sursă care pune la dispoziţia cititorului unele date privind situaţia ţărilor române la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor şi, de asemenea, opiniile acestuia privind îmbunătăţirea stării lor.

Volumul publicat se deschide cu studiul introductiv *Între Ficţiune şi Realitate: Românii şi Spaţiul Românesc într-un Manuscris Francez din Anul 1805*. Editorii prezintă o succintă biografie a lui Nicolas-Gabriel Clerc, tatăl autorului textului publicat, medic de profesie, care a activat în Franţa şi Rusia. Spre deosebire de acesta, fiul, Antoine François Le Clerc, a făcut carieră militară, editorii oferind cititorilor şi o scurtă biografie a acestuia, după care urmează prezentarea structurii manuscrisului publicat, evidenţierea surselor utilizate de autorul francez pentru redactarea lucrării sale, observându-se faptul „că avem de-a face aici cu o preluare necritică şi masivă de informaţie din lucrările unor autori care au scris despre Ţările Române" (p. XIV) şi subliniindu-se faptul că lucrarea, practic, nu aduce informaţii inedite. În acelaşi timp opera lui Le Clerc este apreciată de editori drept „un memoriu politic şi economic, elaborat cu scopul de a sensibiliza autorităţile politice şi opinia publică din Franţa în privinţa spaţiului românesc". Anume în aceasta editorii observă, pe bună dreptate, importanţa sursei franceze, „o sursă istoriografică occidentală asupra unei alte lumi" (p. 27). Pe de altă parte, se subliniază faptul că „veridicitatea expunerii sporeşte pe măsură ce Antoine François Le Clerc se apropie cu relatarea evenimentelor din Istoria Moldovei şi Valahiei de epoca sa", referindu-se în temei la înrăutăţirea situaţiei celor două ţări româneşti în legătură cu prezenţa trupelor străine pe teritoriul lor (p. XX).

În opinia autorului francez, vinovat de situaţia dezastruoasă era Imperiul Otoman. Editorii atenţionează şi la soluţiile propuse de Le Clerc pentru îmbunătăţirea situaţiei Ţărilor Române, considerându-le „în mare parte realiste". „Faptul că prima prevedere priveşte eliminarea influenţei Rusiei în principate, consideră editorii, demonstrează că la momentul respectiv acest imperiu prezenta cel mai mare pericol pentru ţările noastre" (p. XXV). Autorul francez, consemnează editorii, s-a exprimat pentru o apropiere a ţărilor române de Franţa, dar propunerile sale au rămas doar pe hârtie, Napoleon urmărea cu totul alte interese (p. XXVI).

Ca să fim sinceri, autorul francez nici nu şi-a argumentat serios propunerile sale. Dimpotrivă. Prezentând relaţiile moldovenilor cu ruşii el scria: „Învecinarea şi desele legături ale ruşilor cu moldovenii au avut o foarte mare influenţă asupra caracterului şi obiceiurilor acestora din urmă. Sunt foarte grăbiţi să-şi împartă locuinţa cu ruşii şi totul ne face să credem că această bună înţelegere se va întări din ce în ce mai mult" (p. 58). Evident, o asemenea perspectivă nu era deloc îmbucurătoare pentru Franţa. Chiar dacă propunerile lui Le Clerc au fost prezentate guvernului francez, acesta avea destule probe, oferite chiar de Le Clerc, pentru a promova o altă politică.

Descriind situaţia din Bugeac (Basarabia), Le Clerc remarcă şi statutul juridic al nogailor care sunt „puţin supuşi turcilor, care stăpânesc oraşele". Benderul este apreciat capitala Basarabiei. În Bender, ca şi în celelalte oraşe menţionate de el (Căuşeni, Akkerman, Chilia, Ismail) locuiesc moldoveni, armeni, tătari, evrei, turci. Referindu-se la situaţia demografică din regiunea dintre Bender şi Akkerman, autorul francez menţionează că aici sunt situate mai multe târguri şi sate care „sunt aproape toate locuite de moldoveni supuşi turcilor" (p. 10). Dintre toate oraşele menţionate, cel mai prosper pare a fi Ismailul care este „antre-

pozitul dintre tătari şi turci", dar „toate resursele trec prin mâinile avide ale evreilor, atraşi de câştig". Le Clerc subliniază rolul oraşului în comerţul cu grâne dar şi faptul că aici era şi o industrie proprie, anume prelucrarea pieilor de şagrin din Turcia. Este remarcabil repertoriul mărfurilor aduse şi vândute în Bugeac, cu unele sugestii pentru lărgirea comerţului francez, dar şi a celor exportate: lână, lână toarsă, păr de cal, piei de vită, piei de cal, piei de şagrin, ceară, seu, lumânări, pastramă şi carne semiuscată, vin, miere, peşte sărat, caviar (icre). Totuşi, Le Clerc nu uită să specifice că „cerealele, constituie unul din principalele articole din Bugeac", care aduc un beneficiu considerabil (p. 18).

Le Clerc are şi unele propuneri privind comerţul din Bugeac şi anume, pentru a vinde mai profitabil mărfurile din colonii, Franţa ar trebui să dispună de o casă de comerţ stabilă aici, sub protecţia sultanului, cu agenţi în diferite localităţi, aceştia urmând să fie recrutaţi din rândurile armenilor, care sunt apreciaţi ca fideli şi inteligenţi. În opinia sa, legăturile comerciale directe ale Franţei cu Bugeacul vor obliga Rusia „să aibă relaţii bune cu Franţa", motivaţia pare însă superficială: „pentru că pe această cale noi am creşte vânzarea produselor din sudul Rusiei, produse de care ne-am putea lipsi în cazul unei rupturi sau neînţelegeri între cele două curţi". Desigur, un asemenea argument nu putea convinge guvernul francez, ca şi acel că „această concurenţă va menţine de altfel la un preţ mai moderat mărfurile din aceste regiuni şi va contribui la ridicarea preţului produselor noastre şi a celor aduse din colonii". De aceea, recomandările sale, chiar dacă au şi fost prezentate guvernului francez, sunt prea superficiale şi nu puteau să convingă la o activitate în direcţia solicitată.

Referindu-se la Valahia, autorul francez observa untul, mierea, lâna şi pieile sunt mărfurile cele mai importante în comerţul cu turcii. În acelaşi timp el credea că „agricultura a fost neglijată, exportul cu grâne n-a fost niciodată prea mare". Cauza, în opinia lui Le Clerc, era în faptul că cei care le cultivau, le cultivau doar pentru a le ajunge lor, nu mai mult, „de teamă ca surplusul să nu-i fie luat de boieri, care au grijă ca săracii să nu aibă decât atât cât le trebuie ca să nu moară de foame". Această situaţie dezastruoasă, „sărăcia şi lenea", „descurajarea speciei umane", autorul francez o vede drept o dovadă a „efectelor despotismului oriental, rafinate de domnitori, sclavi şi tirani deopotrivă" (p. 24). În mod special, Le Clerc menţionează cultivarea viţei-de-vie, vinurile, în aprecierea sa „au gust plăcut şi de calitate bună", dar locuitorii nu ştiu să le păstreze. Sunt indicate şi direcţiile principale ale comerţului Ţării Româneşti: vinul se exporta în temei spre Polonia, Rusia şi Ucraina; sarea cristalizată, mierea, seul, vitele şi oile spre Turcia; porcii spre Ungaria; ceara spre Veneţia.

Referindu-se la situaţia locuitorilor, Le Clerc crede că ei au devenit o „naţiune timidă şi supusă", situaţia fiind prezentată drept o consecinţă a politicii „crudă şi barbară", promovată de otomani, care nu pot tolera „un popor luminat, bogat şi înfloritor la frontiera lor". Prin aceasta, într-un fel, era îndreptăţită şi politica domnilor fanarioţi, pentru care „orice încercare de a dezvolta vreun sâmbure de talent, de a insufla puţină energie în suflete le-ar fi reproşată drept crimă" la Poartă (p. 28-29). Totuşi, cu altă ocazie, Le Clerc infirmă această afirmaţie când scrie: „Dispreţul şi umilinţa la care moldovenii şi valahii de orice rang sunt supuşi din partea turcilor nu pot părea decât insuportabile unui neam de oameni mândri din naştere şi care nu aspiră decât la libertate şi independenţă" (p. 60).

După prezentarea geografică generală a Ţării Moldovei, Le Clerc descrie Iaşul şi împrejurimile sale, subliniind îndeosebi fastul domnilor şi boierilor, „numărul mare de femei încântătoare" în timpul sărbătorilor publice. Dintre oraşele Moldovei descrise de autorul francez, Galaţii sunt apreciaţi ca principalul centru comercial şi ca un mare centru de construcţie a navelor. Referindu-se la conducerea oraşului Galaţi, Le Clerc ne spune că el este condus de un pârcălab, dar face şi o remarcă: în fiecare oraş din Moldova este şi un funcţionar otoman „care porunceşte musulmanilor stabiliţi acolo sau care vin pentru afaceri" (p. 30).

Menţionând „grija şi hărnicia cu care bunii moldoveni se ocupă de cultivarea pământului", Le Clerc, referindu-se la ţinutul Vaslui, crede că aici cultivarea solului nu atinge un „mare grad de perfecţiune" din cauză că locuitorii sunt nevoiţi să-şi părăsească pământurile din cauza războaielor permanente. Dintre culturile agricole principale sunt menţionate grâul cârnău, secara, cucuruzul, orzul şi, mai puţin, ovăzul. Dintre vinuri sunt remarcate cele de Cotnar şi Odobeşti. Autorul fran-

cez aminteşte şi de crescătoriile de cai din Moldova, conduse de armeni şi evrei.

Raţionamentele autorului francez privind originea Moldovei sunt confuze, totuşi el surprinde corect stăpânirea otomanilor care au devenit „protectori şi suzerani" ai Moldovei şi Valahiei.

Foarte negativ este apreciat domnul Constantin Mavrocordat şi reformele sale. În opinia autorului francez acest domn „a făcut cel mai mult rău ţării sale", „era un politician nepriceput şi chiar mai slab om de finanţe". Este greu de surprins originea acestor aprecieri.

Le Clerc pretinde că domnii Moldovei şi Valahiei au titlul de *Alteţă Serenisimă*, titlu care le-ar fi fost acordat de Republica Veneţia şi recunoscut de prinţii Europei, totuşi, conchide el, în realitate aceşti domni sunt doar nişte funcţionari ai Imperiului Otoman. Autorul francez remarcă şi faptul că „una din ciudăţeniile acestor despoţi ai Moldovei şi Valahiei este că toate bogăţiile lor, banii, bijuteriile, veşmintele şi mobilele sunt tot timpul în cufere de călătorie, ca şi cum ar trebui să plece în orice moment", situaţie asimilată de starea lor instabilă la scaunele ţărilor române (p. 55).

Le Clerc prezintă sistemul judiciar din Moldova ca fiind neadecvat. Cu această ocazie el face o replică lui Rousseau, care afirma că „popoarele barbare şi fără de lege sunt mai bune decât popoarele civilizate". În opinia lui Le Clerc, un an de trai în „pădurile din Moldova", i-ar demonstra lui Rousseau contrariul (p. 55-56).

Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş au menţionat lipsa de cunoştinţe filologice a autorului francez (p. 30, nota 124), de unde şi afirmaţiile sale bizare referitor la limba localnicilor din cele două ţări româneşti, care ar fi o limbă barbară. Mai mult chiar, el promitea (p. 30) că va publica „gramatica şi dicţionarele valah, moldovenesc şi francez". Dar nu a mai făcut-o. Până la urmă a înţeles şi el că „limba moldovenească şi cea valahă sunt identice, cu excepţia câtorva cuvinte, şi derivă în mare parte din latină" (p. 59). Sunt de remarcat şi cele două proverbe incluse de Le Clerc în relatarea sa: „Meiul din partea joasă a Moldovei nu are mai multă coajă decât cartofii din partea muntoasă" şi „Un tânăr persan şi un cal moldovenesc sunt cele mai perfecte două fiinţe pe care natura le-a creat". Puţini dintre străinii care au vizitat ţările române redau proverbele localnicilor!

Relatând despre discuţiile avute cu ministrul afacerilor externe al Valahiei, d. de Belleval, autorul francez menţionează „interesul pe care îl are Franţa ca aceste două state (Moldova şi Ţara Românească – I.E.) să se unească ori să fie guvernate de un prinţ ereditar şi să aibă împreună puternice legături politice şi comerciale" (p. 61). Referindu-se la comerţul Moldovei şi Valahiei autorul francez menţionează că importurile sunt practic identice pentru ambele ţări. Cât priveşte exportul, pe primul plan, pentru ambele ţări, este pusă ceara, urmată de piei, lână, miere, unt, seu, pânză de in, cânepă, animale etc. Referitor la cereale, Le Clerc menţionează că exportul lor în alte ţări este interzis – toate erau exportate doar în Turcia.

În ultimul compartiment al lucrării cale, *Interesele Franţei şi a Celor Două Provincii*, un interes deosebit prezintă constatările lui Le Clerc privind statutul politico-juridic al ţărilor române la începutul secolului al XIX-lea. Autorul francez scrie că în urma războaielor ruso-turce „domnitorii Moldovei şi Valahiei nu mai sunt decât prinţi tributari şi vasali Porţii Otomane" şi că Rusia „le-a făcut aproape independente faţă de Imperiul Otoman". În acelaşi timp, Le Clerc manifestă îngrijorare faţă de planurile Rusiei „nesăţioase de expansiune şi de distrugere a Imperiului Otoman" (p. 83).

În încheierea relatării sale Le Clerc propunea lui Napoleon să încheie tratate de pace cu Rusia şi Imperiul Otoman, tratate care să vizeze direct Moldova şi Ţara Românească şi anume: independenţa totală a acestor domnitori faţă de Rusia; domnie ereditară, recunoaşterea suzeranităţii Porţii, învestirea în scaun în schimbul unei sume de bani fixă; plata tributului obişnuit către Poartă; integrarea Bugeacului, apreciat de Le Clerc drept o enclavă a Moldovei, la Ţara Moldovei, în schimbul măririi proporţionale a tributului anual faţă de Poartă. În acelaşi timp, Le Clerc îi vedea pe domnii Moldovei şi Ţării Româneşti independenţi şi, datorând tronul în exclusivitate lui Napoleon, ei se vor afla sub protecţia Franţei, nu vor mai fi influenţaţi de Curţile de la Viena şi de la Petersburg. Autorul francez mai solicita să fie puse bazele unui comerţ direct dintre Ţările Române şi Franţa ceea ce, opina Le Clerc, „pare a fi cel mai bun lucru pentru a distruge influenţa Rusiei şi a Curţii de la Viena" (p. 84). Dar nimic din cele intenţionate de Le Clerc nu s-a întâmplat, ceea ce,

credem, denotă o înţelegere superficială de către autorul francez a realităţilor politice din vremea sa.

Volumul publicat de Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş include şi reproducerea textului original al lui Le Clerc, câteva documente care reflectă unele aspecte din biografia sa, harta Moldovei şi Basarabiei realizată de Carlo Pazzini, publicată la Siena în 1790, planul Cetăţii Bender, două litografii – Mitropolia din Iaşi şi o vedere a oraşului Iaşi la 1818, şi, de asemenea o *Bibliografie selectivă*.

Sursa franceză pusă la dispoziţia cititorilor de Ioan-Aurel Pop şi Sorin Şipoş atestă încă o dată faptul că Moldova şi Ţara Românească erau permanent în atenţia Occidentului, iar emisarii trimişi în această regiune întrevedeau şi alte opţiuni ale evoluţiei politice a ţărilor române, decât aceea pe care ele au urmat-o la începutul secolului al XIX-lea.

26.11.2007

Dr. hab. Ion Eremia, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova, e-mail: ion_eremia_2007@yahoo.com

Maria Danilov, CENZURA SINODALĂ ŞI CARTEA RELIGIOASĂ ÎN BASARABIA. 1812-1918 (ÎNTRE TRADIŢIE ŞI POLITICA ŢARISTĂ),

Biblioteca Tyragetia XIII. – Chişinău, 2007 (Tipogr. „Bons Offices"), 264 p.

Dintre istoricii care manifestă astăzi un viu interes pentru istoria Basarabiei sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea Maria Danilov, cercetător ştiinţific la Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, doctor în istorie, s-a distins prin demersuri ce implică o largă deschidere documentară vizând diferite aspecte ale istoriei cărţii religioase în spaţiul pruto-nistrean în anii 1812-1918. În mare parte, acest interes este determinat atât de schimbările socio-politice şi culturale ce s-au produs în ultimul deceniu al secolului trecut, cât şi de discuţiile pe marginea problemei vizate în ultimii ani frecvente în literatura de specialitate.

Monografia elaborată de Maria Danilov atestă seriozitatea ştiinţifică a autorului, fiind o dovadă a faptului că graba în investigaţiile ştiinţifice nu este de natură să aducă limpezime şi claritate în studierea problemelor majore legate de o tematică extrem de controversată cum este cea privind dramaticul an 1812 în destinul istoric al poporului român. Confuziile şi mistificările statornicite în perioada ideologizantă la maximum şi reducţionistă a istoriografiei din spaţiul est-european autorul le combate prin argumente ştiinţific documentate, fiind convinsă că numai astfel se poate ajunge la adevărul istoric. Actualitatea tematicii luate în dezbatere este evidentă şi presupune, întâi de toate, un mecanism al „schimbării paradigmelor" în interpretare, al modificării sistemului de criterii în aprecieri raportate la obiectivitatea inerentă a istoriei. Autorul şi-a pus lucrarea sub semnul unui concept demn de atenţia istoricilor şi, aşa cum ne-o demonstrează stăruitor, acesta s-a născut dintr-un *travaliu* lung în domeniu. Urmând o linie de gândire proprie cu trimiteri la date istorice incontestabile culese, în mare parte, din izvoare arhivistice autentice şi supuse unor analize minuţioase, cercetătorul reuşeşte să lărgească spectrul problematicii abordate. Interpretarea faptelor istorice e una critică, pe *alocuri excesivă*, autorul stăruind să pună în lumină informaţii de reală valoare istorică asupra cărţii religioase din Basarabia – tiraje, reeditări, conservare, tezaurizare, circulaţie etc. –, să exploreze cât mai deplin câmpul faptelor ceea ce, constatăm, i-a reuşit. Astfel, cercetarea cărţii religioase româneşti din Basarabia a fost sintetizată evolutiv, izvoarele fiind prelucrate şi integrate în contextul evenimentelor şi faptelor de cultură spirituală din viaţa românilor basarabeni aflaţi sub dominaţie ţaristă.

Ţinând cont de actualitatea dar şi de complexitatea tematicii abordate autorul îşi propune să realizeze o istorie a cărţii religioase din Basarabia în contextul politicii ţariste, a cenzurii sinodale promovate de autorităţile sinodale, în care scop au fost evidenţiate prioritar particularităţile politicii ţariste, specificul prozelitismului agresiv al Bisericii Ortodoxe/ imperiale Ruse, camuflat insistent sub masca identităţii de credinţă, astfel încât cărţile bisericeşti „în limba moldovenească" urmau să fie tipărite la Chişinău în exclusivitate după modelele ediţiilor sinodale, ceea ce presupunea o abatere esenţială de la tradiţia Bisericii neamului românesc din Basarabia.

Pornind de la analiza datelor culese dintr-un bogat material factologic, precum şi de la interpretarea realistă a fenomenelor şi a faptelor istorice ce au marcat perioada 1812-1918, autorul a reuşit să atingă obiectivele pe care şi le-a propus şi care sunt specificate în preliminariile (în loc de prefaţă) lucrării.

Pentru a realiza sarcinile preconizate şi pentru a pătrunde temeinic în esenţa problematicii anunţate, autorul supune analizei un număr impunător de documente inedite, depistate pe parcursul anilor in diferite fonduri ale Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi Arhivei de Stat din regiunea Odesa (Ucraina), majoritatea fiind puse la dispoziţia cititorului pentru prima oară. Datele au fost riguros sistematizate şi analizate, fapt ce denotă atât interesul sporit al autorului faţă de tematica aleasă, cât şi eforturile solide pe care le-a depus întru realizarea investigaţiei. Materialul factologic a fost expus, în linii mari, în baza *metodei structurale* orientate exclusiv în cadrul sistemului cercetat de concepere a realităţilor istorice, ceea ce a presupus o epistemologie a modelului, ajungându-se în final la o corelaţie dia-

lectică dintre analiză şi sinteză, – factori atât de necesari cercetării istorice. Valoarea ei cognitivă – a metodei abordate – a orientat cercetătorul spre o unitate de soluţii, creând şi o posibilitate de reconstituire a cadrului istoric, cultural şi confesional deopotrivă. Prin construcţia/structura lucrării, prin orizontul ei documentar, factologic şi ideatic, prin exerciţiul conceptual şi metodologic, – autorul izbuteşte să contureze un tablou de ansamblu al evoluţiei cărţii religioase in limba română, tipărite in Basarabia în perioada 1814-1918. Accentuăm, de asemenea, tendinţa autorului de a fi deschisă şi receptivă în aprecieri la tot ce este nou în cercetarea ştiinţifică: izvoare, concepte, metodologie, terminologie etc., prin care se poate stabili adevărul istoric.

Un interes deosebit prezintă conţinutul lucrării. Structura lucrării cuprinde *şase capitole* structurate în *şaptesprezece paragrafe*, finalizând cu *Încheiere, Bibliografie*, la care se adaugă *Sigle* şi *Abrevieri*, *Anexele* (documente inedite), *Indicii*: *alfabetic, cronologic* (locuri şi titluri), *de nume proprii* şi *rezumatele* în limbile engleză şi rusă care demonstrează complexitatea problemelor puse în discuţie de către autor, fiind scos în vileag caracterul lor original. Lucrarea este precedată de *Cuvânt-înainte*, scris de academicianul Andrei Eşanu, în care se face o caracteristică succintă a monografiei.

Lucrarea este concepută şi scrisă într-o manieră academică. Materialul factologic bogat şi destul de convingător pune în lumină o pagină nestudiată din istoria Basarabiei sub regim de dominaţie ţaristă între anii 1812-1918.

Capitolul întâi este dedicat analizei *„Izvoarelor şi istoriografiei problemei”*. Bazându-se în permanenţă pe izvorul inedit, calea cea mai sigură spre relevarea adevărului ştiinţific, autorul clasifică sursele cercetate în trei mari categorii: (1) *izvoare de arhivă,* (2) *izvoare publicate,* (3) *cărţi cercetate de visu* (tipărite în Tipografia duhovnicească din Basarabia între anii 1814-1918). Principalul suport al lucrării a fost axat, în temei, pe documente inedite, depistate din fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi Arhivei de Stat a regiunii Odesa (Ucraina). Izvoarele publicate au fost structurate în trei mari categorii: (1) *acte oficiale emise de Cancelaria Imperială sau de alte instituţii ale puterii,* (2) *documente publicate în diferite reviste de specialitate* şi (3) *sursele bibliografice*.

Fiind convinsă că în abordarea fiecărei probleme ştiinţifice este necesar de a se reevalua lucrările predecesorilor, autorul face o analiză detaliată a istoriografiei problemei, împărţind-o convenţional în două mari etape: (1) *istoriografia modernă* – de la anexarea în 1812 a Basarabiei la Rusia – până la revenirea acestor pământuri în matricea lor istorică, în 1918 şi (2) *istoriografia contemporană,* delimitând-o în trei subetape: *interbelică, postbelică* (sovietică) şi cea *recentă* (după 1989).

În Capitolul doi, intitulat *„Contextul confesional, cenzura sinodală şi problema tradiţiei în cartea religioasă basarabeană. 1814-1821”*, autorul tratează un spectru multilateral de probleme ce vizează organizarea tiparului în Basarabia, după anul 1812, de către Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni; activităţile de tipar întreprinse de ierarhii velicoruşi ce au urmat în scaunul eparhial al catedrei episcopale din Chişinău (după anul 1821), – toate axate pe problema continuării tradiţiei în cartea religioasă basarabeană.

Ucazul sinodal din 4 mai 1814 privitor la legalizarea activităţilor tipografice din Basarabia este interpretat drept un valoros document de epocă ce reflectă atât specificul tiparului religios existent în Rusia ţaristă (în exclusivitate, un privilegiu al tipografiilor sinodale), cât şi particularităţile politicii oficiale faţă de alte minorităţi etnice şi confesionale înglobate în imperiu.

În activitatea Tipografiei Eparhiale autorul evidenţiază trei mari perioade, structurate tematic: I) Epoca tradiţiei: 1814-1821; II) Epoca supravieţuirii: 1821-1883, subdivizată, la rândul său, în patru etape: 1821-1844 – etapa de întrerupere a tradiţiei; 1844-1853 – etapa crizei financiare; 1853-1863 – etapa de revenire la tradiţie; 1863-1883 – etapa stagnării; III) Epoca renaşterii tradiţiei 1906-1918. Argumentele istorice întru susţinerea acestei periodizări, înaintate de cercetător, sunt reflectate în capitolele 2-4 ale monografiei.

În contextul sociopolitic abordat, cercetătorul se pronunţă pentru o reconsiderare a activităţilor cărturăreşti întreprinse de exarhul Gavriil Bănulescu-Bodoni, pornind de la rolul acestuia în destinul cultural-spiritual al românilor basarabeni. Analiza cărţilor religioase tipărite în anii păstoriei acestuia (1814-1821) conduce la concluzia că mi-

tropolitul a reuşit să menţină tradiţia în ce priveşte tipărirea cărţilor liturgice destinate Bisericii basarabene.

Capitolul trei este intitulat *„Cărţi tipărite în limba română în anii 1821-1883. Epoca supravieţuirii”*. În baza unui material documentar inedit, în acest capitol se examinează specificul politicii de rusificare, acţiunile reprezentanţilor administraţiei ecleziastice provinciale orientate spre încetarea tipăririi cărţilor „în limba moldovenească” către a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi înlocuirea acestora cu carte tipărită în tipografiile sinodale din Sankt Petersburg sau Moscova. Sub acest unghi al interpretărilor autorul surprinde un tablou adecvat realităţii istorice: lupta dintre cele două tendinţe ce au marcat cartea religioasă basarabeană în perioada dominaţiei ţariste: pe de o parte, clerul local este un promotor al tradiţiei în tipărirea cărţilor liturgice, ceea ce echivala cu reproducerea acestora după sursele originalelor româneşti, iar, pe de altă parte, cenzura sinodală impune o tradiţie străină – prin traducere – după versiunile ediţiilor tipărite în spaţiul ortodoxiei ruseşti. Astfel cercetătorul introduce aspecte noi, inedite, ce pretind şi la o perspectivă a contemporaneităţii asupra valorilor spirituale în sensul ortodoxiei româneşti marcate de elementul tradiţiei, şi care asigură o perpetuare a identităţii noastre spirituale, o ieşire în atemporal.

Sunt, de asemenea, preţioase rezultatele investigaţiilor întreprinse de autor în capitolul patru al lucrării intitulat: *„Activitatea tipografică la începutul secolului XX şi problema revenirii la vechea tradiţie*”. Autorul analizează redeschiderea Tipografiei Eparhiale şi activitatea Comisiei de cenzori; scoate în evidenţă acţiunile reacţionare ale autorităţilor întreprinse împotriva Comitetului de conducere al Tipografiei Eparhiale etc. Prezintă interes investigaţiile autorului privind literatura didactică basarabeană, în special aprecierile bucoavnelor apărute în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ediţii bilingve – cu text paralel în limbile rusă şi română. Cercetările sunt orientate spre stabilirea modelului şi tipizarea acestora în funcţie de originalul ce a servit drept sursă pentru editare.

În capitolul cinci – *„Politica autorităţilor ţariste în domeniul tiparului şi difuzării cărţii. Contextul imperial şi specificul local”* – în câmpul de investigaţie al cercetătorului sunt plasate probleme cu tematică inedită: se încearcă, pentru prima dată, o analiză minuţioasă a sistemului instituţionalizat de cenzură şi impactul acestuia asupra tiparului din imperiu. Acţiunile întreprinse de autorităţile imperiale în domeniul tiparului şi difuzării cărţii sunt analizate în exclusivitate prin prisma documentului de arhivă.

Este importantă observaţia cercetătorului asupra registrului de interdicţii în zonele de frontieră ale imperiului ce era amplificat prin diverse dispoziţii ale funcţionarilor locali. Astfel, atât activităţile tipografice, cât şi difuzarea cărţii s-au aflat permanent sub supravegherea Comitetului de cenzură din Sankt Petersburg (cenzura sinodală) şi a celui din Odesa, – pentru cartea „străină” adusă în Basarabia din alte zone ale tiparului românesc. S-a constatat că în ce priveşte circulaţia cărţii ce a pătruns în Basarabia pe parcursul secolului al XIX-lea, datorită specificului dezvoltării Basarabiei impus de imperiului ţarist, un rol determinant îi aparţine cărţii religioase.

Cercetările întreprinse în capitolul şase – *„Cărţi în colecţii şi biblioteci: între istorie şi tradiţie”* – au fost orientate, în temei, spre reconstituirea istoriei cărţii din colecţiile bibliotecilor parohiale şi protopopeşti, a bibliotecii mănăstirii Hârjauca – considerată de autor drept reprezentativă pentru perioada investigată, spre determinarea surselor de completare-tezaurizare a cărţii româneşti de colecţie în patrimoniul unor societăţi de profil, cum ar fi Societatea Istorico-Arheologică Bisericească din Chişinău (1904). În totalitate, mărturiile documentare aduse în discuţie în acest capitol sunt şi ele marcate sub semnul luptei dintre cele două tendinţe, curente, în fapt: cel autohton – promotor al unei culturi tradiţionale orientate spre valorificarea valorilor moderne ale societăţii româneşti şi cel al rusofililor – promotor ai limbii ruse, având exponenţi fideli ai politicii imperiale ai Bisericii Ortodoxe Ruse.

Concluziile finale sunt structurate în raport cu expunerea materialului factologic al tematicii abordate. Este demn de reţinut că între cărţile tipărite în Tipografia Eparhială sunt evidenţiate, în linii mari, două categorii de tipărituri: primele sunt categorisite drept ediţii mixte şi cuprind texte preluate în parte după ediţiile sinodale (versiuni traduse), în parte – după ediţiile româneşti. De aceea, autorul consideră că pe viitor sunt absolut necesare cercetări asupra textelor cuprinse în

cărţile religioase basarabene, precum şi cercetări ce ţin de alte domenii, cum ar fi istoria literaturii. Aceasta ar asigura o largă deschidere spre înţelegerea fenomenului pus în dezbatere – cel al tradiţiei. În cea de a doua categorie sunt incluse cărţile considerate reeditări integrale după ediţiile cunoscute în spaţiul românesc, prin aceasta asigurându-se perpetuarea tradiţiei în practica liturgică a clerului basarabean.

Caracterul inovator al monografiei elaborate de dna Maria Danilov nu poare fi pus la îndoială, dat fiind că lucrarea este o primă investigaţie ştiinţifică de acest gen efectuată în Republica Moldova în care este pusă în discuţie şi, în fond, rezolvată problema privind istoria cărţii religioase din Basarabia în perioada 1812-1918 prin prisma tradiţiei şi politicii promovate de ţarism în teritoriul nou anexat, acoperindu-se prin aceasta golul existent în istoriografie. Problemele abordate în monografie au un caracter original şi inedit şi constituie rodul muncii timp de mai mulţi ani a autorului.

Principiile ştiinţifice în baza cărora a fost expus materialul, precum şi metodele de cercetare aplicate de autor au facilitat studierea temeinică şi analiza critică a izvoarelor şi a literaturii monografice. Evenimentele au fost expuse într-o consecutivitate logică. Concluziile la care a ajuns autorul sunt strict argumentate în baza unui bogat şi variat material factologic şi organic rezultă din analiza materialului studiat.

Importanţa teoretică şi practică a lucrării este determinată de faptul că rezultatele investigaţiilor ştiinţifice pot fi utilizate atât în cadrul cursurilor normative şi speciale universitare, în procesul de pregătire a licenţiaţilor, masteranzilor şi doctoranzilor, cât şi la elaborarea lucrărilor de sinteză în domeniul istoriei culturii, în special, şi a istoriei moderne a Basarabiei şi Rusiei, în general, fiind de un real folos profesorilor, studenţilor şi tuturor celor ce se interesează de istoria Basarabiei.

Conţinutul de bază al monografiei semnată de Maria Danilov certifică capacităţile dezvoltate ale autorului de a înainta şi de a rezolva, în mod independent, probleme de ordin ştiinţific, de a face o analiză temeinică şi minuţioasă a izvoarelor şi a literaturii monografice folosite, de a purta discuţii argumentate cu oponenţii, de a trage concluzii şi a face generalizări.

Ne-am referit, succint, doar asupra aspectelor principale expuse în monografia dnei Maria Danilov. Nu am procedat la o critică de conţinut, cum ar fi trebuit, din simplul considerent că obiecţiile şi sugestiile au fost expuse de noi în avizul tezei de doctorat, la susţinerea căreia am participat în calitate de referent oficial şi de care autorul a ţinut cont la editarea lucrării. Din acest motiv ne-am oprit doar la relevarea, caracteristica şi aprecierea conţinutului monografiei. Credem că unele observaţii, consideraţii şi afirmaţii de conţinut vor mai apărea în literatura istorică. Dincolo de orice observaţie critică, o concluzie se impune: monografia dnei Maria Danilov este, fără îndoială, o concludentă reuşită a rezultatelor unor cercetări temeinice şi de reală valoare ştiinţifică inovatoare.

10.12.2007

Dr. hab. Valentin Tomuleț, Universitatea de Stat din Moldova, str. Mateevici, 60, MD-2009 Chişinău, Republica Moldova

Lista abrevierilor

AARMSI	Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice. Academia Română, Bucureşti
ActaMM	Acta Moldavie Meridionalis. Anuarul Muzeului Judeţean Vaslui, Vaslui
ActaMN	Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca
AIIAX	Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol”, Iaşi
AIMSR	Arhiva Istorico-militară de Stat din Rusia
AISR	Arhiva Istorică de Stat din Rusia
ANRM	Arhiva Naţională a Republicii Moldova
AO	Arhivele Olteniei, Craiova
Apulum	Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba-Iulia, Alba-Iulia
ArhMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iaşi
ASRO	Arhiva de Stat din regiunea Odesa
AUB	Analele Universităţii Bucureşti, Bucureşti
Basarabia	Basarabia, Chişinău
BOR	Biserica Ortodoxă Română, nr. 8, 1903
BNRM	Biblioteca Naţională a Republicii Moldova
BBR	Buletinul Bibliotecii Române, Freiburg
BDA	Buletinul de Documentare Arhivistică, Bucureşti
BRM	Bibliografia Românească Modernă
Byzantinobulgarica	Byzantinobulgarica, Sofia
CA	Cercetări arheologice, Bucureşti
Candela Moldovei	Candela Moldovei. Institutul cultural-misionar „Trinitas”, Iaşi
Carpica	Carpica. Muzeul de Istorie şi Artă, Bacău
CI	Cercetări Istorice, Iaşi
Cugetul	Cugetul. Revistă de istoria şi cultură, Chişinău
Cumidava	Cumidava. Muzeul judeţean Braşov, Braşov
Datini	Datini. Revistă de cultură, Bucureşti
Destin Românesc	Destin Românesc. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău-Bucureşti
Destin Românesc s.n.	Destin Românesc. Serie Nouă. Revistă de istorie şi cultură, Chişinău
FIASRO	Filiala din Ismail a Arhivei de Stat din Regiunea Odesa
Magazin bibliologic	Magazin bibliologic, Biblioteca Naţională a Republicii Moldova, Chişinău
Marisia	Marisia. Studii şi materiale, Târgu Mureş
Mitropolia Olteniei	Mitropolia Olteniei, Craiova
MNAIM	Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei
MNIM	Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei
Ortodoxia	Ortodoxia. Revista patriarhiei române, Bucureşti
Peuce	Peuce. Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
Pyretus	Pyretus, Ungheni
Revista arheologică	Revista arheologică. Institutul de Arheologie şi Istorie Veche, Chişinău
Revista arheologică S.N.	Revista arheologică S.N. Institutul Patrimoniului Cultural, Chişinău

Revista Arhivelor	Revista Arhivelor. Direcţia Generală a Arhivelor Statului, Bucureşti
Revista Bistriţei	Revista Bistriţei. Muzeul Judetean Bistrita-Nasaud
Revista de etnologie	Revista de etnologie, Chişinău
Revista de filosofie	Revista de filosofie, Bucureşti
Revista de istorie	Revista de Istorie, Bucureşti
Revista de istorie a Moldovei	Revista de istorie a Moldovei, Chişinău
Revista Muzeelor	Revista Muzeelor, Bucureşti
RRH	Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIV(A)	Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie), Bucureşti
Tibiscus	Tibiscus. Muzeul Banatului, Timişoara
Tyragetia	Tyragetia. Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, Chişinău
Viaţa Basarabiei	Viaţa Basarabiei, Chişinău
Ziridava	Ziridava. Muzeul judeţean Arad, Arad
Богословские Труды	Богословские Труды. Московская патриархия, Москва
ВИ	Вопросы истории, Москва
Етнография на България	Етнография на България, София
ЗООИД	Записки Одесского общества изучения древностей, Одесса
КЕВ	Кишиневские Епархильные Ведомости, Кишинев
Киевская старина	Киевская старина, Киев
КСИЭ	Краткие сообщения Института Этнографии АН СССР, Москва
ПСЗРИ	Полное Собрание Законов Российской Империи
РА	Российская Археология, Москва
Русский Вестник	Русский Вестник, Москва
СЭ	Советская этнография, Москва
Труды ГИКМ	Труды Государственного Историко-Краеведческого Музея, Кишинев
Ученые записки	Ученые записки Института истории, языка и литературы Молдавского филиала АН СССР

Condiţiile de publicare în revista „Tyragetia”

Stimaţi colegi,

Revistă prevede publicarea studiilor arheologice, istorice, muzeografice, rezultatele cercetărilor ştiinţelor interdisciplinare în domeniul arheologico-istoric, ocrotirea patrimoniului.

Articolele şi alte tipuri de lucrări ştiinţifico-muzeografice vor reflecta din punct de vedere geografic spaţiul balcanico-carpato-pontic şi teritoriile limitrofe.

Articolele pot fi prezentate în limbile română, rusă, engleză, germană, franceză.

Toate materialele prezentate spre publicare urmează a fi recenzate de membrii Colegiului de redacţie precum şi de alţi specialişti în domeniu.

În cazul unui aviz negativ, Colegiul de redacţie nu este obligat să comenteze decizia sa.

Volumul manuscriselor nu va depăşi 100 mii caractere, (aproximativ 2,5 c.a.), inclusiv bibliografia, rezumatele şi ilustraţiile. Textul lucrărilor trebuie prezentat în formă de manuscris şi în format electronic: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Articolele trebuie să fie însoţite de un rezumat în trei limbi: română; rusă; engleză (germană sau franceză).

Planşele (ilustraţiile), în format A4, se vor prezenta în formă grafică clară, cu numerotarea poziţiei fiecărui obiect. Materialul ilustrativ trebuie să fie însoţit de o lista a planşelor cu o legendă exhaustivă (tradusă şi în limbile rezumatului). Planşele (TIF, JPG – nu mai puţin de 300 dpi) şi lista lor (*Microsoft Word*) se va prezenta şi în format electronic.

Notele bibliografice se prezintă în original în textul manuscrisului: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Explicaţiile, comentariile, precum şi referinţele la fonduri de arhivă, muzee etc. se vor face la subsolul paginii.

Bibliografia se prezintă în ordine alfabetică, la sfârşitul textului.

Modul de citare a monografiilor:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).
Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Modul de citare a articolelor publicate în culegeri de lucrări ştiinţifice:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.
Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Modul de citare a lucrărilor publicate în ediţii periodice (reviste, anuare etc):

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.
Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Modul de citare a materialelor publicate în volumele simpozioanelor şi conferinţelor ştiinţifice:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.
Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

În cazul utilizării unor prescurtări în text, precum şi în bibliografie, se anexează o listă de abrevieri.

La sfârşitul textului se anexează date despre autor: numele, prenumele; gradul ştiinţifico-didactic; funcţia; instituţia; adresa; telefon, fax, e-mail.

Anual, termenul de prezentare a materialelor este 1 decembrie

The following conditions for publishing in the „Tyragetia" journal will apply

Dear Colleagues,

The journal provides publications on various aspects of archaeology, history, museology, results of scientific researches in interdisciplinary sciences in the field of archeology and history, protection of cultural heritage.

Contributions and other types of scientific-museological works should reflect the Balkan-Carpathian-Pontic regions and the neighboring territories from the geographic point of view.

Contributions should be submitted in Romanian, Russian, English, German and French.

All material presented for publication will follow review by the Editorial Board members and other specialists.

The Board is not obliged to comment negative reviews.

The volume of the manuscripts shouldn't exceed 100,000 signs, (approximately 2,5 ens), including bibliography, summaries and illustrations. The texts of the contributions should be submitted in the form of manuscripts and in electronic format: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.*

Articles should be accompanied by a summary in three languages: Romanian, Russian, English (German or French).

Illustrations should be provided in A-4 format with all the objects supplied by numbers. The tables themselves should be numbered; a complete list of the tables should be offered and accompanied by relevant information (translated in the language of the summary).Tables (TIF, JPG - not less than 300 dpi) and lists (*Microsoft Word)* of illustrations should be provided in electronic format.

Bibliographical notes in the text of the manuscript should be presented in the original: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Bibliography should be provided at the end of a contribution in the alphabetical order.

Monographs:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Київ 1974).

Samples of articles published in scientific collections:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Articles published in journals:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Contributions to conference proceedings:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Київ, 1968), Київ 1972, 106-110.

If abbreviations are used, a list of them should be provided.

Personal data about the author should be provided at the end of the text: name, surname; academic degree; function; institution; address; phone and fax numbers and e-mail.

The deadline for contributions to be published: 1 December

Условия для публикации в журнале «Tyragetia»

Уважаемые коллеги,

В журнале будут опубликованы научные статьи по археологии, истории, музеологии, результаты междисциплинарных научных исследований в этих областях, а также работы по охране культурного наследия.

Статьи и другие типы научно-музееведческих работ должны отражать территорию балкано-карпато-понтийского региона и соседние территории.

Статьи могут быть представлены на румынском, русском, английском, немецком и французском языках.

Материалы представленные к публикации, рецензируются членами редакционной коллегии, а также другими специалистами.

Коллегия не обязана комментировать негативные рецензии.

Объем рукописи не должен превышать 100.000 знаков (примерно 2,5 авторских листа), включительно библиография, резюме и иллюстрации. Тексты статей должны быть представлены в виде рукописи и в электронном формате: *Microsoft Word*; *Times New Roman; Font size 12; Space 1,5*.

Статьи должны сопровождаться резюме на трех языках: румынском, русском, английском (немецком или французском).

Иллюстрации (таблицы) в формате A4 должны быть представлены в четкой графической форме с указанием номера каждого предмета. Иллюстрации должны сопровождаться списком таблиц с полной информацией (переведенным на языках резюме).

Таблицы (TIF, JPG- не менее 300 dpi) и списки (*Microsoft Word*) иллюстраций должны быть представлены в электроном формате.

Библиографические сноски представляются в тексте рукописи в оригинале согласно следующим критериям: (Teodor 2005, 172, fig. 7/4-6; Müller 1953, 123, Abb. 15/4-6; Петров 1999, 15, рис. 3/4-6).

Библиография должна быть дана в конце текста статьи, в алфавитном порядке.

Примеры для монографий:

Boardman 1988: J. Boardman, Grecii de peste mări. Colonizarea greacă şi comerţul timpuriu (Bucureşti 1988).

Козуб 1974: Ю.І. Козуб, Некрополь Ольвії V-IV ст. до н.е. (Кїив 1974).

Примеры для работ, опубликованных в сборниках:

Behren 2005: Claudia von Behren, Sklaven und Freigelassene auf bosporanischen Grabreliefs. In: (Ed. V. Cojocaru) Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest (Iaşi 2005), 167-194.

Ванчугов 1981: В.П. Ванчугов, Поселение позднего бронзового века Ялпуг-IV в Нижнем Подунавье. В сб.: (Отв. ред. П.О. Карышковский) Памятники древних культур Северо-Западного Причерноморья (Киев 1981), 91-102.

Примеры для работ, опубликованных в периодических изданиях:

Postică 2005: Gh. Postică, Complexul monumental din piatră din secolul XV descoperit în citadela Orheiului Vechi. Revista Arheologică S.N. I, 2, 2005, 371-387.

Рехо 1973: М. Рехо, Атическа рисувана керамика в тракийския погребален контекст. Наблюдения върху съдовете, открити в България. Археология 31, 2, 1973, 11-19.

Примеры для работ, опубликованных в материалах конференций и семинаров:

Trohani 2004: G. Trohani, Aspects concernant des rituels de fondation chez les geto-daces. Tracians and circumpontics world. Proceedings of the Ninth International Congress of Thracology, Chişinău-Vadul lui Vodă, 6-11 september 2004, II, Chişinău 2004, 332-337.

Бибикова 1972: В.И. Бибикова, О доместикации лошади на Юго-Востоке Европы. Матеріали XIII конференції Інституту археології АН УРСС (Кїив, 1968), Кїив 1972, 106-110.

Если в статьи использованы сокращения, тогда список сокращений прилагается.

В конце текста статьи прилагается также краткая информация об авторе: фамилия, имя, ученая степень, должность и место работы, адрес, телефон, факс, e-mail.

Ежегодно последний срок представления рукописей 1 декабря

Casa editorial-poligrafică “Bons Offices”
mun. Chişinău, bd. Gagarin 10, MD-2001
tel/fax.: 500-895; tel.: 500-577
e-mail: bons@starnet.md